

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

KORPORATİZM
VE
TÜRKİYE’DE TEK PARTİ YÖNETİMİ
(1930 - 1945)

Doktora Tezi

Demirhan F. ERDEM

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Mehmet Ali AĞAOĞULLARI

Ankara - 2007

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI
SİYASET BİLİMİ VE KAMU YÖNETİMİ BİLİM DALI

KORPORATİZM
VE
TÜRKİYE’DE TEK PARTİ YÖNETİMİ
(1930 - 1945)

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....
.....
.....
.....

.....
.....
.....
.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Bu belge ile, bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını gösterdiğimi ayrıca beyan ederim.(...../...../200...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

.....

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

I. KORPORATİZM: KAVRAMSAL, TARİHSEL VE KURAMSAL ÇERÇEVE	8
A. KORPORATİZM KAVRAMI VE KORPORATİST UYGULAMALAR	8
1. KORPORATİZM KAVRAMI.....	9
2. KORPORATİST UYGULAMALARIN VARLIK KOŞULLARI, AMAÇLARI VE MEKANİZMALARI	15
B. TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ İÇERİSİNDE KORPORATİZM.....	18
1. KAPİTALİZM ÖNCESİ KORPORATİZM	18
a) Loncaların Yükselişi	20
b) Lonca Sistemi	23
c) Loncaların Düşüşü	34
2. KAPİTALİST KORPORATİZM.....	37
a) Klasik Korporatizm.....	37
1- Korporatist Düşünce	38
2- Korporatist Düşünürler	42
a- Emile Durkheim	43
b- Léon Duguit	48
3- Korporatizmin Yükselişi: Ekonomik ve Siyasal Nedenler	52
4- Korporatizm, Diktatörlük ve Demokrasi.....	58
b) Yeni Korporatizm (Neo-Korporatizm)	61
C. KURAMSAL BAĞLAMDA KORPORATİZM	68
1. TOPLUMSAL YAŞAMIN ÇEŞİTLİ ALANLARINDA “KORPORATİF” UNSURLAR VE “KORPORATİST” SİSTEMLER	68
a) Düşünsel, Ekonomik ve Siyasal Alanlarda Korporatizm.....	68
b) “Korporatif” Uygulamalar ve “Korporatist” Sistemler.....	71
2. KORPORATİZMİ SINIFLANDIRMA ÇABALARI VE KORPORATİZM TÜRLERİ	73
a) Korporatizm ve Çeşitli Sınıflandırma Girişimleri	74
b) Toplumsal Korporatizm - Devlet Korporatizmi Ayrımı	82
D. KLASİK KORPORATİZM	104
1. BİR TEPKİ OLARAK “KLASİK KORPORATİZM”	105
a) Liberalizme Tepki Olarak “Klasik Korporatizm”	105
b) Sosyalizme Tepki Olarak “Klasik Korporatizm”	109
2. KORPORATİST ÇÖZÜM: KLASİK KORPORATİZM	111
a) Düşünsel Alanda “Klasik Korporatizm”	120
1- Birey, Özürlük, Eşitlik ve Demokrasi	120
2- Sınıf	131
3- Devlet ve Toplum.....	135
4- Parti	140
5- Şef	141
b) “Klasik Korporatizm”in Ekonomik Alandaki Uygulamaları.....	143
1- Faşist Sendikalizm	144

2- Korporatizm	147
c) “Klasik Korporatizm”ın Siyasal Alandaki Uygulamaları	151

İKİNCİ BÖLÜM

II. TÜRKİYE’DE TEK PARTİ YÖNETİMİ VE KORPORATİZM	158
A. TARİHSEL TEMELLER: KORPORATİZMİN OSMANLI-TÜRK TOPLUMUNA GİRİŞİ VE ETKİLERİ	158
1. İMPARATORLUK DÖNEMİNDEN CUMHURİYET’İN İLK YILLARINA KORPORATİST DÜŞÜNCE	163
a) Halkçılık ve Meslekçilik	163
b) Ziya Gökalp.....	166
2. İMPARATORLUK DÖNEMİNDEN CUMHURİYET’İN İLK YILLARINA KORPORATİF UYGULAMALAR	175
a) İttihat ve Terakki ve Esnaf Cemiyetleri	177
b) Kır Ali İhsan Bey ve Mesleki Temsil Programı.....	180
c) İzmir İktisat Kongresi	184
B. 1930-1945 DÖNEMİNDE TÜRKİYE’DE TEK PARTİ YÖNETİMİ VE KORPORATİZM.....	193
1. TÜRKİYE’DE TEK PARTİ DÖNEMİ VE DÜŞÜNSEL ALANDA KORPORATİZM.....	194
a) C.H.P’nin Temel İlkeleri ve Korporatizm.....	194
1- Halkçılık	195
2- Milliyetçilik.....	224
3- Devletçilik	232
b) Türk Siyasal Düşününde Korporatist İzler.....	246
1- Liberalizme Yönelik Tepki ve Eleştiriler.....	247
2- Sosyalizme Yönelik Tepki ve Eleştiriler.....	254
3- Sınıf Çatışması Olgusuna Yönelik Tepki ve Eleştiriler	258
4- Mesleki Temsil Düşüncesinin Savunulması	265
c) Kadro Hareketi	270
1- Kadrocuların Görüşleri.....	272
2- Kadrocuların “Üçüncü Yol” Kuramı ve Korporatizm	278
2. TÜRKİYE’DE TEK PARTİ DÖNEMİ VE EKONOMİK ALANDA KORPORATİZM.....	284
a) Devletçi Ekonomi Politikaları ve Korporatizm.....	285
1- Devletçi Ekonomi Politikalarını Korporatizmle İlişkilendiren Görüşler	285
2- Devletçi Ekonomi Politikalarını Korporatizmle İlişkilendiren Görüşlerin Eleştirisi	290
b) Türkiye’de Tek Parti Döneminin Ekonomik Yapısı ve Korporatizm..	294
1- Tek Parti Dönemi Türkiye’si’nin Sanayileşme Düzeyi.....	294
2- Tek Parti Dönemi Türkiye’si’nde Burjuvazi.....	299
3- Tek Parti Dönemi Türkiye’si’nde İşçi Sınıfı	305
c) Ekonomik Alanda Korporatizm Tartışmalarına Kaynaklık Eden Girişimler	315
1- Ticaret ve Sanayi Odaları.....	315
2- Âli İktisat Meclisi.....	319

3- İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği	327
4- Basın Birliği	330
5- Kooperatifçilik Hareketi	334
3. TÜRKİYE'DE TEK PARTİ DÖNEMİ VE SİYASAL ALANDA	
KORPORATİZM.....	344
a) Tek Parti Yönetiminin Yerleşmesi.....	344
1- Tek Parti Yönetiminin Yerleşmesinde İç ve Dış Etkenlerin Rolü ...	345
2- Tek Parti Yönetimi ve Totaliter Rejimler: İlişkiler ve Etkilenmeler	356
3- Tek Parti Yönetimi ve Faşizm.....	362
4- Vesayetçi Tek Parti Sistemi	371
b) Tek Parti Yönetimi ve Korporatizm.....	378
1- Korporatizm Bağlamında Türkiye'de Tek Parti Yönetimine Farklı	
Yaklaşımlar	378
2- Tek Parti Yönetimi ve Klasik Korporatizm	388
a- Birey, Özgürlük, Eşitlik ve Demokrasi	394
b- Sınıf.....	396
c- Devlet ve Toplum.....	397
d- Parti	398
e- Şef	399
f- Korporatist Temsil	405
c) Siyasal Alanda Korporatizmle İlişkilendirilen Düzenlemeler	409
1- İş Kanunu	409
2- Cemiyetler Kanunu	419
SONUÇ.....	425
KAYNAKÇA.....	434
ÖZET.....	454
ABSTRACT.....	456

KISALTMALAR

A.B.D. : Amerika Birleşik Devletleri

B.M.M. : Büyük Millet Meclisi

C.H.F. : Cumhuriyet Halk Fırkası

C.H.P. : Cumhuriyet Halk Partisi

S.C.F. : Serbest Cumhuriyet Fırkası

S.S.C.B. : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

T.B.M.M.: Türkiye Büyük Millet Meclisi

GİRİŞ

“Korporatizm ve Türkiye’de Tek Parti Yönetimi (1930 - 1945)” konulu bu çalışmada, genellikle birbirleriyle ilişkilendirilen “korporatizm” ile “Türkiye’de tek parti yönetimi” olgularının çözümlenmesi, her iki olgunun birbiriyle etkileşiminin ortaya konulması amaçlanmaktadır. Çalışmanın Türkiye’ye yönelik tarihsel kapsamının 1930 - 1945 dönemi ile sınırlanmasının altında, Türkiye’de 1930’dan itibaren devletçi ekonomi politikalarının gündeme gelmesine koşut olarak, tek parti yönetiminin yerleşmeye başlaması ve korporatizm tartışmalarında, özellikle bu dönemdeki çeşitli uygulama ve düzenlemelerin korporatizmle ilişkilendirilmesi yatmaktadır.

Temelde bir düşünce sistemi, örgütlenme ve ilişki biçimi olarak ele alınabilecek olan korporatizmin tarihsel kökleri, kapitalist üretim biçiminin hâkim olmasından çok daha öncelere kadar uzanmaktadır. Kapitalizm öncesinin korporatizmi, korporatizm terimiyle adlandırılmamasına ve kuramsal olarak işlenmemesine karşın, örgütlenme ve ilişki biçimi olarak toplumun ekonomik ve siyasal yaşamının ayrılmaz bir parçası olmuştur. Ancak kapitalist üretim biçiminin başat hale gelmesi ve bu süreç içerisinde sanayi devriminin gerçekleşmesi gibi gelişmeler, kapitalizm öncesi korporatizmin ortadan kalkmasına neden olmuştur. Zamanla kapitalist üretim biçiminin ve onun felsefesi olan liberalizmin hâkim olduğu toplumlarda bir takım çatışmalara ve bunalımlara yol açtığı görülmüş, dolayısıyla bu çatışma ve bunalımlara karşı çeşitli düşünce akımları ortaya çıkmıştır. Söz konusu düşünce akımlarından biri de, muhafazakâr düşüncenin bir kolu olan korporatizmdir. Korporatizm 19. yüzyılda kuramsal bir düşünce haline getirilmeye başlanmış,

kapitalizmin ürettiği çatışma ve bunalımlara karşı, çağın gereklerine uygun biçimde uyarlanabileceği savunulan korporatist örgütlenme ve ilişki biçimi önerilmiştir.

Kapitalist dönemde korporatist düşüncenin öngördüğü korporatist sistem, ilk kez 20. yüzyılda İtalya'da faşizmin iktidara gelmesiyle, belirgin ve sistematik biçimde somutlaşmıştır. Kapitalist dönemde korporatizmin ilk kez faşist bir sistemde somutlaşması olgusu, dar anlamda korporatizm ile faşizm, geniş anlamda da korporatizm ile totaliter/otoriter rejimler arasında doğrudan bir bağlantı, hatta özdeşlik kurulmasına yol açmıştır. Bu eğilim günümüzde de varlığını sürdürmektedir.

II. Dünya Savaşı'nın sonunda faşizm ve Nazizm yenilgiye uğramış, savaş sonrasında kapitalist dünyada Amerika Birleşik Devletleri (A.B.D.) önderliğinde yeni bir düzene geçilmeye başlanmıştır. Ekonomik ve siyasal alanda korporatizmi uygulayan faşizm, II. Dünya Savaşı sonunda İtalya'da yıkılmış, İspanya ve Portekiz'de bir süre daha varlığını sürdürse de, zaman içerisinde ortadan kalkmıştır. İki dünya savaşı arası dönemde korporatist sistemle özdeşleştirilen faşizm, savaş sonrası dönemde gözden düşse de, sanayileşmiş Batı ülkelerinde korporatist uygulamaların olduğu gözlenmiştir. Bu yeni dönemdeki korporatif uygulamalar, iki dünya savaşı arası dönemdeki faşizmin uyguladığı korporatizmden farklıdır. II. Dünya Savaşı sonrasında devletin ekonomiye müdahalesi gibi nedenlerle, birer çıkar örgütü olan işçi ve işveren örgütlerinde çeşitli değişiklikler olmuştur. İşte bu değişikliğe uğrayan işçi ve işveren örgütleri hem birbirleriyle, hem de devletle aralarında sistematik korporatist ilişkiler kurmuşlardır. Çeşitli kuramcılar tarafından II. Dünya Savaşı sonrası dönemde kurulan bu ilişkileri açıklamak için, piyasa modeline dayanan çoğulcu modelin yeterince açıklayıcı olmadığı düşünülmüş ve

1970’li yıllardan itibaren daha açıklayıcı olduğu düşünölen yeni korporatist (neo-korporatist) model geliştirilmeye çalışılmıştır.

Tarihsel gelişim süreci, gerek korporatif düşöncenin, gerekse korporatif örgötllenme ve ilişki biçiminin, kapitalist üretim biçiminin hâkim olduğu dönemle sınırlanamayacağını göstermektedir. Tarihsel kökleri kapitalist üretim biçiminin başat hale gelmesinden çok önceki dönemlere kadar uzanan korporatif düşönce ve uygulamalar, kapitalist üretim biçiminin başat olmasından sonra da, kapitalizmin farklı birikim rejimlerine uyum sağlayarak varlığını sürdürebilmiştir. Bu görece süreklilik, korporatif düşönce ve uygulamaların, toplumsal yaşamın ayrılmaz bir unsuru olmasından kaynaklanıyor olmalıdır. Korporatif örgötllenme ve ilişki biçimleri toplumsal yaşama içkin olduğuna göre, bunun toplumsal yaşam içerisindeki pek çok alanda yansımasının olması da kaçınılmazdır.

Korporatizmle ilgili yazında, kavramın tanımlanmasında olduğu gibi, korporatizm türlerinin belirlenmesinde de farklı yaklaşımların bulunduğu göze çarpmaktadır. Bu, korporatif örgötllenme ve ilişki biçiminin toplumsal yaşamın çeşitli alanlarında kendini gösteren çok yönlü bir kavram olmasından kaynaklanmaktadır. Bu doğrultuda, korporatif izler taşıyan pek çok olgu, korporatist olarak nitelendirilebilmektedir. Oysa böyle bir yaklaşım, korporatizmi özünden uzaklaştıracak biçimde genişletmek anlamına gelmektedir. Türkiye’de tek parti yönetiminin ve tek parti yönetiminin çeşitli otoriter uygulama ve düzenlemelerinin korporatizmle ilişkilendirilmesi de, bahsedilen bu yaklaşımın ürünüdür. Dolayısıyla korporatif izler taşıyan olguların, daha özelde ise uygulama ve düzenlemelerin, korporatist olarak nitelendirilip nitelendirilemeyeceğinin ortaya konulması büyük önem taşımaktadır. Bu çalışmada korporatist olarak nitelenebilecek olguların,

sistemlerin, uygulama ve düzenlemelerin belirlenmesi ve bu bağlamda Türkiye’de tek parti yönetiminin ve bu dönemin uygulama ve düzenlemelerinin çözümlenmesi amaçlanmaktadır.

Çözümlenmesi gereken bir diğer önemli nokta da, otoritarizm ile korporatizm arasında doğrudan bir ilişki, daha özelde de özdeşlik kurulup kurulamayacağıdır. Günümüzde de çeşitli yazarları etkisi altına alan otoritarizmle korporatizmi özdeşleştirme eğiliminin altında, iki dünya savaşı arası dönemde korporatizmin otoriter/totaliter rejimlerde uygulanmış olması yatmaktadır. Söz konusu rejimler, kapitalizme ve onun ürettiği çatışma ve bunalımlara tepki duyan, ancak kapitalizm karşısında sosyalist bir rotaya da yönelmeyen, kapitalizm ve sosyalizm dışında üçüncü bir yol izlediklerini öne süren, sınıf çatışmalarını reddeden iktidarların başa geldiği rejimlerdir. Bu iktidarlar, toplumlarını yaşanan ekonomik ve siyasal bunalımlardan kurtarmak için, otoriter ya da totaliter rejimler aracılığıyla korporatist bir çözüme yönelmişlerdir.

Korporatizmin otoritarizmle özdeşleştirilmesi eğilimi, Türkiye’de tek parti yönetiminin kimi uygulama ve düzenlemelerinin değerlendirilmesi girişimlerinde de kendisini göstermektedir. Türkiye’de tek parti yönetiminin düşünsel çerçevesi içerisinde; kapitalizmin felsefi öğretisi olan liberalizme tepki duyulmuş, buna karşın sosyalist bir rotaya yönelmekten şiddetle kaçınılmış, liberalizm ve sosyalizmden farklı, kendine özgü bir üçüncü yol seçildiği savunulmuş, sınıf çatışmaları açıkça olumsuzlanmıştır. Tek parti yönetiminin korporatist düşünceden esinlenmiş görünen düşünsel çerçevesine koşturarak, ekonomik ve siyasal alanlarda da korporatizmle ilişkilendirilen ya da açıkça öyle olduğu ileri sürülen otoriter bir takım uygulama ve düzenlemeleri olmuştur. Ancak söz konusu uygulama ve düzenlemelerin, gerçekte

korporatist sayılıp sayılamayacağını ortaya konulması, tek parti yönetiminin niteliğinin anlaşılması bakımından önem taşımaktadır.

Bu çalışmada kuramsal bağlamda, herhangi bir ülkenin ekonomik veya siyasal sisteminde görülen “korporatif” unsurların, belli özellikleri, bir başka deyişle korporatizmi tanımlayıcı nitelikleri taşımaksızın, o ülkenin ekonomik veya siyasal sistemini “korporatist” olarak nitelendirmeye yetmeyeceği ileri sürülmektedir.

Bunun yanı sıra korporatizmin farklı ülkelerde farklı biçimler aldığından hareketle, bir ülkede uygulanan korporatizm türünün, o ülkenin gelişmişlik düzeyine, dünya kapitalizmi içerisindeki konumuna, sınıflar arası güç ilişkilerine göre oluşan ekonomik yapısına ve buna koşut olarak siyasal toplumsal ve kültürel etkenlere bağlı olarak şekilleneceği savunulmaktadır.

Kuramsal bağlamdaki ilk iki savdan hareketle, Türkiye özeline yönelik olarak, kimilerince korporatist olarak nitelenen tek parti dönemi Türkiye’sinde, korporatif nitelikli çeşitli izler taşıyan bazı uygulamaların varlık kazanmasına karşın, korporatizmin oluşumunu sağlayacak ekonomik ve siyasal ön koşulların bulunmadığı ileri sürülmektedir.

Dolayısıyla Türkiye’de tek parti döneminde korporatizm tartışmalarına konu edilen bazı uygulama ve düzenlemelerin, kimi korporatif izler taşımasına rağmen, korporatist bir sistemin parçası olarak değerlendirilemeyeceği, bu anlamda korporatist uygulama ve düzenleme sayılamayacağı, sadece otoriter sayılabilecekleri savunulmaktadır.

Yukarıda belirtilen savların tartışıldığı bu çalışma, iki ana bölümden oluşmaktadır. İlk ana bölüm korporatizmin kavramsal, tarihsel ve kuramsal çerçevesinin çizildiği bölümdür. Bu bölümdeki ilk alt başlıkta, korporatizmin ne

olduğu, neden ve nasıl uygulandığı ortaya konulacak; sonraki alt başlıkta, korporatizmin tarihsel gelişim süreci içerisinde aldığı biçimler ve geçirdiği aşamalar belirtilerek, bu konuda dönemsel bir ayrıma gidilecek; ardından gelen alt başlıkta kuramsal açıdan korporatizmin toplumsal yaşamın hangi alanlarında izlerinin sürülebileceği belirtildikten sonra, korporatizm türleri çözümlenmeye çalışılacaktır.

Yine bu bölümdeki son alt başlıkta ise, dönemsel açıdan sınıflandırılan korporatizmlerden, kapitalizm ve sosyalizme tepki olarak ortaya çıkarak iki dünya savaşı arası dönemde uygulamaya konulan ve özellikle İtalyan Faşizmi ile özdeşleştirilen korporatizm üzerine odaklanılacak; söz konusu dönemin korporatizmi, düşünsel, ekonomik ve siyasal olmak üzere üç temel alan bağlamında incelenecektir. İtalyan Faşizmi'nin uygulamaya koyduğu korporatist sisteme odaklanılmasının altında, bu korporatist sistemin, hem Türkiye'deki tek parti sisteminin çağdaşı olması, hem de 20. yüzyılda somutlaşan belirgin ilk korporatist sistem olarak, Türkiye'deki tek parti yönetimini etkileme olasılığının bulunması yatmaktadır.

Çalışmanın ikinci ana bölümünde ise, korporatif düşünce ve uygulamalar bağlamında Türkiye'de tek parti yönetimi çözümlenecektir. Bu bölüm kendi içerisinde ikiye ayrılmaktadır. İlk kısımda, 1930 öncesinde, Osmanlı-Türk toplumuna korporatist düşüncenin girişi ve korporatizm ile ilişkilendirilen çeşitli uygulamalara değinilmektedir.

İkinci kısımda ise, 1930 - 1945 döneminde Türkiye'de tek parti yönetiminin korporatizmle ilişkisi, önceki ana bölümde İtalya'daki korporatist sistemin incelendiği üç temel alana koşut biçimde, düşünsel, ekonomik ve siyasal alanlarda çözümlenecektir. Tek parti yönetiminin korporatizmle ilişkisi düşünsel alanda

özömlenirken; Cumhuriyet Halk Partisi'nin temel ilkelerinden korporatizmle ilişkilendirilen üçü üzerinde durulacak, tek parti yönetimine hâkim olan düşünce de korporatizmin izleri sürölecek ve tek parti döneminde ilk ve büyük düşünce hareketi olan Kadro Hareketi, korporatizm bağlamında değerdendirilecektir. Tek parti yönetiminin korporatizmle ilişkisi ekonomik alanda özömlenirken; 1930'ların başlarında uygulamaya konulan devletçi ekonomi politikaları korporatizm açısından değerdendirilecek, söz konusu dönemde Türkiye'nin sosyo-ekonomik yapısının korporatist bir özöme yönelmeyi gerektirip gerektirmediğı özömlenecek ve korporatizm tartışmalarına kaynaklık eden bir takım girişimler incelenecektir. Tek parti yönetiminin korporatizmle ilişkisi siyasal alanda özömlenirken de; Türkiye'deki tek parti yönetiminin niteliğı ortaya konularak, bunun korporatizm açısından özömlenmesi yapılacak ve tek parti döneminde siyasal alanda korporatizmle ilişkilendirilen çeşitli düzenlemeler ele alınacaktır.

Çalışmada konular tarihselci bir yaklaşım içerisinde, başat çelişkilere ortaya konularak ele alınmaya çalışılacaktır. Bu doğrultuda Türkiye'de tek parti yönetiminin yerleşiklik kazandığı 1930 - 1945 dönemi, Batı'da iki dünya savaşı arası dönemde ön plana çıkan korporatizmle karşılaştırılarak özömlenecektir. Bu tarihselci yaklaşım içerisinde, Batı'da korporatizme yol açan başat çelişkilere yanı sıra tek parti dönemi Türkiye'sinde başat konumda bulunan çelişkilere özömlenmesine çalışılacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

I. KORPORATİZM: KAVRAMSAL, TARİHSEL VE KURAMSAL ÇERÇEVE

A. KORPORATİZM KAVRAMI VE KORPORATİST UYGULAMALAR

Korporatizm teriminin kökeni, vücut anlamına gelen “corpus” (ya da corps) terimine dayanmaktadır. Organizmacı toplum anlayışını benimseyen korporatist düşüncede, toplumun, bir beden içerisinde birleşen farklı unsurlardan oluştuğu kabul edilmektedir. Organizmacı toplum anlayışı doğrultusunda söz konusu farklı unsurlar, yani bileşenler, birleştirilmiştir; çünkü onlar karşılıklı olarak birbirlerine bağımlıdırlar, her biri diğerlerini gerektiren görevlerini yerine getirmektedir ve bağımsız olarak varlıklarını sürdürmeleri olanaksızdır. Bu nedenle toplum pek çok çıkarın çatışmasıyla değil, ortak varoluşta çıkarların paylaşımıyla nitelendirilmektedir. Bu toplum tasarımı doğrultusunda çıkarların doğal dışı vurumu, bireysel avantaj için çatışma değil, ortak yarar için diğerleriyle işbirliğidir. İşbirliği yaşamın en temel süreci olarak görülmektedir.¹

Organizmacı toplum anlayışına göre, toplumun temelinde ve kaynağında bireyler değil, çeşitli ihtiyaçları karşılamak ve çeşitli çıkarları korumak üzere bireyler tarafından oluşturulan toplumsal kuruluşlar yer almaktadır. Yani toplum, aynen insan vücuduna benzemektedir. İnsan vücudunda organların özelliği, işlevi ve aralarındaki ilişkiler neyse, toplumsal kuruluşların da toplum hayatındaki özelliği, işlevi ve aralarındaki ilişkiler de odur. Bireyler bu organlar içerisinde, organik birer hücre gibidirler. Kısaca toplum bir vücut, bir bütün, toplumsal kuruluşlar bu biyolojik

¹ J. T. Winkler, “Corporatism”, *European Journal of Sociology*, Vol. XVII, No. 1, (1976), 105-106.

bütünün çeşitli işlevlerini yerine getiren organları, bireyler de bu organlar içinde bu bütüne karışmış, bu bütün içinde erimiş atomlardır.² Anlaşılacağı üzere, hem etimolojik kökeni, hem de dayandığı organizmacı toplum anlayışı dolayısıyla korporatizm, kavramsal olarak uyumlu bir bütünlüğe vurguda bulunmaktadır.

1. KORPORATİZM KAVRAMI

‘Korporatizm’ kavramı, bir düşünce sistemini, ekonomik, siyasal ve toplumsal açıdan bir örgütlenme biçimini ve hem sınıfların birbirleriyle hem de devlet ile aralarındaki ilişki tarzını ifade etmektedir. Bu kavram ilk olarak 1920’ler de faşist İtalya’nın ekonomi ve politikasını nitilemekte kullanılmaya başlamıştır. Korporatizm kavramı ile kastedilen örgütlenme ve ilişki biçimi, şüphesiz ki çok daha önceki dönemlerde, örneğin kapitalizm öncesi dönemde de, o dönemin koşullarına uygun biçimde bulunmaktaydı. Ancak kapitalizm öncesi dönemde korporatizm kavramı yerine bu örgütlenme ve ilişki biçimini anlatmada daha başka kavramlar kullanılmaktaydı. Sonrasında kapitalist üretim biçiminin hâkim olduğu 20. yüzyılın başlarında korporatizm kavramının kullanılmasıyla beraber, daha önceki dönemlerin aynı nitelikli örgütlenme ve ilişki biçimi de korporatizm kavramıyla nitelenmeye başlanmıştır.

Temelde meslek esasına dayalı örgütlenme ve çalışanlarla çalışanlar arasındaki ilişkiyi ifade eden korporatizmin tanımlanmasında, içinde bulunulan dönemin özellikleri doğrultusunda biçimlenen mesleki örgütlenme ve ilişki biçimleri ön plana çıkmıştır. Bu doğrultuda, korporatizmin farklı dönemlerde almış olduğu farklı biçimlere göre tanımlanmaya çalışıldığı belirtilebilir. Örneğin iki dünya savaşı

² A. Göze, *Korporatif Devlet*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1968, 8.

arasındaki dönemde korporatif uygulamalar otoriter/totaliter, faşizan rejimlerle özdeşleştirilmiştir.³ Bu dönemde korporatizmin, totaliter rejimlere meşruiyet sağlayabilen ve devleti başat konuma getiren düşünsel yönüne, örgütlenme biçimine ve siyasal alanda korporatist temsil yönüne vurgu yapan tanımlama girişimleri ön plana çıkmıştır. Totaliter rejimlerin ve rejim arayışlarının gözden düşmeye başladığı II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ise, daha çok kapitalist ekonomik düzenin istikrarını sağlamada ve kamu politikaları oluşturmada çıkar örgütlerinin birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerine vurgu yapan tanımlama girişimleri gündeme gelmiştir.

Korporatizm bir düşünce sistemi, uygulamalar bütünü ve kurumlar, yapılar olarak çözümlenmeye çalışılmış, korporatizmin liberalizm karşıtı ve otoriter yönüne vurguda bulunulmuştur. Parla'ya göre "... anti-Marksist ve anti-sosyalist olan ve kapitalizme anti-liberal bir teorik-moral rasyonel sağlamaya çalışan korporatizm, tanımı gereği sağ bir ideoloji ve dünya görüşüdür".⁴ Bu doğrultuda korporatizm, özel mülkiyet ve girişimi temel alan kapitalist üretim biçiminin egemen olduğu bir toplumdan hareketle bir düşünce sistemine ve bir dizi kuruma işaret eder. Parla, tanımı gereği korporatizmin, Marksizm ve sosyalizm karşıtı ve aynı zamanda felsefesi, siyaset ve ekonomi anlayışı bakımından da liberalizm karşıtı olduğunu, ancak kapitalizm karşıtı olmadığını belirtmektedir. Dolayısıyla da korporatizmin, "sol" ya da "liberal" gibi sıfatlarla kullanılmasının yanıltıcı olacağı ileri sürülmektedir. Ayrıca korporatist kuramcılarının ileri sürdükleri gibi, korporatizm, sosyalizm ve kapitalizm arasında, onlardan farklı bir "üçüncü yol" da değildir.

³ Korporatizmin otoriter rejimlerle özdeşleştirilmesi oldukça sık görülen bir durumdur. Korporatizm-otoritarizm ilişkisinin kurulmasının altında çeşitli nedenler bulunmaktadır. Örneğin siyasal yaşamın sadece korporatif çıkarların bir ifadesi biçiminde örgütlenmesinin mantıksal ve pratik açıdan güç olması ya da korporatif çözümlerin uygulandığı belli tarihsel ve sosyal ortamda izlenen sosyal ve siyasal amaçlar bu özdeşliğin kurulmasına yol açmaktadır. J. J. Linz, *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, Çev. E. Özbudun, Ankara, Siyasal İlimler Türk Derneği Yayınları, 1975, 191.

⁴ T. Parla, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye'de Korporatizm*, Yay. Haz. F. Üstel - S. Yücesoy, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, 7.

Korporatizm tekелci kapitalizmin yeni rasyoneli olarak, liberalizmin yerine sahneye çıkarılan kapitalizmin bir türüdür.⁵

İki dünya savaşı arası dönemde korporatizm üzerine çalışan Pirou da, 1937 yılı itibariyle korporatizmin tanımını yapmaya girişmektedir. Pirou, bir sistemi korporatist olarak değerlendirmek için, belli bir mesleğe sahip bireylerin bir grup halinde toplanması ve bu grubun yönetsel organlarının tüm meslek adına konuşma ve düzenleme yapma hakkına sahip olması gerektiğini belirtmekte ve bu özellikleri bir sistemi korporatist saymak için yeterli bulmaktadır. Pirou'ya göre korporatist sistemi hem liberalizmden, hem de devletçilikten ayıran temel özellik, düzenlenmiş meslek faaliyetlerine tanınan kamu hukuku özelliğidir.⁶ Bu tanımlama girişimiyle Pirou, tekелci biçimde meslek esasına dayalı örgütlenme olarak ele aldığı korporatizmin liberalizmden farklı olduğunu belirtmekte ve kamu hukuku içerisinde yer almaları bağlamında meslek örgütlerini devlete bağlı organlar olarak değerlendirmektedir.

Sosyal, siyasal ve düşünsel alanlarda kendini gösteren korporatizmi, temelde bir ekonomik sistem olarak değerlendiren bir başka yaklaşımda, korporatizmin geniş ve dar anlamlarda tanımları yapılmaktadır. Buna göre geniş anlamda korporatizm; “kapitalist ekonomi sistemi içinde bu sistemin aksayan yanlarını düzeltmek, kapitalist sistemin yol açtığı olumsuz sonuçları ortadan kaldırmak amacı ile, çalışanlar ve çalıştıranlar arasında işbirliğini organize eden ekonomik bir sistem”dir. Dar anlamda ise, “korporatizm korporasyonlara dayanan bir ekonomi sistemi olarak

⁵ T. Parla, a.g.e., 90.

⁶ G. Pirou, “1937 Yılında Korporatizm”, Çev. C. Sadık, *Siyasi İlimler (Mülkiye)*, C. VII, S. 83., (Şubat 1938), 640. Göze de, ekonomik açıdan ‘korporatif’ olarak adlandırılan devletlerde, korporasyonların kamu hukuku kurumları olduklarını ya da bir devlet organı olarak kurulduklarını belirtmektedir. Böylece korporasyonlar, yani meslek örgütleri devletin ekonomiye müdahalesini sağlayan ve kolaylaştıran araçlar olmaktadır. A. Göze, a.g.e., 26.

tanımlanmıştır”.⁷ Bu yaklaşımda, korporatizmin meslek esasına dayalı örgütlenme yönüne vurguda bulunmaktadır. Bir başka tanıma göreyse “ korporatizm, devletin birlik, düzen, ulusalcılık ve başarı gibi dört esasa uygun biçimde özel mülkiyete dayalı ekonomik etkinlikleri yönettiği ve denetlediği bir ekonomik sistemdir.”⁸

II. Dünya Savaşı sonrası dönem, iki dünya savaşı arası dönemden siyasal ve ekonomik koşullar açısından daha farklı yapıdadır. Ayrıntılarına ilerleyen bölümlerde değinilecek olan II. Dünya Savaşı sonrasında bu yeni koşulları içerisinde, gündemden düşen korporatizm tartışmaları 1970’li yıllarda yeniden canlanmış ve korporatizmi yeniden tanımlama ve kuramsallaştırma çabalarına girişilmiştir.⁹ Söz konusu “yeni korporatizm” tartışmalarını yürütenlerin, korporatizmi tanımlarken farklı olgulara vurguda bulundukları gözlenmektedir.¹⁰

Örneğin 1970’li yıllarda yeni korporatizm tartışmalarının önde gelen yazarlardan Schmitter, korporatizmi genel anlamıyla bir çıkar temsili sistemi olarak ele almıştır. Bu doğrultuda Schmitter korporatizmin, “... bir çıkar veya davranış temsili sistemi, devletin karar organlarıyla sivil toplumun örgütlü çıkarlarını birleştiren belli bir model ya da kurumsal düzenleme ideal tipi” olarak düşünmenin yararlı olacağını dile getirmektedir.¹¹ Korporatizm olarak adlandırılan bu çıkar temsili sistemi, eğer devlet tarafından yaratılmadıysa, devletçe tanınan ve izin

⁷ A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1977, 110.

⁸ J. T. Winkler, a.g.m., 103.

⁹ 1970’li yıllarda korporatizmin neden yeniden tanımlanmaya ve kuramsallaştırılmaya çalışıldığına ileride, “Yeni Korporatizm” bölümünde daha ayrıntılı olarak değinilecektir.

¹⁰ Gerçekten de korporatizm tartışmalarında, korporatist kuramın hangi konulara yoğunlaşması gerektiği konusunda farklı yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Bu farklı yaklaşımlar korporatizm tanımlamalarına da yansımaktadır. Kimilerine göre korporatizm kapitalizm ve sosyalizmden farklı bir ekonomik ve siyasal sistemdir, kimilerine göre işlevsel temsile yer veren bir devlet sistemidir, kimilerince de çıkar aracılığı sistemidir. Bakınız: A. Cawson, “Korporatizm”, *Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi II*, Yay. Haz.: D. Miller - J. Coleman - W. Cannolly - A. Ryan, Çev. B. Peker - N. Kırac, Ankara, Ümit Yayıncılık, 1995, 41.

¹¹ P. C. Schmitter, “Still The Century Of Corporatism?”, *Trends Toward Corporatist Intermediation*, Ed. P. C. Schmitter - G. Lehmbruch, Beverly Hills, SAGE Publications, 1979, 9.

verilen, liderlerinin seçiminde ve istek ve desteklerin ifade edilmesinde belli denetimlere uymaları karşılığında kendilerine ait alanlarda tek elci temsil hakkı tanınan birimlerden oluşmaktadır. Bu birimler sınırlı sayıda, zorunlu, rekabetçi olmayan, hiyerarşik olarak düzenlenmiş ve işlevsel açıdan farklılaşmış birimlerdir.¹²

Yeni korporatizm tartışmalarındaki bir diğer önemli yazar olan Lehmbruch ise, korporatizmin çıkarların ifade edilmesinden daha fazla bir şey olduğunu dile getirmektedir. Bu doğrultuda korporatizm, sadece çıkarların ifade edilmesinde değil, değerlerin bir otoriteye bağlı olarak dağıtımında ve bu tarz siyasetlerin oluşturulmasında, büyük çıkar örgütlerinin diğer çıkar örgütleriyle ve kamu otoritesiyle işbirliği yaptığı kurumsallaşmış bir siyaset oluşturma biçimidir.¹³ Anlaşılacağı üzere, Lehmbruch korporatizmin ‘siyaset oluşturma biçimi’ olduğuna vurgu yapmaktadır.

Kimi yazarlar ise korporatizmin gelişmiş kapitalist ülkelerde var olan bir siyasal yapı olduğunu vurgulamaktadırlar. Bu siyasal yapı içerisinde bir araya gelen üretici gruplarıyla, liderlik düzeyinde çıkarların temsiline ve işbirliğine yönelinmekte, kitlesel düzeyde ise sosyal hareketlilik ve kontrol sağlanmaktadır. Panitch’e göre korporatist paradigma bu biçimde ele alınırsa pek çok batılı liberal demokrasiyi kavramak olanaklı olabilir.¹⁴

¹² P. C. Schmitter, “Still The Century Of Corporatism?”, a.g.m., 13.

¹³ G. Lehmbruch, “Liberal Corporatism And Party Government”, *Comparative Political Studies*, Vol. 10, No. 1, (1977, April), 94. ve G. Lehmbruch, “Liberal Corporatism And Party Government”, *Trends Toward Corporatist Intermediation*, Ed. P. C. Schmitter - G. Lehmbruch, Beverly Hills, SAGE Publications, 1979, 150.

¹⁴ L. Panitch, “The Development Of Corporatism In Liberal Democracies”, *Comparative Political Studies*, Vol. 10, No. 1, (1977, April), 66 ve L. Panitch, “The Development Of Corporatism In Liberal Democracies”, *Trends Toward Corporatist Intermediation*, Ed. P. C. Schmitter - G. Lehmbruch, Beverly Hills, SAGE Publications, 1979, 123.

Bir başka yaklaşım açısından korporatizm, kapitalist devletin bir bileşenidir ve hem temsil, hem de müdahale biçimi olarak ele alınmaktadır. Bu doğrultuda Jessop, temsilin ve müdahalenin korporatist biçimlerinden bahsetmektedir.¹⁵

Korporatizmin çağdaş bir tanımı da şudur: “Korporatizm, işlevsel çıkarları temsil eden sınırlı sayıda tekелci örgütün kamu siyaseti çıktıları için devlet kuruluşlarıyla görüşmelerde yer aldığı özel bir sosyopolitik süreçtir. İstenen siyasetler karşılığında, çıkar örgütlerinin önderleri üyelerinin işbirliğini sağlayarak siyasetin uygulanmasına yardımcı olmayı kabul ederler”.¹⁶ Bu tanımlamada ise korporatizmin sosyo-politik bir süreç olduğu dile getirilmiştir.

1970’li yıllardan itibaren, tartışılmaya başlandığı biçimiyle korporatizmde, daha yaygın kullanımıyla yeni korporatizm (neo-korporatizm)’de, kavramsal açıdan birbirinden farklı vurgular içeren, ancak birbirleriyle yakından ilişkili üç anlam ortaya çıkmaktadır. İlk olarak korporatizm kavramı, “ulusal ölçekte örgütlenmiş, belirli bir alanda uzmanlaşmış, hiyerarşik bir örgütsel yapıya ve üyeleri üzerinde tekелci bir güce sahip çıkar gruplarının varlığı anlamını içer”mektedir. Burada korporatizmin, bir örgütlenme biçimi olduğuna, yapısal yönüne vurgu yapılmaktadır. “İkinci olarak, farklı çıkar gruplarının bu tür özellikler taşıyan örgütleri arasında kurulan ilişkileri içerir.” Burada da korporatizmin, bir ilişki biçimi olduğuna değinilmektedir. Son olarak da, “bu çıkar gruplarının, demokratik-çoğulcu bir siyasal yapı içerisinde, devletle ilişkileri göz önüne alınarak siyaset oluşumuna dahil edilmeleri anlamını taşı(maktadır)”.¹⁷ Yani çıkar gruplarının demokratik sistemle

¹⁵ B. Jessop, “Corporatism, Parliamentarism and Social Democracy”, *Trends Toward Corporatist Intermediation*, Ed. P. C. Schmitter - G. Lehmbruch, Beverly Hills, SAGE Publications, 1979, 210-211.

¹⁶ A. Cawson, “Korporatizm”, a.g.m., 40-41.

¹⁷ A. Makal, “Korporatizm”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1998, 289.

eklemlenme biçimi vurgulanır ki bu son nokta, iki dünya savaşı arası dönemdeki korporatizm tanımlamalarında değinilmeyen bir noktadır.

Yukarıda korporatizmin farklı dönemlerde, farklı yönlerine vurgu yapan çeşitli tanımları serimlenmiştir. Bu tanımların her biri vurguladıkları noktalar bağlamında korporatizm olgusunu aydınlatmaktadır. Ancak, korporatizmin soyutlama düzeyinde bir tanımını yapmamız yerinde olacaktır. Bu doğrultuda korporatizm; içerisinde bulunulan üretim biçiminin varlığını, düzenini ve istikrarını sağlamak amacıyla; çıkarları birbirleriyle çelişen emek ve sermaye sahiplerinin, meslek dalları esasında, dayanışmacı ve tekelci bir anlayışla bir araya getirilmesini savunan bir düşünce sistemi ve bu amacı gerçekleştirmeyi sağlayan, ekonomik, sosyal ve siyasal alanlarda somutlaşan bir ilişki ve örgütlenme biçimidir.

2. KORPORATİST UYGULAMALARIN VARLIK KOŞULLARI, AMAÇLARI VE MEKANİZMALARI

Korporatist uygulamaların varlık kazanması belli koşulların gerçekleşmiş olmasını gerektirmektedir. Korporatizmin tanımında da vurgulandığı gibi, korporatizmin varlık kazanması için temel unsur, meslek esasına dayalı örgütlenmenin gerçekleştirilmesidir. Kapitalist üretim biçimi öncesi dönemde korporatist örgütlenme lonca olarak adlandırılan meslek örgütleri aracılığıyla gerçekleştirilirken, kapitalist üretim biçiminin başat olduğu dönemde korporatist örgütlenme işçi ve işveren sendikaları ve çeşitli meslek birlikleri aracılığıyla gerçekleştirilmektedir.

Özellikle kapitalist korporatizmin var oluş koşulları hakkında şunlar söylenebilir: "... ülkedeki ücretlilerin büyük bölümünü temsil eden, merkezileşme

derecesi yüksek bir sendikal örgütlenme, korporatizmin olmazsa olmaz koşulunu oluşturmaktadır. Bu merkezileşmiş yapının en üzerinde; hiyerarşik olarak alt sendikal örgütler üzerinde söz sahibi olan, tekelci güce sahip, konfederasyon düzeyinde bir üst örgütün varlığı, bu koşulu sağlamlaştırmaktadır. Tekelci temsil hakkına sahip bu sendikal kuruluşların, üyelerine ilişkin olarak ekonomik ve sosyal politikaların oluşumunda rol oynayan komite, kurul v.b. oluşumların toplantılarına ve karar alma süreçlerine dahil edilmeleri de gerekli olmaktadır. İşveren kesiminde de benzeri oluşumların ortaya çıkması durumunda, işçi-işveren-kamu kuruluşları arasındaki işbirliği ‘korporati(st)’ bir nitelik kazanmaktadır”.¹⁸

Yukarıda bahsedilen koşullar üzerine inşa edilen korporatist uygulamalar ile ne amaçlanmaktadır? Bu sorulara genel çizgileriyle, korporatizmin kapitalist üretim biçimini ve kapitalist birikim rejimini korumak ve sürdürmek amacıyla uygulandığı yanıtını vermek olasıdır. Ancak ayrıntıya girildiğinde bunun da iki boyutu olduğu görülmektedir. Bunlar, toplumsal amaçlar ile ekonomik amaçlardır.

Makal’ın da belirttiği gibi, korporatist uygulamalarla, toplumsal alanda ‘toplumsal uyum’un sağlanması amaçlanmaktadır. Korporatist uygulamalar, toplumsal uyumun sağlanmasına katkıda bulunmaktadır. Buna koşut olarak, toplumsal uyumun sağlanmasına katkıda bulunacak araçlar, büyük oranda ekonomik yaşama ilişkindir. Ekonomik alanda korporatist uygulamalarla amaçlananlarsa, çeşitli makro ekonomik hedeflere ulaşmaktır. Örneğin, ekonomik büyümenin sağlanması, işsizlik ve enflasyon düzeyinin düşürülmesi amacıyla korporatist uygulamalara girilmektedir.¹⁹ G. ve M. Üstün de, benzer bir biçimde, toplumsal alanda

¹⁸ A. Makal, “Türkiye’de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları”, *Toplum ve Bilim*, S. 93, (Yaz 2002), 175.

¹⁹ A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, , 130. Crepaz da korporatizmle ilgili yazında, korporatist düzenlemeler aracılığıyla iki önemli

korporatizmin, faşizmde olduğu gibi toplumsal birlik, armoni ve uyum söylemlerini devreye sokarak bozulan toplumsal istikrar ve uyumu yeniden sağlamayı amaçladığını belirtmektedirler. Böylece çalışma ilişkilerinin çatışmacı niteliği törpülenebilmekte, grev gibi çatışmacı yöntemlerin önü kesilmeye çalışılmaktadır. Ekonomik alanda ise, korporatist uygulamalarla ulusal ekonominin krizden kurtarılması ve ülkenin uluslararası rekabette daha avantajlı bir duruma gelmesi amaçlanmaktadır.²⁰

Korporatist uygulamalarla gerçekleştirilmek istenen toplumsal ve ekonomik amaçlar ise belli mekanizmalar aracılığıyla yürürlüğe konulmaktadır. Bu mekanizmalar, “... genellikle, yüksek ölçüde temsil gücüne sahip, merkezileşmiş işçi ve işveren konfederasyonları arasında, çoğu zaman devletinde katıldığı toplumsal anlaşmalar imzalanması biçiminde işlemektedir”.²¹

Var oluş koşullarının, uygulanma amaçlarının ve uygulama mekanizmalarının bir araya gelmesiyle işlerlik kazanabilen korporatist uygulamaların başarı oranını yükselten bir takım etkenlere değinmek de yerinde olacaktır. İki dünya savaşı arası dönemdeki otoriter rejimlerin uyguladığı korporatizm bir yana bırakılacak olursa; çoğulcu-parlamentar rejimlerdeki korporatist uygulamaların başarı derecesini artıran unsurlar arasında, bu ülkelerdeki iktidarın sosyal demokrat nitelikli partilerin elinde bulunması sayılabilir. Çünkü sosyal demokrat partiler, işçi sınıfının çıkarlarını

sonucun gerçekleştirildiğinin ileri sürüldüğünü belirtmektedir. Bunlardan ilki, istenilen makro ekonomik sonuçların, ikincisi de toplumsal uyumun sağlanmasıdır. Böylece, iyi bir makro ekonomik performans, korporatizmin, en önemli siyasal amacı olan toplumsal uyumu sağlamanın aracı olarak görülebilmektedir. M. M. L. Crepaz, “Corporatism in Decline? An Empirical Analysis of the Impact of Corporatism on Macroeconomic Performance and Industrial Disputes in 18 Industrialized Democracies” *Comparative Political Studies*, Vol. 25, No. 2, (July 1992), 143.

²⁰ Aslında tüm bunlarla ulaşılmak istenen amaç kâr oranlarındaki artışı garantiye almaktır. G. ve M. Üstün’e göre korportif uygulamaların en belirgin özelliği ücret artışlarına kar oranlarındaki artışı garantilemek için bir üst sınır konulmasıdır. Yani ücret artışı isteklerinin baskılanması amaçlanmaktadır. G. Üstün - M. Üstün, “Korporatizm Bir Alternatif Olabilir mi?”, *Mülkiye*, C. XXIV, S. 224, (2000), 165.

²¹ A. Makal, “Korporatizm”, a.g.m. , 290.

kapitalist sistemle uzlaştırmak açısından etkili olabileceğinden, uygulanan korporatist politikaların başarı derecesi artabilecektir. Bunun dışında, korporatist uygulamaların başarı derecesinin artması açısından, ülkenin boyutlarının da önem taşıdığı savunulmaktadır. Bu doğrultudaki görüşlere göre, merkezileşmiş bir sendikal yapının oluşmasını desteklediği ve sınıfsal farklılıkları azaltıcı yönde katkısı olduğu için, ülke boyutunun küçülmesinin, korporatist uygulamaların başarı derecesinin artacağı ileri sürülmektedir. Söz konusu duruma örnek olarak da, korporatist uygulamaların kurumsallaşmış, istikrarlı ve yoğun olduğu İskandinav ülkeleri gösterilmektedir.²²

B. TARİHSEL GELİŞİM SÜRECİ İÇERİSİNDE KORPORATİZM

1. KAPİTALİZM ÖNCESİ KORPORATİZM²³

Kapitalist üretim biçimi öncesi mesleki örgütlenme, “lonca” olarak adlandırılan ve özellikle Batı’da Ortaçağın ikinci yarısında belirginlik ve yaygınlık

²² A. Makal, “Korporatizm”, a.g.m., 289. Korporatif uygulamaların başarı derecesini artıran unsurlar arasında, iktidarda sosyal demokrat partilerin bulunmasının ya da o ülkelerde güçlü bir sosyal demokrat geleneğin yerleşmiş olmasının, ülkenin büyüklüğüne oranla daha etkili bir unsur olduğu söylenebilir. İskandinav ülkeleri örneğinde de sosyal demokrat unsurun daha belirgin olduğu vurgulanmalıdır. İskandinav ülkelerinin yüz ölçümü bakımından çok da küçük sayılamayacak ülkeler olduğu düşünülebilir. Ancak ülkenin boyutlarından kasıt, sadece yüz ölçümü değildir. Yüz ölçümüyle beraber nüfus dikkate alınırsa, doğa ve coğrafi koşulları nedeniyle topraklarının önemli bir kısmını verimli bir biçimde kullanamayan ve düşük nüfusa sahip İskandinav ülkelerinde boyut, sosyal demokrat unsurun yanı sıra korporatif uygulamaları kolaylaştıran bir unsur sayılmalıdır.

²³ Yapısal açıdan korporatizm, meslekler esasında örgütlenmeye dayalı, başta ekonomik olmak üzere, siyasal ve sosyal bir örgütlenme sistemidir. Korporatif bir sistem içerisinde örgütlenmiş her bir meslek dalı bir korporasyonu oluşturmaktadır. Korporasyon (“Corporation”) kavramı İngilizceden alınmış bir kavramdır ve aslında bu kavram 18. yüzyılın sonlarına doğru kullanılmaya başlanmıştır. Yani 18. yüzyıl öncesinde mesleki örgütlenmeyi anlatmak için korporasyon kavramı kullanılmamaktaydı. Bu kavram yerine esnaf örgütlerini anlatmak için, Fransızca’da “métier” veya “jourande”, İngilizce’de “craftgild” veya “mistry” ve Almanca’da da “amt”, “innung”, “zunft” veya “handwerk” kavramları kullanılıyordu. Tüccar örgütlerini anlatmak için ise, Anglo-sakson ve Germen coğrafyalarında, “guilde” veya “hanse” kavramları kullanılmaktaydı. Ö. L. Barkan, *İktisat Tarihi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1957, 141 (dipnot) ve 171. Kapitalizm öncesi meslek örgütlenmesinin anlatıldığı bu bölümde, kapitalizmin başat olduğu modern çağlardaki mesleki örgütlenmeyi anlatmakta kullanılan korporatizm ya da korporasyon kavramları yerine mesleki örgütlenme ya da lonca kavramları kullanılacaktır. Böylece kapitalizm öncesi dönemin mesleki örgütlenmesi ile kapitalist dönemin mesleki örgütlenmesi arasındaki ayrım da belirtilmiş olacaktır.

kazanan meslek örgütleri aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Loncalar, hem malların üretilmesi aşamasında esnaf örgütlenmesini, hem de malların dolaşımı ya da dağıtım aşamasında tüccar örgütlenmesini kapsamıştır.

Ortaçağ loncaları üzerine yoğun araştırmalar yapılmasına rağmen, bu loncaların nasıl ortaya çıktığı, yayılma alanları, güçleri ve etkinlikleri konusunda yeterli ve kesin bilgilere ulaşılamamıştır.²⁴ Gerek esnaf loncalarının, gerekse de tüccar loncalarının kökenleri araştırılırken, her biri belli bir gerçeklik payı içermesine rağmen, bütünüyle ve kesinlikle loncaların kökenini açıklamaktan uzak olan çeşitli tezler ileri sürülmüştür. Yaygın ve belirgin biçimde Ortaçağ'da varlıkları gözlenebilen loncaların köklerini, daha önceki dönemlerde, yani İlkçağdaki çeşitli örgütlenme biçimlerinde arayan tezlerin yanı sıra, bu loncaların Ortaçağa özgü ekonomik koşullar doğrultusunda oluştuğunu ileri süren bir tez de bulunmaktadır.²⁵ Bu bağlamda belirtilmelidir ki, İlkçağ'daki bir takım örgütlenmelerden Ortaçağ loncalarına geçiş olduğunu ileri süren tezlerin kesinliği ispat edilemese de, kesin olan nokta İlkçağ'da da mesleki örgütlenmenin var olduğudur.

²⁴ H. Heaton, *Avrupa İktisat Tarihi, C. I*, Çev. M. A. Kılıçbay - O. Aydoğuş, Ankara, Teori Yayınları, 1985, 192-193.

²⁵ Ortaçağ loncalarının köklerini İlkçağda arayan tezlerden ilki, Eski German toplumlarında kurulan dini ve yarı askeri dostluk ve kardeşlik örgütlerinin, Ortaçağ loncalarının kökenindeki örgütler olduğunu ileri sürmektedir. İkinci tez, Roma İmparatorluğu'ndaki çeşitli meslek kuruluşlarının Ortaçağ loncalarının kökenindeki örgütler olduğunu ileri sürmektedir. Gerçekten de, Roma'da eskiden beri siyasi örgütlenmeler ve dini tarikatlar türü örgütlenmelerin yanı sıra, hukuki varlıkları resmen tanınmış esnaf örgütleri de bulunmaktaydı. Üçüncü tez ise, Ortaçağ loncalarının temelinde yer alan ruh ve örgütlenmenin temelini Hristiyanlık geleneklerine dayandırmaktadır. Söz konusu loncaların köklerini İlkçağda arayan tezlerin dışında, lonca örgütlenmesinin ortaya çıkışını Ortaçağa özgü ekonomik koşullarda bulan ve "Malikâne Hukuku" olarak adlandırılan tez de bulunmaktadır. Bu teze göre, Avrupa'nın ekonomik bakımdan kapanma döneminde derebeyi malikâneleri kendi ihtiyaçlarına yetecek biçimde örgütlendiklerinden, özel atölyelerde denetim altında çalıştırılan serf zanaatkarlardan oluşmuş ekipler bulunmaktaydı. İşte, o dönemde şehrin oluşması sırasında bu zanaatkarlar, aynı yapı içerisinde ve aynı ortak disiplini koruyarak halk için çalışma iznini elde etmişler ve birtakım hür işçilerin de kendilerine katılmasıyla, söz konusu esnaf örgütlerini oluşturmuşlardır. Söz konusu tezler, üzerine tarihsel bir inceleme yapılabilecek kadar geniştir. Ancak burada ayrıntılı olarak ele alınmayacaktır. Bu tezlerin daha ayrıntılı serimlemesi ve eleştirileri için bakınız, Ö. L. Barkan, a.g.e., 141-146.

İlkçağdaki kökleri çeşitli Germen dostluk ve kardeşlik örgütlerine, Roma İmparatorluğu'ndaki çeşitli meslek örgütlerine ya da Hristiyanlık adetlerine bağlanan loncaların, sadece Avrupa'ya özgü bir örgütlenme biçimi olduğunu düşünmek yanıltıcı olacaktır. Loncalar Doğu Roma olarak adlandırılan Bizans'ta ve Anadolu'dan İspanya'ya kadar uzanan geniş İslam coğrafyasında da var olmuştur.²⁶ Ancak Avrupa'da Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla beraber, var olan biçimiyle lonca örgütlenmesinin de silinmeye başladığı gözlenmiştir.

Roma İmparatorluğu'nun çöküşünün ardından Ortaçağ olarak adlandırılan bir çağa ve Avrupa'da da "Feodalizm" olarak adlandırılan bir üretim biçimine geçilmiştir. Feodalizmin hâkim olduğu Ortaçağ Avrupa'sında, siyasal bakımdan büyük bir merkezi otorite boşluğu ortaya çıkmış, ekonomik bakımdan ticaret, piyasa ilişkileri, para ekonomisi durgunlaşarak kendi kendine yeterli bir kapalı ekonomi hâkim olmuş ve bu ekonomik koşullara bağlı olarak kent yaşamı çökmüştür.²⁷ İşte bu yapının başat olduğu Ortaçağın ilk yarısı boyunca loncalar sönük kalmıştır. Tâ ki, 12. yüzyılda Batı Avrupa'da ticaret yaşamının ve buna koşut olarak kent yaşamının yeniden canlanmasına kadar.

a) Loncaların Yükselişi

Batı Avrupa, 12. yüzyılda yavaş ama belirgin biçimde dönüşüme uğramaya başlamıştır. Bu dönemde ticaret ve sanayi, tarımın yanı sıra gelişmeye başlamış, hatta bu durum tarımı da etkilemiştir. Tarımsal ürünler artık sadece toprak sahiplerinin ya da toprağı işleyenlerin tüketimini karşılamakla kalmamış, değiş tokuş için ya da hammadde olarak kullanılmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak toplumsal

²⁶ Ö. L. Barkan, a.g.e., 144.

²⁷ M. A. Ağaoğulları - L. Köker, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, Ankara, İmge Kitabevi, 1991, 163-165.

düzen esnemeye, daha etkin ve yeni bir biçim almaya başlamıştır. Kentlere yeni insanlar yerleşirken, beraberinde kent yaşamının canlandığı görülmüştür. Ticaretle uğraşanlar askeri kalelerin çevresinde toplanmış, deniz kıyılarına, akarsu kavşaklarına, doğal iletişim yollarının kesişme noktalarına yerleşmişlerdir. Bu bölgeler birer pazar haline gelmiştir.²⁸ Bu pazaryerlerinin çevresine yerleşerek, sonrasında kent halkını oluşturanlar, tamamen tüccarlar ve esnaflardır. Böylece Batı Avrupa’da 12. yüzyılda ortaya çıkan şehirler başlangıçtan itibaren ticari ve sınıf uğraş merkezleri olmuşlardır. Burjuvazi olarak adlandırılan kent halkıyla, Roma İmparatorluğu’nun yıkılışının ardından sönükleşen lonca örgütlenmesinin yeniden canlandığını söylemek mümkündür. Böylece lonca örgütlenmesi, Avrupa burjuvazisinin ilk örgütü olmuş²⁹ ve 12. yüzyıldan itibaren Avrupa’nın her tarafında ortaya çıkmaya ve gelişmeye başlayarak³⁰ yaygınlık kazanmıştır.

Kapitalizm öncesi meslek örgütlenmesinin temel biçimi olan loncaların incelenmesine geçmeden önce, söz konusu mekanizmanın içerisinde yer aldığı ekonomik koşullardan bahsetmek gerekmektedir. Ortaçağ’da sanayi olarak adlandırılabilen üretim, bir işçiyi ya da istisnai olarak birden çok işçiyi kapsayan

²⁸ H. Pirenne, *Ortaçağ Kentleri*, Çev. Ş. Karadeniz, İstanbul, İletişim Yayınları, 1994, 82. Ağaoğulları ve Köker, belirtilen dönüşümleri 11. yüzyıldan itibaren başlatmaktadırlar. Yazarlar bu doğrultuda, Avrupa’da gözlemlenen dönüşümlerin altındaki itkinin, feodal toplum örgütlenmesinin istikrar kazandığı 11.yüzyıldan itibaren, bir taraftan köylülerin piyasaya mal aktarabilecek kadar üretim yapma olanağına kavuşmalarına, diğer taraftan da derebeylerinin piyasada satılan mallara yönelik taleplerinin artmasına bağlamaktadır. Böylece Ortaçağ’ın feodal toplumsal örgütlenmesi değişime uğramaya başlamış, ticaret ve kent yaşamı canlanmıştır. M. A. Ağaoğulları - L. Köker, a.g.e., 165. Ayrıca Ortaçağ kentlerinin ortaya çıkışları konusunda farklı savlar ileri sürülmektedir. Burada ayrıntılarına girilmeyecek olan bu farklı görüşlerin ayrıntıları için bakınız, M. Dobb, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, Çev. F. Akar, İstanbul, Belge Yayınları, 1992, 66-71.

²⁹ E. Durkheim, *Meslek Ahlakı*, Çev. M. Karasan, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1949, 60-61. Tarihçiler, 10. yüzyıldan önceki Batı Avrupa loncaları hakkında oldukça az bilgi sahip olduklarını, ancak 11. yüzyıldan itibaren kentlere ait bilgilerin daha çok elde edilebildiğini ve bu doğrultuda tüccar ve zanaatkar loncalarından çeşitli belgelerde bahsedildiğini belirtmektedirler. Belgelerde 11. yüzyıldan itibaren varlıkları izlenebilen, 12. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanan ve 14. yüzyıldan itibaren de çoğu Batı ve Orta Avrupa kentlerinde bulunan esnaf ve tüccar loncalarının çeşitli örnekleri için bakınız, H. Heaton, a.g.e., 194-195.

³⁰ Ö. L. Barkan, a.g.e., 144.

işletmeler halindedir ve bunların sayısı da sınırlıdır. O dönem için burjuvalar büyük sanayi işletmeleri ya da atölyeler yapabilecek kadar zengin değillerdir. Üretim patron ile sayıları en çok beşe çıkabilen işçilerce, ortaklaşa yaşadıkları küçük tezgâhlarda gerçekleştirilmekteydi.³¹ Ortaçağ'da kol kuvvetiyle azar azar üretim yapılmaktaydı. Ulaşım ve kredi araçları yetersizdi. Çevre bölgelerle yapılacak ticaret, örgütlenme eksikliği ve güvenlik sorunları nedeniyle sınırlı kalmaktaydı. Bu yapıya bağlı olarak esnaf, sınırlı bir alan için³² ve sınırlı ihtiyaçlara yönelik olarak, sınırlı ve hemen her yerde aynı olan teknik yöntemlerle, eşit şartlar altında ve hep aynı tempo ile rekabet endişesi ve fazla kazanç dürtüsü olmaksızın üretim yapmaktaydı. Böylesine basit bir teknik ve düzene dayanan ekonomik yapı, geleneklere bağlı, ihtirassız bir iş hayatını idealize eden ahlaki yaptırımlarla işlemekteydi. Bu dönemde henüz dini ve ahlaki ilkelerden tam anlamıyla bağımsızlaşmış ekonomik mantık ilkesi oluşmamıştı. Özellikle üretim temposunun düşüklüğü, araç ve örgütlenme eksikliği ve güvenlik sorunları dolayısıyla her an ortaya çıkabilecek kıtlık krizleri yüzünden, Ortaçağ insanı sıkı bir dayanışma ve kontrol rejiminin sağlayacağı olanaklardan faydalanma eğilimi içerisinde olmuştur.³³

³¹ L. André, *Ekonomik Tarih*, Çev. Z. Karamursal, İstanbul, Devlet Basımevi, 1938, 62.

³² Ortaçağ için genel ekonomik yapı yukarıda belirtildiği gibi olmakla beraber, ayrıksı durumların bulunabileceği de belirtilmelidir. Sınırlı bir alan için üretim yapan esnaf işletmelerinin yanı sıra, özellikle bazı büyük sanayi kentlerinde gelişmekte olan ve üretilen ürünlerinin tüketimi başka ülkelerde gerçekleştirilebilen, çuhacılık, camcılık ve bazı madeni eşya üretimi gibi özellik arz eden alanlarla, gemi inşaatı gibi büyük sermaye yatırımları gerektiren iş kolları da bulunmaktadır. Söz konusu üretim, yine küçük atölyelerde ve dönemin ilkel teknikleriyle yapılmaktadır. Ö. L. Barkan, a.g.e., 167-168. Gerek yerel, gerek dış pazarlar için gösterilen ekonomik etkinlik, söz konusu pazarlar için çalışan loncaların örgütlenmesini etkilemektedir. Ortaçağ'da yaygın biçimde görüldüğü gibi, etkinlik alanı kendi kentleri olan loncaların dışında, yerel pazarların ötesi için faaliyet gösteren loncalar da bulunmaktadır ve bu loncaların örgütlenmesi daha farklı hale gelmekte ve karmaşıklaşmaktadır. Terziler, inşaatçılar, berberler, ayakkabıcılar ve dükkân sahipleri yerel ihtiyaçları karşılarlarken, tüccarlar, kumaş üreticileri ve madeni eşya üreticileri hem yerel, hem de dış pazarlar için çalışmaktadırlar. H. Heaton, a.g.e., 195-196.

³³ Ö. L. Barkan, a.g.e., 140. Yukarıda değinilen 12. yüzyılda oluşan değişimleri, yani toplumsal yapının değişmesini, ticaretin canlanmasını ve kentlerin yeniden çekim merkezi halini almasını, daha sonrasında yani 15 ve 16. yüzyıllarda oluşacak olan kapitalist üretim biçiminin beraberinde getireceği çok daha köklü toplumsal ve ekonomik değişimlerle karşılaştırmak mümkün değildir. 12. yüzyıldaki

b) Lonca Sistemi

Ekonomik rekabetin olmadığı Ortaçağ loncalarında, gerek tüccar loncaları, gerek esnaf loncaları açısından dayanışma ve birlik olma ön plana çıkmaktadır. Örneğin ticaret alanında, bu dayanışmacı mesleki örgütlenmenin izlerini, belgelerle 10. yüzyıldan itibaren takip edilebilen Batı Avrupa'daki tüccar birliklerinde bulmak olasıdır. Bu birlikler, “bir bağlılık andıyla birbirlerine bağlanmış ‘kardeşler’ den oluş(maktaydı ve) sıkı bir dayanışma ruhu tüm grubu canlandır(maktaydı).”³⁴ Ortaçağ ekonomisinde, sanayide olduğu gibi ticaretin de, tek el ve ortaklık aracılığıyla yaşadığı, tüccarların önceleri derebeyliğin olumsuz etkilerinden kendilerini korumak için, sonrasında da zenginleşmek için loncalar halinde birleştikleri³⁵ dile getirilmektedir. Yine bu doğrultuda Pirenne, Ortaçağ'da “...İster deniz, ister kara ticareti olsun, ancak bir loncanın üyelerinde uyandırdığı karşılıklı güven, onlara kabul ettirdiği disiplin, boyun eğdirdiği kurallarla olanaklı kılınabiliyordu... onlar için güvenlik, ancak kuvvetle güvence altına alınırsa sağlanabiliyordu; kuvvet ise kolektifleşmenin bir niteliğiydi”³⁶ derken, söz konusu dayanışmaya atıfta bulunmaktadır. Örnekleri tüccar loncalarından verilen dayanışmacı yapının, esnaf loncaları açısından da aynen geçerli olduğu belirtilmelidir. Esnaf loncalarında da, aynı etkinlik dalında çalışanlar, aynı sokak üzerinde veya aynı mahallede çalışmalarını sürdürmekte, yaşamakta ya da satış yapmakta, aynı meyhanede içmekte ya da aynı kilisede ibadet etmekte, böylece sıkı

toplumsal değişimler, Ortaçağ'ın ilk yarısındaki duruma oranla görece bir değişimdir. Niteliksel bir değişim henüz söz konusu değildir. Ekonomik yapı, ileride kapitalizmin getireceği rekabetçi yapıdan uzak, kar güdüsünün başat olmadığı, üretimin kısıtlı tutulduğu, ekonomik ilişkilerin ahlaki, dinsel, geleneksel kurallarla şekillendirildiği bir biçimdeydi.

³⁴ H. Pirenne, a.g.e., 95.

³⁵ L. André, a.g.e., 65.

³⁶ H. Pirenne, a.g.e., 94.

temellerle dayalı bir dayanışmacı yapı, birlik olma duygusu sürekli olarak beslenmektedir.³⁷

Dayanışmacı bir anlayışı vurgulayan loncaların örgütlenme biçimleri iki ayrı düzlemde incelenmektedir: Dikey düzlem ve yatay düzlem. Hiyerarşik bir sistem uyarınca, aynı mesleğe sahip kimselerin içerisinde yer aldıkları loncalar, aynı şehir içerisindeki ayakkabıcı, terzi, kuyumcu, derici, marangoz, duvarcı, bakırcı, tüccar v.b. gibi meslek kollarında dikey olarak örgütlenmişlerdir.³⁸ Söz konusu dikey örgütlenme kentlerde gerçekleşmiştir. Küçük kasaba ve köylerde esnaflık serbesttir.³⁹ Aynı meslek dalında ve aynı kentte, hiyerarşik bir sistem uyarınca dikey olarak örgütlenen loncalar, yatay örgütlenmede aynı başarıyı gösterememişlerdir. Loncaların bulundukları şehrin diğer mesleklerdeki loncalarıyla veya diğer kent ve ülkelerin aynı meslekteki veya ayrı meslekteki loncalarıyla ilişkileri her zaman zayıf kalmıştır. Bu nedenle de loncalar, ne meslekler arası ne de kentler, bölgeler veya ülkeler arası yatay örgütlenmeyi gerçekleştirememiştir.⁴⁰

Ortaçağ'ın ikinci yarısında yaygınlık kazanmaya başlayan loncalar, Roma İmparatorluğu dönemindeki İlkçağ loncalarından çok daha farklı bir konumda ortaya

³⁷ H. Heaton, a.g.e., 197. Tüccar ve esnaf loncalarındaki ortak dayanışmacı yapıya karşın, farklılık söz konusu loncaların bileşiminde görülmektedir. Tüccar loncası, farklı tüccarların içerisinde yer aldığı yamalı bir bohça görünümündedir. Oysa esnaf loncaları daha homojen bir yapıdadır. Esnaf loncasında üyelik, aynı mesleği yapanlar, aynı ürünü üretenler ya da satanlar arasında gerçekleşmektedir. H. Heaton, a.g.e., 197.

³⁸ K. Turan, *Milletlerarası Sendikal Hareketler*, Ankara, Kalite Matbaası, 1979, 16.

³⁹ J - Bartélemy, "Corporatisme", *Fikir Hareketleri*, S. 157, (24 Ekim 1936), 8. 12. yüzyılda, Avrupa'da ticaretin ve dolayısıyla da kentlerin canlanmasıyla beraber, kentler toplumsal yaşamın vazgeçilmez unsuru haline gelmişlerdir. Kentlerle kırsal bölgeler arasında karşılıklı hizmet alışverişine dayanan ve artık vazgeçilemez olan bir işbölümü başlamıştır. Kırsal bölgeler kentlerin gıda ihtiyacını karşılarlarken, kentler de kırsal bölgelere ticari mallar ve üretilmiş eşya sağlıyordu. H. Pirenne, a.g.e., 82. Ancak kırsal alanların kentlerle olan ilişkisi, köy ve kasabalarda esnaf ve tüccar loncalarının kurulmasını beraberinde getirmemiştir. Çünkü kırsal alanlar tarımsal üretimin başat olduğu yerlerdir. Ortaçağ'da bir burjuva örgütlenmesi olan esnaf ve tüccar loncaları, ancak üretim ve ticaret etkinliklerinin yoğunlaştığı bölgelerde, yani kent merkezlerinde var olabilirlerdi.

⁴⁰ K. Turan, a.g.e., 18. Bartélemy de, o dönemler için bütün bir ülkeyi kapsayan bir lonca örgütlenmesi olmadığını, loncaların bir kent sınırlarıyla sınırlı kaldıklarını belirtmektedir. J. Bartélemy, a.g.m., 8.

çıkılmışlardır. Artık ilkçağ'daki gibi devletin kontrolü altında özerkliğini yitirmiş loncalar değil⁴¹, yönetim mekanizmasını etkileyebilen, yerine getirdiği işlevler bakımından sosyal, siyasal ve ekonomik yaşamın vazgeçilemez unsurları haline gelmiş olan loncalar söz konusudur.

Ortaçağ loncaları bağrından çıktıkları toplumda, sosyal, siyasal ve ekonomik alanlarda oldukça önemli işlevlere sahip olmuşlardır. Sosyal alanda loncalar, hem bir yardım örgütü gibi çalışmışlar, hem de dini-ahlaki işlevleri yerine getirmişlerdir. Örneğin esnaf loncalarının, üyelerinin ortaklık hisselerinden elde edilen paralardan oluşturulan bir sandığı bulunmaktaydı. Lonca bu sandıkta toplanan paralarla, üyelerinden birinin başının yasalarla derde girmesi ya da hastalanması, ekmeğini kazanmaya gücü yetmeyecek derecede yaşlanması veya ölmesi durumunda, çalışanı için cenaze töreni yapmakta ve geride kalanlarının geçimiyle ilgilenmekteydi. Gerçekten de salgın hastalıkların Avrupa'da kol gezdiği dönemlerde hastalık ve ölüm yardımları önem kazanmıştı.⁴² Anlaşılan odur ki, loncalar Ortaçağ'ın toplumsal

⁴¹ Gerçekten de Roma İmparatorluğu döneminde, ilk zamanlarda devlet örgütlenmesinin dışında görülen loncaların, zamanla nitelik değiştirerek kamu hayatının gerçek organları haline geldiği görülmüştür. Loncalar yönetimin izniyle oluşmaya ve resmi görevler almaya başlamışlardır. Roma İmparatorluğu döneminde devlet mekanizmasının bir parçası haline gelen loncaların, eski bağımsızlıklarını kaybederek, iyiden devletin denetimi altına girdiği gözlenmiştir. E. Durkheim, *Meslek Ahlakı*, a.g.e., 32-33. Ancak Roma'da söz konusu olan loncalar, Ortaçağ loncalarından farklı nitelikler taşımaktaydı. Roma loncaları, Ortaçağ loncalarından daha çok dini ve daha az mesleki özellikler göstermekteydi. Lonca örgütü Roma'nın ilk devirlerinden beri vardı. Ancak siyasi örgütlenme içerisinde yer almıyordu. Loncalar daha çok, isteğe bağlı örgütlenmelerden, resmi olmayan sosyal gruplardan oluşuyordu. Sonraki dönemlerde loncaların bu konumu değişmiş, loncalar yönetim mekanizmasında yer almaya ve devletin bir parçası haline gelmeye başlamışlarsa da, bu durum loncalar için önemli bir zaferden çok, bir boyunduruk niteliği taşımıştır. Roma dönemi loncaların, devlet mekanizması içerisinde yer almaları, bu loncaların yerine getirdikleri işlevlerin kendilerine vereceği mevki ve haklardan yararlanmaları için değil, yönetim tarafından sıkı bir biçimde kontrol altında tutulmaları amacıyla gerçekleştirilmiştir. E. Durkheim, *Meslek Ahlakı*, a.g.e., 57-59. Roma İmparatorluğu'nun yıkılmasıyla beraber, mevcut durumuyla lonca örgütlenmesi sönmüştür. E. Durkheim, *Meslek Ahlakı*, a.g.e., 33.

⁴² L. André, a.g.e., 62-63. ve H. Heaton, a.g.e., 203. Yukarıdaki örnek esnaf loncasından verilmiştir. Ancak lonca üyesinin hastalanması, ölmesi ve ölüm olayının ardından lonca üyesinin geride bıraktığı dul ve öksüzlere yardım edilmesi gibi yardım işlevleri tüccar loncası için de aynen geçerlidir. Bakınız: H. Heaton, a.g.e., 197.

düzeni içerisinde, üyeleri için bir tür sosyal sigorta kurumu işlevini yerine getirmektedir.

Loncalar, sosyal alanda yardım işlevlerinin yanı sıra, dinsel ve ahlaki topluluklar olmaları dolayısıyla da, üyeleri arasında sürekli olarak dayanışma ruhunu uyanık tutmaktaydılar. Gerçekten de, Avrupa'nın kimi yerlerinde loncalar mekânsal olarak da kiliseyle iç içe olmuşlardır.⁴³ Ayrıca Ortaçağ'ın toplumsal tutunum ideolojisinin Hıristiyanlık olduğu göz önünde bulundurularak belirtilebilir ki, loncaların kiliselerle mekânsal yakınlıklarının yanı sıra, lonca yaşamında simgesel düzeyde de Hıristiyanlık motifleri ön plana çıkmaktadır.⁴⁴ Hıristiyanlıktan ilham alarak dayanışmacı bir ahlak anlayışıyla da pekiştirilen lonca ruhunu benimseyen ve “Kardeşler” olarak anılan lonca üyeleri, birbirlerine kibar ve arkadaşça davranmak, birbirlerini sevmek zorundaydılar. Bu doğrultuda, birbirleriyle kavga etmemeli, iftiradan ve yalandan kaçınmalıydılar.⁴⁵

Ortaçağ loncalarının siyasal ve yönetsel alanda da önemli işlevleri olmuştur. 12. yüzyıldan itibaren yaygınlık kazanan loncalar, yönetim kadrolarında önemli rol oynamaya aday görünen bir sınıfın, yani burjuvazinin siyasi kadrosu gibi davranmışlardır. İlk zamanlar soylulara bağlı olan kentler, zaman içerisinde özerk yerel yönetim hakkı ve mekanizması bulunan kentlere, yani komünlere dönüşerek bu bağılılıktan kurtulmuşlardır. İşte bu kentlerin soylulara bağılılıktan kurtulması hareketi öncesinde var olan loncalar belediye örgütlenmesinin temelini oluşturmuşlardır. Seçim söz konusu olduğunda, meslek grupları yani loncalar esasında oy verilmekte,

⁴³ Örneğin “Venedik'teki ilk loncalar bir manastırın kilisesinde toplanmakta, yemekhanesinde yemek yemekte, arşivlerini ve fonlarını burada muhafaza etmekte, mihrapları burada bulunmakta ve başrahibe yıllık bir bedel ödemektedirler”. H. Heaton, a.g.e., 197.

⁴⁴ Her loncanın korumasına sığındığı bir “Aziz” bulunmaktaydı. Her loncanın bayrağında korumasına sığındığı azizin figürü yer alır, lonca masraflarını kendisi karşılamak üzere kilisede bu koruyucu için ayrı bir daire bulundururdu. L. André, a.g.e., 63.

⁴⁵ H. Heaton, a.g.e., 203.

lonca ve komün şefleri aynı zamanda seçilmekteydi.⁴⁶ Bu dönemlerde şehir meclisi üyelerinin seçimlerinde genellikle mesleki temsil esası geçerli olduğundan, loncalar bu seçim işleri için kadro ve örgüt işlevini yerine getirmiştir. Ayrıca devlet örgütlenmesinin yeterince gelişmemiş olduğu Ortaçağ'da, loncalar kamu hizmetlerini yerine getiren yönetim organları olmuşlardır. Örneğin şehirden vergi toplanması konusunda, paylarına düşen miktarı kendi aralarında dağıtarak kolayca toplayan loncalar çok işe yaramışlar ve modern devlet maliyesinin oluşumuna katkıda bulunmuşlardır. Bunlara ek olarak loncaların kadroları ve örgütlenmeleri kentin savunulması işlerinde de, askeri birlikler olarak büyük hizmetler görmüşlerdir.⁴⁷

Ortaçağ loncalarının ekonomik alandaki işlevleri ise, dönemlerinin rekabetçi olmayan üretim tarzı içerisinde, gerek üretim sürecini, gerek dolaşım yani ticaret sürecini mesleki çıkarlar esasında düzenlemek ve korumak, böylece de ekonomik durağanlığı sağlamak olmuştur. Loncaların bu işlevi, ekonomik örgütü olduğu burjuvazinin, mevcut üretim biçiminin sınırlarını zorlayarak sonrasında getireceği kapitalist üretim tarzının zaferini ilan edene kadar sürecektir. Ancak burjuvazi güçlenip de üretim tarzını değiştirene kadar, lonca örgütlenmesi bu sınıfın varlığını korumuş, dolayısıyla da Ortaçağ'ın durağan ekonomisinin ve üretim biçiminin istikrarını sağlamıştır.

Loncaların belirgin özelliklerini incelemek, ekonomik alandaki işlevlerini daha iyi kavramayı sağlayabilecektir. Ortaçağ loncalarının üç temel özelliği bulunmaktadır:

- 1- Ortaçağ loncaları serbest rekabete karşı olan zorunlu ve tekelci meslek örgütleridir,

⁴⁶ E. Durkheim, *Meslek Ahlakı*, a.g.e., 60-61.

⁴⁷ Hatta krallar loncaların bu askeri hizmetlerinden yararlanmak için onları desteklemiş, kimi zamanda bu yönde zorlamıştır. Ö. L. Barkan, a.g.e., 159.

2- Ortaçağ loncaları serbest rekabete karşı düzenleme ve kontrol yetkileri olan meslek örgütleridir,

3- Ortaçağ loncaları hiyerarşik meslek örgütleridir.

Üretim ve dağıtım araçlarının kısıtlı olduğu, sık sık tekrarlanan kıtlıkların önemli zararlara yol açtığı, bu nedenlerle de üretim alanlarının kendi içlerine kapanıp, kendi kendine yeterli olmak zorunda olduğu Ortaçağ ekonomisinde; arz ve talep arasındaki ilişkiyi basit bir fiyat mekanizması ile kendiliğinden, düzenli ve otomatik biçimde düzenlemek henüz mümkün değildi. Dolayısıyla, kıtlık krizlerini engellemek için bir takım önlemlere ve müdahalelere ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu önlemlerin başında da, kent halkının her türlü sınırsız kazanç hırsından vazgeçerek, karşılıklı koruma ve dayanışma esasında anlaşması gerekmekteydi. Ortaçağ Hristiyanlık inancının da etkisiyle her alanda kendisini hissettirmiş olan krizsiz, ihtirassız, ölçülü ve durağan bir hayat ideali, kentin ekonomik yaşamında dayanışmacı bir ekonominin kurallarını ve meslek örgütlenmesini beraberinde getirmiştir.⁴⁸ Söz konusu edilen ekonomi kurallarının başlıcası “serbest rekabet” e izin verilmemesidir. Gerçekten de serbest rekabet “tehlikeli, bozguncu bir kavram olarak, var olan düzenin düşmanı olarak görülüyordu”.⁴⁹

İşte serbest rekabeti engelleyerek arzulanan ekonomik durağanlığı sağlamak amacıyla, loncalar zorunlu ve tekelci mesleki örgütler olarak düzenlenmişlerdir. Her zanaat ustası, kendi etkinlik gösterdiği zanaatın loncasına girmek zorunda kalmıştır⁵⁰ ve ayrıca her lonca da, her biri kendi alanında tek el konumunda olan meslek örgütleri olarak düzenlenmiştir.

⁴⁸ Ö. L. Barkan, a.g.e.,138-139.

⁴⁹ H. Heaton, a.g.e., 202.

⁵⁰ L. André, a.g.e., 62.

Tekelci niteliğe sahip loncalar temsil ettikleri meslek kolunu, nizamname ya da tüzük adı verilen kurallara bağlı biçimde düzenlemişlerdir. Lonca tüzüğü, lonca üyelerinin diğer üyelerle, üye olmayanlarla, başka loncaların üyeleriyle, olası üyelerle, bağımlı işçilerle ve tüketicilerle olan ilişkilerini düzenlemekteydi. Lonca tüzüğüne hâkim olan ruh korumacılıktı.⁵¹

Loncaların tekelci örgütlenmeleri ve kabul ettikleri tüzükler, lonca üyesi zanaatkârları hem dış, hem de iç rekabetten korumak içindir. Gerçekten de, lonca üyesi zanaatkârlar, grup dışından olanların rekabet ve saldırılarına, yani yalnız dış rekabete karşı değil, aynı şehirde oturan diğer esnaf ve hatta kendi arkadaşlarının yıkıcı, alışılmamış ve hileli rekabetine karşı da korunmaktadırlar. Geçerli olan bu tüzükler uyarınca kent pazarı lonca üyelerinin tekeline verildiği gibi, lonca üyesi olan aynı zanaat sahibi ustalardan hiçbirinin bir diğerinin zararına zenginleşmesine izin verilmemektedir. Loncaların kabul ettikleri tüzüklerle, herkesin eşit şartlar altında üretim yapması amaçlanmıştır.⁵² Eşit şartlar altında üretim yapılmasını amaçlayan lonca tüzüğü uyarınca, kısıtlayıcı önlemler alınabilmekte, örneğin aynı bölgedeki emeğin bir işten başka bir işe serbestçe dolaşımı önlendiği gibi, yine aynı şekilde aynı işte bile olsa, emeğin bir bölgeden başka bir bölgeye dolaşımı da engellenebilmektedir. Lonca tüzüğünün emeğin dolaşımına getirdiği kısıtlama, edimsel olarak mal mevcudunun dolaşımına da getirilmiştir.⁵³

⁵¹ H. Heaton, a.g.e.,198.

⁵² Ö. L. Barkan, a.g.e.,146.ve H. Heaton, a.g.e.,198

⁵³ A. Smith, *Ulusların Zenginliği*, Çev. A. Yunus - M. Bakırcı, İstanbul, Alan Yayıncılık, 1997, 118-119. Lonca tüzüğü uyarınca herkesin eşit şartlar altında üretim yapması ve lonca üyelerinden birinin, bir diğeri zararına zenginleşmemesi sağlandığına göre, kent yaşamı içerisinde loncalar halinde örgütlenmiş tüccar ve esnaflar nasıl kazanç sağlamaktadırlar? Bu sorunun yanıtını Smith loncaların kabul etmiş oldukları kurallara bağlamaktadır. Bir kentteki çeşitli iş sahiplerinin birbirleriyle, kendi aralarında yaptıkları alışverişte, kabul edilen kurallar nedeniyle, hiç kimse zararlı çıkmamaktadır. Ancak köylerle yapılan alışverişlerde, herkes büyük kazançlar elde etmektedir. Kentleri kalkındırıp, zenginleştiren de köylerle yapılan bu ticarettir. A. Smith, a.g.e., 109.

Tarihçilerin elde ettikleri veriler ve izlenimler doğrultusunda denilebilir ki; gerek Ortaçağ'ın başlarında, gerek sonunda tekelci ayrıcalıklar peşinde olmak ve bunları korumaya çalışmak belirgin bir lonca stratejisidir. Ancak, tekelci ayrıcalıkları koruma stratejisi her zaman kolaylıkla uygulanamadığı gibi, zaman içerisinde bu ayrıcalıkları korumaya verilen önem de değişmeler göstermiştir.⁵⁴

Loncaların ikinci önemli özelliği, yetkili oldukları iş kolu içerisinde etkin bir düzenleme ve kontrol yetkilerinin olmasıdır. Loncaların bu ikinci özelliği belirgin biçimde, belli bir meslek dalında çalışanlar üzerinde, üretilen ürünlerin üretim süreci ve üretim yöntemleri üzerinde ve son olarak ürünlerin kalitesi ve lonca kurallarına uyulması alanlarında düzenleme ve kontrol yetkileri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Yukarıda da değinilen lonca kuralları uyarınca, belli bir meslek dalında çalışacakların, o mesleğe girişleri, geçirecekleri aşamalar ve bunların süresi, yükselme ölçütleri v.s. belirlenmiş durumdadır. Örneğin loncaların, kabul yetkileri bulunmaktaydı. Bir zanaatkâr ya da tüccar bir loncaya üye olmak isterse ya da onun izniyle çalışacaksa, loncaya giriş serbest ya da kolay değildir. Mesleği yapacak olan kişi gerekli beceri ve karaktere sahip olduğunu ispatlamalı, kendisine bir kefil bulmalı ve loncaya giriş ücretini ödemelidir. Loncaların çalışanları üzerindeki düzenleme ve kontrol yetkileri, sadece loncaya girişlerine izin vermekle sınırlı değildir. Çalışanların geçirecekleri tüm aşamalar da loncaların kuralları doğrultusunda düzenlemiştir ve kontrol edilmektedir. Mesleki yaşamdaki ilk aşama

⁵⁴ H. Heaton, a.g.e.,198-199. Loncaların tekelci ayrıcalıklarını kimi zaman koruyamadıklarına dair örnekler bulunmaktadır. Ayrıntılarına burada yer vermemekle beraber belirtilebilir ki, hammadde, donanım ve işgücünün kolaylıkla sağlanabildiği sanayi dallarında, pazarın genişlediği ve tüccarların örgüt içerisinde kendi yollarını çizebildikleri yerlerde lonca tekeli kırabilmek daha kolay olmaktadır. Ayrıca loncaların tekelci ayrıcalıklarını koruma yönündeki azimleri de duruma göre değişiklik göstermiştir. İşleri yolunda gittiği sürece loncalar tekeli konumlarını elde etmek ya da korumakla daha az ilgilenmişler, ancak kriz ya da tehlike belirdiğinde, grubun refahını herkese ve her şeye karşı korumak ve üyelerinden herhangi birinin daha fazla iş almasını engellemek için her şeyi yapmışlardır. H. Heaton, a.g.e.,198-199.

çıraklıktır ve çıraklık sözleşmesiyle bu süreç başlamaktadır. Loncalar mesleki yaşamın bu ilk aşamasından itibaren, düzenleme yetkilerini kullanmaktadır. Loncalar kent yönetimiyle beraber çırak sayısını, çıraklığa başlangıç yaşını, çıraklık eğitiminin uzunluğunu, eğitimin niteliğini, eğitim sonrası kariyerlerini, çıraklık ödentilerini düzenlemişlerdir.⁵⁵ Mesleki yükselme sürecinin sonunda ulaşılan ustalık statüsü de loncaların kuralları uyarınca düzenlenmiştir. Bir kentte, belli bir meslekte bulunacak usta sayısı o mesleğin loncasınca belirlenirdi. Çıraklık ve kalfalık aşamalarının ardından, usta adaylarının yeterliliklerini ispat edecek bir şaheser yaratmaları gerekmekteydi.⁵⁶ Becerisi sınavdan geçirilen, işyeri teftiş edilen ve müşteri mallarına verebileceği zararları tazmin edebilecek yeterlilikte sermayesi olup olmadığı araştırılan zanaatkârın⁵⁷, usta olup olmaması loncaların düzenlediği ve kontrol ettiği kurallar çerçevesinde gerçekleşmekteydi.

Loncalar üretim süreci ve yöntemlerini de sıkı kurallara bağlamışlardı. Loncaların üretim sürecini ve yöntemlerini sıkı sıkıya belirlediği kurallar, hileleri önlemek ve zanaatın şöhretini korumak amacına yönelikti. Söz konusu kurallar, en küçük bir ayrıntıya kadar iniyor, ürünlerin tartı ve ölçülerini belirliyor, hammaddenin çeşidini ve kullanma tarzını dahi gösteriyordu.⁵⁸ Örneğin loncalar çalışma zamanlarını ve günlük çalışma süresini düzenlemekteydiler.⁵⁹ Ayrıca loncalar

⁵⁵ H. Heaton, a.g.e., 200. Lonca tüzüğü, bir ustanın yetiştirebileceği çırak sayısını ve her çırağın kaç yıl hizmet etmek zorunda olduğunu belirlemiştir. Bu sayede, belli bir işe girenlerin sayısı, o işe girmek isteyenlere oranla sınırlanarak, rekabet ortadan kaldırılmaktadır. A. Smith, a.g.e., 105.

⁵⁶ J. Bartélemy, a.g.m., 8.

⁵⁷ H. Heaton, a.g.e., 200-201.

⁵⁸ L. André, a.g.e., 64.

⁵⁹ Buna göre, pazar günleri ve kutsal günlerde çalışmak yasaklanmıştı. Çünkü dindar olmayanın dindar olana göre daha fazla para kazanması önlenmek istenmiştir. Gece çalışması yasaktır, çünkü mum ışığı iyi iş yapılması için yeterli olmamaktadır ve ayrıca uyuyanların rahatsız edilmemeleri gerekmektedir. H. Heaton, a.g.e., 201. Gece aydınlatma olanaklarının kısıtlılığı dolayısıyla, gün ışığından olduğunca fazla yararlanmak gerekmekteydi. Dolayısıyla esnaf, genellikle çalışmaya güneşin doğmasıyla başlamakta, gün batımıyla paydos etmekteydiler. İşçilerin çalışma saatleri arasında bir saat kadar süren yemek molaları bulunmaktaydı. Lonca tüzüklerinin özellikle üzerinde durduğu, bu günlük çalışma süreleri idi. Ö. L. Barkan, a.g.e., 159-160.

çalışma süresinin yanı sıra çalışma biçimi ve mekânı da düzenlemekteydi.⁶⁰ Loncaların çalışma süreleri ve mekânlarını düzenleme yetkilerine, üretim yöntemleri ve tekniklerini düzenleme yetkilerini de eklemek gerekmektedir. Ortaçağ loncaları standardize edilmiş mal üretimini düzenlemekteydiler. Üretilecek olan her ürünün hangi hammaddelerle, hangi teknikle ve ne biçimde üretileceği açıkça belirlenmiştir.⁶¹

Loncaların yukarıda bahsedilen düzenleme ve kontrol yetkileri cezalandırma yetkileriyle desteklenmiştir. Lonca kâhyaları, gerekli incelemeleri yaparlar, kurallara uymayanlara para cezası keserler, kurallara uygun yapılmayan ürünleri teşhir eder, sonra da onu yok ederlerdi. Eğer hilekâr zanaatçı sabıkalı ise, o da teşhir edilirdi. Verilen cezalar, hatalı ürünlere el konulmasından, zanaatkârın teçhizatının yok edilmesine ya da meslekten atılmasına, şehirden kovulmasına ve hatta suçu ağır olanlara meydan dayağı atılmasına kadar uzanan bir yelpazede yer alabilirdi.⁶²

Loncaların üçüncü önemli özelliği ise, hiyerarşik olarak örgütlenmiş meslek kuruluşları olmalarıydı. Lonca üyeleri, iş hayatında işgal ettikleri konumlarının önemi bakımından birbirlerinden farklı üç ayrı guruba ayrılmışlardı: Ustalar, kalfalar ve çıraklar.⁶³ Önceki sayfalarda çıraklık ve ustalık konumlarına, loncaların

⁶⁰ Kurallar gereğince iş, yatak odalarında, kilerlerde ya da arka odalarda değil de, halkın görebileceği biçimde caddeye bakan salon ve dükkânlarda yapılmalıydı. Bu sayede lonca yöneticileri yapılan işi her zaman denetleyebilirlerdi. H. Heaton, a.g.e., 201.

⁶¹ Çoğu zanaat dallarında, üretilebilecek olan eşya tiplerine ait örnekler lonca binası içinde veya belediye dairesinde bulundurulur ve gerektiğinde bu örnekler yapılacak olan kontrollerde esas alınır. Bu doğrultuda, geleneksel ürün biçimlerini alt üst edecek yeni moda ürünler üretmek, bir ürünün üretilmesi için belirlenmiş hammadde ya da ölçü dışında hammadde ya da ölçü kullanmak yasaklanmıştı. Loncalar ürünlerin yapılışını, ustalardan görüldüğü şekilde, sürekli aynı araç ve hammaddeleri kullanarak ve sürekli aynı şekilde yapılması doğrultusunda düzenlemişlerdir. Ö. L. Barkan, a.g.e., 160-161.

⁶² L. André, a.g.e., 64., H. Heaton, a.g.e., 201. ve Ö. L. Barkan, a.g.e., 164.

⁶³ Bu grupları kısaca tanımlayacak olursak; ustaların, üretim işinde kullanılan araçların, hammaddelerin sahibi olduğu, atölyenin şefi ve küçük bir girişimci olarak tüm sanayi üretiminde en önemli konumda bulunan grup olduğu söylenebilir. Bu konumları dolayısıyla ustalar, üretilen eşya ile eşyanın satışından elde edilen karın sahibiydiler ve ekonomik olarak kendilerine bağlı bulunan kalfalar ve çırakların emeklerinin karşılığı olan ücretleri öderlerdi. Kalfalar, çıraklık aşamasını

çalışanlarının üzerindeki düzenleme ve kontrol yetkisi bahsinde kısmen değinildiğinden, burada ayrıntılara girilmeyecektir.⁶⁴ Konumuz açısından, loncaların hiyerarşik yapıdaki örgütlenmelerinin önemi, bir iş kolundaki usta ya da çırak sayısının sınırlı tutulması politikasının da gösterdiği gibi, rekabeti önleyerek, ekonomik durağanlığı sağlaması, belli bir meslekte çalışanların sayısını kısıtlayarak mesleki çıkarları ve loncanın tekелci ayrıcalıklarını korumasıdır.

Önceki sayfalarda işlevleri, özellikleri ve yetkileri belirtilen loncalar, var oldukları dönemin kent yaşamında mal sahibi olabilen, vakıf kurabilen ve yöneten, dava açabilen, sözleşme yapabilen, mesleğe ait bir takım cezaları verebilen, çeşitli hak ve resimleri tahsil etmek yetkisiyle belli bir bütçeye, arma, bayrak ve mühür gibi yönetsel yargısal özerklik göstergelerine sahip olabilen hukuki kişilikleri kabul edilmiş olan örgütlerdi. Hukuki kişilikleri özerk kent idaresi, derebeyi ya da kral tarafından resmen kabul edilmiş olan loncalar kendi kendini yönetmek ve dışa karşı temsil edilebilmek amacıyla, üyeleri arasından bir idare heyeti ve çeşitli memur ve temsilciler seçerdi. İdare heyetine seçilenler, belediye reisinin ya da derebeyinin temsilcisi önünde törenle yemin ederek, süresi zamana ve mesleğe göre değişmekle beraber genellikle bir yıllığına göreve başlarlardı. Bu görevlere getirilme seçim yoluyla olduğu gibi, kimi meslek dallarında kura ile ya da derebeyinin ya da lonca üyelerinin ataması ile de gerçekleşmekteydi.⁶⁵ Loncaların idare heyetleri, geçen sayfalarda kısmen değinildiği üzere, kentin yönetimiyle ilgili bir takım yönetsel işlere baktığı gibi, esasen mesleki alana yönelik olarak çıraklık sözleşmeleri, ustalıkla

geçirmiş kimselerdi, ancak kendi başlarına bağımsız bir işyeri açarak usta olmak olanağını elde edememiş ücretli işçilerdi. Çıraklar ise mesleğin en alt basamağında yer alan, ustaların yanında o işi öğrenmekle meşgul olan çalışanlardı. Ö. L. Barkan, a.g.e., 147.

⁶⁴ Ustalık, kalfalık ve çıraklık konuları, bunların özellikleri, çıraklık ve kalfalık süreci, ustalıkla yükselme kıstasları v.s. hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız, L. André, a.g.e., 63-64., H. Heaton, a.g.e., 200-201., Ö. L. Barkan, a.g.e., 147-156., E. Durkheim, *Meslek Ahlakı*, a.g.e., 41. ve Smith, a.g.e., 105.

⁶⁵ Ö. L. Barkan, a.g.e., 157-158.

geçiş, ürünlerin üretim süreci ve kurallara uyulması gibi konularda düzenleme, denetim ve cezalandırma işlerini yerine getirmekteydi. Mesleki çıkarları korumaya ve ortak işleri yürütmeye yönelik bu yönetsel yapılanma, hem esnaf loncalarında, hem de tüccar birlikleri veya loncalarında benzer biçimde görülmektedir.

c) Loncaların Düşüşü

Özellikle Ortaçağ'ın ikinci yarısından itibaren yaygınlık kazandığını belirttiğimiz loncalar, varlıklarını ve etkilerini Ortaçağ'ın sonlarında ve hatta Ortaçağ sonrası yüzyıllarda da sürdürmüşlerdir. Kent yönetimindeki etkinlikleri, devletten aldıkları destek ve çeşitli ekonomik faktörler, loncaların ayakta kalmalarına yardımcı olmuştur. Ekonomik açıdan, Ortaçağ bittikten sonra da uzun zaman boyunca birçok üretici ve tüccar için yerel kentsel pazar ulaşılabilen tek olanak olarak kalmaya devam etmiştir. Yani üretim ve dağıtım sürecinde işletmenin karakter ve örgütü değişmediği sürece, loncalar uzun yüzyıllar boyunca duruma hâkim olmuşlar ve ayrıcalıklarını korumuşlardır.⁶⁶ Ancak bu durum kapitalist üretim ilişkilerinin başat olmadığı kapitalizm öncesi dönemler için geçerli olmuştur. Kapitalist ekonomi kuralları ortaya çıkarak, yavaş yavaş kendini dayattığında ve toplumu dönüştürmeye başladığında, loncalar da giderek yıkılmaya yüz tutmuşlardır.

Burjuvazinin giderek güçlenmesi beraberinde ekonomik alandaki değişimleri de getirmiştir. Yükselen burjuvazi üretim biçimini değiştirmeye başlamıştır. Tüccarlar giderek daha da zenginleşmeye, bu zenginlikleri de küçük burjuva kentlerin sınırlarını zorlamaya başlamıştır. Artık tüccarlara dar sokaklardaki eski ticarethaneler yetmemektedir. Tüccarlar kendilerini layık oldukları şekilde temsil

⁶⁶ H. Heaton, a.g.e.,203-204.

edecek daha güzel ticarethaneler yapmak, eskilerini yıkıp yeni ticari saraylar kurmak istiyorlardı. Avrupalı tüccarlar giderek daha yoğun biçimde deniz aşırı bölgelere girmeye başlamış, deniz yolu sistemine ek olarak daha uygun taşıma olanakları için gittikçe iyileşen yol ağları yapılmış, üretim süreci yavaş yavaş fabrikalaşmaya başlamıştır. Fabrikasyon önce tekstil sanayinde kendini göstermiş, sonrasında eski saat sanayii üzerinden makine üretimi önem kazanmıştır. Buhar gücü keşfedilmiş ve 18. yüzyılın sonunda fabrikasyon için teknik olarak kullanılabilir hale getirilmiştir.⁶⁷ Buhar makinelerinin sanayi alanında kullanılmaya başlamasıyla beraber açılmış olan yatırım alanının kapsamı ve zenginliği, daha öncekilere oranla karşılaştırılamayacak ölçüde genişlemiştir. Bu ekonomik alandaki gelişmenin toplumsal alandaki değişimlere de etkisi büyük olmuştur. Böylece zanaatkârların küçük üretimine dayalı eski üretim biçimi, varlığını sürdürme konusunda dirense de, yok olmaya ya da en azından zayıflamaya mahkûm olmuştur. Sanayi devrimine kadar geçim kaynakları küçük çaplı üretim olan küçük üreticiler, fabrika proletaryası saflarına katılmak zorunda kalarak, bu sınıfın saflarını kabartmışlardır. Artık bir üretim birimini kurmak için gereken ilk sermayenin büyüklüğünden dolayı alt sınıflardan üst sınıflara geçiş zorlaşmış, çalıştıran sınıflarla çalışan sınıflar, mülk sahibi sınıflarla mülksüzler arasındaki uçurum iyiden aşılmaz hale gelmiştir.⁶⁸

Sınırları, bir kentin sınırları ile kısıtlı olan loncalar, büyük ölçekli sanayi ağırlığını koyduktan sonra etkinliğini yitirmeye başlamıştır. Çünkü büyük sanayi yapısı itibariyle, kent yönetiminin sınırlarını aşmaktadır. Büyük sanayide, merkezin

⁶⁷ U. I. Hof, *Avrupa'da Aydınlanma*, Çev. Ş. Sunar, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1995, 60-62.

⁶⁸ M. Dobb, a.g.e., 246. Sayıları giderek kabaran işçi sınıfı, kendi haklarını savunmak amacıyla kendi örgütlenmesini gerçekleştirmeye girişmiştir. Örneğin İngiltere'de işçi sendikası, bazen sistematik olmasa da etkili olan dönemsel 'ayaklanma yoluyla toplu pazarlık' biçiminde, bazen de o iş kolunda iş aramak için boş boş dolaşan işsiz üyelerine yardım yapılması için kurduğu gevşek ülke içi bağlantılarıyla, 18. yüzyılda vardı. E. J. Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk*, Çev. A. Ersoy, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003, 82-83.

kentte bulunması zorunlu değildir. Sanayi ülkenin herhangi bir yerinde, kırdan ya da şehirde, kalabalık nüfusun dışında, hammaddeyi en ucuz biçimde sağlayabileceği ve en uzak noktalara kadar kolaylıkla gelişebileceği bir yerde kurulabilir.⁶⁹ Ayrıca sanayi sektörü, her yerden müşteri bulabilir ve etkinlik alanı da belli bir alan ile sınırlı değildir. Kısacası loncalar sıkı sıkıya yerleşim birimlerine bağlı iken, büyük sanayi buralardan bağımsız olarak faaliyet göstermektedir ve bu nedenle loncaların büyük sanayiye düzen vermesi olanaksızdır.⁷⁰ Doğal olarak eski üretim biçimini temsil eden loncalar ile yeni kapitalist üretim biçimini temsil eden büyük sanayi arasında çatışmanın olması kaçınılmazdır.

18. yüzyıla gelindiğinde, lonca düzeninin kuralları faydalı olmaktan çok, kısıtlayıcı bir hal almıştır. 18. yüzyılla birlikte, loncaların kente egemen olduğu ve ilerici kurumlar olduğu dönemler artık gerilerde kalmıştır. Loncalar 18. yüzyılda hâlâ varlıklarını korumaktaydılar, ancak genellikle sadece zanaatların eski ayrıcalıklarının ürkekçe korunmasını amaçlamaktaydılar. Artık loncalar, taşraya karşı kentlerin konumunu korumaya ve köylerde bağımsız zanaatların gelişmesini engellemeye çalışmaktaydılar.⁷¹ Loncaların girişim serbestliğini ve rekabeti engelleyici yapıları ve yaklaşımları, burjuvazinin artık bu ilkelere dayalı kapitalist ekonomi modeliyle uyuşmamaktaydı. Burjuvazinin kendi istediği ve dayattığı yeni üretim biçimi içerisinde loncalar ve loncalara dayalı ekonomik sistem, modası geçmiş eski döneme ait kurumlar olarak görülmekteydi. Loncaların eski döneme ait kurumlar olduğu düşüncesinin yanı sıra, onları gözden düşüren bir diğer faktör de, lonca sistemiyle

⁶⁹ André Fransa'da 19. yüzyılda madeni eşya sanayinin gelişimini anlatırken, bu sanayinin maden kaynaklarının bulunduğu alanlarda toplanmaya başladığını, böylece aslında küçük birer kasaba olan yerlerin sonrasında büyük sanayi kentine dönüştüğüne değinmektedir. André, a.g.e., 151.

⁷⁰ E. Durkheim, *Meslek Ahlakı*, a.g.e., 63-64.

⁷¹ U. I. Hof, a.g.e., 62.

birlikte düşünölen “iktisadi faaliyeti düzen altına almak fikrinin umumiyetle doğurduğu antipati”⁷² idi.

1789 Fransız İhtilali ile birlikte burjuvazi, ekonomik alandaki zaferini siyasi zaferle taçlandırmıştır. Artık burjuvazi, teknik ilerleme ve serbest girişim zihniyetiyle, sosyal ve ekonomik ilerlemeyi engelleyecek engelleri ortadan kaldırarak, bireye tüm imkânlarını kullanabileceği bir ortam hazırlamayı amaçlamıştır. Bu doğrultuda bireyin iş ve üretim alanlarındaki faaliyetlerini kısıtlayan korporasyon sistemine, yani lonca örgütlenmesine son verilmesi gerekmektedir. Bu amaçla Mart 1791’de, Fransız Milli Meclisi ticaret ve çalışmanın serbest olduğunu ilan etmiş ve böylece çalışma hayatını ve ticareti loncaların tekeline kurtarmıştır. Böylece her birey istediği meslek, zanaat ve hizmeti serbestçe yapabilme hakkını elde etmiştir. Böylece burjuvazinin zaferini ilan etmiş olduğu 1789 İhtilalinin ardından, Fransa’da korporatif yapının yıkıldığı gözlenmektedir. Artık bireyci bir görüşten hareket eden, eşitlik ve özgürlük ilkeleri üzerine kurulan bir toplum düzeninde bireylerin sosyal durumları ve meslekleri göz önünde tutularak yapılacak ayrımlara yer verilmemiştir.⁷³

2. KAPİTALİST KORPORATİZM

a) Klasik Korporatizm

Kapitalizmin başat üretim biçimi haline gelmesi ve hâkim olduğu toplumları belirgin biçimde dönüştürmesiyle; Moore’un özellikle İngiltere örneğinde belirttiği gibi, bireylerin zenginliklerini artırmaları için özel mülkiyeti hiçbir kısıtlamaya bağlı

⁷² E. Durkheim, *Meslek Ahlakı*, a.g.e., 50.

⁷³ A. Göze, *Korporatif Devlet*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1968, 18 ve 37.sayfa dipnotları.

olmaksızın kullanmaları ve pazar mekanizması aracılığıyla, sürekli olarak tüm toplumun zenginliğinin ve mutluluğunun artmasının sağlanabileceği yönündeki görüş yaygınlaşmıştır. Ekonomik ve toplumsal yapının kapitalist üretim biçimine, siyasal alanın ise parlamenter demokrasi ilkesine göre şekillenmesi; kendinden önceki üretim biçiminin ekonomik alandaki kişisel kar sağlama amacından çok kullanma amacına yönelik üretim yapılması ilkesini ve siyasal alanda da tanrı tarafından desteklenen otorite ilkesini yenilgiye uğratmıştır.⁷⁴ 19. yüzyıla gelindiğinde, sanayinin ve toplumsal ilişkilerin yapısı, üretimin hacmi ve ticari ilişkilerin kapsamı ve çeşitliliği gibi parametrelerde ekonominin değişim temposu önceki yüzyıllarla karşılaştırıldığında gerçekten olağanüstü olmuştur.⁷⁵ Ürettiği tüm köklü değişimlerle beraber kapitalist üretim biçimi yeni bir takım toplumsal sorunların ortaya çıkmasına yol açmış, bu doğrultuda kapitalizmin siyasi-ahlaki toplumsal felsefesi olan liberalizme yönelik çeşitli tepkiler belirmiştir.

1- Korporatist Düşünce

19. yüzyılda liberal dünya görüşüne karşı tepkiler üç ana görüş etrafında toplanmıştı. Bunlar Marksizm, karşı devrimcilik ve muhafazakârlıktı (ki Kansu'nun belirtmiş olduğu bu üç ana görüşe anarşizmin de eklenmesi gerekmektedir). Var olan düzene en köklü, tutarlı ve bilimsel eleştirinin Marksizm tarafından getirildiği belirtilmelidir. Marksizm, kapitalist üretim biçiminin beraberinde getirdiği kapitalist toplumsal ilişkilerin dönüştürülmesi ve aşılması yönündeki iddiasıyla mevcut düzene

⁷⁴ B. Moore, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, Çev. Ş. Tekeli - A. Şenel, Ankara, İmge Kitabevi, 2003, 48.

⁷⁵ Söz konusu dönüşümler “... insanların toplum konusundaki düşüncelerini, kuşaktan kuşağa insanların doğuştan kendilerine tahsis olunmuş olan toplumsal konumda kalmaya mahkum olduğu ve geleneklerden sapmanın doğaya aykırı olduğu yolundaki oldukça durağan bir anlayıştan ilerlemenin bir yaşam yasası haline geldiği ve sürekli gelişmenin sağlıklı bir toplumun olağan durumu olduğu yolundaki anlayışa, radikal bir biçimde değiştirdi”. M. Dobb, a.g.e., 232.

alternatif en ciddi muhalefet odağı olarak kitleleri etrafında toplayabilmiştir. 19. yüzyılın başlarında karşı devrimci düşünce olarak adlandırılan düşünce akımı ise, yüzyılın sonuna doğru hem etkinliğini, hem de inanılrlığını kaybetmeye başlamıştır. Karşı devrimci düşüncenin inanılrlığını kaybetmesinin altında, liberalizmin dönüştürmüş olduğu yeni dünyayı kavrayamaması yatmaktadır. Örneğin var olan düzeni çözümleyerek, liberal dünya görüşünü ve bunun çelişkilerini, liberalizmi dönüştürerek aşmaya çalışan Marksizm karşısında yer alan karşı devrimci düşünce, artık dönüşmüş olan yeni düzeni kavramayı reddettiği için etkinliğini yitirmiştir. Üçüncü muhalif akım olan muhafazakârlık ise, liberalizmden oldukça etkilenmiştir ve artık geçmişe dönüşü değil, zaten dönüşmüş olanın daha fazla değişmesine izin vermeksizin var olan düzeni korumayı savunmuştur. Böylece kapitalist olarak adlandırdığımız korporatizm Avrupa’da 19. yüzyılın ortalarından itibaren, var olan düzene köklü bir eleştiri getirme olasılığı ortadan kalkan muhafazakâr düşüncenin bir kolu olarak gelişmiş ve I. Dünya Savaşı sonrasında kayda değer bir siyasi etkinliğe ulaşmıştır.⁷⁶

Korporarist düşüncenin içerisinde yeşerdiği muhafazakâr düşüncenin, başat kapitalist üretim biçimi ve liberal düşünceye yönelttiği eleştiriler nelerdi? Öncelikle muhafazakârlar kapitalist sistemle beraber ortaya çıkan bireyselleşme olgusuna tepki duymaktaydılar. Bireyselleşme olgusu nedeniyle, artık insanlar bir başkasına karşı sorumluluk hissetmiyor, herkes kendi çıkarını ön planda tutuyor, bireysel çıkar doğrultusunda eskiden olmadığı kadar hareketli bir yaşam topluma hâkim oluyordu. Bireyselleşme olgusuna paralel olarak 19. yüzyıl Avrupa’sında “toplumsal sorun” olarak adlandırılan, kitlesel bir işçi sınıfının ortaya çıkışı da muhafazakârları tedirgin

⁷⁶ A. Kansu, “ Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, C. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, 253.

etmekteydi. Gerçekten de feodal yükümlülüklerin gevşemesi ya da ortadan kalkmasıyla, insanlar özgürleşmişler ve kırsal ekonomide geçimlerini sağlayamayan kitleler, fabrikaların bulunduğu sanayi bölgelerine göç etmeye başlamışlardı. Ucuz iş gücü ile beslenmekte olan fabrikaların sayıları da, ölçekleri de süreç içerisinde her geçen gün daha da büyümekte, böylece “işçi sınıfı” olarak adlandırılan yeni bir sınıf ortaya çıkmaktaydı. Ortaya çıkan bu yeni sınıf muhafazakârları rahatsız etmekteydi; çünkü işçi sınıfı, köylülerden farklı olarak, patronlarına sadece bir iş sözleşmesi ile bağlı olduklarından, patronları tarafından kolayca denetlenememekteydi. Ayrıca, kapitalistleşme süreci ile birlikte, muhafazakârları rahatsız eden bir başka gelişim de, mülklü ve mülksüz sınıflar arasındaki uçurumun giderek derinleşmesiydi.⁷⁷

Kapitalizmin beraberinde getirdiği köklü toplumsal dönüşümler karşısında rahatsız olan ve kapitalist sisteme karşı eleştirilerini yönelten muhafazakârlar, alternatif olarak hangi çözümü önermekteydiler? Kapitalist sistemdeki bireyselleşme ve bireyler arası gelir dengesinin aşırı bozulması, muhafazakâr düşünceye göre toplumsal dokuyu olağanüstü bozmaktaydı. Muhafazakârların aşırı bir kolu açısından mülklü ve mülksüz sınıflar arasındaki uçurumun derinleşmesi, kapitalizmin lanetlenmesi ve terk edilmesini gerektiriyordu. Eğer yok edilemiyorsa en azından denetlemesi, kutuplaşmayı derinleştiren gelişmelerin önünün tıkanması gerekiyordu. Kapitalist toplumsal düzenin tersine, insanların bireyselleşmesine olanak verilmeyen, toplumun çok daha sıkı biçimde denetim altında tutulduğu, toplumun değişik sınıfları arasındaki ilişkilerin ekonomik alan dışındaki alanları da düzenlediği bir toplumsal düzen olan “eski düzen”, cemaat şeklinde örgütlenmişti. Geleneksel otoriter ilişkilerin hâkim olduğu eski düzenin toplumsal yapısında, sosyal hareketlilik

⁷⁷ A. Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, a.g.m., 255.

oldukça kısıtlı olduğundan, muhafazakârların önemini vurguladıkları istikrar sağlanmaktaydı. Böylece, muhafazakârlar açısından sınıflar arasındaki hiyerarşik yapının korunması anlamına gelen istikrar ortamında, alt sınıfların üst sınıflara duyacakları saygı zedelenmiyor, toplumdaki dini kuralların belirlediği ahlak anlayışı sorgulanmıyordu. Dolayısıyla muhafazakârlara göre toplumsal istikrarın sağlanması için cemaat yapısının tercih edilmesi gerekmektedir. İstenilen cemaat yapısının sağlanması için ise, kapitalist toplumsal yapı öncesinin lonca türü örgütlenmesi geçerli kılınmalıydı. Eski düzenin ihyası olarak adlandırılabilen bu çözümde, loncaların ekonomik olarak güçlendirilmesinin ve loncalara siyasal sistemde önemli roller yüklenmesinin savunulması en belirgin özellikti. Kapitalist üretim biçimi öncesinin kurumları olan loncalar, durağan bir ekonominin ve kontrollü bir üretimin temel mekanizmalarıydı. Kapitalist üretim tekniklerine ters bir yöntemle çalışan loncalar, ustalık-çıraklık ilişkilerini ve hiyerarşik düzeni, istihdamı, üretimi, işçilik ücretlerini ve satış fiyatını denetim altında tutarak, muhafazakârların istedikleri durağanlığı sağlıyorlardı.⁷⁸ Kapitalist üretim tarzının başat olmasıyla ve burjuvazinin iktidara geçerek zaferini ilan etmesiyle tarih sahnesinden çıkarılan loncalar; zamanla kapitalist üretim tarzının toplumsal yaşamda ürettiği çalkantılar karşısında, bireyselleşmeye, kontrol edilemeyen yeni bir sınıfın ortaya çıkışına ve sınıflar arası gelir uçurumunun iyiden açılmasına tepki duyan muhafazakârlarca, bu sorunların kontrol altına alınması için yeniden tarih sahnesine davet ediliyordu.

Aslında, toplumun organik ve korporatist yapısına vurgu yapan düşünürlere ilkçağlardan itibaren rastlamak olasıydı; ancak 19 ve 20. yüzyılların özelliği, korporatizmin ilk defa bir devlet kuramı olarak işlenmeye başlamasıydı. Önceki

⁷⁸ A. Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, a.g.m., 254- 255.

bölümde değinildiği gibi, yaygın olarak Ortaçağ'dan Fransız İhtilali'ne kadar geçen zaman dilimi boyunca, uygulamada çoğu Avrupa ülkesinin sosyal yapısında mesleki örgütlenme, ya da korporatist bir düzen anlayışı başat olmuştur. Bu dönemler boyunca korporatist örgütlenme biçiminin siyasal sonuçları olmuşsa da, kuramsal açıdan toplumun sosyal dokusunun, korporatist yönü ve söz konusu yapının siyasal düzene etkisi üzerinde durulmamış, siyaset üzerine çözümlemeler yapan düşünürler uygulamada var olan bu durumun kuramını yapmaya gerek duymamışlardır.⁷⁹ Ancak 19. yüzyıldan itibaren kapitalist sistemin toplum içerisinde ürettiği çelişkilerin iyiden ağırlık kazanmasıyla, eski düzene ait örgütlenme biçimi olan mesleki örgütlenme ve buna bağlı olarak mesleki temsil düşüncesine, sistemin istikrarının korunması amacıyla gerek duyulmuş, böylece yeni şartlara uyarlanmış bir korporatist örgütlenme ve siyasal temsil düşüncesi işlenmeye başlanmıştır.

2- Korporatist Düşünürler

Kapitalizmin yoğunlaştığı bir takım Avrupa ülkelerinde; sınıf çatışmalarına karşı toplumun tüm kesimlerinin dayanışmasını, liberalizmin bireysel çıkarı üstün tutan anlayışına karşı meslek ahlakını ve siyasal alanda da mesleki temsili savunan düşünürler korporatist kuramı işlemeye başlamışlardır. Bu çalışmada tüm bu düşünürleri ele almak yerine⁸⁰, aralarında en çok bilinen ikisine, Emile Durkheim ve Léon Duguit'nin görüşlerine kısaca değinilecektir.

⁷⁹ A. Göze, a.g.e., 36-37.

⁸⁰ Almanya, Belçika, Fransa, İngiltere, İsviçre, İtalya'da, özellikle korporatizmin siyasal yönü olan mesleki temsil ile ilgili görüşler ileri süren düşünürler ve düşünceleri hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız, A. Göze, a.g.e., 48-70.

a- Emile Durkheim

Ünlü sosyolog Durkheim, merkezileşmiş bir bürokrasiyle ilişkili çok büyük, karmaşık ve yaygın ekonomik yaşamı göz önünde bulundurarak, sanayi devrimi sonrasında uygarlığında mesleki örgütlenmeyi araştırmıştır. Durkheim, ortadoks iktisatçıların yaptığı gibi etkili bir toplumsal düzenleme düşüncesinden tamamen vazgeçmek yerine, toplumsal dayanışmayı sağlayacak yeni bir oluşum olarak mesleki örgütlenmelerin işlevine güvenmeyi tercih etmiştir.⁸¹ Bu doğrultuda Durkheim korporatizmi tüm tarım sonrası toplumlar için zorunlu bütünleştirici bir unsur olarak değerlendirmiş ve demokratik nitelikli korporatizmin modern, karmaşık toplumlara uygun bir toplumsal düzen ilkesi olduğunu göstermeye çalışmıştır.⁸²

Durkheim'a göre, eski düzene ait olan loncalar, sanayileşme süreciyle beraber, toplumsal değişime ayak uyduramayarak, hayatın dışına itilmişlerdir. Birer disiplin, düzenleme ve kontrol örgütü olan loncaların, sanayileşmeye uyum sağlayamayarak etkinliklerini yitirmeleri, ekonomide her türlü disiplinin ve kontrolün gereksiz olduğu anlamına gelmemektedir. Loncaların etkinliğini ve kontrolünü yitirdiği bir ortamda, ilk zamanlar için büyük sanayi kontrol ve kayıt altında tutulabilmiştir. Eskiden şehirlerde zanaat ustaları için loncaların oynadığı rolü, büyük sanayin kurulma dönemlerinde doğrudan doğruya devlet oynamaya başlamıştır. Ancak devletin bu alan üzerindeki kontrolü, fabrikaların sayısının az olduğu ve çok gelişmemiş olduğu dönemler için geçerli olmuştur. Sonrasında karmaşık etkinliklerden oluşan ekonomik yaşamın yararlı bir şekilde işleminin devlet tarafından tek başına düzenlenemeyeceği ve kontrol edilemeyeceği ortaya

⁸¹ J. E. S. Hayward, "Solidarist Syndicalism: Durkheim and Duguit I", *The Sociological Review*, Vol. 8, No. 1, (July 1960), 32.

⁸² F. Hearn, "Durkheim's Political Sociology: Corporatism, State Autonomy, and Democracy" *Social Research*, Vol. 52, No. 1, (Spring 1985), 164.

çıkıştır. Durkheim karmaşıklaşmış ve kontrolden çıkmış ekonomik yaşamın düzenlenmesi ve kontrol altına alınması için yeniden lonca sisteminin getirilmesini önermektedir. Ama eskisinden farklı bir biçimde... Mademki sanayileşme yerel düzeyden çıkarak kendisine milli bir karakter vermiştir, öyleyse loncaların da aynı biçimde değişmesi ve yerel bir kurum olmaktan çıkarak milli bir kurum haline gelmesi gerekmektedir. Kısaca loncalar nitelik değiştirmeli, yutulmaksızın devlete yaklaşmalı, görece dar ve ikincil bir konumda kalarak millileşmelidirler.⁸³ Anlaşılağı üzere Durkheim, kapitalizm öncesi loncalardan daha farklı yapıda, değişmiş ve çağın şartlarına uyum sağlayabilen loncalar önermektedir. Büyük sanayiye uygun olan milli loncalar, Ortaçağ'ın değişime direnen loncalarından farklı olarak genişlikleri ve karmaşık yapıları dolayısıyla, durağanlık içerisinde kalma tehlikesinden korunacaktır. Milli loncaların yapısına çok çeşitli unsurlar gireceğinden, büyük ve geniş gruplarda sürekli ve sonsuz değişiklikler olacağından loncalar asla durağanlık içinde olmayacaklardır.⁸⁴

Durkheim oluşturulmasını önerdiği milli loncaların nasıl örgütlenmesi gerektiğini de belirtmektedir. Toplumsal iş bölümünde her bir temel meslek bir milli lonca, yani korporasyon oluşturabilir ve söz konusu meslekle uğraşan herkes bu milli loncanın, korporasyonun üyesi olur.⁸⁵ Ona göre, ülkenin her tarafındaki çeşitli sanayi kolları, birbirlerine benzeyiş ya da yakınlıklarına göre belli ve açık kategoriler halinde toplanabilirler. Böylece oluşan grupların başına seçilerek getirilmiş küçük parlamentoya benzeyen bir yönetim meclisi gelebilir. Bu meclis, belli bir yetki ile mesleği ilgilendiren konuları, örneğin işverenler ile işçiler arasındaki ilişkileri, çalışma şartlarını, ücretleri, rakipler arasındaki ilişkileri v.b. düzenlemek ve kontrol

⁸³ E. Durkheim, *Meslek Ahlakı*, a.g.e., 64-66.

⁸⁴ E. Durkheim, *Meslek Ahlakı*, a.g.e., 69-70.

⁸⁵ F. Hearn, a.g.e., 166.

etmek yetkisine sahip olabilir. Böylece o mesleğin genel yönetimi için oluşturulan meclisin kurulmasıyla, diğer ikincil ve yerel organların kendi kontrol ve yönetimleri ortadan kalkmış olmayacaktır. Belirlenecek genel kurallar, yerel özellik gösteren sanayi odaları aracılığıyla ülkenin çeşitli yerlerindeki çeşitli ihtiyaçlara uydurulabilecektir. Böylece ekonomik yaşam çeşitliliğinden bir şey kaybetmeksizin, bir vücudun parçaları gibi düzene girecektir.⁸⁶

Durkheim için önemli olan nokta, ulusal çapta mesleki örgütlenmenin, yani milli loncaların kurulmasıdır. Kurulacak olan milli loncaların bir takım özellikleri ikincil plandadır. İkincil önemde olmasına rağmen, Durkheim milli loncaların bu özelliklerine kısmen de olsa değinmiştir. Buna göre milli loncaların başlıca üç özelliği bulunmaktadır. Milli loncalar 1- Zorunlu, 2- işçi ve işverenin içerisinde bir arada bulunacağı, 3- devlete bağlı örgütler olacaktır. Durkheim'a göre, bir kolektif güç kurulduğunda yalnız kalanları kendisine çeker ve grup dışındakiler yaşayamaz olurlar. Dolayısıyla lonca düzeni kurulduğunda yalnız ve ayrı kalmak bireyler için bir zaaf oluşturacağından, bireyler hiç zorlanmadan lonca teşkilatına bağlanacaktır. Dolayısıyla Durkheim'a göre, loncaya girişin zorunlu hale getirilmesinden endişe duyulması anlaşılır bir şey değildir. Ayrıca Durkheim, işçi ve işverenlerin her ikisinin de loncanın genel yönetimine bakacak mecliste temsil edilmelerinin bir zorunluluk olduğunu açıkça dile getirmektedir. Ancak çıkarları birbirlerine zıt olan bu iki sınıfın, temsilcilerini ayrı ayrı seçip seçmeyeceği, temsilciler meclisinin ayrı iki grup halinde oluşup oluşmayacağı tartışma konusudur. Son olarak da, Durkheim

⁸⁶ E. Durkheim, *Meslek Ahlakı*, a.g.e., 66-67. Durkheim siyasal alanda temsil söz konusu olduğunda, korporatist temsilin çeşitli avantajlara sahip olduğunu savunmaktadır. Milli loncalar ya da korporasyonlara dayanan mesleki örgütleri birey ve devlet arasında aracı kurumlar olarak değerlendiren Durkheim, korporatif temsil ile bireyin devletin baskısından, devletin de bireyin bilgisizlik ve bencilliğinden korunabileceğini düşünmektedir. J. E. S. Hayward, "Solidarist Syndicalism: Durkheim and Duguit I", a.g.m., 32.

bütün lonca örgütünün merkezi yönetime, yani devlete açık biçimde bağlanması gerektiğinden bahsetmektedir.⁸⁷ Ayrıca Durkheim, kurulmasını önerdiği milli loncaların üç özelliğinin yanı sıra, gelecekte onlara yüklenebilecek olan işlevler üzerinde de durmaktadır.⁸⁸

Durkheim, sadece ekonomik yaşamın milli loncalar tarafından düzenlenmesini değil, aynı zamanda meslek ahlakı olarak adlandırdığı ahlaki kurallarca da düzenlenmesi gerektiğini önemle vurgulamaktadır. Meslek ahlakının, liberal düşüncenin temel unsurlarından olan bireysel çıkarların gerçekleştirilmesi ve rekabetin sağlanmasının sonucu olan anarşik ve çatışmacı bir ekonomik sisteme karşı ileri sürüldüğü ortadadır.

Durkheim, toplum hayatının bütününe etkileyen, sanayiye dayalı sosyo-ekonomik yapının kendine özgü bir ahlaktan bağımsız olamayacağını belirtmektedir. Aksi takdirde ortaya anarşi çıkar. Anarşik bir ortamda var olan ekonomik güçlerin nerede duracakları belli değildir. Bu kuvvetler, birbirlerinin alanlarına saldırabilir, birbirlerini yok etmek için çarpışabilirler. Böylece kuvvetliler zayıfları ezebilir ya da boyunduruk altına alabilirler, ancak bu durum da istikrarsız bir durumdur. Ekonomideki bu anarşik rekabeti, kendisine bağlanması gereken bir ideal gibi göstermek, hatta bu durumu mevcut halinden daha iyi gerçekleştirmeyi önermek, sağlıklı bir durumu olması gerekenmiş gibi göstermek demektir.⁸⁹ Aslında Durkheim'ın betimlediği kapitalist ekonomi ve onun liberal anlayışı belli bir ahlak anlayışından bağımsız değildir. Ancak bireysel çıkarların peşinden koşulmasını

⁸⁷ E. Durkheim, *Meslek Ahlakı*, a.g.e., 70-71.

⁸⁸ Bunlardan ilki çalışma yaşamına yönelik işlevlerdir: iş sözleşmeleri, ücret dağıtımı, işyerlerinin sağlığı, çocuklar ve kadınların çalışmasına ilişkin her türlü işler, v.b. o dönem için devletin doğrudan el atmayacağı bütün bu konuların yönetsel kısımlarıyla ilgilenmek. İkincisi sosyal güvenlik ve yardıma yönelik işlevlerdir: emekli sandıkları, yardım sandıkları v.b. sosyal yardım işleriyle ilgilenmek. Üçüncüsü de, iş yaşamının hukuki boyutuna yönelik işlevleridir: yani iş anlaşmazlıklarının çözülmesi, kuralların konulması. E. Durkheim, *Meslek Ahlakı*, a.g.e., 72-73.

⁸⁹ E. Durkheim, *Meslek Ahlakı*, a.g.e., 20-21.

meşru kabul eden ve rekabetin sonuçta yarar sağlayacağını varsayan liberalizmin ahlak anlayışı, muhafazakârların sorun ettiği anarşik ekonomik yapının yol açacağı yıkımları, çatışmaları engellemekte yetersiz kalmaktadır.

Durkheim'a göre yürürlükteki meslek ahlakının vicdan üzerindeki etkisi oldukça kısıtlıdır ve zaten bu ahlak anlayışı da oldukça az şeyi kapsadığından, varlığı ile yokluğu arasında pek bir fark bulunmamaktadır. Çeşitli mesleklerin ahlak adına içerdikleri kurallar, örneğin, işçi ve hizmetlilerin işverenlerine karşı bağlılık duymaları, işverenin ekonomik hâkimiyetini ılımlı ve insafli bir şekilde kullanması, hileli ve ahlaka aykırı rekabetin olumsuzlanması gibi genel düşüncelerden oluşmaktadır.⁹⁰ Bu genel ahlak anlayışı da, yaptırımları da olan görev anlayışının ya da Durkheim'ın vurguladığı türde bir meslek ahlakının yerini tutmamaktadır.

Durkheim, ekonomik çıkarların başıboş, her türlü bağdan kopmuş olmasının genel ahlakı zayıflattığını belirtmektedir. Gerek işverenler, gerekse de çalışanlar mesleklerini yaparlarken, kendilerinin üzerinde, egoizmlerini dizginleyecek, hiçbir kuvvet tanımamakta, hiçbir ahlak disiplinine bağlı olmamaktadırlar. Var olan anlayış çerçevesinde, içinde bulunulan meslekte, bireyler kendi çıkarlarından başka çıkarları önemsememekte, çıkar gütmeksizin kendisini unutmanın, fedakârlığın zevkini tadamamaktadırlar. Öyleyse ekonomik yaşamın düzenlenmesi, ahlaki bir biçime sokulması, çatışma ve anarşinin sona ermesi, böylece de bireylerin bir ahlak boşluğu içinde yaşamaktan kurtulması önem taşımaktadır. Bu nedenle, çalışanların her birine haklarını ve görevlerini genel ve belirsiz bir biçimde değil, özel ve belirli bir biçimde ortaya koyan kuralların varlık kazanması gerekmektedir. Ancak bu kurallar da kendiliğinden varlık kazanamazlar. Söz konusu ahlak kuralları, onu uygulayacak

⁹⁰ E. Durkheim, *Meslek Ahlakı*, a.g.e., 18-19.

olan grubun eseridir.⁹¹ İşte bu noktada Durkheim, ekonomik yaşamı düzenlemek için önerdiği loncaları yeniden devreye sokmaktadır. O'na göre lonca sistemi sadece ekonomik nedenlerden dolayı değil, ahlaki zorunluluklardan dolayı da vazgeçilmez olmaktadır. Çünkü ekonomik hayata, ancak lonca sistemi sayesinde ahlaki bir nitelik verilebilir.⁹²

b- Léon Duguit

19. yüzyılın sonlarına doğru, korporatif çözümler öneren bir başka düşünür de, Fransız kamu hukukçusu Léon Duguit'dir. Sınıf savaşımını şiddetle reddeden Léon Duguit, siyasal alanda mesleki temsil sistemini savunmuş, sosyal alanda toplumsal dayanışmanın gerçekleştirilmesi gerektiğini belirtmiş ve hukuki alanda da bireysel özgürlükleri temel alan liberal anlayışın sübjektif hukuk yaklaşımına karşı görev anlayışını ön plana çıkarmıştır.

Duguit, Fransız İhtilali'nin eski sosyal grupları ortadan kaldırarak ve millet egemenliği ve bireylerin eşitliğini ilan ederek "sosyal dağıtma" denebilecek bir durum yarattığını söylemektedir. Böylece tüm bireyler eşit, ancak birbirinden ayrılmış olarak güçlü devlet iktidarıyla karşı karşıya bırakılarak, bireyler arasında çıkarlarına ve eğilimlerine göre gruplaşma olanağı ortadan kaldırılmıştır. Bu nedenle 19. yüzyıl boyunca bireyler, eğilim, ihtiyaç ve mesleklerindeki benzerliğe göre dernekleşme çabası içerisinde olmuşlardır. 20. yüzyılda meslekleri, çıkarları aynı olan bireyler birbirlerine yaklaşıp dernekler ve korporasyonlar kurmuşlardır. Bu yeni ortamda, çeşitli sınıfların örgütlenmiş mesleki organları, siyasi bir güç odağı

⁹¹ E. Durkheim, *Meslek Ahlakı*, a.g.e., 23-24.

⁹² E. Durkheim, *Meslek Ahlakı*, a.g.e., 52-53. Durkheim, farklı mesleklerde bir meslek ahlakı ve kanun oluşturulması için, belirlenmiş ve düzenlenmiş bir grup olarak, kamu kuruluşu niteliğinde korporasyonların, yani milli loncaların oluşturulması gerektiğini savunmaktadır. E. Durkheim, *The Division of Labor in Society*, Trans. G. Simpson, New York, The Free Press, 1966, 7.

olarak ortaya çıkarak, çoğunluğun kuvveti karşısında varlık gösterebileceklerdir.⁹³ Gerçekten de Duguit 20. yüzyılın başlarında, gelecekte devlet örgütüne mesleki örgütlerin, özellikle de sendikaların hâkim olacağını belirterek, meclislerde meslek örgütlerinin ve meslek çıkarlarının temsil edilmesi gerektiğini savunmuştur.⁹⁴ Duguit'nin zihninde canlandırdığı siyasal kurumlardaki temel değişiklik, tüm toplumsal sınıfların mesleki temsilidir. Duguit'ye göre genel oy hakkı ile seçilen meclisin yanında, ikinci bir meclis, toplumsal dayanışmayı sağlayan organik toplumsal grupları temsil edebilirdi.⁹⁵

Anlaşılaacağı üzere Duguit'in mesleki temsil yönündeki görüşleri, siyasal temsili, yani partilerin temsil edildiği meclisleri ortadan kaldırmamaktadır. Duguit partilerin temsil edildiği meclislerin yanında, meslek örgütlerinin, özellikle de sendikaların temsil edilecekleri ikinci bir meclisin kurulması gerektiğini ileri sürmektedir.⁹⁶ Böylece Duguit'ye göre iki farklı esasa göre oluşturulan meclislerin her biri, farklı biçimde dayanışmayı sağlayabilirdi. Siyasal temsilin gerçekleştirildiği Milletvekilleri Meclisi, genel oy hakkına ve tüm insanların temelde eşit olmasına dayanmakta ve bu doğrultuda “benzerlik” aracılığıyla dayanışmayı sağlamaktadır. Korporatif temsilin gerçekleştiği Mesleki Senato ise, temelde tüm insanların farklı olmasından hareketle, sanayiye bağlı seçim bölgeleri ve birden fazla oylamaya dayanmakta ve bu doğrultuda “uzmanlaşma ya da işlevsel farklılaşma” aracılığıyla dayanışmayı sağlamaktadır.⁹⁷

⁹³ L. Duguit, *Kamu Hukuku Dersleri*, Çev. S. Derbil, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1954, 74.

⁹⁴ A. Göze, a.g.e., 64., L. Duguit, a.g.e., 74.

⁹⁵ J. E. S. Hayward, “Solidarist Syndicalism: Durkheim and Duguit II ”, *The Sociological Review*, Vol. 8, No. 2, (December 1960), 196.

⁹⁶ A. Göze, a.g.e., 64., L. Duguit, a.g.e., 74.

⁹⁷ J. E. S. Hayward, “Solidarist Syndicalism: Durkheim and Duguit II ”, a.g.m., 196-197.

Siyasal alanda mesleki temsili savunan Duguit, sosyal alanda toplumsal dayanışma fikrini vurgulamaktadır. Duguit'in toplumsal dayanışma düşüncesinde, dayanışmanın sağlanması için devlete, toplumdaki sınıflara ve bireylere görevler yüklenmektedir. Duguit'e göre, toplumsal dayanışma gerçekleştirilip, geliştirilmedikçe bir millet yaşayamaz ve gelişemez. Bu nedenle, devlet yöneticilerinden en gönülsüz vatandaşa kadar, bir milletin bütün üyeleri için toplumsal dayanışmayı sağlamak zorunludur. Yani bu bir görevdir. Toplumsal dayanışma ise kamu hizmetlerinin yerine getirilmesiyle gerçekleştirilir. Dolayısıyla da herkes durumuna ve yeteneğine göre hizmet sunmalıdır. Örneğin, köylü toplumuna karşı el emeğini sunmakla yükümlüdür, yönetici ise elinde bulundurduğu kuvveti genel çıkarların gerektirdiği bütün faaliyetlerin hiç sekteye uğramaksızın yerine getirilmesi için kullanmak zorundadır.⁹⁸ Duguit toplumsal dayanışmanın sağlanması için kamu hizmetlerinin gerçekleştirilmesi görevini, devlet ve bireylerin yanı sıra toplumsal sınıflara da yüklemektedir. Bu bağlamda Duguit, kamu hizmeti yapan insanların grev hakkını tanımamakta, kamu hizmetlerini baltalayacak ve toplumsal dayanışmayı sarsacak olan sınıf savaşımalarını şiddetle reddetmektedir.⁹⁹

Duguit'nin hukuki alandaki görüşleri de liberalizmin bireyciliğine ters düşen, kolektivizme vurgu yapan görüşlerdir. Duguit açısından bir yasanın geçerliliği, onun kaynağına değil hizmet ettiği amaca bağlıdır. Duguit bir yasanın geçerli sayılabildiğinin temel koşulunun toplumsal dayanışmaya hizmet etmesi olduğunu savunmaktadır. Toplumsal dayanışmayı, ister yasama organının çıkardığı kararlarla, ister yargı kararlarıyla, isterse de yönetsel kararlarla çiğneyen devlet hukuka aykırı

⁹⁸ L. Duguit, a.g.e., 74. ve H. J. Laski, "Duguit'nin Devlet Nazariyesi" Çev. H. Şükrü, *Siyasi İlimler Mecmuası*, C. IV, S. 44, (1934), 30.

⁹⁹ H. J. Laski, "Duguit'nin Devlet Nazariyesi", a.g.m., 31.

işler yapmaktadır.¹⁰⁰ Yasanın geçerliliğini toplumsal dayanışma amacına hizmet etmesine bağlayan Duguit, yine toplumun yaşaması için gerekli gördüğü otoritenin de, sübjektif hukuk üzerine kurulamayacağını, bu otoritenin sadece toplum halinde yaşayan insanlara düşen görev üzerine kurulabileceğini söylemiştir. Duguit açısından görev konusu, ya da bir başka deyişle Durkheim'ın da üzerinde önemle durduğu ahlak konusu dünyadaki en önemli şeydir. Gerek yönetenler, gerekse de yönetilenler açısından, sosyal, siyasal, ülke içi veya uluslararası tüm sorunlar ahlak konusuyla ilgisi bulunan konulardır ve eğer herkes görevini yerine getirirse, bütün sorunlar da birden bire çözümlenmiş olur.¹⁰¹

Bireyin haklarından çok görevlerinden bahseden Duguit, liberal anlayışa ters bir yaklaşım içerisindedir ve bireysel haklara bir takım sınırlamalar getirilmesini savunmaktadır.¹⁰² Bireyci doktrini çeşitli noktalardan eleştiren¹⁰³ Duguit, bireysel özgürlüklere çeşitli sınırlamalar getirilmesi gerektiğini ileri sürerken, bu hakların hepten yadsınması gerektiğini savunmamaktadır. O'na göre bireysel özgürlük düşüncesi korunmalıdır, ancak bu bireysel bir hak gibi tasarlanmamalı, topluluğun her üyesince yerine getirilmesi gereken bir görev olarak ele alınmalıdır. Toplumsal yaşamda herkese, bireysel yetenekleri oranında yapacakları işleri gerçekleştirme görevi düşmektedir. Bir insan topluluğunun yaşaması ve gelişmesi için gerekli olan işbölümü dayanışması, herkesin üzerine düşen görevi yerine getirmesiyle olasıdır.

¹⁰⁰ E. M. Burns, *Çağdaş Siyasal Düşünceler (1850 - 1950)*, Çev. A. Şenel, Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1984, 122.

¹⁰¹ L. Duguit, a.g.e., 71

¹⁰² Gerçekten de Duguit, son iki yüz yıldır çoğu kişi tarafından her türlü eleştirinin ve itirazın ötesinde dogma olarak kabul görmüş olan bireyci doktrinin yetersiz olduğunu ileri sürmektedir. Duguit, kısaca insanların hukuken hür ve eşit doğduklarını ve yaşadıklarını, insan olmaları nedeniyle, bireylerin doğumları anında, dokunulamaz doğal haklara sahip olduklarını ileri süren bireyci doktrine bir takım sınırlamalar getirilmesi gerektiğini belirtir. Çünkü bireysel özgürlüklere bir takım sınırlamalar getirilmeden bir topluluk yaşayamaz. L. Duguit, a.g.e., 131-132.

¹⁰³ Birey haklarının toplum öncesinde olmadığı, bireyci doktrinin bireye görev yüklediği, bireyci doktrinin devlete de sosyal görevler yüklediği yönündeki bireyci doktrine yönelik eleştiriler için bakınız, L. Duguit, a.g.e., 133-134.

Herkesin üzerine düşen görevi yerine getirmesine engel oluşturabilecek bireysel özgürlükler, toplumsal dayanışmaya, dolayısıyla da topluma zarar verebileceğinden devlet tarafından kısıtlanabilir.¹⁰⁴ Duguit'nin tasarladığı devlet, sadece gerektiğinde bireysel hakları kısıtlayacak olan görece pasif bir devlet değil, herkesin görevini yerine getirmesiyle oluşacak toplumsal dayanışmayı sağlamak için gerekli tüm koşulları gerçekleştirmekle görevli aktif bir devlettir. Yani liberalizmin benimsediği gece bekçisi devlet yerine, düzenleyici ve denetleyici, müdahaleci bir devlet tasarımı ileri sürülmektedir.

3- Korporatizmin Yükselişi: Ekonomik ve Siyasal Nedenler

Kapitalizmin toplumsal yaşam içerisinde ürettiği çelişkilere ve bu çelişkileri yumuşatma ya da bastırma konusunda yeterli olamayan liberal anlayışa karşı ileri sürülen korporatif çözüm önerileri iki dünya savaşı arası dönemde uygulanma olanağı bulmuştur. Aslında, kapitalist üretim biçimini başat olduğu dönemlerde korporatif bir takım uygulamaların kökleri Birinci Dünya Savaşı'ndan daha öncelere de uzanmaktadır.¹⁰⁵ Ancak iki dünya savaşı arası dönemde, bir başka deyişle “Klasik Korporatizm” dönemi olarak adlandırdığımız dönemde, genellikle faşist sistemlerle özdeşleştirilen, uygulamada devletin baskın olduğu ve derecesine göre otoriter ya da totaliter nitelikler taşıyan korporatizm başat konumda olmuştur. Söz konusu dönemde elbette ki, devletin başat olmadığı ve otoriter ya da totaliter nitelikler taşımayan, çok daha ılımlı korporatif uygulamalar bulunmuştur. Ancak bu

¹⁰⁴ L. Duguit, a.g.e.,134-135.

¹⁰⁵ Makal, bizlerin toplumsal ya da liberal tür içerisinde gördüğü, işçi ve işveren kuruluşları arasındaki korporatif nitelikli uygulamaların tarihinin 19. yüzyılın sonlarına kadar uzandığını belirtmektedir. Buna göre kapitalist korporatizm 19. yüzyıl sonundan (1899) başlayarak, 1970'li yılların sonlarına doğru giderek zayıflayan biçimde uygulanma olanağı bulmuştur. A. Makal, “Korporatizm” a.g.m., 290.

uygulamalar korporatizm olarak adlandırılabilir kadar belirginlik ve istikrar kazanmadığından, iki dünya savaşı arası dönemde faşizm ile özdeşleştirilen, otoriter devlet korporatizmi döneme damgasını vurmuştur.

Klasik korporatizm döneminde, korporatif çözümlerin uygulamaya konulmasının altında ekonomik ve siyasal bir takım nedenler yatmaktadır.

Ekonomik nedenlerin başında, önceki satırlarda da değinildiği gibi kapitalist üretim biçiminin, liberal ilkelere dayalı ekonomilerde ürettiği ekonomik ve sosyal sorunların çözülmesi arayışı gelmektedir. Liberal ekonominin başat olduğu 19. yüzyıldan itibaren yaşanan ekonomik sorunlara önceki satırlarda değinilmişti. Aynı sorunların I.Dünya Savaşı sonrasında eğreti barış dönemi boyunca yoğunlaşarak devam ettiği belirtilebilir. İki dünya savaşı arası dönemde, I.Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik, sosyal ve siyasal yıkım söz konusudur ve 1929 yılında yaşanan büyük ekonomik kriz, krizlere gebe olan kapitalist ekonomiye müdahale edilmesi gerektiği yönündeki fikirleri kuvvetlendirmiştir.¹⁰⁶

İki dünya savaşı arası dönemde kapitalizmin ekonomik ve sosyal çelişkileri o derece yoğunlaşmıştır ki, artık kapitalist sistemin varlığı tehlikeye düşmeye başlamıştır. Kapitalist sistemi ciddi anlamda tehdit eden etkin bir işçi sınıfı muhalefeti kendini açıkça göstermektedir. Kapitalizmin ve kapitalizmi sürdürme işlevini üstlenen faşizmin ortak özelliklerine değinen Dutt, söz konusu dönemde üretim tekniğinin ve sınıf çelişkilerinin artması nedeniyle bir devrim tehlikesinin

¹⁰⁶ Ekonomiye müdahalenin ne tür rejimlerle yapılacağı konusunda farklı seçenekler bulunmaktaydı. Hobsbawm'ın da belirttiği gibi, 1929'daki büyük ekonomik kriz önceki dönemin eski tarz liberalizmine dönüşü olanaksız kılmıştır. Kriz sonrasında entelektüel ve politik hegemonya için birbirleriyle yarışan üç seçenek bulunmaktaydı. Bunlardan ilki Marksist Komünizmdi. İkincisi, ılımlı bir sosyal demokrasi ile bütünleştirilmiş bir kapitalizm. Buna sosyalleştirilmiş kapitalizm demek de mümkündür. Üçüncü seçenek ise faşizmdir. Faşizm dalgası 1929 krizi ile birlikte iyiden yükselmiştir ve bu dönemde sadece barışın, toplumsal istikrarın ve ekonominin değil, 19. yüzyıl liberal burjuva toplumunun siyasal kurumlarının ve entelektüel değerlerinin de çöktüğü ortaya çıkmıştır. E. Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl 1914 - 1991 Aşırılıklar Çağı*, Çev. Y. Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996, 130-131.

ortaya çıktığını belirtmektedir. Artık kapitalistler, bu devrime engel olunarak kapitalist sistemin devam etmesini istemektedirler. Bunun için de devrime yol açabilecek bağımsız bir işçi hareketinin sınırlandırılması ve işçilerin kontrol edilmesi için düzenli bir korporasyon sistemi kurulması gerektiği¹⁰⁷ üzerinde durulmaktadır.

Yükselen sınıf savaşımının yanı sıra, kapitalist ekonominin krizlere gebe yapısı da, liberal ekonomik yapıya alternatif arayışları kışkırtmıştır. II. Dünya Savaşı sonrasında kurumsallaşacak ve yaygınlaşacak olan, işsizlik, yaşlılık sigortaları ve devletin sosyal ücreti yükseltici harcamaları gibi yeniden dağıtım mekanizmaları iki dünya savaşı arası dönemde yok denecek kadar azdır. İşte bu hazırlayıcı koşullar üzerine, yani üretkenliğin ve üretimin artmasına rağmen, ücretlerin yani tüketimin artmaması sonucu patlak veren büyük ekonomik kriz sonrası yüksek oranda işsizlik, satılamayan ürünler ve terk edilen fabrikalar, korporatizme yönelmeye yol açabilecek rejim arayışlarını tetikleyen ekonomik koşullar olmuştur.¹⁰⁸ İki dünya savaşı arasında liberal ekonominin geldiği durum göstermiştir ki, herhangi bir düzenleyici ve müdahaleci mekanizma olmaksızın, serbestlik esasına dayanan bir ekonomik yapı kapitalist sistemin varlığını tehlikeye sokabilecek sonuçlara davetiye çıkarabilmektedir.

Gerçekten de liberal bir ekonomik sistemde her üretici, kendi üretim alanında istediği biçim ve ölçüde üretim yapma serbestliğine sahiptir. Ancak bu durum ekonominin düzensiz gelişmesine ve krizlere yol açmaktadır. Dolayısıyla, ekonominin düzen ve disiplin içerisinde gelişmesini sağlayacak yollar aranmaya başlanmıştır. Ekonominin düzenlenmesi ve disiplin altına alınabilmesi için, çeşitli üretim kollarında çalışan tüm üreticilerin belirli kurallara uyarak etkinliklerini

¹⁰⁷ R. P. Dutt, "Faşizm Nedir?" Çev. R. Güran - R. Eğilmez, *İktisat ve Ticaret Mecmuası*, C. 2, S. 18, (1935), 28.

¹⁰⁸ Ç. Keyder, *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1984, 336.

sürdürmeleri gerektiği ileri sürülmüştür. Belli bir üretim kolunda uyulması gereken kuralları koyacak olan kimselerin de, o üretim kolu içerisinde yer alan üreticilerin kendi içlerinden seçecekleri, teknik bilgi sahibi ve üretim-tüketim olanaklarını iyi bilen kimseler olması gerektiği savunulmuştur. Bu yaklaşım, ekonominin düzenlenmesi cephesidir. Bir de konunun müdahale yönü vardır. Buna göre, 20. yüzyılın başından beri devlet ekonomiye çeşitli nedenlerde müdahale etmektedir. Ancak devletin bu müdahalelerinin birçok açıdan olumsuz sonuçlar doğurduğu, bunun nedeninin ise, sadece siyasal sorunları çözmek için kurulmuş olan devlet örgütünün ekonomik sorunlar karşısında yetersiz kalması olduğu ileri sürülmüştür. Ayrıca devletin bu müdahalelerinin ekonomiye dışarıdan bir müdahale niteliği taşıdığı söylenerek, çoğu zaman zor kullanılarak gerçekleştirilen bu müdahalelerin beklenen olumlu sonuçları vermediği belirtilmektedir. Böylece korporasyonların kurulması ile hem liberal ekonomi sisteminin, hem de dışarıdan devlet müdahalesinin beraberinde getirdiği sakıncalar ortadan kaldırılacak, ekonomik sorunları da yetenekli kişiler, doğrudan işin içindeki kişiler, yani üreticiler çözecek ve ekonomiyi düzenleyeceklerdir.¹⁰⁹

Klasik korporatizm döneminde, ekonomik nedenler dışında siyasal bir takım nedenler de korporatif çözüm arayışlarına yol açmıştır. Siyasal alanda korporatif çözüm arayışlarına yol açan nedenlerin başında, liberal ekonomik sistemlerin krize girmesine koşut olarak, liberal parlamenter demokratik siyasal rejimlerin de krize sürüklenmesi gelmektedir.¹¹⁰ Gerçekten de iki dünya savaşı arası dönemde, Batı

¹⁰⁹ A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1977, 118-119.

¹¹⁰ Hobsbawm'a göre iki dünya savaşı arası dönemde krize giren siyasal liberalizme ve liberal kurumlara yönelik tehdit, sadece siyasal sağdan gelmekteydi. Siyasal sağdan gelen bu tehdide genelde faşizm yakıştırması yapılsa da, bu faşizm etiketi hem yetersiz kalmakta, hem de bütünü kapsamamaktadır. Liberal demokratik rejimleri deviren güçler Hobsbawm'a göre üç türüydü. Bunlar

toplumlarında sadece ekonomik çalkantılar ve krizler değil, buna koşut olarak siyasal alanda da çalkantılar ve krizler yaşanmıştır. Söz konusu dönemde demokratik sayılabilecek ülkelerde dahi, demokrasiyi zedeleyebilecek bir takım tedbirler alınmış, demokrasi tecrübesi olmayan bir takım ülkelerin yanı sıra parlamenter demokratik bir yönetime sahip bir takım ülkelerde de diktatörlük rejimleri kurulmuştur.

1930’lu yılların bunalımlı atmosferi içerisinde, diktatörlüğe yol açan nedenleri çözümleyen Cambo, liberal ekonomi ve siyaseti eleştirmektedir. Diktatörlüğe yol açan nedenlerden ilki, o zamana kadar uygulandığı biçimiyle parlamentarizmin krize girmiş olmasıdır. İkinci neden, demokrasi krizidir ki, yazar demokrasinin bireysel haklara vurgu yapan bir yönetim biçimi olduğuna değinerek, demokrasinin görevlere de vurgu yapması gerektiğini dile getirmektedir.¹¹¹

Cambo, bütün Avrupa parlamentolarının işleyişinin, hayatın hızına yetişemediğini dile getirmektedir. Parlamentolarda tartışılması gereken konular o kadar çoktur ki, parlamentolar ya hiç iş göremez hale gelmiş, ya da çok yavaş işlemeye başlamıştır. Parlamenter rejimlerdeki bir başka önemli sorun da, parlamento içerisindeki partilerin sayısının aşırı çoğalmasındır. Bu nedenle, bir partinin parlamento içerisinde çoğunluğu sağlaması ve kendi programını uygulamaya

otoriter yönetimler, organik devletçi düşünce doğrultusunda biçimlenen yönetimler (korporatist yönetimler) ve faşizmdi. Daha ayrıntılı bilgi için bakınız, E. Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl*, a.g.e., 135-140. Bu bağlamda Linz’de ‘organik demokrasi’ olarak değerlendirdiği korporatizmin, krize girdiğini belirttiğimiz liberal yarışmacı demokrasiye ciddi anlamda bir alternatif olduğunu dile getirmektedir. Çoğulculuk ile korporatizmin birbirlerini mutlak anlamda dışlamadığını düşünen Linz “ Sadece idarî yöntemlerle yönetilemeyecek bir sosyal ve ekonomik karmaşıklık ve sosyal ve siyasal mobilizasyon düzeyine erişmiş bulunan, dolayısıyla bazı siyasal katılma imkânları sağlama ihtiyacında olan, fakat siyasal bilinci yüksek bir elit veya bir öncü grup liderliğinde bir kütle partisi de yaratamayan veya bunu sürdüremeyen toplumlardaki rejimler için korporatizm(in), kurumsal plüralizmin önemli bir unsurunu teşkil et(tiğini)” söylemektedir. “Böyle bir çözüm, bir yandan serbest pazara dayanan kapitalist girişimciliği, bir yandan da bütün üretim araçlarının kamu mülkiyetinde olmasını ve merkezi plânlamayı reddeden bir ekonomik sisteme de özellikle uygundur. Birçok Avrupa ve Latin Amerika toplumlarında liberal demokrasiye ve saf bir kapitalist ekonomik sisteme karşı duyulan hayal kırıklığı, özel girişimci elitler de dahil olmak üzere, bir çok grupların korporatif çözümleri benimsemeleri için verimli bir zemin oluşturmuştur.” J. J. Linz, a.g.e., 196.

¹¹¹ F. Cambo, “ Diktatörlükleri doğuran sebeplerden Parlemantarizm buhranı ”, *Fikir Hareketleri*, S. 13, (18 Kânunusani 1934), 1.

koyması olanaksızlaşmaktadır.¹¹² Tüm bu nedenler, Avrupa’da parlamenter rejimlerin gözden düşmesine yol açmıştır. Ayrıca Cambo, Durkheim ve Duguit’nin de dile getirdiği hak ve görev ayrımını yaparak, demokratik sistemlerin bu açıdan eleştirisini yapmaktadır. Cambo’ya göre “demokrasi propagandaları daima bir demokrasi rejiminin vatandaşlara temin ettiği hakları methetmişlerdir. Fakat demokrasinin vatandaşlara yüklettiği vazifelerden, pek az bahsolunmuştur.” Bu doğrultuda Cambo, görev içeren demokrasi anlayışının, hak içeren demokrasi anlayışından zayıf olduğu yerlerde demokrasilerin tehlikede bulunduğunu, diktatörlük rejiminin hazırlanmakta olduğunu belirtmektedir.¹¹³ Yoğun ekonomik ve toplumsal sorunlar karşısında yeterli derecede çözüm üretemeyen liberal siyasal yapılar, sadece eleştirilmekle kalmamış, kimi zaman dışlanmışlardır.

Liberal siyasal kurumların ve anlayışın girdiği kriz nedeniyle diktatörlüklere yol açtığını belirten Cambo, liberal kurumların eleştirisinin ardından, aslında diktatörlüklerin istenilebilir olduğunu da savunmaktadır.¹¹⁴ Bu yaklaşım tarzı, dönemin liberalizm karşıtı otoriter-totaliter çözüm arayışlarını anlamak açısından önemlidir.

İki dünya savaşı arası dönem, yukarıda değinilen görüşlere koşut biçimde, edimsel olarak da Avrupa’da liberal demokrasilerin yeşerebileceği zeminin ortadan kalktığı bir dönem olmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında, Rusya, Almanya,

¹¹² F. Cambo, “Diktatörlükleri doğuran sebeplerden Parlemantarizm buhranı”, a.g.m., 2.

¹¹³ F. Cambo, “Diktatörlükleri doğuran sebeplerden Demokrasi buhranı”, *Fikir Hareketleri*, S. 14, (25 Kânunusani 1934), 1.

¹¹⁴ Cambo, diktatörlük rejiminin yararlarını şöyle sıralamaktadır: bir diktatörlük hükümeti, serbestçe hareket edebilmesi nedeniyle, bir parlamentodan daha iyi ve daha hızlı sorun çözer, verimli çalışır. Diktatörlükler mali işleri kolaylıkla halledebilirler. Bir diktatörlük rejimi, bir demokratik rejime oranla daha kolay bir ekonomi siyaseti kurabilir. Diktatör rejimler, bayındırlıkla ilgili işleri mantıklı bir biçimde düzenleyebilir. Bir diktatörlük rejimi, asayiş bir parlamento hükümetinden daha iyi muhafaza eder. Son olarak bir diktatörlük rejimi, yönetim işlerinde olduğu gibi toplumsal hayatta da disiplini sağlayabilir. Demokrasilerde el sürülemeyecek fenalıkları toplumsal hayattan söküp atmayı başarabilir F. Cambo, “Diktatörlük rejiminin faydaları”, *Fikir Hareketleri*, S. 19, (1 Mart 1934), 1-2.

Avusturya, Macaristan, Türkiye, Yunanistan, Polonya ve Portekiz gibi ülkelerde cumhuriyet yönetimleri kurulmuştur. Meşruiyetini halka dayanmaktan aldığını ileri süren cumhuriyet yönetimleri, demokratikleşme açısından olumlu karşılanabilirlerse de, söz konusu dönemde ve belirtilen ülkelerde cumhuriyetin aldığı biçim diktatörlük yönetimleri olmuştur.¹¹⁵ Bu bağlamda, diktatörlüklere yol açan nedenleri anlamak, söz konusu dönemde korporatist çözüm arayışlarına neden yönelindiğini anlamak açısından yararlı olabilir. Ancak hemen belirtilmelidir ki, her diktatörlük yönetimi korporatif bir yönetim biçimi olmayabilir.

4- Korporatizm, Diktatörlük ve Demokrasi

Demokrasi karşıtı arayışların ön plana geçtiği, Klasik korporatizm dönemi olarak adlandırdığımız bu dönemde, toplumlar sosyal ve ekonomik sorunların altından kalkabilmek için karizmatik önderlere yönelme eğilimi içerisinde olmuşlardır. Bu eğilim diktatörlük yönetimlerini iktidara getiren süreci beslemiştir. Derecesine göre otoriter veya totaliter nitelikler taşıyan diktatörlüklerin demokrasiye karşıt yönetimler olduğu ortadadır. Aynı şekilde klasik korporatizm döneminde, liberal demokrasiye eleştirel yaklaşan, hatta kimi durumlarda demokrasiyi dışlayan korporatist görüşlerin başat olduğu da bilinmektedir. Ancak bu durum, demokrasi

¹¹⁵ S. Akşin, *Türkiye'nin Önünde Üç Model*, İstanbul, Telos Yayıncılık, 1997, 102. Bu noktada, düşüncelerinde Atatürk dönemi Türkiye'si'nin ilericiliğini ve görece demokratiğini istikrarlı biçimde savunan Akşin'in, iki dünya savaşı arası dönemde Cumhuriyet Türkiye'si'ni diktatörlük yönetimleri arasında sayması dikkat çekicidir. Bu konuda Akşin şunları söylemektedir: "Görülüyor ki diktatörlük, bu dönem Avrupa'sında olağan bir durumdu. Atatürk'ün tek-parti yönetimi de diktatörlük değil miydi? Şüphesiz buna diktatörlük denebilir. Ama Atatürk düzeninin öbür diktatörlüklerin çoğundan, belki hepsinden, daha ehven bir niteliği vardı. Bir kez bütüncül değildi. İkincisi, öbür diktatörlüklerin bir çoğunda ırkçılık, azgın bir Yahudi düşmanlığı, azgın bir sol düşmanlığı (SSCB'de sağ düşmanlığı) vardı. Türkiye'de ise düzenin kesin olarak düşman olduğu tek şey ortaçağcı gericilik ve yobazlıktı, ki bunları da demokratik hareket ve tavırlar olarak nitelemek zordur." S. Akşin, a.g.e., 101. Akşin'in düşüncelerinde "görece demokratiklik" olgusu önemli yer tutmaktadır. Dolayısıyla Atatürk dönemi Türkiye'si diktatörlük olarak nitelendirilebilirse de, döneminin çoğu diktatörlüğüne göre "görece demokratik" bile sayılabilir.

karşısında yer alan diktatörlük yönetimleriyle, korporatist yönetimleri özdeş kılmaya yetmemektedir. Şüphesiz ki klasik korporatizm döneminde, korporatist bir ekonomik ve siyasal örgütlenmeyi benimseyen diktatörlük yönetimleri olmuştur.¹¹⁶ Örneğin 1922'den 1943 yılına kadar İtalya (Mussolini'nin diktatörlüğü), 1929'dan 1945 yılına kadar Avusturya, 1926'dan itibaren Portekiz (1932-1968 arası Salazar diktatörlüğü) ve 1933'den sonra İspanya (1936-1939 arası iç savaş sonrasında 1939'dan itibaren Franco diktatörlüğü) korporatist çözüm yoluna yönelen diktatörlükler olmuşlardır.¹¹⁷ Ancak diktatörlük yönetimi olup da korporatist çözüme yönelmeyen örnekler de bulunmaktadır. Örneğin, Hitler dönemi Nazi Almanya'sı bir diktatörlük olmasına rağmen, korporatist bir çözüm arayışına yönelmemiştir.

Yukarıda diktatörlük yönetimleriyle kesiştiğine değindiğimiz korporatist örgütlenme için bir başka soru daha akla gelmektedir: Her korporatist örgütlenme demokrasi karşıtı mıdır? Bu soruya olumsuz yanıt vermek olasıdır. Kimi ülkelerde toplumsal barışın sağlanması ve sınıf çatışmalarının önlenmesi için, işçi ve işveren kuruluşları arasında çeşitli toplumsal anlaşmalar 20. yüzyılın başlarından beri yapılmaktadır. Yani korporatif olarak nitelendirilebilecek ilişki biçimi iki dünya

¹¹⁶ Landauer'e göre bazı diktatörlükler, rejimleri açıkça görülür olmasın diye, yani rejimlerini gizleme isteklerinden dolayı korporatist yapıları kullanmaya, korporatist bir devleti kurmaya yönelmişlerdir. Bu isteğin yanı sıra korporatist devlet yanlısı hareketlerin daha başka itkileri de bulunmaktadır. Bunlardan ilki, ekonomik bakımdan ayrıcalıklı kesimlerin, siyasal alanda genel oy hakkından hoşnut olmamalarıydı. Genel oy hakkı, binlerce işçiyi çalıştıran işverenler için doğal olmayan bir durumdu. Çünkü işverenlerin eylemleri ve ihmalleri pek çok insanı derinden etkileyebilmekteydi. Dolayısıyla işveren için, işçisiyle aynı siyasal etkiye sahip olmak doğal değildi. İşverenlerin ekonomik alandaki işlevlerinden dolayı, siyasal alanda ek bir etkiye sahip olmaları gerekmektedir. Öyleyse korporatist bir yapı sanayicileri ve ayrıca genellikle onlarla ittifak yapan büyük toprak sahiplerini tatmin edebilirdi. Çünkü korporatist bir yapı, bu kesimlere, ekonomik işlevlerin önemine bağlı olarak ek bir siyasal etki sağlayabilir ve bu kesime, yönetimde genel ve eşit oy hakkına dayanan parlamenter bir sistemde sahip olduklarından daha büyük bir etkiyi doğrudan verebilirdi. Korporatist bir devlete yönelmeye yönelik ikinci itki, bu yolla toplumun sınıf çatışması tehlikesinden kurtarılabilceği yönündeki inançtı. Korporatist devleti savunanların üçüncü itkisi de, sanayide kendi kendini yönetme düşüncesine sahip olunmasıydı. C. Landauer, *Contemporary Economic Systems*, Philadelphia&New York, J. B. Lippincott Company, 1964, 201-203.

¹¹⁷ Gerçekten de, faşist İtalya bir diktatörlük kurmak anlamında korporatist yapıları kullanmada yalnız kalmamıştır. Şansölye Schuschnigg yönetimi altında Avusturya ve Başbakan Salazar yönetimi altında Portekiz, İtalya örneğini takip etmişlerdir. Başbakan Franco'nun İspanyası da korporatist bir yapıya bürünmüştür. C. Landauer, *Contemporary Economic Systems*, a.g.e., 201.

savaşı arası dönemde de bulunmaktadır. Bunun yanı sıra siyasal temsil alanında da, korporatif esasta seçilmiş bir meclis, demokratik usullere göre seçilmiş bir parlamentonun yanında ikinci bir meclis olarak bulunabilmekte ya da devlet teşkilatı içerisinde bir danışma organı olarak yer alabilmektedir. Bu veriler doğrultusunda bireysel hak ve özgürlüklerin ortadan kaldırılmadığı veya kullanımının engellenmediği, demokratik siyasal temsilin geçerli olduğu, yani bireylerin siyasal partiler içerisinde veya etrafında kendi siyasi görüşlerini yansıttıkları ve bireysel çıkarlarının temsili esasında siyasete katılabildikleri sistemlerde, korporatif nitelikli ilişkilerin veya siyasal temsilin olması, en azından şekli düzeyde demokrasiye aykırı görünmemektedir.

Klasik korporatizm döneminde, korporatif uygulamaların demokratik biçimi de, otoriter veya totaliter biçimi de var olmuştur. Özellikle çeşitli İskandinav ülkelerinde görülen görece demokratik korporatist uygulamalar (toplumsal korporatizm) ile faşizm olarak adlandırılan otoriter/totaliter korporatizme (devlet korporatizmi) ileriki bölümlerde, klasik korporatizmin mercek altına alınacağı bölümde, daha ayrıntılı olarak değinilecektir. Bu bölümün sonunda vurgulanması gereken temel nokta, klasik korporatizm döneminde sistematik olmasa da daha demokratik biçimde uygulamaları da bulunan korporatizmin, otoriter/totaliter biçimiyle, yani faşist diktatörlüklerle özdeşleştirilmiş olmasıdır.

II. Dünya Savaşı demokrasi cephesini temsil etme iddiasındaki ülkeler karşısında, diktatörlükle yönetilen, faşizan rejimlerin yenilgisiyle sonuçlanmıştır. Bu doğrultuda 1945 yılının, sadece korporatizmin uygulandığı diktatörlüklerde korporatist yapıların ortadan kalkmasını değil, korporatist doktrinin de çöküşünü beraberinde getirdiği söylenebilir. Ancak bu çöküşün, faşist hükümetlerin gözden

düşmesine bağlı bir çöküş olduğu, siyasal anlamda korporatizmin zayıf olduğunun anlaşılmasından kaynaklanan bir çöküş olmadığı belirtilmelidir. Çünkü korporatist yazında oldukça önemli bir yere sahip olan, korporatist yapıların toplumsal barışı sağladığı yönündeki düşünce ya da korporatizmde ekonomiyle ilgili kararların bir grup uzmanca alınabileceği yönündeki inanç gibi konular üzerinde önemli bir tartışma olmamıştır.¹¹⁸ Korporatist doktrinin ya da bir kurama dayalı klasik korporatizmin uygulamalarının gözden düşmesine bağlı olarak, II. Dünya Savaşı sonrasında edimsel olarak çeşitli biçimlerde ortaya çıkan korporatist uygulamaların düşünsel alanda bir kuramsal temele dayanma eğilimi içerisinde olmadığı, daha çok ekonomik ve siyasal alanda yürütüldüğü görülmektedir.

b) Yeni Korporatizm (Neo-Korporatizm)

19. yüzyılda ve 20. yüzyılın ilk çeyreğinde işçi sınıfı mücadelesinin tırmanışı karşısında sermaye ve sermaye eksenindeki devlet, sendikalara karşı direnmiştir. Ancak 1917 yılında Rusya’da işçi sınıfının iktidarı ele alması ve Bolşevik Devrimi’nin gerçekleştiği coğrafyadaki ülkelerin hızla gelişmesi, 1919 yılında Uluslararası Çalışma Örgütü’nün kurulması, burjuvaziyi ve devleti bu gelişmeler karşısında yeniden düşünmeye itmiştir. Kapitalizme rakip olan ve işçi sınıfı egemenliğini öngören sosyalizmin hayata geçirilmeye çalışılması, burjuvaziyi ve devleti ürkütmüş, işçi sınıfını ve onun örgütü olan sendikaları görmezden gelmek veya sendikalara karşı mücadele etmek yerine, birlikte davranmaya yöneltmiştir. Böylece II. Dünya Savaşı öncesinde sendikalarla işbirliği yönünde atılan ürkek, sistematik olmayan adımlar, II. Dünya Savaşı sonrasında, özellikle de S.S.C.B.

¹¹⁸ C. Landauer, *Corporate State Ideologies, Historical Roots and Philosophical Origins*, Berkeley, University of California, 1983, 93.

(Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği)'nin büyük saygınlık kazanmasıyla, daha gönüllü ve teşvik edici biçimde atılmaya başlanmıştır.¹¹⁹ II. Dünya Savaşı sonrasında devletin sendikalarla ve sendikaların birbirleriyle olan işbirliği yönündeki adımları, refah devleti¹²⁰ politikalarına koşut olarak sistematik bir hal almaya başlamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrası dönemin, devlet ile çıkar grupları arasındaki ilişkileri açıklama amacına yönelik olarak, korporatizm kavramı 1970'li yıllardan itibaren yeniden tanımlanarak kavramsallaştırılmaya çalışılmıştır. Böylece II. Dünya Savaşı sonrası (yeni) dönemdeki korporatist uygulamaların, iki dünya savaşı arası dönemdeki, yani klasik korporatizm dönemindeki faşist uygulamalardan farkını belirtmek için, korporatizm kavramı “neo”, “liberal”, “toplumsal”, “çoğulcu”, “pazarlıkçı”, “yarı”, “devlet”, “otoriter” gibi niteleyici kavramlarla kullanılmaya başlanmıştır. Geliştirilmeye çalışılan yeni korporatizm modeli ile geniş anlamda

¹¹⁹ Y. Akkaya, “Devlet, Sendikalar ve Korporatist İlişkiler - I”, *İktisat Dergisi*, 403, (Temmuz, 2000), 40. Ayrıntılarına girilmeyecek olsa da, II. Dünya Savaşı sonrasında ekonomi ve siyaset alanında, önceki döneme göre büyük değişikliklerin olduğunu belirtmekte yarar vardır. Bu dönemde siyasal bir “biçim” ve ekonomik bir “doktrin” olarak faşizm yenilgiye uğratılmış ve bir ideoloji olarak gözden düşmüştür. II. Dünya Savaşı sonrasında hem uluslararasıdaki güç dengesinde, hem de sınıflar arasındaki güç dengesinde çok ciddi değişiklikler olmuştur. Bu dönemin en belirgin değişikliklerinde biri, S.S.C.B.'nin nüfuzunun hem Avrupa'da, hem de Asya'da yayılmasıydı. Böylece dünyada kapitalizmin yenildiği ve sosyalist olan yeni tip bir ekonominin kurulduğu görüldü ve bu dünya çapında genişledi. Doğu ve Güneydoğu Avrupa'da yeni demokrasilerin, Asya'nın Doğusunda da Komünist Çin'in ortaya çıkması, Avrupa ve Asya'daki dengeleri iyiden değiştirdi. A.B.D. ise artırdığı büyük üretim gücüyle, kapitalist dünyanın hegemon gücü olarak dünya sahnesinde yerini aldı. Sonrasında Batılı kapitalist güçlerle, S.S.C.B. arasında başlayan soğuk savaş, her ülke içerisindeki kapitalist ve sosyalist sistem taraftarları arasındaki çatışmayı keskinleştirdi. M. Dobb, a.g.e., 346-347.

¹²⁰ Refah devleti, II. Dünya Savaşı sonrasında sanayileşmiş, gelişmiş ülkelerde çalışan kesimler, işverenler ve devlet arasında varılan bir uzlaşmaya bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Yani refah devleti bir siyasal oluşumun kurumsal yapısını simgelemektedir. Söz konusu siyasal oluşum kendisini devletin meşruiyet temellerinde ve işlevlerinde değişim biçiminde göstermiştir. Bu doğrultuda bir yandan devletin toplumsal rol ve işlevleri kapsamlı bir biçimde değişirken, siyasal rejim hızlanmış bir demokratikleşme sürecine girmiştir. Refah devletinin üzerine inşa edildiği meşruiyet ölçütünü, kamu kuruluşları aracılığıyla devletin toplumda üretilen mal ve hizmetlerin bölüşümüne müdahale etmesi şeklinde tanımlamak olasıdır. Bu müdahale ile toplumda büyük bir uzlaşma sağlanmıştır. Refah devletinin temel özelliği olan sosyo-ekonomik alana müdahale, liberal kuramın devlete yönelik yaklaşımına karşıttır. G. Şaylan, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003, 93-94. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde devletin ekonomik alandaki işlevleri niteliksel bir değişiklik oluşturacak ölçüde genişlemiştir. Bu genişlemenin aldığı biçim, sanayi üretiminde devletin doğrudan katılım ya da denetiminden çok, devlet harcamalarının büyük oranda genişlemesi ve buna bağlı olarak bu harcamaların pazar üzerindeki, özellikle de üretim araçları ya da sermaye malları pazarı üzerindeki etkisinin artmasıydı. M. Dobb, a.g.e., 349.

toplum-devlet ilişkileri, dar anlamda da işçi ve işveren örgütlerinin birbirleri ve hükümetle olan ilişkileri çözümlenmeye çalışılmıştır.¹²¹ Böylece, bazı İskandinav ülkelerinde 20. yüzyılın başından beri yapılmakta olan korporatif nitelikli anlaşma ve uygulamalar, 1970’li yıllardaki kuramsal alandaki tartışmaların da etkisiyle yaygınlaşmaya başlamıştır.¹²²

1970’li yılların ortalarından itibaren korporatizm, neden yeni korporatizm adı altında tartışmaya açılmıştır ve neden yeni bir kuramsal model geliştirilmeye çalışılmıştır? Akkaya bu sürecin nedenini şöyle açıklamaktadır: “...sanayileşmiş Batı ülkelerinde, II. Dünya Savaşı’ndan sonra, devlet-toplum ilişkilerinde ‘çoğulcu’ modelin dışında yeni oluşumlar meydana gel(miştir)... devletin ekonomiye artan müdahalesi sonucunda geniş anlamda çıkar grupları, dar anlamda işçi-işveren örgütleri arasında yeni ilişkiler oluştuğu ileri sürül(müştür)... Neo-korporatist kuramcılara göre, bu durum, eşit güçte, gönüllü üyelik temeline dayanan, çok sayıda ve birbirleriyle rekabet eden örgütlerin alınacak olan siyasal, sosyal ve ekonomik kararların kendi lehlerine oluşması için baskı yapmaktan oluşan endüstriyel ilişkiler piyasa (çoğulcu) modelinin dayanaklarını, varlık nedenini ortadan kaldırmaktadır”.¹²³ İşte II. Dünya Savaşı sonrasında, çıkar örgütlerinin birbirleriyle ve devletle olan ilişkilerinin aldığı bu yeni biçim, çoğulcu kuramın¹²⁴ getirdiği açıklamaları yetersiz

¹²¹ Y. Akkaya, “Globalleşme: Neo-Korporatizmin Sonu Mu?”, *Prof.Dr. Metin Kutsal’a Armağan*, Ankara, TÜHİS (Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası), 1998, 431. Korporatizmin, henüz sınırları çizilmiş ve tamamlanmış bir kuram olmadığını eklemekte yarar vardır. Korporatizm devlet ile çıkar örgütleri arasındaki ilişkileri bütünüyle açıklamaya çalışmaktan çok, her ikisi arasındaki ilişkiyi araştırmaya yarayacak bir çerçeve sağlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda korporatizm, siyaset ve toplumla ilgili kuramsal sorunlarla, demokrasi, devlet, sınıfsal ilişkiler gibi deneye dayalı örnekleri birleştirmeye ve açıklamaya çalışmaktadır. Y. Akkaya, “Devlet, Sendikalar ve Korporatist İlişkiler - I”, a.g.m., 40.

¹²² A. Makal, “Türkiye’de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları”, a.g.m., 175.

¹²³ Y. Akkaya, “Globalleşme: Neo-Korporatizmin Sonu Mu?”, a.g.m., 432.

¹²⁴ Çoğulcu kuram ve çoğulcu kuramın refah devletiyle ilişkisi konusunda daha ayrıntılı bilgi için bakınız, G. Şaylan, a.g.e., 107-110.

kılmaktadır. Yeni korporatizm modeli, meydana gelen tüm bu değişimleri çoğulcu modele göre daha iyi açıklamak iddiasıyla tartışmaya açılmıştır.

Çoğulcu anlayışa göre, toplumda birbirleriyle rekabet eden, eşit güçte ve çok sayıdaki çıkar grupları ya da örgütleri bulunmaktadır. Bu grup veya örgütler tarafsız ve pasif durumda olduğunu varsaydıkları devlete, ekonomik, sosyal ve siyasal alandaki politikaların oluşumu sürecinde baskı yaparak, uygulamaya konulacak bu politikaların kendi çıkarları doğrultusunda olmasını sağlayabilmektedirler. Oysa II. Dünya Savaşı sonrasında devlet, pasif konumdan çıkarak, yani klasik liberalizmin gece bekçisi devleti olmaktan uzaklaşarak etkin biçimde ekonomiye müdahale etmeye başlamıştır. Devlet, artık izlediği politikaların başarıya ulaşması için, çoğulcuların var saydığı çok sayıda, eşit güçte ve rekabet halindeki çıkar grupları yerine, kendisiyle işbirliğine açık, merkezileşmiş ve güçlü grupları tercih etmiştir. İşbirliğine açık olan örgütleri çeşitli yollarla, daha da güçlendirerek, ayrıcalıklandırmıştır. Hem yapısal, hem de işlevsel açıdan güçlendirilerek ayrıcalıklandırılan, tekelci temsil hakkı ile donatılan ve daha da mekezeleştirilen bu çıkar gruplarıyla, ekonomik ve sosyal politikaların oluşturulması ve uygulanması sürecinde kurumsallaşmış bir işbirliği oluşturulmuştur. Ekonomik alanda giderek işlerlik kazanan bu işbirliğine dayalı ilişki biçimi, yani korporatist uygulamalar, istikrarlı bir burjuva egemen rejimin korunması ihtiyacından kaynaklanmaktadır.¹²⁵

¹²⁵ Y. Akkaya, "Sanayileşmiş Ülkelerde Emek Sermaye İşbirliği ve Makro Ekonomik Gelişmeler", *İktisat Dergisi*, 370-371, (Ağustos - Eylül 1997), 62-63. Yeni korporatizm tartışmalarında, korporatizmin çoğulculuktan farklı olduğunu ileri sürenlerle, korporatizmin çoğulculuğun bir türü olduğunu ileri sürenler bulunmaktadır ve bu tartışmalar sonuçlanmamıştır. Bu bağlamda, çalışmanın bu noktasında korporatizmle çoğulculuk arasındaki ilişki biçiminin ne olduğu konusundaki tartışmaya girmek gerekli görülmemektedir. Önemli olan nokta, korporatizm ile çoğulculuk ister birbirlerine zıt kutuplarda bulunsun, isterse de birbirleriyle örtüşsün; her iki durumda da korporatizmin, kapitalist üretim biçiminin ve burjuva egemen rejimin sürekliliğini sağlamaya dönük uygulamalar bütünü olma özelliğini korumasıdır. Bu doğrultu da korporatizmin çoğulculuktan farklı olduğunu ileri sürenlerin belirttikleri bir noktaya değinmekte yarar var. Buna göre, kapitalist toplumlarda, ekonomik ve siyasal düzeyde toplumsal uyum, belli bir aşamada ve belli bir gelişmişlik düzeyinde bozulmaktadır. Böylece

Gerçekten de, sosyal politika uygulamalarına, refah devleti politikalarının yürürlükte olmasına ya da emekçi sınıflar lehine izlenen politikalara rağmen kapitalist üretim ve birikim biçiminden çıkılmadıkça, burjuva egemen rejim başat olmaya devam etmektedir. Refah devleti politikaları da, II. Dünya Savaşı sonrasında kapitalizmin istikrarlı biçimde gelişmesinin ve genişlemesinin yeni akılcı bir yolu olmuştur. Bu bağlamda Akkaya'nın da belirttiği gibi korporatist uygulamalar, karma ekonomiye dayalı müdahaleci refah devleti politikalarının karşılaştığı sorunları çözme çabası olarak değerlendirilmektedir. Çünkü refah devleti politikaları doğrultusunda, tam istihdamı ve ekonomik büyümeyi sağlamak ve enflasyonu düşük düzeylerde tutmak gerekmektedir. Bu hedeflerin gerçekleşmesi içinse, işçi ve işveren örgütlerinin korporatist politikaları desteklemesi gerektiği ileri sürülmektedir. Böylece de işçi ve işveren örgütlerinin korporatist politikalara ve uygulamalara dâhil edilerek sistemle bütünleştirilmesiyle, sınıfsal taleplerin kabul edilebilir düzeye çekilebileceği, ücretlerin ve karların daha iyi kontrol altında tutulabileceği, karşılıklı olarak birbirlerinin çıkarlarını düşünmek zorunda olan sendikaların işbirliği ve uzlaşmaya açık olacakları iddia edilmiştir.¹²⁶

Burjuva egemen bir rejimin varlığını ve istikrarını koruma amacına yönelik yeni korporatist uygulamaları işçi sınıfı neden kabul etmiştir? Buna, işçi sınıfı refah devletinin sunduğu tüm nimetlerden yararlanma kaygısıyla kabul etmiştir yanıtı verilebilir. İşçi sınıfı 1960'lı yıllarda beliren ilk korporatistleştirme dalgasına, refah

istikrar ve refahı sağlamak zora girmektedir. Bu durumun nedeni devletin, çoğulcu grupların artan isteklerini karşılamakta zorlanması, sonrasında karşılayamaz duruma gelmesi ve kilitlenmesidir. İşte, bozulan sınıflar arası dengeyi kurabilmek, toplumu yönetmek ve istikrarı sağlayabilmek için, çatışmacı ilişkileri işbirlikçi ilişkilere çevirmek gerekmekte, bunun için de korporatif mekanizmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Korporatif mekanizmalar da, toplumsal anlaşmalar, ekonomik ve sosyal konseyler, komiteler ve kurullarla işlemektedir. Y. Akkaya, "Devlet, Sendikalar ve Korporatist İlişkiler - I", a.g.m., 43.

¹²⁶ Y. Akkaya, "Globalleşme: Neo-Korporatizmin Sonu Mu?", a.g.m., 433.

devletinin kendilerine sunduğu nimetlerden faydalanmak için razı olmuştur.¹²⁷ Bu bağlamda büyük oranda emekçi kesimleri de temsil etme iddiasındaki sosyal demokrat partilerin, yeni korporatist politikaların başlatılması ve uygulanmasında önemli roller üstlendikleri belirtilmelidir. Ancak hem yapısal, hem de kurumsal düzeyde yeni korporatizmin yerleştiği ülkelerde, özellikle de Almanya ve İsveç örneklerinde, sosyal demokrat partiler iktidarda bulunmadıklarında da, kurulu sistem iktidara gelen sağ kesim partilerce de sürdürülmüştür.¹²⁸

II. Dünya Savaşı sonrasının refah devleti politikaları uygulamalarıyla başlayarak, 1980'li yılların sonlarına doğru zayıflamaya başlayan yeni korporatist uygulamalar, belirtilen zaman dilimi içerisinde hep aynı nitelikte uygulanmamıştır. Cizre'nin belirttiği gibi, yeni korporatizm petrol bunalımına dek süren ilk evresinde 'iyi günlerin', sonrasında ise 'kötü günlerin' ürünü olmuştur. Yeni korporatizm, petrol krizine dek olan ilk evresinde refah devletinin beraberinde getirdiği, tam istihdam, fiyat istikrarı, yüksek devlet harcamalarını gerektiren sosyal refaha yönelik kazanımlar gibi olumlu beklentilerden; kriz sonrası ikinci döneminde ise kötüleşen toplumsal ve ekonomik ortamın gerektirdiği dayanışma ve uzlaşma gereğinden kaynaklanmıştır.¹²⁹ İlk evresinde sınıflar arası uyumu sağlamaya yönelik olan yeni korporatist uygulamalar, petrol krizi sonrasındaki ikinci evresinde, nitelik

¹²⁷ Y. Akkaya, *Neo-Korporatizm ve Türkiye'de Sendikacılık*, İstanbul, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, 1996, 37. ve Y. Akkaya, "Sanayileşmiş Ülkelerde Emek Sermaye İşbirliği ve Makro Ekonomik Gelişmeler", a.g.m., 64. Gerçekten de II. Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa'da yüksek istihdam düzeyine ulaşılmış, işsizlerin oranı iki dünya savaşı arası dönemdeki orana göre azalmış, bu durum işçi sendikalarının pazarlık gücünü artırmış ve hakim olan toplumsal ilişkiler sistemi içerisinde işçilerin konumunu iyileştirmiştir. Böylece de işçi sınıfının toplam gelirlerinin düzeyi yükselmiştir. M. Dobb, a.g.e., 352.

¹²⁸ Y. Akkaya, "Globalleşme: Neo-Korporatizmin Sonu Mu?", a.g.m., 433.

¹²⁹ Ü. Cizre, "Korporatizm ve Türk Sendikacılığı (I)", *Birikim*, 41, (Eylül, 1992), 32.

değiştirerek zorlayıcı olamaya ve bir kamu politikası oluşturma aracı olarak etkinliğini yitirmeye başlamıştır.¹³⁰

1980’li yıllara gelindiğinde, pek çok ülkede sosyal demokrat partiler iktidarı sağ partilere bırakmak zorunda kalmışlardır. Sağ partilerin uygulamayı planladıkları ekonomik ve siyasal dönüşümlerde, bir kamu politikası oluşturma süreci olarak korporatizme ihtiyaç duyulmamıştır. Sağ partiler çıkar gruplarını, özellikle de işçi örgütlerini siyasi kararları alma ve kamu politikalarını oluşturma süreçlerinin dışında bırakmaya yönelmişlerdir. Bu girişimler korporatist uzlaşma olanaklarını devre dışı bırakmıştır. Böylece çıkarların korunmasında uzlaşmadan çok pazarlık gücü ön plana çıkmaya başlamıştır. 1980’lerden başlayarak çıkar grupları, gelirlerini artırmak amacıyla hedefi verimlilik artışı ve ekonomik büyüme olan ve bu hedefini de çatışmadan çok uzlaşma ile gerçekleştirmeye çalışan korporatist uygulamalardan ziyade, çatışma ve dalgalanmalara yol açan pazarlıkçı yöntemlere yönelmişlerdir.¹³¹

¹³⁰ Y. Akkaya, *Neo-Korporatizm ve Türkiye’de Sendikacılık*, a.g.e., 42. Aslında yeni korporatizmde görülen zorlayıcılığın kapitalist ekonomi ve kapitalist devletin doğasından kaynaklandığı söylenebilir. 1974 Petrol krizi öncesinde görülen uzlaşmacı yeni korporatif uygulamaların geçici bir süre boyunca uygulanabildiklerini belirtmek gerekmektedir. Akkaya’nın değindiği gibi, refah devleti politikalarının ekonomik büyümeyi sağlayabilmesi için sınıf çıkarlarını uzlaştırması gerekmektedir. Bu çıkarların uzlaştırılması için, refah devleti politikalarıyla tüm sınıflara hizmet verilmesi amaçlanmıştır. Sınıflar arası gönüllü uzlaşmalar gelir politikaları ve toplumsal anlaşmalarla yürürlüğe konulmuştur. Yani yeni korporatizm de çatışan çıkarlar devlet yardımıyla uzlaştırılmaya çalışılmıştır. Ancak sağlanan bu işbirliği, edimsel olarak sermayeden yana bir nitelik taşımaktadır. Bu nedenle kurulan sınıflar arası işbirliği geçici olmakta, emek ve sermaye arasında yeni çatışmalar çıkmakta ve bu durum devleti zorlayıcı korporatif politikalar izlemeye yönlendirmektedir. Ekonomik büyüme, tam istihdam, enflasyon ve ücret istikrarı gibi konularda sorunlar derinleştikçe, çıkarların uzlaştırılmasında gönüllülük unsuru uygulanamaz hale gelmektedir. Her sınıf kendi çıkarını korumaya ve artırmaya çalışmaktadır. Her sınıfın bir diğerini düşünmeksizin kendi çıkarı peşinden koşması çatışmalara yol açmakta, çatışmaları engellemeye yönelik devletin zorlayıcı nitelikli yeni korporatif uygulamaları, Batı demokrasilerindeki demokratik çoğulcu çerçeveye aykırı düştüğünden, yeni korporatif uygulamalar işleyememekte, tıkanmaktadır. Y. Akkaya, *Neo-Korporatizm ve Türkiye’de Sendikacılık*, a.g.e., 48-49.

¹³¹ Y. Akkaya, “Sanayileşmiş Ülkelerde Emek Sermaye İşbirliği ve Makro Ekonomik Gelişmeler”, a.g.m., 67. ve Y. Akkaya, *Neo-Korporatizm ve Türkiye’de Sendikacılık*, a.g.e., 49.

C. KURAMSAL BAĞLAMDA KORPORATİZM

1. TOPLUMSAL YAŞAMIN ÇEŞİTLİ ALANLARINDA “KORPORATİF” UNSURLAR VE “KORPORATİST” SİSTEMLER

a) Düşünsel, Ekonomik ve Siyasal Alanlarda Korporatizm

Korporatif ilişkiler ve örgütlenme, toplumsal gerçekliğin çeşitli alanlarında kendisini göstermektedir. Dolayısıyla belli bir sistemin korporatist olup olmadığını belirlemek için, o sistemin çeşitli alanlarında korporatizmi niteleyen özelliklerin bulunup bulunmadığına bakılması gerekmektedir.

Bu alanlar hangileridir? Genelde, korporatizmi çözümleme çabalarında belirgin olarak üç alan ortaya çıkmaktadır. Bunlar; 1) düşünsel alan, 2) ekonomik alan ve 3) siyasal alandır.

Parla da bu doğrultuda, korporatizmin üç ayrı alanda, yani kendi deyimiyle üç ayrı ‘düzeyde’ incelenebilecek bir düşünce ve eylem sistemi olduğunu dile getirmektedir. O’na göre bu üç düzey mantıksal olarak birbirleriyle bağlantılı olsalar da, edimsel olarak hepsinin bir arada ortaya çıkması gerekmemektedir. Bu doğrultuda korporatizm, ilk olarak “belli bir toplum ve ekonomi modeli hakkında bir felsefe-ideolojidir”. İkinci olarak, “bir dizi ekonomi ve sınıf politikaları ve çıkarların temsiline yönelik” edimsel süreçlerdir. Son olarak da “belli bir siyasal kurumsallaşma ve otoriter karar alma biçimidir”. Bu düzeyler kısaca açıklanacak olursa, bir toplum modeli ve felsefe olarak korporatizm, açık seçik ve ayrıntılı olarak formüle edilmiş bir siyasal ideoloji olarak karşımıza çıkabileceği gibi, daha belirsiz ve gevşek olarak da ortaya çıkabilir. Korporatizm ikinci düzeyde, bahsedilen dünya görüşü veya ideolojinin sonucu olan ya da bununla uyum içinde bulunan ekonomik

pratikler ve politikalar bütünü olabilir. Üçüncü düzeyde ise, ikinci düzeydeki edimsel dışavurumların ötesinde, hukuki olarak siyasal kurumlar ve hukuksal yapılar olarak gerçekleşebilir.¹³² İleride de değinileceği üzere, Parla'nın korporatizm ile ilgili tüm görüşlerine katılmamakla beraber, korporatizmin incelenebileceği üç alan ayrımını geçerli buluyor ve çözümlememizde bu sınıflandırmayı benimsiyoruz.

Korporatizmin incelenebileceği veya varlığının izlerinin sürülebileceği bu üç alandan ilki, yani düşünsel alan, diğer iki alana göre etkileri bakımından daha edilgin ya da soyut olabilir iken, diğer iki alan yani ekonomik ve siyasal alanlar etkileri bakımından daha somutturlar. Yani bir ekonomik veya siyasal sistemin, korporatif olarak değerlendirilebilmesi için, ekonomik ve siyasal alanlardaki somut, uygulamaya konulmuş olan verileri elde etmek gerekmektedir. Düşünsel alanda kalmış ve uygulamaya geçememiş korporatif düşünceler bir sistemi korporatif olarak nitelendirmeye yetmemektedir.

Belli bir ülkenin siyasal seçkinleri arasında, iktidar bloğu içerisinde veya aydınları arasında korporatizmi savunan veya düşüncelerinde korporatizan izler bulunan kimseler olabilir. Bu, o ülkede, sadece korporatizmi savunan kimselerin veya grupların bulunduğu, korporatif düşünce akımlarının filizlendiği anlamına gelebilir. Ancak bu düşünceler, hayata geçirilemez, uygulamaya konulamazsa; yani ekonomik alanda korporatif nitelikli örgütlenmelere gidilmez ve bu doğrultuda ilişki biçimleri geliştirilmezse; siyasal alanda da korporatif örgütlenme ve korporatif temsilin gerektirdiği uygulamalara yer verilmezse, o ülkenin siyasal ve ekonomik sistemi korporatif olarak nitelendirilemez. Nasıl ki, belli bir ülkenin siyasal sisteminde belli gruplar, partiler veya aydınlar sosyalizmi savunabilmektelerse de, o

¹³² T. Parla, a.g.e., 92.

ülkenin ekonomi alanındaki mülkiyet ilişkileri ve siyasal alandaki yapılanması sosyalizmin öngördüğü biçimde değiştirilmediği sürece, o ülkeyi sosyalist olarak nitelendirmek olası değilse; aynı durum korporatizm içinde geçerlidir. Uygulamaya geçmediği sürece düşünce akımları sadece düşünce akımı olarak kalır, sistemi nitelemek konusunda yeterli olamazlar.

Korporatizmin incelenebileceği diğer iki alanda, yani ekonomik ve siyasal alanlarda, korporatizmin varlığının iki boyuta bağlı olduğunu düşünmekteyiz. Aslında korporatizmin birbirinden farklı, çeşitli boyutlarını dile getirenler bulunmaktadır.¹³³ Bu farklı boyutlandırmaların her biri belli bir doğruluk payı taşımaktadır. Ancak, korporatizmin temelde bir örgütlenme biçimi ve bir ilişki biçimi olmasını ölçüt olarak almanın yeterli olacağını düşünmekteyiz.

Bu doğrultuda, ekonomik alanda korporatizm incelenirken, bu alanda korporatif nitelikli örgütlenmenin, yani gerek işverenler, gerekse de çalışanların meslek esasına dayılı biçimde örgütlenmiş olup olmadığına ve korporatif ilişkilerin, yani aynı meslek dalındaki işveren ve işçilerin çatışma yerine, uzlaşmasına yönelik ilişkilerin kurulup kurulmadığına bakılması gerekmektedir. Kapitalist korporatizm söz konusu olduğunda, mesleki örgütlenme olarak sendikalar ön plana çıkmakta, korporatif ilişkiler söz konusu edildiğinde de işçi ve işveren sendikaları arasındaki çatışma yerine uzlaşmaya yönelik uygulamalar akla gelmektedir.

¹³³ Bu bağlamda özellikle yeni korporatizm tartışmalarında, toplumsal korporatizmin kavramsallaştırılması, tanımlanması ve nitelendirilmesinde farklı yaklaşımlar olduğu belirtilmelidir. Bu doğrultuda, toplumsal korporatizmin “çıkarların temsili yaklaşımı”, “kamu politikası oluşturma süreci yaklaşımı”, “iktisadi sistem yaklaşımı”, “toplumsal kontrol aracı yaklaşımı” ve “devletin örgütleniş biçimi yaklaşımı” gibi yaklaşımlar çerçevesinde ele alındığı görülmektedir. Daha ayrıntılı bilgi için bakınız, Ü. Cizre, *Yeni Korporatizm Batı Avrupa ve Türkiye Deneyimleri*, Ankara, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, 1987, 15-39.

Siyasal alanda korporatizm incelenirken de, bu alandaki korporatif örgütlenmeye ve bunun siyasal alana korporatif temsil olarak yansıyor yansımadağına bakılmalıdır. Bu doğrultuda siyasal alanda korporatizm, ekonomik alandaki korporatif örgütlenme ve ilişkilerin siyasal alana yansımalarıyla; yani meslek esasına dayalı işçi ve işveren örgütleri temsilcilerinden oluşan bir kurulun, gerek danışma organları olarak devlet örgütlenmesi içerisinde yer alması ve elbette ki alınacak olan sosyo-ekonomik ve sosyo-politik karar süreçlerinde etkili olmalarıyla, gerekse de temsil düzeyinde, ya sadece korporatif temsilin ya da siyasal temsilin yanı sıra korporatif temsilin benimsenmiş olmasıyla kendisini göstermektedir.

b) “Korporatif” Uygulamalar ve “Korporatist” Sistemler

Ekonomik ve siyasal alanlarda korporatif örgütlenme ve ilişki biçimlerinin bulunması, belli bir ekonomik ve siyasal sistemde ‘korporatif uygulamalar’ın ve ‘korporatif kurumlar’ın varlığına işaret etmektedir; ancak söz konusu uygulama ve kurumların varlığı, o ekonomik ve siyasal sistemi ‘korporatist’ bir sistem olarak nitelendirmeye yetmekte midir? Bu soruya olumsuz yanıt verilebilir. Çünkü korporatif ilişki biçimleri ve örgütlenmelerin, ekonomik ve siyasal açıdan liberal sistemlerle eklemlendiğı göz önünde bulundurulursa; bir sistemi net bir biçimde korporatist olarak nitelendirebilmek için, o ekonomik ve siyasal sistemin ayırt edici bir özelliğinin olması gerekmektedir. Bu özellik söz konusu sistemin korporatist tarzda biçimlendirilmiş olmasıdır. Bahsedilen korporatist biçimlenme, birbirleriyle tutarlı olmak koşuluyla, ekonomik alanda korporatist ilişkilerin kurulması ve siyasal alanda da korporatist temsil organlarına yer verilmesiyle ve/veya devletin sistematik biçimde korporatist ilişkinin taraflarından biri olmasıyla sağlanmaktadır. Örneğin

belli bir ülkede, ekonomik alanda bir takım korporatif ilişkiler bulunmasına rağmen, siyasal alanda bu ilişkilerin bir yansıması olarak korporatif temsile dayalı bir takım organlara yer verilmiyorsa ya da devlet korporatif ilişkisinin tarafları arasında rol almıyorsa, bu ülkenin sistemi korporatist bir sistem sayılmaz.¹³⁴ Edimsel olarak o ülkede, sadece korporatif ya da korporatizan bir takım ilişkilerin bulunduğu anlamına gelir. Tam tersine belli bir ülkede, siyasal alanda korporatif temsil iddiasını taşıyan bir takım organlara yer verilmesine rağmen, ekonomik alanda bu korporatif temsil organlarının tabanını oluşturacak alt örgütlenmeler ve ilişki biçimleri yoksa bu ülkenin sistemi de korporatist sayılmaz.¹³⁵ Sadece o ülkede korporatif ya da korporatizan bir takım siyasal organların olduğu anlamına gelir. Aslında bütün ülkelerin ekonomik ya da siyasal sistemlerinde korporatizmin çeşitli unsurlarına rastlamak mümkündür. Ancak bu unsurlar o sistemleri bütünsel anlamda korporatist olarak nitelendirmeye yetmemektedir.

Korporatist olarak nitelendirilebilen siyasal ve ekonomik sistemler, farklı ülkelerde, farklı biçimler almıştır. Korporatist olarak nitelenebilecek sistemler arasında, korporatizmin otoriter veya totaliter biçimini uygulayan sistemler,

¹³⁴ Belirttiğimiz olguya paralel biçimde, ancak özellikle devlet kavramı üzerine çözümleme yapan Göze de ekonomik alandaki çeşitli korporatif örgütlenmelerin, devleti korporat(ist) saymaya yetmeyeceğini; bunun için korporatif temsil sisteminin uygulanıyor olması gerektiğini belirtmektedir. A. Göze, *Korporatif Devlet*, a.g.e., 27.

¹³⁵ Korporatif temsil sisteminin kabul edildiği her devlette, meslek örgütleri korporasyonlar biçiminde örgütlenmemiş olabilir. A. Göze, *Korporatif Devlet*, a.g.e., 27. Yani gerek korporasyonların, gerekse de işçi ve işveren sendikalarının bulunmadığı ülkelerde, siyasal sistem içerisinde korporatif nitelikli organlara yer verilebilir. Şüphesiz ki bu durum, toplumsal ve ekonomik alt yapının, siyasal üst yapıyı belirlediğini savunan açıklama modeline uymamaktadır. Ekonomik alanda korporatizmin gerektirdiği örgütlenme ve ilişki biçimlerine sahip olmaksızın, siyasal alanda korporatif bir takım kuruluşlara yer veren siyasal sistemlerin, ekonomik ve toplumsal alt yapıdan görece bağımsız hareket edebilen yönetimler olduğu belirtilebilir. Bu tür uygulamaların olduğu ülkelerde, ekonomik yapı, siyasal açıdan korporatist bir çözümü gerektirecek oranda kapitalistleşmiş ve sanayileşmiş değildir. Bu geri sosyo-ekonomik yapıya uygun olarak, korporatif örgütlenme açısından çok önemli olan işçi ve işveren sendikaları ülkede bulunmamaktadır. Var olan çeşitli meslek örgütleri de, korporatist bir sistemin gerektirdiği düzen, etkililik ve sistematiklikten uzak biçimde varlığını sürdürüyordur. İktidar ise, ülke kapitalizminin ürettiği sorunlara çözüm bulmak amacıyla değil, çok daha farklı amaçlarla çeşitli meslek ve sektör temsilcilerinden oluşan bir meclisin oluşturulmasını ve bu meclisin çalışmasını isteyebilir. Çalışmanın, Türkiye ile ilgili ikinci kısmında, ekonomik alanda korporatizmin incelendiği bölümde, daha ayrıntılı olarak incelenecek olan Âlî İktisat Meclisi bu duruma örnektir.

‘korporatist sistem’ tanısını koymak açısından daha fazla kolaylık sağlamaktadır.¹³⁶ Çünkü bu tür sistemlerde otoriter olan siyasal iktidar, ekonomik alana da hâkimdir ve hem siyasal, hem de ekonomik alanı yukarıdan aşağıya doğru açık biçimde korporatist bir doktrin doğrultusunda yapılandırmaktadır. Genel bir kural olmasa da böyle sistemlerde kimi devletler, anayasalarında korporatist olduklarını ilan ederek, niteliklerini açıkça ortaya koymaktadır. Oysa açıktan korporatist olduğunu ilan etmeyen çoğulcu demokratik sistemlerde ekonomik ve siyasal alanlarda korporatist ilişki biçimlerinin ve örgütlenmelerin izlerini sürmek; liberal kurumlarla eklemlenmiş durumda bulunabilen korporatist ilişki ve kurumların, sistemi korporatist saymaya yetecek oranda yoğun, sistematik ve tutarlı olup olmadığının belirlenmesini gerektirmektedir.

2. KORPORATİZMİ SINIFLANDIRMA ÇABALARI VE KORPORATİZM TÜRLERİ

Korporatizm gerek düşünsel alandaki birbirinden farklı yaklaşımlar, gerekse de sosyo-ekonomik ve sosyo-politik alanlardaki farklı uygulamalar dolayısıyla tek tip bir olgu sayılmamaktadır. Düşünsel ve uygulama alanlarındaki bu farklılıklarından dolayı korporatizmi türlere ayırmak olası görünmektedir. Korporatizm çözümlemelerinde de, genellikle konunun daha net ortaya konulabilmesi için çeşitli açılardan korporatizm içi farklılıklar ortaya konulmakta, korporatizm, türlere ayrılmaktadır.

¹³⁶ Linz’in de belirttiği gibi, “ Bütün siyasal sistemlerde korporatizmin bazı unsurlarına, özellikle ekonomik ve meslekî nitelikteki menfaatlerin kurumsal ve düzenlemiş biçimde temsiline rastlanırsa da, **siyasal sistemi korporatif bir ideolojiye göre örgütlendirme** yönünde ciddi bir çabaya ancak otoriter rejimler yer vermişlerdir.” J. J. Linz, a.g.e., 195-196. (Kalın karakterli ifadelerle yapılan vurgu bize aittir.)

a) Korporatizm ve Çeşitli Sınıflandırma Girişimleri

Korporatizmi türlere ayırırken Parla, diğer alanlara da değinmekle beraber, özellikle düşünsel alana vurguda bulunarak ve korporatizmin liberalizmle etkileşimine değinerek, ikili bir sınıflandırma yapmaktadır. Parla'ya göre korporatizm; 1) solidarist ya da dayanışmacı korporatizm ve 2) faşist korporatizm olarak iki alt türe ayrılmaktadır. Her iki alt türüyle de korporatizmin, kapitalizmin yeni rasyoneli olarak liberalizmin yerine sahneye sürüldüğünü iddia eden Parla¹³⁷, korporatizmin liberalizmle uyuşamayacağını savunmaktadır.

Parla'ya göre korporatizmin solidarist ve faşist biçimleri arasındaki temel fark; solidarizmin, liberalizmin belli bazı siyasal ve kültürel ideallerini korumakla beraber, onu değiştirmeye ve düzeltmeye çalışarak dönüştürmeye girişmesidir; buna karşın faşizm liberalizmi radikal bir yadsımayla dönüştürmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda Parla, korporatizmin solidarist ve faşist biçimleri arasındaki farkın, temelde birey, toplum ve devlet arasındaki karşılıklı ilişkilere farklı yaklaşımlarından kaynaklandığını dile getirmektedir. Aslında hem solidarizm, hem de faşizm, liberalizmde bireyin, Marksizm'de de sınıfın birincil kategori olmasına karşı çıkmakta ve her ikisi de meslek gruplarını toplumsal örgütlenme ve siyasal etkinliğin temel birimi saymaktadır. Solidarizm'de korporasyonlar, birey ile devlet arasında tampon işlevi gören kuruluşlardır. Korporasyonlar, aslında bencil olan bireylere kamu çıkarı, yani ortak çıkar ruhunu aşıladıkları gibi, sivil toplumun yapı taşı olan korporasyonların özerk yetki alanlarına da devletin müdahale etmesini engellerler. Böylece bireylerin hakları da korunmuş olur. Solidarizm, siyasal kuram ve hukukta, liberalizme göre kısıtlı da olsa birey haklarını kabul etmiştir, ancak

¹³⁷ T. Parla, a.g.e., 90-91.

bireysel hakların yanı sıra, toplumsal dayanışma ve birliğin gereği olarak bireylerin yükümlülükleri, yani görevleri de bulunmaktadır. Oysa faşizmde, toplum ve dolayısıyla birey, kuramsal bağlamda metafizikleştirilmiş bir korporatist devlet içinde eritilmektedir. Faşizmde korporasyonlar, devletin sivil toplumu denetimi altında tutmasını sağlayan kamu organları olarak görülmektedir. Faşizmde korporasyonlar, liberal siyasal kuram ve hukukun tersine, devlet karşısında öncelikli hakları bulunmayan bireyin görev ve yükümlülüklerine ilişkin devlet emirlerini sivil topluma iletirler.¹³⁸

Parla'nın korporatizmi ortaya koyuş biçimini ve bu sınıflandırmasını çeşitli açılardan eleştirmek olasıdır. Korporatizm kavramının başına “liberal” sıfatının getirilmesinin yanıltıcı olacağını dile getiren Parla, korporatizm ile liberalizmin uyuşamayacağını belirtmektedir. Ancak gerçek hayatta, her şeyiyle saf bir liberal sistem ile her şeyiyle saf bir korporatist sistemin bulunması oldukça ayrıksı bir durumdur. Kuramsal alanda birbirleriyle bağdaşmayan liberalizm ile korporatizm, edimsel olarak farklı alanlarda birbirleriyle eklemlenmiş olarak var olabilirler. Örneğin, II. Dünya Savaşı sonrasında, ekonomik alanda yoğun ve sistematik biçimde korporatist örgütlenme ve ilişkilerin gerçekleştirildiği bir takım Batılı ileri kapitalist toplumlar, yeryüzünde var olan biçimiyle siyasal ve hukuksal alanda liberalizmin bireye tanıdığı en geniş hakları ve görece çoğulcu siyasal temsili uygulamaya geçirebilmişlerdir. Dolayısıyla her alanı mutlak saf liberal ilkeler doğrultusunda düzenlememiş olan sistemleri, liberal olmayan ya da liberalizm dışı sistemler olarak nitelemek ve bu doğrultuda çeşitli alanlarda da korporatif örgütlenme ve ilişkilerin bulunmasından yola çıkarak o sistemi liberalizmle uyuşmaz biçimde sadece

¹³⁸ T. Parla, a.g.e., 98-99.

korporatist olarak nitelendirmek; edimsel olarak var olan liberalizm ile korporatizmin eklemlenmesini yadsımak anlamına gelmektedir.

Bu bağlamda Makal da, Parla'nın her iki alt türüyle korporatizmi, liberalizm ile bağdaşmaz olarak ele almasını, gerek tanımlama, gerekse sınıflandırma açısından eleştirmektedir. Öncelikle Parla'nın tanımlamasında korporatizm, liberal kavramıyla nitelenebilecek tüm uygulamaları dışarıda bıraktığı için eleştirilmektedir. İkinci eleştiri ise sınıflandırmaya yöneliktir. Parla korporatizmi solidarist ve faşist olarak kategorize ederken, iki türü de birbirinden net çizgilerle ayırt edilebileceğini kabul etmektedir. Makal, bu iki tür arasında kavramsal ve uygulama düzeylerinde net bir ayırım yapmanın kolay olmadığını belirterek, bir geçişlilikten bahsetmenin yerinde olacağını savunmaktadır.¹³⁹

Ayrıca Parla, korporatizmin ılımlı biçimi olan solidarizmin, liberalizm bir yana, demokrasi ile de bağdaşamayacağını dolaylı olarak dile getirmektedir.¹⁴⁰ Böylece demokrasinin tek biçiminin, sanki liberal demokrasi olabileceğini savunur gibidir. Akşin de bu noktadan Parla'yı eleştirmektedir. Akşin'e göre korporatizm, mesleklerin, iş gruplarının örgütlenmesini savunan bir görüş olarak ele alınırsa, sivil ve demokratik toplumun ayrılmaz bir niteliğidir. Korporatizm konusundan sonra solidarizm konusuna gelen Akşin genel olarak, toplumun genel mekanizması ya da ilkesi olarak sınıf mücadelesini reddedenlerin solidarist olarak nitelenebileceğini, bundan dolayı solidarizmin Marksizm karşıtı olduğunun ileri sürülebileceğini, ama tek başına demokrasi karşıtı bir anlam taşıdığının söylenemeyeceğini

¹³⁹ A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, a.g.e., 131. (Dipnot) ve A. Makal, "Türkiye'de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları", a.g.m., 176 (dipnot).

¹⁴⁰ Parla bu sonuca, solidarist olarak nitelediği "Siyasal Kemalizm"ın demokrasi ile bağdaşmadığını dile getirerek ulaşmaktadır. "... esas olarak solidarist korporatist 'Siyasal Kemalizm', otoriterliği, devletçiliği, tek particiliği ve 'şefçiliği' nedeniyle demokratik ve ilerici olduğu savunulamayacak bir tarihsel siyasal ideoloji ve rejim türüdür." Bakınız: T. Parla. a.g.e., 10.

savunmaktadır.¹⁴¹ Aynı şekilde solidarizmin liberalizm karşıtı olması da, onu tek başına demokrasi karşıtı yapmadığı gibi; solidarizmin kuramsal anlamda uzlaşmazı olan liberalizmle uygulama düzeylerinde eklemlenmesini de engellememektedir.

Parla'ya eleştirilerini yönelten Akşin de korporatizm konusundaki ayrımını, “dernek korporatizmi” ve “devlet korporatizmi” biçiminde yapmaktadır. Dernek korporatizmi, yukarıda da bahsedildiği gibi, meslek ve iş gruplarının örgütlenmesini savunan bir görüş olarak, sivil ve demokratik bir toplumun ayrılmaz bir parçasıdır. Oysa meslek örgütlenmesinin devlet eliyle olmasını ve yurttaşların temsil edildiği parlamento yerine devlet tarafından örgütlenmiş mesleklerin temsil edildiği korporatist meclis kurulmasını öngören ise faşizmdir ve bu yapılanma da devlet korporatizmidir.¹⁴² Akşin’in bu ayrımına belli bir noktaya kadar katılmak olasıdır. Üstelik Akşin’in bu ayrımı, korporatizmin biri ılımlı, diğeri daha katı olan iki türü olması bağlamında, Parla’nın solidarizm ve faşizm ayrımını andırmaktadır. Ancak, Akşin dayanışmacılığı (solidarizmi) tanımlarken, toplumun temel mekanizması ve ilkesi olarak sınıf mücadelesini reddetmeyi vurgulamakta ve bunu solidarizmin yeterli koşulu saymaktadır. Ayrıca dayanışmacılığın, korporatizmin bir alt türü ve böylece de faşizmin kardeşi yapılmasını da benimsememektedir. Oysa sınıf mücadelesini reddetmek solidarizm kadar, faşizm için de geçerlidir. Solidarizmin en belirgin özelliği sınıf mücadelelerini reddetmenin yanı sıra, toplumun mesleki esasta örgütlenmesini savunmasıdır ki, mesleki esasta örgütlenme iki dünya savaşı arası dönemde faşist diktatörlüklerin de uygulamaya koyduğu bir politikadır. Bu veriler solidarizm ile faşizmi, korporatizm paydasında birleştirmeye götürmektedir.

¹⁴¹ S. Akşin, a.g.e., 115-116.

¹⁴² S. Akşin, a.g.e., 115.

Dolayısıyla, Akşin'in yaptığı gibi, solidarizmin korporatizm dışı bir düşünce ve uygulamalar bütünü olduğunu ileri sürmek geçerli sayılmamalıdır.

Çalışmalarında korporatizmin siyasal yönüne ağırlıklı olarak eğilen ve bu doğrultuda korporatist devleti çözümleyen Göze'de korporatist devlet sistemlerini, "Saf Korporatif" sistem, "Karma Korporatif" sistem ve "Tâbi Korporatif" sistem olarak üçe ayırmaktadır. Göze, korporatist devletin özelliğini açıklarken, bu devletin sosyal açıdan korporatist bir temele, yani sosyal örgütlere dayanan bir devlet olduğunu; ekonomik açıdan, korporatizmin kabul edildiği bir devlet olduğunu; siyasi açıdan da korporatist temsil sisteminin geçerli kılındığını ve tüm bunların sonucu olarak da, korporatist devletin totaliter ve otoriter bir devlet biçimi olarak ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Göze yapmış olduğu bu tanımlamaya uyan devlet sistemini 'saf korporatif' devlet sistemi olarak sınıflandırmaktadır. Yukarıda belirtilen esaslar uygulamada birebir hayata geçirilemese de, Göze'ye göre bir devlet sistemini saf korporatif sistem içine sokabilmek için, temel olarak korporatist devlet görüşünün, sosyal, siyasal ve ekonomik yönleri ile benimsenmiş olması ve bu yönleriyle korporatist devlet sisteminin kurulmak istenmesi gerekmektedir. Uygulamada saf korporatif devlet sistemini kurmaya çalışan devletler, genellikle meslek örgütlerini korporasyonlar biçiminde teşkilatlandırmışlar; çok partili siyasal sisteme son vererek, tek parti sistemini kabul etmişler ve siyasal temsil sistemi yerine korporatist temsil sistemini geçirmişlerdir. Böylece bu devletler tek parti diktatörlüğüne dayanan totaliter ve otoriter devletler olarak ortaya çıkmışlardır. 'Karma korporatif' sistemde ise, korporatist devlet görüşü sosyal, siyasal ve ekonomik yönleriyle bir bütün olarak alınmamış, özellikle siyasal yön üzerinde durulmuştur. Bu devlet sistemi, "genellikle, ferdiyetçi devlet görüşünden hareket

eden, fakat toplumda ferlerin yanında sosyal teşekküllerin de varlığını göz önünde tutan ve siyasî temsil sistemini korporatif temsil sistemi ile tamamlamak isteyen ve bunun için de, sosyal teşekküllerin ve özellikle meslek teşekküllerinin temsilcilerine, siyasî partilerin temsilcilerinin yanında, devletin yönetiminde söz sahibi olmalarını sağlayan sistemdir. Karma Korporatif Devlet sınıflandırması içine giren Devletlerde “korporatif temsil” sistemi kabul edilerek, sosyal teşekküllerin ve özellikle meslek teşekküllerinin temsilcilerine, görüşlerini ve isteklerini kanunî ve hukukî yollardan açıklamak ve menfaatlerini meşru yollardan korumak imkânı sağlanmak istenmiş ve aynı zamanda teknik bilgi ve ehliyet sahibi kimselerin yasama organları içinde yer almaları arzu olunmuştur. Bu sistem gerek korporatif devlet görüşünün, gerek ferdiyetçi devlet görüşünün bazı özelliklerini bir araya toplayan bir devlet sistemi olarak görülmektedir.” Son olarak “ ‘Tâbi korporatif’ sistemde ise, karma korporatif sistemde olduğu gibi, korporatif Devlet görüşü sosyal, ekonomik, siyasî ve hukukî yönleri ile bir bütün olarak ele alınmamaktadır. Bu Devlet sisteminde ferdiyetçi Devlet görüşünden hareket edilmekte, fakat sosyal teşekküllerin, özellikle meslek teşekküllerinin temsilcilerinden kurulu korporatif bir organa Devlet teşkilatı içinde yer verilmektedir. Ancak karma korporatif sistemlerden farklı olarak, bu sistemde, sosyal teşekküllerin temsilcilerine siyasî partilerin temsilcileri ile birlikte Devletin yönetiminde doğrudan doğruya söz sahibi olma imkânı tanınmamaktadır. Sosyal teşekküllerin temsilcilerinden kurulu organ, siyasî organlara tâbi kılınmakta ve korporatif organ, siyasî organlar nezdinde bir istişare organı olarak kabul edilmektedir”¹⁴³.

¹⁴³ A. Göze, *Korporatif Devlet*, a.g.e., 103-105. Ayrıca korporatif devlet sistemleri ve bu sistemlerin uygulandığı örnekler hakkında çok daha ayrıntılı bilgi için aynı kaynağın 105- 192 sayfalarına bakılabilir.

Göze'den yapılan bu uzun alıntılardan da anlaşılacağı gibi, Göze'nin sınıflandırması korporatif açıdan devlet sistemlerini temel aldığından siyasal alana yönelik bir sınıflandırmadır. Göze'nin sınıflandırması, edimsel olarak siyasal alandaki korporatist uygulamaları, yani korporatist temsili isabetli ve açık biçimde yansıttığından yerinde ve geçerli bir sınıflandırmadır. Daha ayrıntılı olmasına rağmen Göze'nin sınıflandırmasını, ikiye ayırmak olasıdır: Korporatist temsilin katı uygulandığı biçim ve ılımlı uygulandığı biçim. Bu doğrultuda saf korporatif sistem, yani siyasal temsilin kaldırıldığı, korporatist temsilin tek belirleyici hale geldiği ve buna yönelik olarak ekonomik ve toplumsal alanın korporatist biçimde örgütlendiği sistem, korporatist temsilin katı biçimde uygulandığı sistem olmaktadır. Korporatist temsilin ılımlı uygulandığı biçim ise, Göze'nin sınıflandırmasında karma ve tabî korporatif sistemlere denk düşmektedir. Zaten Göze'nin de hukuki açıdan totaliter ve otoriter devlet sistemleri arasında göstermediği karma ve tabî korporatif devlet sistemlerinde siyasal temsil ortadan kalkmamış, korporatist temsil tek belirleyici unsur haline gelmemiştir. Göze'nin siyasal alana yönelik yapmış olduğu bu üçlü ayrım, temel olarak katı ve ılımlı sistem olarak ele alınırsa, Parla'nın solidarizm ve faşizm, Akşin'in dernek ve devlet korporatizmi ayrımlarıyla çakışmaktadır.

G. ve M. Üstün, sınıf ayrım ve çatışmalarını öne çıkardığı için sosyalizme ve çıkarların farklılığını vurguladığı için çoğulculuğa karşı olan korporatizmin, doğal olarak faşizmi çağrıştırdığını belirtmektedirler. Ayrıca korporatist uygulamaların, örgütlenmelerin ilk defa iki dünya savaşı arası dönemde Avrupa'nın faşist ülkelerinde görülmesi bu çağrışımı kolaylaştırmıştır. G. ve M. Üstün de, korporatizm konusunun yeniden gündeme gelmesinin altında, tarihsel pratiğin faşizm dışında, çok daha farklı biçimde korporatist uygulamaların varlığını ortaya koymasının yattığını

belirtmektedirler. İşte bu yeni korporatist uygulamaları, iki dünya savaşı arası dönemin faşist korporatist uygulamalarından ayırmak amacıyla, yazında korporatizm kavramının başına “neo”, “ çağdaş”, “liberal”, “çoğulcu”, “pazarlıkçı” gibi takılar getirilmektedir. Dolayısıyla, yazarlara göre, II. Dünya Savaşı sonrasında pratiğinin gösterdiği gibi, korporatizmi faşizme indirgemek yanlıştır; söz konusu uygulamalar kesinlikle korporatisttirler, ancak kesinlikle faşist değildirler. Bu noktaya kadar bizlerin de katıldığı bu çözümlemelerin ardından G. ve M. Üstün, korporatizmi ikiye ayırmaktadırlar: Faşist korporatizm ve Neo-korporatizm. Bu ayrım da yazarlar, Parla’nın faşist korporatizm ve solidarist korporatizm ayrımından yola çıkarak; faşist korporatizme Parla’nın faşist korporatizminin, Neo-korporatizme de Parla’nın solidarist korporatizminin özelliklerini yüklemektedirler. Korporatizm türleri hakkındaki bu temel ayrımın yanı sıra G. ve M. Üstün, neo-korporatizmin kendi içerisinde de çeşitli açılardan ayrılabilceğini belirtmektedirler.¹⁴⁴ Aslında G. ve M. Üstün’ün faşist korporatizm ve neo-korporatizm ayrımı çok da yanlış bir ayrım değildir, ancak bu ayrımın korporatizmin türleri bağlamında değil de, korporatizmin tarihsel gelişim süreci içerisinde yapılması daha yerinde olurdu ve böylece de bir takım tarihsel gelişmelerin gözden kaçmasının önüne geçilebilirdi. G. ve M. Üstün’ün ayrımı, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde, neo-korporatizm olarak adlandırılacak olan çeşitli türlerde korporatist uygulamaların varlığını isabetli biçimde tespit etmesine karşın, iki dünya savaşı arası dönemdeki korporatist uygulamaların sadece faşizm tarafından uygulamaya konulduğu izlenimi vermektedir. Oysa iki dünya savaşı arası dönemde sistematik korporatist uygulamalar genelde faşizmle özdeşleştirilmesine karşın, benzeri uygulamalar çok ön

¹⁴⁴ G. Üstün - M. Üstün, a.g.m., 163-165.

plana çıkmasa da bir takım İskandinav ülkelerinde de sosyal politika oluşturmada hayata geçirilmiştir. Toplumsal anlaşmalar biçiminde somutlanan bu politikalar ekonomik alanda kendisini göstermiştir. Ayrıca faşist korporatizme oranla çok daha ılımlı olan dayanışmacı korporatizm, İkinci Dünya Savaşı'na kadar olan dönemde Fransız siyasal düşünce alanında oldukça etkin olmuş, siyasal sisteme belirgin bir etkisi olmasa da 1920'li yıllarda ekonomik ve sosyal konsey ile somutlaşma olanağı bulmuştur. Dolayısıyla iki dünya savaşı arası dönemdeki korporatist uygulamaları sadece faşizm ile sınırlandırmamak gerekmektedir. Söz konusu dönemdeki korporatist uygulamaları, belirgin olduğu için faşizan yönetimlerdeki biçimiyle özdeşleştirerek, belirginlik kazanamayan uygulamaları görmezden gelmek ve sınıflandırmaya sokmamak yanıltıcı olmaktadır. Öyleyse, G. ve M. Üstün'ün faşist korporatizm ve neo-korporatizm ayrımını, korporatizm türü olarak değil, korporatizmin tarihsel gelişim süreci içerisinde yer alan aşamalar olarak ele almak, bu bağlamda da faşist korporatizmi, kapitalist korporatizmin klasik korporatizm aşaması içerisine yerleştirmek yerinde olacaktır. Böylece hem klasik korporatizm aşamasında, hem de neo-korporatizm aşamasında korporatizmin türlerinde bahsetmek daha derinlemesine bir çözümlemeye olanak sağlayacaktır.

b) Toplumsal Korporatizm - Devlet Korporatizmi Ayrımı

Korporatizm türleri konusunda herkesin üzerinde uzlaşmaya vardığı bir sınıflandırma yoksa da, özellikle yeni korporatizm tartışmalarında üzerinde durulan ve kendi içlerinde farklılıklar taşıyan alt kategorilerden oluşan temelde ikili bir sınıflandırmaya biz de katılmakta ve korporatizmi, “toplumsal korporatizm” veya “liberal korporatizm” ve “devlet korporatizmi” veya “otoriter korporatizm” olarak

sınıflandırmayı uygun bulmaktayız. Makal’ın da belirttiği gibi bu sınıflandırmada, sanayileşmiş batı toplumlarındaki korporatist uygulamalar toplumsal korporatizm olarak nitelenirken, genellikle az gelişmiş ülkelerde gözlenebilen korporatist uygulamalar devlet korporatizmi olarak nitelendirilmektedir.¹⁴⁵

G. ve M. Üstün toplumsal korporatizmin varlık kazanmasını sağlayan üç önemli faktörü belirtmektedirler. Buna göre toplumsal korporatizmin varlığı için, 1) Nispeten gelişkin bir sosyo-ekonomik yapı, 2) Nicel açıdan güçlü, bağımsız politik mücadele ve örgütlenme geleneğine sahip bir işçi sınıfı ve 3) Özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönem için geçerli olmak üzere, Keynesyen ekonomi politikaların uygulanıyor olması gerekmektedir. Sayılan faktörlerin bir arada bulunması, sendikaların kamu politikalarının oluşturulma ve uygulanma sürecine taraf olarak kabul edilmesi sonucunu doğurmuştur ki, bu da toplumsal korporatizmin ayırt edici özelliğidir.¹⁴⁶

¹⁴⁵ A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönmede Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 130. Söz konusu sınıflandırmada, kavram çiftleri arasında “Toplumsal Korporatizm” ve “Devlet Korporatizmi” kavramlarını kullanmayı tercih etmekteyiz. İlk gruptaki korporatizm türünü ‘liberal’ ön takısıyla değil de ‘toplumsal’ ön takısıyla kullanmayı tercih etmemizin iki nedeni bulunmaktadır. Öncelikle kapitalist korporatizm olarak adlandırdığımız dönemde ortaya çıkan korporatizm, edimsel olarak liberal sistemlerle eklemlenmişse de, kuramsal açıdan kendisine tepki olarak doğduğu liberalizm ile uyusmamaktadır. En azından kuramsal alanda böyle bir uyusum olduğu izlenimini yaratmamak için ‘liberal’ yerine ‘toplumsal’ ön takısını kullanmayı uygun görüyoruz. İkinci olarak da, liberal korporatizm kavramı, saf liberal ekonomilerde yürürlüğe konulan korporatif uygulamaları çağrıştırmaktadır. Ancak, özellikle de II. Dünya Savaşı sonrasında, sanayileşmiş batı ülkelerinde, müdahaleci devleti öngören refah devleti politikalarının uygulandığı göz önüne alınırsa, uygulamada saf liberal ekonomilerin de bulunmadığı anlaşılabacaktır. Dolayısıyla böyle bir çağrışımı önlemek amacıyla, liberal korporatizm yerine toplumsal korporatizm kavramı benimsenmiştir.

Ayrıca bu ikili sınıflandırmada karşılıklı liberal ve devlet kavramları arasında kurmak yerine, toplum ve devlet arasında kurmak, korporatif uygulamaların belirleyici aktörlerini ortaya koymak açısından daha işlevsel ve geçerli olacaktır.

Liberal korporatizm ve otoriter korporatizm sınıflandırması ise, kesinlikle yanlış bir ayırım değildir. Korporatif uygulamaların, hangi tür siyasal ve ekonomik sistemler içerisinde ve ne tarzda uygulandığını ortaya koymaktadır. Ancak yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı, sınıflandırmada toplumsal korporatizm ve devlet korporatizmi ikilemi kavramsal açıdan tercih edilmiştir.

¹⁴⁶ Korporatizmin sınıflandırılmasında toplumsal korporatizm olarak adlandırdığımız türü, G. ve M. Üstün terim değişikliği ile “sosyal korporatizm” olarak adlandırmaktadır. G. Üstün - M. Üstün, a.g.m., 166.

Yukarıda ikinci maddede de belirtildiği gibi, toplumsal korporatizmin ortaya çıkabilmesi için, sınıf dengeleri içerisinde işçi sınıfının özel bir ağırlığa sahip olması oldukça önemlidir. İşçi sınıfının özel ağırlığının sonucu olarak toplumsal korporatist uygulamalarda, Marksizm bütünsel olarak reddedilse de, sosyalizmin ilke ve değerleri, liberalizmin ilke ve değerlerine oranla daha önemli bir yere sahip olmaktadır. Toplumsal korporatist uygulamalarda, liberalizm, genelde toplumsal uyumu bozduğu, özelde ise emeğin vahşi biçimde sömürülmesine yol açtığı için reddedilmektedir. Ayrıca toplumsal korporatist uygulamalarda, sınıflar ve sınıf mücadelesi, toplumsal gerçeklik olarak ele alınmakta, ancak karşılıklı tavizlerle sınıfsal çıkarların uzlaştırılabileceği savunulmaktadır.¹⁴⁷

Özellikle yeni korporatizm tartışmalarında toplumsal korporatist uygulamaların tarihi, genellikle bu uygulamaların sistematik bir biçim aldığı 1945 sonrasında başlatılmaktadır. Aslında toplumsal korporatist uygulamaların köklerine İkinci Dünya Savaşı öncesindeki bir takım uygulamalarda rastlanmaktadır. Ancak İkinci Dünya Savaşı öncesindeki toplumsal korporatist uygulamalar, İkinci Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi hem yaygın değildir, hem de süreklilik taşımamıştır.¹⁴⁸

İkinci Dünya Savaşı öncesinde, toplumsal korporatist uygulamaların gelişimini etkileyen bir takım sosyo-ekonomik ve sosyo-politik etkenlerden genel hatlarıyla bahsetmek olasıdır. Öncelikle belirtilmelidir ki, toplumsal korporatizmin ortaya çıktığı ülkelerde çok güçlü bir işçi sınıfı hareketi bulunmaktadır. Gerçekten de, Batı Avrupa ülkelerinin siyasal sistemlerinin hemen hemen tamamı I. ve II. Dünya Savaşları sırasında işçi ayaklanmalarıyla yıkılma tehdidi yaşamışlardır. İşte ciddi anlamda devrim tehdidi yaşayan bu ülkeler I. Dünya Savaşı sırasında, bu

¹⁴⁷ G. Üstün - M. Üstün, a.g.m., 167.

¹⁴⁸ G. Üstün - M. Üstün, a.g.m., 167.

tehditten sosyalist hareketin ikiye bölünmesiyle ve sosyal demokratların siyasal devrim hedefinden vazgeçerek kendilerine kapitalist sistemi düzeltmek görevini yüklemeleriyle kurtulabilmişlerdir. Bahsedilen bu sürecin sonunda, hemen hemen tüm Batı Avrupa ülkelerinde işçi sınıfının reformist partileri hükümette yer almışlardır. Böylece kapitalist sistemin geleceği kurtulmuş, ama işçi sınıfına sistem içerisinde ciddi tavizler vermek zorunda kalınmıştır. Ancak I. Dünya Savaşı sonrası dönem istikrarsız bir dönemdir ve 1929 Dünya Büyük Ekonomik Krizi de bu istikrarsızlığı iyice derinleştirmiştir. Bu gibi nedenlerle, İkinci Dünya Savaşı öncesi dönemde toplumsal korporatist uygulamalar yaygınlık ve süreklilik kazanamamıştır.¹⁴⁹ Ancak dönemin istikrarsız, çalkantılı ve olağanüstü şartları, toplumsal korporatizm için değilse bile, faşizmle bütünleşerek uygulanma olanağı elde eden devlet korporatizmi için uygun şartları sağlamıştır.

1929 Dünya Büyük Ekonomik Krizi ve on yıl sonrasında patlak veren II. Dünya Savaşı toplumsal korporatist uygulamalara olanak vermese de, II. Dünya Savaşı'nın ortaya çıkardığı sonuçlar toplumsal korporatist uygulamaların oluşumunu daha da hızlandırmıştır. Savaş sonrasında sosyalist olarak nitelendirilen ülkelerin sayısı artmış ve Batı Avrupa ülkeleri bir kere daha ciddi işçi devrimi girişimleriyle karşılaşmışlardır. Bu devrim girişimleri zaferle sonuçlanmasa da, savaş sonrasında sosyal demokrat ve komünist partiler siyasal rejim üzerinde etkilerini oldukça artırmışlardır. Bu partiler pek çok ülkede ya tek başlarına ya da koalisyon ortağı olarak hükümette yer almışlardır. Savaş sonrasında kötü ekonomik koşulları sosyal demokrat hükümetlerin toplumsal korporatizm uygulamalarını bir kere daha başarısız kılmış ve bu politikaların mimarı olan sosyal demokratlar güç kaybetmeye

¹⁴⁹ G. Üstün - M. Üstün, a.g.m., 167-168.

başlamışlardır. Ancak savaş sonrasında uygulamaya konulan Keynesyen ekonomi politikaları, toplumsal korporatist uygulamaların yaygınlık ve sürekliliği için oldukça uygun bir ekonomik ve toplumsal temel hazırlamıştır.¹⁵⁰

1970’li yıllarda yeni korporatizm tartışmalarına eşlik eden kuramsallaştırma çabaları sonucunda, çeşitli ülkelerde deneye dayalı çalışmalar yapılmış ve elde edilen sonuçlar karşılaştırmalı olarak incelenmiştir. Bu karşılaştırmalardan ele edilen bulgular doğrultusunda, korporatizm türlere ayrılmış, ayrıca derece ve düzeyleri bakımından da sınıflandırılmıştır. Toplumsal korporatist uygulamaların geçerli olduğu ülkelerde, sendikaların merkezileşme ve yoğunlaşma düzeyleri, toplu pazarlık düzenleri, devletin müdahale derecesi, enflasyon, ekonomik büyüme ve işsizlik dereceleri gibi ölçütlere dayanılarak elde edilen sonuçlar doğrultusunda “güçlü”, “orta derecede” ve “zayıf” toplumsal korporatist uygulama dereceleri belirlenmiştir. Buna göre Avusturya, İsveç, Norveç güçlü korporatizmin, Almanya, Danimarka, Hollanda ve Finlandiya orta derecede korporatizmin ve İngiltere, Fransa ve İtalya ise zayıf derecede korporatizmin uygulandığı ülkeler olarak ortaya çıkmışlardır. 1980’li yıllara ise korporatizmin, sektörler ve şirketler düzeyinde de uygulandığından söz edilmiş ve bu doğrultuda araştırmalar yapılmıştır. Bu doğrultuda ulusal düzeydeki uygulamalar “makro korporatizm” olarak, sektör düzeyindeki uygulamalar “mezzo korporatizm” olarak ve şirket düzeyindeki uygulamalar da “mikro korporatizm” olarak sınıflandırılmıştır. Bu sınıflandırmada mezzo korporatizmin, ulusal merkezi örgütle sektörler arasındaki, mikro korporatizmin ise tekil şirketler ile işçi sendikalarının yerel temsilcileri arasındaki ilişkileri içerdiği savunulmuştur.¹⁵¹

¹⁵⁰ G. Üstün - M. Üstün, a.g.m., 168-169.

¹⁵¹ Y. Akkaya, “Globalleşme: Neo-Korporatizmin Sonu Mu?” a.g.m., 433-434.

Toplumsal korporatizm konusundaki çözümlmeleri tamamlamadan önce, geriye değinilmesi gereken bir konu daha kalmaktadır. Yukarıdaki satırlarda da ortaya konulduğu gibi, toplumsal korporatist uygulamalar, ekonomik açıdan gelişmiş, sanayileşmiş, kısaca ileri derecede kapitalistleşmiş Batılı toplumlarda, yani toplumsal açıdan çıkar farklılıklarının ve iktidardan beklentilerin çoğulcu yaklaşımlar açısından uygun bir zemin hazırlayabildiği bir atmosferde; buna bağlı ve koşut olarak siyasal açıdan da çoğulcu, parlamenter demokratik rejimlerde uygulanmaktadır. Bu olgu da korporatizm ile çoğulculuğun bağdaşp bağdaşamayacağı sorununu akla getirmektedir. Aslında daha önceki bölümlerde değinilen korporatizm ve çoğulculuk arasındaki ilişki bağlamında, bir kısım yazarların korporatizm ile çoğulculuğun bir birleriyle uyuşmayan iki ayrı olgu olduğunu; bir diğer kısım yazarların da korporatizmin çoğulculuğu dışlamadığını, aksine korporatizmin çoğulculuğun bir türü olduğunu ileri sürdükleri belirtilmişti. Bu konudaki tartışmalar henüz sonuçlanmış ve fikir birliğine varılmış değildir.

Bu çalışmada savunulan bakış açısına göre de, korporatizm ve çoğulculuk kuramsal açıdan birbirlerine zıt olan iki ayrı toplum tasarımı modelidir. Bu modeller doğrultusunda işlediği düşünülen toplumsal yapılar birbirlerinden oldukça farklı yapıda var olacaklardır. Örneğin, çoğulcu bir sistemde, gönüllülük esasında oluşan çıkar örgütlerinin çoğu, üyelerini, kaynakları ve kamu politikalarını etkilemek amacıyla, hükümete erişebilmek ve onu etkilemek için mücadele ederken; korporatist bir sistemde zorunlu ya da yarı zorunlu üyelik temeline dayalı, sayıları sınırlı olan ve rekabetçi olmayan çıkar örgütlenmeleri bulunmaktadır. Korporatist sistem içerisindeki örgütler, kamu siyasetinin oluşturulmasına katıldıklarından ve üyelerini yaptıkları anlaşmaları kabul etmeye zorlayarak, söz konusu politikaların

uygulanmasından sorumlu olduklarından, hükümet açısından daha ayrıcalıklı bir konumda bulunmaktadır.¹⁵²

Ancak korporatizm ve çoğulculuk arasındaki bu kuramsal bağdaşmazlık, tıpkı liberalizm ve korporatizm arasındaki kuramsal bağdaşmazlıkta olduğu gibi, uygulama aşamasında iki farklı modelin bir arada bulunabilmesini engellememektedir. Bu bağlamda korporatizm ve çoğulculuğu ideal tipler olarak ele alarak, bunlar arasındaki ilişkiyi çözümleyen Linz de; “Şüphesiz, bu saf ideal tipleri gerçek hayatta bulamayız; demokratik toplumlardaki menfaat plüralizmi çoğu zaman korporatif nitelikler taşıdığı gibi, otoriter rejimlerdeki korporatizm de fiiliyatta kayıtlanmamış bazı plüralist eğilimlere, özellikle iş adamlarının ve serbest meslek sahiplerinin menfaatlerine karşı bir ölçüde hoşgörülü davranır”¹⁵³ demektedir. Bu doğrultuda belirtilebilir ki, belli bir sistemde korporatif politikaların uygulanması, o sistemi ideal anlamda saf bir çoğulcu sistem olmaktan uzaklaştıracaktır; ancak, saf anlamıyla çoğulcu sistemden uzaklaşılması, söz konusu sistemi bütünüyle çoğulculuğa karşıt, totaliter bir sistem haline de getirmemektedir. Bu sistemlerde kimi alanlarda korporatif politikalar uygulanabilirken, kimi alanlarda da çoğulcu politikalar uygulanabilmektedir. Örneğin kamu politikalarının oluşturulması söz konusu olduğunda, çıkarların temsilinde korporatif politikalar uygulanabilirken, siyasal alanda demokrasinin gereği olan çoğulculuk kabul edilebilmektedir. Özellikle de ileri derecede sanayileşmiş kapitalist toplumlarda devlet, kapitalizmin sürekliliğini sağlamak ve çoğulculuğun belli bir kertede sistemi tıkamasını önlemek amacıyla, çıkarların temsili ve kamu politikalarının oluşturulması gibi alanlarda korporatif politikalar izlemeye yönelebilmektedir. Ancak bu alandaki çoğulculuğun

¹⁵² A. Cawson, “Korporatizm”, a.g.m., 40.

¹⁵³ J. J. Linz, a.g.e., 191.

kısıtlanmasına karşı, bu durumu dengelemek açısından siyasal, kültürel v.b. diğer alanlarda çoğulculuğa izin verilebilmektedir. Bu durumun en yetkin örnekleri de, toplumsal korporatizmin uygulandığı demokratik parlamenter rejimlere sahip Avrupa ülkeleridir.

Korporatizmin sınıflandırılmasında toplumsal korporatizm dışındaki diğer bir tür de, az gelişmiş ülkelerde uygulandığı görülen devlet korporatizmidir. Devlet korporatizmi uygulamalarının görüldüğü ülkeleri çeşitli açılardan yapısal bağlamda çözümlemek olasıdır. Devlet korporatizmi, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik açıdan, “yapısal bir zorunluluk olmasa da, liberalizm karşıtı, kapitalistleşmesi gecikmiş, otoriter ve neomerkantalist devletin tanımlayıcı bir unsuru olarak”¹⁵⁴ ortaya çıkmaktadır. Özellikle siyasal alana odaklanılacak olursa, Schmitter’a göre bu tür korporatizm, “bölgesel alt birimlerin sıkı bir biçimde merkezi bürokratik güce tabi olduğu; seçimlerin olmadığı ya da plebisite dayandığı; parti sisteminin zayıf bir tek partinin baskısı ya da tekelinde olduğu; yönetici otoritelerin ideolojik açıdan dışlayıcı olduğu ya da çok dar bir çevreden devşirildiği ve sınıf, etnisite, dil ya da bölgecilik temeline dayanan siyasal alt kültürlerin baskı altında tutulduğu siyasal sistemlerde görülme eğilimindedir”.¹⁵⁵ Devlet korporatizminin uygulandığı ülkelerde, sınıfsal yapı içerisinde burjuvazinin de belli özellikler taşıdığı gözlenmektedir. Bu doğrultuda devlet korporatizmi, “burjuvazinin çok zayıf olduğu, içsel olarak bölünmüş, dışsal olarak bağımlı olduğu ve/veya alt sınıfların isteklerinin bağımsız biçimde ifade edilmesinin bastırıldığı ve dışlandığı durumlarda, liberal demokratik

¹⁵⁴ P. C. Schmitter, “Still The Century Of Corporatism?”, a.g.m., 22.

¹⁵⁵ P. C. Schmitter, “Still The Century Of Corporatism?”, a.g.m., 22.

devlet çerçevesinde bu isteklere etkili ve yasal yanıtlar vermeye yetecek kaynaklara sahip olmadığı yerlerde görülmektedir”.¹⁵⁶

Devlet korporatizmiyle ilgili olarak yukarıda yapılan açıklamalar, Cizre’nin de belirttiği gibi, otoriter rejim ile devlet korporatizmi arasında bir özdeşlik kurulmasına yol açmakta; böylece devletin çıkar örgütlerinin tamamını eşit şekilde baskı altında tutarak yukarıdan denetlediğini, siyasal ve mesleki tüm etkinlikleri yasakladığını, demokratik hak ve özgürlüklerini dondurduğunu ve sistemden dışladığını düşündürmektedir.¹⁵⁷ Ancak Batılı olmayan örneklerde ortaya çıkan deneye dayalı ve kuramsal gelişmeler, devlet korporatizminin bu basit açıklamasının dışında, daha karmaşık olgular sergileyen, daha işlenmiş bir model oluşturulmasını gerekli kılmaktadır. Bu doğrultudaki sınıflandırma çabalarından biri devlet korporatizminin iki gruba ayrılmasını öngörmektedir: İçleyici devlet korporatizmi ve dışlayıcı devlet korporatizmi. Gerçekten de, devlet korporatizminin yaygın biçimde uygulandığı gözlenen Latin Amerika ülkelerinde, devletin çıkar gruplarını ve bunların rejim açısından en çok önem taşıyanı olan emek örgütlerini tepeden yapılandırıp, bastırarak dışladığı durumlar gözlenebildiği gibi; içleştirerek, yani sistemle bütünleştirerek, rejime siyasal destek sağladığı ve kimi durumlarda da işçi hareketini denetim altında tutarak, potansiyel bir muhalefeti engellediği durumlar da bulunmaktadır.¹⁵⁸

¹⁵⁶ P.C. Schmitter, “Still The Century Of Corporatism?”, a.g.m., 25.

¹⁵⁷ Ü. Cizre, “Korporatizm ve Türk Sendikacılığı (I)”, a.g.m., 34. Bu bağlamda Cizre, devlet korporatizmi uygulamaları ile siyasal rejim arasında kesin bir belirlemeden bahsetmenin mümkün olmadığını söylemektedir. “Devlet korporatizmi otoriter-rejim-bağımlı olmaktan çok kapitalizmin o toplum koşullarında arzettiği manzaranın ve ona eşlik eden toplumsal ve siyasal güç dağılımının ve ilişkilerinin eseridir. Doğaldır ki, bu dengeler bütünü devletin kendisini, yani aldığı biçimi de belirlemekte ve farklı devlet korporatizmi uygulamalarına yol açmakta”dır. Ü. Cizre, “Korporatizm ve Türk Sendikacılığı (I)”, a.g.m., 34.

¹⁵⁸ Ü. Cizre, “Korporatizm ve Türk Sendikacılığı (I)”, a.g.m., 34. Örneğin, Arjantin’deki Birinci Peron hükümetinde olduğu gibi, Latin Amerika’da 1930’larda güçlü toprak oligarşisini karşısına alarak içe dönük ve dünyadan kopuk bir sanayileşme stratejisi izleyen popülist-otoriter rejimler, işçi örgütlerini

Korporatizmin alt türleri olan toplumsal korporatizm ve devlet korporatizminin açıklanmasının ardından, sırasıyla bu iki tür korporatizm arasında önce ortak noktaları, sonrasında farkları ortaya koymak ve ardından bu iki farklı tür korporatizmin, toplumlar ve ülkeler arasındaki hangi farklı koşullar temelinde ortaya çıktığını çözümlemek yararlı olacaktır.

Schmitter korporatizmin bu iki tipinin yapısal ve davranışsal olarak ayrıştığı çeşitli parametreleri çözümlemektedir. Anlaşılağı üzere bu parametreler korporatif uygulamaların ortak özellikleridir. Bunlar:

de oluşturdıkları geniş tabanlı kent koalisyonunun içine almayı başarmışlardır. Böylece işçi sınıfını rejimle bütünleştirici ekonomik ve toplumsal tavizler verdikleri bir sanayi politikası izleyebilmişler ve sanki ‘toplumsal korporatif’ öğelerle yumuşatılmış bir tür içleyici devlet korporatizmi örneği üretmişlerdir. Oysa bahsedilen bu sanayi stratejisi döviz kıtlığı nedeniyle bunalıma girmiş, sonrasında 1964 Brezilya askeri darbesinin ardından ve ona benzer biçimde Latin Amerika’nın çoğu ülkesinde işbaşına gelen bürokratik otoriter devletler, öncekine, yani içleyici devlet korporatizmi uygulamalarına ters bir politika izlemeye başlamışlardır. Temel hedefi içe dönük sanayileşmenin ileri bir aşaması olan yatırım malları üretimini sağlayacak sermaye birikimini gerçekleştirmek olan bu devlet, önceki dönem politikaları sonucunda oluşmuş siyasal açıdan hareketlenmiş ve iç pazarın tüketicileri olmaları konumuna yükselmeleri bakımından ciddi bir ekonomik güce dönüşmüş olan işçi hareket ve örgütlerini yeni yönetici sınıf koalisyonu olan asker-bürokrat seçkinlerden dışlamıştır. Devlet bunu hem dışa yönelik, hem de içe yönelik nedenlerle yapmaktadır. Dışa yönelik neden, devletin uluslararası sermayeyi çekmek istemesidir. Devlet, uluslararası sermayeyi çekebilecek oranda bir istikrar ve güven ortamı sağlamaya çalışmaktadır. İçe yönelik neden ise Cizre’nin belirttiği gibi bir hegemonya bunalımının olmasıdır. İşçi örgütlerinin bürokratik otoriter devlet tarafından baskı altına alınıp, zor kullanılarak çökertilmesi ve siyasal sistemden dışlanmasının nedeni, hiçbir sınıf ya da fraksiyonun istikrarlı bir siyasal hakimiyet kuramamasından kaynaklanan bunalımdır. Bu bunalım geri kalmış, bağımlı, eşitsiz sanayileşen bir kapitalist sistemin karşılaştığı türden bir bunalım olan döviz kıtlığı ve yetersiz sanayileşme ile bir araya geldiğinde, bürokratik otoriter devlet korporatizminin dışlayıcılığı kendini göstermektedir. Ü. Cizre, “Korporatizm ve Türk Sendikacılığı (I)”, a.g.m., 34. Temelde bu sınıflandırmayı benimsemekle beraber, bu alanda yapılan tartışmalarda, söz konusu sınıflandırmadan türetilen farklı sınıflandırma denemelerinin de olduğunu belirtmekte yarar var. Örneğin bir rejimin hem içleyici, hem de dışlayıcı devlet korporatizmini aynı zamanda birleştirerek ya da farklı zamanlarda birinden bir diğerine geçerek uygulayabileceğini ileri süren görüşler olduğu gibi; devlet korporatizminin iki alt türüne bir üçüncüyü ekleyerek ‘içleyerek dışlayan devlet’ korporatizmi bulunduğunu da ileri süren görüşler bulunmaktadır. Ayrıca kimi araştırmacılar da içleyici devlet korporatizmini kendi içinde ayrıştırmaktadır. Bu görüşler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız, Y. Akkaya, *Neo-Korporatizm ve Türkiye’de Sendikacılık*, a.g.e., 60-62. Bu konuda Akkaya, “ampirik çalışmalar tek tek ülke bazında yapıldıkça devlet korporatizmini(nin) bir alt tipine sığdırılamayan tipleri için de yeni alt tiplerden söz etmek mümkün olabilecektir. Sorun, biraz da gelişmiş bir kapitalizme sahip olmayan ülkelerin siyasal, kültürel ve iktisadi bakımdan önemli çeşitlilikler sergilemesinde(n) kaynaklanmaktadır.” demektedir. Y. Akkaya, *Neo-Korporatizm ve Türkiye’de Sendikacılık*, a.g.e., 62.

1. Sınırlı Sayı: Örgütler arası düzenleme, siyasi tekellerce var olan katılımcıların yeni gelenleri dışlaması biçimindeki süreçlerle olabileceği gibi, bilinçli hükümet kısıtlamalarıyla da olabilir.
2. Merkezilik: Var olan örgütlerin yarışmacı bir elemeyle diğerlerini kendiliğinden ortadan kaldırmasıyla gerçekleştirilebileceği gibi, çeşitli ve birbirine benzer örgütlerin devlet zoruyla ortadan kaldırılmasıyla da gerçekleştirilebilir.
3. Zorunluluk: Bu fiili olarak sosyal baskı, çeşitli sözleşmeler, özel izin anlaşmalarıyla sağlanabileceği gibi, hukuki olarak iş kanunu, diğer resmi hükümler v.s. ile de sağlanabilir.
4. Rekabetin Olmaması: Kurumlar arası gönüllü anlaşmalar gibi içsel oligarşik eğilimlerin ya da dışsal etkenlerin bir sonucu olabileceği gibi, sürekli devlet müdahaleleri, hakem kararıyla çözüm ve baskı yoluyla da sağlanabilir.
5. Hiyerarşik Biçimde Örgütlenmiş Olma: Bürokrasinin yoğunlaşmasının ve/veya birleşmenin beraberinde getirdiği doğal bir eğilimin sonunda sağlanabileceği gibi, devlet otoritesiyle merkezileşme ve yönetsel bağımlılık sonucunda da sağlanabilir.
6. İşlevsel Farklılaşma: Birimlerin her birinin kendi özel alanlarında yapacakları gönüllü anlaşmalar aracılığıyla sağlanabileceği gibi, meslek gruplarının devlet tarafından ayrıştırılmasıyla da sağlanabilir.
7. Devletçe Tanınma: Aşağıdan yukarıya doğru siyasal bir gereklilik olarak örgütlerin resmi yetkililerce tanınması sağlanabileceği gibi, yukarıdan devlet tarafından bu örgütler oluşturularak da tanınabilir.

8. Tekelci Temsil Hakkı: Yukarıdaki duruma benzer biçimde, örgütler bağımsız biçimde ortaya çıkabilecekleri gibi, bu hak devletçe de kendilerine bahsedilebilir.
9. Lider Seçiminde ve Çıkarların İfadesinde Denetim: Usuller ve amaçlar üzerinde karşılıklı fikir birliğine varılabileceği gibi, tek taraflı olarak devlet bu konuda belirleyici olabilir.¹⁵⁹

Yukarıdaki maddelerin açıklamalarından da anlaşılacağı üzere, korporatizmin her iki türü arasında uygulanma biçimleri ve uygulamalarda devletin üstlendiği rol bağlamında farklar bulunmaktadır. Toplumsal korporatizmde, demokratik parlamenter rejimlere sahip Batılı gelişmiş kapitalist devletler, çıkar örgütlerinin alttan gelen isteklerini de dikkate alarak korporatist yapılanmayı oluşturmakta ve bu doğrultuda çıkar örgütleriyle daha ılımlı bir ilişki biçimi geliştirmektedir. Oysa devlet korporatizminde, otoriter rejimlere sahip az gelişmiş kapitalist devletler, çıkar gruplarını baskı altına alarak yukarıdan aşağıya doğru bir korporatist yapılanma oluşturmakta ve bu doğrultuda çıkar örgütleriyle daha katı bir ilişki biçimi geliştirmektedir.

Her iki tür korporatizmin farklılıklarını açıklamaya devam edecek olursak; daha önce belirtildiği üzere toplumsal korporatizm, demokratik parlamenter rejimlere sahip Batılı gelişmiş kapitalist devletlerde uygulanma olanağı bulurken, devlet korporatizminin, otoriter rejimlere sahip az gelişmiş kapitalist devletlerde uygulandığı gözlenmektedir. Bu doğrultuda, korporatizm türlerini siyasal açıdan değerlendiren Jessop; liberal (toplumsal) korporatizmin parlamentarizm ile bütünleştiğini ve sosyal demokrat siyasete dayandırıldığını dile getirmektedir. Bunun

¹⁵⁹ P. C. Schmitter, “Still The Century Of Corporatism?”, a.g.m., 20-21.

aksine faşizm (devlet korporatizmi), parlamentarizm ve sosyal demokrasinin yıkımı üzerine yükselmiş ve toplumsal temelini geleneksel ve yeni küçük burjuvazide bulmuştur.¹⁶⁰

Toplumsal korporatizm ve devlet korporatizmi arasındaki bir diğer fark da çıkar gruplarının oluşumunda kendini göstermektedir. Toplumsal korporatist uygulamalarda çıkar grupları, çoğulcu modele yakın biçimde sivil toplum bünyesinde kendiliğinden oluşmakta ve sonrasında devletle bir takım korporatist ilişkilere girmektedir. Oysa devlet korporatizminin uygulandığı otoriter devlet sistemlerinde, sivil toplum içerisinde varolan çıkar grupları olduğu gibi kabul edilmeyerek, ya devletin istediği biçimde bir örgüte dönüştürülürler, ya da devlet tarafından oluşturulabilirler. Devlet tarafından dönüştürülen ya da oluşturulan çıkar grupları dışında kalan çıkar gruplarının varlıklarını sürdürmesine izin veriliyorsa; bunlar, devlet tarafından etkisiz kılınır ve kontrol altında tutulurlar. Akkaya'nın belirttiği gibi, devlet korporatizminde çıkar örgütlerinin temsil ettikleri çıkarların niteliği ve kapsamı devletçe sınırlandırılmakta ve bu gruplar tepeden gelen baskılara maruz bırakılmaktadır.¹⁶¹

İçinde yer aldıkları rejimin niteliğine göre biçimlenen her iki tür korporatizm, farklılıklarını devletin çıkar örgütleriyle kurduğu ilişki ve yapılanma biçimi bağlamında da göstermektedir. Parlamenter demokratik rejimlerde görülen toplumsal korporatist uygulamalarda, çıkar örgütlerinin alttan gelen istekleri de dikkate alınarak

¹⁶⁰ B. Jessop, "Corporatism, Parliamentarism and Social Democracy", a.g.m., 206. Jessop'ın liberal korporatizm-faşist korporatizm ayrımı, toplumsal korporatizm-devlet korporatizmi ayrımıyla örtüşmektedir, ancak Jessop'ın devlet korporatizmi yerine sadece faşist korporatizmi dile getirmesi ve onu faşizme indirgemesi, katılmadığımız bir yaklaşımdır.

¹⁶¹ Y. Akkaya, Neo-Korporatizm ve Türkiye'de Sendikacılık, a.g.e., 56. Bu doğrultuda, toplumsal korporatizmde, devlet tarafından tanınmaya ihtiyaç duymalarına rağmen, korporatist biçimde temsil edilen çıkar gruplarının büyük ölçüde toplumun kendisi tarafından yaratıldığı; buna karşın devlet korporatizminde, korporatist kurumların yaratılmasında devletin başat bir rol oynadığı belirtilebilir. B. Zhang, "Corporatism, Totalitarianism, and Transitions to Democracy", *Comparative Political Studies*, Vol. 27, No. 1, (April 1994), 113.

korporatist yapılanma oluşturulmakta ve bu doğrultuda çıkar örgütleriyle daha ılımlı bir ilişki biçimi geliştirmektedir. Oysa otoriter rejimlerde görülen devlet korporatizmi uygulamalarında çıkar grupları baskı altına alınarak yukarıdan aşağıya doğru bir korporatist yapılanma oluşturmakta ve bu doğrultuda çıkar örgütleriyle daha katı bir ilişki biçimi geliştirilmektedir.

Ayrıca toplumsal korporatist yapılanmada çıkar örgütleri, yani işçi ve işveren kuruluşları, sivil toplumun tabandan gelen isteklerini aktaracak ölçüde özerk iken ve devlet aygıtına sızarak uygulamalara katılabilirken; devlet korporatizminin uygulandığı yapılanmalarda, çıkar örgütleri tepeden devletçe şekillendirilip denetim altına alınmakta, işlevlerini denetim altında sürdürmekte ve özerklik kazanamamaktadır.¹⁶²

Sendika-devlet ilişkileri bağlamında değerlendirilecek olursa, toplumsal korporatizmde devlet sendikaları dolaylı olarak denetlemekte, devlet korporatizminde ise doğrudan denetlemesi söz konusu olmaktadır.¹⁶³

Her iki türün korporatist uygulamalarına denetim ve temsil işlevleri açısından bakılacak olursa, devlet korporatizminde korporatist kurumların denetim işlevi, temsil işlevinden daha önde gelmekte; buna karşın toplumsal korporatizmde temsil işlevi, sistemin işlemedi için büyük önem taşıyan denetim işlevinden daha çok vurgulanmaktadır.¹⁶⁴

Korporatist uygulama ve politikalara katılım açısından değerlendirildiğinde ise, toplumsal korporatist uygulamalara katılımı gönüllülük esas iken, devlet korporatizmi uygulamalarına katılımı zorunluluk ön plana çıkmaktadır.

¹⁶² A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 132. ve A. Makal, “Korporatizm”, a.g.m., 290.

¹⁶³ Y. Akkaya, “Devlet, Sendikalar ve Korporatist İlişkiler-I”, a.g.m., 40.

¹⁶⁴ B. Zhang, a.g.m., 113.

Yukarıda aralarındaki farklar açıklanmaya çalışılan, toplumsal korporatizm ve devlet korporatizminin, hangi sosyo-ekonomik, sosyo-politik ve kültürel etkenlere bağlı olarak iki farklı türe ayrıştığını ve iki farklı türde uygulandığını da ortaya koymak gerekecektir. Bir ülkede uygulanabilecek olan korporatizm türünün, o ülkenin özellikle ekonomik yapısına ve buna koşut olarak siyasal, toplumsal ve kültürel etkenlere bağlı olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Bu konuda ekonomik indirgemeciliğe düşmekten kaçınarak belirtilmelidir ki, bir ülkede uygulanabilecek olan korporatizmin türü, büyük oranda o ülkenin ekonomik gelişmişlik düzeyine, dünya kapitalizmi içerisindeki konumuna ve sınıflar arası güç ilişkilerine bağlıdır. Zaten bu temel nedenden dolayı, korporatizmle ilgili yazında, toplumsal korporatizmin sanayileşmiş, gelişmiş Batı ülkelerinde, devlet korporatizminin de azgelişmiş ülkelerde görüldüğü belirtilmektedir.

Yeni korporatizm tartışmaları çerçevesi içerisinde yapılan bu genellemeyle toplumsal korporatizm uygulamalarının gelişmiş Avrupa ülkelerinde, buna karşın devlet korporatizmi uygulamalarının ise çeşitli Latin Amerika, Asya ve Afrika ülkelerinde uygulandığı örnekleriyle dile getirilmektedir. Ancak özellikle II. Dünya Savaşı sonrası dönem için yapılan bu ayrımı iki dünya savaşı arası dönem için, yani klasik korporatizm olarak adlandırdığımız dönem için de uygulamak mümkündür. Klasik korporatist döneme bu ikili ayrım çerçevesinde bakıldığında, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Avrupa dışı coğrafyalara kaymış olan devlet korporatizminin, klasik korporatist dönemde Avrupa içerisinde de yer aldığı gözlenmektedir.

Özellikle klasik korporatizm dönemine odaklanılacak olursa, istisnasız bir kural olmamakla beraber, toplumsal korporatizm ile devlet korporatizmi uygulamalarının; dünya kapitalizmi içerisinde gelişmiş bir ülke olmak ve buna bağlı

olarak sınıflar arası dengeyi kurma konusunda avantajlı bir konuma sahip olmak gibi değişkenlere bağlı olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Kapitalist korporatizmin, kapitalist üretim biçiminin toplumsal yaşamda ürettiği bir takım sorunlara çözüm bulmak amacıyla gündeme getirildiği hatırlanırsa; kapitalist ekonomi içerisinde toplumsal yaşamda ortaya çıkabilecek sorunların üstesinden gelmeye yetecek kadar geniş olanaklara sahip olabilen ülkelerin korporatist çözüm arayışlarına ya yönelmeyecekleri ya da korporatizmin ılımlı biçimine, yani toplumsal korporatizme yönelebilecekleri söylenebilir. Buna karşın söz konusu olanaklara sahip olmayan ülkelerin, karşılaştıkları bunalımları çözmede, eğer çeşitli seçenekler arasında korporatist çözüme yöneliyorlarsa, korporatizmin katı biçimine, yani devlet korporatizmine yönelebilecekleri ileri sürülebilir.

Örneğin kapitalizmin ilk ortaya çıktığı yer olan, dünyanın ilk sanayi gücü niteliğini kazanan ve aynı zamanda kol emeğine dayanan işçi sınıfının sayısal olarak egemen olduğu İngiltere, sosyal gerilimleri düşük tutmak konusunda hem başarılı olmuş, hem de bunu oldukça kolay biçimde gerçekleştirmiş olan bir ülkeydi. 19. yüzyılda İngiltere'nin sahip olduğu güç ve edindiği kârlar, bu ülkeyi köklü değişikliklere zorlayacak siyasi ve ekonomik bunalımlardan korumuştur. İngiltere'de yöneticiler, nüfusun çoğunluğunu oluşturan işçilerin açık muhalefetine rağmen ülkenin yönetilemeyeceğini ve bu çoğunluğun büyük kısmıyla uzlaşmanın düşük maliyetine katlanılması gerektiğini anlamışlardır. İngiltere'de işverenler ve işçiler, yöneticiler ve yönetilenler arasında, Avrupa'nın diğer kısımlarında görüldüğü türden ciddi çatışmalar görülmemiştir.¹⁶⁵ İngiltere'de söz konusu çatışmaların görülmemesinin, sisteme muhalif olabilecek geniş işçi sınıfının sistemle rahatlıkla

¹⁶⁵ E. Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk*, Çev. A. Ersoy, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003, 16-17.

eklemlenebilmesinin altında, şüphesiz ki, toplumsal çatışmaları törpüleyebilecek oranda iç ve dış kaynağa sahip olunması ve dışarıdan elde edilen kazançların ülkeye rahatlıkla aktarılması yatmaktaydı. Gerçekten de İngilizlerin ihraca yönelik sanayilerinin olağanüstü gelişme potansiyeli, iç talebin kısıtlı doğal artış hızına bağımlı olmamasından kaynaklanmaktaydı. İngiliz ihraç sanayilerinin bu gelişimi iki ana yolla gerçekleştirilmekteydi; bir takım ülkelerin pazarlarını ele geçirerek ve savaş ve sömürgeleştirme gibi siyasi ya da yarı siyasi yollarla bir takım ülkelerin iç pazarlarındaki rekabeti ortadan kaldırarak. 18. yüzyıldan itibaren İngiltere, en yakın rakibi Fransa'nın da önüne geçerek tüm Avrupa ülkeleri arasında denizaşırı sömürgeler üzerinde gerçek bir tekel konumu elde etmiştir.¹⁶⁶ Gerek kapitalizmin doğduğu ve gerekse de sanayi devrimini gerçekleştiren ilk ülke olması dolayısıyla İngiltere, uzun yıllar boyunca kapitalist sistemin öncü ülkesi olmuş ve bunun verdiği avantajlarla hem ekonomik, hem de siyasal açıdan ciddi bunalımlara düşmemiş, kapitalist sistemin ürettiği bunalımları aşacak kaynaklara sahip olabilmıştır. İngiltere'de hem düşünsel alanda, hem de ekonomik ve siyasal uygulamalar alanında belirgin bir korporatist eğilimin bulunmamasının nedenleri arasında, tarihsel süreçte oluşan kültürel, geleneksel öğelerin yanı sıra ülkeyi korporatist bir çözüme itecek bunalımların yaşanmaması ya da yaşanan bunalımların kolaylıkla aşılmasını sağlayacak kaynaklara sahip olunması sayılabilir.

İngiltere örneğine koşut olarak Fransa da, İngiltere'nin ardından Avrupa'nın önde gelen sanayi ülkelerinden biri olmuş, üretim ve ihracat sanayisini besleyecek geniş bir sömürge ülkeleri ağını, yani kapitalizminin genişleyebileceği dış pazarlarını oluşturmuş, diğer tüm toplumsal sınıflar üzerinde hegemonik bir üstünlük kurmayı

¹⁶⁶ E. Hobsbawm, *Sanayi ve İmparatorluk*, a.g.e., 45-46.

başaran bir burjuva sınıfına sahip oluştur. Bu alanda her ne kadar İngiltere'nin gerisinde kalsa da, Fransa da kapitalizmin ürettiği çatışmaları törpüleyecek kaynaklara sahip, gelişmiş bir kapitalist sanayi ülkesi olmuştur. Siyasal ve kültürel, alanda ise evrimci İngiliz siyasal yaşamından farklı olarak sınıf çatışmalarının daha keskin yaşandığı devrimci Fransa'da, 1789 Devriminden sonra 'cumhuriyetçi' geleneğin Fransız siyasal yaşamını etkileyen önemli bir unsur olduğu belirtilmelidir. Bu bağlamda Fransız siyasal kültürünün bunalımlar karşısında daha toplumcu, dayanışmacı burjuva değerlerini ön plana çıkardığını söyleyebiliriz. Bu nedenle uygulama alanında belirgin olmasa bile, düşünsel alanda bunalımlar karşısında korporatist çözümlerin savunulduğu, ama ekonomik açıdan bulunduğu olumlu konum itibariyle korporatizmin ılımlı biçiminin, yani toplumsal korporatizmin, o dönem Fransa'daki ismiyle dayanışmacılığın, savunulduğu bir ülke olmuştur. Bu korporatist eğilim uygulama alanında, özellikle siyasal alanda ekonomik ve sosyal konseyin bir danışma organı olarak, siyasal temsil organlarının yanında yer almasıyla somutlaşmıştır.

Korporatif uygulamaların gözlenmediği İngiltere ve korporatizmin ılımlı biçiminin, yani toplumsal korporatizmin özellikle düşünsel alanda ağırlığını hissettirdiği Fransa karşısında, ekonomik olanaklar ve gelişmişlik düzeyi açısından daha geri durumda bulunan İtalya, İspanya ve Portekiz korporatizmin katı biçiminin, yani devlet korporatizminin uygulandığı ülkeler olmuştur. Aslında kapitalistleşme ve sanayileşme sürecinde belli bir seviyeye ulaşmalarına karşın¹⁶⁷, ekonomik yapıları ve

¹⁶⁷ Bu noktanın vurgulanması önemlidir. Az gelişmiş ülkelerde görüldüğü söylenen devlet korporatizmi türüyle bile olsa kapitalist korporatist uygulamalar, ekonomik alanda olduğu kadar ve bu alana koşut biçimde, siyasal açıdan da belli bir gelişmişlik düzeyine ulaşmış toplumlarda var olabilme olanağına sahip olmaktadır. Bu doğrultuda Linz de "... istikrarsız demokrasilere sahip, fakat belli bir ekonomik ve sosyal karmaşıklık derecesine ve belli bir siyasal mobilizasyon düzeyine erişmiş toplumlarda, sert ideolojik parti çatışmalarını ve siyasal partileri reddeden bir düşünce iklimi içinde

burjuva sınıflarının taşıdığı özellikler bakımından birbirinden farklı özellikler gösteren her üç ülkede, kapitalist gelişme ve sanayileşme düzeyleri açısından İngiltere ve Fransa'nın gerisinde kalmış, burjuva sınıfının işçi sınıfı üzerinde hegemonik üstünlük kurmada zorlandığı ülkeler olmuştur.

Bilindiği üzere İtalya Avrupa'da ulusal bütünlüğünü geç sağlayan ülkelerden biri olduğundan sömürge edinme yarışında çeşitli Avrupa devletlerinin gerisinde kalmıştır. İtalya I. Dünya Savaşı'ndan galip devletler arasında çıksa da, beklediği kazançları elde edemeyen ve kamuoyunun bu yöndeki beklentilerini karşılayamayan bir ülke olmuştur. Belli bir sanayileşme düzeyine rağmen, toplumsal muhalefeti törpüleyecek oranda dış kaynaklara sahip olamaması, yükselen işçi sınıfı hareketleri karşısında, İtalyan burjuvazisinin hegemonik üstünlüğünü kuramaması, giderek yoğunlaşan ekonomik ve siyasal bunalımlarını çözemeyerek korporatist çözüm arayışlarına yönelen ülkeyi devlet korporatizmini uygulamaya sürüklemiştir.

Eskiden beri sömürgeci birer güç olarak dünya ticaret sahnesinde yer alan İspanya ve Portekiz de, çeşitli sömürgelere¹⁶⁸ ve belli oranda bir sermaye birikimine sahip olmakla beraber¹⁶⁹, sanayileşme sürecinde İngiltere ve Fransa'nın gerisinde

doğmuş otoriter anlayışların, korporatif çözümlere yönelmesinde şaşılacak bir taraf yoktur.” demektedir. J. J. Linz, a.g.e., 188-189.

¹⁶⁸ I. Dünya Savaşı sonrası dönemde, sömürgelerin durumunu gösteren bir tabloda, çeşitli sömürgelere sahip olan devletlerin kendi yüz ölçümlerinin ve nüfuslarının, sömürdükleri toprakların yüz ölçümüne ve nüfuslarına oranları gösterilmektedir. Bu oranlarda İngiltere ve Fransa oldukça üstün bir konuma sahiptirler. İtalya, İspanya ve Portekiz ise bu iki ülkenin sahip olduğu avantajların gerisinde gözükmektedir. Bakınız Tablo E. , N. E. Sümer, *Muası İktisat Nizamı*, Ankara, Alâeddin Kırıl Basımevi, 1944, 158. Aslında tabloda Portekiz'in oranları İtalya ve İspanya'ya, hatta Fransa'ya oranla çok daha iyidir; ancak bu orana rağmen, Portekiz'in mevcut sömürgelerinden gerekli faydayı sağlayabilmesi çok daha ileri bir sanayileşme düzeyine sahip olması ile sağlanabilirdi. Portekiz'in sömürgelere sahip olması; bağımsız ve güçlü bir burjuva sınıfına ve ileri bir sanayileşme düzeyine sahip olmadığı için, ülkeyi ekonomik ve siyasal bunalımlarından kurtaracak oranda kaynağı sağlamaya ve devlet korporatizmi seçeneğini ortadan kaldırmaya yetmemektedir.

¹⁶⁹ Poulantzas'ın belirttiği gibi, İspanya ve Portekiz'de sömürgelerden kaynaklanan eskiden sağlanmış bir sermaye birikimi bulunmaktadır. N. Poulantzas, *Geçiş Süreci*, Çev. B. Yılmaz, Y.y. Belge Yayınları, T.y., 7.

kalan, burjuva sınıfının merkez ülkelere bağımlı kaldığı ülkeler olmuşlardır.¹⁷⁰ Bu ülkeler sömürge topraklarına sahip olmalarına rağmen kapitalistleşme ve sanayileşme süreçlerinde merkez ülke konumuna gelememişler, çalışan sınıfların isteklerini karşılayacak ve toplumsal bunalımlarını çözmeye yetecek oranda kaynağı üretememişlerdir. İspanya ve Portekiz'in bağımlı burjuvazisi diğer sınıflar üzerinde hegemonik üstünlüğünü kuramamış, böylece bu ülkeler bunalıma giren ekonomik ve siyasal yapılarını düzlüğe çıkarmada zorlanmışlardır. Bu bağlamda, ekonomik bunalımlarla siyasal bunalımların birbirlerini beslediğini, sömürge kaynaklarına yeterince sahip olmayan ülkeler örneğinde de gözlemlemek olasıdır. Linz, büyük oranda İngiltere ve Fransa, daha küçük oranda da Hollanda ve Belçika'nın sömürgecilikte kazandığı başarıların, diğer orta büyüklükteki ülkelerde bir 'proleter millet' anlayışı yarattığını belirtmektedir. İspanya İmparatorluğundan kalanların kaybedilmesi ve Portekiz'in genişlemesinin İngiltere tarafından engellenmesiyle, bu ülkelerde milli bilinç bunalımları ortaya çıkmıştır. Üst üste gelen bunalımların hızlı bir demokratikleşme süreciyle çakışması, demokratik kurumların yavaş yavaş ve başarılı biçimde kurumlaşmasını önlemiştir. Bu koşullarda sınıf veya kültür bilinci uyanan yeni toplumsal grupların isteklerini, demokratikleşme süreçleriyle

¹⁷⁰ Poulantzas yaptığı çözümlemelerinde İspanya ve Portekiz'in yerel burjuvazisini, Emperyalist Avrupa ülkelerinin yerel burjuvazisi ile karşılaştırdığında, 'güdümlüler' sınıfına sokmaktadır. Güdümlü burjuvazileri ise Avrupa'daki güdümlü olmayan burjuvazilerden ayıran temel özelliklerden biri, güdümlü burjuvazilerin güdümlü olmayanlara oranla çok daha zayıf ekonomik temellere sahip olmasıdır. Çünkü İspanya ve Portekiz örneğinde olduğu gibi, bu ülkelerdeki kapitalizmin yerleşmesi ve gelişmesi çok yetersiz ilkel bir yerel sermayenin birikimiyle gerçekleşmiştir. Bunun bir sonucu olarak güdümlü burjuvaziler siyasal ve ideolojik bir zayıflık içerisine düşmüşlerdir. Bu bağlamda İspanya ve Portekiz burjuvazisinin, burjuva demokratik devrimlerini gerçekleştirememiş olduğunu hatırlamak gerekmektedir. Bu ülkelerde hegemonik bir burjuva ideolojik geleneği ya da düşünce atmosferi oluşturulamamıştır. N. Poulantzas, *Geçiş Süreci*, a.g.e., 35-36. Keyder, bu ülkeleri geri teknoloji tarım ve küçük üretim ile bir arada bulunan modern sanayi bileşiminden oluşan iktisadi yapıları nedeniyle, "çevre ile merkez arasındaki ülkeler" olarak değerlendirmektedir. Ç. Keyder, "Güney Avrupa'da Demokrasiye Geçiş: İspanya, Portekiz, Yunanistan" *Yapıt*, S. 12, (Eylül-Ekim 1985), 88.

bütünleştirmek mümkün olmamıştır.¹⁷¹ Sosyo-ekonomik ve sosyo-politik bunalımlara çoğulcu demokratik rejimler çerçevesi içerisinde çözüm bulunamadığında, otoriter rejim seçeneği içerisinde devlet korporatizmi uygulanabilir bir çıkış yolu olarak görülmüştür.

Ancak yukarıda belirtilen, ekonomik koşulların korporatizmin türünü belirleyeceği yönündeki açıklama tarzı; çeşitli ülkelerin durumunu açıklamakta yetersiz kalmaktadır. Örneğin İskandinav ülkeleri... Bu ülkeler, örneğin Fransa ayarında kapitalistleşme ve sanayileşme sürecinde ileri birer ülke olmadıkları gibi, geniş bir dış pazara ve sömürgelere de sahip olmamışlar; buna karşın daha önce değindiğimiz gibi, klasik korporatizm olarak adlandırdığımız dönemde, korporatizmin ılımlı biçimi olan toplumsal korporatizmin ilk uygulamalarını gerçekleştirmişlerdir. Öyleyse böylesi durumlarda ekonomik koşullar dışında, siyasal ve kültürel etkenlere de değinmek gerekmektedir.

Gerçekten de, sosyo-ekonomik yapının yanı sıra, sosyo-politik yapı ve siyasal kültür de korporatist eğilimlerin türünü belirleme de önemli etkiye sahiptir. Örneğin İskandinav demokrasilerinde toplumsal korporatist yöntemlerin kurumlaşması ve teşvik görmesinin altında siyasal bir takım etkenlerin de bulunduğu belirtilmelidir. İskandinav ülkelerindeki “...ılımlı ve merkezci birçok-parti sistemiyle, toplumdaki temel menfaat bölünmelerinin büyük ölçüde çakışması ve parti sistemiyle menfaatlerin örgütlendiriliş sistemi arasındaki bütünleşme”¹⁷², söz konusu ülkelerin

¹⁷¹ J. J. Linz, a.g.e., 199-200.

¹⁷² Bu durum İskandinav demokrasilerinin yanı sıra, Avrupa’nın ortaklıkçı küçük demokrasilerinin bazılarında ve özellikle Avusturya’da geçerli olduğundan, buralarda korporatif nitelikli çeşitli kuruluşlar iktidarda önemli derecede pay sahibi olmuşlardır. J. J. Linz, a.g.e., 198. Ancak iki dünya savaşı arası dönemde İskandinav ülkelerinde uygulanan toplumsal korporatizme karşın Avusturya’da, demokratik çoğulcu sistemden uzaklaşarak devlet korporatizmi uygulanmaya çalışılmıştır. Korporatif uygulamalar açısından İskandinav ülkeleriyle beraber olumlu bir takım siyasal alt yapıya sahip olan Avusturya’nın, İskandinav ülkelerinin toplumsal korporatizm uygulamaları örneğinin tersine devlet korporatizmine yönelmesinin altında Avusturya’ya özgü bir takım dinamiklerin

toplumsal korporatist uygulamalarını kolaylaştıran unsurlar olmuştur. Bu siyasal unsurlara, ayrıca İskandinav ülkelerinin toplumsal dayanışmayı sağlayan geleneksel ve kültürel yapıları ile görece homojen nüfus yapıları eklendiğinde; bu ülkelerde, devlet korporatizminin otoritarizmine gerek kalmaksızın, toplumsal korporatist uygulamaların nasıl daha kolay uygulanabildiği anlaşılabılır.

Siyasal kültür bağlamında Linz, siyasal alanda partilerin siyasal çoğulculuğuna dayanan sistemlerdeki korporatif eğilimlerle, siyasal süreci korporatif yapılar aracılığıyla örgütlendirme iddiası taşıyan sistemlerdeki korporatif eğilimlerin birbirinden farklı olduğunu belirtmektedir. Aynı biçimde, genelde devlet tarafından teşvik edilen veya kendilerine ayrıcalık tanınan, toplum içinden doğmuş korporatif örgütlerle, devlet tarafından yukarıdan yaratılmış korporatif örgütlerin bulunduğu sistemlerde; yani toplumsal korporatist sistemlerle, devlet korporatizminin uygulandığı sistemler arasında ciddi farklar bulunmaktadır. Toplumsal korporatist uygulamalar, bir liberal dönemin veya liberal atmosferin sürekliliğinin, örgütlenmeyi, dernekleşmeyi özendiren bir kültürün ve ekonomik gelişmenin ürünüdür. Devlet korporatizmi uygulamaları ise, söz konusu faktörlerin bulunmadığı veya bunların otoriter iktidara sahip bir toplum kesimince denetlendiği durumlarda, bir zorlamanın sonucudur.¹⁷³

Uygulanacak olan korporatizmin türünü belirleyebilen geleneksel ve kültürel özellikler arasında dinsel ve mezhepsel özellikler de önem taşımaktadır. Bu bağlamda otoriter korporatist eğilimlerin genellikle Katolik inancın ve nüfusun yoğun olduğu yerlerde uygulanabilirlik olanağı bulduğunu dile getiren görüşler ileri

bulunduğu düşünülebilir. Burada bu konunun ayrıntılarına girilmeyecekse de; Avusturya nüfusunun ağırlıklı olarak Katolik olmasının ve I. Dünya Savaşı sonrasında Avusturya-Macaristan İmparatorluğunun yıkılmasıyla Avusturya'nın geniş bir alandaki nüfuzunu kaybetmesinin beraberinde getirdiği ekonomik ve siyasal çalkantıların etkisi olduğu düşünülebilir.

¹⁷³ J. J. Linz, a.g.e., 198.

sürülmektedir. Gerçekten de iki dünya savaşı arası dönemde devlet korporatizmi, nüfuslarının ezici çoğunluğu Katolik olan İtalya, İspanya, Portekiz ve Avusturya’da uygulanmıştır. Buna karşın aynı dönemde toplumsal korporatist uygulamaların gözlendiği İskandinav ülkelerinde nüfusun ezici çoğunluğu Protestandır. Bu örnekler bağlamında dinsel-mezhepsel kültürel unsurların belli eğilimleri destekleyebileceği söylenebilir, ama bunların en belirleyici unsurlar olduğu söylenemez. Kültürel unsurların daha başka unsurlarla olan etkileşimi de göz önünde bulundurulmalıdır. Mezhepsel-kültürel açıklama tarzı doğrultusunda nüfusunun çoğunluğu Katolik olan ve Katolik kültürün baskın olduğu coğrafyalarda doğrudan devlet korporatizminin uygulanabileceği düşünülmemelidir. Örneğin Fransa Katolik nüfusun yoğun olduğu bir ülkedir, ancak Fransa’da daha önceki satırlarda değinilen nedenlerden dolayı devlet korporatizmi görülmemiştir.

D. KLASİK KORPORATİZM

“Klasik” olarak adlandırdığımız dönemde korporatizm, düşünsel alanda hem liberalizme, hem de liberalizme tepki olarak doğan ve onu aşmayı amaçlayan sosyalizme bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Korporatizm, kapitalist sistemin toplumsal çatışmalara ve bunalımlara yol açan özelliklerini dizginleyerek, bu üretim biçiminin istikrarını sağlamayı amaçlayan ve bu doğrultuda mesleki esasta örgütlenmeyi savunan bir düşünce sistemi olarak, iki dünya savaşı arası dönemde uygulamaya konulmuştur.

1. BİR TEPKİ OLARAK “KLASİK KORPORATİZM”

a) Liberalizme Tepki Olarak “Klasik Korporatizm”

Korporatizmin, liberalizmin düşünsel, ekonomik ve siyasal alanlardaki kabullerine ve uygulamalarına karşı olduğu söylenebilir. “... (L)iberalizm, bireylerin başta yaşam, çalışma ve mülkiyet haklarına doğal ve eşit olarak sahip bulundukları; bu hakların bireyin özel yaşam alanının kamusal otorite karşısındaki ayrı ve dokunulmaz niteliğini belirlediği; bireysel hakların çevrelediği bu özel yaşam alanında(ekonomik ilişkiler de dahil olmak üzere) ‘serbestlik’ ilkesinin geçerli olduğu; bu serbestliğin kamusal otorite karşısında güvence altına alınabilmesinin en etkili yolunun ise, bireysel siyasal özgürlüklerle çerçevelenmiş bir temsili-demokrasi olduğu ilkesini içerir. Ekonomik ve siyasi liberalizmin bu bütünlüğü, ... kapitalizme ‘korporatizmden farklı’ bir rasyonel sağlamakta, ... bu rasyonel içinde bireyin özel ve kamusal faaliyet alanlarını ayırıştırarak, daha çok sivil toplum-devlet biçiminde bilinen bölünmeyi meşrulaştırmaktadır”.¹⁷⁴ Kısaca, liberalizm sosyal yaşamda, temel özne olarak bireyi almaktadır ve toplumu bireylerin toplamı olarak görmektedir. Oysa korporatizm, liberalizmin benimsediği bireyciliği, toplumu atomize eden, parçalara ayıran bir eğilim saymakta, bu doğrultuda bir organizma olarak gördüğü toplumun dengesini ve yaşama olanaklarını yıkıcı bir etki yaptığını savunmaktadır. Korporatist düşünce toplumu bireylerin toplamından ibaret saymamaktadır. Korporatist düşüncede toplum bireylerin sayısal toplamından daha büyük bir bütün olarak algılanır, toplumun bireyler karşısında kendi gerçekliği vardır, toplum birey

¹⁷⁴ L. Köker, “Kemalizmi yeniden düşünmek: Solidarizm, korporatizm ve demokrasi”, *Birikim*, S. 4, (Ağustos, 1989), 47.

karşısında öncelik ve ayrıcalıklara sahiptir.¹⁷⁵ Ayrıca liberalizm kamu ile özel arasında keskin bir ayrım gözetmektedir; buna karşın korporatist kuram, açıkça özel olan yapıların kamusal görevleri yerine getirmesi üzerinde durmaktadır.¹⁷⁶ Korporatist düşüncenin birey, bireyin özgürlüğü, eşitlik ve mülkiyet gibi konulardaki kabulleri ayrıca inceleneneğinden burada ayrıntılarına girilmeyecektir.

Korporatizm, liberalizmin düşünsel alandaki, örneğin birey, kamu-özel ayrımı gibi kabullerine karşı olduğu gibi ekonomik ve siyasal alandaki kabulleri ve uygulamalarına da alternatif görüşler ileri sürmektedir. Aslında korporatizm, liberalizme olduğu kadar sosyalizme de karşı olmasına rağmen, Parla'nın da belirttiği gibi, " ... rekabetçi bireyci liberal kapitalizme Marksizm'in yönelttiği üretim anarşisi ve sınıfsal sömürü eleştirisindeki isabet payını görüp, kapitalizmin sınıf çatışması riskini gidermeye yönelik korporatist kapitalist bir kuram geliştirmiştir".¹⁷⁷ Gerçekten de korporatist düşüncede, liberalizmin aksine kamu yararı, piyasa mekanizmasında bulunduğu ileri sürülen görünmez elin işleyişiyle sağlandığı düşünülen düzen içerisinde, bireylerin oldukça rasyonel biçimde kendi öz çıkarlarının peşinde koşmasıyla sağlanmamaktadır.¹⁷⁸ Korporatizm açısından, ekonomik alanda bireylerin kendi çıkarlarını gerçekleştirmek için faaliyette bulunmaları ve kendi çıkarları dışında hiçbir şeyi düşünmemeleri, ekonomik alanda anarşiye yol açmakta, toplumun bütünlüğüne zarar vermektedir.

Liberaller gerek girişim, gerekse de rekabet gibi konularda serbestliğin sağlanması gerektiğini, fiyat mekanizması gibi mekanizmalar sayesinde düzenin sağlanacağını ileri sürerlerken, korporatist düşünürler, ileri sürdükleri sistemin

¹⁷⁵ T. Parla, a.g.e., 93.

¹⁷⁶ A. Cawson, "Korporatizm", a.g.m., 40.

¹⁷⁷ T. Parla, a.g.e., 8.

¹⁷⁸ T. Parla, a.g.e., 93.

erdeminin, ‘profesyonel düzen’i, ekonomi içerisinde ilgili kesimlerin ortak hareket etmesiyle sağlaması olduğunu ileri sürmektedirler.¹⁷⁹

Korporatist düşünürler, daha öncede değinildiği gibi ahlakçı/maneviyatçı bir yaklaşımı savunduklarından, sadece liberalizmin ekonomi mekanizmasını değil, söz konusu mekanizmanın işleyişinin bireyler ve toplum üzerinde yarattığı ahlaki/manevi yan etkileri de eleştiri konusu yapmışlardır. Korporatist düşünceye göre, liberal ekonomik anlayış doğrultusunda sadece maddi amaçlarla yapılan etkinlikler Avrupalının ruhunda maddiyatçı bir dünya görüşünün azması ile sonuçlanmıştır. Para tanrılaşmış, rahat ve keyifli yaşamaktan başka bir ideal kalmamıştır. Böylece manevi değerler gözden düşmeye başlamış, genel ahlak bozulmuştur.¹⁸⁰ Korporatist düşünce, liberal düzeni ve liberalizmin Avrupa’daki sonuçlarını bu biçimde değerlendirmesine rağmen, Marksizm gibi bu düzeni temelinden yıkmayı önermez. Korporatistler liberal düzenin ihtiyaç duyduğu toplumsal adaleti gerçekleştirmeyi öngörürler. Özel mülkiyeti, aileyi ve burjuva değerlerini ortadan kaldırmaksızın söz konusu toplumsal adaletin gerçekleştirilmesinin olanaklı olduğuna inanmaktadırlar.¹⁸¹

Korporatizmin siyasal liberalizme yönelik eleştirilerine gelince; korporatizm, liberal kapitalizmin bencil bireyciliğinin ve parlamentarizminin ‘anarşik demokrasi’ye yol açtığı savını benimsemektedir. Bireyciliğe ve parlamentarizmin anarşisine karşı korporatizm, ya doğrudan doğruya korporasyonların ve korporatif meclislerin, ya da daha gevşek karma ekonomik konseylerin ve yönetsel devletçiliğin uygulanmasını önermektedir.¹⁸²

¹⁷⁹ G. Pirou, “1937 Yılında Korporatizm”, a.g.m., 639.

¹⁸⁰ *Olivera Salazar Kimdir? Korporatizm Nedir?*, y.y., Tasvir Neşriyat, t.y., 51.

¹⁸¹ *Olivera Salazar Kimdir? Korporatizm Nedir?*, a.g.e., 51.

¹⁸² T. Parla, a.g.e., 8.

Parla'nın da belirttiği gibi liberalizm, siyasal etkinliğin temel birimi olarak devlete karşı hukuksal güvencelerle donatılmış bireyi kabul etmektedir. Liberalizmde bireylerin çıkarlarının ifade edilmesi ve bütünleştirilerek temsil edilmesi işlevini ise çıkar grupları ve siyasal partiler yerine getirirler. Liberal sistemlerde, ifade edilen ve birleştirilerek temsil edilen çıkarların bağlayıcı ve merkezi kararlara dönüşmesine aracılık eden temel yapı ise, siyasal partilerden oluşan parlamentodur. Bölgesel temsil ilkesine göre seçilen, çoğunluk ilkesine ve hükümet partisine seçim dönemi boyunca tanınan vekâlet ilkesi doğrultusunda çalışan parlamentonun üstünlüğü liberal modelin ana özelliğidir. Bu yasamanın üstünlüğü ilkesi ya da parlamenter meşruiyet olarak adlandırılır. Ancak liberalizmin tersine korporatizmde, siyasal etkinliğin ve örgütlenmenin temel birimi, sadece bireyler veya değişime açık gruplar değildir. Korporatizmde siyasal etkinliğin temel birimi açık biçimde tanımlanmış meslek gruplarıdır. Bu grupların devletle ilişkileri hukuki ya da fiili yapılarca önceden belirlenmiştir. Merkezi siyasal karar alma mekanizması, korporasyonlar veya korporatist temelde örgütlenmiş çıkar gruplarıyla devleti bir araya getiren yönetsel yapılar oluşturur. Bu mekanizma içerisinde siyasal karar alma, bölge ilkesine göre değil, işlevsel temsil esasına dayanan korporatist ilkeye göre seçilmiş bir parlamentoya gerçekleştirilebileceği gibi, doğrudan doğruya parlamentonun yerini alan, aşağıdan yukarıya doğru örgütlenmiş korporatist konseyler aracılığıyla da olabilir. Korporatist siyasal mekanizmaların farklı uygulamalarından bahsetmek te mümkündür. Örneğin tek bir korporatist meclis (saf anayasal korporatizm) olabileceği gibi; göreceli ağırlıkları değişebilen, korporatist ve bölgesel esasa göre seçilmiş meclislerin bir bileşimi de (karma anayasal korporatizm) mümkündür.¹⁸³

¹⁸³ T. Parla, a.g.e.,95-96. Kimi yazarlar korporatist uygulamaların bulunduğu yerlerde, siyasal karar alma süreçlerinde liberalizmin öngördüğü siyasal partilerin ve baskı gruplarının etkisinin kalmadığını

b) Sosyalizme Tepki Olarak “Klasik Korporatizm”

Korporatif düşünce, liberal düşünceye olduğu kadar, Marksist düşünceye de karşı bir düşünce akımı olarak ortaya çıkmıştır. Korporatizm, nasıl ki liberalizmin bireyciliğini benimsememiş ve onu eleştirmişse, benzer biçimde Marksizmin ileri sürdüğü emek sermaye arasındaki uzlaşmaz çelişkiyi, sınıf savaşımını düşüncesini ve sınıf siyasetini de benimsememiş ve reddetmiştir.

Hem liberalizme, hem de Marksizme karşı olan korporatizm, sınıf çatışmalarını kışkırtarak çalışan kesimleri Marksist/sosyalist çözümlere yöneltmesinden dolayı liberalizmi suçlamaktadır. Bireyci, özgürlükçü ve maddiyatçı nitelikleriyle tanımlanan liberalizm; toplumun temelini bireye dayandırmasıyla ve özgürlük söylemiyle, bir takım bireyleri, diğer bireyleri istismar etmesi konusunda özgür bırakmıştır. Kişisel kazancın ve mülkiyetin liberal düzende bir sınırı olmadığından, güçlüler zayıfları, zenginler yoksulları istismar etmiş, böylece sermaye ile emek arasında sınıfsal çatışmalar ortaya çıkmıştır. Sermaye ve emek kesimleri kendi çıkarlarını korumak için ayrı ayrı sendikalar oluşturmuşlardır. Belli bir dönem için örgütlenen sermaye ve emek unsurları arasında iletişim ya da uzlaşma sağlayacak hiçbir yapı olmadığından, hakem bulunmadığından ve bu alandaki anlaşmazlıklara bakacak uzman mahkemeler olmadığından, taraflar arasındaki mücadeleler ülkenin ekonomik yaşamını zora sokan sonuçlara yol açmıştır.¹⁸⁴ İşte korporatizm, liberalizmin kışkırttığı, ancak sınıf savaşımını sonucunda ortaya çıktığını iddia ettiği bu olumsuz koşulların ortadan kaldırılması için, sınıf

ileri sürmektedirler. Örneğin Parla, korporatif uygulamaların bulunduğu yerlerde, siyasal karar alma mekanizmasında “Çıkarların ifade, temsil ve dengesini sağlayan mekanizma da, esas olarak bunların (yani meslek gruplarının, korporatif yapıların) yanı sıra gruplar ve siyasal partiler değil, ya tümüyle bunların yerini alan ya da varolan ve çeşitli biçimlerde ortaya çıkabilen korporatif örgütlenmelerdir.” demektedir. Korporatif uygulamaların olduğu yerlerde, korporatizm, siyasal parti sistemini tümüyle ortadan kaldırmaksızın, ikincil kılabilir ve böylece parti sistemiyle beraber varlığını sürdürebilir. T. Parla, a.g.e., 95-96.

¹⁸⁴ *Olivera Salazar Kimdir? Korporatizm Nedir?*, a.g.e., 50-51.

savaşlarının sonlanması gerektiğini savunmaktadır. Böylece korporatizm, Marksist toplum modelindeki sınıf kategorisine karşı çıkmakta; sınıfların varlığının ya da en azından çatışma ve savaşlarının, belli bir toplumsal düzenin korunup sürdürülmesine zarar verdiğini ileri sürmektedir. Sonuçta korporatizm, Marksizm'deki sınıf kategorisi yerine, meslek gruplarını, korporasyonu geçirerek, kapitalist toplumda uyumu sağlayabilecek yeni bir mantık ve mekanizma getirmeye çalışmaktadır.¹⁸⁵

Gerçekten de, klasik korporatist dönemde, faşizm olarak ortaya çıkan devlet korporatizminde toplumdaki sınıflar arasındaki çelişkilerin kaldırıldığı savunulmuş, korporatist örgütlenmeyle farklı ekonomik ve toplumsal kesimlerin, tarımla sanayinin, emekle sermayenin milli bir uyum sağlamaya yönelecekleri ileri sürülmüştür. Bu doğrultuda, üretici birlikleri içerisinde toplanan söz konusu toplumsal kesimlerin, devlet önderliğindeki korporatist işbirliği çerçevesinde, sınıfsal çelişkilerin giderilmesine ve milli uyumun sağlanmasına katkıda bulunacakları düşünülmüştür.¹⁸⁶

Sınıf savaşlarına karşı korporatist çözüm arayışları (siyasal kurumların korporatist çıkar temsili temeline dayandırılması), Linz'in de belirttiği gibi; kurumlaşmış veya hoşgörülen sınıf çatışması düşüncesinin ve Marksizmin ütopyacı ideolojik türlerinde veya Nazi düşüncesindeki sınıfsız toplum düşüncesinin

¹⁸⁵ T. Parla, a.g.e., 93.

¹⁸⁶ A. Makal, "Korporatizm", *a.g.m.*, 289. "Toplumsal durumları ve üretimdeki yerleri ne olursa olsun, belli bir meslekle ilgili bulunan tüm bireylerin girecekleri meslek örgütlerini koruma ya da kurma niyeti", faşist partilerin programlarında ortak bir şekilde yer almaktaydı. Bu konuda en az söz eden Nazi Partisi programıydı, ancak İtalya'daki Faşist ve İspanya'daki Falanj Parti programları çok daha açık konuşmaktaydı. Korporasyonlar toplumsal sınıfları birbirinin karşısına dikmek yerine, bir araya getirerek ulusal dayanışmayı gerçekleştirecekti. R. Bourderon, *Faşizm, İdeoloji ve Uygulamalar*, Çev. K. Somer, Ankara, Onur Yayınları, 1989, 21. Anlaşılabacağı üzere korporatizm sınıflar arası işbirliğine vurgu yapmaktadır. Bu nedenle korporatizmin, işçi sınıfının bastırılmasını sağlamak amacıyla kapitalist devletler tarafından geliştirilen bir strateji olduğu çeşitli Marksist eleştirmenlerce dile getirilmiştir. A. Cawson, "Korporatizm", *a.g.m.*, 41.

reddedilmesi halinde, belirgin bir alternatif haline gelmektedir. Açık sınıf çatışması düşüncesini reddeden, çıkar çatışmalarının akılcı biçimde ve yönetsel yöntemlerle çözülebileceğine inanan; ancak ütopyacı bir toplum görüşünden değil, faydacı düşüncelerden hareket eden bürokratik, askeri ve teknokratik elitler için korporatist çözüm özellikle çekici bir seçenektir. Korporatist çözüm, bir taraftan çıkarlardaki çeşitliliğin, toplumdaki çoğulculuğun ifadesine olanak sağlayacak, diğer taraftan da bu çeşitliliğin çatışma yollarıyla, özellikle de sınıf çatışması biçiminde ifadesini sınırlandıracaktır.¹⁸⁷ Korporatizmin sınıf olgusuna ve sınıf savaşımına bakışı, ileride ayrıca ele alınacağından, burada ayrıntısına girilmeyecektir.

2. KORPORATİST ÇÖZÜM: KLASİK KORPORATİZM

Hem liberalizme ve liberalizmin bireyciliğine, hem de sosyalizme ve sosyalizmin sınıf siyasetine karşı olan korporatizm, toplumun bütünlüğüne zarar verdiğini düşündüğü bireycilik ve sınıf siyasetine karşı mesleki örgütlenmeyi önermekte ve toplumsal bütünlüğün de meslek gruplarının birbirleriyle dayanışma içerisinde olmasıyla sağlanabileceğini ileri sürmektedir.

Korporatist düşünce açısından toplum, aralarında ilişki bulunmayan insanlardan oluşmuş bir yığın, bir kitle değildir. Toplum, doğal, biyolojik, duygusal, dini, coğrafi, mesleki ve benzeri yakınlıkların ve çıkarların yarattığı bağlarla birbirine bağlanmış bireylerin oluşturdukları çeşitli toplumsal kuruluşlardan,

¹⁸⁷ J. J. Linz, a.g.e., 195. Gerçekten de belli bir gelişmişlik derecesine ulaşmış olan toplumların, sınıfsal çıkarlar ve ekonominin örgütlenmesi açısından birbirinden farklı politikalar izleyen çeşitli otoriter rejimleri, bürokratik, askeri ve teknokratik otoriter yönetimin ötesine geçerek organik yapılar aracılığıyla, yani korporatif örgütlenme ile toplumda kontrollü bir katılma ve mobilizasyon sağlamaya yönelmişlerdir. Böylece hem liberal demokrasinin bireyci yaklaşımını, hem de sınıf çatışmalarını reddederek, modern ya da modernleşen toplumlardaki bir birinden farklı çıkarları temsil edebilecek kurumsal bir kanal sağlamaya çalışmışlardır. Bu girişimler ya mobilize edici tek partinin alternatifi olmuştur; ya da tek parti yönetiminin bir aracı veya tamamlayıcısı, hatta tek parti ile toplumu birbirine bağlamanın bir yolu olarak görülmüştür. J. J. Linz, a.g.e., 188.

birliklerden kurulmuştur.¹⁸⁸ Toplum içerisindeki bu birliklerden, kuruluşlardan kasıt, aile, meslek örgütleri ve çeşitli başka toplumsal kuruluşlardır, ancak korporatizm açısından bunlar arasında asıl ön plana çıkan meslek örgütleridir.

Klasik korporatizm dönemi söz konusu olduğunda, meslek örgütlenmesi denildiğinde akla korporasyonlar gelmektedir. Korporasyon en genel anlamıyla bir meslek kuruluşudur. Ancak bu genel tanımlama, korporasyonu toplumdaki diğer meslek kuruluşlarından ayırmaya yetecek verileri sunmamaktadır. Bu nedenle Göze'nin korporasyonların özelliklerini sıralamasından yola çıkarak ve bu özellikleri katarak daha ayrıntılı bir tanımlama yapılmalıdır. Buna göre korporasyon; birbiriyle ilgisi bulunan birden fazla meslek kolunda, bir ekonomik faaliyete katılan işçi, işveren ve teknik elemanları zorunlu olarak kendi bünyesinde birleştiren, tekelci meslek kuruluşudur.¹⁸⁹ Bu kuruluşların niteliği nedir? Korporasyonlar toplumsal bir kuruluş niteliği taşımaktadır. Toplumsal kuruluşlar da, içerisinde var oldukları, kuruldukları toplumların sosyal, ekonomik ve siyasal yapısına uygun biçimde ortaya çıkarlar. Bu nedenle korporasyonlar da içerisinde bulundukları farklı sosyal, ekonomik ve siyasal yapılara bağlı olarak farklı biçimlerde ve niteliklerde ortaya çıkmaktadırlar.¹⁹⁰ Korporasyonların hukuki statüleri de bu etkenlere bağlı olarak belirlenmektedir. Yine bu doğrultuda meslek kategorilerinin (kurulan korporasyonların) sayısı, her korporatizmin kendi şemasına göre değişiklik göstermektedir.¹⁹¹

¹⁸⁸ A. Göze, *Korporatif Devlet*, a.g.e., 6-7.

¹⁸⁹ A.Göze, a.g.e., 17 ve 20-21. Korporasyonların söz konusu özellikleri üzerinde burada durulmayacak, ileride daha ayrıntılı biçimde “Klasik Korporatizm’in Ekonomik Alandaki Uygulamaları” başlığı altında değinilecektir.

¹⁹⁰ A. Göze, a.g.e., 16.

¹⁹¹ T. Parla, a.g.e., 96.

Korporatizmde çıkarların temsiline ilişkin süreçler ve uygulamalar söz konusudur. Bu çıkarlar, bahsedildiği gibi bireysel çıkarlar ya da sınıf çıkarları değil, mesleki korporasyonlar ya da korporatist temelde örgütlenmiş çıkar grupları tarafından temsil edilen toplu çıkarlardır.¹⁹² Bu doğrultuda korporatizm, her biri toplumsal iş bölümünde yerine getirdikleri işleve göre çeşitli korporasyonlara bölünmüş sınıfsız (aslında sınıf çatışmalarını reddeden demek daha doğru olacaktır) bir toplumsal yapıyı öngörmektedir.¹⁹³

Toplumsal bölünmeyi (ayrışma ya da farklılaşma da denilebilir) mesleki örgütlenme esasına dayandıran korporatizm; sınıf çatışmalarını engellemek amacıyla emek ve sermaye unsurlarını aynı meslek kategorisi içerisinde bir araya getirmektedir. Bu mesleki örgütlenme açısından önemli bir özelliktir. Korporasyon bir meslek dalında çalışan tüm üreticileri, yani işçi, işveren ve teknik elemanları aynı kuruluş içerisinde bir araya getirmektedir.¹⁹⁴ Böylece korporatizm, liberal kapitalizmle, sosyalizm arasında bir ara yol izlemek iddiasındadır. Birbiriyle çatışan sermaye ve emeği, yani patronla işçiyi barıştırmaya çalışmakta, bunun sonucu olarak da kamu çıkarları için uyum içerisinde toplumsal adaleti sağlamaya çalışmaktadır.¹⁹⁵

Tarihsel süreç içerisinde klasik dönem olarak adlandırdığımız aşamasında korporatizm, aynı dönem içerisinde daha farklı türü bulunmasına rağmen, çok daha

¹⁹² T. Parla, a.g.e., 94.

¹⁹³ A. Cawson, "Korporatizm", a.g.m., 39.

¹⁹⁴ A.Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 114-115.

¹⁹⁵ *Olivera Salazar Kimdir? Korporatizm Nedir?*, a.g.e., 49. Korporatizm taraftarlarına göre, ekonomik alanda korporasyonlar, her meslek dalında sermaye sahipleriyle emekçileri bir araya getirerek, gerek patronlara, gerekse de işçilere eşit oy hakkı vererek aralarındaki anlaşmazlıkları eşit hak ve yetkilerle halleden meslek örgütleri olarak ele alınmaktadır. Böylece, hem sermayenin, hem de emeğin bir diğerine hâkim olmasının, birbirlerini istismar etmesinin önüne geçileceği düşünülür. *Olivera Salazar Kimdir? Korporatizm Nedir?*, a.g.e., 26. Korporatist düşünürler, sadece emek ve sermaye arasındaki çatışmaların değil, sermayenin kendi içerisindeki rekabetin de, yani sermayedarla sermayedar arasındaki çatışmanın da düzenlenmesinin en iyi yolunun korporatist örgütlenme olduğunu dile getirmektedirler. *Olivera Salazar Kimdir? Korporatizm Nedir?*, a.g.e., 48. Böylece korporatist örgütlenmeyle, yani meslek esasında örgütlenmeyle; hem liberal kapitalizmin anarşik, çatışmacı ve bu doğrultuda toplumu yıkıcı doğasına, hem de sosyalizmin sınıf çatışmaları üzerinden yükselişine set çekilmeye çalışılmaktadır.

baskın ve belirgin biçimi olan “faşist” ideoloji ile özdeşleştirilmiştir. Klasik dönemin devlet korporatizmi olarak değerlendirebileceğimiz ve “tekçi ve totaliter” nitelikleriyle ön plana çıkan faşizmin yanı sıra, toplumsal korporatizm olarak değerlendirebileceğimiz ve “daha çoğulcu ve ılımlı devletçi”¹⁹⁶ bir diğer tür de dayanışmacılık (Solidarizm) tır.

Sömürü ve çatışma yerine, adalet ve birliği savunan; liberal gelenekteki köklerine bağlı kalarak, kurulu toplumsal ilişkileri tehdit etme amacını taşımayan dayanışmacılıkta, denetimsiz bir kapitalizmin giderek artan bir toplumsal çatışmaya, devrime ve sonunda sosyalizme yol açacağını ısrarla vurgulanmıştır.¹⁹⁷ Dayanışmacılık, 19. yüzyılda liberal ve sosyalist öğretilerin toplumsal sorunu belirlemelerine rağmen, ona karşı tutarlı bir çözüm geliştiremediklerini iddia eden bir düşünce akımıdır. Dayanışmacılara göre liberal öğretisi serbest pazar koşulları içerisinde, bireysel çabayı ve rekabeti savunuyordu; ama ‘bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler’ sloganıyla adaleti yadsıyordu. Sosyalist öğretisi ise, maddi kaygılarla sadece adaleti savunuyor, bu doğrultuda insanın özgürlüğünü yitirmesine yol açacak bir adalet ortamını otoriter yöntemlerle gerçekleştirmeye yöneliyordu. Bunlara karşılık dayanışmacılık, her iki öğretinin sakıncalı yönlerini giderecek biçimde adaletle özgürlüğü tinsel bir yaklaşımla bir araya getirmeye, liberal ve sosyalist öğretiyi uzlaştırmaya yönelik bir çözüm bulmaya çalışmaktadır. Yani dayanışmacılık, girişim serbestliği ve mülkiyetin dokunulmazlığına zarar vermeksizin liberalizm ve sosyalizm arasında bir ‘orta yol’ bulma amacındadır.¹⁹⁸

¹⁹⁶ T. Parla, a.g.e., 8.

¹⁹⁷ S. Elwitt, *The Third Republic Defended, Bourgeois Reform in France, 1880 - 1914*, Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1986, 170.

¹⁹⁸ Z. Toprak, “II. Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, *Toplum ve Bilim*, S. I, (Bahar 1977), 94., Z. Toprak, “Osmanlı Devleti’nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu: Solidarizm” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, 377. ve Z. Toprak, “II.

Bırakınız yapsınlarca liberalizm ve devrimci sosyalizm arasında, yani bireycilik ve toplumculuk arasında üçüncü bir yol arayan dayanışmacılık, devlet müdahalesini, toplumsal içerikli kanunları ve gönüllü örgütlenmeleri savunmaktaydı.¹⁹⁹

Dayanışmacılık, I. Dünya Savaşı öncesinden başlayarak III. Cumhuriyet dönemi Fransa'sının²⁰⁰ bir anlamda resmi ideolojisi olmuştur. Özellikle Radikal Parti çevresinde etkinlik kazanan dayanışmacılık, başta bir ara başbakanlık yapmış olan düşünür-siyasetçi Léon Bourgeois olmak üzere, reformist sosyalist ticaret bakanı Aleksandre Millerand, tarihçi Charles Seignobos, cumhuriyetçi eğitimci ve kuramcı Ferdinand Buisson, iktisatçı Charles Gide, Radikal gazeteci Gustave Geffroy ve Alfred Fouillée gibi birçok düşünürü çevresinde toplamayı başarmıştır. Ekonomiye devlet müdahalesini savunmak, çalışanlara ve güçsüzlere yönelik sosyal güvenlik mevzuatını gündeme almak, sınıf çatışmasının gereksizliğine inanmak, çelişkiden arınmış, uzlaşma esasına dayalı organik dayanışmayı benimsemek, laik eğitimi savunmak, pasifist ve uzlaşmacı olmak dayanışmacı öğretinin belirgin özelliklerindendir. Var olan toplumsal yapıyı veri olarak kabul eden dayanışmacılık, kapitalizmin ürettiği toplumsal adaletsizlikleri parlamenter yoldan ortadan

Meşrutiyet'te Toplumsal Proje: Tescin, Meslek ve Milli İktisat" *Yeni Türkiye*, (Osmanlı Özel Sayısı) C. II, S. 32, (Mart-Nisan 2000), 289.

¹⁹⁹ S. Lukes, *Émile Durkheim His Life and Work*, Middlesex, Penguin Books, 1975, 351.

²⁰⁰ Dayanışmacı düşüncenin etkinlik kazandığı III. Cumhuriyet dönemi Fransa'sında, özellikle iki dünya savaşı arası dönemde korporatist düşünce üzerinde yoğunlaşılması için uygun bir konjontürün bulunduğu söylenebilir. Gerçekten de iki dünya savaşı arası dönem Fransası'nda entelektüeller ve siyasetçiler ekonomik bunalım, toplumsal bölünme ve tırmanan uluslararası gerilimle uğraşırlarken, bir yandan da düşünsel alanda gerçek bir korporatist kuramlaştırma patlaması yaşanmıştır. Bu kuramlaştırma girişimlerinin çoğu, bireyin, mesleki gruplara üyeliği aracılığıyla ulusal bir toplum içerisinde işlevsel ve ahlaki açıdan bütünleştiği bir sosyo-politik örgütlenme biçimini tanımlamaya yönelik girişimlerdi. Bu kuramsal girişim içerisinde yer alanlar anarşik bireycilik ve ezici devletçiliğin kötülüklerine karşı koymak için bir alternatif arayışı içerisinde olmuşlar ve bu doğrultuda bir üçüncü yol aramaya yönelmişlerdir. 1930'lara gelindiğinde, Bolşevizm ve faşizmin yükselişiyle beraber III. Cumhuriyet Fransa'sındaki siyasal istikrarsızlık ve skandalların artmasıyla yaşanan bunalım, kapitalizm ve piyasa güçlerinin etkinliği, adilliği ve meşruiyetini sorgulatmıştır. Bu gelişmeler de korporatist kuramlar üzerine yoğunlaşılmasını ve bu konuda çok sayıda çalışma yapılmasını destekleyici yönde olmuştur. M. Hawkins, "Corporatism and Third Way Discourses in Inter-War France", *Journal of Political Ideologies*, Vol. 7, No. 3, (2002), 302 ve 305.

kaldırmayı hedeflemekteydi. Bentham faydacılığını Fransa'ya yansıtan evrimci ve ahlakçı bir düşünce akımıydı. Dayanışmacı çevrelerde sosyalizme dost bir tavır alınsa da, toplumsal değişiklik söz konusu edilmemekteydi. Dolayısıyla eşitsizliklerin kaynağına inilmeksizin, sosyal adaletin sağlanması gerektiği savunulmaktaydı. Sosyalizmin siyasal silahı olan sınıf çatışmasının yerini, dayanışmacılıkta işbirliği ve dayanışma almaktaydı.²⁰¹

Üretmiş olduğu toplumsal sorunlar nedeniyle liberalizme tepki olarak ortaya çıkan korporatizmin, liberalizmi yadsıması gerektiği düşünülebilir. Ancak klasik dönemin toplumsal korporatizmi sayılabilecek olan dayanışmacılık, liberalizmi yadsımayı çok ileriye götürmemekte, hatta liberalizmin bazı yönlerini benimsemektedir. Dayanışmacılık bütünsel biçimde liberalizmi ekonomik, siyasal ve toplumsal bir örgütlenme modeli olarak reddetmekle beraber, siyasal ve kültürel liberalizmin çeşitli ilkelerini belli idealler halinde içerisinde bulundurmaktadır.²⁰² Örneğin dayanışmacılık, liberalizmdeki felsefi ve kültürel hoşgörüyü, çoğulculuğu reddetmemektedir.²⁰³ Oysaki liberalizmin hem örgütlenme modeli yönünü, hem de siyasal ve kültürel ideallerini tümüyle yadsıyan, klasik dönemin devlet korporatizmi olan faşizmdir.

Dayanışmacılığın, faşizmden farklılığını ve bu bağlamda da liberalizme yakın yönlerini, dayanışmacı düşüncenin bireye ve devlete bakışında bulmak olasıdır. Faşizmin aksine, dayanışmacı düşüncede birey, toplum içerisinde anlam

²⁰¹ Z. Toprak, "II. Meşrutiyet'te Toplumsal Proje: Tesevüt, Meslek ve Millî İktisat", a.g.m., 289., Z. Toprak, "Osmanlı Devleti'nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu: Solidarizm" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, 377-378. ve S. Lukes, a.g.e., 350. Dayanışmacı düşüncenin ortaya çıkışı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız, S. Elwitt, a.g.e., 172-175. Dayanışmacı çevrelerde sosyalizme yönelik dost bir tavır alınmasının ya da belli noktalarda sosyalist kuramın kabul edilmesinin altında, Lukes'un da belirttiği gibi sosyalizmi etkisiz kılma amacı yatmaktadır. Bakınız, S. Lukes, a.g.e., 353.

²⁰² T. Parla, a.g.e., 90.

²⁰³ T. Parla, a.g.e., 129.

kazanmasına rağmen, ne toplum, ne de devlet tarafından yadsınmaktadır. Dayanışmacı siyasal kuram ve hukukta, bireylerin liberal modele oranla kısıtlı da olsa hakları vardır. Ancak dayanışmanın bir gereği olarak topluma karşı sorumluluklar da göz ardı edilmemiştir. Yani liberal modelden farklı olarak dayanışmacılıkta, bireyin haklarının yanı sıra sorumluluklarının da olduğu kabul edilmiştir. Bireyin önceliğini reddeden ve onu toplumla bütünleşmiş bir parça olarak kabul eden dayanışmacılığın yapmaya çalıştığı, bireyi “bırakınız yapsınlar” liberalizminin atomist bireyciliğinden ayırmaya çalışmaktır. Dayanışmacılıkta, mesleki gruplar ve bunların korporasyonları, birey ile devlet arasında tampon işlevini yerine getirmektedir. Söz konusu korporasyonlar, aslında bencil olduğu kabul edilen bireylere toplumsal ortak çıkar ruhunu aşıladıkları gibi, toplumsal korporatizmi açıklarken belirtildiği gibi sivil toplumun birer parçası olan korporasyonların özerk yetki alanlarına devletin müdahale etmesine engel olurlar. Böylece de bireylerin hakları korunmuş olur. Dayanışmacılığa göre, sivil toplumu oluşturan korporasyonlar bile bireysel kişiliğin gelişimi için vardır. Bireysel kişilik toplumsaldır, ama bu bireysel kişiliğin toplum ya da millet içerisinde erimesi anlamına gelmemektedir. Dayanışmacı ahlak, önemini reddetmediği bireyi, toplumsal bütünlük, dayanışma ve kamu yararı gibi ilkelere hizmeti bağlamında değerlendirir. Dayanışmacılık, birey ile toplumu karşı karşıya getirmediği gibi, devleti de bireyin tepesine çıkarmaz. Tüm bunlar arasında bir denge kurmaya çalışır.²⁰⁴

Dayanışmacılık, devletin rolü konusunda da faşizmden ayrılmaktadır. Dayanışmacılıkta devletin rolü, faşizme göre daha ılımlı bir içerik taşımaktadır. Devleti ulusa da, sivil topluma da üstün ve hâkim sayan faşizmin aksine

²⁰⁴ T. Parla, a.g.e., 99 ve 128-132.

dayanışmacılık; devleti, sivil topluma ve ulusa tabi kılmaktadırlar. Dayanışmacılıkta kuramsal olarak devletin yetkisi korporasyonlar arasındaki sorunların çözümüyle sınırlandırılmakta ya da devlet, meslekler arasındaki çatışmaların hakemi sayılmaktadır. Dayanışmacılıkta korporasyonların ve sivil toplumun özerkliği, açık ve çoğulcu amaçlarla devlete karşı korunmak istenmektedir. Yine de, faşizm ile dayanışmacılık arasındaki bu tür farklılıklara rağmen, her iki türde de ortak olan nokta, devletin yerinin liberal modele oranla büyütülmüş olmasıdır.²⁰⁵

Faşizm ise, 20. yüzyılda başta İtalya ve Almanya olmak üzere, İspanya gibi ülkelerde iktidara gelmiş olan bir siyasal düşünce ve bu siyasal düşünce doğrultusunda biçimlenen bir yönetim biçimi olarak ele alınabilir. Faşizm kavramı, genellikle totaliter, milliyetçi diktatörlükleri nitelemekte kullanılmıştır. Ancak bu kullanım faşizm kavramının özünden uzaklaştırılacak derecede genişletilmesi anlamına gelmektedir.²⁰⁶

Toplumsal krize karşı, diğer otoritarizm anlayışlarından farklı, modern bir tepki olarak faşizm, liberal, demokratik ve çoğulcu toplum ve siyasetin dayandığı varsayımlara, doğrudan ya da dolaylı yoldan ters düşen birçok akımı karmaşık biçimde bir araya getiren ve asıllarından saptıran bir akım olmuştur.²⁰⁷ Faşizm dinsel

²⁰⁵ Ancak devletin rolü konusundaki bu ılımlılığa rağmen, faşizm ile dayanışmacılık arasındaki fark çizgisini inceltten unsurlar da söz konusudur. Örneğin, dayanışmacılıkta, faşizmdeki biçimiyle devletin yönetsel ve totaliter yapısı reddedilmesine karşın; yine de devlete, bir ekonomik devlet olarak sadece bir takım düzenleyici işlevler değil, aynı zamanda çeşitli mesleki vicdanların üzerinde, kapsayıcı ve bütüncül bir kamu vicdanının bekçisi olma işlevi de yüklenmektedir. Bu da dayanışmacılıkta devletin alanını faşizmdekine doğru genişletmektedir. Dolayısıyla iki tür arasındaki ara biçimlere edimsel olarak kolaylıkla geçilebilmektedir. T. Parla, a.g.e., 129 ve 202.

²⁰⁶ Faşizm ile faşist olmayan sağ akımlar arasında kayda değer bir fark bulunmaktadır. Faşizmi diğerlerinden ayıran belirgin özelliği, kitleleri aşağıdan seferber ederek varlık kazanmasıdır. E. Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl*, a.g.e., 142. Faşizmin ne olduğuna dair birbirinden farklı yaklaşımlar bulunduğu gibi, üçüncü dünya ülkelerinde görülen biçimi de dahil olmak üzere, faşizmin farklı türleri olduğu ileri sürülmektedir. Ayrıca faşizmin ortaya çıkışında soldan gelen tehdit, ırksal, bölgesel ve dinsel bölünmeler, ulusal bütünleşmenin olmaması gibi etkenlerin rolü üzerinde de durulmaktadır. Bu konular hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız, A. J. Joes, "Fascism The Past and the Future", *Comparative Political Studies*, Vol. 7, No. 1, (April 1974), 107-133.

²⁰⁷ J. J. Linz, a.g.e., 201-202.

bir kimliğe bürünüşü ve tarihe yaptığı vurgu biçimiyle muhafazakâr bir ideoloji olarak karşımıza çıksa da, kendisini yenilikçi, reformcu bir anlayış olarak sunmaktadır. Yani faşizmin olduğu biçim muhafazakâr iken, olduğunu ileri sürdüğü biçim yenilikçi, reformcudur. Gerçekten de, faşizmin iktidara gelmesiyle beraber, siyasal ve ekonomik alanda yeni bir örgütlenmeye gidildiği, faşizm öncesi döneme göre farklı bir yapı oluşturulduğu gözlenmektedir. Örneğin İtalya ve İspanya’da ekonomik alanın korporatist esasta örgütlenmesi ve siyasal alanda da korporatist temsil yöntemine geçilmesi çabaları buna örnektir.²⁰⁸ Ancak tüm bu reformlar, niceliksel ve yüzeysel kalmaktadır; faşizmi gerçek anlamda yenilikçi, reformcu yapmaya yetmemektedir. Çünkü klasik korporatizm aşamanın devlet korporatizmi olan faşizmle beraber, örneğin faşizm öncesi İtalya’nın, tabii İspanya’nın da, toplumsal, sınıfsal yapısı ve mülkiyet ilişkileri dondurulmakta ve mevcut duruma despotik bir yönetimle istikrar kazandırılmaktadır.

İzleyen bölümlerde, düşünsel, ekonomik ve siyasal alanlarda klasik korporatizm incelenirken; klasik korporatizm ile özdeşleştirilen faşizm üzerinde durulacak, aynı dönemde faşizm kadar radikalleşmeyen ve sivrilemeyen toplumsal korporatizm uygulamalarına ya da dayanışmacılığa değinilmeyecektir. Faşizmle ilgili çözümlemeler yapılırken de, özellikle İtalya örneği üzerinde durulacaktır. Bunun çeşitli nedenleri arasında, faşizmin ilk defa İtalya’da ortaya çıkıp iktidara gelmesi, İtalya’nın faşizmle korporatist örgütlenmeyi bir araya getiren ideal bir örnek oluşturması ve bu ülkenin faşizmle beraber 20. yüzyılda korporatist toplum idealine en çok yaklaşan ülke olması yer almaktadır.

²⁰⁸ Ancak faşist ya da faşizan yönetimlerin korporatist örgütlenmeye gitmiş olmaları, faşizmi, korporatist devlet gibi bir devlet örgütü biçimiyle özdeşleştirmeye yol açmamalıdır. Nazi Almanyası zaman içerisinde korporatist görüşlerden uzaklaşmıştır. E. Hobsbawm, *Kısa 20. Yüzyıl*, a.g.e., 141.

a) Düşünsel Alanda “Klasik Korporatizm”

Düşünsel alanda klasik korporatizmi incelemek amacıyla, klasik korporatizm ile özdeşleştirilen ve onun devlet korporatizmi biçimi sayılabilecek faşizmin düşünsel yönünün belli parametre kavramlar bağlamında incelenmesi gerekecektir. Bu parametre kavramlardan birey, özgürlük, eşitlik ve demokrasi, faşizmin liberalizme; sınıf parametre kavramı da faşizmin sosyalizme yönelik tepkisinden doğan savlarını ortaya koymaktadır. Klasik korporatist aşamanın devlet korporatizmi olan faşizmde, liberalizm ve sosyalizm eleştirilerinden kaynaklanarak, yeniden tanımlanan bu kavramların yanı sıra; toplumsal düzen ve bütünlüğü sağlamak açısından büyük önem verilen devlet, toplum, parti ve şef gibi aşkınlık ve üstünlük tanınmış olan kavramlar da ele alınacaktır.

1- Birey, Özgürlük, Eşitlik ve Demokrasi

Liberalizm ve sosyalizmin aksine faşist kuramda, birey başlı başına bir değer olarak kabul edilmemekte, bireyin mutluluğu nihai hedef olarak esas alınmamakta ve öz itibarıyla bireylerin iyi varlıklar olduğuna inanılmamaktadır. Bu bağlamda İtalyan Faşizmi’nin lideri Mussolini, bireye olumsuz bakan İtalyan düşünürü Machiavelli’nin görüşlerini benimsediğini dile getirmektedir. Machiavelli’ye atıfta bulunan Mussolini’ye göre, bireyler bencildirler ve toplumsal durgunluğa kayarlar, bu nedenle devlet düzenleme ve sınırlama gücü olarak vardır. Bireyler kaytarmaya, yasaları çiğnemeye, vergi vermemeye ve savaşmamaya bakarlar, hatta devlete karşı ayaklanmaya hazırdırlar.²⁰⁹ Mussolini İtalyan Ansiklopedisi’nin “faşizm” maddesi

²⁰⁹ B. Mussolini, “ Halk Hiçbir Zaman Egemen Değildir ”, *Çağdaş Politika Sorunları*, Der. Gaeton Picon, Çev. Sabahattin Eyüboğlu - Vedat Günyol, İstanbul, Çan yayınları, 1962, 20.

için yazdığı makalede, “maddi dünyanın insanı”, “faşizmin insanı” ayrımını yapar görülmektedir. Maddi hayat içerisinde yaşayan insan, bencil ve geçici bir zevk hayatı içinde yaşamaya kendisini yönlendiren bir kanun tarafından yönetilmektedir. Oysa faşizmin insanı, bu bencillığe ve geçici zevke yönlendiren maddi yaşam kanunlarına uymaksızın, kendi özel çıkarlarından fedakârlık ederek, daha yüksek sayılan bir manevi davaya kendisini adar.²¹⁰ Böylece faşizmde, birey sayılabilmek için insan olarak dünyaya gelmiş olmanın yetmediği, faşizmin manevi davasına adanmış olmak gerektiği anlaşılmaktadır.

Birey toplum ilişkileri bağlamında faşist kuram, bireyi toplumun dışında ve toplumdan ayrı olarak ele almamaktadır. Toplum insanın yaradılışında var olan doğal bir eğilimin sonucu olarak kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Faşist kuramda, toplumun kuruluşundan önce, toplumun dışında var olan ve değer taşıyan birey anlayışı ve bireyleri özgür istek ve iradeleriyle toplumu meydana getirdikleri düşüncesi kabul edilmemektedir.²¹¹

Faşist kuramda ancak toplum içerisinde varlığı kabul edilen birey, ulus aracılığıyla saygınlık, güç ve sorumluluk kazanmaktadır. Faşizmde birey ulusal davaya katıldığı sürece yüceltilmekte, varlığını borçlu olduğu ulusa karşı bir takım sorumluluklara sahip olmaktadır. Güçlü ya da güçsüz toplum içerisindeki tüm bireyler ulusal davaya katılacaktır. Sağlanan ulusal başarılar bireysel başarılar olmaktadır, bireysel başarıları ancak ulusal başarılar sağlamaktadır. Birey ve ulusun yazgısı ortaktır.²¹² Bu anlayış faşist kuramda sınıf bilincini bastırmayı sağlamaktadır.

²¹⁰ B. Mussolini, “Mussolini Faşizmi Nasıl Anlatıyor?”, (N. H. Sinanoğlu, *Faşizm ve Onun Devlet Sistemi*, İstanbul, Muallim A. Halit Kitaphanesi, 1933 içerisinde), 10.

²¹¹ A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 95-96.

²¹² Toplum ya da ulus içerisinde tanımlanan birey, toplumsal çerçevelerin darmadağın olması, sınıfların yadsınması ve toplum içindeki diğer bireylerle benzemezliği gibi nedenlerle yalnız kalmaktadır. Bireyler kendi güçleriyle gerçekleştirdikleri yazgıları içerisinde yalnız bırakılmışlardır.

Toplum içerisindeki, farklı yaşam koşullarına dayanan sınıf bilinci yerine, çıkarların özdeşliği vurgulanmaktadır.²¹³ Faşist kuramda birey ulus ya da toplum diyebileceğimiz kolektif bütün içerisinde tam anlamıyla eritilmiş, sınıf gibi toplumsal çerçeveler reddedildiğinden, resmen kabul gören kolektif bütün dışında yalnız ve güçsüz bırakılmış, tanınmamıştır.

Faşist kuramda bireyin devlet karşısındaki konumu, toplum karşısındaki konumuna benzemektedir. Birey devletin oluşmasını sağlayan unsur olmadığı gibi, devletin amacı da değildir. Devlet kişilerin istek ve iradeleri dışında kendiliğinden oluşan sosyolojik ve tarihsel bir gerçek, aynı zamanda organik bir bütündür.²¹⁴ Faşist kurama göre bireyin devlet karşısındaki konumu nedir? Bireyler hücre olarak kabul edilmektedir. Hücreler birleşerek grubu oluşturmaktadır. Faşist kuram açısından önemli olan gruptur, hücreler değil.²¹⁵ Faşizmde birey, liberalizmde olduğu gibi soyut bir varlık olarak tanınmadığından, toplum ve devlet içerisinde yerine getirdiği işlev ya da işlevler bağlamında somut olarak ele alınmış ve devlet içerisinde yerine getirdiği bu işlev ya da işlevler esasında varlık ve değer kazanmıştır. Söz konusu işlev ya da işlevler toplum içerisinde çeşitli kuruluşlar içerisinde yerine getirilmektedir. Faşist kurama göre bireylerin devlet sistemi içerisindeki yerleri, içerisinde bulundukları çeşitli sosyal kuruluşlar aracılığıyla belirlenmektedir.²¹⁶ Bu

Bireyler hiçbir toplumsal dayanışma yoluyla içinde bulundukları durumdan kurtulamamaktadırlar. Bireylerin toplum içindeki konumları sadece kendi çabalarına bağlıdır, ancak bireysel çabalarının sonuçları da başlangıçta sahip oldukları doğal yetenekleri ile sınırlanmıştır. Böylece faşist kurama göre, toplumdaki en düşük yetenekliler sessizce yazgılarına boyun eğecekler, orta yetenekliler istekleri ve iradeleriyle en iyi konuma yükselme umuduyla günlük görevlerini yerine getirecekler, en üstün yetenekli bireyler de yığınları yönetecek, diğer insanları egemenlikleri altına alacaklardır. R. Bourderon, a.g.e., 94-96.

²¹³ R. Bourderon, a.g.e., 87.

²¹⁴ A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 103.

²¹⁵ M. Sarica - R. Aybay, *Faşizm*, İstanbul, İzlem Yayınları, 1962, 34.

²¹⁶ A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 103.

durumda devlet tarafından tanınan özneler bireyler değil, gruplardır. Bireyler guruba feda edilebilirler.

Faşist kuramın özne olarak bireyleri değil, grupları esas alması, daha ilerideki bölümlerde ele alınacağı gibi, ekonomik örgütlenme ve siyasal temsil alanında korporatist sistemi benimsemesinden kaynaklanmaktadır. Gerçekten de İtalyan İş Kanunu'nda, korporatist devletin bireylerin refah ve mutluluğunu gerçekleştirmeye çalışacağı belirtilmiştir. Ancak unutulmamalıdır ki, faşizm, liberalizm ve Marksizm gibi nihai olarak bireyin mutluluğunu esas almamaktadır. Asıl belirtilmek istenen, birey milletin davasını gerçekleştirmeye ne oranda katılıyorsa, korporatist devlet te bireyin refah ve mutluluğunu o oranda sağlamaya çalışacaktır.²¹⁷ Anlaşılabacağı üzere faşist kuram açısından, birey devletin amaçlarını gerçekleştirmede bir araç olarak ele alınmaktadır.

Amaç-aracı ilişkisi söz konusu olduğunda ortaya kendiliğinden bir hiyerarşi çıkmaktadır. Amaca ulaşmada araç olarak kullanılan, hiyerarşik ilişkinin alt basamağında yer almaktadır. Gerçekten de faşist kuram açısından devlet-birey ilişkisi ele alındığında, bu hiyerarşinin alt basamağında birey, arada devletin doğrudan dayanağı olan çeşitli sosyal kuruluşlar ve en üstte de devlet yer almaktadır.²¹⁸

Faşist kuram tarafından yüceltilen devlet bütün milletin ve milletin tüm üyelerinin hayatını yönetir. Devletin otoritesinin maddi ya da manevi herhangi bir sınırı yoktur. Bireyleri canı ve malı devletindir ve devlet kazanılmış hiçbir hakka saygı göstermek zorunda değildir.²¹⁹ Bu derece bireylerin hayatlarına karışan ve düzenleyen devlet karşısında, bireylerin kendilerini iktidara karşı koruyacak hak ve

²¹⁷ A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 109.

²¹⁸ A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 105.

²¹⁹ G. Mosca, *Siyasi Doktrinler Tarihi*, Çev. S. Tiryakioğlu, İstanbul, Varlık Yayınları, 1968, 333.

özgürlüklerinin olmadığı anlaşılmaktadır. Faşist kuram açısından önemli olan, bireylerin hakları değil görevleridir. Bireylerin devlet iktidarına karşı ileri sürebilecekleri hakları yoktur, sadece yerine getirmeleri gereken görevleri vardır.²²⁰ Bu açıklamalar doğrultusunda faşist kuramın bireycilik karşıtı bir kuram olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.²²¹

Faşist kuram bireycilik karşıtı olmasına rağmen, ne Marksizm'in yaptığı gibi bireyi ezdiğini, ne de liberalizmin yaptığı gibi onu yalnız bıraktığını, aslında bireye gerçek yeri verdiğini ileri sürmektedir. Bireyin değer kazanması faşist kuramın şu üç noktasının uygulanmasıyla gerçekleşecektir²²²: 1- Bireyin kolektif çerçeveler içerisinde eritilmesi, 2- Bireylerin kendi aralarındaki eşitsizliklerin ilanı, 3- En iyilerin ayıklanmasına dayanan yaşama savaşımlı ilkesi.²²³ Sayılan ilkelerden, faşist kuramın bireyler arasında da bir hiyerarşik sıralama kurduğu anlaşılmaktadır. Böylece birey ile devlet arasındaki hiyerarşik yapılanmaya, bireylerin kendi aralarındaki hiyerarşik yapı eklenmekte, sonuçta da buyurganlığı en tepeden başlayarak toplumun her alanına nüfuz eden ve bireyi köle konumuna indirgeyen totaliter bir sistem ortaya çıkmaktadır. Faşist totaliter sistem içerisinde bireyler, hak ve özgürlükleri olmaksızın ya da toplumsal konumları uyarınca milli davaya hizmet ettikleri oranda devlet tarafından kendilerine sağlandığı kadar özgürlüğe sahip olmakta, daha çok sorumluluk sahibi olarak ele alınmaktadırlar.

²²⁰ A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 104.

²²¹ İtalya'nın faşist lideri Mussolini, faşizmin açıkça bireycilik karşıtı olduğunu, bu nedenle Liberalizmi de reddettiğini, çünkü Liberalizmin devlet çıkarlarını ferdin çıkarlarına feda ettiğini belirtmektedir. B. Mussolini, *Faşizm, Faşist Devlet*, Çev. H. Tuncay - S. Toker - M. Tekin, İstanbul, Toker Yayınları, 1998, 9.

²²² Bourderon faşist kuramda "bireyin değer kazanması, hareketlere göre öğretinin şu üç noktasını uygulanmasından doğacaktır" demektedir. R. Bourderon, a.g.e., 84-85. Faşist kuramda bireyin başlı başına bir değer olarak kabul edilmediği bilinmektedir. Bu noktada bireyin araçsal olarak değerinin göz önünde bulundurulması söz konusu olabilir. Belirtilen üç maddenin faşist kuramın bireylere bakışındaki ölçütler olarak ele alınması uygun olacaktır.

²²³ R. Bourderon, a.g.e., 84-85.

Faşist kuramda özgürlük konusu, kuramın bireye yaklaşımından ayrı tutulamaz. Faşist kuram, bireye ne denli güvensiz ve olumsuz yaklaşmışsa, bireysel özgürlük sorunsalına da o denli olumsuz yaklaşmıştır.

İtalyan Faşizmi'nin lideri Mussolini, faşizmde özgürlük sorunsalına, liberallerin özgürlük anlayışından farklı bir şekilde yaklaşıldığını dile getirmektedir. Mussolini'ye göre faşizm 'özgürlük' içindir. Hem de ciddi olan tek özgürlük için; 'devletin özgürlüğü' için, bireyin devlet içindeki özgürlüğü içindir. Faşist kurama göre her şey devlet içindedir, devletin dışında insani ve manevi hiçbir şey yoktur.²²⁴ Faşizm bir bütündür. "Şahsiyetin en yüksek ve kuvvetli şekli olan faşist devlet, kuvvettir; fakat manevi kuvvettir. Bu kuvvet, insanın moral ve entelektüel hayatının bütün şekillerini kendinde toplar. Onun için liberalizmin yapmak istediği gibi basit nizam ve sahabet vaziyeleri ile iktifa edilemez. Basit bir mekanizma değildir ki mefruz ferdi hürriyet dairesi ile hudutlansın. O, iradeye de, zekâyâ da nüfuz eder. Medeni cemaat içinde yaşayan insan şahsiyetinin ilham merkezi olan onun prensipi, derinlere iner; fikir adamının olduğu gibi, iş adamının, ilim adamının olduğu gibi ar(tist)in kalbinde yuva kurar...".²²⁵ Mussolini'nin bu sözlerinden anlaşılacağı üzere, faşist devlet bireylerin hem düşüncelerine, hem de faaliyetlerine müdahale edebilir. O halde faşist kuramda bireyleri devlet iktidarı karşısında koruyan hak ve özgürlükler alanının tanınmadığı söylenebilir.

Faşist kuramda, özgürlük devletin özgürlüğü olarak ele alındığından, bireysel özgürlük de, bireyin devlete bağlı olarak sağlayacağı özgürlük olarak yorumlanmaktadır. Bu doğrultuda, devlet kuvvetlendikçe, iktidarın artmasından bireyler de yararlanırlar; bireylerin çalışma alanları genişler. Amaç devletin

²²⁴ B. Mussolini, "Mussolini Faşizmi Nasıl Anlatıyor?", a.g.m., 12.

²²⁵ B. Mussolini, "Mussolini Faşizmi Nasıl Anlatıyor?", a.g.m., 14-15.

yüceltilmesi olunca, bireysel özgürlüklerin yerine görevler geçirilmektedir. Bireyin görevi de, kendisini ulusal bilincin yüksekliklerine ulaştırmak ve onun içinde kendi kimliğini tamamen unutmaktır.²²⁶

Faşist kuram açısından, bireylerin özgür olmaları değil, sosyal kuruluşlar içerisinde örgütlenmesi önemlidir. Bireyler, içerisinde bulundukları kuruluşların disiplin ve otoritesine uymak zorundadırlar. Özgürlük bireylere değil, bu sosyal kuruluşlara tanınmış, ancak söz konusu özgürlük daha çok özerklik, otonomi anlamında yorumlanmıştır. Bu kuruluşlar içerisinde yer alan bireyler, çift yönlü otorite ve disiplin altında bulunurlar. Öncelikle içerisinde bulundukları kuruluşun otorite ve disiplini altında bulunan bireyler, daha üst derecede devletin otorite ve disiplini altındadırlar.²²⁷ Faşist sistemde, bireylere değil, sosyal kuruluşlara özgürlük, daha doğrusu özerklik ve otonomi tanındığından bahsedilirken söz konusu sosyal kuruluşların geniş bir serbestlik içerisinde bulundukları düşünülmemelidir. Faşist kuram açısından bireylerin içinde yer alacakları sosyal kuruluşların da faşist iktidar tarafından tanınan kuruluşlar olması gerekmektedir. Faşist iktidar, klasik olarak adlandırılan kişi hak ve özgürlüklerini tanımadığı gibi, üçüncü kuşak haklar ya da dayanışma hakları olarak adlandırılan, bireylerin ortaklaşa kullanabilecekleri örgütlenme hakları alanında da, hukuki ve fiili olarak devletin tanımadığı hiçbir oluşuma izin vermemiştir.²²⁸ Bireylerin toplumsal alanda örgütlenmelerine getirilen bu sınırlamalar, devletin sivil toplum alanına yaptığı müdahale olarak değerlendirilmelidir. Faşist sistem kendisinin tanımadığı tüm sivil toplum kuruluşlarını ortadan kaldırmakta, ancak kendisinin tanıdıklarının örgütlenmesine

²²⁶ M. Sarıca - R. Aybay, a.g.e., 34-35.

²²⁷ A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 108.

²²⁸ Prezzolini faşist iktidarın toplanma özgürlüğü, örgüt kurma özgürlüğü, basın özgürlüğü gibi alanlardaki kısıtlayıcılığına değinmektedir. Bakınız. G. Prezzolini, *Faşizm*, Çev. Menemenlize Ethem, İstanbul, Mektep Neşriyat Yurdu, 1932, 66-67.

izin vermekle de, sivil toplumu devletin bir uzvu haline getirmekte, hatta kendi içerisinde eritmektedir. Poulantzas da faşist kuramı değerlendirirken bu noktaya değinmektedir. Poulantzas'a göre çoğulcu kapitalist sistemlerde devlet ile birey arasında özerk sivil toplum örgütleri bulunur ve bu ana organlar bireyin devlet karşısındaki özerkliği olarak nitelenebilen özgürlüğünün garantisini oluştururlar. Kapitalist devlet biçimleri arasında olağanüstü devlet biçimi olarak nitelendirilen totaliter faşist devlet sisteminde ise, bireyle devlet arasında yer alan bu ana organlar devlete bağlanmakta, toplumsal yaşamın bütünü devletleştirilmekte, birey ve devlet arasındaki özerk kurumlar ortadan kaldırılmaktadır.²²⁹

Faşist kuram hiyerarşi ilkesini ve bu doğrultuda yapılandırılan örgütlenmeyi benimsemiştir. Faşist kuramda bu hiyerarşik yapılanmanın, hem devlet ve bireyler arasında, hem de toplum içerisinde yer alan bireylerin kendi aralarında olduğu kabul edilmiştir. Katı bir hiyerarşik yapılanmayı kuramın ana ilkelerinden biri haline getiren bir öğretinin, hukuki ya da fiili olarak bireylerin eşitliği fikrini daha baştan reddettiği belirtilebilir.

Faşist kuram bireyler arası eşitsizlik esasını, “yaşama savaşı”, “doğal ayıklanma” ya da “en iyiler kazanır” gibi bir takım formüllere dayandırmaktadır. Buna göre bireysel ilerleme sırf bireysel savaşla elde edilmektedir. Bir tarafta iyiler ve güçlüler vardır, diğer tarafta ise kötüler ve güçsüzler. Bireylerin toplumdaki

²²⁹ Aslında Poulantzas, kapitalizmin öbür çoğulcu biçimleri ile olağan üstü devlet biçimi olan faşizmin, sivil toplum-devlet ilişkisi bağlamında birbirlerine benzediklerini söylemektedir. İki devlet biçimi arasındaki fark, sivil toplum örgütlerinin faşizmde devlet sistemine dahil olması, diğer çoğulcu biçimlerde ise bağımsız, özerk olmamalarından ileri gelmemektedir. Poulantzas'a göre her iki biçimde de, sivil toplum örgütleri devletin ideolojik aygıtları olarak zaten tam bağımsız değildirler. Faşizmdeki asıl fark, devletin ideolojik aygıtları olan bu sivil toplum örgütlerine hukuki bakımdan özel değil de, kamu statüsü verilmesidir. Daha ayrıntılı bilgi için bakınız, N. Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, Çev. A. İnel, İstanbul, Birikim Yayınları, 1980, 326-327.

yeri, bireysel bir sorun olarak ele alınmaktadır.²³⁰ Bireyler arasındaki doğal yetenek farklarından doğan bu hiyerarşinin sonucu, kendini doğrudan bireyin toplum içerisinde konumlanmasında göstermektedir.

Bireyin toplum içerisinde kazandığı konum da, faşist kuram açısından bireylerin eşitsizliği anlayışını pekiştiren bir unsur olmaktadır, çünkü bireyler sosyal kuruluşlar içerisinde yerine getirdikleri fonksiyonların değerine göre belli bir sıralamaya tabi tutulmaktadır. Bu sıralama belli esaslara dayanarak gerçekleştirilecektir. Faşist düzende söz konusu esaslar, kamu yararı ve toplum çıkarıdır. Öyleyse faşist düzende, sosyal kuruluşlar içerisindeki bireylerin kamu yararı ve toplum çıkarını gerçekleştirmek açısından aynı değere sahip olmadıkları söylenebilir. İşte faşist kuramda bireylerin yerine getirdikleri fonksiyonun değeri doğrultusunda yapılan bu sıralamayla, bu değer hiyerarşisiyle, bireylerin eşit olmadığı ve eşit haklara sahip olmadıkları kabul edilmiştir.²³¹

Faşizmin, hem kuramsal, hem de hukuki açıdan bireylerin eşitliğini kabul etmemesinin doğrudan sonucu şudur: Bir takım insanlar buyurmak, diğerleri de verilen bu buyruklara uymak için yaratılmışlardır.²³² Bir toplumda buyurma yetkisine ve konumuna sahip olmak, toplumun diğer bireylerinden daha üstün bir takım

²³⁰ R. Bourderon, a.g.e., 91. Daha önceki bölümlerde Poulantzas'ın faşizmi çözümlerken, onu kapitalist devlet biçimleri arasında ele aldığını ve olağan üstü devlet biçimi olarak adlandırdığı belirtilmişti. Bu doğrultuda Bourderon da, faşist kuramdaki yaşama savaşımının, en iyilerin ayıklanmasının, en güçsüzlerin yok edilmesinin (ya da toplumsal hiyerarşide alt katmanlara mahkûm edilmelerinin de denilebilir) bir ürünü olan kapitalist yoğunlaşma düzenini meşrulaştırdığını söylemektedir. R. Bourderon, a.g.e., 187.

²³¹ A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 106-107. Faşist kuramın eşitlik (aslında eşitsizlik) sorunsalına yaklaşımını çözümlleyen Bourderon, faşizmin özgün bir yanı olan "köktencilik" eğilimine değinmektedir. Buna göre faşizm, bireyin rolü örneğinde çarpıcı bir şekilde görüldüğü gibi, kendisinden önceki görüşleri köktenciliktedir. Örneğin faşizm, kişisel yetenek ve değerlerin eşitsizliği gibi öncüllerden başlayarak, bu verilerin kaçınılmaz sonuçları üzerindeki tüm örtüleri atmakta ve felsefi, toplumsal, ahlaki nitelikteki hiçbir düzelticiyi kabul etmemektedir. Bu konularda Liberalizmin orta terimler kullandığı, bireyin haklarını komşu bireyin haklarının başladığı yerle sınırladığı, insanın insanı sömürmesini reddettiği yerde, faşizm hiçbir şeyin düzeltemeyeceği ve düzeltilmesi de gerekmeyen bu özsel eşitsizlikler doğrultusunda güçlülerin güçsüzleri yönetmesini ve sömürmesini onaylamaktadır. R. Bourderon, a.g.e., 123.

²³² M. Sarica - R. Aybay, a.g.e., 40.

özelliklere sahip olmayı gerektirdiğinden, faşist kuramın seçkinler kuramını benimsediği ortaya çıkmaktadır.²³³

Gerçekten de faşist kuram, iktidarın kaynağına halkı koymamakta, iktidarın halkın üstün iyiliğini sağlayanların elinde olması gerektiğini savunmaktadır. Faşizmin halka güven duymayan yaklaşımı doğrultusunda, bireylerin gerçek çıkarlarını kavrayamayacağı belirtilerek, milli çıkarların belirlenmesi ve gerçekleştirilmesi işi seçkinlere bırakılmaktadır. Çünkü bireylerin oluşturduğu yığınlar basit ve değersiz isteklerin ötesine geçemezler. Yığınların yüksek hedeflere ulaşmasının yolu, kendilerini büyük önderlere bağlamalarıdır.²³⁴ Büyük önderlerin rehberliği ile yüksek hedeflere ulaşılmasının savunulduğu bir sistemde, halkı temsil eden parlamentonun bir önemi kalmamaktadır.²³⁵

Faşist kuramın demokratik ilkelere ve demokrasiye karşı olduğu açıkça söylenebilir. Tek partili ve totaliter bir sistemi amaçlayan, kendi koyduğu amaçlarla bireylerin amaçlarını özdeşleştiren, bireyi devletin amaçlarına ulaşmada araç konumuna indirgeyen, bireylerin hak ve özgürlüklerini kabul etmeksizin onlara sorumluluk yükleyen, bireylerin eşitliği fikrini hukuki açıdan dahi tanımayan, temsil mekanizmasında, demokratik temsil ve seçim ilkelerini benimsemeyen faşizmin, demokrasiyle uzaktan, yakından alakası yoktur.

²³³ Kuramın uygulama aşamasında da, İtalya'daki Faşist Parti aynen Komünist Parti'si gibi sayıya değil, amacı anlayan ve o amacın tüm sorumluluğunu üstlenen, geleceğini amacının zaferine bağlayan bilinçli yani seçkin insanlara dayanmıştır. F. R. (Atay), *Faşist Roma Kemalist Tiran ve Kaybolmuş Makidonya* y.y, Hakimiyeti Milliye Matbaası, t.y, 17.

²³⁴ Bourderon da, seçkinlerin yönetimi anlayışını faşist kuramdaki bireylerin kendi aralarındaki eşitsizliğin yarattığı çelişkiye dayanarak çözümlemektedir. Faşist kuramda bireyler bir taraftan toplum içerisinde katı bir şekilde belirlenmiş belli sayıda sosyal kuruluş içerisinde yer almaktaydı; ancak diğer taraftan da toplum içerisinde kişisel değerlerinin eşitsizliği nedeniyle sonsuz çeşitlilik içerisinde birleşmezcesine dağılmaktaydı. Bu durumda toplumun yönetiminin nasıl olacağı, devleti yönetme ve ulusal yazgıyı gerçekleştirmeye yetenekli otoritenin nasıl ortaya çıkacağı sorunu ortaya çıkıyordu. Faşist kuram insanlar arasındaki eşitsizlik ve ulusal yazgının tek olması nedeniyle çoğunluk ilkesini dışlamaktaydı. Sorunun çözümü, yurttaşların ortalamasının ötesine geçen ve kitleleri yönetme sorumluluğuna sahip seçkin kişilerin yönetime geçmesinde görülmekteydi. R. Bourderon, a.g.e., 88-89.

²³⁵ M. Sarıca - R. Aybay, a.g.e., 38-39.

Faşizmin temellerini liberal demokrasinin toplumsal bunalımlara çare bulamaması ve işçi sınıfı devrimi korkusu oluşturunuyordu. Faşizmin kuramsal temellerinin belirginleşmeye başladığı dönemlerde, İtalya’da siyasal sistem içerisinde ağırlığını hissettiren güçlü bir sosyalist hareket söz konusuydu. Öyle ki, sosyalizm karşıtı çevreler liberal demokrasinin sınırları içerisinde, önünü kesmeyi istedikleri bu akımın önünü kesememekteydiler. Ayrıca İtalya’da siyasal sistem çalkantılar içerisinde kalmış, siyasal sistemin istikrarı sağlanamamıştı. Ülkedeki parlamenter sistem, toplumun siyasal, ekonomik ve sosyal sorunlarını çözmekte yetersiz kalmaktaydı. İşte böyle bir ortamda ortaya çıkan faşist harekete göre, parlamenter sistem dinamik bir yönetim sağlayamazdı.²³⁶ Öyleyse çözümün, liberal demokratik ve parlamenter bir sistemin dışında aranması gerekmektedir.

Faşizmin iktidara gelmesiyle, demokrasiden vazgeçilmiş ve seçim ilkesi kaldırılmıştır. Faşist kuramda demokrasinin ve seçim ilkesinin eleştirisi yapılmaktadır. Faşist kuram açısından; “Aptal insanla akıllı insana birer oy vermek saçmadır; sayıya dayanan demokrasi saçmadır; siyaset adamlarının kudretsiz gevezelikleri saçmadır... Faşizm bu palavraların karşısına güçlü adamın estetiğini, boş ve dipsiz tartışmaları bertaraf ederek kesip atan askerce bir az konuşurluğu çıkarır ... Tek bir siyasi parti devleti ele geçirir ve onu canının istediği gibi yönetir. Partinin ne içinde, ne dışında hiçbir muhalefeti hoşgörmez. Parti askeri tipte bir disipline, bir hiyerarşiye ve bir teşkilatlanmaya tâbidir”.²³⁷ Faşist sistemde tek dereceli seçim sistemi kaldırılmıştır, ancak bu genel oy sisteminden tamamen vazgeçildiği anlamına da gelmemektedir. İktidar ele geçirildikten sonra, plebisitlerde

²³⁶ M. Sarica - R. Aybay, a.g.e., 40.

²³⁷ G. Mosca, a.g.e., 332.

olduğu gibi, halk evet-hayır oylamasına çağrılarak, halkın yönetime gelenlere iktidarı kesin olarak verdiğini onaylaması istenmektedir.²³⁸

Gerçekten de, demokrasiye ve demokratik seçim ilkelerine karşı olan faşizm iktidara geldiğinde, kendisinden önceki liberal iktidarlardan, bireyleri o ana kadar yararlandıkları özgürlüklerden mahrum bırakarak²³⁹, yani demokratik hak ve özgürlükleri tanımayarak ayrılmıştır.

2- Sınıf

Faşist kuramın sınıf kavramına yaklaşımını ortaya koymak açısından, faşizmin, liberalizm ve sosyalizmin sınıf olgusuna yaklaşımlarına yönelik eleştirisini açıklamak önem taşımaktadır. Faşistler, liberal sistemde devletin, gerek hukuki bakımdan, gerekse de üretim sürecinin çıkarları açısından, sınıflar arası mücadelelere karışma hakkının olmadığını düşünmektedirler. Sosyal mücadelelerde grev yapan işçilerin, şiddet eylemlerine başvurmadıkları sürece grev hakkı ve işverenlerin lokavt hakkı meşru görülür. Yani liberalizm, sınıf savaşımını kabul eder ve belli sınırlar içerisinde kalmak koşuluyla mücadelenin yapılmasına göz yumar. (Mücadelenin yapılmasının kabul edilmesi, kapitalist sistemde devletin belli bir sınıfın elinde olmadığı anlamına gelmez.) Yine faşizme göre, sosyalist sistemde devlet, fabrika ve tarla proletaryasının eline geçer. Çünkü sosyalizmde devlet, zaten bir sınıf egemenliğinin yerleşmesi amacını gütmektedir. Yani kapitalist sınıfın egemenliği yerine, proleter sınıfın egemenliği gerçekleştirilir; ancak faşistlere göre, bu sistem içerisinde yeni bir kapitalist sınıf oluşur ve yeni çelişkiler ortaya çıkar.²⁴⁰ Bu durumda, faşist kuram açısından, hem liberalizmin hem de sosyalizmin, gerek sınıf

²³⁸ G. Mosca, a.g.e., 332.

²³⁹ G. Carocci, *Faşizmin Tarihi*, Çev. M. Yılmaz, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1965, 43.

²⁴⁰ B. Mussolini, *Faşizm, Faşist Devlet*, a.g.e., 137-138.

çatışmaları, gerekse de bir sınıfın diğer bir sınıf üzerinde hâkimiyet kurması açısından sorunlu sistemler oldukları ortaya çıkmaktadır.

Faşist kuram açısından, sosyalizm işçi sınıfını iktidar sahibi yapmak istemektedir. Liberalizm ise herkese, eşitlik ve özgürlük vaat etmesine rağmen sermaye sahiplerinin çıkarlarını gözetten bir devlet sistemi olmaktan öteye gidememektedir. Kısaca her iki sistem de sınıf devleti olma paydasında birleşmektedir. Faşist kuramda ise, toplum içerisinde sınıfların var olduğu gerçeği kabul edilmesine rağmen, bir sınıfın diğer bir sınıfa tercih edilmesine ve feda edilmesine karşı çıkmaktadır. Faşist devlet kuramında, bir sınıfı diğerine üstün tutan devlet yönetimine karşı çıkıldığı²⁴¹ belirtilmektedir.

Öyleyse faşist kuramın sınıf olgusuna yaklaşımı nasıl ortaya konulmaktadır? Toplumdaki sınıflar arası çelişkiler nasıl ele alınmakta, çelişkilerin çözümü konusunda nasıl bir yol izlenmektedir? Öncelikle belirtilmelidir ki, faşistler, sınıf olgusuna yaklaşımda kendilerini, eleştirdikleri liberal ve sosyalist sistem karşısında çok daha farklı bir konuma yerleştirmekte, kendilerinin hiçbir sınıfa bağlı olmadıkları gibi, hiçbir sisteme esir olmadıklarını da ileri sürmektedirler.²⁴² Böylece, faşist kuram doğrultusunda faşist devletin herhangi bir sınıfın ürünü olmadığı ilan edilmekte, devlet sınıflar arasında ayrım gözetmeyen, sınıflar üstü, üstün bir konuma yerleştirilmektedir.

Faşist kuramda, sınıfların varlığı kabul edilmektedir, ancak kurama göre iki temel sınıf (kapitalistler ve proletarya) değil, toplumda çok daha fazla sayıda sınıf bulunmaktadır. Faşist kuramcılara göre toplumu, iki temel sınıf yerine, aralarından herhangi birinin sınırlarının nerede başlayıp, nerede bittiği belli olmayan, karışmış

²⁴¹ B. Mussolini, *Faşizm, Faşist Devlet*, a.g.e., 136.

²⁴² F. R. (Atay), a.g.e., 12.

kategori ve sınıflar oluşturmaktadır. Bireylerin hangi sınıfa ait olduğunu belirlemek zordur, çünkü bireyler aynı anda birçok kategorinin üyesi durumundadır. Bu durumda faşist kurama göre, yaşamı ve dünyayı uzlaşmaz iki sınıf arasındaki çatışma olarak değerlendirmek, gerçeği görmemektir.²⁴³ Dolayısıyla faşist kuram, söz konusu iki sınıfı uzlaşmaz çıkarlara sahip sınıflar olarak değil, çıkarları ortak bir amaçta birleşebilen ve her ikisi de bir diğerini bütünleyen unsurlar olarak ele almaktadır.

Faşizmde işçiler de, işverenler de milletin ya da toplumun vazgeçilmez sınıfları olarak ele alınmaktadır. Bu iki sınıfın hak ve çıkarlarının aynı ölçüde tanınması ve aynı ölçüde gerçekleştirilmesi gerektiği düşüncesi ileri sürülmektedir. Faşizm, işçi ve işverenleri birbirine karşıt iki topluluk olarak tanımamaktadır. Emek ve kapital birbirlerini tamamlarlar. Çünkü bu sınıfların çıkarları, kendi özel çıkarları değildir. Bunlar milletin yüksek çıkarlarını karakterize eden üretimin genel çıkarı olarak kabul edilmektedir.²⁴⁴ Bu doğrultuda faşist kuram, işçi ve patronu toplum içerisinde üretici olarak tanımlamaktadır. İşçi ve patronların çıkarı sonuçta özdeştir. Çünkü toplumsal hiyerarşideki yerleri ne olursa olsun, hepsinin ancak üretimin gelişmesiyle yaşayabileceği belirtilmektedir. Çünkü ulaşılmak istenen ve hiçbir toplumsal uzlaşmazlığın bozamayacağı bir ulusal dayanışma söz konusudur.²⁴⁵ Ulusal dayanışma söz konusu olduğunda, faşist kuramda ayrıcalıklı, üstün ve aşkın olan devlet kavramı ve otoritesi devreye girmektedir; çünkü sınıflar arası mücadelelerin bastırılması ve düzenlenmesi, işçi ve işveren arası ilişkilerin disiplin altına alınması devletin aktif müdahalesini gerektirmektedir.²⁴⁶

²⁴³ Valenziani, *Le Corporatisme Fasciste*, (1935), 19 - 22'den nakleden R. Bourderon, a.g.e., 228-229.

²⁴⁴ B. Mussolini, *Faşizm, Faşist Devlet*, a.g.e., 136 ve 138.

²⁴⁵ R. Bourderon, a.g.e., 61.

²⁴⁶ Belirtilmelidir ki, sermaye ve emek arasında işbirliği sağlanmasıyla sadece sınıflar arası çatışma bastırılmakla kalmıyor, temelde kitleler devlete mal ediliyordu. G. Carocci, a.g.e., 42.

Yapılan açıklamalar doğrultusunda belirtilebilir ki, faşist kuramda, işçi ve işveren, yani emekçi ve sermayedar sınıflar arasındaki ayrımın örtülmesi için, bunların tamamına üretimciler denilmekte ve korporasyonlar aracılığıyla bu sınıfların üretimciler birliği içerisinde birleştirilmesiyle, temeli ekonomik nedenlere dayalı olan çelişki, hukuki yollarla çözülmeye çalışılmaktadır.²⁴⁷ Aynı zamanda faşist kuramda, ayrı ayrı emekçi ve sermayedarların çıkarlarının olmadığı, milletin ortak çıkarı olduğu belirtilirken, atıfta bulunulan ve yüceltilen millet kavramı, çıkarları gereği enternasyonalist akımlardan etkilenen işçi sınıfının bu akımlardan koparılmasını ve millet içerisine tekrar çekilmesini sağlamaktadır.²⁴⁸

Faşist kuramda, çıkarları uzlaşmaz şekilde çelişen sınıfların varlığının yadsınması, toplumsal sınıfların toplumsal ya da milli amaç doğrultusunda işbirliği içine giren eşit unsurlar olarak ele alınması, aslında belli bir sınıfın işine gelen, bu sınıfın diğer sınıf(lar) üzerinde egemenliğini sürdürmesini sağlayan siyasal-kuramsal varsayımlardır. Gerçekten de faşizm, İtalya örneğinde yeni bir toplumsal düzen kurmak isteyen İtalyan işçi sınıfının girişimlerine karşı, burjuvaziyi korumak için kurulmuş bir hükümet biçimi olarak kabul görmektedir.²⁴⁹ Faşizmi burjuvazinin açık diktatörlüğü olarak niteleyen Togliatti'nin belirttiği gibi, faşizm, mevcut koşullardan hoşnut olmayan İtalyan işçi ve köylülerinin blok oluşturması karşısında, bu sorunu parlamenter sistem içerisinde çözemeyen burjuva ve küçük burjuva temeline dayanan bir yönetim biçimidir.²⁵⁰

²⁴⁷ M. Sarıca - R. Aybay, a.g.e., 37.

²⁴⁸ R. Bourderon, a.g.e., 61.

²⁴⁹ G. Prezzolini, a.g.e., 3.

²⁵⁰ P. Togliatti, *Faşizm Üzerine Dersler*, Çev. Ş. Yalçın - Y. Demirekler, Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2000, 26 ve 33-34. Poulantzas da, İtalya'da faşist harekete önemli ölçüde destek vermiş olan subayların geldikleri orta ve küçük burjuva toplumsal kesimler hakkında irdelemelerde bulunmaktadır. Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: N. Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, a.g.e., 364.

3- Devlet ve Toplum

Faşist ideolojinin hiyerarşik bakış açısı doğrultusunda devlet, toplumla beraber, birey karşısında ayrıcalıklı ve üstün konuma yükseltilmiştir. Faşist devlet, kapitalist üretim ilişkilerini esas alan ve bu ilişkileri aşkınlık ve büyük güçle donatılan iktidarın müdahalesiyle, totaliter bir şekilde sürdüren bir devlettir.

Faşist kuram devletin oluşumu konusunda, şu görüşleri ileri sürmektedir: "... devlet ... kendiliğinden oluşan sosyolojik, tarihsel bir gerçektir, devlet ... organik, biyolojik bir bütün, bir birimdir, devletin... kendine özgü bir hayatı, bireylerin amaçlarına oranla üstün ve değişik amaçları vardır".²⁵¹

Faşist kuram açısından devletin konumu, Mussolini'nin 1925 yılında yaptığı bir konuşmada açıkça dile getirilmiştir: "Her şey Devlet içinde, Devlete karşı hiçbir şey, Devlet dışında hiçbir şey".²⁵² Bu sözler açıkça faşizmin totaliter bir devleti öngördüğünü göstermektedir.²⁵³ Faşizmde devletin görevi, milli ya da toplumsal davanın, amacın gerçekleştirilmesini sağlamaktır. Toplum içerisindeki bireylerin ve grupların çıkarları bu amaç/dava ile özdeşleşmekte, toplumun bütün beşeri faaliyet alanları bu amaç/dava yolunda bir araya getirilmektedir. Bu nedenle, faşist kuramda devlet, tanımı gereği totaliter olmaktadır.²⁵⁴

Yine Mussolini'ye göre devlet; sadece politik bir yönetim düzenlemesi, sadece yasa yapıcı ve sadece birey iradesine manevi hayat değeri veren bir otorite değildir. Yönetimini kendi ülkesi dışında da tanıtan, yönetimine saygı gösterilmesini sağlayan veya gelişmesinin bütün şartlarını gerçekleştiren kuvvettir. Kısaca,

²⁵¹ A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 102.

²⁵² A. Göze, *Korporatif Devlet*, a.g.e., 110.

²⁵³ Zaten Mussolini de 1933 yılında yaptığı bir konuşmada, gerçek faşist bir devletin varlığı için gerekli üç koşul sıralamaktadır. Bunlardan birisi totalitarizmin kurulmasıdır. Diğer ikisi ise, tek parti sisteminin kurulması ve bireylerin bir ülkü etrafında birleştirilmesidir. A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 143-144.

²⁵⁴ R. Bourderon, a.g.e., 69.

düzenleme ve yayılmadır.²⁵⁵ Mussolini devletin, sadece siyasi bir yönetim biçimi ve yasa yapıcısı olmadığını belirtirken siyasi ve hukuki yönüne, sadece birey iradesine manevi hayat değeri veren bir otorite olmadığını belirtirken de ahlaki ve dinsel yönüne değinmektedir. Bu doğrultuda faşizmin kuramcılarından olan Gentile de, hukukun ve ahlakın yaratıcısının devlet olduğunu savunmaktadır.²⁵⁶ Öyleyse faşist kuramın, devleti, maddi ve manevi hayatın öznesi haline getirdiği rahatlıkla söylenebilir. Maddi ve manevi hayatın başat öznesi (ki belirleyicisi ve düzenleyicisi sıfatlarını kullanmak da olasıdır) konumundaki devletin totaliter yapıda olması kaçınılmazdır. Mussolini'nin sözlerinde devlet totaliter olmakla kalmamakta, aynı zamanda emperyalist bir güç olarak da övülmektedir.

Önemle belirtilmesi gereken bir nokta da, faşist kuramda birey ve devletin ortak amaç/dava doğrultusunda birleşmesine yapılan vurgudur. Faşist kuramda ulusal yazgıyı biçimlendiren devlettir. Bu nedenle devlet öncelikle manevi bir güç olarak ele alınmaktadır. Mussolini'nin deyimiyle, faşizmdeki devlet, bir istencin hizmetindeki ahlaki bir devlettir.²⁵⁷ Ahlaki devlet, halkın manevi birliğini gerçekleştirmek için gerek eğitim alanındaki gücü, gerek zorlayıcı gücüyle, herkese gerekli olan ahlaki atılımı vermektedir. Böylece hem birey, hem de devlet aynı ortak iradeyle ulusal amacın/davanın gerçekleştirilmesine gönüllü olarak yönelmekte, bu doğrultuda bağdaşmaktadırlar.²⁵⁸ Ama belirtilmelidir ki, birey ve devletin aynı doğrultuda birleşmeleri, aynı zamanda devletin bastırıcı işlevini de ortaya çıkarmaktadır.²⁵⁹ Önceki satırlarda da belirtildiği gibi, faşist kuramda devletin

²⁵⁵ B. Mussolini, *Faşizm, Faşist Devlet*, a.g.e., 11.

²⁵⁶ Bu durum faşist kuramı, hem dinlerle, hem de insan hakları ve doğal haklar doktrini ile çatışmaya sokmaktadır. G. Mosca, a.g.e., 333.

²⁵⁷ R. Bourderon, a.g.e., 77.

²⁵⁸ R. Bourderon, a.g.e., 78.

²⁵⁹ R. Bourderon, a.g.e., 70.

bireylerin amaçlarından üstün amaçları olduğundan; yani devletin amaçlarına üstünlük tanındığından, bireylerin devletin amaçlarından farklı ya da ona ters amaçları dahi olsa bunların yola getirilmesi gerekecektir. İşte bu noktada devletin otorite ve müdahalesi devreye girmektedir. Otorite ve müdahalenin hem doğal sonucu, hem de nedeni, devlet ve bireylerin ortak amaçta birleşmesi olmaktadır.

Faşist kuramda, devletin toplumla ya da milletle olan ilişkisi ele alındığında ise şöyle bir manzara karşımıza çıkmaktadır: Milletin üstün ve yüce varlığı, devlet içerisinde ortaya çıkmaktadır.²⁶⁰ Faşizmde, toplum devletin içeriği, devlet ise toplumun dış görünüşü, hukuki siyasal kalıbı olarak kabul edilir. Bu durumda toplumu devletten, devleti toplumdan, kısacası içerikle kalıbı birbirinden ayırmanın olanağı yoktur.²⁶¹ Faşist kuramda, devlet ve toplum bir arada, bütünlük içerisinde ele alınmaktadır.²⁶²

Faşist kuramda devletin totaliter, aşkın v.b. özelliklerine değindikten sonra, belirtilmesi gereken nokta, faşist devletin ne tip bir devlet olduğudur. Bu konuda Poulantzas'ın çözümlemeleri oldukça aydınlatıcıdır. Faşist devlet biçimi, Kapitalist

²⁶⁰ A. Göze, *Korporatif Devlet*, a.g.e., 109.

²⁶¹ A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 102.

²⁶² Fakat bu bütünlüğün niteliği nedir? Bu iki kavram aynı önemde ve değerde midir? Yoksa kavramlardan biri diğerine oranla daha üstün mü tutulmaktadır? Mussolini'nin konuşmasında, toplum karşısında devletin daha ön plana alındığı anlaşılmaktadır; çünkü Mussolini milletin devleti değil, devletin milleti yarattığını söylemektedir. B. Mussolini, "Mussolini Faşizmi Nasıl Anlatıyor?", a.g.m., 14. Yani yaratma yaratılma ilişkisi açısından devlet aktif/özne, toplum ya da millet ise pasif/nesne olarak değerlendirilmektedir. Ancak Bourderon'a göre Mussolini'nin bu tanımlaması mutlak olarak ele alınmamalıdır. Devlet topluma, kendi birlik bilincini sanki tanrısal bir esinle ilettikçe, üstün bir gerçeklik olan ulusa edimsel bir gerçeklik kazandırmaktadır. R. Bourderon, a.g.e., 74. Bourderon'un bu yaklaşımından devletin, milletin birliğini ve amaçlarını gerçekleştirmede bir araç olduğu düşüncesi ortaya çıkmaktadır. Bourderon'un belirttiği gibi, faşist kuramda devlet, ulusu amaçlarına götürmek için zorunlu araç olarak tanımlanmakta, ancak totaliter anlayış yüzünden, devlet ayrıcalıklandırılmakta, birleştirici ve bastırıcı işlevinin doğrulanması için, ona en yüksek güç sağlanmakta, devlet ulusun ortaya çıkmasının ta kendisi durumuna getirilmektedir. R. Bourderon, a.g.e., 74. Genel olarak faşizmle ilgili yazında, devlet ile toplum arasındaki ilişkinin niteliği konusunda net bir ayrımın olmadığı söylenebilir. Söz konusu durumun, faşist kuramın tutarlı olmamasından kaynaklandığı belirtilmelidir. Her iki kavramın da bir birini destekleyecek, gerektirecek ve meşrulaştıracak biçimde ele alındığı gözlenmekte, ancak faşizmin gerek kuramında, gerekse de söyleminde devletin ayrıcalıklandırıldığı, pek çok konuda aktif özne, kurucu güç ve belirleyici unsur olduğu düşüncesi dikkati çekmektedir.

devlet tipine dâhildir. Bu bakımdan da, Kapitalist devlet tipine özgü özellikler taşımaktadır. Faşist devlet biçimini, kapitalist tipin diğer devlet biçimlerinden ayıran özellik, siyasal bir bunalıma denk düşmesi nedeniyle, özgül ve olağanüstü bir devlet biçimi olmasıdır. Faşizm aynı zamanda, askeri diktatörlük ve Bonapartizm gibi özgül olağanüstü kapitalist devlet biçimleri arasında, özgül bir rejime de denk düşmektedir.²⁶³ Olağanüstü devlet biçimi, bunalım döneminde, üretici güçlerin sosyalizasyonu karşısında, devleti uyarlamak amacıyla ekonomik alana müdahalede bulunur. Faşist devletin ekonomik alana müdahalesi önemlidir. Ancak faşist devletin ekonomiye müdahalesini, bunalımla karşılaşmayan kapitalist toplumsal biçimlerin müdahaleci devlet biçiminden farkı, müdahalenin derecesi değil, biçimidir.²⁶⁴ Ekonominin korporatist biçimde örgütlenmesi, sendikaların faşistleştirilmesi, yani ekonomik örgütlenme biçimlerinin kamu statüsünde yapılandırılması bu bağlamda ele alınmalıdır ki, bu konulara daha ilerideki bölümlerde değinilecektir.

Faşist kuramın, toplumu ele alışındaki en belirgin özelliklerden biri, korporatist düşünce doğrultusunda toplumu yaşayan bir organizma, biyolojik bir bütün olarak kavramasıdır. Nasıl ki, bireyler doğar, büyür ve ölürlerse; organik bir varlık olarak kabul edilen toplumun da doğduğu, büyüdüğü ve öldüğü düşüncesi esas alınmaktadır. Faşist kuram açısından, toplum ya da millet, diğer organik varlıklara göre daha üstün bir konumdadır.²⁶⁵ Toplumun ya da milletin diğer organik varlıklar karşısındaki üstünlüğü iki noktaya dayandırılabilir: ilk olarak toplum yaşamı içerisinde yer alan bireylerin ve çeşitli sosyal kuruluşların yaşamları, toplumun yaşamına oranla çok daha kısadır, nesiller gelir geçer, ama toplumun yaşamı çok

²⁶³ N. Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, a.g.e., 8-9 ve 323.

²⁶⁴ N. Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, a.g.e., 325.

²⁶⁵ Bourderon'un da belirttiği gibi, millet "bireyler olsun, gruplar olsun, sınıflar olsun, bütün bileştirenlerinden son derece üstündü; onların hiçbirisiyle karıştırılamazdı; bireyler, gruplar, sınıflar tamamen ona bağımlıydılar." R. Bourderon, a.g.e., 15.

daha kalıcıdır. Faşist kuramda toplum, belli bir zaman diliminde o toplum içerisinde yaşayan bireylerin toplamı olarak kabul edilmemiştir. Toplum ya da millet, sosyal birliği, sosyal bütünlüğü ifade eder, gelmiş ve gelecek nesillerin bir sentezi olarak kabul edilir. Dolayısıyla da toplumun bireylerden farklı amaçları olabilir. Elbette ki böyle bir durumda, toplumun amaçları bireylerin amaçlarına oranla üstün tutulacaktır. İkinci olarak, toplum manevi, siyasi, ekonomik bir bütündür. Toplum bir ırkın maddi-manevi değerlerinin üstün bir sentezini oluşturmaktadır.²⁶⁶

Faşist kuram birey karşısında topluma ya da millete üstünlük, hatta aşkınlık tanımaktadır, ancak bu üstünlük ve aşkınlığına rağmen toplum, siyasal alanda iktidarı ele alamamakta, hatta ona karşı güvensizlik duyulmaktadır. Mussolini halk egemenliği kavramına değinerek, bu kavramın soyut bir kavram olarak, nerede başlayıp nerede bittiğinin belli olmadığını, halka verilen egemen sıfatının acı bir şaka olduğunu, temsili sistemlerde dahi halka önemli kararları alma olanağının verilmediğini belirterek, gerek temsili sistemlerin, gerekse de halk egemenliği anlayışının eleştirisini yapmaktadır.²⁶⁷ Faşist lider Mussolini'nin, halkın oy hakkını benimsemediği bilinmektedir.²⁶⁸ Faşist kuramda, birey karşısında üstünlük ve aşkınlık tanınan toplum, devlet ve onun yönetimi söz konusu olduğunda güvensizlik duyulan bir kavram haline gelmektedir. Hiyerarşik bir düzeni öngören faşist kuramda, toplum ya da millet, hiyerarşinin en tepesinde devletle birlikte yer almaktadır, ama devlete oranla daha pasif bir rolde ele alınmaktadır. Faşist kuramın

²⁶⁶ A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 100-101. ve A. Göze, *Korporatif Devlet*, a.g.e., 108. Klasik dönemin devlet korporatizmi olan faşizmde akılcı olmayan milliyetçilik anlayışının benimsenmiş olması oldukça belirgin bir özelliktir. Ancak bu özelliğin dayanışmacılığa da mal edilmesi yanıltıcıdır. T. Parla, a.g.e., 128-129.

²⁶⁷ B. Mussolini, "Halk Hiçbir Zaman Egemen Değildir", a.g.m., 20-21.

²⁶⁸ G. Prezolini, a.g.e., 38.

hiyerarşik öğretisine uygun olarak, bireyler için öngörüldüğü gibi, milletin de sorumlulukları vardır; o da devletin yükselmesi için çalışmaktır.

4- Parti

Faşist kuramda faşist Parti, her hangi bir demokratik sistem içerisindeki partiden oldukça farklı bir biçimde ele alınmıştır. Totaliter bir sistemi öngören faşist kuram doğrultusunda, Faşist Parti totaliter bir hiyerarşik yapı oluşturmuş, aşkın ve üstün bir amaç uğrunda örgütlenmiş manevi bir kurum kimliğine bürünmüş, devletin toplumla bağını kurmak için halka yoğun biçimde nüfuz etmiştir.

Faşist kuramda, Faşist Parti'nin işlevi, toplum içerisindeki her kesimi tek, ortak bir amaç doğrultusunda birleştirmektir. Bu nedenle parti, sosyal kuruluşlar ve bireyler arasında sıkı bir dayanışma kurulmasını sağlamaya ve sosyal kuruluşlar arasındaki çıkar çelişkilerini gidermeye çalışmaktadır. Bu bağlamda sistem içerisinde Faşist Partisi önemli bir işlevi yerine getirmektedir.²⁶⁹

Tüm toplumu ortak bir davaya yönlendirmek için, bir siyasal sistem içerisinde tek partinin olması her zaman için yeterli olmayabilir. Böyle bir görevi yüklenen partinin toplumla manevi bir iletişim içerisine girmesi, manevi bir birlik oluşturması da gerekmektedir. Bu açıdan Faşist Parti'nin, toplumdaki bireylerin siyasal görüş ve düşünce birliğini ifade etmekten ziyade, daha çok manevi bir birliği, ruh ve inanç birliğini temsil ettiği kabul edilmiştir. Faşist Partisi aracılığıyla, örneğin İtalyanların üstün ve ortak bir bilinç içerisinde birleşeceklerine inanılmaktadır. Öyleyse Faşist Parti'nin dini bir birliğe benzediği söylenebilir. Bu partiye girmek, bir

²⁶⁹ Bu noktada belirtmelidir ki, faşist kuramın öngördüğü bu sistemin gerçekleşmesi, toplum içerisinde birleştirici bir rolün oynanması, ancak tek bir partinin varlığıyla olanaklıdır. Partilerin çoğalması toplumda bölücü bir rol oynar. Ancak tek partili bir siyasal sistem, faşist devlet sistemi ile bağdaşabilir. A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 139.

dini kabul etmek gibidir. İnsanlardan, maddi ve manevi varlıklarını, değerlerini kendilerini partiye vermeleri istenmektedir.²⁷⁰ Faşist Partisi'ne katılanların, bir itaat kültürü doğrultusunda, Tanrı ve İtalya gibi kutsal saydıkları değerlere atıf yaparak, kendilerini feda edebilecekleri yönünde bir ant içmeleri, partinin manevi yönünün anlaşılması bakımından ilginçtir.²⁷¹

Totaliter bir ideolojiye sahip olması nedeniyle topluma yoğun biçimde nüfuz etmeye çalışan Faşist Partisi'nin bunu yaparken kullandığı manevi unsurlara yukarıda değinilmişti. Maddi olarak ise, parti, milis örgütü biçiminde toplum içerisinde örgütlenmektedir. Partinin gençlik örgütlerinin yöneticileri devletçe tayin edilir. Gençlerin partiye alınmaları ise askere alınmaları gibi, aynı yıl doğanların topluca alınmaları şeklinde olur. Partide katı bir disiplin hâkimdir.²⁷²

Partinin devletle olan ilişkisi ise, İtalyan Milli Faşist Parti Tüzüğü'nün 1. maddesinde belirtilmiştir: "Milli Faşist Parti, Faşist devletin hizmetinde bulunan sivil bir milistir".²⁷³ Faşist Partisi Duçe'nin emri altında ve faşist devletin hizmetindeki bir milis örgütü olarak, devlet örgütü yanında, devleti topluma yaklaştırmak, topluma nüfuz etmek, halkı canlandırmak (yönlendirmek, seferber etmek) gibi amaçları olan bir örgüttür.²⁷⁴

5- Şef

Faşist kuram içerisinde şefin konumu, faşist kuramın bireye bakışından yola çıkarak ortaya konulamaz. Çünkü faşizm açısından bireyler devlet karşısında önem

²⁷⁰ A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 144.

²⁷¹ Yemin şu şekildedir: "Duçe'nin emirlerini itirazsız yerine getireceğime ve bütün kuvvetimle, gerekirse kanımla Faşist devrime hizmet edeceğime Tanrı ve İtalya adına ant içerim." B. Mussolini, *Faşizm, Faşist Devlet*, a.g.e., 236.

²⁷² M. Sarıca - R. Aybay, a.g.e., 61.

²⁷³ B. Mussolini, *Faşizm, Faşist Devlet*, a.g.e., 228.

²⁷⁴ M. Sarıca - R. Aybay, a.g.e., 62.

taşımazlar, devlet açısından birer araçtırlar ve devletin kölesi durumundadırlar. Oysa şef, faşist kuramda oldukça üstün ve ayrıcalıklı bir konumdadır, şefin toplumdaki bireylerden çok daha üstün özellikleri olduğu kabul edilmiştir. Şefin konuşmalarıyla kitleler coşmakta, gösterdiği hedefler doğrultusunda toplum seferber edilmekte, önderliğinde tüm toplum ulusal dava/amaç uğrunda çalışmaktadır. Kitleler üzerinde bu denli etkisi olan şefin, karizmatik bir kişilik olduğu kabul edilmelidir.

Faşist kuramda, neredeyse peygamber gibi bir şef kabul edilmiştir. Nasıl ki, eski çağlarda mutlak kral, tanrı ile millet arasında bir aracıydı; faşizmde de şef, yani en yüksek yönetici, milletle tarih arasında bir aracıdır. Onun görevi tarihi yapmaktır ve sadece ona karşı sorumluydu.²⁷⁵ Şefin, İtalya örneğinde Mussolini'nin, iradesi ve kişiliği her şeye hâkimdir. Milletvekili, başkan gibi sıradan unvanlar Mussolini'ye yeterli gelmemektedir. Onun kuvvet ve yeteneklerini anlatmak için aynı zamanda mürşit, rehber, general gibi anlamlara gelen Eski Roma'ya ait bir kelime kullanılmıştır: "Duçe". Duçe kelimesi hâkimiyeti ve halkın gözünü kamaştıran bulanık bir anlamı ifade etmektedir. Duçe İtalya'da her şeydir.²⁷⁶ Normal bireylerden ayrı ve üstün olan şef, Duçe olarak somutlaşan düşünceyle, olağanüstü nitelikleriyle, ruhunun gücüyle, engin erdemleriyle ve önder yetenekleriyle karizmatik bir kişidir.²⁷⁷

Olağanüstü özelliklere sahip olan şef, faşist kuramda devlete benzer şekilde aşkınlaştırılmakta, dolayısıyla da hiçbir organ tarafından sınırlanamayan yetkilerle donatılmaktadır. Aslında şefin bu üstün konumu hukuk kurallarından çok, uygulamadan doğmuştur. Şefin uygulamalarıyla ilgili olan hukuk kuralları, onun uygulamalarından doğan üstün durumunu meşrulaştırmak ve onaylamak amacıyla

²⁷⁵ G. Mosca, a.g.e., 332-333.

²⁷⁶ G. Prezzolini, a.g.e., 54-55.

²⁷⁷ R. Bourderon, a.g.e., 101.

yapılmıştır.²⁷⁸ Bu durumun, faşist kuramın niteliğiyle olan ilişkisi gözden kaçırılmamalıdır. Faşizmde felsefe, doktrin, uygulamanın ardından gelmektedir.

Hukuki ayrıntılara girmeden söylenebilir ki; yönetim sistemi içerisinde şef hem yürütme alanında, hem de yasama alanında sınırsız denilebilecek genişlikte yetkilere sahiptir.²⁷⁹ Şefin bu sınırsız ve denetimsiz yetkileri, hiyerarşideki yerinden, ulusal yazgıyla (davayla, amaçla) özdeşleşmesinden gelmektedir.²⁸⁰

b) “Klasik Korporatizm”in Ekonomik Alandaki Uygulamaları

Faşist kuram, siyasal alanda nasıl totaliter, hiyerarşik bir tek parti sistemi ile somutlaşmışsa, bu kuram doğrultusunda iktidarın dayanabileceği, sosyal ve ekonomik taban da yukarıdan, iktidar gücünün müdahalesiyle yapılandırılmaya çalışılmıştır. Yani sosyal ve ekonomik yapı, siyasal yapı aracılığıyla oluşturulmuştur. Faşist kuramın sosyal ve ekonomik alanda somutlaşması, ekonomik yapının korporatist biçimde örgütlendirilmesiyle gerçekleştirilmiştir. İtalya örneğinde sosyal ve ekonomik hayatın korporasyonlar esasında düzenlenmesi, bir anda gerçekleştirilememiş, bu süreç aşamalı bir biçimde seyretmiştir.²⁸¹ Korporatist sisteme geçişte öncelikle, sendikalar faşist sistemin ön gördüğü biçimde düzenlenmiş, bu sürecin ardından korporatist sisteme geçiş mümkün olmuştur.

²⁷⁸ M. Sarıca - R. Aybay, a.g.e., 50.

²⁷⁹ Bu konuda daha ayrıntılı bilgi için bakınız, M. Sarıca - R. Aybay, a.g.e., 49-53. Faşist devlet yapılanmasında, yukarıdan aşağıya doğru kademelere gelecek olanları Şef atamaktadır. Herkes ve her kademe şefin emri altındaki merkezden kontrol edilmektedir. Ayrıntılı bilgi için bakınız, G. Prezzolini, a.g.e., 55-56.

²⁸⁰ R. Bourderon, a.g.e., 100.

²⁸¹ Kimileri bu aşamalı süreci genel hatlarıyla ikiye ayırmakta, yani faşist Sendikacılık evresinden, korporatist sisteme geçiş aşamasından bahsederken, A. Bernard gibi bir takım yazarlar bu süreci daha da ayrıntılandırarak üç aşamadan bahsetmektedirler. Buna göre İtalya’da korporasyon rejiminin tarihi şu aşamalardan geçmiştir. 1- 1919’da 1926’ ya kadar, ihtilalci sendikacılıktan milli sendikacılığa geçiş aşaması, 2- 1926’dan 1930’ a kadar, milli sendikacılığın korporatizme göre biçimlendirilmesi aşaması, 3- 1930’dan 1935’e kadar korporasyon düzenine bir sistem verilmesi aşaması. A. Bernard, “İtalyada ‘Corporation’ sistemi” *Fikir Hareketleri*, S. 165., (19 Aralık 1936), 135.

1- Faşist Sendikalizm

İtalya'da faşizmin iktidara gelişinden sonra, 3 Nisan 1926 tarihinde çıkarılan bir kanunla faşist sendikalizm sürecine girilmiştir.²⁸² Faşist sendikalizmde, işçi ve işverenler, bir iş kolu içerisinde ayrı ayrı örgütlenmektedirler. Sendikalarda ayrı ayrı örgütlenen işçi ve işverenler, bir sonraki bölümde incelenecek olan korporasyonlar içerisinde, kendi belirledikleri temsilcileri aracılığı ile birleştirilmektedir.²⁸³ Faşist sendikalizmde, sendikal örgütlenme, işçi ve işverenlerin bulundukları üretim kolu içerisinde önce sendikalar, sonra bir basamak yukarda federasyonlar ve en yukarıda da konfederasyonlar biçiminde somutlaşır. Ana amacı iş anlaşmazlıklarını çözmek olan bu örgütlenme dikey bir yapı oluşturmaktadır. Sendikal örgütlenme temeline oturtulan korporatist örgütlenme ise daha farklı bir yapıdadır. Korporasyonlar içerisinde işçi ve işverenler, aynı üretim kolunun üyeleri olarak ve içinde bulundukları üretim kolunun çıkarlarını korumak amacıyla bir arada bulunurlar. Gerek işçilerin, gerek işverenlerin her üretim kolu içerisinde ortak çıkarlarını korumak, üretimin bütün kuvvetlerini devlet içerisinde düzenlemek ve bu suretle üretimin korunması ve gelişmesi için sınıfların iş birliğini sağlamak amacı güden korporasyonlar, yatay bir yapı oluşturmaktadır.²⁸⁴ Kısaca faşist sistemde, ekonomik alan sendikalar aracılığıyla dikey, korporasyonlar aracılığıyla yatay biçimde düzenlenmektedir.

Faşist kuramın totaliter yönü göz önünde tutulduğunda, faşist sendikalizmin asıl işlevinin ekonomik alanda faşizmin öngördüğü dikey örgütlenmeyi gerçekleştirmek ve geçilecek olan korporatist yapılanmaya temel hazırlamak olduğu

²⁸² A. Savelli - F. Hayward - A. Falcionelli, *İtalya Tarihi II*, Çev. G. K. Söylemezoğlu, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1940, 441.

²⁸³ N. H. Sinanoğlu, *Faşizm ve Onun Devlet Sistemi*, İstanbul, Muallim A. Halit Kitaphanesi, 1933, 247.

²⁸⁴ N. H. Sinanoğlu, a.g.e., 251-252.

anlaşılmaktadır. Ancak faşist sendikalizmin işlevlerinin sadece bu ekonomik işlevlerle sınırlı tutulmadığı da söylenebilir. Faşist sendikaların sadece maddi alanda değil, ideolojik/manevi/ahlaki alanda da işlevleri bulunmaktadır.²⁸⁵ Faşist sendikalar, temsil ettikleri grupların haklarını ve çıkarlarını savunmanın yanı sıra, bu grupların ahlaki yönden ve milli bilinç yönünden eğitilmelerini ve sosyal bakımdan yardımlaşmalarını sağlamakla da yükümlüdürler.²⁸⁶ Öyleyse bireylerin faşist rejimin istediği türde bireyler haline gelebilmesi için, sendikalar söz konusu bilinçlendirme ve dönüştürme işleminin gerçekleştiği araçlardan biri olarak ele alınabilir.

Faşist kuram doğrultusunda ön görülen faşist sendikalizmin, demokratik çoğulcu devlet sistemlerindeki sendikalizmden farklı özellikler taşıdığı açıktır. Bu bağlamda faşist sendikalizmin iki temel özelliğinden bahsetmek mümkündür. İlk olarak, faşist sendikalizmde her meslek kolunda yalnızca bir sendikaya temsil yetkisi tanındığı belirtilmelidir. İtalya’da devletin kanunen tanıdığı sendikalar dışındaki sendikalar yasaklanmıştır. Böylece tek bir meslek kolunda, işçileri ve işverenleri temsil etme tekeline sahip tek bir sendika olması esası kabul edilmiştir. Tek sendika sistemi ile iş ilişkilerinde düzen, disiplin, uyum sağlanması amaçlanmış, her iş kolunda ortak bir iş anlaşması uygulanması yoluna gidilmiş, faşist rejime muhalif olan sendikaların ortadan kaldırılması sağlanmıştır. İkinci olarak da, faşist sendikalizmle, ekonomik güçlerin devlete bağlanması sağlanmıştır. Bunu sağlamak için de, kanunen tanınan sendikalara kamu hukuku kuruluşu statüsü tanınmış ve

²⁸⁵ Togliatti’nin belirttiği gibi, sendikal örgütlenme her zaman için Faşist Parti açısından güncel bir sorun ola gelmiştir. Çünkü faşizm, fabrika işçileri ve tarım emekçileri de dâhil olmak üzere işçi tabakalarını doğrudan etkilemeyi ve onları örgütsel olarak kendisine bağlamayı amaçlamıştır. Faşist sendikalar, faşizmin başlıca yığın örgütüdür. P. Togliatti, a.g.e., 84-85.

²⁸⁶ B. Mussolini, *Faşizm, Faşist Devlet*, a.g.e., 143.

bunlara geniş yetkiler verilmiştir. Kamu hukuku kuruluşları üzerinde devletin denetim yetkisi olduğundan, devlet sendikaları denetimi altına almıştır.²⁸⁷

Devlet sendikaları, hem yerel düzeyde, hem de ulusal düzeyde denetim altında bulundurmaktadır. Belediye örgütlerinin bulunduğu yerlerde ya da il çapında faaliyet alanına sahip sendikalar valinin; bir ya da birkaç bölgede veya ulusal çapta faaliyette bulunan sendikalar da, Korporasyonlar Bakanlığı'nın denetimi altında bulunmaktaydılar.²⁸⁸ Devletin sendikalar üzerindeki denetim yetkisi ise, üç farklı biçimde gerçekleşmektedir: 1- Devlet, sendika yöneticilerini kabul ve reddetme hakkına sahiptir. 2- Sendikaların yazılı belgeleri, yani tutanak, defter ve evrakları devletin denetimi altında bulunmaktadır. Bu belgeleri yerel düzeyde il genel meclisi daimi encümeni, ulusal çapta ise Korporasyonlar Bakanlığı kontrol etmektedir 3- Hükümet, sendikaların yönetim kurullarını dağıtabilir, yerine bir hükümet komiseri atayabilir ve hatta sendikayı da dağıtabilirdi.²⁸⁹ Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere, demokratik sistemlerdeki belli bir meslek kolunda çalışanların çıkarlarını, gerektiğinde hükümet karşısında da koruyan özgür sendikacılığın tersine, faşist sendikacılık, sendikalara devletin çizdiği rota üzerinde uygun adım yürüyen bir araç işlevi yüklemektedir. Faşist sendikalizmin ön gördüğü sendikalar, devletin toplumu şekillendirmesini sağlayan ve devletin istediği doğrultuda sınıf çatışmalarını bastırarak üstünü örten, açıkça kamu statüsü verilmiş araçlardır.

Faşist kuramın totaliter anlayışı doğrultusunda, hükümetin sendikalara ne oranda müdahale edebildiği yukarıda anlatıldı. Buna ek olarak, faşist devletin totaliterliğini tam olarak gerçekleştirebilmesi için, müdahale alanını toplumun her

²⁸⁷ A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 123-124. ve A. Göze, *Korporatif Devlet*, a.g.e., 114.

²⁸⁸ B. Mussolini, *Faşizm, Faşist Devlet*, a.g.e., 143.

²⁸⁹ N. H. Sinanoğlu, a.g.e., 248-249. , A. Göze, *Korporatif Devlet*, a.g.e., 114-115. ve B. Mussolini, *Faşizm, Faşist Devlet*, a.g.e., 156-157.

alanına yayması gerekmektedir. Müdahale araçlarından biri faşist sendikalar olduğuna göre, doğal olarak sendikal örgütlenmenin toplumdaki tüm iş alanlarını kapsaması gerekmektedir. Gerçekten de, toplumdaki bazı üretim elemanları işçi veya işveren kategorisine girmemektedir. Örneğin; küçük tüccar, dükkân sahipleri, küçük işletme ve arazi sahipleri, doktor, avukat, mühendis, ressam, müzisyen gibi serbest meslek sahipleri ve bunların yanında çalışanlar, işçi ve işveren kategorilerine girmezler. İşte faşist sistem bu kesimleri “ara kategoriler” adı altında örgütlemiştir.²⁹⁰ Böylece toplumun her kesimi, devletin denetimi altına sokulmuştur.

2- Korporatizm

Faşist kuramın, ekonomik ve toplumsal örgütlenme açısından yansıması, faşist sendikalizm sürecinin ardından kurulan korporatist yapılanmadır. İtalya’da korporatizme geçiş için belli bir alt yapıya ve geçiş sürecine ihtiyaç duyulduğundan, 1922 yılında iktidara gelen faşist yönetim, 1922-1934 yılları arasında faşist sendikalizmi uygulamış ve bu sürecin sonunda 1934 yılında korporatizme geçiş gerçekleştirilmiştir.²⁹¹

Faşist kuram doğrultusunda ekonomik yaşamın yatay bir biçimde korporasyonlar aracılığıyla örgütlenmesinde güdülen amaç nedir? Korporatist örgütlenmenin üç amacı gerçekleştirmeye yönelik olduğu söylenebilir. Korporatist

²⁹⁰ B. Mussolini, *Faşizm, Faşist Devlet*, a.g.e., 160.

²⁹¹ Korporatist ekonomi düzenine geçişte yasal aşamalar söz konusudur. 3 Nisan 1926’da işveren ve işçi ilişkileri konusunda faşist ilkeleri uygulamaya koyan 23 maddelik bir yasa meclisten geçirilmiştir. 1 Temmuz 1926 tarihinde önceki yasalara ek bazı düzenlemeler getirilmiştir. Korporasyonlar Bakanlığı kurulmuş, Milli Ekonomi Bakanlığı’nın bazı örgütleri, Korporasyonlar Bakanlığı’na bağlanmıştır. 1 Nisan 1927’de Faşist Parti genel kongresinde önceki iki yasa yapımı onaylanmış ve Carta Del Lavoro (İş Fermanı) kabul edilmiştir. Böylece faşist rejim ana hatlarıyla belirlenmiştir. 1928 yılında ise seçim kaldırılmış, devlet yönetimine katılma korporatist örgütlerin üyelerine bırakılmıştır. Söz konusu yasal süreç hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız, N. H. Sinanoğlu, a.g.e., 228-229 ve 230-241.

ekonomik düzenin ilk amacı, daha önce de belirtildiği gibi toplumdaki sınıflar arasındaki mücadelenin reddedilmesi, ekonomik yaşam içerisinde sınıfların işbirliğinin sağlanmasıdır. Faşizm açısından korporatif ekonomik düzenin ikinci amacı, bireylerin refahının artırılması değil, milletin ekonomik gücünün artırılmasıdır. Yani, üretimin artırılması asıl hedeftir. Aynen faşist kuramın birey-devlet ya da birey-millet ilişkilerinde öngördüğü gibi, milletin ekonomik gücünün artmasıyla, bireysel refahın artacağı görüşü benimsenmiştir. Öncelik milletin ekonomik refahının artırılmasındadır. Bireyin ekonomik refahı, milletin ekonomik refahı dolayısıyla ele alınmaktadır. Faşist korporatist ekonomik düzenin üçüncü amacı ise, devletin ekonomik alana hâkim olmasıdır.²⁹² Gerçekten de, faşist kuram açısından, ancak devletin ekonomiye ve beraberinde topluma hâkim olmasıyla, yani totaliter bir sistemi kurmasıyla, toplum içerisindeki sınıf çatışmalarının önüne geçmek mümkün olmakta, ekonominin burjuvazinin istediği biçimde istikrara kavuşması için bireysel ekonomik refahın askıya alınması ve bireysel isteklerin milli ekonomik refah söylemi içerisinde eritilerek bastırılması sağlanmaktadır. Şu halde tüm bu amaçların gerçekleşmesi için ekonomik alanda korporatist örgütlenme en uygulanabilir seçeneklerden biri haline gelmektedir.

Sınıfsal çatışmaların önüne geçerek, ekonomiye istikrar kazandırmak isteyen faşist yönetim, korporatist örgütlenmenin gerekliliğini somut olgular üzerinden örneklendirerek meşrulaştırmaktadır. Buna göre; işçi ve işverenler arasındaki grev ve lokavt türü mücadeleler ülke ekonomisine zarar vermektedir. İki taraf çatışmak yerine uzlaşmalıdırlar. Örneğin, un sanayindeki işverenler, işçilerinin ücretlerini artırabilirler. Ancak, kendi kazançlarının düşmemesi için de, un fiyatlarını

²⁹² A. Göze, *Korporatif Devlet*, a.g.e., 122-124. ve A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 129,132 -133.

yükselteceklerdir. Bu durum ise, unlu ürünler üreticilerinin ve bunları tüketenlerin zararına olacaktır. Kısaca un sanayindeki fiyatların artışı, bununla bağlantılı diğer sanayilerdeki ürünlerin fiyatının da artışına yol açacak ve ekonomiye zarar verecektir. Tüm bu zincirleme gelişmelerin sıkıntısını ise dar ve sabit gelirliler çekecektir. Bunun yanı sıra, işçi ücretlerindeki artış ise sözde kalacak, işçilerin hayat düzeylerinde bir düzelme olmayacaktır. Tüm bu sakıncaların önüne geçmek amacıyla, faşist yönetim sendikal örgütlenmeler üzerinde korporatist örgütlenmeleri kurmuş, iş mahkemeleri oluşturmuş ve grev ile lokavtı kaldırmıştır.²⁹³ Yani korporatist örgütlenme aracılığıyla ekonomi bütünsel bir anlayışla ele alınmakta, böylece de ileri sürüldüğü gibi bu sayede dengesizliklerin ve aşırılıkların önüne geçildiği belirtilmektedir.

Faşist kuramın ekonomik alandaki somut biçimlerinden biri olan korporatist örgütlenmenin karakteristik bir takım özellikleri vardır. Öncelikle birer meslek kuruluşu olan korporasyonlar, ekonomik yaşam içerisinde faaliyet gösteren işçileri, işverenleri ve teknik elemanları zorunlu olarak bir kuruluş içerisinde birleştirir. Diğer taraftan, korporasyonlar meslekler arası kuruluşlar niteliğindedir. Birbiri ile ilgisi bulunan farklı meslek kollarındaki işçiler, işverenler ve teknik elemanlar ortak bir korporasyon içerisinde yer alırlar. Bir diğer özellik de, belli bir meslek kolunu ya da birbirleriyle ilgili meslek kollarını bünyesinde toplayan bir korporasyon kurulduğunda, bunun ulusal çapta o meslek kollarını kapsayan tek korporasyon olması zorunluluğudur. Yani aynı alanda birden fazla korporasyon olamaz. Korporatist örgütlenmenin son özelliği ise, zorunlu olmasıdır. Yani kurulmuş olan bir korporasyonun kapsadığı meslek kolları içerisinde bulunan tüm işçi, işveren ve

²⁹³ B. Mussolini, *Faşizm, Faşist Devlet*, a.g.e., 152-153

teknik elemanlar, söz konusu korporasyona üye olmak ve dolayısıyla da korporasyonca alınan kararlara uymak zorundadırlar.²⁹⁴ Korporasyonların sayılan bu zorunluluk, teklik, kapsayıcılık, alınan kararlara herkesin mutlak olarak uyması gerekliliği gibi özellikleri, klasik korporatizm döneminde faşizmle özdeşleşmiş olan devlet korporatizminin ne derece yukarıdan aşağıya, demokrasi karşıtı ve totaliter bir siyasal yönetime dayanak oluşturduğunu göstermektedir.

Ekonomik yaşamın, devletin ya da devlet mekanizmasına hâkim olan sınıfın istediği biçimde şekillendirilebilmesi için, korporasyonlar üzerinde devletin mutlak hâkim olması gerekmektedir. Zaten korporasyonların hukuki konumu da bu yöndedir. Gerçekten de korporasyonlar, bir kamu hukuku kuruluşu, bir devlet organı olarak kurulmuşlardır. Yani korporasyonların devletten ayrı birer tüzel kişiliği, hukuki kişiliği yoktur ve devletin bir yönetim organı durumundadır. Bu durumda korporasyonlar, devletin ve devlet mekanizmasına hâkim olan sınıfın ekonomik hayata müdahalesini sağlayan ve bunu kolaylaştıran araçlardır denilebilir. Öyleyse, korporatist ekonomik sistem, siyasetin ekonomiye ve ekonomik ilişkilere hâkim olduğu bir sistemdir.²⁹⁵

Faşizm ile somutlaşan klasik dönemin devlet korporatizmi, siyasal alanın ekonomik alana üstün ve hâkim olmasına dayanan hiyerarşik bir yapı oluşturmuştur. Bu durum İtalya örneğinde korporasyonların kuruluş sürecinden de anlaşılmaktadır. Korporasyonlar, Korporasyonlar Bakanlığı'na bağlı olan devlet kuruluşlarıdır. Bunlar, söz konusu bakanlığın emri ile kurulmaktadırlar.²⁹⁶ İşte korporatist sisteme hazırlık süreci sayılan 1922-1934 dönemi, yani faşist sendikaların kurulma süreci

²⁹⁴ A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 115-116.

²⁹⁵ N. H. Sinanoğlu, a.g.e., 282. ve A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 120.

²⁹⁶ N. H. Sinanoğlu, a.g.e., 282.

içerisinde, korporasyonlar henüz kurulmadan önce, faşist kuramın yukarıdan aşağıya niteliğine uygun olarak 2 Temmuz 1926'da Korporasyonlar Bakanlığı kurulmuştur. Ardından korporasyonlar ancak 1931 yılında ve 7 bölüm halinde oluşturulmuştur. Faşist rejim, son olarak 5 Şubat 1934'te, 22 sektörel korporasyon kurmuştur.²⁹⁷ Ekonomik alanda korporatif yapı, dört bölüm halinde örgütlenmiştir. 1- Provensiyal (il düzeyinde) korporasyonlar, 2- Milli (ulusal düzeyde) korporasyonlar, 3- Korporasyonlar Milli Meclisi, 4- Korporasyonlar Bakanlığı.²⁹⁸ Yerel düzeyden başlayarak, ulusal düzeye kadar yayılan ve en tepede siyasal alana bağımlılığı Korporasyonlar Bakanlığı ile somutlaşan, korporatist ekonomik düzen, faşist sistemde amaçlanan totaliter devlet sisteminin ve aslında temelde devlete hâkim olan sınıfın, toplumu kendi çıkarları doğrultusunda şekillendirmek amacıyla uyguladığı bir yapılanma olmuştur. Korporatif ekonomik düzen, niteliği gereği sınıf çatışmalarını bastırıcı bir işleve sahip olmuş, totaliter iktidar mekanizması aracılığıyla hâkim sınıfların çıkarlarına uygun biçimde ekonomik alana istikrar kazandırmıştır.

c) “Klasik Korporatizm”in Siyasal Alandaki Uygulamaları

İtalya'da faşizmin iktidara gelişinin ardından, faşist kuramın hiyerarşik yapısına uygun bir biçimde, öncelikle siyasal sistem yeniden yapılandırılmış, ardından da faşist devlet otoritesiyle, toplumsal yapı ve ekonomik yaşam yeniden düzenlenmiştir. Bu bağlamda, İtalya'da öncelikle siyasal alanda korporatist temsil

²⁹⁷ P. Togliatti, a.g.e., 199. Bu 22 sektörel korporasyon temelde 3 ana guruba ayrılmaktadır. Bu 3 ana grup: 1-Tarım ve tarımla ilgili sanayi ve ticari faaliyetler, 2- Sanayi ve ticari faaliyetler, 3- Çeşitli üretim servislerinin faaliyetleri. Bunların ayrıntıları için bakınız, P. Gentizon, “Korporasyonlar”, Çev. Suphi Nuri, *İktisat ve Ticaret Mecmuası*, C. I, S. 3, (Temmuz, 1934), 3. (Korporasyonlar Hakkında İki Zıt Tez adlı başlık altında)

²⁹⁸ B. Mussolini, *Faşizm, Faşist Devlet*, a.g.e., 178. konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız, a.g.e., 178-184.

esasına dayanan bir yapılanmanın gerçekleştirildiği, daha sonraki aşamada da kademeli olarak, toplumun ve ekonomik yaşamın korporatist bir şekilde düzenlendiği söylenebilir.

İtalya’da faşizmin iktidara gelmesinin ardından, bir taraftan faşizm öncesi, liberal dönemin bir takım kurumlarının varlığı korunmuş, ancak bu kurumlar belli bir düzenlemeden geçirilmiş, diğer taraftan da yeni bir takım kurumlar oluşturulmuştur.²⁹⁹ Örneğin İtalya’da krallık makamına dokunulmamıştır. Krallık makamı yürütmenin başıdır. Ancak yetkileri daha faşizm iktidara gelmeden önce kısılmaya başlanmıştır. Faşizm iktidara geldiğinde ise, yürütme kuvvetinin başında bulunan kralın ve tüm diğer devlet organlarının yetkileri kaldırılarak, şefe verilmiştir. Yasal açıdan olmasa da uygulamada pek çok bakımdan şef siyasi sistem içerisinde çok güçlü bir konumdadır. Örneğin şef; hem Faşist Partisi’nin lideridir, hem iktidardaki hükümetin başbakanıdır, hem de birkaç bakanlığı elinde bulunduran kişidir. Ayrıca şef, milletvekilleri meclisinin kuruluşunda da hâkimdir. Meclis şefi denetleyemez. Buna ek olarak şefin isteği olmaksızın, hiçbir tasarı iki meclisten birinin gündemine alınamaz. Bakanlar kurulu ise, şefe karşı sorumludur ve sistem içerisinde etkili bir yere sahip değildir. Bu kurul daha çok şefin danışmanı konumundadır. Kısaca sistem içerisinde, demokrasiye karşıt biçimde, seçilmiş organlar (ki, seçim sisteminin demokratik seçim usulü ile ne derece bağdaştığına ileride değinilecektir) değil de, tek başına şef belirleyici konumdadır. Yasama alanında ise iki büyük meclis göze çarpmaktadır: Bir diğer adı Korporatif Meclis olan Milletvekilleri Meclisi ve rejimin bütün faaliyetlerini düzenleyen, 1928 yılında

²⁹⁹ İtalya’da faşist devlete geçiş sürecinde (1925 ve 26 yıllarından itibaren) siyasal alanda, çeşitli kuruluşlarda ve bürokraside yapılan değişiklikler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız, B. Mussolini, *Faşizm, Faşist Devlet*, a.g.e., 126. ve G. Carocci, a.g.e., 35-36.

hukuki nitelik kazanan Büyük Faşist Meclisi.³⁰⁰ Faşist devlet sisteminin yapısal, anayasal ve hukuki ayrıntılarına girilmeyecektir. Konumuz açısından asıl üzerinde durulması gereken, korporatist temsil sistemi ve bu temsil sisteminin siyaset alanda gerçekleştiği organlardır.

Öncelikle korporatist temsil kavramı tanımlanmalıdır: Korporatist temsil, “Faşist devlet sisteminde toplumun ve devletin temelini meydana getirdiği kabul edilen çeşitli sosyal kuruluşların ve bunlar tarafından temsil edilen çeşitli çıkarların devletin siyaset yapısı, siyaset örgütü içinde temsil edilmesidir”.³⁰¹ Göze’nin yapmış olduğu bu tanımdan da anlaşılacağı üzere, korporatif temsil sisteminde bireyler değil, sosyal kuruluşlar ve bu kuruluşlarca temsil edilen çıkarlar temsil edilmektedir. Faşist kuramda bireyler, toplumda yerine getirdikleri fonksiyon esasında değerlendirilmektedir. Birey bu fonksiyonunu ancak bir toplumsal kuruluş içerisinde gerçekleştirmektedir. İşte korporatist temsil söz konusu olduğunda, sosyal kuruluşların çıkarları temsil edilirken, bu kuruluşlar içerisinde yer alan bireyler de, bu kuruluşlar aracılığıyla ve bu kuruluşlar içerisinde yer almaları nedeniyle temsil ediliyor sayılırlar.³⁰² Ayrıca, korporasyonlar bünyesinde hem işveren örgütleri, hem

³⁰⁰ Faşist devlet sisteminin yapısı hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız, M. Sarıca - R. Aybay, a.g.e., 49-56.

³⁰¹ A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 135-136. Ancak korporatist temsil sisteminin sadece faşist sistemlerde uygulandığı düşüncesine katılmamaktayız.

³⁰² Kısaca faşist kuram açısından, korporatist temsil mekanizmasının aktörü, bireyler değil, bireylerin içerisinde yer aldıkları sosyal kuruluşlardır. Bu sosyal kuruluşlar belli kesimlerin çıkarlarını temsil ettiğinden, korporatist temsil sisteminde, söz konusu sosyal örgütlerin savunduğu çıkarlar temsil edilir. Korporatist temsil sisteminde, korporasyonlar halinde örgütlenmiş meslek kuruluşları başta olmak üzere, toplumda bir hizmet gören, fonksiyon yerine getiren bütün kuruluşların temsil edilmesi gerekmektedir. Korporasyonun kendisini temsil edecek olan temsilcilerini belirleme işlemine gelince, temsilcilerin korporasyona üye olan bireylerce değil, korporasyonun yetkili organlarınca seçilmesi esası kabul edilmiştir. Hangi korporasyonun, ne oranda temsilci göndereceği ise, her korporasyonun yerine getirdiği fonksiyonun önemine oranla belirlenmelidir. Ancak korporasyonun yerine getirdiği fonksiyonun önemi keyfi ölçütler doğrultusunda belirlenebilir. Faşist kuram açısından gözetilmesi gereken bir diğer ölçüt de, temsilin gerçekleştiği mecliste, her hangi bir sosyal kuruluşun temsilcilerine mecliste çoğunluğu sağlama ve yalnızca o kuruluşun çıkarlarını koruma olanağı verilmemesidir. Ayrıca meclis içerisinde belli bir sosyal kuruluşu ve o kuruluşun çıkarlarını temsil eden temsilcinin, emredici vekâlet ile kurumuna bağlı olması gerekmektedir. Tüm bunlara ek olarak

de işçi örgütleri, yani emek ve sermaye unsurları bir arada bulunmaktadır. Böylece korporatist temsil sistemi, faşist kuramın öngördüğü gibi, emek ve sermaye arasındaki çatışmanın üzerini örtmekte, her iki unsurun da aynı saflarda beraberce, aynı ortak çıkara sahiplermişçesine temsil edilmesini sağlamaktadır.

İtalya’da faşist sistemin kurmayı amaçladığı korporatist temsil sistemi, dört kurum aracılığıyla somutluk kazanmaktadır: 1- Milletvekilleri Meclisi (Korporatif Meclis), 2- Korporasyonlar Ulusal Meclisi, 3- Korporatif Ekonomi Yerel Meclisleri, 4- Sendikalararası Komiteler.³⁰³ Bu organların tek tek açıklanmasına girişilmeyecektir. Ancak bunlar arasında Milletvekilleri Meclisi (Korporatif Meclis)’nin seçim biçimi, klasik dönemde faşist sistemle özdeşleşen devlet korporatizminin temsil mekanizmasının nasıl işlediğinin ve bu mekanizmanın ne derece demokrasiyle uyuşmadığının anlaşılması bakımından dikkat çeken bir örnektir.

Faşizm parlamentoyu modası geçmiş bir kurum olarak görmektedir ve İtalya’da 17 Mayıs 1928 yılında yapılan bir değişiklikte bu kurum, bir kanunla yeniden düzenlenmiştir. Bu kanun uyarınca milletvekilleri şu esasa dayanarak seçilirler: milletvekili adaylarını teklif etme yetkisi, kanunen onaylanmış sendika ve konfederasyonlara tanınmıştır. Bu kurumların ne oranda aday önerebilecekleri kanunda belirtilmiştir. Söz konusu kuruluşlar, seçilecek milletvekili sayısının bir katı kadar adayı Büyük Faşist Meclisine teklif ederler. Bu önerilen adaylar arasından, meclise seçilecek sayıda aday Büyük Faşist Meclisi’nce bir listede belirlenir. Büyük Faşist Meclisi, bu listeyi hazırlarken, kanunen tanınmış kuruluşların önerdikleri

belirtilebilir ki, bu tür bir siyasal yapılanma açısından siyasi bir partinin varlığı gerekmektedir, ancak tek bir partinin olması durumunda faşist kuramın ön gördüğü, ortak amaç doğrultusunda bütünleşmiş bir siyasal sistem ortaya çıkar. Konu hakkında daha fazla bilgi için bakınız, A. Göze, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, a.g.e., 136-139.

³⁰³ A. Göze, *Korporatif Devlet*, a.g.e., 127-130.

adaylarla bağılı değildir. Bu suretle, Büyük Faşist Meclisi tüm İtalya için tek seçim listesi hazırlamış olur. Bu liste “evet” ya da “hayır” demek üzere halkoyuna sunulur. Anlaşılacağı üzere, bu demokratik bir seçim olmaktan çok, bir plebisittir. Büyük Faşist Meclisi’nin hazırlamış olduğu listenin dışında ikinci bir liste yoktur ve seçmenler de söz konusu liste üzerinde ayrı ayrı seçim yapma hakkına sahip değildir. Eğer hazırlanan liste oylama sonucunda kabul edilmez ise, Büyük Faşist Meclisi listeyi tekrar gözden geçirerek bir kere daha halkoylamasına sunar. İkinci oylamada da liste reddedilirse, Büyük Faşist Meclisi üçüncü bir liste hazırlar, ama bu üçüncü liste halkoyuna sunulmaz. Bu üçüncü liste içersinde yazılanlar, doğrudan meclise seçilmiş sayılırlar.³⁰⁴ Bu tür bir oylama sistemi yukarıdan belirlenen temsilcilerin onaylanması işlemidir ve halk tercihlerini özgürce kullanamamaktadır. Halkın tercih hakkı, Büyük Faşist Meclisi’nin kendisine sunduklarıyla sınırlı kalmaktadır. Bu temsil sisteminin uzaktan yakından demokratik temsil sistemiyle alakası bulunmamaktadır.

Faşist kuramda, demokratik olmayan bir temsil sisteminin benimsenmesiyle, siyasal alanda tek partinin olması gerektiğinin kabulü, bir birini tamamlayan unsurlardır. Poulantzas’ın belirttiğı gibi, olağanüstü olmayan, öteki kapitalist devlet biçimlerinde ideolojik koşullandırma ve sınıf örgütlenmesi siyasal partilere özgün bir işlev yüklemekteydi. Oysa faşizmin içinde yer aldığı olağanüstü devlet biçiminde ise, bu kurumsal örgütlenme alanları ve siyasal kararları işletme yolları kullanılmamaktadır. Olağanüstü devlet biçiminin egemen sınıfları ve belli ölçüde baskı altındaki sınıfları açısından, partisel temsil sistemi bunalımlıdır. Siyasal partilerin söz konusu işlevleri, ya öteki ideolojik devlet aygıtlarına, hatta devletin

³⁰⁴ M. Sarica - R. Aybay, a.g.e., 53-55. ve B. Mussolini, *Faşizm, Faşist Devlet*, a.g.e., 157-158.

baskı kollarına kaydırılmakta, ya da faşizmde olduğu gibi bu işlev özgül bir parti tarafından yerine getirilmektedir. Devlet sisteminin tamamının yeniden düzenlenmesinde, bu partinin işlevi, klasik temsili devlet içinde geleneksel partilerin işlevlerinden tamamen farklıdır. Kapitalist sistemde sınıf temsilini sağlayan seçim ilkesinin, olağanüstü devlet biçimleri arasında yer alan faşist devlet sistemi içerisinde askıya alınması, bu bağlamda düşünülmelidir.³⁰⁵ Seçim mekanizması, demokratik sistemlerde sınıf çıkarlarının siyasal alanda savunulmasını sağlamaktadır. Faşist sistemde, demokratik seçim mekanizmasının kaldırılması, egemen sınıflar karşısında, haklarını savunan işçi sınıfının elinden bu kazanımının alınması anlamına gelmektedir. Demokratik seçim sisteminin ortadan kaldırılması sonucunda, olağanüstü devletin tüm ideolojik aygıtları derinden etkilenmektedir. Böylece bu aygıtlar içindeki görev bölümü, yukardan atama yoluyla gerçekleşmektedir.³⁰⁶ İktidarın ve devlet organları içerisindeki görevlerin, makamların yukarıdan aşağıya dağıtılması, faşist kuramda esas alınan hiyerarşi ilkesiyle uyumaktadır. Hiyerarşi ilkesi, yığın lafazanlığına ve saçma demokratik ilkelerin zararlı etkilerine karşı bir engel oluşturmaktadır ve her türlü derli toplu toplumsal ve siyasal örgütlenmenin temelidir.³⁰⁷ Söz konusu hiyerarşi ilkesi, doğal olarak merkezi bir yapılanmayı ve faşizmde bütüncül bir ideoloji doğrultusunda şekillenen totaliter bir yönetimi beraberinde getirmektedir.

Faşist sistemlerde benimsenen korporatist temsil sistemi, demokratik sistemlerin bir gereği olan bireylerin tercih ettikleri siyasal partileri ve bunlar aracılığıyla kendi temsilcilerini belirleme hakkını devre dışı bırakmakta, toplum içerisinde yer alan sınıfların, sınıfsal çıkarlarını koruma haklarına fırsat

³⁰⁵ N. Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, a.g.e., 337.

³⁰⁶ N. Poulantzas, *Faşizm ve Diktatörlük*, a.g.e., 340.

³⁰⁷ R. Bourderon: a.g.e., 98.

vermemektedir. Yani bireyler ait oldukları milletin vatandaşı olmak sıfatıyla, tercih ettikleri siyasal partiye ve adaya oy verme hakkına sahip olamamaktadırlar; çünkü siyasal sistem içerisinde Faşist Partisi dışında bir partiye izin verilmediği gibi, genel oy ilkesi kabul edilmekle birlikte, yarışmacı demokratik seçim mekanizması ortadan kaldırılmıştır. Diğer yandan birey, korporasyonun üyesi olmak sıfatıyla, içinde bulunduğu korporasyonun meclise göndereceği temsilciyi seçmemektedir; çünkü bu temsilci korporasyon üyelerinin oylarıyla değil, korporasyonun karar alma organlarınca belirlenmektedir. Siyasal sistem içerisinde Faşist Partisi dışındaki partilere yer olmaması, sistemin emek ve sermaye arasındaki çatışmayı milli bütün içinde eritme çabası, sınıfsal çıkarların savunulmasını ciddi anlamda sınırlandırmaktadır. Sonuçta, faşist kuram esasında ortaya çıkan totaliter devlet, korporatist temsil sistemi temelinde siyasal alanını yapılandırmakta ve kendisini somutlaştırmaktadır.

İKİNCİ BÖLÜM

II. TÜRKİYE’DE TEK PARTİ YÖNETİMİ VE KORPORATİZM

A. TARİHSEL TEMELLER: KORPORATİZMİN OSMANLI - TÜRK TOPLUMUNA GİRİŞİ VE ETKİLERİ

19. yüzyıl Avrupası’nda kapitalist üretim biçimine ve onun siyasi-ahlaki felsefesi olan liberalizme, toplumsal yaşamda meydana getirdiği çeşitli sorunlar nedeniyle muhalif bir takım fikir hareketlerinin ortaya çıktığına önceki bölümde değinilmişti. Bu akımlar arasında yer alan muhafazakâr düşüncenin bir kolu olan korporatist düşünce, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde Osmanlı İmparatorluğu’nun da düşün yaşamı içerisinde filizlenebilmiştir.

Korporatist düşüncenin, Osmanlı düşün yaşamına II. Meşrutiyet’in ilanından sonra nüfuz etmeye başladığı görülmüştür. Korporatist düşüncelerin Osmanlı imparatorluğunda filizlenmeye başladığı II. Meşrutiyet dönemi, siyasal, ekonomik ve toplumsal açıdan ciddi çalkantıların ve değişimlerin yaşandığı bir dönemdir. İmparatorlukta II. Meşrutiyetle beraber kapitalist ekonomik ilişkiler yasal güvencelere kavuşturulmaya, siyasal yaşam liberal demokratik bir yapıya dönüştürülmeye ve buna koşut olarak bireysel hak ve özgürlükler daha önce olmadığı kadar genişletilmeye başlamıştır.³⁰⁸ Bu bağlamda Toprak, 1908 - 1912 dönemini Osmanlı liberalizminin ‘balayı’ olarak nitelendirmektedir. II. Meşrutiyet Dönemi’nde “Çoğulcu bir liberal ortam vardı; güçlü muhalefet İttihat ve Terakki’ye sürekli meydan okumaktaydı; geniş ölçekli basın özgürlüğü farklı açılımlara yer vermişti; sayısız kitap ve risale düşünce özgürlüğünün kanıtıydı. Hatta kısa bir süre sonra

³⁰⁸ A. Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, a.g.m., 257.

bastırılacak da olsa, işçi hareketleri yaygın bir nitelik kazanmıştı. Sendikalar, dernekler kuruldu. Gösteriler yapıldı, boykot girişimlerinde bulunuldu...”.³⁰⁹ Ancak yarı-sömürge durumunda bulunan imparatorlukta, siyasal ve ekonomik liberalleşme; girilen savaşlar sonucunda siyasal açıdan parçalanma, ekonomik açıdan da bağımlılığın pekişmesi, bunalım ve yerli küçük üreticiliğin yıkımı gibi nedenlerle sürdürülemez hale gelmiştir.

Konunun siyasal ve ekonomik yönleri biraz daha açılacak olursa; 1908 sonrasında imparatorluk, Trablusgarp, Balkan ve I. Dünya Savaşı nedeniyle siyasal açıdan tıkanma noktasına gelmiştir. Ayrılıkçı çabalar imparatorluğu iyiden yıpratmaya başlamıştır ve yüzyılların Osmanlı toplumsal düzeni çözülmetedir. Ekonomik alanda ise, liberalleşmeyle beraber ülke ticaretini uzun süredir ellerinde bulunduran gayrimüslimlerin ve yabancıların etkinliği ve ekonomik gücü iyice artmıştır. Geleneksel Müslüman Osmanlı zanaatkâr ve esnafları ise “rekabet ‘fazileti’nden yoksun oluşu ve ‘bir lokma, bir hırka’ ile yetinişi” nedeniyle yoksullaşarak işinden olmuş, mülksüzleşmiştir. Çünkü II. Meşrutiyet ile loncalar kaldırılmış, serbest ticaret ve girişim özgürlüğü için ortam hazırlanmıştır. Bu durum ancak örgütsel dayanışmayla varlığını sürdüren küçük üretici Müslüman esnafa ciddi darbe indirmiştir. Ayrıca girilen savaşlar da ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. Savaşın yarattığı çarpıklıklar nedeniyle piyasa işlerliğini kaybetmeye başlamış, savaş yılları boyunca kişisel çıkar ile toplumsal çıkarın bağdaşmadığı tüm açıklığıyla ortaya çıkmıştır.³¹⁰ Kısacası olumsuz iç ve dış etkenlerin de etkisiyle, ekonomik ve siyasal

³⁰⁹ Z. Toprak, *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995, 3.

³¹⁰ Z. Toprak, “Osmanlı Devleti’nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2. İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, 371., Z. Toprak, *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, a.g.e., 3-4. ve Z. Toprak, *Türkiye’de “Milli İktisat” 1908-1918*, Ankara, Yurt Yayınları, 1982, 34.

alanlardaki liberalleşmeye karşı ciddi anlamda tepki üretecek bir atmosfer oluşmuştur.

Tüm bu gelişmelerin sonucu olarak, kapitalist ekonomik düzen ve liberal uygulamalar aleyhine düşünce akımları gündeme gelmiştir. Bu akımlar arasında sosyalizm, gücü ve etkisi bakımından çok sınırlı kalmıştır. Yeni düzene yönelik eleştiriler daha çok muhafazakâr eksende yoğunlaşmıştır.³¹¹

Bu dönemde korporatist düşünce, sürekli yapılan savaşların yol açtığı toplumsal çöküntü ve uluslaşma sürecinin beraberinde getirdiği ‘Milli İktisat’ arayışının bir ürünü olarak ortaya çıkmıştı. Bu dönemin korporatizmi yüzyılların Osmanlı fütüvvet ve lonca geleneği ile Fransız korporatizminin sosyo-psikolojik temelini oluşturan dayanışmacılığının bir bileşimiydi.³¹² Meşrutiyet sonrasında “ilm-i içtimai” ve “ilm-i servet” ders kitaplarında izlerine rastlanan, sonrasında I. Dünya Savaşı yıllarında çeşitli dergilerde üzerine yoğun tartışmalar yapılan ve başlangıçta “meslek-i teavün” olarak Türkçeye çevrilen solidarizm, genellikle “tesanütçülük” olarak bilinmekteydi. Sonrasında dil devrimiyle birlikte “bağlılık” olarak çevrilen solidarizm, günümüzde dayanışmacılık olarak çevrilmektedir.³¹³ Dayanışmacılığı

³¹¹ A. Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, a.g.m., 257. Toprak, Türk ulusçuluğunun da yukarıda belirtilen koşullar altında yeşerdiğini belirtmektedir. Bir yönüyle II. Meşrutiyet döneminin liberal düşünce ortamında yeşeren Türk ulusçuluğu, diğer yönüyle de liberalizme, ama özellikle de ekonomik liberalizme duyulan tepki sonucu ortaya çıkmıştır. Türk ulusçuluğunun ekonomik boyutunu liberal ekonomik öğretiye ters düşebilen ‘Milli İktisat’ anlayışı oluşturmuştur. Z. Toprak, *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, a.g.e., 4, 6-7. İttihat ve Terakki döneminde ortaya çıkan Türk ulusçuluğunu, bu ulusçuluğun ekonomik boyutu olan ‘Milli İktisat’ politikalarında liberalizme ters düşen ve korporatif olan bir takım öğeler bulunmasına rağmen, döneminin koşulları içerisinde bütünüyle değerlendirdiğimizde muhafazakâr bir akım olarak nitelendirmek mümkün değildir.

³¹² Z. Toprak, “Türkiye’de Korporatizmin Doğuşu”, *Toplum ve Bilim*, S.12, (1980), 41.

³¹³ Z. Toprak, “II. Meşrutiyet’te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Millî İktisat”, a.g.m., 289. ve Z. Toprak, “Osmanlı Devleti’nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu: Solidarizm”, a.g.m., 377.

Türkiye'ye getirenler Ziya Gökalp, Tekin Alp, Necmettin Sadık (Sadak), M. Zekeriya (Sertel), Yusuf Kemal (Tengirşenk) gibi İttihat ve Terakkici bir gruptur.³¹⁴

Korporatist düşüncenin Osmanlı-Türk toplumuna girişine değinirken, korporatizmin Türkiye'ye, Batı'dakinden çok daha farklı sosyo-ekonomik koşullar altında giriş yaptığını belirtmek gerekmektedir. Hatırlanacağı üzere Batıda korporatist düşünce, kapitalizmin belli oranda ilerleme kaydettiği, buna bağlı olarak da kapitalizme ve liberalizme özgü siyasal ve ekonomik bunalımların yaşandığı, sınıf çelişkilerinin başat çelişki haline geldiği ve işçi sınıfının belli bir ağırlığa sahip olduğu toplumlarda, ekonomiyi belli bir disiplin altına almak amacıyla gündeme gelmişti. Batıda kapitalist üretim biçimi eski düzene ait pek çok şeyi toplumsal, ekonomik, siyasal ve kültürel alanlarda değiştirmişti. Bu değişime tepki olarak, korporatist düşünce eski düzene ait olan bir takım mesleki örgütlenme ve ilişki biçimlerini, bunlara bağlı olarak belli bir ahlak anlayışını yeni koşullara uyarlamak amacını gütmektedir. Oysa söz konusu dönemde Osmanlı-Türk toplumunun sosyo-ekonomik durumu korporatizmin savunulduğu Batı toplumlarından oldukça farklıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nda da pek çok şey değişmeye başlamıştı. Örneğin 19. yüzyılda esnaf ve zanaatkâr loncaları, Batıdaki gibi güç kaybetmeye ve yok olmaya başlamışlardı. Bunun nedeni, genişlemekte olan Batı kapitalizminin ürünleri karşında yerel zanaatkâr ve esnafın tutunamamasıydı. İmparatorluk şüphesiz ki kapitalistleşme sürecine girmişti, ancak bu Batıdaki kapitalistleşme sürecinden farklıydı. Batıda kapitalist üretim biçimiyle bütünleşmeyi başaran toplumlar, farklı özelliklerine rağmen kendi ulusal burjuvazilerini yaratmışlardır. Oysa Osmanlı toplumu, kapitalistleşme sürecine Batı kapitalizminin etkisiyle girmiş, ulusal bir

³¹⁴ Z. Toprak, "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık" *Toplum ve Bilim*, S.1, (Bahar, 1977), 95.

kapitalizmi kendi iç dinamikleriyle sürdürebilecek bir ulusal burjuvaziye sahip olamamış, Batı kapitalizminin yarı sömürgesi haline gelmiştir. Yarı sömürge durumundaki İmparatorlukta burjuvazi olarak adlandırılabilir kesimler ise, toplumun çoğunluğunu oluşturan ve yönetimi ellerinde bulunduran Müslümanlar değil, gayrimüslim ve yabancılardır. Bu durum ise Batıda, korporatist görüşlerin gündeme geldiği dönemin başat çelişkisi olan ulus içerisindeki sınıflar arası çelişki yerine, Osmanlı toplumunda sınıfsal özelliği bulunmasına rağmen içerisine etnik ve dinsel unsurlarında girdiği uluslararası bir çelişki biçimini almıştır. Bu durum, Osmanlı toplumunda kapitalizm ve liberalizmin getirdiği değişikliklere tepki duyan kesimler içerisinde, özellikle muhafazakârlarda, Batı'ya karşı tepki duymayı da beraberinde getirmiştir.

Korporatizmin gündeme getirilip tartışıldığı Batı ve Osmanlı toplumları arasındaki sosyo-ekonomik farklılık dolayısıyla, konunun tartışılma odağı da farklı olmuştur. 19. yüzyıl sonunda Batı'da ortaya atılan korporatist düşünceler, kapitalist ilişkilerin yaygınlaşması nedeniyle bozulmuş olan eski düzenin yeniden kurulması üzerine odaklanırken; korporatizm Türkiye'de tartışılırken, zaten yaygınlaşmış ve başat konuma geçmiş kapitalist ilişkiler bulunmadığından, olmayan bu ilişkilerin ortaya çıkmasının engellenmesi gerektiği üzerine odaklanmıştır. Kansu'nun da belirttiği gibi, 'anakronik' biçimde, Türkiye'nin geri kalmışlığının nedeni olarak, ülke ekonomisinin 19. yüzyılın başında geleneksel ekonomik yapılarını terk etmesi gösterilmiştir.³¹⁵

³¹⁵ Cumhuriyetin ilk yıllarında korporatizmi savunan bir kesim, Türkiye'nin uzun vadeli ekonomik sorunlarının temelinde Tanzimat döneminde yapılan reformların yattığını ileri sürmüştür. Örneğin Mahmut Esat Bozkurt, "20. yüzyılda Türkiye'nin ekonomisindeki aksaklıkların ve sorunların kaynağında 19. yüzyıl başında lonca sisteminden vazgeçilmiş olmasının yattığını iddia etmekteydi. Loncaların kaldırılmasıyla ekonominin üzerindeki denetimin zayıfladığını, üreticilerin serbest piyasa koşullarına terk edilmesiyle ekonominin kötüye gittiğini iddia eden Bozkurt için yapılması gereken,

Dayanışmacılıkla Türkiye’giren korporatist düşüncenin, bir birini bütünleyen iki farklı kavram ile ortaya konulduğu söylenebilir: Halkçılık ve meslekçilik. Türkiye’de korporatist düşünce, düşünsel alanda bir felsefe olarak ‘halkçılık’ kavramıyla; siyasal, ekonomik ve toplumsal alanda, örgütlenme biçimi olarak ‘meslekçilik’ kavramıyla dile getirilmiştir.

1. İMPARATORLUK DÖNEMİNDEN CUMHURİYET’İN İLK YILLARINA KORPORATİST DÜŞÜNCE

a) Halkçılık ve Meslekçilik

Toplumsal sınıfların ve sınıf çatışmalarının gereksizliğini savunan, sınıfsal çatışmalardan arınmış, toplumsal uzlaşma ve dayanışmayı öngören dayanışmacı düşünce, II. Meşrutiyet döneminin sonlarında, başta Ziya Gökalp olmak üzere yukarıda isimleri sayılan çevrece benimsenmiş ve halkçılık adı altında Türkiye’nin siyasal yaşamına sokulmuştur.³¹⁶ Meşrutiyet dönemi halkçılığının siyasal, ekonomik

loncaların ihya edilerek hem ekonomik hem de toplumsal yapı üzerindeki denetimlerinin artırılması idi”. A. Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, a.g.m., 258.

³¹⁶ Z. Toprak, “Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu”, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar (1923-1938)* İstanbul, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını, 1977, 14. Korporatist bir akım olan dayanışmacı düşünce İmparatorluğa halkçılık kavramı altında girmiştir, ancak halkçılık kavramının imparatorlukta ortaya çıkışı sadece dayanışmacılık akımına bağlı değildir. Makal’ın da belirttiği gibi, 19. yüzyılın sonlarında Osmanlı İmparatorluğu’nda tartışılma olanağı bulan halkçılığın değişik düşüncelerden etkilenen bir akım olduğu söylenebilir. Makal halkçılığın Türkiye’deki gelişimini üç ayrı akım ile ilişkilendirmektedir. Birincisi Fransız Devrimi’nin etkileri, ikincisi 19. yüzyıl Rusya’sında ortaya çıkan Narodnik akımının etkisi, üçüncüsü de dayanışmacı toplum görüşüdür. A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 56. İlhan Tekeli de Türkiye’de halkçılığın düşünsel kaynaklarını, 19. yüzyılın son çeyreğinde, Rusya’da gelişen Narodnik hareketine ve Fransa’da ortaya çıkan dayanışmacılık akımına dayandırmaktadır. İ. Tekeli, “Türkiye’de Halkçılık”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, 1929-1930. Berkes de Türkiye’de halkçılığın ortaya çıkışında özellikle Narodnik akımının etkisine değinmektedir. Buna göre, halkçılık kavramı Osmanlı İmparatorluğu’na, Rusya kaynaklı Narodnik hareketinin yarattığı dolaylı bir etki sonucu girmiştir. Narodnizmden ilham alan halkçılığın üç ayrı yoldan Osmanlı İmparatorluğu’nun siyasal yaşamına girdiğini belirten görüşler bulunmaktadır. Ancak bu konunun ayrıntılarına burada girilmeyecektir. Bakınız, N. Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975, 230-232., N. Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, Yayına Hazırlayan: A.Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi

ve toplumsal olmak üzere üç boyutu bulunmaktadır. Siyasal boyutta halkçılık, ulus devletin kurulmasını ve siyasi bağımsızlığı amaçlamakta, bireylerin siyasal hak ve özgürlüklerini kabul etmektedir. Ekonomik boyutta halkçılık, uluslaşma sürecinde liberal ekonomi politikalarına karşı devlet müdahaleciğini önermektedir. Ekonomik halkçılık, bireyi ön plana çıkaran kapitalizmin neden olduğu sınıf çatışmalarını çözümlemeyi amaçlamakta, devletin izleyeceği sosyal politika ile sınıf çatışmalarını, toplumsal çarpıklıkları gidermeyi benimsemektedir. Bu nedenle ekonomik halkçılıkta bireysel kapitalizm yerine devlet kapitalizmi önerilmektedir. Toplumsal boyutta halkçılık, birbirleriyle çatışan toplumsal sınıflar yerine, uzlaşan meslek gruplarını benimsemekte, sınıf mücadelesini reddetmekte, çıkarların uyumlu hale getirilmesini ve dayanışmayı önermektedir. Toplumsal bağlamda I. Dünya Savaşı'nın son yıllarında gündeme gelen halkçılık, toplumdaki sınıf ayrımlarının yerine mesleki grupların geçmesini savunmakta, toplumu bir organizmaya benzetmekte ve meslek gruplarını bu organizmanın hayati işlevlerini üstlenmiş olan organları olarak algılamaktaydı.³¹⁷

Yayınları, 2002, 392 ve 421. ve F. Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çev. F. Berktaş (Baltalı), İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996, 164.

³¹⁷ Z. Toprak, "II. Meşrutiyet'te Solidarist Düşünce: Halkçılık", a.g.m., 95-96. ve Z. Toprak, *Türkiye'de "Millî İktisat" 1908-1918*, a.g.e., 35. Toprak'ın yapmış olduğu bu boyutlandırmaya benzer biçimde, İlhan Tekeli ve Gencay Şaylan da gelişim süreci içerisinde halkçılığın üç ayrı boyutunun bulunduğunu belirtmektedirler. Tekeli ve Şaylan, aynen Toprak gibi, boyutlardan birinin siyasal boyut olduğunu belirtmekte, ancak ekonomik ve toplumsal boyutları ortak tek bir boyut olarak ele almakta ve bunlara üçüncü boyut olarak kültürel boyutu eklemektedirler. Bunlardan siyasal boyut, "halkın siyasal hayata ve yönetime katılımının nasıl yaygınlaştırılabileceği" sorusu ile ilgilidir. Verilen yanıtlar arasında parlamentarizm, yönetimin adem-i merkeziyetçi veya merkeziyetçi olması, bürokrasinin halka karşı tutumu tartışılmıştır. İkinci boyut Tekeli'nin bir makalesinde ekonomik, başka bir makalesinde toplumsal olarak gösterdiği boyuttur. Bu boyutta, "toplumsal dayanışmanın yüksek olduğu hakça bir ekonomik düzenin nasıl kurulabileceği sorusuna yanıt aranmıştır." Toprak'ın boyutlandırmasından farklı olan üçüncü boyut ise kültürel boyuttur. Bu boyutta, "Halkın değerleri ve özlemleri ya da Türk halkına özgü niteliklerin toplumun gelişmesini engellemeden nasıl korunabileceği araştırılmaktadır." İ. Tekeli, "Türkiye'de Halkçılık", a.g.m., 1930. ve İ. Tekeli - G. Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", *Toplum ve Bilim*, S. 6-7, (Yaz-Güz, 1978), 64-65.

Halkçılık adıyla Türkiye siyasi yaşamına giren ve felsefi düzeyde toplumsal dayanışmaya zemin hazırlayan dayanışmacı korporatist akım, toplumsal örgütlenme aşamasında meslekçiliğe dönüşmektedir. Daha önce değinildiği gibi, Osmanlı lonca geleneği ile Fransız dayanışmacılığının bir biresimi olan ve ülke yönetimini küçük üretici orta tabakaya yaslamayı amaçlayan meslekçilik, II. Meşrutiyet döneminin toplumsal çöküntüsüne karşı bir çözüm arayışıdır ve klasik iktisattan esinlenen Osmanlı liberalizmine bir tepkidir.³¹⁸ Toprak'ın da belirttiği gibi, dönemin 'içtimai iktisat' beklentileriyle Osmanlı loncalarına özgü mesleki dayanışmayı harmanlayan ve küçük üreticiliğin korunması gerektiğini savunan meslekçilik, dönemin ekonomik ve toplumsal sıkıntılarına karşı ahlaki bir takım çözüm önerileri ileri sürmektedir. Ahlak sosyolojisinden esinlenen meslekçiliğe göre, imparatorluğun çöküşüne neden olan şey ahlak bunalımıdır. Bu bağlamda Gökalp ve çevresindekiler gibi meslekçilere göre, I. Dünya Savaşı'nın ekonomik alanda yarattığı çöküntüye bağlı olarak istifçiliğin, karaborsacılığın prim yapması, tüccarın aşırı fiyatla mal satışı, yani spekülatif yöntemlerle elde edilen aşırı büyük kazançlar, ülkedeki yoksulluğun yanı sıra savaş zenginlerinin oluşması, memurların yasa dışı yollarla ticarete atılması hep ahlak yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. Bahsedilen bu çarpıklıkların kanuni düzenlemelerle engellenmesi olanaklı değildir. Söz konusu ekonomik kargaşa belli bir örgütlenmeyle ve güçlü bir kontrol aracıyla önlenmelidir.³¹⁹ Meslekçilerin bahsettikleri örgütlenme, mesleki esasta örgütlenme, yani korporasyonlar veya esnaf örgütleridir; güçlü kontrol aracı ise, belli bir ahlak anlayışı, özellikle de meslek ahlakıdır. Bu görüşlerin, Batı'da korporatist düşüncenin önemli isimlerinden olan

³¹⁸ Z. Toprak, "Osmanlı Devleti'nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik", a.g.m., 371. ve Z.

Toprak, "II. Meşrutiyet'te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Millî İktisat", a.g.m., 292.

³¹⁹ Z. Toprak, "II. Meşrutiyet'te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Millî İktisat", a.g.m., 293. ve Z. Toprak, *Türkiye'de "Millî İktisat" 1908-1918*, a.g.e., 34.

Durkheim ve Duguit'nin daha önce değinilen görüşleriyle koşutluğu gözlerden kaçmamaktadır.

b) Ziya Gökalp

Korporatist düşünceyi Türkiye'ye getirip savunusunu yapan aydınlar grubu arasında, Türk düşün yaşamında da önemli bir yere sahip olan Ziya Gökalp, üzerinde özellikle durulmayı hak etmektedir. Ziya Gökalp'in korporatizmi savunan düşüncelerinde, 19. yüzyıl Avrupası'nda savunulan korporatist düşünce akımının ve bunun içerisinde de özellikle Durkheim'ın sosyolojik düşüncesinin belirgin etkileri görülmektedir.

Ziya Gökalp korporatist düzen yönündeki görüşlerinden ilk defa, 1915 yılı başlarında, 'İslam Mecmuası'nda bahsetmiştir. Durkheim'ın sosyolojisinden etkilenen Gökalp, Fransız sosyologun korporatist eğilimlerini geleneksel Osmanlı lonca sistemiyle sentezlemiştir.³²⁰

Durkheim'dan esinlenen "Gökalp'e göre, toplumların evriminde sınıflı toplumları meslek devri izleyecektir. Sınıf devri, siyasal halkçılığın, diğer bir deyişle siyasal demokrasinin egemen olduğu bir dönemdir. Türkiye tarihinde Tanzimat ve Meşrutiyet bu dönemleri simgeler. Meslek devrinde ise siyasal halkçılığın yok edemediği "iktisadî tabakalar" ortadan kaldırılır..." Böylece toplumda, toplumsal halkçılık başat olur.³²¹ Fark edilebileceği gibi, Gökalp'in benimsediği bu toplumsal evrim modelinde, sınıf devri, yani siyasal demokrasinin başat olduğu, ancak sınıfsal

³²⁰ Z. Toprak, "II. Meşrutiyet'te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Millî İktisat", a.g.m., 293. Berkes, "halk kitlelerinin ekonomik 'harsı' konusunda Gökalp ortaçağcılığa yönelmek zorunda kalır.... esnaf lonca geleneğine döner. Yalnız, bunu Durkheim'ın solidarizminden aldığı 'mesleki temsil' görüşü ile modernleştirir." demektedir. N. Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, a.g.e., 248.

³²¹ Z. Toprak, "Osmanlı Devleti'nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik", a.g.m., 372.

kutuplaşmanın da belirgin olduğu kapitalist liberal bir aşamanın varlığı belirtilmekte, bu aşamanın bir başka aşamaya geçilerek aşılabacağı beklentisi vurgulanmaktadır.

Çağdaşı olan Avrupalı birçok korporatist eğilimli düşünür gibi, Gökalp de liberal kapitalist toplum modelini eleştirmektedir. Gökalp'e göre, çağdaş Batı uygarlığı ve aynı zamanda toplum bilimleri, artık liberal kapitalist toplum modeliyle ve bunun ekonomik ve siyasal örgütlenişiyle özdeş değildir. "Liberalizmin bireyi, piyasa mekanizmasını ve temsili parlamenter demokrasiyi öne çıkaran klasik teorisi artık eskimiş" ve çağdışı kalmıştır.³²² Sosyalist ve komünistlerin özel mülkiyeti kaldırmalarını da doğru bulmayan³²³ Gökalp, bunlar karşısında benimsemiş olduğu dayanışmacılığın "içtimai halkçılık" olduğunu söylemektedir. Buna göre dayanışmacılık, siyasal demokrasinin siyasal alanda gerçekleştirdiği eşitliği, ekonomik alanda uygulamaya çalışmakta, ekonomik alanda sınıfların (ya da en azından sınıf savaşımının) kaldırılmasını amaçlamaktadır. Avrupalı dayanışmacıların da yaklaşımlarına uygun biçimde, bireycilikle toplumculuk arasında bir çelişki olmadığını savunan Gökalp, her iki kavramı da birbiriyle uzlaştıran dayanışmacılığı benimsemiştir. Gökalp'in düşüncesinde dayanışmacılıktan esinlenen halkçılık "kişi özgürlüğüyle toplumsal adaleti, özel mülkiyetle toplumsal mülkiyeti uzlaştırmayı amaçlar". Devlet toplumsal hayat içerisinde yer alarak, düzenleyici ve yönlendirici olmalıdır. İşte bundan dolayı da toplumsal mülkiyet zorunlu olmaktadır.³²⁴ Ancak toplumsal mülkiyetin zorunlu olması bireysel mülkiyetin reddini gerektirmemektedir. Buna karşılık varlığı kabul edilen bireysel mülkiyetin geçerliliği belli şartlara bağlıdır. Duguit'in belli bir hukuk kuralının

³²² T. Parla, a.g.e., 56-57.

³²³ Z. Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Haz. M. Ünlü - Y. Çotuksöken, İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 2004, 159.

³²⁴ Z. Toprak, "Osmanlı Devleti'nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu: Solidarizm", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2. İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, 378.

geçerliliğinin toplumsal dayanışmaya hizmet etmesine bağlı olduğunu ileri sürmesini hatırlatırcasına, Gökalp de özel mülkiyetin toplumsal dayanışmaya yararlı olduğu ölçüde geçerli olduğunu ileri sürmektedir. Toplumsal dayanışmaya yararlı olmayan özel mülkiyet “yasal” sayılmamaktadır. Bireysel mülkiyet toplumsal mülkiyetle birlikte ele alınmalıdır.³²⁵ Böylece Gökalp Avrupa’daki çağdaşı olan dayanışmacıların yaptığı gibi, bireysel mülkiyeti kabul ederek kapitalizmin dışına çıkmamakta, toplumsal dayanışmaya zarar verebilecek olan özel mülkiyeti yasal saymayarak kapitalist sisteme sınırlama getirmekte, toplumsal mülkiyeti kabul ederek de devlet müdahalesi aracılığıyla kapitalist ekonomiyi düzenleyici mekanizmaları devreye sokmaktadır.

Gökalp benimsemiş olduğu dayanışmacılığın, Türkler için de en iyi sistem olduğunu söylemekte, bunu da tarihsel ve kültürel gerekçelerle temellendirmektedir. Gökalp’e göre “Türkler, özgürlük ve bağımsızlığı sevdikleri için, ortaklıkçı (iştirakçi-komünist) olamazlar. Fakat eşitliği sevdiklerinden bireyci de kalamazlar. Türk kültürüne en uygun olan dizge solidarizm, yani dayanışmacılıktır (tesanütçülük)”.³²⁶ Durkheim’in, sanayi toplumunun gelişmesiyle eski yapının giderek gücünü kaybettiği, bölgesel ayrımların önemsizleştiği, yan yana konulmuş bölgelerden oluşan toplumlar yerine geniş bir ulusal korporasyon sistemi oluşturulması gerektiği yönündeki görüşlerinden esinlenen Gökalp, Türk toplumunun evrimini bu modele uygun olarak görmüştür. Gökalp “Türk ulusunun camia toplum (camiavî cemiyet) türüne mensup olduğunu, gelecekte korporatif toplumlar (hey’î cemiyet) arasında yer alacağını savun(maktadır). Camia toplum, kentlerde toplumsal işbölümü sonucu esnaf korporasyonlarından oluşmuş, yerel

³²⁵ Z. Gökalp, a.g.e., 159.

³²⁶ Z. Gökalp, a.g.e., 159.

derebeylerin egemenliğinden kurtularak kendi kendini yönetmeye başlamış, aynı zamanda derebeyine karşı merkezi otoriteyle birleşmiş bir ‘millet’ türüdür. Korporatif toplum türünde ise toplumsal yapı başkentte ulusal nitelikte, hiyerarşik biçimlerde örgütlenmiş esnaf korporasyonlarından oluşur.” Gökalp’in düşüncesinde “Her iki toplum modeli de loncalar üzerine kurulmuştur. Ancak camia toplumunda loncaların etkinliği yöreseldir. Bunların eylem alanı camia ile sınırlıdır.” Korporatif toplumlarda ise korporasyonların etkinliği yerel düzeyden çıkmış, ulusal düzeyde bir kapsayıcılığa ulaşmıştır.³²⁷ Kısaca Gökalp’e göre, dayanışmacılık hem Türk toplumuna en uygun sistemdir, hem de zaten benimsemiş olduğu toplumsal evrim modeli açısından da, Türk toplumu korporatist bir düzene doğru evrilecektir.

Ziya Gökalp, sosyolojik açıdan toplumu çözümlerken, dayanışmacı görüşün esinlenmiş olduğu organizmacı toplum görüşünü benimsemiştir. Bu doğrultuda Gökalp, üç tür toplumsal grup bulunduğunu dile getirmektedir. Bu gruplar: “Aile toplulukları, siyasal topluluklar, uğraş (meslek) toplulukları(dır). Bunlar arasında en önemli olan siyasal topluluklardır. Çünkü siyasal bir topluluk, kendi başına yaşayan bağımsız ya da yarı bağımsız bir kuruluştur. Aile topluluklarıyla uğraş toplulukları ise, bu kuruluşların parçaları, bölümleri niteliğindedir. Yani, siyasal topluluklar birer toplumsal organizmadır; aile toplulukları bu organizmanın hücreleri, uğraş toplulukları da organları gibidir. Bundan dolayıdır ki, aile ve uğraş topluluklarına ikincil topluluklar adı verilir”.³²⁸ Bu alıntıdan da anlaşılacağı gibi Gökalp, her bir parçanın bir diğerinin varlığı için gerekli olduğu, parçalar arasındaki uyumun, işbirliğinin ve dayanışmanın bütünü varlığını sağlayabileceğini savunan organizmacı toplum anlayışını benimsemiştir.

³²⁷ Z. Toprak, “Osmanlı Devleti’nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik”, a.g.m., 372.

³²⁸ Z. Gökalp, a.g.e., 72.

Gökalp organizmacı toplum anlayışı doğrultusunda, her ulusun toplumsal işbölümüne bağlı olarak çeşitli meslek kollarına ayrıldığını belirtmektedir. “Mühendisler, doktorlar, müzisyenler, ressamalar, öğretmenler, yazarlar, askerler, avukatlar, tüccarlar, çiftçiler, fabrikatörler, demirciler, marangozlar, dokumacılar, terziler, değirmenciler, fırıncılar, kasaplar, bakkallar v.b. Bu topluluklar birbirine gereklidirler ve gereksinim duyarlar. Birbirlerine yaptıkları hizmetler, buna karşı duydukları gereksinimler bir tür dayanışma değil midir?”³²⁹

Gökalp, bahsettiği bu uğraş ya da meslek alanları arasındaki dayanışmanın güçlenmesi için, söz konusu uğraş topluluklarının bütün ülkeyi kapsayan ulusal örgütler biçiminde örgütlenmesi gerektiğini vurgulamaktadır.³³⁰ Gökalp’in bahsettiği mesleki örgütlenme eski dönemlerde yerel bir nitelik taşımaktaydı. Her kentin esnaf loncaları (uğraş dernekleri) kendine özgüydü. Düşünün “bucak ekonomisi” dönemi olarak adlandırdığı bu dönemde loncalar yararlı işlevleri yerine getirmelerine karşın, bucağın ekonomisinden ulus ekonomisine geçildiğinde bu loncalar yararlı olmak yerine zararlı olmaya başlamışlardır. Bunlar yerine, ulusal ekonomi döneminde, ulusal loncaların kurulması gerekmektedir. Öyleyse merkezleri, devlet merkezinde olmak üzere ulusal meslek dernekleri kurulmalıdır. Örneğin belli bir meslek dalında uğraşanlar, her kentte kendi meslek dallarının derneğini kurmalıdırlar. Bu derneğin başına da, eski loncaların yönetiminde olduğu gibi bir şeyh ya da kethüda değil, genel yazman geçirilmelidir. “Her kentte bütün derneklerin delegelerinden bir merkez kurulu kurarak buna İş Borsası adını vermeli”dir. Bu borsanın görevi o kentteki tüm derneklerin ortak işlerini görmek ve o kentin ekonomik yaşamını düzenlemek olmalıdır. Yerel düzeydeki bu örgütlenmenin yanı sıra, ulusal düzeyde

³²⁹ Z. Gökalp, a.g.e., 83.

³³⁰ Z. Gökalp, a.g.e., 83-84.

de örgütlenmeye gidilmelidir. Yine belli bir meslek dalında uğraşanlar, her kentte kendi dallarıyla ilgili dernekleri kurulduktan sonra, bunlar arasında bir birlik (federasyon) kurulmalı ve başkentte o meslek dalının federasyon genel merkezi olmalıdır. Buna koşut olarak başkentte, bu genel merkezlerin seçtikleri temsilciler toplanarak, bir tür dernekler üst birliği (konfederasyon) kurarak, bu konfederasyonun genel kurul üyelerini seçmelidirler. Böylece tüm meslek kuruluşları, düzenli bir ordu gibi birleşebilirler.³³¹ Sonuç olarak “Gökalp, ekonomik gelişimin son evresi olarak gördüğü “milli iktisat” dönemini ulusal düzeyde örgütlenmiş esnaf korporasyolarının yönetimiyle noktalar. Milli iktisatta, cemaat ile şehir ekonomileri kaynaşır. Oluşturulacak bir “milli iktisat nezareti”, ulusun bir ekonomik organizmaya (uzviyet-i iktisadiye) dönüşümünü sağlayacaktır. Bu amacı gerçekleştirmek için nezaret, esnaf korporasyonlarını şehir düzeyinden çıkararak millet düzeyinde örgütleyecektir”.³³² Anlaşılabacağı üzere Gökalp’in önerdiği korporatist örgütlenme yerel düzeyden yani yatay düzlemde başlayarak, ulusal düzeye yani dikey düzleme yönelen bir modeldir. Bu modelin ünlü sosyolog Durkheim’in dile getirdiği korporatist örgütlenme modeliyle olan benzerliği dikkat çekmektedir.

Gökalp’in bu korporatist örgütlenmesinin siyasal alana yönelik yansımaları, yani korporatist temsil yönü de bulunmaktadır. Gökalp’in düşüncesinde millet meclisi karma korporatist temsil modelindedir. Bu mecliste siyasal temsilin yanı sıra korporatist temsil de gerçekleştirilecektir. Siyasal temsil için yerel düzeyden temsilciler genel seçimle meclise gelirlerken, korporatist temsil için temsilciler, iş

³³¹ Z. Gökalp, a.g.e., 137-138.

³³² Z. Toprak, “Osmanlı Devleti’nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik”, a.g.m., 372.

bölümü esasına dayanarak kurulan mesleki gruplar tarafından (konfederasyon tarafından) seçilirler.³³³

Gökalp'in düşünceleri korporatist örgütlenme modelinin yanı sıra, döneminin Avrupalı korporatist düşünürlerinin de önemle üzerinde durduğu belli bir ahlak anlayışını, “meslek ahlakı”nı da içermektedir. Daha önce Durkheim ve Duguit'nin görüşlerinin ele alındığı bölümde değinilen meslek ahlakı, korporatist örgütlenmenin ayrılmaz manevi yönünü oluşturmakta ve Gökalp açısından da büyük önem taşımaktadır. Gökalp ulusal dayanışmayı güçlendirmek için meslek ahlakının da güçlendirilmesi gerektiğini savunmaktadır. Bu bağlamda korporatist örgütlenmenin gerçekleştirilmesi, Gökalp'in önemle üzerinde durduğu meslek ahlakına bir yaptırım gücü sağlayacaktır.³³⁴

Ziya Gökalp'in dayanışmacı düşünceleri, onun milliyetçilik, halkçılık ve devletçilik ile ilgili düşünceleri açısından da belirleyici olmuştur. Cumhuriyetin tek parti döneminde de büyük önem taşıyacak olan bu üç ilkenin, Gökalp'in sadece dayanışmacı düşüncesi bağlamında kısaca incelenmesi yerinde olacaktır.

Gökalp'in benimsemiş olduğu toplumsal dayanışmanın güçlenmesi için öncelikle işbölümünün ortak bilinci olan bir toplumda ortaya çıkması gerekmektedir. Farklı milletler ve dolayısıyla da ortak bilinci bulunmayan toplumlar arasındaki işbölümü, Gökalp'e göre gerçek işbölümü değildir.³³⁵ Ortak bilinçle Türklük bilincini kasteden Gökalp'in dayanışmacı düşüncesi milliyetçilik anlayışıyla bütünleşmektedir. Toplumsal işbölümünün sürmesi için toplumsal dayanışma

³³³ Z. Toprak, “Osmanlı Devleti'nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik”, a.g.m., 376.

³³⁴ Z. Gökalp, a.g.e., 83 ve 138. Çünkü Gökalp'e göre Türkiye'de henüz meslek topluluklarına özgü ahlak anlayışının hiçbir yaptırım gücü bulunmamaktadır. İnsanlar kendi işlerini yaptıkları meslek sahiplerini denetleyemese de, meslek toplulukları kendi üyelerini denetleyebilirler. Böyle bir denetleme için, her meslek kendi üyeleri için bir tüzük hazırlar ve bir onur kurulu kurar. Tüzük meslek ahlakının kurallarını ortaya koyar. Onur kurulu da bu kuralların yürütülmesini ve denetimini sağlar. Z. Gökalp, a.g.e. 138.

³³⁵ Z. Gökalp, a.g.e., 83.

gerekmektedir. Söz konusu dayanışma da “içtimaî mefkûre”nin, bir başka deyişle toplumsal ülkünün oluşması ile sağlanabilir. Artık İmparatorluğun son dönemlerinde bu bilinç, Türklük bilinci ve buna koşut olarak da “millî iktisat mefkûresi” doğmaya başlamıştır.³³⁶ Böylece Gökalp’in düşüncesinde milliyetçilik, halkçılıkla da bütünleşmektedir. Gökalp’e göre Türkçülüğün temeli, halkçılık ve milliyetçilik mefkûreleridir. Toplumsal evrimin çeşitli aşamalarında halkçılıkla milliyetçiliğin bir arada görüldüğünü savunan Gökalp, halkçılıkla milliyetçilik arasında sıkı bir dayanışma olduğunu belirtir. Gökalp’e göre her iki kavram da aynı düşüncenin, eşitlik ülküsünün (musavat mefkûresi) iki farklı yansımasıdır. Toplumun içsel eşitliğini, bir başka deyişle dâhili musavatını halkçılık; dışsal eşitliğini, bir başka deyişle harici musavatını milliyetçilik sağlar. Bir toplumda sınıfların bulunması içsel eşitliğin bulunmadığının göstergesidir. Bu nedenle Türkçülüğün dayanak noktalarından biri olan halkçılık sınıf farklılıklarını ortadan kaldırarak, toplumun farklı kesimlerini yalnızca işbölümünün doğurduğu meslek gruplarına indirger. Bu bağlamda Gökalp halkçılığı şöyle formüle eder: “Sınıf yok, meslek var”. Anlaşılacağı üzere Gökalp’in kurguladığı milli devlet modeli, meslek gruplarından oluşan bir devlettir. Yani korporatist bir devlettir.³³⁷

³³⁶ İ. Tekeli, “Türkiye’de Halkçılık”, a.g.m., 1930.

³³⁷ Z. Toprak, “II. Meşrutiyet’te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Millî İktisat”, a.g.m., 297. Özellikle II. Meşrutiyet döneminin koşulları göz önünde tutulduğunda Ziya Gökalp’in düşüncesinde halkçılığın sınıfsal boyutlarının ortadan kalktığı, Türkçülüğe ve milliyetçiliğe indirgendiği belirtilmektedir. Bu durum dönemin Osmanlı İmparatorluğu’nun sosyo-ekonomik koşullarıyla örtüşmektedir. O dönemde İmparatorluk bir yarı sömürge durumundadır. Ekonomiyi denetleyen güçler ve hâkim sınıflar, yabancılar ve onlara eklemlenmiş olan azınlık kesimdir. Kaybeden kesim ise genellikle Türklerdir. Bu durumda temel sınıfsal çelişki ile ulusal gruplar arasındaki çelişki örtüşmektedir. Öyleyse halkçılığın sınıfsal içeriğini milliyetçiliğe indirgemek olanaklı hale gelmektedir. Böylece milli ekonomi, milli tüccar, milli burjuva yaratmak, gerçekleştirilmek istenen bir amaç haline gelmektedir. Zaten I. Dünya Savaşı’nın beraberinde getirdiği koşullar İttihat ve Terakkicilere bu amacı gerçekleştirme yönünde girişimde bulunma olanağı tanımıştır. Ancak bu durum Gökalp’in düşüncesinde halkçılığın sürekli olarak milliyetçiliğe indirgendiği anlamına gelmemelidir. Gökalp, I. Dünya Savaşı dönemi boyunca izlenen milli tüccar ve milli burjuvazi yaratma politikalarının neden olduğu eşitsizliklere bağlı olarak toplum içerisinde ortaya çıkan huzursuzlukları fark etmiştir. Bunlara duyarsız kalamayan Gökalp, spekülâtif kazançlara karşı çıkarak,

Halkçılıkla milliyetçilik arasında sıkı bir dayanışma olduğunu belirten Gökalp, ilk zamanlarda sınıfsal bir içeriği olmayan halkçılık düşüncesini ulusalcılığa indirgemıştır. Ancak Gökalp'ın halkçılık düşüncesi, sonradan sınıf farklılıklarının törpülediği, eşitlikçi bir toplumun oluşturulmasına yönelmiştir. Elbetteki bu dönüşümde, izlenen milli iktisat siyasasının ürettiği toplumsal eşitsizlikler ve huzursuzluklar önemli rol oynamıştır. Bu doğrultuda Gökalp, sınıf farklılıklarını törpülemek için devletçiliği önermektedir. Böylece Gökalp'ın düşünce sisteminde halkçılık ve devletçilik birbirlerini tamamlayan unsurlar olmuştur.³³⁸ Gerçekten de Gökalp'ın dayanışmacılığı sosyal devlet politikalarını benimsemiştir. Liberalizmin savunduğu “jandarma devlet” ya da “gece bekçisi devlet” kavramları, Gökalp için yetersiz kalmaktadır. Toplumsal hayata katılmasını istediği devletin, düzenleyici ve yönlendirici olabilmesi için de toplumsal mülkiyet olgusu kaçınılmaz olmaktadır. “Gökalp, toplumsal adaleti gerçekleştirmek için, Batı iktisatçıları ve toplum bilimcileri arasında yaygın kullanımı olan ‘artık değer’den yola çıkar. ‘Fazla tamettü’, Fransızca ‘plus value’nün o günkü Türkçesidir. Toplumsal mülkiyetle birlikte kamu girişimlerinden (cemiyetin teşebbüslerinden) doğacak artık değerler topluma mal edilecektir. Toplumsal adaletin gerçekleşmesi uğruna bu gelirle ‘mağdur sınıflar’ sefaletten kurtarılacak, bu kesitin geleceği güvence altına alınacaktır”³³⁹.

toplumsal faaliyetlerden doğan fazla temettülerin, topluma geri dönmesi gerektiğini savunmuştur. Böylece Cumhuriyetin ilk yıllarına gelindiğinde Gökalp'ın halkçılığında yeni bir boyut, eşitlik önem kazanmaya başlamıştır. İ. Tekeli - G. Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, a.g.m., 62.

³³⁸ İ. Tekeli - G. Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, a.g.m., 63.

³³⁹ Z. Toprak, “II. Meşrutiyet’te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Millî İktisat”, a.g.m., 290. Gökalp, “toplumun bir özverisi ya da çabası sonucunda oluşan ve bireylerin hiçbir emeğinden oluşmayan artık-değerler toplumudur” demektedir. Z. Gökalp, a.g.e., 159.

2. İMPARATORLUK DÖNEMİNDEN CUMHURİYET'İN İLK YILLARINA KORPORATİF UYGULAMALAR

Anadolu toprakları üzerinde egemen olan Anadolu Selçukluları ve Osmanlı İmparatorluğu gibi Türk devletlerinde, Avrupa'da olduğu gibi mesleki örgütlenme yani lonca örgütlenmesi var olmuştur. Anadolu Selçukluları'nın son zamanlarında Ahiler tarikatı, meslek örgütleri, Fütüvvet ilkesine dayanan zaviyeler olarak kurulmuşlardır. "Fütüvvet" kelimesinin sözlük anlamı "babayiğitlik"tir. Bu "dünyada ve ahirette halkı kendi özünden üstün ve önce tutmak" anlamına gelmektedir. Osmanlılar dönemindeki esnaf loncaları ve kethüdalıkları da, bu kendisinden önceki Ahiler örgütünün bir uzantısıdır.³⁴⁰ Anadolu toprakları üzerinde yüzyıllar boyunca varlığını sürdüren bu geleneksel mesleki örgütlenme, özellikle 19. boyunca zayıflayarak çökmeye başlamıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nda lonca sisteminin çökmesi, kendi ürünlerine dış pazar arayan kapitalist Avrupa devletlerinin, İmparatorluğu genişleyen dünya pazarında özümlemesi ya da bir başka açıdan bakıldığında İmparatorluğu yarı sömürgesi durumuna getirmesi süreciyle ilintilidir. 19. yüzyılda İmparatorluğu giderek Avrupa'nın yarı sömürgesi durumuna getirebilecek olan çeşitli gelişmeler; örneğin 1838 tarihli İngiliz-Osmanlı ticaret anlaşması, korumacılığı ortadan kaldırmış, yabancı tüccarların iç ticarete doğrudan katılmalarına izin vermiş, böylece zayıflamakta olan zanaatlara ağır darbe indirilmiş, lonca sistemi yıpratılmıştır.³⁴¹ Avrupa'da lonca örgütlenmesi, kapitalistleşmiş Avrupa ülkelerinin kendi iç dinamiklerinin bir sonucu olarak ortadan kalkarken; Osmanlı İmparatorluğu'ndaki

³⁴⁰ Z. Gökalp, a.g.e., 137.

³⁴¹ F. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Y. Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1995, 43.

lonca örgütlenmesi daha çok dış dinamiklerin etkisiyle, yani imparatorluğun Avrupa kapitalizmince yarı sömürge durumuna getirilmesiyle yıkılmaya başlamıştır.

19. yüzyılda yavaş yavaş Avrupa kapitalizmine eklemlenmeye başlayan Osmanlı İmparatorluğu'nda, geleneksel mesleki örgütlenme sistemi olan loncalar çözülürken, modern anlamda mesleki örgütlenmeler de filizlenmeye başlamıştır. Bu bağlamda göze çarpan meslek örgütleri, ticaret odalarıdır. Batı'da ticaret odaları, 16. yüzyılın başlarından itibaren etkinlik göstermeye başlamış olan ve bölgenin ticaretle uğraşanlarını bir araya getiren meslek kuruluşlarıydı. Sonrasında dış ticaretin önem kazanmasıyla beraber, dış ülkelerde yerleşik tüccarlar bir araya gelerek dış ticaret odalarını kurmaya başlamışlardır. Dış ticaret odalarının amacı ülke ürünlerine pazar bulmak ve dış ticaretle uğraşan tüccara kurumsal destek sağlamaktır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ise iç ve dış ticaretin gelişimine hizmet eden ticaret odalarının kurulma girişimi 19. yüzyılın ikinci yarısında gündeme gelmiştir. 1870 yılından itibaren, önce yabancıların açtıkları ticaret odaları İmparatorlukta faaliyete geçmiştir. Avusturya-Macaristan, Fransa, İngiltere, İtalya, Yunanistan, Hollanda, A.B.D. ve Rusya, Osmanlı İmparatorluğu'nda ticaret odalarını açan ülkelerdi. Yerli ticaret odası olan Dersaadet Ticaret Odası ise 1882'de faaliyete geçmişti.³⁴² Ancak 19. yüzyılda kurulmaya başlanan bu yerli ve yabancı ticaret odaları kapitalist çağa özgü modern meslek örgütleri olmalarına karşın, meslek örgütü olmaları ve mesleki çıkarları gözetmeleri dışında korporatist bir nitelik taşımamaktadırlar. Zaten bu ticaret odalarının bir kısmı yabancılara ait mesleki çıkar örgütü olduklarından, ulusal bir korporatist yapının parçası sayılmamaktadırlar. Kaldı ki yerli ticaret odaları da korporatist ideoloji doğrultusunda bir amaç gütmemiş, o dönemde ulusal bir

³⁴² Z. Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950)* Milli İktisat-Milli Burjuvazi, a.g.e., 87-93.

kapitalist ekonomi söz konusu olmadığından, sistematik korporatist örgütlenme ve ilişki biçimlerini geliştirememişlerdir.

20. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinden Cumhuriyet'in 1930'lu yıllarına kadar uzanan süreç içerisinde korporatif olarak nitelendirilebilecek gelişme veya girişimler, İttihat ve Terakki'nin esnaf cemiyetlerini örgütlemesi, Kör Ali İhsan Bey'in mesleki temsil programı ve İzmir İktisat Kongresi'nin toplanmasıdır.

a) İttihat ve Terakki ve Esnaf Cemiyetleri

Osmanlı İmparatorluğu'nda II. Meşrutiyet ile beraber geleneksel Osmanlı zanaatı kökten dönüşümlere uğramıştır. Bu bağlamda lonca örgütleri kaldırılmış, küçük üreticiliğin çağdaştırılması amaçlanmıştır. 25 Şubat 1910 tarihli “Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi” ile kethüdaların görevlerine son verilmiştir. Bu talimatname doğrultusunda küçük esnaf, Şehremaneti denetimi ve cemiyet çatısı altında örgütlenmiştir. Bu talimatnamenin yayınlanışından I. Dünya Savaşı'nın ilk yılına kadar, İstanbul'da elli esnaf cemiyeti kurulmuş, söz konusu esnaf cemiyetleri, bir üst düzeyde kurulan Esnaflar Cemiyeti'nin bünyesinde toplanmıştır.³⁴³

Balkan Savaşı'nın çıkmasıyla beraber tüm unsurlarla İmparatorluğu bir arada tutma özelemleri uygulanamaz olmuş, böylece İttihat ve Terakki iktidarı “Müslümanı gözetken, Anadolu'ya yönelen, Türk'ü ön plana alan” bir ekonomi politikasına yönelmiştir. Bundan sonra ülke ekonomisi yönlendirilecek, “Müslüman kayrılacak, Türk'e ayrıcalık tanınacaktır”. İlk olarak Selanik'te kurulan İttihat ve Terakki, Balkan Savaşı sonunda Selanik'in elden çıkmasıyla, İstanbul'a yerleşmiştir.

³⁴³ Z. Toprak, “Osmanlı Devleti'nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik”, a.g.m., 371. ve Z. Toprak, “II. Meşrutiyet'te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Millî İktisat”, a.g.m., 292.

İstanbul’da dayanabileceği bir taban arayan İttihat ve Terakki bu kentte önemli bir konuma ve ağırlığa sahip olan esnaf kesimi ile bağlantı kurmuştur. Zaten İstanbul’da ekonomik faaliyetlerin yürütülmesi esnafla iletişimi gerektirmektedir. Esnaf karşısında İstanbul tüccarı kozmopolittir ve İttihat ve Terakki’nin benimsediği ‘milli iktisat’ politikasıyla bağdaşmamaktadır. Böylece İttihat ve Terakki giderek Müslümanlaşmış ve esnaftan yana ağırlığını koymuştur. İttihat ve Terakki kısa sürede çeşitli esnaf gruplarını kontrolü altına almış, İttihat ve Terakki’nin özellikle İstanbul örgütü uzun süreler boyunca esnaf cemiyetlerine dayanmıştır. Esnaf cemiyetleriyle İttihat ve Terakki arasında organik bağ kurulmuştur. Cemiyetlerin başına İttihatçı kâhyalar atanmış; İttihat ve Terakki için gereken fedailer esnaf arasından seçilmiştir. Tüm II. Meşrutiyet yılları boyunca İttihat ve Terakki benimsemiş olduğu uluslaşma süreciyle, ilişki kurduğu esnaf örgütleri arasında uyumlu bir bağ kurmaya çalışmıştır. 1910 yılında kabul edilen Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi ile kurulan esnaf cemiyetleri giderek korporatif bir yapı kazanmaya başlamıştır. İttihat ve Terakki’nin esnaf cemiyetleri ile kurduğu bağ o derece organiktir ki, İttihat ve Terakki I. Dünya Savaşı yıllarında İstanbul’un temel kaygısı olan gıda sorununu bu cemiyetler aracılığıyla çözmüştür. İttihat ve Terakki Osmanlı esnaf geleneğini çağdaşlaştırarak tekrar canlandırmaya çalışmış, bu bağlamda da Ahilik ve Fütüvvet üzerine eğilmiştir. İttihat ve Terakki genel merkez üyesi Ziya Gökalp, esnaf örgütlerinin tarihsel gelişimiyle yakından ilgilenmiştir. Esnaf örgütlerinin evrimi ve Ahi kurumlarının incelenmesi için Ankara’ya araştırmacı yollanmıştır.³⁴⁴

³⁴⁴ Z. Toprak, *Türkiye’de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, a.g.e., 4-5. ve Z. Toprak, “II. Meşrutiyet’te Toplumsal Proje: Tesevüt, Meslek ve Millî İktisat”, a.g.m., 292-293.

İttihat ve Terakki'nin kendisine toplumsal taban bulmak amacıyla esnafa yönelmesi ve bu meslek grubunu korporatizan olarak adlandırılabilcek bir biçimde örgütleyerek, bu örgütlerle sistematik-organik bir ilişki kurması, benimsemiş olduğu korporatif-organik ögeler içeren ekonomi politikasıyla da tutarlıdır. İmparatorlukta Müslüman kesimin liberal ekonomik politikalardan darbe yiyerek çöküşü, Türk milliyetçiliğinin ekonomik alanda liberalizm karşıtı ögeler içermesine yol açmıştır. Batı kapitalizminin İmparatorluğu liberal ekonomik politikalar doğrultusunda yarı sömürge durumuna getirmesine tepki olarak “milli iktisat” politikası gündeme gelmiştir. Bu bağlamda Toprak'ın belirttiği gibi gerek Türk ulusçuluğunun gelişiminde, gerekse de Türk ulusçuluğunun ekonomik boyutu olan milli iktisat politikasının oluşmasında organik bütünselliği vurgulayan Alman Romantizmi'nin önemli etkileri olmuştur. 19. yüzyılın başlarında İngiltere ve Fransa'ya oranla geri bir ekonomik yapıya sahip olan Almanya'da, Fichte, Gentz, Müller ve List gibi düşünürlerin etkisiyle, devletin bir organizmaya benzetilerek bütünsellik içerisinde görüldüğü, liberal ekonomik kurama ters düşen, dışa kapalı ulusal bir ekonomik yapı ortaya atılmıştır. İttihatçıların ulus modelini Alman Romantizmi'ndeki bu organik bütünsellik oluşturmuş, benimsenen milli iktisat politikası da Müller'den Schmoller'e uzanan romantik Alman iktisat geleneği'nden esinlenmiştir. Böylece milli iktisat politikası doğrultusunda devlet ekonomik yaşama doğrudan katılmıştır.³⁴⁵

³⁴⁵ Z. Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, a.g.e., 4 ve 6-7. İttihat ve Terakki milli iktisat politikası doğrultusunda devlet müdahaleleriyle ekonomik yaşamı dönüştürmeye girişerek Müslüman Türk kesimin önünü açmaya çalışmış, onları teşvik etmiştir. I. Dünya Savaşı yıllarında piyasanın millileştirilmesi amacı güdülmüş, kooperatifler aracılığıyla ticari faaliyetlerin yabancı ve gayrimüslim kesimlerden alınarak Müslüman Türk kesimlere devredilmesi planlanmıştır. İttihat ve Terakki'nin taşra örgütleri, kredi ve satış kooperatifleri kurarak Müslüman Türk üretici ve tüccarı örgütlemiş, piyasayı denetiminde bulunduran alıcı sendikaların karşısına tek satıcı olarak çıkmalarını sağlamıştır. İttihat ve Terakki ulusal bankacılığa yönelerek, Osmanlı Bankası'nın yerini alacak bir devlet bankasının temellerini atmış, taşrada Müslüman Türk eşrafı milli

İttihat ve Terakki'nin gerek İstanbul'da esnafı örgütlemesinde olduğu gibi çeşitli meslek dallarını örgütleme girişiminde, gerekse de bu girişimlerinin temelini oluşturan ve milli iktisat olarak adlandırılan ekonomi politikasında, korporatif/organik bir takım unsurlar bulunmasına rağmen; güdülen amaç korporatif bir düzenin kurulması değil, asıl olarak ulusal bir devletin ve ekonomik yapının oluşturulmasıdır. Şüphesiz ki İttihat ve Terakki içerisinde daha önce değinildiği gibi korporatizmi savunanlar bulunmaktadır ve benimsenen milli iktisat politikasının düşünsel yönü ve gerektirdiği uygulamalar, korporatist düşüncüyü ve uygulamaları dışlamamaktadır. Ancak o dönemde İmparatorlukta başat olan çelişki, korporatist bir çözümü gerektirecek ulus içi sınıfsal bir çelişki değil, uluslaşma sürecine yeni girmeye başlamış ve dağılmakta olan bir imparatorlukta sınıfsal çelişkilerle de örtüşen ama asıl olarak etnik ve dinsel biçimde kendisini hissettiren ulusal bir çelişkidir. Dolayısıyla da siyasaların belirlenmesinde, uluslaşma korporatistleşmenin önünde yer almaktadır. Bu durumda İttihat ve Terakki'nin esnaf cemiyetlerini örgütleme girişimini, korporatist bir sistemin parçası olarak değil, sadece korporatif ya da korporatizan bir uygulama olarak değerlendirmek gerekmektedir.

b) Kör Ali İhsan Bey ve Mesleki Temsil Programı

Türkiye'de mesleki temsil olarak bilinen korporatist düşünce, ilk olarak I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru İttihat ve Terakki içerisindeki bir grup tarafından siyasal bir örgütlenme biçimi olarak savunulmuştur. Korporatist bir meclis düzenini

banka kurmaya teşvik etmiştir. Sermaye birikimi gerçekleştirmek amacına yönelik olarak her alanda Müslüman'ı Gayrimüslime karşı desteklemiş, ticarete ve zanaatta gayrimüslimlerin gerisinde bulunan Müslüman kesime, devlete kapılanma isteğini bir kenara bırakarak, ticarete atılması, belli bir zanaatla uğraşması, girişimci olması tavsiye edilmiştir. Z. Toprak, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Milli İktisat-Milli Burjuvazi*, a.g.e., 7. Yine bu doğrultuda İttihatçılar, "... 'milli' şirketlerin kuruluşuna fiilen ön ayak olmuş, üreticiyi, esnafı, tüccarı şirketlerde örgütleyerek 'milli ticaret'in doğuşuna ortam hazırlamıştı." Z. Toprak, *Türkiye'de "Milli İktisat" 1908-1918*, a.g.e., 68.

öngören mesleki temsil düşüncesi İttihat ve Terakki içerisinde ilk olarak (Kör) Ali İhsan Bey (İloğlu) tarafından dile getirildiğinde parti yöneticilerince değerlendirilmeye layık bulunmamış ve Ali İhsan Bey parti yönetimince dışlanmıştır.³⁴⁶

Ali İhsan Bey'in mesleki temsil programının içeriği neydi?³⁴⁷ Bu mesleki temsil programında Batı'daki korporatist görüşlerden esinlenilerek, toplumun sınıf çatışmalarıyla bölünmesinin önlenmesi için, çıkarların çok partili sistemlerde olduğu gibi serbestçe temsil edilmesinin ve kamuoyu önünde çatışmaya girmesinin sağlandığı düzen yadsınmaktaydı. Bu doğrultuda iş kollarını kendi içinde ayrı ayrı örgütlemek, aynı iş kolunda çalışan işçi ve işvereni aynı çatı altında toplayarak, mesleki çıkarlarını uzlaşma anlayışı içerisinde korumak gerekmektedir. Çıkar çatışmalarını reddeden bu korporatist görüş doğrultusunda, uzlaşma ve dayanışma ön plana çıkarılmalı, bireysel ve sınıfsal çıkarların yadsındığı bir korporatist düzende çok partili yaşama izin vermeyen bir sistem kurulmalıydı.³⁴⁸ Toprak'ın da belirttiği gibi, Ali İhsan Bey programında aynen Gökalp'in halkçılık anlayışında olduğu gibi, toplumsal sınıflar yadsınmakta, sınıflar yerine meslek grupları konulmakta, dayanışmacı görüş benimsenmekte ve iktidar siyasal alanda korporatist temsile dayandırılmaktaydı.³⁴⁹

Ali İhsan Bey'in mesleki temsil programında, I. Dünya Savaşı boyunca esnaf derneklerini örgütleyerek geçirdiği hareketli siyasal yaşamının etkileri bulunmaktadır. Bu program büyük oranda esnafın özlemleri doğrultusunda bir bakış

³⁴⁶ A. Kansu, "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları", a.g.m., 258.

³⁴⁷ Ali İhsan Bey'in Mesleki Temsil Programı(Temsil-i Meslekî Programı)'nın tam metni için bakınız, İ. Tekeli - S. İlkin, "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsili - Mesleki Programı", *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar (1923-1938)*, İstanbul, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını, 1977, 345-352.

³⁴⁸ A. Kansu, "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları", a.g.m., 258.

³⁴⁹ Z. Toprak, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", a.g.m., 16.

açısına ve kapitalistleşme süreciyle kaybeden küçük girişimcilerin tepkisini dile getiren korporatist bir halkçılık anlayışına sahiptir. Bu bakış açısına göre Batı'ya açılma esnaf örgütlerini yıkmıştır. Mesleki temsil esasının kabul edilmesiyle meslek örgütleri yeniden kurulabilecektir. Karar mekanizmalarında bürokrasi değil, bu örgütlerin üyeleri yetkili olunca, mesleki faaliyetleri koruyucu kararlar alınabilecek ve hatta ülkede sanayi de gelişebilecektir. Böyle bir sistemin kurulmasıyla, siyasal alanda bölünmelere yol açtığı düşünülen partilere de gerek kalmayacaktır. Meslekler arasında çatışma değil uyum bulunduğundan, siyasi partilerin kusurlarını taşımayan bir temsil sistemi kurulabilecektir. Böylece toplum hem özgür olacak, hem de çatışmaların önüne geçilebilecektir.³⁵⁰ Gerçekten de Ali İhsan Bey'in mesleki temsil programı siyasi partilerin varlıklarını kabul etmemektedir. Bu nedenle mesleki temsil programı, bir parti programından çok, devletin anayasası hakkında bir öneri niteliğindedir.³⁵¹ Ali İhsan Bey'in mesleki temsil programı İttihat ve Terakki içerisinde kabul görmemiştir. Bunun nedenini, kısmen de olsa Ali İhsan Bey'in kardeşinin hazırladığı bir notta bulmak olasıdır. Buna göre 1917 yılının sonuna doğru hazırlanarak İttihat ve Terakki'nin genel merkezine sunulan ve olumsuz tepki alan mesleki temsil programı, uzun zamandan beri her şeyin parlamenter bir sistem içinde düzelebileceğini düşünen bir toplumda, siyasal partileri reddederek oldukça radikal bir reforma gidilmesini savunduğundan kabul edilmemiştir.³⁵² Ayrıca konuya İttihat ve Terakki açısından bakılırsa, Ali İhsan Bey'in mesleki temsil programının kabul edilmesi, İttihat ve Terakki'nin kendisini yok etmesi anlamına gelmekteydi.

Ali İhsan Bey, mesleki temsil yönündeki görüşlerini milli mücadele yıllarında da savunmaya devam etmiştir ve mesleki temsil programı Ekim 1920'de Büyük

³⁵⁰ İ. Tekeli - G. Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", a.g.m., 69-70.

³⁵¹ İ. Tekeli - S. İlkin, "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsili - Mesleki Programı", a.g.m., 322.

³⁵² İ. Tekeli - S. İlkin, "(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsili - Mesleki Programı", a.g.m., 293-294.

Millet Meclisi komisyonunda (özel encümeninde) görüşülerek, seçimlerde mesleki temsilin uygulanması kabul edilmiştir. Meclis komisyonunda; çiftçiler ve çobanlar, tüccarlar, denizciler, madenciler, ırgatlar, serbest meslekler, sanatkârlar, memurlar ve askerler olmak üzere toplam dokuz meslek grubu oluşturulmuştur. Ali İhsan Bey programını İstanbul’da hazırlamıştı. Tasarının ilk şekli, biri demokratik seçim ilkesiyle oluşturulan, öteki de toplumsal ve ekonomik meslek temsilcilerinden kurulan iki meclisli bir yapı öngörmekteydi. Sonrasında, Ankara’da iki meclisli yapının gereksizliğine inanılmış, sadece meslek temsilcilerinden oluşan meclis önerilmiştir. Bu meclis toplumda iş bölümünün ve dayanışmanın simgesi olacaktı. Mesleki temsil meclis komisyonunda kabul edilse de, Mustafa Kemal tarafından benimsenmemiştir. Ancak meslekçilik zaman zaman gündeme getirilmiştir.³⁵³

Mustafa Kemal ve çevresinin I. Büyük Millet Meclisi’nde sundukları “Halkçılık Programı” da, Ali İhsan Bey’in mesleki temsiline gündeme getirilmesine zemin hazırlamıştır. Hükümet tarafından sunulan halkçılık programı, Meclisçe hemen kabul edilmemiş, “Teşkilâtı Esasiye Encümeni Mahsusu”na havale edilmiştir. Halkçılık programı, encümende, o dönem Ankara’daki İttihatçı çevrelerde etkili olan Ali İhsan Bey ve çevresinin mesleki temsil önerisi yönünde değiştirilmiştir. Son oylamada, mesleki temsil önerisi reddedilerek genel oy ilkesi benimsenmiştir.³⁵⁴ Büyük Millet Meclisi mesleki temsil esasına dayalı halkçılığı benimsemese ve bunu devlet aygıtına yansıtmasa da, toplum içerisinde sınıf kavramını gündem dışı

³⁵³ Z. Toprak, “Osmanlı Devleti’nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik”, a.g.m., 374-376., Z. Toprak, “Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu”, a.g.m., 16-17. ve Z. Toprak, “II. Meşrutiyet’te Toplumsal Proje: Tesanüt, Meslek ve Millî İktisat”, a.g.m., 295.

³⁵⁴ İ. Tekeli - G. Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, a.g.m., 68-69.

bırakacak meslek grupları görüşü tek parti döneminin toplum felsefesinde ağırlığını korumuştur.³⁵⁵

I. Büyük Millet Meclisi'nde Ali İhsan Bey'in mesleki temsil programının zaman zaman çeşitli biçimlerde gündeme getirilmesinden de anlaşılabilceği gibi, meclis üyeleri arasında mesleki temsili savunanlar bulunmaktadır. Bu durum meclisteki tartışmalara da yansımaktadır, ancak hemen belirtilmelidir ki, mesleki temsil üzerine yapılan tartışmalarda ortaya atılan görüşler homojen değildir. Konu üzerine yapılan tartışmalarda, çiftçiler, zanaatkârlar v.b. farklı toplum kesimlerine vurgular yapılmakta, bu kesimlerin örgütlenmesi üzerine farklı görüşler ileri sürülmektedir. İleri sürülen örgütlenme biçimleri Ahilik benzeri kuruluşlardan, cemiyetlere ve sendikalara kadar değişiklik göstermektedir. Mesleki temsilin örgütsel yönü üzerinde de değerlendirmeler yapıldığında, meslek temsili esastaki örgütlenme, tarihsel gelişim süreci içerisinde ortadan kalkan localar ve ahilik kurumuna dayandırılmaktadır. Ücretliler ve bunların mesleki örgütleri tartışmalarda pek yer almamaktadır. Tartışmalarda ağırlıklı olarak yer alan toplum kesimleri; işçiler değil, çiftçiler ve zanaatkârlardır. Bu durum ülkenin o dönem içerisinde sahip olduğu sınıfsal yapı ile tutarlı görünmektedir.³⁵⁶

c) İzmir İktisat Kongresi

1930'lu yıllarda tek parti yönetiminin yerleşmeye başlamasından önce, korporatizm tartışmalarına kaynaklık eden gelişmelerden biri de 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi'dir. İzmir İktisat Kongresi, kongreye katılan toplum

³⁵⁵ Z. Toprak, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", a.g.m., 18.

³⁵⁶ A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 89 ve 95.

kesimlerinin belirlenme biçimi ve kongrede yapılan konuşmalardaki yaklaşım açısından korporatizm tartışmalarına kaynaklık etmiştir.

İzmir İktisat Kongresi, Lozan konferansına ara verilen bir dönemde, 17 Şubat - 4 Mart 1923 tarihleri arasında toplanmıştır. Kongre, İktisat Vekâleti'nin (Ekonomi Bakanlığı) organizasyonu ve daveti ile gerçekleştirilmiş, kongreye Türkiye'de ekonomi ile ilgili olan çeşitli grup ve kişilerden oluşan 1135 delege katılmıştır. Kongreye katılan kesimler dört grup halinde temsil edilmişlerdir. Bunlar; çiftçiler, tüccarlar, sanayiciler ve işçilerdir.³⁵⁷

Kongrenin toplanma amacının ise, savaştan yeni çıkmış olan Türkiye'nin ekonomik sorunlarının tartışılması ve kurulmak istenen ulusal ekonominin gelişimi için izlenmesi gereken yolun belirlenmesi olduğu söylenebilir. Kongrenin amacı dönemin basınına şu şekilde yansıtılmıştır: “Memleketimizin iktisaden inkişâf ve teâlisi için takip edilecek hatt-ı hareket hakkında İktisat Vekâleti tarafından ciddi ve esaslı bir program tanzimi takarrür etmiştir. Vekâlet programın tanziminden evvel memleketin bil-umûm iktisat âmillerini bir arada toplayarak Türkiye İktisat Kongresi namı altında büyük bir kongre akdedilmesini münasip görmüştür... Kongre memleketin teşkilât-ı iktisadiyesinin inkişafı esbabını müzakere edecek(tir)... İktisat Kongresinin maksad-ı küşadı esas itibarıyla memleketin muhtelif iktisadî zümrelerinin teâli-yi iktisadiyemiz için tavsiye edecekleri tedabiri öğrenmekten ibarettir”³⁵⁸.

³⁵⁷ Afetinan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1972, 9. ve A. Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989, 12.

³⁵⁸ A. G. Ökçün, *Türkiye İktisat Kongresi 1923- İzmir*, Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu, 1997, 1-2 ve 4. Makal da bu doğrultuda kongrenin amacının “... ulusal bir ekonominin kuruluşunu hızlandırmak ve ülke içinde, kısa sürede, yeni doğan cumhuriyet devletinin sosyo-ekonomik temelini sağlayacak olan ekonomik faktörleri geliştirmek temel amacına yönelik” olduğunu dile getirmektedir. A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 202. Kongre, ulusal kurtuluş savaşının sona erdiği, parçalanmış olan imparatorluktan geriye kalanlardan yeni bir devletin

17 Şubatta toplanan kongrenin çalışma yöntemi; çiftçi, ticaret, sanayi ve işçi gruplarının kendi düşüncelerini ekonomik öneriler biçiminde formüle etmeleri ve bunların her birine ait olan önerilerin, tüm gruplarca madde madde oylanması biçiminde olmuştur. Çiftçi, ticaret, sanayi ve işçi gruplarından biri tarafından önerilen maddelerden herhangi biri, diğer gruplarca reddedilse bile, öneriyi sunan guruba ait “iktisadi esaslar” belgesinde, karşı oylar şerh edilerek korunmuştur.³⁵⁹ Kongrede Lozan’da devam etmesi istenen kapitülasyonların ve diğer ekonomik ayrıcalıkların kabul edilemeyeceği dile getirilmiş³⁶⁰, dış yardım üzerinde hemen hemen hiç durulmamış, Mahmut Esat Bozkurt’un ileri sürdüğü devletçilik fikri ilgi toplamamış, ekonomik konuların yanı sıra ahlak konusu üzerinde de durularak, ahlakın ıslah edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.³⁶¹

Kongre çalışmaları sonucunda kabul edilen “iktisadi esaslar” ve kongreye genel olarak hâkim olan atmosferin “milli iktisat” anlayışının temel unsurlarıyla benzerlikler taşıdığı gözlenmiştir. “Genel olarak kalkınmacı, yerli ve yabancı sermayeyi ve piyasaya dönük çiftçiyi özendirici, ekonomik hayatın denetiminin ‘milli’ unsurlara geçmesini kolaylaştırıcı ve ılımlı bir korumacılığı öngören tezlerin ön plana çıktığı ... Kongre’ye İstanbul tüccarının sürüklediği ticaret burjuvazisi ile toprak unsurlarının egemen olduğu” belirtilmelidir.³⁶² Bu doğrultuda Yerasimos da,

kurulacağı bir dönemde, bu gelişmelerin uluslararası alanda resmi belgesi sayılabilecek Lozan konferansına ara verildiği bir dönemde toplanmıştır. Bu bağlamda kongre gerçekten de ortaya çıkacak devletin sosyo-ekonomik temellerini sağlayacak ekonomik unsurları geliştirmeye yönelik bir çabadır. Ancak kongre cumhuriyetin ilanından önce toplanmıştır. Henüz devletin cumhuriyet olacağı belli değildir.

³⁵⁹ K. Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, Ankara, 1982, 17.

³⁶⁰ A. Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*, a.g.e., 12.

³⁶¹ N. Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, a.g.e., 101.

³⁶² K. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1998, 34. Burjuvazi açısından bakılacak olursa Kongre, Milli Mücadele dönemi boyunca Ankara hükümeti ile sağlıklı bağlar kuramamış olan İstanbul ve İzmir’in Türk ve Müslüman sermaye çevrelerinin iktidarla kaynaşmalarına yarayacak önemli bir ilk adım niteliğindedir. K. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, a.g.e., 34.

sosyal sınıflar kavramını ifade etmemek için Kongre'ye tüm mesleki zümrelerin çağrıldığını; ama aslında Kongre'de temsil edilenlerin sadece egemen sınıflar olduğunu belirtmektedir. Yerasimos'un egemen sınıflardan kastı büyük (?) ticaret burjuvazisi ile büyük arazi sahipleridir ve Yerasimos bunlara bürokratları da eklemektedir.³⁶³ Gerçekten de Türkiye'nin 1920'li yıllardaki sosyo-ekonomik yapısı düşünüldüğünde, ciddi bir sanayileşme sürecine henüz girememiş bir ülkede sanayi sektörünün ve işçi sınıfının zayıflığı fark edilebilmekte ve Kongre'de ticaret burjuvazisi ve tarım kesiminin etkinliği anlaşılabilmektedir. Tüm bu gruplar arasında en az etkinlik göstereni ise işçi grubudur.³⁶⁴

İzmir İktisat Kongresi'nin korporatizm tartışmalarına kaynaklık etmesinin bir nedeni, kongrenin toplanış biçiminde mesleki temsil esasının gözetilmiş olmasıdır. Konu üzerine yorum yapan çoğu yazar da, dönemin ekonomi bakanı Mahmut Esat Bozkurt'un, dayanışmacı görüş doğrultusunda ve mesleki temsil esasına uygun biçimde İzmir İktisat Kongresi'ni örgütlediğini belirtmektedir. Kongreye katılacak olan delegeler mesleki temsil esasına göre çağrılmışlardır.³⁶⁵ Boratav'ın da belirttiği

³⁶³ S. Yerasimos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye III*, Çev. B. Kuzucuoğlu, İstanbul, Belge Yayınları, 2005, 79. Yerasimos'un bürokratlardan kastı, Kongreye katılan sanayici ve işçi gruplarının temsilcileri olmalıdır. Kongre'deki sanayici ve işçi delegeler çoğunlukla resmi kesimden, yüksek bürokrasi ve mebuslardan derlenmiştir. K. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, a.g.e., 33.

³⁶⁴ Bunun iki temel nedeni olduğu gözlenmektedir. İlki ülkenin sosyo-ekonomik yapısıyla yakından alakalıdır. Makal'ın da belirttiği gibi dönemin toplumsal güç yapısı düşünüldüğünde işçi grubunun zayıflığı şaşırtıcı gelmemektedir. "Belirli bir nicel büyüklüğe ulaşmamış, toplumsal olarak güçsüz ve örgütlülükten tamamıyla uzak bulunan bağımlı çalışanlar kitlesinin taleplerinin Kongreye yeterince yansımaması doğal karşılanmalıdır". A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 211. İkinci neden ise, Kongre'de işçi grubu temsilcileri arasında burjuvazi güdümünde delegelerin bulunmasıdır. Milli Türk Ticaret Birliği, söz konusu dönemde başkentte bulunan sosyalist hareket ve oluşumları köreltmek amacıyla bir Umum Amele Birliği kurmuştu. Bu birliğin temsilcileri, kurulmalarını sağlayan burjuvazi ile aynı ilkeleri benimsemişlerdi ve İzmir İktisat Kongresi'ne bu ilkeleri savunmaya gelmişlerdi. S. Yerasimos, a.g.e., 79. İstanbul işçilerini temsil eden Umum Amele Birliği, Kongre'deki bir tüccar temsilcisinin ifadesiyle "tüccarın bir kukla teşkilâtından, bir paravanadan ibaret"tir. K. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, a.g.e., 33.

³⁶⁵ K. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, a.g.e., 33., İ. Tekeli - G. Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", a.g.m., 72. Hatta Makal, dayanışmacı görüşü benimseyen ve mesleki temsili savunan, kongrenin düzenleyicisi ve dönemin ekonomi bakanı olan Mahmut Esat Bozkurt'un amacının, kongrenin mesleki temsil esasına uygun olarak toplanmasından daha öte olduğunu dile getirmektedir. "Bozkurt, Kongre'yi mesleki temsil esasına göre oluşturulacak korporatif bir toplumsal

gibi kongrenin toplanmasından önce, 1922 yılının son günlerinde, ekonomi bakanlığı vilayetlere gönderdiği bir tamimde 1923 yılının Şubat ayında toplanacak olan iktisat kongresi için hazırlıklara başlanmasını istemiştir. Kongreye her kazadan 8 delegenin katılması öngörülmüş, delegelerin ‘mesleki temsil’ veya sınıf esasına göre seçilmesi istenmiştir. 8 delegenin dağılımına bakıldığında bunlardan üçünün çiftçi, birinin tüccar, birinin sanayici (veya sanatkâr), birinin amele, birinin şirket ve birinin de banka temsilcisi olması gerekmektedir. Ancak kongre çalışmaları sırasında söz konusu altılı gruplaşma yukarıda belirtilen dört gruba indirilmiştir.³⁶⁶

İzmir İktisat Kongresi’nin Türkiye’de korporatizm tartışmalarına kaynaklık etmesinin bir diğer nedeni de, kongre çalışmaları sırasında ileri sürülen görüşler ve kongreye hâkim olan düşünsel atmosferdir. Kongrede yapılan bazı konuşmalarda sınıflar ve meslekler arası işbirliği vurgulanmış³⁶⁷, meslek gruplarının örgütlenmesi gerektiği belirtilmiş ve yeni devletin ekonomi politikasının özgünlüğü dile getirilmiştir. Söz konusu bu unsurların korporatist düşünceyle koşutluğu dikkat çekmektedir.

yapılanmanın hazırlıklarından biri olarak görmektedir.” A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 139. Mahmut Esat Bozkurt’un İzmir’de yayınlanan Anadolu Gazetesine verdiği demeç bunu doğrular niteliktedir. “...Harpten en yorgun çıkan iktisadiyatımız oldu. İktisadiyat âmillerimiz oldu. Binaenaleyh bu iktisadiyat âmillerini dinlemek istiyoruz. Bakalım ihtiyaçları nedir? Ne istiyorlar? Hükûmetten neler bekliyorlar? Biz de bunları öğrendikten sonra kendilerine tavsiyelerde bulunacağız. Teşebbüs-ü şahsileri ile yapılacak çok şeyler vardır. Faraza, sendikalar, dernekler, klüpler, amele, zürrâ, tacir klüpleri, dernekleri. Bu klüpler, dernekler açıldıktan sonra bunların hepsini bir merkez-i umumiye bağlamak istiyoruz. Bu merkez-i umumi anasır-ı iktisadiyenin ihtiyaçlarını Hükûmete bildirecektir. Bu suretle muhtelif anasır-ı iktisadiyemizi bu teşkilâta doğru götüreceğiz. Biz bu teşkilâtı hayatın yarısı addediyoruz.” A. G. Ökçün, a.g.e., 7. Ayrıca Mahmut Esat Bozkurt’un Hakimiyet-i Milliye Gazetesi’nde yer alan bir demecinde ise şu sözleri yer almaktaydı: “Kongre memleketin teşkilât-ı iktisadiyesinin inkişafı esbabını müzakere edecek, zürrâ, ticaret, amele ve sanayi erbabı sendikaları teşkilâtı vücade getirecektir. Bu sendikaların başında bir heyet-i idaresi bulunacaktır. Bu hususta tanzim edeceği muhtırayı büyük Millet Meclisine ve Hükûmete tevdi edecektir.” A. G. Ökçün, a.g.e., 2.

³⁶⁶ K. Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, a.g.e., 15. ve A. G. Ökçün, a.g.e., 153.

³⁶⁷ Kongre de vurgulanan sınıflar ve meslekler arası işbirliği düşüncesini sadece korporatist düşünceye indirgemek doğru bir yaklaşım olamaz. Yeni kurulmakta olan bir ülkede, birlik ve beraberlik ruhu da önemli bir unsurdur ve vurgulanan sınıflar ve meslekler arası işbirliği düşüncesinin, milli birliği sağlamaya yönelik işlevleri gözden kaçırılmamalıdır.

İzmir İktisat Kongresi'nin açılış konuşmalarını yapan Mustafa Kemal Paşa ve Ekonomi Bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey Türkiye'deki sınıflar ya da mesleki gruplar konusuna değinmişlerdir. Kongrenin açılış konuşmasında Mustafa Kemal Paşa öncelikle o dönem Türkiye'si'nin ekonomik ve sınıfsal açıdan çözümlemesini yapmıştır. Buna göre: "...Memleketimiz ziraat memleketidir. Bu itibarla halkımızın ekseriyeti çiftçidir, çobandır. (B)inaenaleyh en büyük kuvveti, kudreti bu sahada gösterebiliriz... Fakat aynı zamanda san'atımızı da tezyid ve tevsî etmek mecburiyetindeyiz. Eğer san'at hususunda yine müsamahakâr olursak, o halde âsar-ı sanayîde yine haricin haraçgüzârı oluruz, mahsulât ve mamulâtın mübadelâtı ve servete inkılâbı için ticarete ihtiyacımız vardır. Ticaretimizin ağyar elinde kalması memleketimizin servetinden lüzumu kadar istifade edememeği bais olur. Fakat, bütün bunlar söylendiği kadar basit ve kolay olmayan şeylerdir. Bunda muvaffak olabilmek için hakikaten memleketin ihtiyacına mutabık esaslı program üzerinde bütün milletin müttehit ve hemâhenk olarak çalışması lâzımdır..." Bu çözümlemelerin ardından Mustafa Kemal Paşa, sınıf konusuna yaklaşımını dile getirmektedir: "Bizim halkımızın menfaatleri yekdiğerinden ayrılır... (s)unuf halinde değil; bil'akis mevcudiyetleri ve muhassala-i mesaîsi yekdiğerine lâzım olan sınıflardan ibarettir. Bu dakikada sâmilirim çiftçilerdir, san'atkârlardır, tüccarlardır... (v)e ameledir. Bunların hangisi yekdiğerinin muarızı olabilir? Çiftçinin san'atkâra, san'atkârın çiftçiye ve çiftçinin tüccara ve bunların hepsine, yekdiğerine ve ameleyle muhtaç olduğunu kim inkâr edebilir?"

Bugün mevcut olan fabrikalarımızda ve daha çok olmasını temenni ettiğimiz fabrikalarımızda kendi amelemiz çalışmalıdır. Müreffeh ve memnun olarak çalışmalıdır ve bütün bu saydığımız sınıflar aynı zamanda zengin olmalıdır...”³⁶⁸

Mustafa Kemal Paşa’nın konuşmasının ardından ekonomi bakanı Mahmut Esat (Bozkurt) Bey’de sınıf konusuna yaklaşım açısından benzer bir konuşma yapmaktadır: “Bugünkü vaziyet-i iktisadiyemizi tahlil ile diyebilirim ki dün olduğu gibi bu gün de bizde iktisadî manasiyle mütebellir bir sınıf meselesi mevcut değildir. Bizde tüccar da, çiftçi de, sanayî erbabı da, amele de hülâsa bütün iktisat âmillerimiz doğrudan doğruya yabancı sermayesinin esir ve hizmetkârıdır.”³⁶⁹

Her iki konuşmada da dikkatleri çeken nokta, o dönemin Türkiye’sinde sınıf çatışmasının bulunmadığının vurgulanması, ekonomik alanda meslekler, sektörler ve sınıflar arası işbirliğinin savunulması ve yine ekonomik alanda çelişkinin yerli unsurlarla yabancılar arasında görülmesidir. Bu konuşmalarda korporatizm ile ilişkilendirilebilecek olan nokta meslekler, sektörler ve sınıflar arası işbirliğinin savunulması ve tüm bu kesimlerin ortak çıkara sahip olduklarının belirtilmesidir.

Sonuçta, kongreye hâkim olan meslekler ve sınıflar arası işbirliğini vurgulayan dayanışmacı görüş, kongre bitiminde kabul edilen “Misak-ı İktisadî Esasları”nın 11. maddesinde somutlaştırılmıştır. Madde şu şekildedir: “Türkler, hangi sınıf ve meslekte olurlarsa olsunlar, candan sevişirler. Meslek, zümre itibarıyla el ele vererek birlikler... ve birleşmeler yaparlar.”³⁷⁰

Ayrıca kongre konuşmalarında mesleki temsilin gerekliliği de dile getirilmiştir. Dayanışmacı görüşü benimsemiş olan ve İzmir İktisat Kongresi’ni

³⁶⁸ A. G. Ökçün, a.g.e., 213-214., A. Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*, a.g.e., 67-68. ve Atatürk’ün *Söylev ve Demeçleri II*, Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1959, 111-112.

³⁶⁹ A. G. Ökçün, a.g.e., 220. ve A. Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*, a.g.e., 77.

³⁷⁰ A. Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*, a.g.e., 20.

mesleki temsil esasına göre düzenleyen Ekonomi Bakanı Mahmut Esat Bey, kongrenin açılış konuşmasında, “Bütün bu iktisat zümrelerimizin birleşmesi kendilerini teşkilâta bağlaması lâzımdır”³⁷¹ derken, mesleki temsil esasında örgütlenmeyi tavsiye etmekteydi. Zaten Mahmut Esat Bey, kongrenin sona ermesinin ardından, basın organlarına kongrenin faydaları ve sonuçları hakkında verdiği demeçte de kongrenin sağladığı yararlar arasında “Meslekî temsilin ne dereceye kadar kabil-i tatbik ve faideli olabileceğini tedricen gösterebilmesi”ni saymaktadır.³⁷²

İzmir İktisat Kongresi’ne hâkim olan atmosfer içerisinde korporatizm ile ilişkilendirilebilecek bir diğer unsur da, yeni Türkiye’nin izleyeceği ekonomik sistemin alacağı biçimin ortaya konuluşunda kendisini göstermektedir. Hatırlanacağı üzere korporatizm, hem kapitalizme ve buna bağlı olarak liberalizme, hem de sosyalizme tepki olarak ortaya çıkmış; bu doğrultuda da çeşitli alanlarda kendisini hem kapitalizmden, hem de sosyalizmden farklı bir yol, üçüncü bir yol olarak sunmuştu. İzmir İktisat Kongresi’nde Ekonomi Bakanı Mahmut Esat Bey’in yeni Türkiye’nin ekonomik sisteminin alacağı biçim konusunda söyledikleri, korporatizmin yukarıda bahsedilen özgün bir sistem olma söylemiyle benzerlikler taşımaktadır. Bu doğrultuda Mahmut Esat Bey şöyle demektedir: “Yeni Türkiye iktisadiyatı mevcut iktisat sistem ve siyasetlerinin hiç birinin aynı olamaz. Memleketimizin iktisadî manâ ve ihtiyacına, iktisat tarihimizin ruhiyatına muvafık başlı başına bir iktisat siyaseti takip eylemek mecburiyetindedir. Biz iktisat meslekleri tarihinde mevcut mekteplerinden hiç birine mensup değiliz. Ne (bırakınız geçsinler, bırakınız yapsınlar) mektebine, ne de sosyalist, komünist, etatist veya himaye mekteplerinden değiliz. Bizim de, yeni Türkiye’nin yeni iktisadî manâsına

³⁷¹ A. G. Ökçün, a.g.e., 220. ve A. Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*, a.g.e., 77.

³⁷² A. G. Ökçün, a.g.e., 277.

göre yeni bir iktisat mektebimiz vardır. Buna ben (Yeni Türkiye İktisat Mektebi) diyorum. Yukarda zikrettiğim mekteplerden hiç birine mensup olmamakla beraber memleketimizin ihtiyacına göre bunlardan istifade etmeyi de ihmâl eylemeyeceğiz.”³⁷³

İzmir İktisat Kongresi’ne hem toplanış biçimi, hem de kongreye hâkim olan atmosfer açısından bakıldığında dayanışmacı görüşün belirgin izlerini bulmak ve bu anlamda da kongreyi korporatif olarak nitelendirmek olası görünmektedir.

Akkaya da, ilk kez olarak işçi ve işveren temsilcilerini bir araya toplamasından dolayı önem taşıdığını belirttiği İzmir İktisat Kongresi’yle, işçilerin ilk olarak ulusal düzeyde sorunlarını dile getirdiğini, önerilerini ortaya koyduklarını belirtmektedir. Akkaya’ya göre Kongre; ekonomik grupların çıkarlarını uyumlu kılmaya çalışmış, toplumsal mutabakatı arayan çeşitli meslek dallarından delegelerin katılımıyla oluşmuştur. Bunlara ek olarak Kongre, işçi ve işveren temsilcilerinin iki taraflı olarak katıldığı bir yapıda olduğundan, çalışmalar sonucunda meslek grupları kendi iktisadi esaslarını oluşturduklarından ve alınan kararların bağlayıcı değil danışma niteliğinde olmasından dolayı, günümüzdeki ekonomik ve sosyal konseylere benzemektedir. Bu bağlamda da Kongre cumhuriyetin ilanından sekiz ay önce, Türkiye’de korporatif yönelimi sergilemektedir.³⁷⁴ Gerek dönemin iktidar mevkiinde

³⁷³ A. G. Ökçün, a.g.e., 219. ve A. Afetinan, *İzmir İktisat Kongresi*, a.g.e., 76.

³⁷⁴ Y. Akkaya, *Neo- Korporatizm ve Türkiye’de Sendikacılık*, a.g.e., 171-172. İzmir İktisat Kongresi, Kansu açısından da açık biçimde korporatif nitelikli bir girişimdir. Kansu, Kongre’yi, daha önce mecliste yapılan tartışmalarda anayasayı korporatif yönde değiştirmeye siyasal gücü yetmeyen yönetimin, bu projelerini ekonomik alanda bir kongre biçiminde gerçekleştirme çabası olarak değerlendirmektedir. Bu doğrultuda İzmir İktisat Kongresi, aslında her yıl toplanması planlanan bir ekonomik meclisin ilk adımıydı. Ancak Kongre’de sonuç itibarıyla liberal politikaların benimsenmesi, korporatist projenin reddedilmesi, Kongre’nin sonraki yıllarda düzenli biçimde toplanması düşüncesini edimsel olarak olanaksız kılmıştır. A. Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, a.g.e., 259-260. Ancak Kansu’nun ifadelerine çeşitli noktalardan katılmadığımızı belirtmeliyiz. Kansu anayasayı korporatif yönde değiştirmeye siyasal gücü yetmeyen yönetimden bahsetmektedir. Ancak yönetimin tamamının blok halinde korporatizme yönelmek istediğine dair elimizde veri bulunmamaktadır. Şüphesiz ki, o dönemde Mahmut Esat (Bozkurt) Bey gibi korporatizmi benimseyen ve iktidar mevkiinde bulunan siyasal seçkinler bulunmakta, hatta

bulunan siyasal seçkinlerin dayanışmacı düşüncelerden etkilenmiş olması, gerekse de İzmir İktisat Kongresi'nin toplanması akıllara mesleki temsil yönündeki örgütlenmeyi getirirse de, Kongre'nin ardından mesleki temsil önerileri kaybolmuş; sınıf çelişkileri üzerine var olan yaygın görüş, uygulamada korporatist örgütlenmeye ihtiyaç duymamıştır.³⁷⁵ Bu bağlamda İzmir İktisat Kongresi korporatif nitelikli bir tek adım olarak kalmış, Kongre sonucunda uygulamaya geçirilen korporatist nitelikli örgütlenme ile düzenli ve sürekli ilişki ağı oluşturulmamıştır.

B. 1930 - 1945 DÖNEMİNDE TÜRKİYE'DE TEK PARTİ YÖNETİMİ VE KORPORATİZM

Türkiye'de C.H.P. (Cumhuriyet Halk Partisi)³⁷⁶ iktidarının 1930 yılından itibaren, ekonomik alanda devletçi ekonomi politikasını benimsemesine koşut olarak, siyasal alanda da tek parti sistemi üzerinde karar kıldığı görülmektedir. Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren, iki çok partili yaşama geçiş denemesine rağmen edimsel olarak süren tek parti yönetimi, 1930 yılından başlayarak yerleşmeye başlamıştır. 1945 yılında yeniden çok partili yaşama geçilinceye kadar, C.H.P.'nin tek parti yönetimi otoriter uygulamalarıyla iktidarın tek sahibi olmuştur. Batı'da, C.H.P.'nin tek parti yönetiminin yerleştiği iki dünya savaşı arası dönemde, otoriter

mecliste de belli bir ağırlığa sahip bulunmaktadır. Buna karşın büyük ağırlığı bulunan Mustafa Kemal Paşa'nın mesleki temsil düşüncesini benimsemediği ve bunun sistem olarak kabul edilmesine karşı çıktığı bilinmektedir. İkinci katılmadığımız nokta da, Kongre'de liberal politikaların benimsenmesiyle, korporatizmin reddedilmesidir. Ancak önceki bölümde belirttiğimiz gibi liberal uygulamalarla korporatist uygulamalar bir arada bulunabilmektedir. Saf biçimiyle olmadığı sürece liberal ekonomi yönünde bir siyasetin benimsenmesi, korporatist uygulamalara girişilmemesinin temel nedeni olamaz.

³⁷⁵ K. Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, a.g.e., 40-41.

³⁷⁶ C.H.P., 1935 yılına kadar C.H.F. (Cumhuriyet Halk Fırkası) olarak adlandırılmıştır. "Fırka" yerine "Parti" kelimesinin kullanılması 1935 yılından itibaren başlamıştır. C.H.P.'nin 1935 yılında yapılan kurultayında kabul edilen programının başlığında "Cumhuriyet Halk Partisi" ifadesi yer almış ve sonrasında da bu kullanım yerleşmiştir. Bu kullanıma uygun olarak biz de, çalışmanın ilerleyen kısımlarında 1935 öncesi C.H.P.'sini kastediyorsak "C.H.F." ifadesini, 1935 ve sonrasında kastediyorsak "C.H.P." ifadesini, zaman diliminden bağımsız olarak, genel anlamıyla "C.H.P."den bahsediyorsak yine C.H.P. ifadesini kullanmayı benimsedik.

veya totaliter rejimler iktidara gelmiş, bu rejimlerden kimisi korporatist bir biçim almıştır. Bu dönemde korporatizmi genellikle otoritarizm veya totalitarizmle özdeşleştirme eğilimi bulunduğu ve bu eğilim sonrasında da devam ettiğinden, tek parti dönemi Türkiye'sinde iktidara hâkim olan zihniyet ve iktidarın çeşitli otoriter uygulama ve düzenlemeleri korporatizm ile ilişkilendirilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'de tek parti yönetiminin korporatizmle ilişkisi, düşünsel, ekonomik ve siyasal alanlarda çözümlenecektir.

1. TÜRKİYE'DE TEK PARTİ DÖNEMİ VE DÜŞÜNSEL ALANDA KORPORATİZM

Tek parti döneminde düşünsel alanda korporatizmin izlerini bulmak için, öncelikle C.H.P.'nin temel ilkelerinden korporatizmle ilişkilendirilen üç ilke incelenecektir. Bu ilkeler resmi olarak kabul gördüğü için, korporatizm bağlamında çözümlenmeleri, tek parti yönetiminin resmi düzeyde korporatist bir düşünce yapısına sahip olup olmadığının anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Sonrasında dönemin siyasal seçkinlerinin ve aydınlarının korporatist olan veya korporatif izler taşıyan düşüncelerine değinilecektir. Böylece tek parti dönemi Türk siyasal düşününde korporatif düşüncenin yeri ve ağırlığı ortaya konulmaya çalışılacaktır. Son olarak da, tek parti döneminin ilk ve en sistematik düşünce hareketi olan Kadro Hareketi'nin korporatist düşünceyle ilişkisi çözümlenecektir.

a) C.H.P.'nin Temel İlkeleri ve Korporatizm

C.H.P.'nin altı ok ile sembolleştirilen, altı temel ilkesi vardır. Bu ilkeler halkçılık, milliyetçilik, devletçilik, cumhuriyetçilik, laiklik ve devrimciliktir. Ancak korporatizm tartışmalarında, bu altı ilkedен üç tanesi gerek içeriği, gerek uygulanaşı

bakımından korporatizm ile ilişkilendirilmektedir. Korporatizmle ilişkilendirilen üç ilke halkçılık, milliyetçilik ve devletçiliktir. Bu nedenle söz konusu üç ilke çözümlenmeye çalışılacak, konuyla ilgisi olmayan diğer üç ilke üzerinde durulmayacaktır.

1- Halkçılık

Halkçılık, cumhuriyet yönetiminin benimsediği düşünsel ilkeler arasında en eski olanıdır. Halkçılık düşüncesi, cumhuriyet dönemi öncesinde Osmanlı-Türk siyasal hayatına nüfuz etmiş; milli mücadele döneminde, cumhuriyetin 1930'lara kadar geçen ilk yıllarında, tek parti yönetiminin yerleşmeye başladığı 1930'lu yıllarda ve 1945 sonrasında çok partili yaşama geçildiğinde, farklı dönem özelliklerine göre farklı yorumlanmış, ancak önemini hiç kaybetmemiştir. "Türkiye'de korporatizm" tartışmaları gündeme geldiğinde, korporatizm ile en çok ilişkilendirilen ve korporatist öğelerle eklemlendiği belirtilen düşünce de halkçılıktır. Türkiye'de halkçılık düşüncesinin korporatist düşünceyle ilişkisini ortaya koyabilmek için, bu düşüncenin Türkiye'ye girişine ve tek parti dönemi boyunca geçirdiği evrime değinmek gerekmektedir.

Önceki bölümlerde kısaca değinildiği gibi, dayanışmacı düşünce Osmanlı-Türk toplumuna II. Meşrutiyet döneminde halkçılık adıyla girmişti. Ancak halkçılığın Osmanlı-Türk siyasal hayatına ilk girişi, dayanışmacı düşünce aracılığıyla olmamıştır. Dolayısıyla Türkiye'de halkçılığın ilişkilendirilebileceği tek düşünce, dayanışmacı düşünce değildir. "Halkçılık" kelimesinin Osmanlı-Türk siyasal hayatına ilk girişinde Rusya kaynaklı Narodnik akımının etkisi vardır. Fakat içeriği düşünüldüğünde halkçılık düşüncesinin köklerini tek bir unsura bağlamak doğru

görünmemektedir.³⁷⁷ Türkiye’deki halkçılığın kaynağında, Narodnik akımının ve dayanışmacı düşüncenin etkisi dışında, Fransız Devrimi’nin etkisinin de bulunduğu ileri sürülmektedir. Halkçılık kavramının genel anlamıyla taşıdığı anlam ve içerik göz önünde bulundurularak, kavramın kaynaklarının geniş tutulması gerektiğini savunuyor ve bu üç kaynağı açıklamaya girişiyoruz.

Tarihsel sıralamaya bağlı kalarak gidecek olursak, Türkiye’de halkçılık düşüncesinin kaynaklarından ilki Fransız Devrimi’nin etkileridir. Bilindiği gibi Fransız Devrimi’nde, monarşik yönetim karşıtlığı ve statü ayrıcalıklarına düşmanlık hâkim olan düşüncelerdi. Bu doğrultudaki düşünceler milli mücadele döneminde ve sonrasında Türkiye’de önemli yer tutmuştur. Cumhuriyet’in kurulmasıyla beraber, Türkiye’de egemenliğin, bunu tanrı adına kullanıldığı iddiasında olan bir aileden, bireyden ya da hanedandan alınarak halka dayandırıldığı dile getirilmiş ve halkın hâkimiyetin sahibi olduğunu vurgulanmıştır.³⁷⁸ Ahmad bu doğrultuda, Türkiye’de kullanılan içeriğiyle halk kelimesinin, Narodniklerin kullanımına göre daha geniş olduğunu söylemektedir. Bu kelime Türkiye’de, Fransız Devrimi’nin erken dönemlerindeki “Üçüncü Sınıf” tanımına daha yakındır. Bu doğrultuda halk kelimesi çeşitli toplumsal kesimlerin eski düzene karşı birliğini akla getirmektedir. Bu birliğin görevi, eski düzeni yıkmak ve yerine yeni bir düzen kurmaktır. Öyleyse eski düzene karşı olan bu birliğin, yani halkın, tüm kesimleri arasında bir dayanışma

³⁷⁷ Halkçılığın Türkiye’ye ilk girişinde, Rusya kaynaklı Narodnik akımının etkisini vurgulayan Berkes, sonrasında Ziya Gökalp’in de kritik etkisiyle halkçılığın dayanışmacılık ile eklemlendiğini belirtmektedir. N. Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, a.g.e., 230 ve 236-237. Tekeli de, Berkes’in açıklamalarına koşut biçimde halkçılığın Türkiye’deki düşünsel kaynakları arasında, 19. yüzyılın son çeyreğinde Rusya’da gelişen Narodnik hareketini ve Fransa’da ortaya çıkan dayanışmacılık akımını göstermektedir. İ. Tekeli, “Türkiye’de Halkçılık”, a.g.m., 1929. Tunçay ise, Berkes ve Tekeli’nin belirttiği iki kaynaktan farklı olarak, Jean Jacques Rousseau’nun düşüncelerinin ve Fransız Devrimi’nin etkilerinin Türkiye’deki halkçılık üzerinde daha etkili olduğunu vurgulamaktadır. M. Tunçay, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999, 212.

³⁷⁸ A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 57.

gerekmektedir. Bu nedenle söz konusu birlik, yani halk kesimleri arasında çıkar çatışması, bir başka deyişle sınıf çatışması olmamalıdır.³⁷⁹ Anlaşılağı üzere, Fransız Devrimi'nin etkisiyle halk; eski düzeni temsil eden ayrıcalıklı sınıflara karşı, kendi içerisindeki farklılıklar ya da çelişkiler geri plana atılarak bir bütün olarak ele alınmakta, bu bağlamda ulus ile özdeşleştirilmekte ve yeni düzenin meşruiyetini sağlayan, egemenliğin sahibi olduğı belirtilen özne haline getirilmektedir. Cumhuriyet yönetiminin sıklıkla halkçılık söylemi içerisinde dile getirdiğı “hâkimiyet-i milliye” ifadesi, Türkiye’de halkçılığın Fransız Devrimi’nden kaynaklanan köklerinin bir yansıması sayılmalıdır.

Türkiye’de halkçılık düşüncesinin kaynaklarından bir diğeri de Rusya’da ortaya çıkan “Halkçılık” akımı, yani “Narodnizm”dir. Rusya’da aydın ile halk ilişkilerindeki sorunları yansıtan ve 1870’li yıllarda gelişmiş olan Halkçılık (Narodnichestvo) akımı, 1890’lı yıllara kadar süren tarihinde farklı aşamalar geçirmiştir. Narodnizm önceleri aydının halka gitmesi düşüncesi ile ortaya çıkmıştı. Bu doğrultuda aydının halka gidip onu aydınlatmasının bir ödev olduğı düşünölmekteydi. Sonrasında hareket, aydının halka giderek onu aydınlatması noktasından, aydının kendisinin halkı tanınması, halktan toplumun sorunlarını öğrenmesi noktasına gelmiştir. Hareket son olarak da Rus toplumunun gerçekte alması istenen biçimin, halkın geleneksel örgütleri, özellikle köy ilkel komünü olması gerektiğı noktasına ulaşmıştır. Narodnizm açısından toplumsal devrim sorunu da, aydının halk ile birleşmesi sorunu olmaktan çıkıp, kimi zaman bir tutuculuk ideolojisi olmuş, kimi zaman da Rus toplumunun evriminin Batı uygarlığındaki

³⁷⁹ F. Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, a.g.e., 164.

toplumların evriminden ayrı olduğu sonucuna varan bir ideoloji olmuştur.³⁸⁰ Kısaca değindiğimiz bu Narodnik akımın dolaylı etkileri Türkiye'ye üç ayrı yoldan gelmiştir. Bu yollardan ilki Balkan ve özellikle Bulgar aydınlarıdır. Narodnik akımı bu aydınlar arasında, özellikle yazar ve öğretmenler arasında II. Meşrutiyet öncesi dönemde oldukça güçlenmiştir. İkinci yol Rusya'dan gelen Türklerdir. Tatar kökenli olan bu aydınlardan İsmail Gasprinski, Yusuf Akçura ve Hüseyinzade Ali'nin Osmanlı'da halkçı düşüncenin gelişimine büyük katkısı olmuştur. Üçüncü yol ise Ermeni Aydınları'nın başlattığı ve Narodnik akımının düşünsel etkisi altında doğan sosyalist Hınçak akımıydı. Hınçak Partisi, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra meşru bir sosyalist parti olarak kurulmuştu ve Bulgar halkçıları gibi Osmanlı Parlamentosu'nda bu partinin de temsilcileri vardı.³⁸¹

Ancak Türkiye'de halkçılık akımın kaynakları arasında Narodnik akımının etkisi çok büyütülmemelidir. Rus Halkçılığı yani Narodnizm, 19. yüzyılda reform sonrası Rusya'sında kapitalizmin gösterdiği hızlı gelişmeye bir tepki olarak ortaya çıkarak gelişmiş ve Rus Halkçıları yani Narodnikler de her şeyden çok köylüler demek olan geniş kitleleri temsil etmişlerdir. Bu hareket içerisinde bulunan kimi aydınlar, tarıma kapitalist toplumsal ilişkilerin girdiğini, bu durumun köylüleri gittikçe yoksullaştırdığını, dolayısıyla kapitalizmin daha fazla gelişmesinin önlenmesi gerektiğini savunarak ve bunun yerine köy komününün gizil güçlerinden yararlanılmasına dayanan stratejiler önererek, bu doğrultuda genç Ruslara

³⁸⁰ N. Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, a.g.e., 230-231. Ayrıca Rusya'da köylülüğün içinde bulunduğu durum ve Rusya'daki halkçı hareketlerin, özellikle de Narodnik hareketinin geçirdiği evrim hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız, A. Walicki, *Rus Düşünce Tarihi 1760-1900*, Çev. A. Şenel, Ankara, V Yayınları, 1987, 167-169 ve 201-232.

³⁸¹ N. Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, a.g.e., 231-232. ve Karaömerlioğlu'da Berkes'in bahsettiği Balkanlardan gelen etkiyi Makedonya'daki popülist ihtilalci hareketle ilişkilendirerek, söz konusu üç ayrı yolu aynen belirtmektedir. M. A. Karaömerlioğlu, "Tek Parti Döneminde Halkçılık", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, C. 2, Ed. Tanıl Bora - Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, 273.

üniversiteleri bırakıp, “halka gitme” çağrısında bulunmuşlardır.³⁸² Anlaşılabacağı üzere Rus Halkçılığı, hızla gelişen kapitalist ilişkiler karşısında toplumsal sınıflar içerisinde Rusya nüfusun büyük bölümünü oluşturan köylü sınıfını ve Rusya ekonomisinde büyük ağırlığı bulunan tarımsal kesimi hareketlerinin odak noktasına almıştır. Oysa halkçılık Türkiye’ye giriş sürecinde köylülüğe ya da daha genel bir ifade ile belli bir sınıfa yönelik bir düşünce biçimini almamıştır.

Rusya’da Halkçılık akımını savunan aydınlar, öngördükleri toplumsal değişim stratejisi ve toplumsal evrim modeli için, maddi koşulları açısından harekete geçirilmeye uygun bir köylü sınıfı olduğunu düşünmüşlerdir. Çünkü söz konusu dönemde Rusya’da toprağa açlık derecesinde gereksinimi olan bir köylü nüfus bulunmaktaydı. Rusya’da 19. yüzyılın ikinci yarısında hükümet, bir takım toplumsal reformlar yapmaktaydı. Söz konusu reformlar arasında, 1861’de yapılan toprak reformu da vardı. Ancak toprak reformu beklentileri karşılamaktan uzak kalmıştı. Bu reformla köylülerin toprak ihtiyacı karşılanamadığı gibi, daha önce köylüler tarafından işletilen toprakların bir bölümü de ellerinden alındı. Böylece tarım sorunu kesin bir sonuca ulaştırılamamış, ülke hızla kapitalistleşmeyi sürdürmüştür.³⁸³ Rusya’da söz konusu koşullar altında bulunan köylü sınıfının harekete geçirilebileceğini düşünen Halkçı aydınlar, bu sınıfa yönelik bir söylemle hareketlerini geliştirmeye çalışmışlardır.

Aynı dönemde Rusya’ya benzer biçimde, Türkiye’nin nüfusunun çoğunluğu köylüydü ve ekonomik faaliyetlerinin büyük bölümü tarımsal üretimde gerçekleşmekteydi. Ancak Rusya’dan farklı olarak, Türkiye’de topraksızlık

³⁸² A. Walicki, a.g.e., 202.

³⁸³ A. Walicki, a.g.e., 167-168.

yüzünden harekete geçirilebilecek³⁸⁴ ve sadece köylülüğe yönelik bir halkçılık anlayışına zemin hazırlayacak bir köylü sınıfı bulunmamaktadır.

Daha önce değinildiği gibi, 19. yüzyılda Batı kapitalizminin ürünlerinin Osmanlı pazarına girmesiyle, geleneksel üretim yapan zanaat kolları zayıflayarak çözülmeye başlamış, İmparatorluk yarı sömürge durumuna gelmiştir. Bu durum karşısında özellikle II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki'nin Müslüman-Türk unsurlara dayalı bir ekonomik alan yaratmaya çalıştığı hatırlanırsa, bu dönemde İttihat ve Terakki içerisinde benimsenen halkçılık anlayışının bir sınıfa yönelik olmaktan çok, “Milli İktisat” anlayışına uygun biçimde öncelikli olarak ulusal olmaya yöneldiği anlaşılabacaktır. Bu doğrultuda Türkiye'ye halkçılığın girişinde, ulusal bütünlük içerisinde toplumsal sınıfların birliğini vurgulayan dayanışmacı akımın ağırlığını görmek ve Narodnizmin etkisini büyütmemek yerinde olacaktır.

Halkçılık akımının Osmanlı-Türk toplumuna girişinde beslendiği üçüncü kaynak da dayanışmacılıktır. Dayanışmacılığın Osmanlı-Türk toplumuna girişi üzerinde daha önce durulduğu için, bu konuya girilmeyecektir. Ancak zaman içerisinde halkçılığın dayanışmacılık ile nasıl eklemlendiğine ve bu eklemlenmede Gökalp'in kritik etkisine değinmek gerekmektedir.

II. Meşrutiyet'in ilanından sonra gelen hükümetlerin önceki hükümetlerden farklı olmadığı anlaşılmış, bir devrim dönemi açılması beklenirken bunun gerçekleşmediği görülünce, aydınlar arasında halka dönme fikri daha çok kabul

³⁸⁴ 1920'ler Türkiye'si'nin sosyo-ekonomik çözümlemesini yapan Ahmad da bu noktaya değinmektedir. Buna göre “... Türkiye'nin Meksika, Rusya, Hindistan ya da Çin gibi tarihsel örneklerden farklı olduğu görül(mektedir). Türkiye'de toprak ağalarını mülksüzleştirerek ve topraklarını köylülere dağıtarak devrime kazanılabilecek, toprak açlığı çeken bir köylülük yoktu. Nüfusun çok ve artmakta olduğu, toprağın yetersiz kaldığı pek çok Üçüncü Dünya ulusunda gör(ülen) tipte klasik bir toprak sorunu da yoktu... genelde talebi karşılamaya yetecek kadar toprak vardı... Türkiye küçük toprak sahipleri ülkesi olarak kaldı... Tarımsal Türkiye'nin asıl sorunu toprak yetersizliği değil, sürekli savaşların ve nüfus kaybının ağırlaştırdığı işgücü yetersizliği idi.” F. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, a.g.e., 109-110.

görmeye başlamıştır. Böylece sivil ve askeri aydınlar dönemin üç büyük düşünce akımı olan Batıcılık, Osmanlıcılık ve İslamcılık düşüncelerini bir yana bırakarak aydının ne yapması, ne düşünmesi ve nasıl bir yol bulması gerektiğini düşünmeye başlamışlardır. Halkçılık akımı en çok yazarlar arasında ilgi uyandırmış, aydının halka gitmesi, halkı öğrenmesi, onun sorunlarını tanıtması görevi gündeme gelmiştir.³⁸⁵ Ancak daha ilk girişimlerinde halkçılar, diğer üç büyük düşünce akımını benimseyenlerin eleştirilerini üzerlerine çekmişlerdir. Üç büyük düşünce akımını benimseyen aydınlar, halkçılara hakaret etmek ya da onlarla dalga geçmek için Türkçü adını takmışlardır. Çünkü o dönemde Türk kaba ve cahil halk demekti ve bu alafranga aydınlar okumuş kibar kişiler olduklarından kendilerini Türk saymamaktaydılar. Böylece halkçılık da yavaş yavaş Türkçülük olarak anılmaya başlamıştır. Zaman içerisinde halkçı aydınların arasına Rusya göçmeni Türkçü aydınlar da katılmış ve halkçılıkla Türkçülüğün özdeşleştirilmesini pekiştirmişlerdir. Tüm bunların sonucu olarak halkçılar; halktan uzak olmaları, toplumsal sınıfları temsil etmemeleri, üç büyük düşünce akımının saldırılarına uğramaları ve kendilerine katılan Rusya göçmeni aydınların burjuva milliyetçisi görüşlerini benimseme durumunda kalmalarından dolayı, kendilerini bir sorunlar yumağı içinde bulmuşlardır. Tüm bu sorunlar halkçılığın gelişme olanaklarını kısıtladığı gibi, halkçılığın başka yönler, ırkçı ya da bir ‘pan’ akıma yönelmesi potansiyelini taşımaktaydı. İşte böyle bir durumda Ziya Gökalp’in kritik etkisiyle halkçılık bu zor durumdan çıkarıldı. Gökalp ortaya attığı yeni terimlerle, eski terimlere verdiği yeni anlamlarla halkçılığı bu zor durumdan çıkararak, devrimci aydınları yeni ve farklı bir yöne çekmeyi başardı. Gökalp, halkçılığı, Durkheim’ın sosyolojik görüşleriyle

³⁸⁵ Rusya’daki halkçılık (Narodnizm) akımının, Osmanlı-Türk toplumuna giren halkçılık akımına belki de en büyük etkisi, aydına yüklenen bu görevlerin benzerliklerinde aranmalıdır.

eklemleyerek, tesianütçölük olarak adlandırdığı dayanışmacılığa ve mesleki temsil düşüncesine ulaştırmıştır.³⁸⁶ Böylece bu eklemleme sürecinden başlayarak, Türkiye’de tek parti dönemi boyunca sınıf çatışmalarını olumsuzlayan, işlevsel açıdan farklılaşmış toplum kesimlerinin işbirliğini, dayanışmasını ve bütünlüğünü vurgulayan dayanışmacı görüşler halkçılık anlayışının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

Kökleri itibariyle Osmanlı-Türk toplumuna girişine değinilen halkçılık, ‘halk’ kelimesiyle birlikte II. Meşrutiyet Dönemi’nden sonra Türk düşün ve siyasal hayatında en çok kullanılan kavramlardan biri olmuştur. Ancak bu kavramların oldukça farklı anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Kimilerine göre halk ve millet eş anlamlı kavramlardır. Derebeyleri ve kompradorlar gibi kimilerince olumsuz karşılanan toplumsal kesimler de halkın içindedir. Kimilerince de halk, memurlar ve aydınlar dışında kalan herkese verilen addır. Sosyalistler için ise halk, yalnızca emeği ile hayatını kazanan ve başta işçiler olmak üzere emekçilerden oluşmaktadır. Halkçılık kavramına gelince, bu kimilerince, ilâhi bir otoriteye, padişahçılığa karşı olmak ve iktidarı halk adına sahiplenmek anlamına gelmektedir. Siyasal alanda tanımlanan ve biçimsel bir milli iradecilik anlayışından ibaret olan bu yaklaşımın yanı sıra, halkçılığın sosyal bir içerik taşıdığı da görülmektedir. Bu doğrultuda, örneğin Gökalp’in dayanışmacı görüşleri doğrultusunda halkçılık sınıflar arası kutuplaşmayı yadsıyan, herkese fırsat eşitliği sağlayan, sosyal adalet ve dayanışmayı gerçekleştirmeye yönelik bir harekettir. Sosyalistler ise sınıf gerçeğini görmezden gelen bu tür bir halkçılık anlayışının boşlukta kalacağı ve sosyal adaleti sağlayamayacağını ileri sürmektedirler. Sosyalistler için halkçılık, çoğunluğu

³⁸⁶ Özet halinde verilen bu sürecin ayrıntıları, çeşitli akımlarca halkçılığa yöneltilen eleştirilerin içeriği için bakınız, N. Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, a.g.e., 232-237.

oluşturan emekçilerin eliyle, emekçilerin yararına bir toplum düzeni kurma girişimidir.³⁸⁷ Anlaşılacağı üzere halk ve halkçılık kavramları, çeşitli kesimler tarafından, içeriği farklı biçimlerde doldurularak tanımlanmaktadır.

Her grup ya da siyasal hareketin halkçılığı farklı biçimde anlayarak, buna göre yorumlamasının yanı sıra, çeşitli siyasal hareketlerin halkçılığı yorumlayış biçimleri zaman içerisinde de farklılık göstermiştir. Örneğin ismini halkçılık düşüncesinden alan Cumhuriyet Halk Partisi'nin halkçılığı yorumlayış biçimi zaman içerisinde değişmiştir.³⁸⁸ Halkçılığın Osmanlı-Türk toplumuna girişinden, Cumhuriyet'in tek parti döneminin sonuna kadar geçirdiği değişimlere kısaca değinmek, halkçılığın korporatizm ile olan ilişkisini anlamak açısından önem taşımaktadır.

Türkiye'de ulusal kurtuluş mücadelesinin verildiği dönemde yeni kurulan yönetime "Halk Hükümeti" adı verilmiştir. Ancak Halk Hükümeti'nin nasıl olacağı konusunda çeşitli tartışmalar yapılmaktadır.³⁸⁹ Bu doğrultuda Kurtuluş Savaşı dönemi, Türkiye'de halkçılık tartışmalarının siyasal yaşamda en canlı biçimde gündemi işgal ettiği dönem olmuştur. Bu dönemde Ankara'da canlı bir siyasal atmosfer bulunmakta, iktidar için çok sayıda grup birbirleriyle yarışmaktadır. Bu grupların her biri, farklı siyasal amaçlarını belli bir halkçılık yorumu içerisinde formüle etmektedir. Böylece ortaya birbirlerinden farklı halkçılık yorumları çıkmaktadır. Halkçılık konusundaki yorumlarda, Ankara'da Mustafa Kemal ve

³⁸⁷ D. Avcıoğlu, *Türkiye'nin Düzeni I*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1969, 237.

³⁸⁸ İ. Tekeli - G. Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", a.g.m., 45. Bu görüşlere koşut bir biçimde, Makal da, Cumhuriyetin başlangıcından çok partili yaşam geçilene kadar, halkçılık anlayışının durmaksızın değiştiğinden, farklı içerikler kazandığından ve farklı yorumlamalara konu olduğundan bahsetmektedir. Üstelik aynı zaman diliminde bile, farklı kesimler halkçılığa değişik anlamlar verebilmişlerdir. Öyleyse aynı zaman dilimi içerisinde dahi halkçılığın sabit bir kavram olarak değerlendirilmesi olanaksızdır. A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 47.

³⁸⁹ D. Avcıoğlu, a.g.e., 238.

çevresindekilerden oluşan iktidar grubunun ön plana çıkamadığı görülmektedir. Bu grup karşısında, solcu kesimlerle işbirliğine giden eski İttihatçılar, kurdukları çeşitli gruplarla Büyük Millet Meclisi (B.M.M.) gündemine bir takım halkçı programlar getirdiklerinden, oldukça aktif görünmektedirler. İttihatçıların oluşturdukları grupların B.M.M.'ne verdikleri programlardaki halkçılık anlayışında bürokrasi karşıtı bir içerik bulunmakta, sınıf siyaseti reddedilerek Bolşeviklerin yolu yadsınmakta, ancak diğer taraftan da Sovyet deneyiminden esinlenilerek şûralar sistemi ve halk mahkemeleri önerilerek Sovyetlerin dış desteği sağlanmaya çalışılmakta, söz konusu şûraların seçiminde mesleki temsil esasına yer verilerek Gökalp'in dayanışmacı halkçılık anlayışının kalıntıları sürdürülmekteydi.³⁹⁰

B.M.M.'ne sunulan bu halkçılık programlarına karşılık, (daha önce Kör Ali İhsan Bey ile ilgili bölümde kısmen değinildiği gibi), Mustafa Kemal Paşa çevresi, sonrasında “Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Layihası” olarak kabul edilecek olan “Halkçılık Programı”nı Meclis’e 13 Eylül 1920’de, karşı ittifak cephesini dağıtmak gibi taktik bir nedenle sunmuştur. Mustafa Kemal Paşa çevresinin meclise sunduğu Halkçılık Programı, eski İttihatçıların içerisinde bulunduğu çeşitli grupların halkçılık

³⁹⁰ İ. Tekeli - G. Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, a.g.m., 65-68. O dönemde Meclis’te Sovyetlerden esinlenerek “Şûra” sistemini savunanlar bulunduğu gibi, halkçılığın yaşama geçirilmesinin tek yolunun mesleki temsil sistemi olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Örneğin Anayasayı incelemekle görevli özel komisyonun sözcüsü İsmail Suphi Soysallı ve Mahmut Esat Bozkurt’a göre mesleki temsilde, eski loncalara benzer biçimde, çiftçi, tüccar, marangoz, avukat, din adamları gibi meslek grupları her ilde genel oy ile temsilcilerini seçeceklerdir. Ülkeyi yönetmek üzere seçilecek olan bu temsilciler arasında sadece memurlar bulunmayacaktır. Mahmut Esat (Bozkurt) Bey mesleki temsil konusunda şunları söylemektedir: “Memleketimizde şâyet meslekî temsil esasını kabul etmezsek, emperyalist memleketlerde meşrutiyetsever geçinen tabakanın halkı aldatarak, anayasadan hürriyetten bahsetmesine benzeriz. Halk buraya gelmedikçe, halk burada mukadderatını idare etmedikçe, hiçbir zaman hakkına kavuşması imkânı yoktur ve biz elimizdeki bu kanunlarla, bu anayasalarla onlara fecî bir surette alay ediyoruz. Bendeniz ancak çiftçi tabakasının çıkarıkları ile, demirci tabakasının çekiçleri ile ve dabbak tabakasının önlükleri ile bu Meclis’e girdiği zaman memleketin kurtulduğuna inanabilirim. Efendiler, bu tabakanın hükümetten atılması dolayısıyledir ki, bu memleket üç asır inliyor. Bu tabaka, yani memleketin iktisadî hayatı demek olan o hakikî tabakası, o serveti ve bu memleketin efendisi memleketin idaresinden çıkarıldığı içindir ki yabancı insanlar memleketin mukadderatına hâkim olmuş ve bu memleket felâketten felâkete sürüklenmiştir. Çünkü o tabaka, hiçbir zaman bu memleketi duyamaz, bütün varlığı ile hissedemezdi. Bu memleketi hissedebilecek olan memleketin iktisadî hayatında meslek sahipleridir.” D. Avcıoğlu, a.g.e., 238-239.

programına, mesleki temsil esası dışında, büyük oranda benzemektedir. Her iki tarafın halkçılık programlarında toplum içerisindeki temel çelişki halk ile bürokratlar arasında görülmekte, bir halk devletinin kurulması için bürokrasi karşıtı yaklaşımlar savunulmaktadır. Mustafa Kemal Paşa çevresinin programının halkçılık görüşü kısaca şöyle özetlenebilir: “Türkiye halkı emperyalizmin ve kapitalizmin tahakkümü ve zulmü altındadır. Büyük Millet Meclisi’nin tek ve kutsal emeli, Türk halkını emperyalist ve kapitalist tahakkümünden kurtararak kendi irade ve hakimiyetinin sahibi kılmaktır. Halkın ötedenberi içinde bulunduğu sefaletin nedenlerini kaldırarak, yerine refah ve saadet getirmek Meclis’in başlıca hedefidir. Toprak, eğitim, adâlet, maliye, ekonomi ve evkaf işleriyle bütün diğer kurumlar halkın ihtiyaçlarına göre yenilenecektir. Bunun için gerekli politik ve sosyal prensipler, milletin ruhundan alınacaktır”.³⁹¹ Bu ifadelerde dikkati çeken özellik, halkçılığın “hâkimiyet-i milliye” ya da ulusal egemenlik yönüne vurgu yapılmasıdır.

Ulusal Kurtuluş Savaşı dönemi boyunca gündemde olan halkçılığın iki temel alana yönelik işlevlere sahip olduğu söylenebilir. Bunlar yürütülen ulusal kurtuluş mücadelesini sürdürmeye ve kazanmaya yönelik işlevler ile mevcut siyasal ve yönetsel yapıya yönelik işlevlerdir. İlk olarak ulusal kurtuluş mücadelesinin sürdürülmesi ve kazanılması alanında halkçılık iki temel işleve sahip olmuştur. Bu işlevlerden birincisi, ulusal kurtuluş savaşına katılan tüm kesimleri bütünleştirmedir.

³⁹¹ İ. Tekeli - G. Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, a.g.m., 67-69. ve İ. Tekeli, “Türkiye’de Halkçılık”, a.g.m., 1931. Teşkilatı Esasiye Kanunu Lâyihası’nın tam metni için bakınız, İ. Arar, *Atatürk’ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi*, Y.y, Baha Matbaası, 1963, 33-38 içerisinde bulunmaktadır. Mustafa Kemal paşa ve çevresinin 13 Eylül 1920’de sunduğu Halkçılık Programı incelenmek üzere özel bir komisyona verilmiştir. Komisyon çalışmaları sonucu meydana gelen kanun tasarısı Mustafa Kemal Paşa’nın savunduğu ulusal egemenlik görüşünü içermekteydi. Direktif ilkeler tasarısının altıncı maddesi, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu’nun ilk maddesi olmuştur. Buna göre: “Egemenlik kayıtsız şartsız ulusundur. Hükümet ulusun kaderini doğrudan doğruya kendisinin yönetmesi esasına dayanır.” Kanun beş ay süren tartışmalar sonucunda 20 Ocak 1921’de Meclis’ten geçebilmiştir. Bu programın kanuna dönüşmesi sürecinde yapılan tartışmalarda daha önce değinildiği gibi, mesleki temsil ilkesi tasarıya sokulmaya çalışılmıştı. Ancak mesleki temsil düşüncesini Mustafa Kemal Paşa benimsememiştir. N. Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, a.g.e., 500-501.

Bu doğrultuda halkçılık düşüncesi farklı sosyal sınıfların temsilcilerinden oluşan B.M.M.'ndeki eşraf, bürokrat, din adamları ile savaşa katılan halk yığınlarını, köylüleri ulusal kurtuluş savaşı etrafında bütünleştirmeye hizmet etmiştir. Halkçılığın bu alandaki ikici işlevi ise dış ilişkilerle ilgilidir ve ulusal kurtuluş mücadelesine dış destek veren Sovyetler Birliği ile yakınlaşmayı sağlama işlevini yerine getirmektedir. Savaş sırasında Sovyetlerden yardım alma gereksiniminin arttığı dönemlerde taktiksel halkçılık yorumları ön plana geçmiş, Sovyet diplomatlarıyla yapılan söyleşilerde sık sık halk kavramından emekçilerin kastedildiği izlenimi yaratılmaya çalışılmıştır.³⁹² Halkçılığın siyasal yönetsel alana yönelik işlevlerine gelince, öncelikle halkçılığın bu dönemde bürokrasi karşıtı bir yaklaşımı benimseyen eşraf kesimini tatmin etmeye yönelik bir işlevi olduğu söylenebilir. Oran'ın belirttiği gibi, “Çok güç koşullar altında verilen bir kurtuluş savaşını çok güç koşullarda, az maaş alarak, çok çalışarak yürütmeye çalışan Meclisteki halk temsilcileri, yani eşraf ve hocalar, kendileri ile farklı kökenden gelip farklı kafa taşıyan seçkinlerin, memur kadrolarını şişirmek üzere İstanbul'dan gelen seçkinlere iş bulmalarına karşı çıkmaktadır... memur kadrolarının arttırılmaması, bürokratların atanmayla değil seçimle getirilmesi gibi antibürokratik halkçı önlemler alınarak Meclis eşraf kanadının tepkisi giderilmeye çalışılmıştır”.³⁹³ Bu dönemin halkçılık söyleminin bürokrasi karşıtı içeriği bahsedilen bu nedenden kaynaklanmaktadır. Bunun dışında Mustafa Kemal Paşa ve çevresi açısından halkçılığın, bu dönemde benzer söylemlerle ortaya çıkan çeşitli sol ve İttihatçı grupların önünü kesme işlevini

³⁹² İ. Tekeli - G. Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, a.g.m., 66., İ. Tekeli, “Türkiye’de Halkçılık”, a.g.m., 1931. ve M. A. Karaömerlioğlu, a.g.m., 274-275.

³⁹³ B. Oran, *Atatürk Milliyetçiliği*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999, 150-151.

gördüğü söylenebilir. Yani iktidara yönelik bir mücadeleyi kazanmak açısından halkçılık araçsal bir işlev görmüştür.³⁹⁴

Ulusal kurtuluş mücadelesi boyunca yukarıda belirtilen işlevleri yerine getiren halkçılık, mücadelenin kazanılmasının ardından daha farklı bir biçim kazanmıştır. Bu yeni dönemde halkçılığın yeni bir biçim kazanmasına neden olan unsurların; savaşın kazanılması, iktidarın netleşmesi, Sovyetler Birliği'nin desteğine eskisi kadar ihtiyaç duyulmaması, Meclis'te daha öncesinde gözlenen rekabetin ve halkçılık konusundaki canlı tartışmaların ortadan kalkması oldukları söylenebilir.³⁹⁵ Bu etkenlere, ulusal kurtuluş savaşından sonra iktidarın dayanmak istediği ya da koalisyon oluşturmak istediği iç ve dış güçler dengesindeki değişiklikleri de eklemek gerekmektedir. Bu alandaki değişiklikler de doğal olarak, Cumhuriyet rejiminin halkçılık yorumunun değişmesine yol açmıştır. Cumhuriyet rejiminin ilk yıllarındaki halkçılık anlayışının, önceki dönemin halkçılık anlayışından belirgin farklılığı, bürokrasi karşıtı niteliğini kaybetmiş olmasıdır. Bu dönemde bürokratik kesim, siyasi iktidar üzerinde önemli ölçüde kontrol gücüne erişmiş ve bu üstünlüğüne dayanarak toplumsal ayrıcalıklarını mümkün olan en geniş sınırlarına ulaştırmaya çalışmıştır. Artık siyasal iktidar açısından geniş çevrelerin desteğine duyulan gereksinim azaldığından, bürokrasi karşıtı davranış ödünleri vermesine gerek kalmamıştır.³⁹⁶ Ayrıca Cumhuriyet'in ilanından sonraki 1920'li yıllar, görece liberal sayılabilecek, özel sektöre dayalı bir kalkınma stratejisinin benimsendiği bir dönem olduğundan; bu dönemin halkçılığı liberal ekonomi politikalarını meşrulaştıracak bir yapı kazanmıştır. Bu doğrultuda da, ciddi anlamda alt yapıya eğilinmeyerek, üst yapıya

³⁹⁴ İ. Tekeli - G. Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", a.g.m., 66., ve M. A. Karaömerlioğlu, a.g.m., 274-275.

³⁹⁵ A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 96.

³⁹⁶ İ. Tekeli - G. Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", a.g.m., 71 ve 74.

yönelik devrimler yapılmıştır. Yani toplumda kontrolü elinde bulunduran grupların çıkarları doğrultusunda devrimler yapılmıştır.³⁹⁷

Ulusal Kurtuluş Savaşı sonrası dönemin halkçılık anlayışının içeriğini anlamak için, Mustafa Kemal Paşa'nın çeşitli konuşmalarına bakmak ve halk kavramına yaklaşımındaki vurgulara dikkat etmek gerekmektedir. Mustafa Kemal Paşa henüz Cumhuriyet kurulmadan önce yaptığı çeşitli konuşmalarında Halk Fırkası adıyla bir parti kurma düşüncesinde olduğunu açıklarken; Türkiye'nin Batı ülkelerinden farklılığına dikkat çekmekte, o dönem Türkiye'sinin sınıfsal çözümlemesini yapmakta, bu çözümlemelerine dayanarak iktidarın halkçılık anlayışını ortaya koymaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'nın 7 Şubat 1923 tarihinde, Balıkesir'de halka yaptığı konuşmada söyledikleri dönemin ve iktidarın halkçılık anlayışını açıkça ortaya koymaktadır. Konuşma şöyledir: “Bu milletin siyasî firkalardan çok canı yanmıştır. Şunu arzedeyim ki, memaliki sairede firkalar behemehal iktisadî maksatlar üzerine teessüs etmiş ve etmektedir. Çünkü o memleketlerde muhtelif sınıflar vardır. Bir sınıfın menfaatini muhafaza için teşekkül eden siyasî bir fırkaya mukabil diğer bir sınıfın menfaatini muhafaza maksadiyle bir fırka teşekkül eder. Bu pek tabiidir. Gûya bizim memleketimizde ayrı ayrı sunuf varmış gibi teessüs eden siyasî firkalar yüzünden şahit olduğumuz neticeler malûmdur. Halbuki Halk Fırkası dediğimiz zaman bunun içinde bir kısım değil, bütün millet dahildir. Bir defa halkımızı gözden geçirelim. Biliyor(s)unuz ki, memleketimiz çiftçi memleketidir. O halde milletimizin ekseriyeti âzimesi çiftçi ve çobandır. Bu böyle olunca buna karşı büyük arazi ve çiftlik sahipleri varidi hatır olur. Bizde büyük araziye kaç kişi maliktir? Bu arazinin

³⁹⁷ İ. Tekeli - G. Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, a.g.m., 78.

miktarı nedir? Tetkik edilirse görülür ki, memleketimizin vüsatine nazaran hiç kimse büyük araziye malik değildir. Binaenaleyh bu arazi sahipleri de himaye edilecek insanlardır. Sonra sanat sahipleriyle kasabalarda ticaret eden küçük tüccaran gelir. Bittabi bunların menfaatlerini, hal ve âtilerini temin ve muhafaza mecburiyetindeyiz. Çiftçilerin karşısında olduğunu farzettığımız büyük arazi sahipleri gibi bu ticaret erbabının karşısında da büyük sermaye sahibi insanlar yoktur. Kaç milyonerimiz var? Hiç. Binaenaleyh biraz parası olanlara da düşman olacak değiliz. Bilâkis memleketimizde birçok milyonerlerin hattâ milyarderlerin yetişmesine çalışacağız. Sonra amele gelir. Bugün memleketimizde fabrika, imalâthane vesaire gibi müessesat çok mahduttur. Mevcut amelemizin miktarı yirmi bini geçmez. Halbuki memleketi tali eylemek için çok fabrikalara muhtacız. Bunun içinde amele lâzımdır. Binaenaleyh tarlada çalışan çiftçilerden farkı olmayan ameleği de himaye ve siyanet etmek icabeder. Bundan sonra münevveran ve ulema denilen zevat gelir. Bu münevveran ve ulema kendi kendilerine toplanıp halka düşman olabilir mi? Bunlara terettüp eden vazife halkın içine girerek onları irşat ve ilâ etmek ve onlara terakki ve temeddünde pişva olmaktır. İşte ben milletimizi böyle görüyorum. Binaenaleyh mesaliki muhtelif erbabının menafî yekdiğerine memzuç olduğundan, onları sınıflara ayırmak imkânı yoktur ve heyeti umumiyesi halktan, ibarettir.”³⁹⁸ Mustafa

³⁹⁸ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, a.g.e., 97-98., İ. Tekeli - G. Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, a.g.m., 73-74. Mustafa Kemal Paşa’nın Balıkesir’de yaptığı bu konuşma iktidarın halkçılık anlayışını açıklayan ilk ya da tek konuşma elbette değildir. Mustafa Kemal Paşa’nın ağzından iktidarın halkçılık anlayışını ortaya koyan daha öncesinde de yapılmış benzer konuşmalar vardır. Örneğin Mustafa Kemal Paşa 16 Ocak 1923’te, İzmit’te İstanbul gazeteleri temsilcilerine verdiği demeçte şunları söylemektedir: “İşte bu hakikatın istilzam ve icbarı üzerinedir ki, **bütün sunufu yekdiğerine lâzımı gayrı müfarik olan, çünkü menfaatleri de yekdiğerinden tehalûf eylemeyen, halkımızın müşterek ve umumî olan menafî ve saadetini temin için** “Halk Fırkası” namı altında bir fırka teşkili tasavvur edilmektedir. Fakat millî maksatlardan ziyade şahsî menfaatler esasına müstenit siyasî teşekküllerden ve bu teşekkülâtın iğfallerinden, müsademelerinden tevellüt etmiş olan tarzların elân cezasını çekmekte olan milleti aynı mahiyette bir takım bisût iştigallere sevk etmek kadar kebairden günah yoktur.

Bu ifade ile beyan edilmek istenen şudur ki, ismi fırka olan halk teşekkülünden maksat **evlâdı millettten bir kısmının, sunufu ahaliden bazılarının, diğer evlâd ve sunufun zararına**

Kemal Paşa bu konuşmasında söz konusu dönemde Türkiye’de sınıf çatışmasının bulunmadığı tespitini yapmakta ve ulusun içerisinde yer alan tüm kesimlerin bütünlüğünü vurgulayan ve çatışmayı reddeden halkçılık anlayışını ortaya koymaktadır.

Balıkesir konuşmasından sekiz ay sonra, 9 Eylül 1923 tarihinde kurulan Halk Fırkası’nın tüzüğünün ikinci maddesinde, partinin halkçılık anlayışına yer verilerek dönemin iktidarının halkçılık anlayışı bir bakıma resmi olarak açıklanmış sayılabilir. İkinci maddeye göre: “Halk Fırkası nazarında halk mefhumu, herhangi bir sınıfa münhasır değildir. Hiçbir imtiyaz iddiasında bulunmayan ve umumiyetle kanun nazarında mutlak bir müsavata kabul eden bütün fertler halktandır. Halkçılar, hiçbir ailenin, hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını kabul etmeyen ve kanunları vaz’etmekteki mutlak hürriyet ve istiklâli tanıyan fertlerdir.”³⁹⁹ Görüldüğü üzere maddenin hemen başlangıcında Halk Fırkası’nın halkçılık anlayışının, sınıf ayrımlarıyla ya da çatışmasıyla ilgisi olmayan bir yaklaşım doğrultusunda olduğu dile getirilmektedir. Bu yaklaşım tarzı açıkça dayanışmacı düşünceden ilham almış görünmektedir. Maddenin devamındaki çeşitli ayrıcalıkları reddeden halkçılıkla ilgili ifadeler ise, çeşitli toplumsal ayrıcalıklara karşı tavır alan Fransız Devrimi’nin etkilerini taşımaktadır.

menafini temin etmek değildir. Belki birbirinden ayrı ve hariç olmayıp halk namı altında bulunan umum milleti müşterek ve müttehit bir surette müşterek ve umumi olan refahı hakikiye isal için faaliyete getirmektir.” Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II, a.g.e., 60. Yine aynı konu ile ilgili olarak Mustafa Kemal Paşa 30 Ocak 1923’te İzmir’de çeşitli gazetelerin başyazarlarını kabulü sırasında şu konuşmayı yapmıştır: “Bilhassa iktisat ve irfan mesaisinde çok büyük azim ve gayret lâzımdır. Bu mesaiyi esaslı umdelere istinat ettirmek ve doğru istikametlerde mütevali kılabilmek için bütün milletin say ve gayretini ahenkdar ve müsmir kılmak maksadiyle badelsulh Halk Fırkası namı altında bir teşekkülü siyasiye lüzum olduğu kanaatindeyim. **Bence bizim milletimiz yekdiğerinden çok farklı menafî takip edecek ve bu itibarla yekdiğeriyle mücadele halinde buluna gelen muhtelif sunufa malik değildir. Mevcut sınıflar yekdiğerinin lâzım ve melzumu mahiyetindedir.** Binaenaleyh Halk Fırkası bilcümle sunufun hukukunu ve esbabı terakki ve saadetini temine hasrı iştigal edebilir.” *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II, a.g.e., 82.* (Koyu harflerle belirtilmiş olan vurgular bize aittir.)

³⁹⁹ M. Tunçay, a.g.e., 375. ve *Halkçılık*, İstanbul, C.H.P. İstanbul İl Gençlik Kolu Yayını, 1965, 13.

Daha sonra ismine “Cumhuriyet” kelimesini de alacak olan Halk Fırkası’nın, Fransız Devrimi düşüncelerinin etkisi altında ifade edilen halkçılık anlayışı, Parti’nin 15 Ekim 1927’de yapılmaya başlanan II. Kurultayında kabul edilen tüzüğünün dördüncü maddesinde daha belirgin olarak ifade edilmiştir. Cumhuriyet Halk Fırkası’nın 1927 yılında kabul edilen tüzüğünün 4. maddesi şöyledir: “Fırka; millî hâkimiyet ve idarenin taallûk ettiği bütün şubât-ı faaliyette halk tarafından ve halk için kaidesini hâkim kılmayı gaye edinmiştir. Kanun nazarında mutlak bir müsavâtı kabul eden ve hiçbir ailenin ve hiçbir sınıfın, hiçbir cemaatin, hiçbir ferdin imtiyazlarını tanımayan fertleri halktan ve halkçı olarak kabul eyler.”⁴⁰⁰ Bu tüzüğün halkçılıkla ilgili maddesinde milli hâkimiyetten ve ayrıcalıkların kabul edilmemesinden bahsedilmektedir ancak, sınıf ayrımlarına ya da çatışmalarına karşı çıkan dayanışmacı düşünce doğrultusunda ifadelere rastlanmamaktadır.

Karaömerlioğlu, ulusal kurtuluş savaşı sonrasında Mustafa Kemal Paşa’nın Halk Fırkası’nı kurma projesi doğrultusunda yaptığı konuşmalarda, ülkenin parti mücadelelerinden çok çektiğini, aslında halkın bir bütün olduğunu ve particiliğin ülkeye zarar verdiğini vurgulayan düşüncelerinin, siyasal açıdan tek partiye yönelen sonuçları olduğunu dile getirmektedir. Karaömerlioğlu’nun belirttiği gibi, Mustafa Kemal konuşmalarında, halkı içerisinde zıtlıkların ve çelişkilerin olmadığı bir bütün olarak ele aldığından, bu yapısal özelliğin siyasal biçime yansımaları neredeyse kaçınılmaz biçimde tek parti modeli olmaktadır.⁴⁰¹ Halkçılık söylemi açısından doğru ve geçerli olan bu yargının, edimsel olarak çeşitli gelişmelerle de tek parti yönetimine geçilmesi sürecini beslediği belirtilmelidir. Şüphesiz ki, dağılan bir İmparatorluktan geriye kalanlarla modern anlamda bir ulus devletin kurulması, bu

⁴⁰⁰ M. Tunçay, a.g.e., 398.

⁴⁰¹ M. A. Karaömerlioğlu, a.g.m., 281.

modern ulus devlet için gerekli sayılan üst yapı devrimlerinin gerçekleştirilmesi, 1929 yılında Dünya Büyük Ekonomik Bunalımı patlak verene kadar eldeki zayıf burjuvazinin ülke için gerekli ekonomik atılımları, özellikle de sanayileşmeyi yeterince sağlayamaması ve çok partili yaşama geçiş denemelerinin karşı devrimci toplumsal dinamikleri harekete geçirmesi, edimsel olarak Takrir-i Sükûn kanunundan beri devam eden tek parti yönetiminin 1930'ların başlarından itibaren yerleşmeye başlamasına neden olmuştur.

Tek parti yönetimine geçiş sürecini ekonomik etkenler açısından değerlendiren Kuruç'a göre, milli iktisat politikasının yeniden tanımlanarak, devletçi iktisat politikasının benimsendiği 1930'lu yılların başlarında, anlaşılmıştır ki, iş ekonomiyi aşmaktadır. Yeni iktisat politikasına eşlik edecek olan yeni bir siyasal formül ve çözüm gerekmektedir. 1931 yılı başlarında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal yaptığı bir konuşmada tek parti yönetimiyle somutlaşacak olan bu yeni çözümün ipuçlarını, parti-halk ilişkisine değinerek vermektedir: "Tüccarlardan yahut çiftçilerden ibaret bir fırka olabilir. Halbuki bizim fırkamız böyle mahdut bir nazar takip eden ... bir teşekkül değildir. Bilakis, her sınıf halkın menfaatlerini müsavi ... bir surette, bir diğerini mutazarrır etmeden ... temin etmeyi istihdaf eden ... bir teşekküldür. Milletimizin tebayii ... ile fırkamızın programında tamamıyla bir mutabakat ... vardır. Bu istikametten yürüyeceğiz."⁴⁰² Mustafa Kemal bu konuşmasından yaklaşık bir ay sonra, 20 Nisan 1931'de yayınladığı millete beyannamesinde halkçılık anlayışını ifade etmiştir: "Türkiye cümhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimaî hayat için(de) iş bölümü

⁴⁰² B. Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1988, 59. Kuruç'un tam tarihini ve yerini belirtmediği bu konuşmanın ufak tefek farklılıklar dışında aynısı, Atatürk'ün *Söylev ve Demeçleri*'nin ikinci cildinde bulunmaktadır. Bu kaynağa göre, Mustafa Kemal bu konuşmayı 27 Ocak 1931'de C.H.F.'nin İzmir vilayet kongresinde yapmıştır. Bakınız: *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, a.g.e., 263-264.

itibarile muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir.

a) Çiftçiler, b) küçük san'at erbabı ve esnaf, C) Amele ve işçi, d) Serbest meslek erbabı, (e) Sanayi erbabı), (f) Tüccarlar ve memurlar), Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması diğerinin ve umumî camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimaî intizam ve tesanüt temin etmek ve birbirini nakzetmiyecek surette mefaatlerde ahenk tesis eylemektir.”⁴⁰³

Cumhuriyet Halk Partisi yönetimi, tek parti sistemi üzerinde karar kılınca, Parti'nin yeni koşullara uygun biçimde yeniden örgütlenmesi gerektiğine karar verilmiştir. Bu doğrultudaki uyarlanmalar C.H.P.'nin 1931 ve 1935 yıllarında toplanan kurultaylarındaki parti programındaki değişikliklerle sağlanmıştır.⁴⁰⁴

C.H.F.'nin 1931 kurultayında, devrimcilik ve devletçilik, iki yeni ilke olarak kabul edilmiştir. Devletçilikle ilişkisine ileride değineceğimiz halkçılığın; devrimcilikle olan ilişkisi de, 1930'lu yıllarda halkçılığın ne yönde değiştiğini anlamak açısından önem taşımaktadır. 1930'lu yıllarda ortaya çıkan halkçılığın, kabul edilen devrimcilikle bütünleştiği ve söz konusu devrimciliğin de, Cumhuriyet'in ilanından sonraki yıllarda yapılan üst yapı devrimlerini korumaya yönelik bir içerik taşıdığı görülmektedir. 1930'lu yıllarda halkçılık, Kurtuluş Savaşı dönemindeki özünden oldukça uzaklaşmış, “... iktidar sahibi seçkinlerin toplumda öngördükleri değişiklikleri yapmaları anlamını taşımaya baş(lamıştır).” Bu halkçılık

⁴⁰³ “Reisi Cümhur Hz. nin beyannameleri”, *Vakit*, 21 Nisan 1931, 2., B. Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, 1963, 15., Z. Toprak, “Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu”, a.g.m., 23., *Halkçılık*, a.g.e., 15-16.

⁴⁰⁴ İ. Tekeli - G. Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, a.g.e., 80.

anlayışı doğrultusunda, “iktidardaki aydınların kendi seçimlerini halka zorla kabul ettirmesi haklı ve doğru sayılmaya başlamıştır.”⁴⁰⁵

C.H.F.’nin Mayıs 1931’de toplanan üçüncü kurultayında kabul ettiği programının halkçılıkla ilgili bölümleri, programın ikinci kısmında yer almaktadır. Parti’nin ana niteliklerini belirten ikinci kısmın birinci maddesindeki halkçılıkla ilgili açıklamaların yapıldığı c bendi şöyle düzenlenmiştir; “İrade ve hakimiyetin kaynağı millettir... Kanunlar önünde mutlak bir müsavat kabul eden ve hiçbir ferde, hiçbir aileye, hiç bir sınıfa, hiçbir cemaate imtiyaz tanımayan fertleri halktan ve halkçı kabul ederiz.” Fransız Devrimi düşüncesinden esinlenilerek, egemenliğin ulusa ait olduğu ve toplum içerisinde herhangi bir kimseye ya da kolektif özneye ayrıcalık tanınmayacağı yönündeki bu ifadeler, Halk Fırkası’nın 9 Eylül 1923 tarihinde kurulduğunda kabul edilen tüzüğündeki ve sonrasında Parti’nin Ekim 1927’de yapılan II. Kurultayında kabul edilen tüzüğündeki halkçılıkla ilgili ifadelerle hemen hemen aynıdır. İkinci kısmın ikinci maddesinde ise şöyle denmektedir; “Türkiye Cümhuriyeti halkını ayrı ayrı sınıflardan mürekkep değil ve fakat ferdî ve içtimaî hayat için iş bölümü itibariyle muhtelif mesai erbabına ayrılmış bir camia telâkki etmek esas prensiplerimizdendir.

A) Küçük çiftçiler, B) Küçük sanayi erbabı ve esnaf, C) Amele ve işçi, Ç) Serbest meslek erbabı, D) Sanayi erbabı, büyük arazi ve iş sahipleri ve tüccar, Türk camiasını teşkil eden başlıca çalışma zümreleridir. Bunların her birinin çalışması, diğerinin ve umumî camianın hayat ve saadeti için zaruridir. Fırkamızın bu prensiple istihdaf ettiği gaye sınıf mücadelesi yerine içtimaî intizam ve tesanüt temin

⁴⁰⁵ İ. Tekeli - G. Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, a.g.e., 80-81.

etmek ve birbirini nakzetmeyecek surette menfaatlerde ahenk tesis eylemektir.”⁴⁰⁶ Bu ifadelerden anlaşılacağı üzere, Parti’nin halkçılık niteliğine dayanışmacı görüş doğrultusunda bir boyut ya da yorum getirilmektedir. Mustafa Kemal’in sık sık belirttiği ve en son olarak da 20 Nisan 1931’de yayınladığı millete beyannamesinde vurguladığı; Türkiye halkının sınıfsal ayrımlar esasında kutuplaşmadığı, aksine çeşitli meslek kolları esasında bütünleşen bir toplum olduğu düşüncesi programda kabul edilmiştir. C.H.P.’nin Mayıs 1935, Mayıs 1939 ve Haziran 1943 kurultaylarında kabul edilen parti programlarında, benimsenen halkçılık anlayışı da, 1931 programında kabul edilen halkçılık anlayışıyla aynıdır.⁴⁰⁷

Hem Mustafa Kemal’in 1920’li yıllardan beridir çeşitli konuşmalarında dile getirdiği, hem de özellikle C.H.F.’nin 1931 programından itibaren vurgulanmaya başlanan dayanışmacı görüş çerçevesindeki halkçılık anlayışı, örneğin Recep Peker gibi siyasal seçkinlerce de savunulmuştur. 20-21 Haziran 1932 tarihlerinde yapılan “1932 yılı bütçesi için yeniden düzenlenen kanun lâyihası görüşmelerinde”, C.H.F. Genel Sekreteri Peker yaptığı konuşmada, Parti’lerinin halkçılık anlayışına değinmiştir. Peker, halkçılığın, C.H.F.’nin kuruluşundan itibaren tüzüğünde ve

⁴⁰⁶ *Cumhuriyet Halk Fırkası Programı*, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, 1931, 5-6., M. Tunçay, a.g.e., 475-476., Ç. Yetkin, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi*, Y.y., Altın Kitaplar, 1983, 259-260., İ. Tekeli - S. İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayını, 1983, 211-212., *Halkçılık*, a.g.e., 16., Afetinan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1972, 23. C.H.F.’nin 1931 programının, ikinci kısmının ikinci maddesindeki ifadelerin Ziya Gökalp’in dayanışmacı görüşleriyle benzerliği dikkat çekmektedir. Ancak Makal’ın da belirttiği gibi, iki temel farklılık da bulunmaktadır: “Gökalp’in dayanışmacı görüşünde esas alınanlar, kelimenin tam anlamında meslekler iken, burada, meslekle sınıf arasındaki kategorilere atıfta bulunmaktadır. Ayrıca, düşünce çerçevesi dayanışmacı olmakla birlikte, buradan hareketle meslek esasına göre örgütlenmeyi esas alan bir yapıya ulaşılmamaktadır.” A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 113.

⁴⁰⁷ C.H.P.’nin 1935, 1939 ve 1943 programlarındaki halkçılık maddeleri, 1931 programındaki halkçılık maddesiyle, bir takım kelime farklılıklarına rağmen, aynı anlama ve içeriğe sahip olmuştur. 1931 programındaki halkçılık anlayışı, programın ikinci kısmı içerisinde, birinci maddenin c bendinde ve ikinci maddede ele alınmıştır. 1935, 1939 ve 1943 programlarındaki halkçılık maddesi ise programların ikinci kısmı içerisindeki c bendinde topluca ele alınmıştır. Bakınız, *C.H.P. Programı*, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, 5-6., *C.H.P. Programı*, Ankara, Ulus Basımevi, 1939, 6-7., ve *Cumhuriyet Halk Partisi Program ve Nizamname*, Ankara, Zerbamat Basımevi, 1943, 4-5.

sonrasında da programlarında yer alan; egemenliğin ulusa ait olduğu, kanunlar karşısında vatandaşların eşit olduğu ve ülkede ayrıcalıklı tabakaların varlığının reddedildiği yönündeki klasik açıklamasını yapmıştır. Bunun yanı sıra halkçılığın, sınıf mücadelelerini kabul etmeyen bir zihniyeti ifade ettiğini ve çalışma zümreleri arasında uyum sağlama işlevini yerine getirdiğini ifade etmiştir.⁴⁰⁸ Peker C.H.P.'nin halkçılık konusundaki anlayışını, Partinin dördüncü kurultayında, 13 Mayıs 1935 tarihinde yaptığı konuşmada, sınıf konusuna daha da ayrıntılı değinerek ortaya koymaktadır. Buna göre, “Türkiyede sınıf yoktur, cins yoktur, imtiyaz yoktur.

Mıntika menfaati, derebeylik, ağalık, aile, cemaat imtiyazı fikirleri yoktur. Türkiyede değer ancak bilgi üstünlüğü, kapasite ve çalışma ile yükselebilir. Bir taraftan işçilerin çokluğu ve parti kuvvetine dayanan kuvvetle ulusal çalışmanın ahengini bozacak zorlu hareketlerine ve öte taraftan sermaye sahiblerinin, büyük iş sahiblerinin para ve varlık gücüne dayanarak işçilerinin haklarını çiğnemesine yol bırakmıyoruz. Binaenaleyh sınıf kavgası, tahakküm, imtiyaz zihniyetlerini kökünden silen bir zihniyet, bu memleketin zihniyetini tamamlayacaktır. Ancak bizim istediğimiz ve anladığımız mana da halkçı olmaktır ki milliyetçiliği en temiz ve saf bir değere çıkarır.”⁴⁰⁹ Peker’in konuşmasında dikkati çeken noktalar, Parti’nin halkçılık anlayışında sınıf mücadelelerini reddeden dayanışmacı boyutun iyice belirginleşmesinin yanı sıra, halkçılık ile milliyetçilik arasında sıkı bir bağ kurulmasıdır.

⁴⁰⁸ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt. 9, 67. İctima, 21.6.1932, 210.

⁴⁰⁹ C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultay Görüşmeleri Tatalgası, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, 46., B. Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası Cilt II*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1993, 287-288., C.H.P. Genel Sekreteri R. Pekerin Söylevleri, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, 11., “Partinin Yeni Programı İçin Kurultayda R. Pekerin Söylevi”, *Ülkü*, C. 5, S. 28, (Haziran, 1935), 249.

C.H.P.’nin sınıf savaşımını reddetmesi bağlamında dayanışmacı çerçevede yer alan halkçılık anlayışını ve özellikle 1930’larda yoğun biçimde vurgulanmaya başlanan halkçılıkla milliyetçilik ilişkisini, Peker’in yazmış olduğu ve 1934-1935 öğretim döneminde Ankara ve İstanbul üniversitelerinde okutulan “İnkılab Dersleri Notları”nda görmek olasıdır. Peker “sınıf ihtilali karşısında bizim vaziyetimiz” başlığı altında şunları yazmıştır: “Biz halkçıyız... Halkçı zihniyet, ulusu birbirinden ayrılmaz bir bütün olarak kabul eder. Onun içinde herhangi bir zümreyi kendisinden başkalarına karşı üstün olmak iddiasile hareket ettirmez. Çünkü böyle bir hareket yolu, ulus denen büyük varlığın cüzlerini sade anlayışta değil, yaşayışta da birbirlerine karşı nefret duygularile ayırır ve birbirleriyle boğuşmaya sevkeder.

Bizim halkçı vasfımız sınıf mücadelesini yaratan doktrinlerin tamamı tamamına zıddındır... ulusun içerisinde herhangi bir sınıf ve meslek farkı gözeterek birini ötekine kırdırmak bizim prensiblerimize uymaz.”⁴¹⁰

Türkiye’ye girdiği dönemden itibaren milliyetçilikle etkileşim içerisinde olan halkçılığın özellikle ulusal kurtuluş savaşı döneminde ve ardından 1930’lu yıllarda milliyetçilikle yakın ilişkisi sık sık vurgulanmış, her iki kavram kimi zaman özdeşleştirilerek kullanılmıştır. Aslında “halk” ve “ulus” ya da “millet” kavramları siyaset biliminde farklı anlamlara sahip kavramlardır.⁴¹¹ Bu iki kavram farklı olmalarının yanı sıra, belli bir bakış açısına göre, örneğin sosyalist ideoloji açısından birbirlerine karşıt kavramlardır. Bu bakış açısına göre, halk yalnızca yoksul ve ezilen kitleleri kapsayan bir kavram iken, millet egemen sınıflar dâhil tüm toplumu anlatmakta kullanılan bir kavramdır. Bu nedenle Oran, bir rejimin bu kavramların her

⁴¹⁰ R. Peker, *İnkılab Dersleri Notları*, Ankara, Ulus Basımevi, 1935, 53-54.

⁴¹¹ Halk, belli bir dönemde, belli sınırlar içerisinde yaşayan bir toplumu ifade eden bir kavram olarak, daha somut bir kolektif özneye işaret ederken; millet, geçmişte bir arada yaşadığı ve gelecekte de bir arada yaşama iradesinde olduğu düşünülen, ortak bir tarihi, kültürü ve amacı paylaşan bir toplumu ifade eden bir kavram olarak daha soyut bir kolektif özneye işaret etmektedir.

ikisini de aynı ağırlıkta kullanmasının olanaksız olduğunu, bu kavramlardan ancak birine ağırlık verilebileceğini dile getirmektedir.⁴¹² Ancak Türkiye’de söylem düzeyinde ulusal kurtuluş savaşı döneminden başlayarak, halkçılık ve milliyetçilik kavramları bir arada anılan kavramlar olmuşlardır. Özellikle ulusal kurtuluş savaşı döneminde, halk-ulus özdeşliğini sağlamayı kolaylaştıran uygun bir konjonktürün bulunduğu söylenmelidir.⁴¹³ Hem kurtuluş savaşı döneminde, hem de sonrası dönemde, “halk” ve “millet” (ya da ulus) kavramlarının özdeşleştirilmesinin altında, Türkiye’nin büyük burjuvaziye sahip olmayan toplumsal yapısı yatmaktadır.⁴¹⁴

Ulusal kurtuluş savaşının ardından, 1920’lerde cumhuriyet devrimlerinin yapıldığı süreç boyunca, milliyetçilikle ilişkisi yoğun biçimde vurgulanmasa da; halkçılık, milliyetçilikle birlikte “sınıfsız, ayrıcalıksız, kaynaşmış kitle” anlayışını savunmada ve meşrulaştırmada önemli bir işleve sahip olmuştur.⁴¹⁵ Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra, dağılan bir İmparatorluk yerine modern anlamda bir ulus devlet kurmaya girişildiğinden, bu yeni yapının tutunum ideolojisi olarak milliyetçilik savunulagelen bir düşünce olmaya devam etmiştir. Ancak, büyük olasılıkla ulusal kurtuluş savaşının olağanüstü şartları sona erdiğinden ve dış

⁴¹² B. Oran, a.g.e., 153.

⁴¹³ Bu konjonktürün sınıfsal açıdan ayrıntılı bir çözümlemesi için bakınız, S. Yerasimos, a.g.e., 71-72.

⁴¹⁴ T. Timur, *Türk Devrimi ve Sonrası*, Ankara, İmge Kitabevi, 1997, 259.

⁴¹⁵ Bu doğrultuda Yerasimos da şu değerlendirmeyi yapmaktadır: “Yoksul ve sömürülmüş Türk halkı veya Türk ulusu, siyasal savaşını zaferle bitirmiş, şimdi de (ulusal kurtuluş savaşından sonraki dönem kastediliyor) ‘muasır milletler seviyesine’ erişebilmek için ekonomik bir mücadeleye atılıyordu. Birinci mücadelede olduğu gibi ikincisinde de ulus ya da halk denen şey bölünmez bir bütün, ‘imtiyazsız sınıfsız kaynaşmış bir kitle’ idi.” S. Yerasimos, a.g.e., 72. Timur’a göre de, ulusal kurtuluş savaşında emperyalizm karşıtı bilinçlenmeyi temsil eden ve gelişkin bir burjuvaziye sahip olmayan bir toplumda küçük burjuva tabanına dayanan halkçılık ve milliyetçilik düşünceleri, zafer sonrasında tüm eşitsizlikleri ve sınıfsal çelişkileri içinde toplumsal düzeni savunma işlevini yüklenmiştir. T. Timur, a.g.e., 259-260. Halkçılık ve milliyetçilik arasındaki ilişkiyi uluslaşma süreci açısından değerlendiren Karaömerlioğlu da, aralarında farklılık bulunan halkçılık ve milliyetçiliğin, ortak bir amacı gerçekleştirmek doğrultusunda örtüştüğünü dile getirmektedir. “Çokuluslu bir imparatorluktan, ister kültürel, ister etnik düzeyde temellensin, ‘tamamen’ Türk olan bir kimliğe geçerken, toplumsal ve ekonomik düzlemde halk da yine ortak amaçlar etrafında birleşmiş, bölünmez, birbirine benzer ve birbirini bütünleyen, standartlaşmış bir toplumsal bütünlüğe işaret etmeliydi. Bir başka deyişle, milliyetçilik tarihsel, etnik ve kültürel bir tekdüzeliğe gönderme yaparken, halkçılık bu tekdüzeliği toplumsal dokuda temellendiriyordu.” M. A. Karaömerlioğlu, a.g.m., 276.

sermayeye açık bir ekonomik anlayışı benimseyen cumhuriyetin siyasal seçkinleri ve dönemin egemen sınıfları beklenen dış yatırımları ürkütmek istemediklerinden, halkçılık düşüncesinin yanında milliyetçilik çok vurgulanmamıştır.

1929 Dünya Büyük Ekonomik Bunalımı'nın Türkiye'ye etkileri ve 1920'lerde izlenen ekonomi politikalarının istenen kalkınmayı sağlayamaması ise, 1930'lu yılların başlarında siyasal iktidarı ekonomik ve siyasal alanda bir yol ayrımına getirmiştir. C.H.F. iktidarının ekonomik alanda devletçi iktisat politikasını benimsediği ve buna eşlik edecek biçimde, siyasal alanda da tek parti sistemi üzerinde karar kıldığı görülmüştür. Artık 1930'lar sonrasında halkçılığın işlevi, tek parti yönetimine gerekçe sağlamak olmuştur. Toplumun ayrı ayrı sınıflardan oluşmayıp da, işbölümü esasında bir araya gelen, iç dayanışması yüksek gruplardan oluştuğunu kabul eden halkçılık anlayışı, tek parti yönetiminin dayanağı haline getirilmiştir. Böylece, toplumda sınıfların olmadığından hareketle, tüm kesimleri temsil eden tek partinin yeterli olduğu düşüncesi hâkim olmuştur.⁴¹⁶ Ekonomik bunalımın etkilerinin görüldüğü bu dönemde halkçılık, yeni kabul edilen devletçiliğin yanı sıra sık sık gündeme gelen bir ilke olmuş ve Timur'un da belirttiği gibi “milliyetçilikle de özdeşleşmiştir”.⁴¹⁷

Ancak bu dönemde devletçi ekonomi politikasına siyasal alanda eşlik edecek olan tek parti sistemine dayanak sağlayan halkçılığın, devletçiliğin benimsenen biçimiyle uyuşmadığı görülmektedir. Şöyle ki; 1931 kurultayında C.H.F.'nin kabul etmiş olduğu yeni ideolojik ilke olan devletçilik ile o dönemin güncel sorunu olan

⁴¹⁶ İ. Tekeli, “Türkiye’de Halkçılık”, a.g.m., 1932.

⁴¹⁷ T. Timur, a.g.e., 161. Halkçılıkla milliyetçilik ilişkisinin yeniden sık sık kurulduğu, bu iki kavramın özdeşleştirildiği 1930'lu yıllarda, aydınlar arasında, halk kavramının milletlerarası değil milli bir kategori olduğunu savunanlar olmuştur. Halkı, bir ülkenin sınırları içinde, o ülkenin genel kültürüyle birbirine bağlı olan ve aşağı yukarı aynı kazanç ve yaşayış seviyesinde bulunan büyük çoğunluk, büyük orta tabaka olarak tanımlayan Nusret Kemal; her ülkenin kültürü ayrı, gelir ve yaşama düzeyi farklı olduğundan, alt ve üst tabakalar gibi orta tabakanın, yani halkın da ülkeden ülkeye değiştiğini söylemektedir. Nusret Kemal, “Halkçılık”, *Ülkü*, C. I., S. 3., (Nisan, 1933), 185.

büyük ekonomik bunalım karşısında kapitalist yapı ve gelişmenin ciddi bir sarsıntıya uğramadan devamının sağlanması amaçlanmaktaydı. Devletçiliğin nasıl uygulanması gerektiği konusunda Parti içerisinde farklı yaklaşımlar bulunmasına rağmen, bu yaklaşımların ortak noktası, özel sektörün varlığının veri olarak alınması ve bu kesimin varlığının sınıf çelişkileri doğurabileceği sorunu üzerinde durmamalarıydı.⁴¹⁸ Oysa devletçilik dendiğinde ilk akla gelenlerden biri, devletçiliğin, toplum içerisindeki sınıfsal ayrımların keskinleşmesini önlemede bir araç olarak kullanılabileceğidir. Devletçiliğin bu yönde kullanılması, halkçılık ile de uyumlu olacak; hatta bu biçimiyle devletçiliğin, tek parti döneminde halkçılığı gerçekleştirmede bir araç olabileceği iddiası ileri sürülebilecektir. Ancak C.H.F.’nin devletçiliğe yaklaşımı sınıfsal çelişkileri engellemek yönünde olmamıştır.⁴¹⁹ Bu nedenle 1930’lu yıllarda C.H.F.’nin benimsemiş olduğu halkçılık ile devletçilik arasında kuramsal olarak bir kopukluk olmuştur.

Uygulama alanında da devletçi iktisat politikalarının sınıfsal farklılıkları artırıcı etkileri olduğu görülmektedir. Sanayileşmeyi öngören devletçi iktisat politikaları için ihtiyaç duyulan kaynak, özellikle gerekli dış kaynağın sağlanamadığı durumlarda, toplum içerisindeki çeşitli sınıf veya kesimlerden aktarılacak zorundadır. Türkiye’de devletçi iktisat politikaları aracılığıyla sanayileşme, dünya büyük ekonomik bunalımının etkileri dolayısıyla ciddi bir dış kaynak sağlanamadığından, ülke içi kaynaklarla gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Ülke içerisinde sanayiye yönelik kaynak aktarımı, ülkenin hâkim sektörü olan tarımdan sağlanmış, ayrıca sanayi sektöründe faaliyet gösteren özel kesim teşviklerden yararlandırılmıştır. Böylece

⁴¹⁸ İ. Tekeli - G. Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, a.g.m., 82.

⁴¹⁹ İ. Tekeli, “Türkiye’de Halkçılık”, a.g.m., 1932. Hatta Tekeli’nin belirttiği gibi, Devletçiliği halkçılıkla uyumlu biçimde yorumlayan ve bunu ideolojilerinin temeli haline getiren Kadro dergisi kapanmak zorunda bırakılmıştır.

uygulamada devletçi sanayileşme, var olan gelişim düzeyi içerisinde sınıf çelişkilerinin bulunmadığı iddia edilen bir toplumda, devlet eliyle kazanan ve kaybeden kesimleri ortaya çıkarmaktadır. Bu nedenle, söz konusu politikanın toplumda üreteceği çelişki ve hoşnutsuzluklara karşın sürdürülebilmesi; söylem düzeyinde, çelişki ve çatışmaların reddedilmesiyle, kazananıyla ve kaybedeniyle tüm sınıf ve kesimlerin çıkarlarının ortak olduğunun ileri sürülmesiyle ve tüm bu kesimlerin toplumun yeni tutunum ideolojisi olan milliyetçilik esasında ortak amaca yönelik olarak seferber edilmesiyle sağlanabilecektir. Bu durum, devletçi iktisat politikasının kabul edildiği 1930’lu yıllarda halkçılık ve milliyetçiliğin neden örtüştüğü ya da özdeşleştiğini anlamak açısından önemlidir. Üstelik iki dünya savaşı arası dönemde, Batı’da milliyetçi diktatörlüklerin yükselişe geçtikleri göz önünde bulundurulursa, cumhuriyet rejiminin halkçılık ilkesinin milliyetçilikle örtüşmesini kolaylaştıran, uygun bir uluslararası konjonktürün bulunduğu da görülmektedir. Özellikle 1930’lu yılların ortalarından itibaren milliyetçilikle ilişkisi ya da milliyetçilik dozu artan halkçılığın, tek partili siyasal yaşamın sona ermesinin ardından, Demokrat Parti’nin iktidara gelmesiyle beraber yeniden yorumlanmaya ve değişmeye başladığı söylenmelidir.

Ulusal kurtuluş savaşı döneminden başlayarak, çalışmanın kapsadığı dönemin sonu olan 1945 yılına değin, halkçılık düşüncesi çeşitli değişimler geçirmişse de, tüm bu süreç boyunca halkçılık düşüncesinde değişmeyen unsurlar da bulunmaktadır. Bu unsurlardan ilki, “hâkimiyet-i milliye” ya da “ulusal egemenlik” düşüncesinde somutlaşan halkçılıkla cumhuriyetçiliğin ilişkisidir.⁴²⁰ Fransız Devrimi düşüncesinin

⁴²⁰ Halkçılıkla cumhuriyetçilik ilişkisinin değişmeden süregittiğini belirten Karaömerlioğlu da, bu ilişkinin somutlaştığı kavram olan hâkimiyet-i milliye ile yeni rejimde siyasal iktidarın meşruiyet kaynağının halkta olduğunun kastedildiğini belirtmektedir. Gerek Osmanlı hanedanından kaynaklanan meşruiyet, gerekse de dinsel kaynaklı herhangi bir meşruiyet, yerini halkın egemenliğine dayanan bir

etkisiyle Türk siyasal hayatına giren ve ulusal egemenlik vurgusuna dayalı olan bu cumhuriyetçi anlayış; istikrarlı biçimde, başta Mustafa Kemal olmak üzere cumhuriyet döneminin siyasal seçkinlerince vurgulanmış, özellikle de Cumhuriyet'in ilan edilmesinden itibaren, C.H.P.'nin tüzük veya programlarında yer almıştır. Söz konusu dönem içerisinde halkçılık düşüncesinde değişmeyen ve konumuzla doğrudan ilgili olan ikinci unsur ise, Fransız dayanışmacılığının etkisiyle Türk siyasal hayatına giren dayanışmacı anlayış ve söylemdir. Ancak hâkimiyet-i milliye kavramından farklı olarak dayanışmacı görüş, söylem düzeyinde halkçılık anlayışının içerisinde hep yer alsa da, vurgu yoğunluğu döneme ve koşullara bağlı olarak değişmiştir. Dayanışmacı görüşler, ulusal kurtuluş savaşı döneminden, tek parti döneminin sonuna kadar, cumhuriyetin siyasal seçkinlerinin söyleminden eksik olmamıştır. Ancak C.H.P. tüzük veya programlarındaki dayanışmacı vurguların döneme göre değiştiği görülmektedir. Örneğin görece liberal sayılabilecek, özel sektöre dayalı ekonomi politikalarının hâkim olduğu 1920'ler boyunca C.H.F. tüzük ve programlarında dayanışmacı yaklaşım baskın değilken; devletçi ekonomi politikasının başat olduğu 1930'lu yıllardan itibaren, yukarıda değinilen nedenler dolayısıyla dayanışmacı vurgular ön plana çıkarılmıştır. Söz konusu dönem açısından halkçılık anlayışında değişmeyen bir diğer unsur da, önceki sayfalarda değinilen, halkçılığın milliyetçilikle olan ilişkisidir. Ancak söylem düzeyinde, halkçılıkta milliyetçi vurgunun yoğunluk kazanması, dayanışmacı vurguda olduğu gibi döneme göre değişiklik göstermiştir.

meşruiyet anlayışına bırakmıştır. M. A. Karaömerlioğlu, a.g.m., 275. Üstelik bu halkçılık-cumhuriyetçilik ilişkisi, cumhuriyetin ilanıyla beraber ya da sonrasında ortaya çıkmış bir olgu değildir. Daha milli mücadele döneminde, Mustafa Kemal Paşa “halk idaresi” ve “halkçılık” deyimlerini, cumhuriyet kelimesi yerine kullanmaktaydı. Arar'ın da belirttiği gibi, Mustafa Kemal Paşa cumhuriyet yönetimini kurmayı amaç edinen teklif ve önergelerinde ve cumhuriyeti savunan bütün sözlerinde, “cumhuriyet” kelimesi yerine “halk idaresi”, “halk hükûmeti” ve “halkçılık” deyimlerini kullanmaktaydı. İ. Arar, a.g.e., 11-12., *Halkçılık*, a.g.e., 6-7.

Türkiye’ye girişinden itibaren Türk siyasal hayatının düşünsel alanda önemli bir unsuru haline gelen halkçılığın savları maddi bir temele oturmakta mıdır? Çözümlemeye halkçılığın ulusal egemenlik vurgusu açısından bakıldığında, bunun kısmen ya da biçimsel açıdan gerçekleştirilebildiği söylenebilir. İktidarın bir hanedanlıktan alınarak, kaynağının ve meşruiyetinin halka dayandırıldığı cumhuriyet rejiminin kurulması, ulusal egemenliğin gerçekleştirilmesi yönünde yeterli olmasa da, önemli ve büyük bir adımdır. Ancak Türkiye’de tek parti dönemi boyunca ulusal egemenlik, demokratik bir yönetim ile bütünleştirilememiştir.⁴²¹

Çözümlemeye çalışmanın konusu olan korporatizm bağlamında ve dayanışmacı vurgu açısından bakıldığında ise, halkçılığın savlarının maddi bir temele oturtulamadığı görülmektedir. Fransız dayanışmacı düşüncesinden etkilenmiş olan Türkiye’deki halkçılık düşüncesi, ülkede çıkarları birbirinden ayrı ya da birbiriyle çatışan sınıflar olmadığını ileri sürerek, sınıf çatışmalarını reddetmektedir. Ama bu görüş, toplumun var olan yapısıyla tam olarak örtüşmemektedir. Şüphesiz ki, tek parti dönemi Türkiye’si, çağdaşı Batılı ileri kapitalist ülkelerin toplumsal yaşamındaki, örneğin burjuvazi ve proletarya gibi kutuplaşmış sınıf yapısına sahip değildir. Ama bu, Türk siyasal seçkinlerinin dayanışmacı görüş doğrultusunda sık sık dile getirdikleri gibi, Türkiye’de ayrı ayrı sınıfların bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Üstelik halkçılık düşüncesi içerisinde dayanışmacı vurguların yoğunluk kazandığı 1930’lu yıllar; uygulamaya konulan devletçi ekonomi

⁴²¹ Tek partili dönemin, söylem düzeyinde halkçılığını çözümleyen Köker de, halkçılığın 1920’ler ve 1930’larda farklılaştığını ve özellikle 1930’ların halkçılığının demokratik içerikten iyice uzaklaştığını belirtmektedir. Köker’e göre, Kurtuluş savaşını ve Cumhuriyet’in ilk yıllarını kapsayan dönemde halkçılık, “hakimiyetin kayıtsız ve şartsız milletin olduğu” ve “halkın kendi kaderine doğrudan kendisinin sahip olması” gerektiği gibi formüllerle ifade edilmiştir. Bu çerçevede halkçılık tartışmaları da, doğrudan demokrasi ile temsili demokrasi kavramları etrafında dönmüştür. Oysa 1930’larda halkçılık, “halk için, halka rağmen” formülüyle ifade edilmiştir. Bu doğrultuda, halkın siyasal hayata katılması açısından, T.B.M.M.’nin varlığı yeterli görülmüş ve biçimsel olarak varlığını sürdüren Meclis’te halkın isteklerinin özgürce yansımaya izin verilmemiştir. L. Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1995, 137-138.

politikalarının tetiklemesiyle, dayanışmacı iddialar ile toplumun sınıfsal yapısı arasındaki örtüşmezliğin daha da belirginleşmeye başladığı bir dönem olmuştur.⁴²² Bu örtüşmezliğin arttığı ya da artacağı, daha başka bir deyişle sınıfsal ayrışmanın artıp, keskinleşmeye başlayacağı bir dönemde sınıfsal gerçeği yadsıyan bir rejimin yerleşmeye başlaması⁴²³ ve bu rejime ideolojik temel sağlayan halkçılık düşüncesinin yoğun dayanışmacı vurgularla gündemde tutulması tesadüf değildir.

2- Milliyetçilik

Milliyetçilik de, halkçılıkla beraber C.H.F.'nin korporatist düşünceyle ilişkilendirilebilecek temel ilkelerinden biridir. Kısmen “Halkçılık “ başlığı altında da değindiğimiz milliyetçilik, tek başına hacimli bir çalışmanın konusu olacak kadar geniş bir konudur; ancak bu bölümde sadece tek parti dönemi Türkiye’sinde korporatist düşünceyle ilişkisi bağlamında ele alınacaktır.

⁴²² Aydemir, R. Peker gibi siyasal seçkinlerin Türkiye’de sınıfların ve ayrıcalıkların bulunmadığını dile getirmelerine karşın, ülkede sınıfların da, derebeylik ilişkilerinin de, ağalık, şeyhlik, aile, cemaat ayrıcalıklarının da bulunduğunu söylemektedir. Üstelik 1924 Anayasası’nın yapısı itibariyle bunların kendiliğinden ortadan kalkması olanaklı olmadığı gibi, bu anayasa düzeni içerisinde gelişecek olan toplum düzeninde yeni sınıf ilişkilerinin, hatta sınıf çatışmalarının ortaya çıkmasının mümkün olduğunu belirtmektedir. Ayrıca C.H.F.’nin 1931 kurultayında kabul edilen devletçilik ilkesinin, eğer geniş bir sosyal ve ekonomik örgütlenme biçiminde geliştirilmezse, toplumdaki bu sınıfsal çelişmeleri nasıl önleyeceği belirsiz kalmaktadır. Dolayısıyla Aydemir’e göre, C.H.P.’nin halkçılık ilkesindeki idealizm, toplumun gerçek yapısı ve gelişme yönüyle çelişmektedir. Ş. S. Aydemir, *Tek Adam III*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1973, 464-465. Makal’a göre de, dayanışmacı görüş etkisiyle savunulan çatışmasız toplum, gerçek olmaktan uzaktır. Bu aslında gerçekleştirilmek istenilen toplum tasarımının parçasıdır. Toplumda sınıf çatışmalarının bulunmadığı yönündeki tasarımla, nesnel durum arasında bulunan ya da zamanla ortaya çıkan farklılıklar, halkçılık kavramının da zaman içerisinde mevcut duruma göre yeniden uyarlanmasına yol açmaktadır. Bu uyarlanma başlangıç dönemlerinde daha kolay iken, sonrasında zorlaşmaktadır. Çünkü zaman içerisinde tasarımla nesnel durum arasındaki açıklık büyümekte, uyarlanma zorlukları ortaya çıkmaktadır. Bu konudaki asıl zorluklar, özellikle söz konusu tasarımın gerçeklerle mutlak biçimde çelişmeye başladığı 1930’lardan itibaren başlamaktadır. A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 52-53. Halkçılık ilkesi doğrultusunda yapılan düzenlemelere değinen Karpat ta, “Toplumun sınıf yapısı inkâr edildiği halde sınıf mücadelesini önleme tedbirlerine başvurulması(nın) iki şekilde izah edilebilir (leceğini ileri sürmektedir). Ya sınıf mücadelesini doğurtan şartların toplumda mevcut bulunduğundan endişe ediliyor ya da ekonomik gelişmelerin ileride böyle bir mücadele doğuracağı kabul olunuyordu.” K. H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, Afa Yayınları, 1996, 64. Yani dayanışmacı görüşe dayanan halkçılık düşüncesi, ya zaten var olan gerçeğe uymuyordu, ya da zaman içerisinde iyiden uymaz hale gelecekti.

⁴²³ Ç. Yetkin, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi*, Y.y., Altın Kitaplar, 1983, 256.

Milliyetçilik, Osmanlı İmparatorluğu'na halkçılık akımının girdiği dönemlerde girmiştir. Daha ayrıntılı belirtilecek olursa, Berkes'in de ifade ettiği gibi milliyetçilik, halkçılık akımından sonra ve çeşitli düşünce akımlarının halkçılık düşüncesine yönelttiği eleştiri ve saldırılar karşısında halkçılığın sonradan aldığı biçim olarak doğmuştur.⁴²⁴ Düşünsel alanda bu dönüşümle başlayan milliyetçiliğin gelişimi, İmparatorluk topraklarından geriye kalanlar üzerinde bir ulusal kurtuluş savaşı vermeye uzanan süreç içerisindeki bir dizi etken tarafından da beslenmiştir. Ancak Türkiye'de doğan milliyetçilik, daha doğuşundan itibaren Batı Avrupa'da gelişen milliyetçiliklerden farklı olmuştur. Karpat'ın belirttiği gibi, "Batı Avrupa'da milli devletlerin doğuşu, yüz yıllar süren ve sonradan Avrupa milliyetçiliğine (Almanya hariç) liberal bir şekil veren kültürel ve ekonomik bir gelişmeyi takip etmiş ve ona paralel yürümüştür. Türkiye'de ise milliyetçilik daha başından itibaren siyasi bir teşkilat olan devlet bünyesinde ifadesini bularak bütün faaliyet alanlarında inhisarcı, kültürel ve siyasi bakımdan mutlakiyetçi bir veçhe almıştır."⁴²⁵ Modern Çağ toplumlarının tutunum ideolojisi olarak kabul edilebilecek olan milliyetçilik, ulusal bağımsızlık amacına yöneldiği Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında yoğun biçimde vurgulanmıştır.⁴²⁶ Ulusal kurtuluş savaşının başarıya ulaştırılmasının

⁴²⁴ Çeşitli akımlarca halkçılığa yöneltilen eleştirilerin içeriği hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız, N. Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, a.g.e., 233-235.

⁴²⁵ K. H. Karpat, a.g.e., 210.

⁴²⁶ Ulusal kurtuluş savaşı dönemi milliyetçiliğinin belirgin özelliği, büyük oranda taktik nedenlere bağlı olarak, milliyetçi düşüncenin diğer işlevlerinin tersine, çoğulcu bir yaklaşıma sahip olmasıdır. Dönemin milliyetçiliğinin çoğulcu bir yapıya bürünmesinde, yol, para ve silah yokluğu gibi maddi koşullar ve iç isyanlar, başka ideolojiler gibi toplumsal koşullar önemli etkide bulunmuştur. Söz konusu koşullar nedeniyle, yürütülen Kurtuluş Savaşı, çok güç yürütülen ve çok yönlü bir savaş olmuştur. Ayrıca bu savaş sırasında Mustafa Kemal'in izlediği taktik de, dönemin milliyetçilik anlayışının çoğulcu olmasını etkilemiştir. Dönemin Türkiye'si'nin koşulları siyasal seçkinleri var olan her olanaktan sonuna kadar yararlanmaya ittiği için, geleneksel olarak kullanılan tepeden inmeci ve baskıcı yöntemler değil, halkın desteğini sağlayacak, her birey, grup ve düşüncüyü gerektiği yere kadar kullanabilecek demokratik, çoğulcu ve öduncü bir yaklaşım izlenmiştir. Örneğin, Kurtuluş Savaşı sırasında milliyetçi düşünce, iç dinamikler nedeniyle İslamcı düşünceyle, dış dinamikler nedeniyle de sosyalizm ile ittifak yapmıştır. B. Oran, a.g.e., 132 ve 147. Oysa Kurtuluş Savaşı'ndan sonra kurulan

ardından milliyetçilik, hem kurulan Halk Fırkasının temel ilkelerinden birisi, hem de ilan edilen Cumhuriyetin temel felsefesi olmuştur.⁴²⁷

Cumhuriyet'in kuruluş felsefesi olan milliyetçilik, önceki bölümde değinilen nedenlerden dolayı, 1930'lu yıllara kadar çok ön plana çıkarılmamış, yoğun biçimde vurgulanmamıştır.⁴²⁸ Oysa 1930'lu yıllarda uygulamaya konulan devletçi ekonomi politikaları sonucunda Türkiye'de işçi sınıfının gelişimi ivme kazanmaya başlamıştır. Böylece 1930'larda üstlendiği birleştiricilik işleviyle milliyetçilik, halkçılıkla beraber işçi sınıfı sorununa çözüm amacıyla kullanılmaya başlanmıştır.⁴²⁹ Bu noktada akla bir soru gelmektedir. Gerek milliyetçilik, gerekse de halkçılık, sınıf mücadelelerini reddetmede ve bunun yerine toplum içerisindeki farklı kesimlerin uyumlu bütünlüğünü savunmada birleşen düşünceler olduklarına ve bu yöndeki politikalar için kullanıldıklarına göre, aralarında fark var mıdır? Eğer varsa nedir?

ve milliyetçiliği temel ilkelerinden biri olarak benimseyen Cumhuriyet, hem İslamcı akımlara, hem de sosyalist akımlara karşı dışlayıcı ve bastırıcı bir siyaset izlemiştir.

⁴²⁷ Cumhuriyet'in siyasal seçkinlerinden Mahmut Esat Bozkurt da, "Atatürk İhtilali"nin temel özelliğinin Türk milliyetçiliği olduğunu söylemektedir. Bozkurt'a göre geçmişi bu prensip temizlemiş, yeniliği bu prensip getirmiştir. Bütün Türk İhtilali, tüm eserleriyle bu prensibe dayanmaktadır. M. E. Bozkurt, *Atatürk İhtilali*, İstanbul, Kaynak Yayınları, 1995, 268.

⁴²⁸ Bu dönemde milliyetçiliğin yoğun biçimde vurgulanmamasının altında; ülkenin kısa sürede ekonomik kalkınmasının sağlanması amacıyla dış sermaye yatırımlarına da kucak açan görece liberal sayılabilecek ekonomi politikasının benimsenmiş olmasının etkisi olabileceğine daha önce değinilmişti. Bunun belirtileri, ulusal kurtuluş savaşının başarıya ulaştırıldığı, ama henüz cumhuriyetin ilan edilmediği bir dönemde, Mustafa Kemal'in konuşmalarında gözlenmektedir. Örneğin Mustafa Kemal, 16 Ocak 1923'te İzmit'te İstanbul basını temsilcilerine yaptığı konuşmada ve 17 Şubat 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında, ulusal bağımsızlığa zarar vermediği ve Türkiye'nin kanunlarına uygun hareket ettiği sürece ülkenin kalkınmasını sağlayacak yabancı sermayeye kapıların açık olduğunu dile getirmiştir. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, a.g.e., 57 ve 109.

⁴²⁹ B. Oran, a.g.e., 250. Bu doğrultuda Timur da, 1930'larda istikrar kazanan tek parti rejiminin sertleşmesinin, sınıf mücadelesine karşı ideolojik savaşın yoğunlaşmasına paralel gittiğini belirtmektedir. Bu savaşta, halkçılığın yanı sıra kullanılan diğer bir ideolojik araç da, söz konusu dönemde şoven bir görünüm kazanmaya başlayan milliyetçiliktir. Ancak Timur, milliyetçiliğin yükselişinin ardında sınıf mücadelesinin yanı sıra başka etkenlerinde bulunabileceğini belirtmektedir. "1930'ların milliyetçiliğinde, Avrupa'da kurulan ırkçı rejimlerin etkileri olabileceği gibi, bürokratik kadronun egemen sınıflar karşısındaki bağımsızlığının artması da rol oynamış olabilir... Ayrıca Doğu'da asayişin bir türlü temin edilememiş olması ve zaman zaman isyanların patlaması..." milliyetçiliğin yükselişini beslemiş olmalıdır. T. Timur, a.g.e., 155-156.

Şüphesiz milliyetçilik ve halkçılık arasında fark vardır. Millet ve halk kavramlarının siyasal kuramda farklı anlamlar taşıdığına daha önce değinilmişti. Bu bağlamda milliyetçiliğin, halkçılıktan farklı olarak dışa dönük bir yönü olduğu görülmektedir. Timur'un da belirttiği gibi, “(M)illiyetçilik de, halkçılık gibi, sınıf çelişkileri yerine toplumun ahenkli bütünlüğünü ortaya koyan ve savunan bir ideolojidir” ama “(h)alkçılıktan farkı diğer milletlere karşı olan tutumumuzu ortaya koymasındadır.”⁴³⁰ Milliyetçiliğin dışa dönük olan bu yönü, C.H.F.’nin 1931 yılında yapılan üçüncü kurultayında kabul edilen parti programının ikinci kısmında da dile getirilmiştir. C.H.F.’nin temel nitelikleri arasında sayılan milliyetçilik şöyle ifade edilmiştir: “Fırka, terakki ve inkişaf yolunda ve beynelmilel temas ve münasebetlerde bütün muasır milletlere muvazi ve onlarla bir ahenkte yürümekle beraber Türk içtimaî heyetinin hususî seciyelerini ve başlı başına müstakil hüviyetini mahfuz tutmayı esas sayar.”⁴³¹ Fransız Devrimi’nin etkisiyle yaygınlaşan ve Modern Çağ toplumlarının tutunum ideolojisi olan milliyetçilik, “biz” ve “onlar” temel ayırımdan hareket etmektedir. Bu tutunum ideolojisinin dayandığı “biz ve onlar” ayırımında, “onlar” kavramı milliyetçiliğin dışa dönük yönünü ortaya koymaktadır. Milliyetçi düşünce tarafından ötekileştirilen “onlar”, yani diğer milletler karşısında takınılan tavır, söz konusu milliyetçilik anlayışının ne tür bir milliyetçilik olduğunu anlamayı sağlar. Bu bağlamda “Atatürk Milliyetçiliği” olarak adlandırılan, tek parti dönemi boyunca C.H.P.’nin benimsemiş olduğu milliyetçiliğin diğer milletlere, yani “onlara” karşı ırkçı, yayılmacı ve saldırgan olmayan, Türk milletinin diğer milletlerle eşitliğini kabul eden insancıl bir milliyetçilik anlayışı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak milliyetçiliğin bir tutunum ideolojisi olarak var olabilmesi için, dışa dönük yönünün

⁴³⁰ T. Timur, a.g.e., 153-154.

⁴³¹ *Cumhuriyet Halk Fırkası Programı*, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, 1931, 5., M. Tunçay, a.g.e., 475. ve İ. Tekeli - S. İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, a.g.e., 211.

yanı sıra içe dönük bir yönünün, milleti algılayış biçiminin ve bu bağlamda bir toplum tasarımının da olması gerekmektedir.

Milliyetçiliğin içe dönük bu yönü ya da toplumsal tasarımı da, millet içerisinde sayılan tüm toplum kesimlerinin belli kıstaslar esasında bütünlüğünü ve çıkarlarının birlikteliğini savunmaktadır. C.H.F. programında millet; "... dil, kül(tü)r ve mefkûre birliği ile birbirine bağlı vatandaşların teşkil ettiği bir siyasî ve içtimâî heyet..."⁴³² olarak tanımlanmakta ve Atatürk Milliyetçiliği'nin Türk toplumuna bakışı, farklılaşmamışlık, bütünleşmişlik esasında belirlemektedir.⁴³³ Sınıf esastaki ayırım ya da oluşumlar, bu farklılaşmamışlığa ve bütünleşmişliğe zarar veren unsurlar olarak algılanmaktadır. İşte, tek parti döneminin milliyetçilik anlayışını, halkçılık düşüncesiyle ve korporatist düşünceyle ilişkilendiren de, bu sınıf esastaki ayrımları yadsıyan, toplumdaki tüm kesimlerin çıkar birliğine ve bütünlüğüne vurgu yapan içe dönük yöndür.

Tek parti döneminin resmi milliyetçilik anlayışı, sınıf esastaki ayrımları milli bütünlüğe zarar verdiği gerekçesiyle yadsıdığından; korporatist düşüncedekine benzer biçimde, liberalizm gibi sınıf savaşımına yol açtığı belirtilen sistemlerle, sosyalizm gibi sınıf savaşımını üzerinden yükselen sistemler kötülenerek reddedilmektedir. Bunlar yerine kapitalizm ve sosyalizmden ayrı, üçüncü bir yol olarak nitelendirilebilecek, kendine özgü bir sistem kurulduğu ileri sürülmektedir. Liberalizm karşıtlığı, sosyalizm karşıtlığı ve bu iki sistemden farklı olarak kendine özgü bir sistem uygulandığı gibi parametreler açısından tek parti döneminin, özellikle de devletçi ekonomi politikalarının uygulandığı 1930'ların milliyetçiliği, korporatist düşünceyle büyük benzerlik göstermektedir.

⁴³² *Cumhuriyet Halk Fırkası Programı*, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, 1931, 4., Aydoslu Sait, "Millet ve Milliyet", *Ülkü*, C. 2, S. 10, (İkinci Teşrin, 1933), 281.

⁴³³ L. Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, a.g.e., 156.

Gerçekten de milliyetçilik, liberalizm karşıtı bir ekonomik yaklaşımı da beraberinde getirmiştir. Bu savın, 1920'lerdeki toplumsal dinamikler açısından geçerliliği tartışılabilir olsa da, özellikle 1930'lar açısından geçerli olduğu söylenebilir.⁴³⁴ C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker, Parti'nin dördüncü büyük kurultayı öncesinde, 8 Mayıs 1935 gecesine Ankara Radyosu'nda yaptığı konuşmada sosyalist akımların yanı sıra liberalizmi de eleştirmektedir. "Biz proletarya-burjuva tasnifi içinde yaratılan sınıf kavgası, sınıf intikamı, sınıf tahakkümü fikirlerine yer vermediğimiz kadar kontrolsüz geniş istihlalciliğin müstehlikleri istismar etmesi fikrini de beğenmiyoruz. Türkiyede her ekonomik teşebbüs ulusal bütünlüğün ahengine uygun olacaktır."⁴³⁵ Liberalizmin sadece ekonomik yönü değil, sosyal ve siyasal yönleri de eleştirilmiştir. Peker'in yazdığı "İnkılab Dersleri Notları"nda, İtalya örneğinde liberal devlet biçiminin sosyal açıdan kargaşayı önlemede yetersiz kaldığı ve buna bağlı olarak da siyasal güçsüzlük içerisinde bulunduğu belirtilmiştir. Bu konuda şöyle denmektedir: "O zaman İtalya'da ... liberal bir devlet vardı. Liberal parti kastetmiyoruz; taassublu bir hürriyet esası güden böyle bir idareye göre her fikir serbestir. Devletin hürriyet telakkisindeki zararlı ifratı neticesinde, bu anarşiye karşı, yeter çare bulunamıyor. İç hayat, karmakarışık bir hale geliyor. İç hayatın bu karışıklığı dış hayata da tesir ediyor ... Bir devlet, rejimi ne olursa olsun, yaşadığı devir hangi tarih safhasına rastgelirse gelsin, iç varlığında birik olmayınca,

⁴³⁴ Avrupa'da, Almanya ve İtalya örneklerinde, milliyetçilik liberalizm karşıtı bir ekonomik anlayışı da beraberinde getirmişti. Her iki ülkede liberalizmi varlıklarına ve dünya üzerinde yayılmalarına bir tehdit olarak görmekteydiler. Bu iki ülkenin burjuvazisinin başlıca amacı, milli bir ekonomi kurmaktı. Ama 20. yüzyılda kurulan milli devletlerin milliyetçiliğinde, liberalizm karşıtlığını kabul etmeye hazır bir burjuvazi bulunmamaktaydı. Böyle bir burjuvazinin yokluğu Türkiye örneğinde özellikle geçerliydi ve bu nedenle bürokrasi, liberalizm karşıtı ekonomik politikaları benimseyecek toplumsal kesimleri aramaya yöneldi. 1920'lerde bu gerçekleştirilemese de, 1920'lerin sonlarına doğru İtalyan ve Sovyet örnekleri ortaya çıktıktan sonra, liberalizme alternatif olarak, gerek bürokrasinin statüsünü koruyacak, gerekse de istenen milli kalkınmayı sağlayacak yeni devlet-toplum bağlantıları ortaya çıkmaya başladı. Ç. Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, İstanbul, İletişim Yayınları, 1999, 125-126.

⁴³⁵ C.H.P. Genel Sekreteri R. Pekerin *Söylevleri*, a.g.e., 4.

bulunduğu siyasal vaziyet kendisine müsait de olsa, yine muvaffak olamaz. Buna İtalyanın o zamanki durumu ibretle göz önünde tutulacak bir örnektir.”⁴³⁶

Peker, liberalizmin ekonomik, sosyal ve siyasal yönlerini eleştirdikten sonra, liberal devletin yıkılmakta olduğunu, onun yerini ulusal devletin alacağını ileri sürmektedir. Peker, C.H.P.’nin dördüncü kurultayı sırasında 13 Mayıs 1935 tarihli toplantıda şunları söylemektedir: “... feodal devletten sonra gelen liberal devletin yıkılışı ulusal devletin doğuşu devrini getirmiştir. Ulusal devlet, keyfî bir idare değildir. Her kafadan bir ses çıkaran dağıtıcı bir idare demek de değildir. Bizim anladığımız ulusal devlet nizamlı bir idarede herkesin özel teşebbüsü demektir.

Bir takım insanlar (liberal devlet çöküyor, onun yerine sınıf devleti geliyor) diyorlar. Biz (hayır) diyoruz. Liberal devlet yerine kurulacak olan sınıf devletinin, ergeç mutlaka doğru yolu bulacağına ve muvaffakiyeti ancak ulusal devlet yoluna girmekle bulacaklarına kani bulunuyoruz.”⁴³⁷

Tek parti döneminde milliyetçilik, yukarıda özellikle Peker’in konuşmalarında görüldüğü gibi, liberalizmin yanı sıra sosyalizmi de yadsıtmaktadır. Peker konuşmalarında “zehirli” siyasal akımlar arasında gösterdiği sosyalist akımlar (anarşizm ve Marksizm) karşısında, milliyetçiliğe dayanılması gerektiğini

⁴³⁶ R. Peker, *İnkılab Dersleri Notları*, a.g.e., 44-45. Peker yine buna benzer biçimde, 1936 yılında Meclis’te İş Kanunu üzerine konuşmalar yapılırken, liberal devlet - ulusal devlet ayrımı çerçevesinde şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Liberal Devlet tipinin çekiştirici, çarpıştırıcı ve yurt içinde ulus birliğini bozucu ruhunu hergün yeni bir tedbirle ortadan kaldırarak bunun yerine Ulusal Devlet tipindeki birlik ve beraberlik zihniyetinin tatbikatını hayatımıza aşıyoruz. ... Liberal Devlet tipi içinde işçi sınıfı ve patron sınıfı, bunun daha geniş manasıyla proleter ve burjuva sınıfları iki düşman cephe halinde birbirine karşı çarpışıp dururlar. Bunlar; millet birliği gibi büyük ve mukaddes davanın yanında hiçbir kıymeti olmayan ve millet varlığını tahrip eden zehirli telkinler mahsulü sun’i bir heyecanın vecdî içinde vuruşup dururlar.

Bu hareket, saadeti ve esaslı ısıdırıp mevzuları bir olan ve her türlü mukadderatı müşterek bulunan bir yurdun sınırları içinde o yurdun kuvvet ve muvaffakiyet unsurlarının birbirlerini parçalamak için didişip durması demektir. Bu didişmelerden doğacak tek netice müsbet ulus kuvvetlerinin birbirini ifna etmesidir ki bu yüzden memleket kendi içinde dağılmak tehlikesine maruz kalır.” Z. Toprak, “Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu”, a.g.m., 27.

⁴³⁷ C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Taltalması, a.g.e., 47., ve C.H.P. Genel Sekreteri R. Pekerin Söylevleri, a.g.e., 14.

belirtmektedir. Peker C.H.P.’nin dördüncü kurultayı sırasında bunu şöyle ifade etmektedir: “Coğrafya bakımından Türkiye dünya içinde öyle bir vaziyettedir ki (şimalden), cenuptan, doğudan, batıdan her taraftan, her çeşit rüzgârlar bizim üzerimizden geçer. Yurdumuz için coğrafi bakımından bu her cereyana maruz kalış hali, fikir, politika propağandaları bakımından da aynıdır. Anarşist, (M)arksist, (F)aşist, hilâfetçilik ve beynelmilelcilik propagandaları ve buna benzer birçok propagandalar hep üstümüzden geçer. Bütün bunlar karşısında Türkiye ancak sıkı bir ulusçuluk imanına sarılmış olmağladır ki biri ötekini besleyen zehirli cereyanlara karşı kendini koruyabilsin... Türkiye halkını korumak için şimdiye kadar partinin ana vasıflarından biri olarak sayılan ulusçuluk kilidi ile Türkiyenin kapısını sımsıkı kapamak için bu vasıf da devlete mal olacaktır.”⁴³⁸

Liberalizm ve sosyalizm karşıtlığının yanı sıra, bu iki sistemden farklı ve kendine özgü bir sistemi, bir “üçüncü yol”u savunan görüşleri de milliyetçilikle ilişkilendirmek ve bu yöndeki söylemi dönemin milliyetçilik anlayışı içerisinde gözlemlemek olasıdır. Özellikle de, 1929 Dünya Büyük Ekonomik Bunalımı’yla kapitalist sistemin sarsılmasının ardından, 1930’larda devletçi ekonomi politikalarına geçilmesiyle beraber; dönemin Türk siyasal seçkinleri arasında, liberalizm ve sosyalizmden farklı, kendine özgü, milli bir sistemin ya da kalkınma modelinin kurulması yönündeki görüşlerin yaygınlık kazandığı söylenebilir. Örneğin devletçi ekonomi politikaları üzerine öneriler geliştiren Ahmet Hamdi Başar, Avrupa’yı bunalıma götüren yöntemlere dayanarak kalkınmanın sağlanamayacağını, bu

⁴³⁸ C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Taltalması, a.g.e., 45., C.H.P. Genel Sekreteri R. Pekerin Söylevleri, a.g.e., 10., “Partinin Yeni Programı İçin Kurultayda R. Pekerin Söylevi”, *Ülkü*, C. 5, S. 28, (Haziran, 1935), 249., B. Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası Cilt II*, a.g.e., 287. Liberalizm ve sosyalizm gibi akımlara karşı milliyetçiliğin ön plana çıkarılmasının ardında, şüphesiz ki sınıfsal dinamikler de bulunmaktaydı. Bu bağlamda gelişen orta sınıfların, milliyetçiliği, kendilerini sosyal akımlara karşı korumakta kullandıkları söylenebilir. Orta sınıflar milli birliği bozucu olarak gördükleri çeşitli sosyal akımlara karşı milli dayanışmayı korumak iddiasıyla milliyetçiliği kullanmışlardır. K. H. Karpat, a.g.e., 211.

yöntemlerin bırakılması gerektiğini, Türkiye gibi ülkelerin kurtuluşunun, o ülkelere özgü bir ideolojiye bağlanarak gerçekleştirilebileceğini ileri sürmüştür. Başar, tamamen Avrupa toplumlarının sorunlarından doğduğunu ve Batı toplumlarına özgü doktrinler olduğunu söylediği liberalizm, sosyalizm ve faşizm gibi doktrinlerden hiç birinin Türkiye'ye uygun olmadığını belirtmektedir. Bu doğrultuda Mustafa Kemal devrimlerinin kendine özgü bir ideolojiye sahip olması gerekmektedir. Mustafa Kemal devrimlerinin ekonomik alana yansması ise, insan ve millet unsurları göz önünde bulundurularak gerçekleştirilmelidir. Türkiye'nin ekonomik gelişmesi, uluslararası ekonomik sisteme bağlanarak gerçekleştirilemez. Bu gelişim ancak kendi bünyemiz içinde ve kendi kuvvetimize dayanılarak gerçekleştirilebilir.⁴³⁹

3- Devletçilik

Gerek korporatist düşünce, gerek korporatif uygulamalar söz konusu olduğunda, ekonomik alan ile devlet ilişkileri gündeme gelmektedir. Korporatist düşüncede, ekonomik alanın, liberalizmin serbest piyasa ilişkilerine ve görünmez elin kendiliğinden düzenleyiciliğine bırakılmayıp, devlet müdahalesiyle ya da bir başka deyişle ekonomik aktörler arasında devletin arabuluculuğuyla düzenlenmesi savunulmaktadır. Bu doğrultuda korporatif uygulamaların bulunduğu yerlerde,

⁴³⁹ A. H. Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1981, 143. "İktisadi Devletçilik" adlı eserinin birinci cildinde Başar, Türkiye'nin kendisini, komünizm ve kapitalizme karşı eşit derecede koruması gerektiğini belirtmektedir. Bu doğrultuda Türkiye'nin yapması gereken şey, kuvvetli hamlelerle kendisini kurtaracak ve çabuk şekilde yükseltecek prensipleri, kendi içinden ve kendi ihtiyaçlarından çıkaracağı sonuçlarla belirlemektir. A. Hamdi (Başar), *İktisadi Devletçilik*, C. I, İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1931, 41-42.

Başar liberalizm ve sosyalizmden farklı, milli ve kendine özgü bir sistemin geliştirilmesinden bahsetmektedir, ancak kurulacak olan bu sistemin sadece Türkiye'ye ait kalmasını savunmamaktadır. Başar, Mustafa Kemal devriminin sadece milli değil, evrensel bir devrim olması tezini savunmaktadır. Bakınız: A. H. Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, a.g.e., 143. Bu, dönemin resmi milliyetçilik anlayışının, ırkçı ya da etnik temelli bir milliyetçilik anlayışı olmamasından kaynaklanmaktadır.

devletin ekonomik alanda etkin rol aldığı, ekonomik kararların alınması ve uygulanmasında, işveren ve işçilerin yanı sıra üçüncü bir aktör olarak ekonomiyi düzenlediği ve kontrol ettiği görülmektedir. Söz konusu veriler ışığında, tek parti dönemi Türkiye'sinde devletçilik ilkesinin, korporatist düşünceyle ilişkisi olup olmadığı akla gelmektedir.

Devletçiliğin ne olduğunun ortaya konulması, korporatizm ile ilişkisi olup olmadığını çözümlmek açısından önem taşımaktadır. Öyleyse devletçilik nedir? Kavramın sık sık gündeme getirildiği 1930'lu yıllarda devletçiliğin, kapitalizm ve sosyalizm dışında bir “üçüncü yol” olduğunu ileri sürenlerin iddia ettikleri gibi, devletçilik “ekonomik bir sistem” midir? Boratav'a göre devletçiliğin ya da karma ekonominin ekonomik bir sistem olduğu iddiası bilimsel bir dayanaktan yoksundur. Ancak bir sistem olmamasına rağmen devletçilik; devlet müdahaleciliğinin özel biçimi olan, belli ekonomik faaliyet alanlarında devlet işletmeciliği olgusuyla yakından ilintili olduğu için, bir sistem sorunu olarak önem taşımaktadır. Bir ekonomik sistem olarak kabul edilemeyecek olan devletçilik, “devlet işletmeciliğini zorunlu ve belirleyici bir unsur olarak içeren müdahaleci bir (ekonomi) politikası olarak” tanımlanmalıdır.⁴⁴⁰ Devletçilik hangi ülkelerde uygulanmaktadır? Devletçilik kapitalist gelişmesi gecikmiş ülkelerde, bir sermaye birikimi mekanizması olarak ortaya çıkmakta ve uygulanmaktadır. Yani devletçilik, geri kalmış ülkelerde 20.

⁴⁴⁰ Şöyle ki; “Sosyalist olmayan bir sistemde, devlet işletmeciliği, kapitalist mülkiyet ve bölüşüm ilişkilerinden farklı bir ilişkiler sistemi içerir. Bu ilişkilerde işçi tarafından yaratılan artık, dolaysız olarak kapitaliste intikal etmez. Siyasal iktidara hâkim olan sınıfların bu artığa el koymaları ve onu kullanmaları dolaylı yoldan ve özel ekonomik mekanizmalarla olur. Kapitalist bir sistemde yaygın devlet işletmeciliğinin varlığı bu yüzden ayrıca incelenmesi gereken bir sistem sorunu olarak ortaya çıkar ve bazen “devlet kapitalizmi” kavramı ile tahlil edilir. Bu yüzden devlet mülkiyetini içermesi nedeniyle, bir sistem sorunu olarak taşıdığı önem...” yadsınamaz. K. Boratav, “Türkiye’de Devletçilik”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, 412. ve K. Boratav, *İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları*, İstanbul, Belge Yayınları, 1983, 272. Berkes de, Boratav’ın ekonomik düzlemde yaptığı çözümlmeye benzer bir çözümlemeyi siyasal düzlemde yapmaktadır. Bu doğrultuda devletçilik bir “ideoloji” değil, “bir ekonomik ve toplumsal kalkınma güdümüdür”. N. Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, a.g.e., 117-118.

yüzyılda kapitalizme yönelik ilk sermaye birikimini gerçekleştirmenin yolu olarak uygulanan bir ekonomi politikasıdır. Devletçilik, 1930’u izleyen yıllarda Türkiye’de ve 1950’lerden sonra da Arap ülkeleri ve Hindistan ile başlayarak Afrika ve Asya’daki pek çok üçüncü dünya ülkesinde uygulanmıştır.⁴⁴¹ Türkiye’nin devletçi ekonomi politikalarını uygulamaya koyduğu 1930’lu yıllar, bu politikalar için özellikle uygun bir konjonktüre sahiptir. Çünkü 1930-1945 arası dönem, emperyalist sistemin uzun bir bunalım dönemidir. Bu nedenle siyasi açıdan bağımsız olan geri kalmış ülkeler, bağımsız bir ulusal gelişme ve sanayileşme sürecini başlatabilmek için uygun koşullara, emperyalist sistemin ekonomik ve siyasal bakımdan bunalım içerisinde olduğu bu dönemde sahip olmuşlardır. Türkiye de bağımsız ulusal gelişme ve sanayileşme hedefini, bu dönemden itibaren devletçi ekonomi politikalarıyla sağlamaya çalışmıştır.⁴⁴²

Cumhuriyet rejimi, kurulduğu ilk günlerden itibaren ekonomiyi devletin varlığını ilgilendiren bir konu olarak ele almıştır. Başta Mustafa Kemal olmak üzere çoğu Türk siyasal seçkini açısından, Osmanlı İmparatorluğu’nun çöküş nedeni ekonomiktir. Dolayısıyla onun yerine kurulan yeni devlet varlığını sürdürebilmek için bir ‘ekonomi devleti’ olmalıdır. Yani Cumhuriyetin kurucularının gözünde, ekonominin, “devletin bekası” nı ilgilendiren yönü her şeyden önce gelmektedir. Bu doğrultuda Cumhuriyet’in siyasal seçkinlerinin temel amaçlarından biri “milli” olacak bir ekonomik alanın kurulması olmuştur.⁴⁴³ Milli iktisat, Cumhuriyet’in ilk yıllarında devleti ve özel sermayeyi birbirine bağlayan temel kavram olmuştur.

⁴⁴¹ K. Boratav, *İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları*, a.g.e., 273.

⁴⁴² K. Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, a.g.e., 271. 1945 sonrasında yeni bir dünya düzeni kurulmuştur. Bu yeni düzende emperyalizmin yörüngesindeki geri kalmış ülkelere açık olan yol bağımlı ve çarpık bir gelişme çizgisinden ibaretti. “Bu ‘yeni yol’ da, artık, bağımsız bir kapitalist sanayileşme deneyinin Türkiye modelini ifade eden devletçiliğe de yer yoktu.” K. Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, 271.

⁴⁴³ A. İnel, “Devletçiliğin Anatomisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, 419.

1920'lerin ekonomi politikasında esas anlayış milli 'özel' girişimciliği desteklemektir. Ancak burada 'milli'lik, 'özel'likten önce gelmiştir. Çünkü millilik yeni devletin güvencesidir. Özel sektörü destekleyen bir siyasetin izlenmesiyle de, dış dünyanın, yeni kurulan Cumhuriyet'e karşı olabilecek kuşkuları dağıtılmaya çalışılmıştır.⁴⁴⁴ Milli sıfatına sahip olsa da, Cumhuriyet'in ilk yıllarında benimsenen özel sermayeye dayalı ekonomi politikası, yeni rejimin siyasal seçkinlerinin beklediği kalkınma ve sanayileşmeyi sağlayamadığı gibi, 1929 Dünya Büyük Ekonomik Krizi'nin de etkisiyle⁴⁴⁵, var olan biçimiyle sürdürülemez hale gelmiştir.

1929 yılına gelindiğinde, Türk ekonomisinin yapısal zayıflığı sürerken, "serbest piyasa" düzenini sürdürmek veya daha "liberal" bir düzene yönelmek, hükümet tarafından çok riskli bir siyaset olarak görülmüştür.⁴⁴⁶ Cumhuriyet rejiminin 1920'ler boyunca takip ettiği ekonomi politikasını değiştirecek olan olaylar, Dünya Büyük Ekonomik Krizi'nin yaşandığı 1929 yılı sonlarına doğru hızlanmıştır. Hammadde ihracatına dayalı Türk dış ticareti sürdürülemez hale gelmiş ve burjuvazi başka bir birikim aracına yönelmek zorunda kalmıştır. Hükümetin aldığı bir takım mali tedbirler de, ithalat ve ihracat işlerinden elde edilen ticari kazançları sekteye uğratmıştır. Böylece, ticari faaliyetlerin çekici olmaktan çıkması, sanayileşmeye doğru bir eğilim yaratmıştır. Yurt dışından çeşitli ürünlerin ithal edilmesinin bunalım koşulları nedeniyle imkânsızlaşması, bunların ülke içinde üretilmesini kârlı hale getirmiştir. Devletin ödemeler dengesini korumak amacıyla ithalatı kısıması, ülke içerisinde başlanan sanayi üretiminin dış rekabetten korunmasını ve yerli sanayi

⁴⁴⁴ B. Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, a.g.e., 46.

⁴⁴⁵ Keyder, Türk ekonomisinin dış ticarete yönelik bir çevre kapitalizmine özgü güçlüklerinin, çok geçmeden Dünya Büyük Ekonomik Krizi'nin yarattığı darbeye katlanmış olarak, ekonomiyi sarstığını belirtmektedir. Ç. Keyder, "Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. İ. C. Schick - E. A. Tonak, İstanbul, Belge Yayınları, 1998, 46.

⁴⁴⁶ B. Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, a.g.e., 35.

mallarının istenen fiyattan satışa sunulmasını sağlamıştır.⁴⁴⁷ Böylece 1929’da patlak veren Dünya Büyük Ekonomik Krizi’yle beraber, Türk ekonomisinin süregelen bozukluklarına karşı alınan önlemler, yeni bir ekonomi politikasının yolunu açmıştır. Dönemin yöneticileri, krizlere açık Batı ekonomilerinden başka yollarla kalkınmaya yönelmek istemişlerdir. Artık liberal ekonomilerle, liberal ekonomilerin sermayesi ile daha çok temas anlamına gelen bir kalkınma yolu ile devletin her alanda faaliyet göstereceği bir milli ekonomi yolu arasında seçim 1930’da yapılmıştır. Devlete o güne kadar “harekete getirmek” işlevi yüklenirken, artık “bizzat hareket etmesi” işlevi yüklenmeye başlanmıştır.⁴⁴⁸

Dünya Büyük Ekonomik Krizi’nin ardından Türkiye’de devletçilik gündeme getirilse de, devlet müdahaleciliğinin yanı sıra devlet işletmeciliğini de içeren devletçiliğe aşamalı biçimde geçilebilmiştir. Daha önce bahsedildiği gibi Cumhuriyet’in kuruluşundan Dünya Büyük Ekonomik Krizi’ne kadar, 1923-1929 döneminde, hükümet özel sektörü serbest bırakmış ve Teşvik-i Sanayi Kanunu örneğinde olduğu gibi, kendi olanakları oranında ona yardımcı olmaya çalışmıştır. Büyük krizin patlak verdiği 1929’dan 1932’ye kadar devlet, teşvikten zorlamaya geçmiştir. Böylece ekonomik hayatı düzenleyerek, büyük ölçüde kontrolü eline almıştır. Ancak 1932’den sonradır ki devlet, Boratav’ın tanımladığı biçimiyle, yani ekonomiye müdahalesinin yanı sıra bu müdahalenin bir biçimi olan ekonomide

⁴⁴⁷ Kısaca değinilen bu sürecin ve gelişmelerin ayrıntıları için bakınız, S. Yerasimos, a.g.e., 120-121.

⁴⁴⁸ B. Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)*, a.g.e., II. Aslında 1929 Dünya Büyük Ekonomik Krizi’yle beraber sadece Türkiye değil, pek çok az gelişmiş üçüncü dünya ülkesi de korumacı ekonomi politikalarına geçmiştir. Ancak o dönemde siyasal bağımsızlığa sahip olduğu için, dış ticaret rejimini kendisi düzenleyebilen pek çok az gelişmiş ülke sadece korumacı önlemler alırken; Türkiye belli bir süre korumacı önlemleri uyguladıktan sonra bunu aşmış ve 1932 sonrasında korumacılığı devletçilik ile tamamlamıştır. K. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, a.g.e., 50.

devlet işletmeciliğiyle de yer almaya başlamıştır.⁴⁴⁹ Boratav’a göre bu anlamda devletçilik, Türkiye’de 1932-1939 yılları arasında uygulanmış, 1939’dan sonra resmi ekonomi politikası olmaktan çıkmıştır. 1940-1945 arası dönem, bir savaş ekonomisi dönemidir ve bu dönemin müdahaleciliği, savaş ekonomisinin zorlamalarıyla ilgilidir. Devletçi ekonomi politikasının sonucu değildir. 1946 sonrasında ise devletçiliğin söylem düzeyinde dahi savunulmadığı gözlenmektedir. Öyleyse 1940-1950 arası dönemin, devletçilikten edimsel olarak uzaklaşıldığı bir dönem olduğu söylenebilir.⁴⁵⁰

Devletçiliği tanımlama girişimlerinin 1930’lu yıllarda başladığı görülmektedir. Meclis’te 2 Ekim 1930 tarihinde yapılan ve Başbakan İsmet İnönü’nün oluşturduğu yeni hükümetin programının görüşüldüğü toplantıda, ekonomi bakanı olan Mustafa Şeref Bey devletçiliği tanımlamaya çalışmaktadır. Devletçiliği “milli iktisat” kavramı ile ilişkilendiren Mustafa Şeref Bey, ülke içerisindeki bireysel ekonomik çıkarların anarşik biçimde faaliyette bulunamayacağını, bu çıkarların büyük bir uyumu sağlamak için belli bir amaca yönlendirileceğini belirtmektedir. Ancak bu yönlendirmede, devletin faaliyeti bireyin faaliyetinin yerine geçmeyecek, bireyin faaliyeti önündeki engeller kaldırılacak, bireysel faaliyetlerin birbirlerine zarar vermeleri önlenecek ve bireysel faaliyetler toplumun ortak çıkarları doğrultusunda yönlendirilecektir. Her birey, bireysel

⁴⁴⁹ S. Yerasimos, a.g.e., 123. Aslında ekonomide devlet işletmeciliği 1932 öncesinde de vardı. Ama 1932 sonrasında devlet işletmeciliği başat hale gelmiştir.

⁴⁵⁰ K. Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, a.g.e., 95. Devletçi ekonomi politikalarının uygulandığı 1932-1939 dönemi sonrasında dış yardım ile sanayileşme düşünesi ön plana çıkmış ve devletçi ekonomi politikalarından uzaklaşmaya başlamıştır. 1946 sonrasında ise devletçiliğin söylem düzeyinde dahi savunulmamasının altında, güçlerini ve etkinliklerini artıran çeşitli sınıfların devletçiliği istememesi yatmaktadır. II. Dünya Savaşı sırasında, yasal ya da yasal olmayan yollarla kazanç elde eden ticaret ve sanayi kesimleri, devletçiliğin, yani bürokrasinin kendilerini kısıtlayıcı etkisinden kurtulma mücadelesi vermeye başlamışlardır. Bu koalisyona, C.H.P.’nin otoriter yönetiminden rahatsız olmaktan çok, 1945’te çıkarılan “Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu”ndan rahatsız olan büyük toprak sahipleri de katılmıştır. Ü. Cizre-Sakallıoğlu, “Korporatizm ve Türk Sendikacılığı (II)”, *Birikim*, 42, (Ekim, 1992), 47.

girişiminde bilinçli hareket edecek, ekonomik etkinliklerde diğer bireysel çıkarları kendisi tamamlayacak ve yine kendisi bir bütünün parçası olduğunu kavrayacaktır. Hükümet devletçilik dendiğinde bunu anlar ve bu amacı sağlamak için müdahale eder.⁴⁵¹ Mustafa Şeref Bey'in devletçilik tanımında, liberalizmin ürettiği ekonomik anarşiye karşı duyulan tepki dikkat çekmektedir. Mustafa Şeref Bey ekonomide belli hâkim noktalar bulunduğunu belirtmektedir. O hâkim noktalara çıkmış olanlar, o ülkenin bireylerini kendi çıkarları için kullanabilir, ya da bir başka deyişle sömürürler. İşte insanın insanı sömürmesine yol açan o hâkim noktaları devlet hiçbir zaman böyle bireylere bırakmayacak, o noktalara kendisi sahip olacak, böylece ülkenin bireylerince yapılan özel faaliyetler korunmuş olacaktır. Eğer o hâkim noktalar liberalizmin anarşik durumuna terk edilirse, on yıldan beridir elde edilen başarılar bir yılda kaybedilebilir.⁴⁵²

Devletçilik, C.H.F.'nin Mayıs 1931'de yapılan üçüncü kurultayında partinin temel nitelikleri arasına girmiştir. C.H.F. programının ikinci kısmının birinci maddesinde devletçilik şöyle açıklanmıştır: "Ferdî mesai ve faaliyeti esas tutmakla beraber mümkün olduğu kadar az zaman içinde milleti refaha ve memleketi mamuriyete erdirmek için milletin umumî ve yüksek menfaatlerinin icap ettirdiği işlerde -bilhassa iktisadî sahada- Devleti fiilen alâkadar etmek mühim esaslarımızdandır."⁴⁵³ Devletçilikle ilgili bu açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, devletçi ekonomi politikası, liberal ekonomi politikasına duyulan bir tepkiden beslenerek ortaya çıkmış olsa da, liberalizme duyulan bu tepki, özel mülkiyetin ya da bireysel girişimin yadsınmasına yol açmamıştır.

⁴⁵¹ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 21, 84. İçtima, 2.10.1930, 46.

⁴⁵² *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 21, 84. İçtima, 2.10.1930, 46.

⁴⁵³ *Cumhuriyet Halk Fırkası Programı*, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, 1931, 5., M. Tunçay, a.g.e, 476., İ. Tekeli - S. İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, a.g.e., 212.

Gerçekten de, devletçi ekonomi politikası özel mülkiyeti ve bireysel ekonomik girişim hakkını tanımaktadır.⁴⁵⁴ Üstelik bir adım daha ileri giderek, devletçiliğin özel sermayeyi tanımanın ötesinde, onu korumak, geliştirmek işlevlerini üstlendiği de belirtilmelidir. 1930’lardan itibaren devlet ekonomiyeye sistemli ve kapsamlı biçimde müdahale etmeye yöneldiğinde, kapitalist mülkiyeti korumaya aldığını gösteren bir çizgiyi takip etmiştir.⁴⁵⁵ Bu doğrultuda devletçiliğin, Cumhuriyet Türkiye’sinde kapitalist sermaye birikiminin özel bir yolu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Boratav’ın belirttiği gibi, “İktisat politikalarında liberalizmden devletçiliğe yöneliş, 1923’ten sonra Türk burjuvazisinin sermaye birikiminin ve kapitalist gelişmenin en ‘kolay’, en ‘elverişli’ yollarını arayışının hikayesidir.”⁴⁵⁶ Bu noktada da, Türkiye’deki devletçi ekonomi politikası ile Batı’daki korporatist uygulamalar arasında bir fark olduğu görülmektedir. Batı’daki korporatist uygulamalarda, belli bir gelişmişlik düzeyine ulaşmış ve toplumda başat konumda bulunan kapitalist üretim biçiminin sürekliliğini sağlamak amaçlanmıştır. Oysa Türkiye’deki devletçi ekonomi politikası, milli iktisat görüşü doğrultusunda ulusal bağımsız bir kapitalist ekonominin oluşturulabilmesini ve bunun için gerekli alt yapı

⁴⁵⁴ Afetinan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*, a.g.e., 25.

⁴⁵⁵ B. Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası Cilt I*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1988, LI.

⁴⁵⁶ K. Boratav, “Türkiye’de Devletçilik”, a.g.m., 412. Ahmet Hamdi Başar, devletçi ekonomi politikalarının uygulanmaya başladığı 1930’lu yılların başlarında, özel sermayenin, milli sermaye adına yaptığı düzensiz üretimi, gümrük duvarlarının koruması altında elde edilen büyük oranlı kârları etkileyici biçimde anlatmaktadır: “ Gümrük duvarları arkasında son senelerde yer yer türeyen iptidai bir sanayi var: işte demir telleri keserek çivi yapan, çiviye dış piyasa fiatının on misline satan, milli sanayi olduğu için demir telleri de hammadde diye gümrüksüz sokan şu çivi fabrikası, eski bir medresenin yıkık duvarları arkasına kurulmuştur. İşte şu, yine dışardan hammadde diye gümrüksüz getirdiği, telleri sadece galvanize edip mamul halde yine on misline satan meşhur fabrika (!) Galata’daki bir arsa aralığındaki salaşın altındadır. İşte şu bakır mamulâtı fabrikası mahallemizin köşesinde, eski bir taş evde kurulmuştur. Fabrikanın saçtan yapılmış bacasından her gün bütün mahalleye yayılan kurum, halka pencereleri açmağa bile müsaade etmez. Mahallenin şikayete hakkı yok!. Bunlar vatanın selameti için çalışıyorlar. Her birinin vakıa sahipleri şu, bu vesaire ama, başlarında Türkler gözüktüyor. Bunlar ekseriya fabrikaya bile uğramazlar; fakat sanayici efendilerimizdir, velinimetimizdirler!” A. H. Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1981, 91.

çalışmalarının gerçekleştirilmesini amaçlamıştır. Yani Batı'daki korporatist uygulamalarda, var olan kapitalist sistemin istikrarlı biçimde sürdürülmesi amaçlanırken, Türkiye'deki devletçi ekonomi politikasıyla ulusal bir kapitalizm oluşturmak, bu doğrultuda kapitalist sermaye birikimini sağlamak amaçlanmıştır.

Önceleri devlet müdahaleciliğini içeren devletçilik, 1932 yılından itibaren devlet işletmeciliğini de içeren özel bir müdahalecilik biçimini almaya başlamıştır. Bunun sinyallerini 1932 yılı bütçesi için yeniden düzenlenen kanun lâyihası görüşmelerinde, C.H.F. Genel Sekreteri Recep Peker yaptığı konuşmada vermiştir. Peker'in belirttiği üzere C.H.F.'nin devletçilik anlayışı, özel sektörün yapamayacağı işleri devletin yapmasıdır. Ama devletin yapması gerekenler sadece bundan ibaret değildir. Milletin genel çıkarına uygun olması durumunda, özel sektörün yaptığı şeyleri de devlet yapabilir. İşin durumuna göre devletin yapacakları, düzenleme ve müdahale olabileceği gibi, bizzat işi yüklenmek ve gerçekleştirmek de olabilir.⁴⁵⁷ Her ne kadar C.H.F. içerisinde devletçiliğe farklı anlamlar yükleyen çeşitli gruplar bulunsada⁴⁵⁸, 1932 yılından itibaren, Cumhuriyet'in sanayileşme çabalarının önünde yer alan sermaye birikiminin yetersizliği, sanayileşme çabalarını yürütecek girişimci bir kesimin bulunmayışı ve ihtiyaç duyulan işgücünün sağlanmasında karşılaşılan

⁴⁵⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt. 9, 67. İctima, 21.6.1932, 211.

⁴⁵⁸ Karaosmanoğlu Meclis'te devletçiliğin anlaşılmayan bir ilke olduğunu yazmıştır. Karaosmanoğlu'nun belirttiğine göre T.B.M.M.'inde bazı kimseler devletçiliğin bir 'ekonomi sistemi' olduğunu bilmiyor ve buna devlet tarafını tutmak gibi bir anlam veriyorlardı. İş başında bulunan çoğu kimse ise devletçiliği, devlet monopolculuğu ile karıştırıyordu. Bir takım iş adamlarının devletçilikten anladığı ise sırtlarını devlete dayayarak kişisel çıkar sağlamaktı. Y. K. Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, Y.y., Bilgi Yayınevi, T.y., 95. Ancak C.H.P. içerisinde devletçiliğe temelde iki farklı yaklaşımın bulunduğu söylenmelidir. Bunlardan biri İsmet İnönü'nün (burada Recep Peker ve Mahmut Esat Bozkurt'un isimleri de sayılabilir) anladığı devletçiliktir. Bu yöndeki devletçilik yorumu, devleti ekonomik yaşamda başat kılmayı içeren, devletçiliğin kapitalizmden farklı ama sosyalizmden de ayrı bir yol olduğunu savunan bir yorumdur. Diğer devletçilik yorumu ise, Celal Bayar ve çevresindekilerin savunduğu, devlet yardımı ile gelişmemiş olan bireysel girişimi çeşitli yollarla dolaylı biçimde yaratmayı savunan yorumdur. B. Oran, a.g.e., 249. Ayrıca bu yöndeki benzer görüşler için bakınız, A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 235., ve K. Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, a.g.e., 96. Devletçiliği geçici bir çözüm olarak görenlerle, kalıcı bir sistem olarak görenler için bakınız, L. Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, a.g.e., 188.

zorluklar gibi engelleri aşamaya yönelik olarak, devlet ekonomide girişimci rolünü de üstlenmiştir. Devlet, girişimciliğini, kurduğu “İktisadi Devlet Teşekkülleri” aracılığıyla gerçekleştirmeye başlamıştır. 1938 yılında 3460 sayılı” Sermayesinin tamamı Devlet tarafından verilmek suretile kurulan iktisadi teşekküllerin teşkilatı ile idare ve murakabeleri hakkında kanun” ile bütüncül bir hukuksal düzenlemeye kavuşturulan İktisadi Devlet Teşekkülleri’nin faaliyetleri, planlama ve ekonomik yaşam üzerinde sıkı bir yasal ve yönetsel denetimle de desteklenmiştir.⁴⁵⁹

Devletçi ekonomi politikalarının uygulanmasında, yasal düzenlemelerin yanı sıra, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (S.S.C.B.)’nden sonra dünyadaki ilk planlama deneyimini oluşturan planlama girişimi de önemli bir rol üstlenmiştir. Türkiye’deki ilk planlama çalışmalarına S.S.C.B.’nin destek verdiği söylenebilir. 1932 yılında Prof. Orlof başkanlığında bir Sovyet heyeti Türkiye’ye gelerek bir rapor hazırlamıştır. Sovyet heyetinin hazırladığı rapora, Ekonomi Bakanlığı bünyesinde hazırlanan bir takım çalışmalar da eklenerek Bakanlar Kurulu’na sunulmuştur. Sonrasında Nisan 1934’te Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı kabul edilmiştir. Bu ilk sanayi planında, 15 üretim kolunun 1932 yılına kadarki geçmişi ve sorunları çözümlenmiş, 1938 yılına kadar kurulması planlanan işletmelerin yatırım tahminleri ve kuruluş yerleri yer almıştır.⁴⁶⁰ Ayrıca gerekli teknik personelin eğitime ilişkin bir programı da içeren bu sanayi planı, dokuma sanayi ile bakır, seramik, kimyasal ürünler ve kâğıt gibi bazı ara mallara öncelik veriyor ve toplam 15 fabrika

⁴⁵⁹ A. Makal, “Türkiye’nin Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu, Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri: 1930’lu ve 1940’lı Yıllar”, *Toplum ve Bilim*, S. 92, (Bahar, 2002), 36. 3460 sayılı kanunla çerçevesi çizilen bu sistem hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız, İ. H. Tökin, *İktisadî ve İctimaî Türkiye Rakkamlarla Cilt : III*, Ankara, T. C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1946, 22 ve 96.

⁴⁶⁰ K. Boratav, *İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları*, a.g.e., 284.

kurulmasını öngörüyordu.⁴⁶¹ Ancak büyük sermaye ve ileri teknik isteyen sanayi kollarını içeren bu sanayi planında, özel sermayeye yer verilmemiştir. Ama plan dışında kalan alanlarda özel sermayenin ekonomik faaliyetleri serbest bırakılmıştır. Zaten plana alınan alanların çoğu özel sanayi girişimlerinin gelişmesini ve yenilerinin kurulmasını teşvik edecek niteliktedir.⁴⁶²

Türkiye’de ortaya çıkışı ve gelişimine kısaca değinilen devletçi ekonomi politikasının, artık düşünsel alanda korporatist düşünceyle bir ilişkisi olup olmadığının çözümlenmesi gerekmektedir. Daha ilk adımda, Cumhuriyet’in kimi siyasal seçkinlerinin ağzından devletçi ekonomi politikasının ortaya konuluş biçiminin, korporatist düşüncenin bir takım savlarıyla benzerlikler taşıdığı görülmektedir. Nasıl ki, korporatist düşüncede, korporatizmin liberalizmden farklı, ama sosyalizmden de farklı olan, kendine özgü üçüncü bir yol olduğu savı ileri sürülüyorsa; Türkiye’de tek parti döneminin devletçi ekonomi politikası da aynı savlarla ortaya konulmuştur.

1929 Dünya Büyük Ekonomik Krizi’nin, dünya kapitalist sistemini temellerinden sarsması, Türkiye’de de serbest ticarete, liberal politikalara duyulan güveni ciddi biçimde sarsmıştır. Türk ekonomisini ciddi sorunlara sürükleyen bu kriz, resmi çevrelerde kapitalizmin ihraç ettiği bir felaket, liberal politikaların zorunlu bir sonucu olarak görülmüştür.⁴⁶³ İşte 1930’da Büyük Kriz’den korunmak amacıyla alınan önlemler dışında uygulama alanı olmayan, 1932’ye kadar geçerli sayabileceğimiz sınırı ve tanımı belirsiz olan devletçilik, kimi zaman emperyalizm

⁴⁶¹ Ç. Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, a.g.e., 147-148. Kurulması planlanan fabrikalar Anadolu’ya dağıtılmıştı. Çünkü devlet görece gelişmiş kuzeybatı Anadolu ile Anadolu’nun gelişmemiş bölgeleri arasındaki uçurumu kapatmayı amaçlamaktaydı. Öteki bölgelerin de gelişmesi için, devlet sanayi planını tüm Anadolu’ya dağıttı. İzlenecek olan strateji, İç Anadolu’daki Kayseri ve Malatya gibi merkezlere fabrika kurmaktır. Bunun sonucu olarak bütün bölgenin zaman içerisinde gelişeceği umuluyordu. F. Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, a.g.e., 140.

⁴⁶² Afetinan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*, a.g.e., 17.

⁴⁶³ K. Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, a.g.e., 100.

ile kimi zaman da anarşi ile aynı anlamda kullanılan liberalizmin istenmemesi anlamına gelmiştir.⁴⁶⁴ Bu yöndeki görüşlere, önceki sayfalarda Ekonomi Bakanı Mustafa Şeref Bey'in ağzından değinilmişti.

C.H.P.'nin Mayıs 1935'te yapılan dördüncü kurultayında Parti Genel Sekreteri Recep Peker de, devletçiliğin açıkça liberalizm karşıtlığı olduğunu belirtmiştir. Peker liberalizmin karşısına koyduğu devletçiliği şöyle açıklamaktadır: "... biz devletçiyiz filiğ olarak Hükûmetçe de, Partice de devletçiyiz. Buna karşı olanlar (liberallik de serbest olsun) diyorlar. Arkadaşlar; bunun ne demek olduğunu, davanın ehemmiyet ve değerini hepiniz anlarsınız. Liberal sistemi demek, bu gün bu ulusun varlığında gözlerimizi kamaştıran, en büyük muvaffakiyet yollarını kapamak demektir."⁴⁶⁵ Peker, "İnkılab Dersleri Notları"nda da, dünyanın genel gidişatının liberalizmden uzaklaşma yönünde olduğunu savunmaktadır: "İnsanların en basit hakkı olan, kazanma, çalışma işlerinde bile ferdleri başıboş bırakmak zamanının çoktan geçtiği bir devirdeyiz. Devlet, tanzimci elile ticarete müdahale hakkını almıştır. Dünyanın genel gidişi böyledir. Eğer patronsa işçi üzerinde, işçi ise patron üzerinde zarar verici bir tesir yapmasına müsaade etmiyecek bir devirde yaşıyoruz. Kazancı, makul kâr çizgisi içinde tutarak müstehliki korumak ve ulusu teşkil eden insanlar yığınının bu şartlara uydurmak devletin vazifesi olmuştur."⁴⁶⁶ Mahmut Esat

⁴⁶⁴ B. Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)*, a.g.e., III.

⁴⁶⁵ C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Taltası, a.g.e., 46., "Partinin Yeni Programı İçin Kurultayda R. Pekerin Söylevi", *Ülkü*, C. 5, S. 28, (Haziran, 1935), 250. Peker, liberal ekonomi yerine devletçiliğin uygulanmasıyla elde edilen kazançları, konuşmanın devamında dile getirmektedir: "Biz devletçi olmasaydık paramızın bu günkü kıymeti temin edilebilirmiydi? Dış ticaret ve ödeme denklğimiz iç sanayin koruma altında doğması ve yaşaması mümkün olurmuymuydu? Biz devletçi olmasaydık memleket evlâdlarının akıtılmış olan yüce kanları pahasına elde edilen (T)ürk vatanında memleket malı yerine ecnebi malının serbestce satışına yurd kapıları açık kalır, ecnebi malları (T)ürk pazarlarını istilâ ederdi. Bir devletin tam manasile müstakil sayılması için sınırlarının düşman silâhından ve ordusundan mahfuz olması kâfi değildir. Aynı zamanda millî pazarları ecnebi manifaktürün istilâsından da mahfuz kılmak lâzımdır. Bugün rahat yaşıyoruz, yurd kurtulmuştur derken iç pazar ecnebi ürününün istilâsı altında mahvolmağa mahkûm bulundukça yarınımız için en derin yoksulluk ve felâketlerin varlığını sarsacağına şüphe etmemelidir."

⁴⁶⁶ R. Peker, *İnkılab Dersleri Notları*, a.g.e., 68.

Bozkurt da, liberalizm kelimesini kullanmaksızın, devletçiliğin, bireylerin diğer bireyleri sömürmesine engel olabileceğini savunmaktadır. Çünkü devletçi ekonomi politikasının içerdiği “şiddetli kontrol yetkisi” sömürmeyi önleyen bir mekanizmadır. Bozkurt, devletçiliğin (tıpkı korporatizmde olduğu gibi) liberalizm karşıtı olduğunu, ama kapitalizm dışı olmadığını; devletçiliğin sosyal haksızlıkları ve insanın insanı sömürmesini tam olarak ortadan kaldıramayacağını, ama bunları (soygunculuğu) en aza indireceğini belirterek dolaylı yoldan söylemektedir.⁴⁶⁷

Devletçi ekonomi politikası, Türk siyasal seçkinlerinin gözünde sosyalizmden de farklıdır. Bu farklılığı Atatürk, “Medenî Bilgiler” kitabının “vatandaşa karşı devletin vazifeleri” başlığı altında dile getirmektedir. Burada Atatürk şöyle demektedir: “Bizim takibini muvafık gördüğümüz ‘devletçilik’ prensibi, bütün istihsal ve tevzi vasıtalarını fertlerden alarak milleti büsbütün başka esaslar dahilinde tanzim etmek gayesini takip eden ve hususî ve ferdî, iktisadî teşebbüs ve faaliyete meydan bırakmayan sosyalizm prensibine müstenit kollektivizm, komünizm gibi bir sistem değildir.”⁴⁶⁸ Yine Atatürk’ün devletçiliği değerlendirdiği şu sözleri, liberalizmden farklı olduğunu belirttiği devletçiliğin sosyalizmden de ayrı tutulduğunu açıkça ortaya koymaktadır: “Türkiye’nin tatbik ettiği Devletçilik sistemi XIX. asırdanberi sosyalizm nazariyecilerinin ileri sürdükleri fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir.”⁴⁶⁹

1930’lu yıllarda devletçilik çeşitli Türk siyasal seçkinlerinin gözünde, liberalizmden de, sosyalizmden de farklı olan, Türkiye’ye özgü bir “üçüncü yol”

⁴⁶⁷ M. E. Bozkurt, a.g.e., 242-243.

⁴⁶⁸ A. Afetinan, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk’ün El Yazıları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1969.

⁴⁶⁹ Afetinan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*, a.g.e., 15.

olarak görülmüştür.⁴⁷⁰ Bu doğrultuda Cumhurbaşkanı Atatürk, devletçiliğin sosyalizm ve liberalizmden farklı, “Türkiye’nin ihtiyaçlarından doğmuş Türkiye’ye has bir sistem...” olduğunu söylemektedir.⁴⁷¹ Ayrıca gerek devletçilik ilkesinin kuramsal düzeyde biçimlenmesinde, gerek bu ilkenin yorumlanmasında en yetkili kişi⁴⁷² olarak gözüken C.H.P. genel sekreteri Recep Peker de, Parti’nin 1935 yılında yapılan dördüncü kurultayında; devletçiliğin, liberallerin ve sosyalistlerin yorumladıklarından farklı olduğunu açıklarken, devletçiliğin bu iki sistemden ayrı olduğunu anlatmaktadır.⁴⁷³

Buraya kadar yapılan çözümlemelerden de anlaşılacağı üzere, Türkiye’de devletçilik ilkesinin anlaşılış biçimi, korporatist düşüncede savunulan, liberalizmden ve sosyalizmden farklı olmak ve bu ikisinden ayrı kendine özgü bir “üçüncü yol” olmak savlarıyla örtüşmektedir. Peki, Türkiye’de devletçilik ilkesinin, korporatizmin söz konusu bu savlarıyla örtüşmesi, devletçiliği korporatist yapmakta mıdır? Bu soruya kesinlikle hayır yanıtı verilmelidir. Çünkü korporatizmin en belirgin özelliklerinden biri de, liberalizm ve sosyalizmden farklı bir üçüncü yol olma savını gerçekleştirirken, ekonomik ve siyasal örgütlenmede işlevsel, yani mesleki örgütlenme ve temsil esasını benimsemiş olmasıdır. Oysa dönemin siyasal seçkinleri arasında mesleki temsili savunanlar bulunmasına karşın, Türkiye’de genel kabul gören ve uygulanan biçimiyle devletçilik ilkesinde, mesleki esasta örgütlenme ve

⁴⁷⁰ L. Köker, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, a.g.e., 180.

⁴⁷¹ Afetinan, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti’nin Birinci Sanayi Planı 1933*, a.g.e., 15.

⁴⁷² K. Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, a.g.e., 110.

⁴⁷³ “Arkadaşlar; yeni programda devletçiliğin tarifini açık bir hale koyuyoruz. Eski programdaki tarifte (Hususî teşebbüs serbesttir, devlet de iktisadî bakımdan istediği şeyleri yapmakta serbesttir) diyorduk. Sağımızdaki koyu liberal fikirdekiler ikinci cümleyi almadan diyorlar ki bana Devlet karışmaz. Benden ne hesap sorabilir, ne beni kontrol edebilir. Ne yapacağım işin mahiyetini, ne kullanacağım ilk maddeyi, ne müstehlikten isteyeceğim fiatı, ne kullandığım işçinin hakkını sorabilir.

Öte tarafta bir kızıl Marksist de her şeyi devletin yapacağını, hususî teşebbüse bir şey bırakılmayacağını ifade ediyor. Hakikat ne öyle, ne de böyledir.” *C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tatalgası*, a.g.e., 48., *C.H.P. Genel Sekreteri R. Pekerin Söylevleri*, a.g.e., 16. ve “Partinin Yeni Programı İçin Kurultayda R. Pekerin Söylevi”, *Ülkü*, C. 5, S. 28, (Haziran, 1935), 253.

temsil düşüncesi bulunmamaktadır. Devletçiliğin, korporatizmin liberalizm ve sosyalizmden farklı, kendine özgü bir üçüncü yol olma savlarıyla örtüşmesini ise; çeşitli nedenler sonucunda sosyalist çözüm yolunu benimsemeksizin, dönemin kriz içerisinde bulunan liberalizmi dışında bir gelişme politikası arayışına yönelmesine bağlamak yerinde olacaktır. Liberalizmin ürettiği krizlere duyulan tepki sonucunda, sosyalizme yönelmeksizin, yani kapitalizm dışına çıkmaksızın çözüm aranması, hem esasen korporatizmde, hem de devletçi ekonomik arayışlarda ortak savların benimsenmesine yol açmıştır.

b) Türk Siyasal Düşününde Korporatist İzler

C.H.P.'nin korporatizmle ilişkilendirilen temel ilkelerinin çözümlendiği bir önceki bölümde, söz konusu ilkelere içkin olmaları dolayısıyla resmi olarak kabul görmüş olan korporatist izler ortaya konulmuştu. Bu bölümde ise, C.H.P.'ye ve sonrasında da devlete mal olarak resmiyet kazanan ilkeler değil, tek parti dönemi Türkiye'si'nin düşün hayatında, siyasal seçkinler ve aydınlar üzerindeki korporatist düşüncenin izleri, etkileri çözümlenecektir. Bu doğrultuda belirtilmelidir ki, tek parti döneminin kimi siyasal seçkinleri ve aydınlarına hâkim olan korporatist düşünceler, resmi düzeyde kabul görmemekte, hatta iktidarın siyasasına ters düşmektedir.

Sistematik ve bütünsel bir korporatist düşünce Cumhuriyet'in tek parti döneminde iktidarın resmi görüşü ya da siyasası olmasa da, korporatist düşüncenin kimi izlerinin Türk düşün yaşamında ve Türk siyasal seçkinleri üzerinde ciddi etkisi olduğu gözlenmektedir. 1930 sonrası dönemin siyasal düşün yaşamındaki korporatist izler ancak, dönemin siyasal düşününde önemli yere sahip olan ve korporatist düşünceyle ilişkilendirilebilecek çeşitli parametrelerin çözümlenmesi ile ortaya

konulabilir. Bu parametreler liberalizm, sosyalizm ve sınıf çatışmalarının eleştirisi ve mesleki temsilin savunulmasıdır.

1- Liberalizme Yönelik Tepki ve Eleştiriler

Milliyetçilik ve devletçilik ilkeleri içerisinde de değinilen liberalizm ve sosyalizm eleştirileri, 1930'ların düşün yaşamı içerisinde sık sık gündeme gelmiştir. Özellikle 1930'lar hem Cumhuriyet yönetiminin, hem de yerli özel sermayenin liberalizme karşı tavrı aldığı bir dönemdir.⁴⁷⁴ Liberalizme yönelik tepki ve eleştirelilik o dereceye varmıştır ki, kimi basın organlarında liberalizm “afetlerin en büyüğü” olarak nitelendirilmektedir.⁴⁷⁵ Recep Peker de bu doğrultudaki görüşlerini açıkça dile getirmektedir. “Hayata yeni doğmuş olan Türkiye Devleti'nin hayatı için liberalizm çok fena ve çok zararlı bir unsurdur. Bugün liberalizm demek hukuk bakımından bir anarşi ve ekonomi bakımından da bir kısım yurttaşları diğer yurttaşlara istismar ettirmeye ... açık bir kapı demektir. Bu sadece yeni ve nizamlı ... bir devlet kurup işletmek yolunda olan bizler için değil, asırlık devletler için bile bir afettir...”⁴⁷⁶

Liberalizme karşı alınan tavır, o dönemde yapılan liberalizm tanım ve değerlendirmelerinde de gözlenmektedir. Örneğin Ahmet Hamdi Başar, liberalizmi; dünyanın ilk sanayileşmiş ülkesi olan ve dünyanın en önemli yerlerini sömürgesi

⁴⁷⁴ Liberalizme, daha doğrusu kontrolsüz bir kapitalizmin kurulması ve yerleşmesine karşı, Cumhuriyetin önde gelenleri arasında baştan beri var olan tedirginlik ve kuşku, zamanla kaybolmamış, giderek artmış ve özellikle 1930'larda açık bir tavır haline gelmiştir. Yerli özel sermayenin liberalizme karşı tavrı da 1930'larda belirginlik kazanmıştır. Özel kesim başından beri destek, teşvik ve korunma istemiştir. Rekabet karşısında kalmaktan hoşlanmamıştır. B. Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, a.g.e., 135.

⁴⁷⁵ 25 Temmuz 1931 tarihli Cumhuriyet'te Yunus Nadi şunları yazmaktadır: “İktisadî sahada herşeyi kendi hâline başıboş bırakmak demek olan liberal mektep meğer bugünlerde âfetlerin en büyüğü demekmiş. Bir memlekette kıtlık olduğu zaman işleri olurlarına bırakmak nasıl vaziyeti kurtaramıyorsa dünyada bolluk olduğu zaman dahi hal hemen hemen bundan ibaret oluyor...” B. Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)*, a.g.e., 16.

⁴⁷⁶ B. Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, a.g.e., 140.

haline getiren İngiltere'nin ürettiği bir istismar aracı olarak tanımlamaktadır.⁴⁷⁷ Başar'a göre liberal esasların ve demokrat yönetimin insanların yararı için gerekli olduğu düşüncesi tüm milletlere aşılanırken, İngiltere gibi sanayileşmiş ve sömürgeci ülkeler bu bahane ile kendi ülkelerini zenginleştirmenin yolunu bulmuştur. Örneğin İngiltere, kendi sömürgelerinde ve Türkiye gibi geri kalmış tarım ülkelerinde kapütilyasyonlardan yararlanarak, ulusal sanayinin gelişimini engelleme, oraların ticaretini elinde tutma, sömürgelerinden aldığı vergilerle kendi adalarını zenginleştirme, kendi ürünlerini bütün dünya piyasalarında ve özellikle de sömürgelerinde satma olanağını elde ettikten sonra liberalizmi savunmuştur. Liberalizmin bu bireyci kuramlarına, serbest ticaret ve sanayi taraftarlarının bilimsel değerlendirmelerine dünya tamamen inanmış ve uymuştur. Hatta Türkiye gibi çok sonradan gelişmeye çalışan milletler bile, ülkelerinin gelişmesi için tek aracın serbest ticaret ve serbest çalışma olduğuna, özgürlük ve demokrasi ilkelerine uyuldukça, gelişme ve refahın sağlanacağına büyük bir inanç duymuşlardır. Oysa liberalizm sömürgeleri ve tarım ülkelerini sömürmek için sanayileşmiş ve sömürgeci ülkeler tarafından sadece bir araç olarak kullanılmıştır.⁴⁷⁸ Bu doğrultuda Türkiye de liberalizmin, yani “serbest mübadele” rejiminin kurbanı olmuş bir ülkedir. Öyleyse Türkiye'nin bu eski rejime dönmemesi, yani bu yöndeki uluslararası anlaşmalara girmemesi, gümrüklerini kaldırmaması gerekmektedir. Bu yapılmazsa,

⁴⁷⁷ A. H. Başar, *Değişen Dünya*, İstanbul, Kenan Basımevi, 1941.

⁴⁷⁸ A. H. Başar, *İktisadî Devletçilik*, C. I., İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1931, 33-34. Sanayileşmiş, sömürgeci ülkeler, liberalizm ile tarım ülkelerini ve sömürgelerini sömürürlerken, o ülkelerdeki kimi sınıfları aracı olarak kullanırlar. “Eşraf, mütehayyızan, tüccar fabrikatör” gibi sıfatlar taşıyan, köylü, amele gibi üretici sınıflar ve seçim esasına dayanan tüm siyasal etkinlikler üzerinde büyük etkisi bulunan bu sınıflar, tarım ülkelerinde ve sömürgelerdeki en güçlü sınıflardır. Başar'a göre liberalizmin bu aracı sınıflar ile gerçekleştirdiği sömürü mekanizmasının ayrıntıları için bakınız, A. H. Başar, *İktisadî Devletçilik*, C. I., a.g.e., 35-36.

kapütilyasyonların kaldırılmasından önceki duruma düşülebilir.⁴⁷⁹ 1930'ların tek partili Türkiye'sinde liberalizm, sadece uluslararası bir sömürü mekanizmasını temsil etmesinden dolayı değil, liberal öğretinin dayandığı bireycilik açısından ve ekonomik ve siyasal liberalizmin yarattığı çeşitli olumsuzluklar açısından da eleştirilmiştir.

Dönemin iktidarına bağlı olan *Ülkü* dergisinde, bireyciliğin temelden yanlış olduğu dile getirilmektedir. Bireycilik o kadar yanlıştır ki, bireycilik temel ilkelerini ortaya atmakla beraber, bunları hiçbir zaman ve hiçbir yerde tam olarak uygulayamamıştır. Anarşi halinde bir toplum hayatı uygulanabilir olmadığından, bireycilik de uygulanabilir değildir.⁴⁸⁰ Zaten I. Dünya Savaşı'nın sonunda, 19. yüzyıla hâkim olan bireyci zihniyet hem ekonomik, hem de siyasal alanda son bulmuştur. I. Dünya Savaşı sonrasında ekonomik ve sosyal koşulları, liberalizmin birey hak ve özgürlüklerinin sınırlanmasını gündeme getirmiş, birey hak ve özgürlükleri düşüncesi, yerini sosyal hak düşüncesine bırakmaya başlamıştır. Bu yeni anlayış doğrultusunda birey toplumsallaştırılmış, bireyin faaliyet ve amaçları toplumun amaçları hedeflenerek düzenlenmeye başlamıştır. Artık birey hak ve özgürlüklerinin üzerinde, devlet tarafından temsil edilen toplum çıkarı yer almıştır.⁴⁸¹ Şüphesiz bu yöndeki değerlendirmeler, tek parti yönetiminin politikalarında da yansıma bulmuştur.⁴⁸²

Ayrıca bireyciliğin ekonomik alandaki yansıması, yani ekonomik liberalizm de çeşitli açılardan, örneğin bireysel çıkarların önceliği, rekabetin gerekliliği ve

⁴⁷⁹ A. H. Başar, *İktisadî Devletçilik*, C. II., İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1933, 59.

⁴⁸⁰ Aydoslu Sait, "Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat 2", *Ülkü*, C. I, S. 4, (Mayıs, 1933), 282.

⁴⁸¹ N. E. Sümer, a.g.e., 109.

⁴⁸² C.H.P. Genel Sekreteri Recep Peker, yaptığı radyo konuşmasında bunu açıkça ilan etmiştir: "Amme haklarında anarşiyi besliyen, ekonomide ulusal çalışmayı yıpratın ve ulus yığınını istismar eden liberalizme karşı cephemizi daha sıklaştırıyoruz. Haklarda hürriyetin sınırını, devlet varlığının otorite sınırı içine alıyoruz. Teklerin ve hususî toplulukların faaliyetini genel menfaatlere aykırı olmamak kaydıyla bağlıyoruz." C.H.P. Genel Sekreteri R. Pekerin *Söylevleri*, a.g.e., 3. ve B. Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası Cilt II*, a.g.e., 283.

ekonomik yaşamın kendiliğinden düzenlenmesi konularında eleştirilmiştir. Atatürk, özel çıkarın, genel çıkar ile çelişki halinde olduğunu belirtmektedir. Çünkü özel çıkarlar rekabete dayanırlar. Oysa Atatürk'e göre sadece rekabetle ekonomik düzen kurulamaz. Serbest rekabetin, kuvvetlilerin zayıfları istismar etmesi gibi toplumsal sakıncaları vardır. Ayrıca bireyler bazı büyük ortak çıkarları gerçekleştiremezler.⁴⁸³ Peker'e göre de ekonomik liberalizmin kâr ihtirası, işçiyi, tüketiciyi ezmeyen bir ölçüde tutulabilseydi, insanlığın bu günkü acılarının ve sınıf kavgalarının büyük bir kısmı ortaya çıkmazdı.⁴⁸⁴ Liberalizmin, zaman içerisinde ve gereklilikler doğrultusunda ekonomik yaşamın kendiliğinden düzenleneceği varsayımı da gerçekçi bulunmamaktadır. A. H. Başar, ekonomik yaşamın kendi kendine düzenlenmediğini, ekonomik alanın ancak devlet eli ile düzenlenebileceğini belirtmektedir.⁴⁸⁵ Ekonomik liberalizm dayandığı ilkeler açısından eleştirilirken, sosyalizmin gelişmesi gibi ürettiği bir takım sonuçlar açısından da eleştirilmiştir. Peker sosyalizmin gelişmesi ve yayılmasındaki etkenlerden birinin, liberalizmin sanayi alanındaki olumsuzluklarını düzeltme, iyileştirme yoluna gitmemesi, hatta giderek bu alandaki olumsuzluklarını artırması olduğunu ileri sürmüştür. Tüm bu olumsuz gidişe, giderek kendi aleyhine gelişen bu duruma rağmen ekonomik liberalizm, tüketicinin ve işçi sınıfının haklarını kollayıcı orta yolcu bir anlayışa bile yanaşmamıştır. Kendi aleyhine mücadele arttıkça, ekonomik liberalizm de mücadelenin sertliğini artırmıştır. Bu olumsuz koşullar sosyalist olmayan halk tabakalarını da derinden etkilemiş ve ekonomik liberalizme karşı düşmanlık artmıştır.⁴⁸⁶ Tüm bunların sonucunda liberalizm ekonomik alanda, “insanlığı tezada

⁴⁸³ A. Afetinan, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, a.g.e., 46.

⁴⁸⁴ R. Peker, *İnkılab Dersleri Notları*, a.g.e., 72-73.

⁴⁸⁵ A. H. Başar, *İktisadî Devletçilik*, C. I, a.g.e., 58.

⁴⁸⁶ R. Peker, *İnkılab Dersleri Notları*, a.g.e., 36-37.

götürmüş, birbirine hasım kütlelere dağıtmış, kapitalist ve proleter sınıflarına ayırmış ve ... (M)a(r)ksist politikacı ve komitecilere yol açmış” tır.⁴⁸⁷

Liberalizmin siyasal yönü olan siyasal liberalizm de, tek parti yönetiminin siyasal seçkinlerinin büyük bir kısmınca eleştirilmiştir. Siyasal liberalizm eleştirileri en belirgin biçimde Recep Peker’de görülmektedir. Çoğulculuğa dayalı liberal demokratik rejimleri eleştiren Peker, liberal tipte çeşitli partilerle çeşitli büyük güçlükleri başarmak zorunda olan devletlerin, güçlü ve düzenli biçimde çalışmasının olanaksız olduğunu söylemektedir. Çünkü “liberal devlet tipi”, “anarşik ve istismarcı siması ile” ve “karma karışık kaprislerle dolu çeşidli partileri ile” güçlü ve düzenli çalışmayı gerçekleştiremez.⁴⁸⁸ Peker “liberal devlet tipinin ve klâsik parlamentarizm’in ulus kuvvetlerini parçalıyan anarşik durumu içinde, yurddaşlar arasında, particilik ve memleketcilik gibi, sunî bir tasnife yol açıldığını (v)e her biri yurd menfaatlerinden ziyade şahıs ve zümre faydasını güden çeşidli partiler”⁴⁸⁹ ortaya çıktığını belirtmektedir. Ayrıca siyasal liberalizm sınıf çatışmalarına göz yumması nedeniyle de ulus birliğini bozmaktadır. “Liberal devlet tipi içinde işçi sınıfı ve patron sınıfı, bunun daha geniş manasile proleter ve burjuva sınıfları iki düşman cephe halinde birbirine karşı çarpışıp dururlar. Bunlar; millet birliği gibi büyük ve mukaddes davânın yanında hiçbir kıymeti olmıyan ve millet varlığını tahrib eden zehirli telkinler mahsulü sunî bir heyecanın vecdi içinde vuruşup dururlar. ... bu yüzden memleket kendi içinden dağılmak tehlikesine maruz kalır.”⁴⁹⁰ Peker, siyasal açıdan olumsuzluklarını serimlediği liberalizm yerine neyi tercih edeceklerini de ortaya koymaktadır. “Biz liberal devlet tipinin tanıttığı, hergün bir karışıklıkla

⁴⁸⁷ Aydoslu Sait, “Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat 2”, a.g.m., 276.

⁴⁸⁸ R. Peker, *İnkılab Dersleri Notları*, a.g.e., 102.

⁴⁸⁹ “R. Peker’in Partililerle Bir Konuşması”, *Ülkü*, C. 7., S. 39, (Mayıs, 1936), 161.

⁴⁹⁰ “R. Peker’in İş Kanununu İzahı”, *Ülkü*, C. 7., S. 41, (Temmuz, 1936), 326 (285).

devletin durumunu, ileri gidişini, hızını bozan, yurddaşları birbirine düşüren, bütün geri ve fena tohumların yeşermesine yol açan nizam ve birlik düşmanı klâsik demokrasi yerine, yurddaş zekâsının beslenip açılmasına da yol veren sevgiye ve inana dayanan disiplinli bir beraberliği üstün sayıyoruz.”⁴⁹¹

İki dünya savaşı arası dönemde dünyada olduğu gibi, özellikle 1930’lardan itibaren Türkiye’nin tek parti yönetiminin siyasal seçkinlerinin gözünde de, gerek kuramsal dayanakları, gerek siyasal ve ekonomik alandaki yansımaları eleştirilen liberalizmin çökmekte olduğuna dair görüşler yaygınlaşmıştır. C.H.P. Genel Sekreteri Peker, Parti’nin 1935 yılında yapılan dördüncü kurultayındaki söylevinde, tarihsel süreçte feodalizmden kapitalizme (daha doğrusu feodal devlet tipinden liberal devlet tipine) geçişin kısa bir özetini yapmıştır. Bu özet içerisinde Peker, liberal devlet tipinin, gerek içerisindeki sınırsız özgürlükler, gerekse de ekonomik alanda istismara yol açması gibi üretmiş olduğu çelişkiler nedeniyle sürdürülemez hale geldiğini belirterek, batan feodal devletin yerine gelen liberal devletin de dünyanın her yerinde çökmeye başladığını ve yerine çeşit çeşit devlet tiplerinin kurulmakta olduğunu ileri sürmüştür.⁴⁹² Yine benzer biçimde, Şubat 1937’de anayasanın değiştirilmesi görüşmeleri sırasında Peker “Bugün liberalizm her yerde ya çökmüş tarihe intikal etmiş veyahutta sarsıntı nöbetleri içinde can çekişmektedir.”

⁴⁹³ demektedir. Ahmet Hamdi Başar da, 1931’de basılan “İktisadî Devletçilik”in birinci cildinde, liberalizmin iflasın arifesinde olduğunu, hiçbir teşebbüse

⁴⁹¹ C.H.P. Genel Sekreteri R. Pekerin Söylevleri, a.g.e., 5-6.

⁴⁹² C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tatalgası, a.g.e., 46-47., “Partinin Yeni Programı İçin Kurultayda R. Pekerin Söylevi”, *Ülkü*, C. 5, S. 28, (Haziran, 1935), 250-251. ve B. Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası Cilt II*, a.g.e., 288-289. Peker’e göre feodal devletten sonra gelen liberal devletin yıkılışı, ulusal devletin doğuşu dönemini getirmiştir. Kimileri çöken liberal devletin yerine sınıf devletinin geleceğini ileri sürse de, Peker, liberal devlet yerine kurulacak olan sınıf devletinin, en sonunda doğru yolu bularak ulusal devlet yoluna gireceğine inanmaktadır. (Aynı sayfalarda)

⁴⁹³ B. Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, a.g.e., 140. ve B. Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)*, a.g.e., 46-47.

girişemeyecek durumda bulunduğunu, artık yeni müesseseler doğuramadığını, asıl çabasının var olan müesseseleri korumaktan ibaret olduğunu ileri sürmektedir.⁴⁹⁴

Pek çok yönden eleştirilen ve tüm dünyada artık çökmekte olduğu sık sık dile getirilen liberalizm, kısa sürede bağımsız kalkınmayı ve sanayileşmeyi amaçlayan Cumhuriyet rejiminin, 1930'ların başlarından itibaren kesin olarak benimseyebileceği bir sistem olmaktan çıkmıştır. Bundan böyle Milli İktisat anlayışı doğrultusunda kalkınma ve sanayileşme, ekonomik ve siyasal liberalizm ile uyuşmayan devletçi ekonomi politikasıyla gerçekleştirilecektir. Bu doğrultuda 1930 yılının Ağustos ayında Başbakan İsmet İnönü şunları söylemiştir: “Liberalizm nazariyatı bütün memleketin güç anlayacağı bir şeydir. Biz iktisadiyatta hakikaten mutedil devletçiyiz. Bizi bu istikamete sevk eden, bu memleketin ihtiyacı ve bu milletin fı(t)ri temayülüdür.”⁴⁹⁵ Devletçi ekonomi politikalarının artık yerleşmeye başladığı 1930'lu yılların ortalarında, çeşitli yazılarda ya da yapılan tartışmalarda, getirilen devletçi ekonomi politikalarının, eleştirilen ve reddedilen liberal ekonomi politikalarından, sanki siyahla beyaz gibi birbirinden ne kadar farklı olduğu açıkça ortaya konulmaktadır.⁴⁹⁶ 1936 Haziranında Ekonomi Bakanı Celal Bayar, devletçi ekonomi politikalarıyla yoluna devam eden Milli İktisat'ın, liberalizmi ne kadar dışladığını açıkça dile getirmektedir: “Liberalizmi -Dilim dahi dönmüyor bu kelime

⁴⁹⁴ A. H. Başar, *İktisadî Devletçilik*, C. I., a.g.e., 38. Ancak Başar, İktisadî Devletçilik'in dördüncü kitabı olan *Değişen Dünya*'da, I. Dünya Savaşı sonrasında Rusya, Almanya ve Türkiye'de kapitalizmi tasfiye eden devrimlerin yapıldığını ileri sürmektedir. A. H. Başar, *Değişen Dünya*, a.g.e., 28-29. Rusya'da kapitalizmi tasfiye eden Bolşevik devriminin gerçekleştiği doğrudur, ancak Almanya ve Türkiye'de böyle bir devrim gerçekleşmemiştir. Almanya'da Nazilerin uyguladığı politikalar ve Türkiye'de uygulamaya konulan devletçi ekonomi politikaları, ekonomik liberalizm ile uyuşmayabilir ama kapitalizmi tasfiye anlamına gelmemektedir.

⁴⁹⁵ B. Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası Cilt I*, a.g.e., 101., B. Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, a.g.e., 126. ve B. Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)*, a.g.e., 9.

⁴⁹⁶ Örneğin, liberalizm ve çalışma yaşamı konusuyla ilgili olarak, Mahmut Esat Bozkurt'un 1935 Haziranında yazdığı bir yazı ile 1936 Haziranında İş Kanunu görüşülürken Konya Mebusu Ali Rıza Türel vurguladıkları buna ilginç birer örnektir. Ayrıntılı bilgi için bakınız, B. Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, a.g.e., 81-82.

bana okadar yabancı geliyor- yıkaraktan memleketimizde kudümlü bir ekonominin esaslarını kurmak istiyoruz. ... yeni prensiplere doğru gidiyoruz. Bu yeni prensiplerde, nihayet memleketimiz bir tecrübe geçirecektir. Fakat bizim kanaatimiz şudur ki, bu tecrübe de mutlak surette müspet bir netice verecektir.”⁴⁹⁷

2- Sosyalizme Yönelik Tepki ve Eleştiriler

Cumhuriyet rejiminin siyasal seçkinlerinin gözünde, liberalizmin yanı sıra sosyalizm de eleştirilen bir akımdır. Ancak dönemin devlet adamlarının yazılarında ve söylevlerinde liberalizme yönelik eleştireliliğin daha ağır bastığı görülmektedir. Cumhuriyeti kuran kadroların gözünde liberalizm emperyalizm ile özdeşleştirilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nu bağımlılığa, yarı sömürge olmaya ve sonrasında da dağılmaya götüren süreç, Batı kapitalizminin ve Batı kapitalizminin dayattığı liberal politikaların sonucudur. Ayrıca Cumhuriyet’in 1920’ler boyunca benimsediği görece liberal ekonomi politikaları, rejimi kuran kadroların amaçladığı bağımsız ulusal kalkınmayı sağlayacak temelleri sağlamaktan uzak kalmıştır ve bu nedenle tepki duyulmaktadır. Tüm bunların yanı sıra Cumhuriyeti kuran kadroların liberalizme karşı duydukları şüphe, iki dünya savaşı arası dönemde Batılı kapitalist ülkelerde dahi liberalizmin eleştirilmesi ve gözden düşmesi ile de beslenmiştir. Bu gibi nedenlere bağlı olarak, liberalizm eleştirileri, sosyalizm eleştirilerine oranla daha yoğun ve kapsamlı olmuştur. Sosyalizme yönelik eleştirilerin, liberalizme yönelik eleştirilere oranla daha az yoğunluk taşımasının nedenleri arasında; daha en başından beri sosyalizmin Türkiye için ciddi bir seçenek olarak ortaya çıkamaması da yer

⁴⁹⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt. 12, 76. İctima, 9.6.1936. 145.

almaktadır.⁴⁹⁸ Türkiye, bu çalışmanın kapsadığı dönemin sonu olan 1945 yılına kadar, siyasal yaşama ciddi biçimde damgasını vurabilecek bir sosyalist hareketin dayanacağı sosyo-ekonomik ve sosyo-politik temellere sahip olmamıştır. Sosyalizm, Sovyetler Birliği'nden yardım alınan dönemde dahi Cumhuriyet'i kuran kadroların gözünde hiçbir zaman, yönelinecek bir seçenek olarak görülmemiş, bu yöndeki girişimler bastırılmıştır. Ancak Cumhuriyet'in yönetici kadroları, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye gerek ulusal kurtuluş mücadelesi sırasında, gerekse de devletçi ekonomi politikalarıyla sanayileşme çabaları sırasında verdiği parasal ve teknik destek nedeniyle, sosyalizme yönelik eleştirilerde çok ileriye gitmemiştir. Her ne kadar sosyalizmin Türkiye'ye uygun olmadığı dile getirilse de, sosyalizmi benimseyen Sovyetler Birliği'yle o dönemde yakın ilişkilerin olması, dostane ilişkilerin bulunduğu bu ülkenin gücendirilmek istenmemesi⁴⁹⁹ ve Türkiye içinde rejimin temellerini sarsabilecek oranda kuvvetli bir sosyalist muhalif hareketin bulunmaması, sosyalizme yönelik eleştirilerin belli bir seviyede kalmasına yol açmış olmalıdır. Elbette sosyalizme yönelik eleştirilerin, liberalizme yönelik eleştiriler kadar yoğunluk taşımadığının ileri sürülmesi, edimsel olarak var olan sosyalist hareketlerin kontrol altında tutulmadığı ve çoğu zaman da şiddetle bastırılmadığı anlamına gelmemektedir.

Cumhuriyet'in siyasal seçkinlerinin gözünde sosyalizmin en çok eleştirilen yanı, bireysel mülkiyeti kaldırarak kolektif mülkiyetin gerçekleştirilmesini amaçlamasıdır. Bireysel mülkiyetin tamamen kaldırılmasını ve bunun yerine kolektif

⁴⁹⁸ Belge, Türk komünizminin daha doğuşu sırasında Mustafa Kemal Atatürk'ün yürüttüğü bağımsızlık hareketinin başarısıyla boğulduğunu belirtmektedir. M. Belge, "Sol", Çev. Nait Satlıgan, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. I. C. Schick - E. A. Tonak, İstanbul, Belge Yayınları, 1998, 161.

⁴⁹⁹ Mart 1937'de Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras "La Stampa" gazetesine verdiği beyanatta şunları söylemiştir: "Rusya, endüstriyel âlât ve edevatımızı ve ordu teçhizatımızı temin etmiştir. O zaman birçok şekillerde tefsir edilmişti. Fakat size hakikati söyleyeyim. Biz hiçbir zaman Bolşevist olmayacağız, fakat Rusya aleyhine de hiçbir zaman dönmeyeceğiz..." B. Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)*, a.g.e., 46.

mülkiyetin geçmesini, bütün tarih boyunca ve bütün milletler için zorunlu bir dava olarak gören bu tür doktrinler, örneğin Başar’a göre, insanları sabit fikirli olmaya iten ve toplum dinamizmini kabul etmeyen değerlendirmelerdir. Başar tarafından mülkiyet sorunu, temel ve her ülke için aynı öneme sahip bir konu olarak görülmemektedir. Mülkiyet toplum için zararlı bir kurum halini almışsa, bunun sebebi bizzat mülkiyetin kötü bir şey olması mıdır? Marksistler buna doğrudan evet yanıtını vermektedirler. Oysa Marksistlere doğrudan bu yanıt verdiren, 19. yüzyılda hâkim olan kayıtsız şartsız mülkiyet rejiminin toplum hayatında meydana getirdiği suiistimallerdir. Oysa üretim ve değişim ilişkileri yeni bir takım esaslar doğrultusunda düzenlenir ve liberalizmin tüm fenalıkları tasfiye edilirse, yeni düzende gelecek rejimin mülkiyetin lehine ya da aleyhine olmasına gerek kalmaz. Mülkiyet toplum için istismar ve haksızlık aracı ise ortadan kaldırılır, eğer mülkiyet üretim ilişkilerini düzenleme işinde rol almış ise desteklenir.⁵⁰⁰ Bu doğrultuda Cumhuriyet’in siyasal seçkinlerinin pek çoğunun, korporatist düşüncülerde olduğu gibi, liberalizmin ürettiği çelişki ve çarpıklıkları eleştirdikleri, ancak bunları ortadan kaldırmada sosyalizmin kapitalizmin temelinde yer alan mülkiyet ve sermaye ilişkilerini köklü bir biçimde değiştirmeye yönelmesini benimsemedikleri ve hatta bunu şiddetle eleştirerek reddettikleri görülmektedir.

Sosyalizme yöneltilen bir başka eleştiri de, yine korporatist düşünürlere benzer biçimde, belli bir sınıfın hâkimiyetine dayandığı ileri sürülen liberalizm karşında yer alan sosyalizmin de, belli bir sınıfa dayanıyor olmasıdır. “‘Liberalizm’in istinat ettiği, mutavassıt sınıf, yani (burjuva) dır; ‘komonizm’ ise bu sınıfın haricinde

⁵⁰⁰ A. H. Başar, *Değişen Dünya*, a.g.e., 149-151. Başar’a göre zararlı olan mülkiyetin kendisi değil, mülkiyet hakkının liberalizmde olduğu gibi kayıtsız şartsız toplum kontrolünün dışında kullanılmasıdır. Yapılması gereken şey de, başlıca üretim faktörü olan mülkiyeti ve sermayeyi toplum kontrolü altına almaktır. Bu kontrol yöntemlerinin neler olduğu konusunda daha ayrıntılı bilgi için bakınız, (aynı kaynak), 148.

çalış(a)n sınıfa (perolateriya) ya istinat eder. Bu itibarla ‘komonizm’ de diğeri gibi bir sınıf menfaatine göre çalışan ve uğraşan bir sistemdir.”⁵⁰¹

Tek parti dönemi Türkiye’sinde çoğu siyasetçi ve aydın, Batı’daki korporatist düşünürlerde olduğu gibi, liberalizm eleştirilerinde Marksist/sosyalist eleştirilerin çeşitli savlarının haklılığını kabul etmişlerdir, ancak bu Marksizm’in ve sosyalizmin bütünüyle geçerliliğini kabul etmeleri⁵⁰² ve Marksist/sosyalist çözümlere yönelmeleri anlamına gelmemiştir. Bu doğrultuda kimi zaman “Türk Devrimi” ile “Marksist/sosyalist Devrim” arasında karşılaştırmalar yapılarak, farklılıklar ortaya konulmuştur. Örneğin Marksizm’in, toplum anlayışında işçi sınıfının üstünlüğünün kabul edildiği, bu doğrultuda köylünün de işçileştirildiği, toplumun yönetiminin bireysel varlığı silinmeye çalışılan bu işçi kitlesinin diktatörlüğüne verilmesinin amaçlandığı; ekonomide ise bireysel mülkiyetin kaldırılarak, yerine devlet mülkiyetinin konulmasının istendiği; dünya görüşünde de uluslararası olduğu dile getirilmektedir. Buna karşılık, Türk Devrimi bireysel mülkiyeti kabul etmektedir. Köylüyü mülksüzleştirmek yerine, belki de işçiyi mülk sahibi yaparak bir toplum kurmayı amaçlamaktadır. Ülkeyi diktatörlükle değil, tam bir halk hâkimiyeti ile yönetmeyi istemektedir. Milliyetçi Türk devriminin uluslararasılığı ise, milletler arasında barış, medeniyet ve kültür yolunda bir işbirliğini benimsemesi anlamına gelmektedir.⁵⁰³

⁵⁰¹ A. H. Başar, *İktisadî Devletçilik*, C. I., a.g.e., 39.

⁵⁰² Örneğin Başar, Marks’ın çözümleme yönteminin o dönemde sahip olunan veriler ışığında oldukça yetkin olduğunu kabul etmektedir. Marks’ın elde ettiği sonuçların çoğunun olaylara uymadığını, ama bunun Marks’ın yönteminin çürük olduğu anlamına gelmediğini belirtmektedir. Marks’ın yöntemi doğru olsa da, eksiktir. Başar’a göre, kapitalist toplumlarda, Marks’ın önemle üzerinde durduğu sınıf çelişkileri geçerlidir, ama bu birinci ya da tek çelişki değildir. A. H. Başar, *Değişen Dünya*, a.g.e., 99-100.

⁵⁰³ N. Kemal, “İnkılâp İdeolojisinde Halkçılık”, *Ülkü*, C. 3, S. 13., (Mart, 1934), 44. Devletçi ekonomi politikasının gündeme geldiği 1930’dan itibaren, konu üzerine yapılan tüm açıklamalarda bireysel mülkiyetin, bireysel çalışmanın kabul edildiği ısrarla sık sık belirtilmiştir. Bayar Ağustos 1935’te “Türkiye’nin tatbik ettiği devletçilik sistemi 19’uncu asırdan beri sosyalizm nazariyatçılarının ileri

3- Sınıf Çatışması Olgusuna Yönelik Tepki ve Eleştiriler

Türk siyasal düşününde, korporatist düşünceyle ilişkilendirilebilecek ve koşutluk kurulabilecek bir diğer parametre de sınıf çatışması konusunda takınılan tutumdur. Gerek tek parti dönemi Türkiye'si'nin siyasal düşün yaşamında, gerek korporatist düşüncede, sınıf çatışması olgusu olumsuzlanmakta, sınıf çatışmalarına izin verilmemesi amaçlanmaktadır.

Ancak burada Batı toplumları ile Türk toplumu arasındaki sosyo-ekonomik farklılığa dikkat etmek gerekmektedir. Belli bir kapitalistleşme ve sanayileşme eşiğini geçmiş olan Batı toplumlarında sınıfsal kutuplaşma ve sınıf çatışmaları sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yaşamda başat konuma gelmiştir. Böylece, Batı toplumlarında korporatist düşünce, var olan sınıfsal kutuplaşma ve sınıf çatışmalarını olumsuzlayarak; sınıf esasındaki ayrımların ürettiği çatışma yerine, mesleki esasta ayrımın getirdiği işbirliğini önermektedir. Oysa Türkiye, modern anlamda sınıfların çatışmasına yol açacak derecede kapitalistleşmiş ve sanayileşmiş bir sosyo-ekonomik yapıya sahip değildir. Bu nedenle Türkiye'de korporatizm ile ilişkilendirilebilecek sınıf çatışmaları karşında takınılan tutum, Batı'dan farklıdır. Türkiye'de kutuplaşmaya ve çatışmaya yol açacak sınıfların var olduğu reddedilmektedir. Yaşam koşulları açısından birbirlerinden farklı tabakalar, farklı ekonomik sektörlerdeki ya da meslek gruplarındaki kesimler olarak değerlendirilmektedir. Ancak Batı'daki anlamıyla sınıfların ve sınıf çatışmasının Türkiye'de olmadığı ileri sürülmesi, sınıf çatışmalarına karşı tek parti yönetimince önlemler alınmadığı anlamına da gelmemektedir.

sürdüğü fikirlerden alınarak tercüme edilmiş bir sistem değildir” derken ve Kasım 1937’de yeni başbakan olduğunda, “Kemalist rejim, mülkiyet, ferdî mesai ve çalışma kıymetini, ekonomi politikasının esası olarak almaktadır” derken benimsenen yolun sosyalizm doğrultusunda olmadığını bir kere daha açıkça ilan etmiş olmaktadır. B. Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)*, a.g.e., 38 ve 52.

Gerçekten de Türkiye’de Cumhuriyet yönetiminin, önce sınıfların varlığını reddetmeye, sonrasında da sınıfsal farklılıkları ve bunun yansımalarını bastırmaya yöneldiği belirtilebilir.⁵⁰⁴ Bu doğrultuda, başta Mustafa Kemal olmak üzere, çoğu Türk siyasal seçkini 1920’lerden başlayarak ve 1930’lar boyunca Türkiye’de, kapitalist Batı toplumlarından farklı olarak, çıkarları birbirinden ayrı ve bu nedenle de çatışan sınıfların bulunmadığını ileri sürmüşlerdir.⁵⁰⁵ Şüphesiz, Türk siyasal seçkinlerinin bu yöndeki görüşleri, örneğin C.H.F.’nin 1931’de yapılan üçüncü kurultayında kabul edilen Parti programında olduğu gibi, program içerisinde yer alarak resmiyet de kazanmıştır.

Cumhuriyet’in kuruluşundan başlayarak tek parti dönemi boyunca, ülkede çıkarları birbiriyle çatışan sınıfların bulunmadığı yönündeki görüş Türk siyasal düşününde geçerliliğini korumuştur. Ancak devletçi ekonomi politikalarıyla sanayileşmeye yönelinen 1930’lar, toplumsal sınıflar sorununun özellikle ve sürekli C.H.P. gündeminde tutulmasını zorunlu kılmıştır.⁵⁰⁶ Çünkü devletçi ekonomi politikaları ve bu doğrultuda girilen sanayileşme süreci, sınıf çatışmalarının bulunmadığı iddia edilen bir toplumda, er geç bu çatışmalara yol açabilecek sınıfsal dönüşümleri üretecektir. Bu nedenle 1930’larda sınıflar sorunu sürekli gündemde olmuş, sınıfsal ayrışmaları ortaya çıkaracak ekonomi politikaları uygulamaya konuldukça, Türkiye’de çıkarları birbirinden ayrı olan sınıfların varlığı reddedilmiştir.

⁵⁰⁴ A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 189.

⁵⁰⁵ Mustafa Kemal Atatürk’ün bu yöndeki görüşlerine “Halkçılık” başlığı altında değinildiğinden, burada tekrar edilmeyecektir.

⁵⁰⁶ Z. Toprak, “Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu”, a.g.m., 24. Sınıf mücadelelerinin reddiyle ilgili olarak Makal, 1920’ler ile 1930’lar arasında bir ayrım gözetilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Ulusal kurtuluş savaşından yeni çıkan 1920’lerin sınıfsal yapısı ve o dönemde rejimin amaçları, devletçi ekonomi politikalarıyla sanayileşmeye yönelinen 1930’ların sınıfsal yapısı ve o dönemde rejimin amaçları aynı olmadığından; 1920’lerde sınıf mücadelelerinin reddedilmesiyle, bunun 1930’larda yapılması bir tutulmamalıdır. A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 99-100.

1930’larda gerek siyasal seçkinler, gerekse de düşünürler arasında Türk toplumunun sınıfsız bir toplum olduğu yönündeki görüş benimsenmiştir. Örneğin, Ahmet Hamdi Başar, Necmettin Sadak, Mahmut Esat Bozkurt ve M. Saffet Engin bu görüşü savunanlar arasında yer almışlardır.⁵⁰⁷ Türkiye’de sınıf çatışmalarının bulunmadığını ya da Türkiye’nin sınıfsız bir topluma sahip olduğunu savunan bu görüşler genellikle iddialarını, Türkiye’nin, Batı’dan farklı süreçler yaşamasına ve farklı sosyo-ekonomik koşullara sahip olmasına dayandırmaktadır.

Bu doğrultuda kısaca Batı toplumlarının kapitalistleşme sürecine değinen Başar, Türkiye’nin Batı’nın yaşadığı aşamaları yaşamadığını belirtmektedir. Batı’da mülkiyet devletten kuvvetlidir ve kendisini devletin müdahalesinden kurtarmıştır. Oysa Türkiye’de mülkiyet hakları tam anlamıyla kurulmuş değildir. Türkiye’de tüm sınıflar yaşamak ve ayakta durmak için devlete sığınmakta, ondan yardım istemektedirler. Türk milleti öyle bir millettir ki, devlet olmayınca var olamaz. Toplum henüz devlete bağlı tek örgülü bir toplum halindedir. Türk burjuvazisi, memurlardan bile fazla devletin koruyucu kanatlarına sığınmak istemektedir. Devlet koruması olmadan varlığını sürdüremez. Türkiye’de köylü de devletin kendisine yardım etmesini istemektedir ve her sınıftan daha fazla devletçiliğe ve devletin yardımına muhtaçtır. İşçi de açıkça devletin yardımını istemektedir. İşçi grev özgürlüğünü bile pek istememekte, bu özgürlüğü isterken de devletin yardımını beklemektedir.⁵⁰⁸ Başar’ın ortaya koyduğu bu kurgu bağlamında, burjuvazi gibi bir sınıfın diğer sınıfları ve hatta devleti hegemonyası altına aldığı Batı’dan farklı olarak, Türkiye’de sınıfların birbirleriyle çatışması bir yana, var olabilmek için hepsinin devlete sığınmak istediği anlaşılmaktadır.

⁵⁰⁷ Z. Toprak, “Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu”, a.g.m., 27-29.

⁵⁰⁸ A. H. Başar, *Demokrasi Buhranları*, İstanbul, Türkiye Basımevi, 1956, 34-37.

Başar “Değişen Dünya” adlı eserinde “sınıflı toplum” ve “sınıfsız toplum” ayrımı yapmaktadır. Başar’a göre sınıflı toplum; üretim araçlarının ve sermayenin azınlık bir sınıfın eline geçmesi ve onun tahakküm ve mülkiyetinde kalarak, toplumun bu sınıf tarafından yönetilmesi demektir. Sınıfsız toplum ise, bütün üyeleri eşit olan, hepsi yapılmış üretimden aynı oranda hak sağlayan insanlardan oluşan hayali bir topluluk değildir. Çünkü böyle bir şeyin kuramdan, uygulamaya geçirilebilmesi olanaksızdır. O halde sınıfsız toplum; üretim gücü ve sermayenin bir azınlık sınıfın elinde ve toplumun da onun tahakkümü altında kalmadığı, buna karşılık bu gücün çoğunluğun malı olduğu veya emri altına girdiği toplumdur.⁵⁰⁹ Bu tanımlamalar bağlamında, Başar sınıflı toplumun ortadan kalkmasını ve sınıfsız toplumun kurulmasını istemekte, sınıflı toplumun üreteceği sınıf çatışmalarını reddettiğini ortaya koymaktadır.

1933 yılında Hüseyin Cahit Yalçın, Batı ile Türkiye’yi ekonomik bakımdan karşılaştırarak Türkiye’de Batı’daki gibi sınıfların ve sınıf çatışmalarının bulunmadığını savunmaktadır. Yalçın’a göre Avrupa’da büyük bir sermaye birikimi, ileri düzeyde bir sanayi, mülkiyete sahip olan bir sınıf ile buna sahip olmayan bir sınıf vardır ve bu iki sınıf birbirleriyle ölüm kalım savaşı içerisindeyler. Türkiye’de ise bunlardan hiçbirisi bulunmamaktadır. Hatta Türkiye’de kapitalizm ve sanayileşme hareketi başlamamış sayılabilir. Bu bağlamda sermayedar ve işçi sınıflarından da bahsedilememektedir.⁵¹⁰ Sermayedar ve işçi sınıfı gibi modern çağa özgü sınıfların bulunmadığı bir yerde de, Batı’da olduğu gibi sınıf çatışmaları görülmemektedir.

Nusret Kemal de Batı toplumlarıyla Türk toplumu arasındaki farka değinerek, Türkiye’de sınıf çatışmalarına yol açacak oranda, toplumsal kesimler arasında fark

⁵⁰⁹ A. H. Başar, *Değişen Dünya*, a.g.e., 147.

⁵¹⁰ H. Cahit, “Bizde iktisadî devletçilik Avrupada iktisadî devletçilik”, *Fikir Hareketleri*, S. 5., (1933), 4.

bulunmadığını ileri sürmektedir. Ona göre dönemin toplumları, bir şehir ve sınıf toplumudur ve yüksek, orta ve aşağı tabakalardan oluşmaktadır. Ancak bu tabakalar arasındaki fark Türkiye’de toplumsal bir tehlike oluşturmayacak kadar azdır ve ülkede orta tabakanın çoğunlukta olması dengeyi sağlamaktadır. Aristokrasi gibi yüksek bir tabaka Türkiye’de kalmamış gibidir. Ayrıca Türkiye’de büyük sermayedarlar, büyük bir işçi kitlesi, büyük bir memur kitlesi de bulunmamaktadır.⁵¹¹

Türkiye’nin sınıfsız bir topluma sahip olduğu ve ülkede sınıf çatışmalarının bulunmadığı yönündeki görüş dönemin çoğu siyasal seçkinleri ve aydınlarınca benimsenmişse de, şüphesiz böyle düşünmeyenler de bulunmaktaydı.⁵¹² Ancak bu kesim hem çoğunlukta, hem de iktidar konumunda olmamıştır.

Türkiye’de sınıfların ve sınıf çatışmalarının olmadığı yönündeki görüşlerle çelişecek biçimde, ülkede sınıf çatışmalarına izin verilmemesi, bunun için gerekli önlemlerin alınması yönünde görüşler de ileri sürülmüş, tek parti yönetimi bu yönde ciddi adımlar atmıştır. Demek ki iktidar, sınıfsal kutuplaşma sonucu sınıf çatışmalarının yaşanmamasını istemektedir ve bu resmi görüş haline getirilmiştir. Ancak devletçi ekonomi politikalarının uygulanması sonucunda er veya geç söz konusu sınıfsal kutuplaşmanın ve buna bağlı çatışmaların patlak vereceği beklendiğinden gerekli önlemler alınmak istenmiştir.

Dönemin siyasal seçkinleri sınıf çatışmalarına yol açılmaması konusunda dikkatli olunması gerektiğini dile getirmektedirler. İzmir Mebusu Halil Menteşe bu

⁵¹¹ N. Kemal, “Halkçılık”, *Ülkü*, C. I., S. 3., (Nisan, 1933), 189-190. Modern çağda sınıf çatışması denildiğinde, burjuvazi karşısında haklarını elde etmeye çalışan, mülksüzleşmiş, emeğinden başka satacak bir şeyi olmayan, geniş işçi kitleleri akla gelmektedir. Ancak Türkiye’de ayrı bir sınıfmış gibi algılanabilecek ve sınıf mücadelesini yürütecek miktarda işçi bulunmadığı yönündeki görüşler de dile getirilmiştir. 1936 Haziran’ında kendisi büyük toprak sahibi olan Eskişehir mebusu Emin Sazak, Türkiye’deki işçiler hakkında şunları söylemektedir: “ Bizde amele deyince, müstakil (ayrıca) amele diye bir sınıf yoktur. Amelenin yüzde 90’ı çiftçidir... Nihayet köylüdür. Bu da 9 ayını köyünde geçirir, üç ay da gelir burada çalışır.” B. Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, a.g.e., 83.

⁵¹² Bir sonraki alt bölümde çözümlenecek olan Kadro Hareketi içerisinde yeralan düşünürler, buna örnektir.

konuda şunları söylemektedir: "...Memlekette, arkadaşlar sınıf kavgasını icat edecek şeylerden son derece tevekkî etmeliyiz... ve fırkamızın bu hususta kabul etmiş olduğu prensib ... şudur: Memlekette sınıf yoktur, camianın muhtelif işlerini görür, kanun nazarında bir vatandaşlar vardır. Binaenaleyh buna sıkı bağlanmalıyız ve sınıf kavgalarını memlekette uyandırmamalıyız..."⁵¹³ Halil Bey Haziran 1933'te yaptığı bir konuşmasında sınıf kavgalarından kaçınmak için milli iktisat anlayışına sarılmak gerektiği ileri sürmektedir. "İktisadi hayatta ütöpik, hayali formülleri memleket hayatına, bünyesine tatbik etmekten de hazer (uygulamaktan sakınlım). Zira o yol bizi sınıf mücadelesine götürür. Sınıf mücadelesi demek, memlekette iktisadi nizam ve ahengin mihveri (düzen ve uyumun ekseni) olan muhitte (çevrede) mücadele etmek demektir. Bizim en büyük istinatgâhımız (dayanağımız) milli muhittir. Orayı tesis edeceğiz (kuracağız), oraya istinat edeceğiz (dayanacağız)." ⁵¹⁴ İş Kanunu'nun kabul edildiği 1936 yılından bir yıl sonra, 1937'nin Mayıs ayında, Halil Bey sınıf mücadelesinin önlenmesinin, sadece İş Kanunu gibi tek bir yasaya bırakılamayacak kadar önemli olduğunu ileri sürmektedir. Konuşmasında Batı'da özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra hız kazanan sanayileşme sürecinin yarattığı toplumsal eşitsizliklerin işçi sınıfının bilinçlenmesine yol açtığını, bu sınıfın zor kullanmak yoluyla devlet üzerinde etkili ve önemli bir kuvvet haline geldiğini, Batı toplumlarının işçi sınıfı devriminin eşiğine vardığını belirtmiştir. Türkiye de hızla gelişme sürecine girmiş ve her geçen yıl işçi sayısı giderek artan bir ülke haline gelmiştir. İşçinin hakkını zorla elde etmesi devleti olumsuz etkileyeceğinden, Batı'da yaşanan bu süreçlerden ders alınmalıdır. Dolayısıyla bu yönde tedbirlerin alınması

⁵¹³ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt. 15, 50. İçtima, 15.5.1933, 91.

⁵¹⁴ B. Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, a.g.e., 65.

gerekmektedir. Halil Bey'e göre, kabul edilmiş olan İş Kanunu gibi yasal düzenlemeler, yapılması gerekenlerin sadece küçük bir kısmıdır.⁵¹⁵

Tek parti yönetimince benimsenen sınıf çatışmalarına izin verilmemesi yönündeki bu görüş doğrultusunda, Parti Genel Sekreteri Peker 1934 yılında oldukça açık ve net konuşmaktadır: "... Yeni Türkiye'nin siyasal rejimi, sanayileşme devrinin klâsik sınıf kavgalarına yol açtırmayacaktır..."⁵¹⁶ Peker konu üzerine olan görüşlerini, C.H.P.'nin Mayıs 1935 yılında yapılan IV. Kurultayında yaptığı konuşmasında daha da ayrıntılandırmıştır: "Endüstri açılmamız neticesinde mevcut işçilerimizin sayısı artacaktır. Gerekir ki, bu ileri gidişin tabîî neticesi olarak artacak olan işçi sınıfları; klasik sınıf mücadelesi, liberal devletin her fena cereyana açık ruhunda doğup onun içinde beslenmiş olan ve ona karşı cebhe alıp çalışmış bulunan ve gaye olarak onun yerine bir sınıf tahakkümü devleti kurmayı güden noktai nazarı takib eden cereyanlar, ulusal Türk devletinin değerli evlâtlarından ve yurddaşlarından ibaret olan bu yeni genç Türk işçi sınıfını zehirlemesine ön vermesin..."

Onun için yeni doğan bu işçi sınıfının patronlarla münasebatı noktasını bütün Parti programının baştan aşağıya yazılışında ve anlaşılışında ruh olan ahenk, anlaşma, uyuşma haline irca ediyor. Aralarında uyuşma yolu yetmezse devletin koyacağı hakem yolu çatışmaları önliyecektir.

Programda Türkiyede grev ve luk-avt sınıf çarpışması yasak edilecektir."⁵¹⁷

⁵¹⁵ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt. 18, 67. İctima, 28.5.1933, 355-356.

⁵¹⁶ B. Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)*, a.g.e., 33.

⁵¹⁷ C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tutağası, a.g.e., 47., Partinin Yeni Programı İçin Kurultayda R. Pekerin Söylevi", *Ülkü*, C. 5, S. 28, (Haziran, 1935), 252. ve C.H.P. Genel Sekreteri R. Pekerin Söylevleri, a.g.e., 14-15.

Tek parti döneminin siyasal seçkinlerinin muhtemel sınıf çatışmalarını önlemeye yönelik tedbirler alınması yönündeki istekleri, 1930’lu yıllarda yapılan bir takım yasal düzenlemeler ile somutlaşmıştır. 1936’da kabul edilen İş Kanunu ile grev ve lokavtın (lock-out) yasaklanması bu yönde atılmış önemli bir adımdır. 1938 yılında kabul edilen Cemiyetler Kanunu da, sınıf esasına dayanan cemiyetlerin kurulmasını yasaklamıştır.

4- Mesleki Temsil Düşüncesinin Savunulması

1930 sonrası tek parti dönemi düşün yaşamında, korporatist düşüncenin izlerini aramada kullanılabilecek bir diğer parametre de “Mesleki Temsil” düşüncesinin savunulmasıdır. Türkiye’de dayanışmacı düşüncüyü temsil eden mesleki temsil düşüncesinin, II. Meşrutiyet döneminden itibaren Osmanlı-Türk toplumuna girişine ve I. B.M.M.’inde gündeme getirilişine “Halkçılık” başlığı altında değinildiğinden, söz konusu ayrıntılar burada tekrarlanmayacaktır. Mesleki temsil düşüncesi Cumhuriyet’in ilanına kadar yoğun biçimde gündemde tutulmuşsa da, Cumhuriyet rejimi siyasal alanda mesleki temsil esasını benimsememiştir.

B.M.M.’nin mesleki temsil esasına dayalı bir halkçılığı benimsememesine ve bu yöndeki örgütlenmeyi devlet aygıtına yansıtmamasına rağmen, mesleki temsil düşüncesinin tek parti dönemi toplum felsefesi üzerinde ciddi etkiler bıraktığı görülmektedir. Toplumsal sınıf kavramını dışlayacak biçimde meslek zümreleri görüşü, bütün tek parti döneminin toplum felsefesine işlemiştir.⁵¹⁸ Gerçekten de, daha önce belirtilen Türkiye halkının, çıkarları birbirinden ayrılır sınıflardan değil, aksine çıkarları bir diğerininki ile sıkı sıkıya bağlı meslek gruplarından oluştuğu

⁵¹⁸ Z. Toprak, “Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu”, a.g.m., 18.

yönündeki Mustafa Kemal'in demeçleri, bu toplum felsefesinin en üst düzeyde dile getirilişi sayılmalıdır. Anlaşılan odur ki, edimsel olarak mesleki temsil esası kabul edilmeksizin, yani bu yöndeki örgütlenmeye girilmeksizin, kuramsal olarak mesleki temsilin savlarının benimsenmesi; sınıf kavramından ve bunun beraberinde getireceği düşünülen çatışmadan kaçınmak isteyen Cumhuriyet yönetimi için işlevsel olmuştur. Çünkü geniş anlamda Cumhuriyet yönetimi, dar anlamda da tek parti yönetimi açısından sınıf ve buna bağlı olarak sınıf çatışması kavramları, yeni kurulan ulusal devlet ve onun tutunum ideolojisi olan milliyetçilik açısından bölücü, yıpratıcı görülmüştür. Kuramsal olarak çeşitli savları benimsenen mesleki temsilin, edimsel olarak neden uygulamaya geçirilmediğine ise “Türkiye’de Tek Parti Dönemi ve Siyasal Alanda Korporatizm” başlığı altında değinilecektir.

1930’lu yıllarda mesleki temsil düşüncesi gerek gündemde olmaktan, gerekse de uygulanabilir olmaktan uzaksa da, bu görüşü benimseyen siyasal seçkinler ve aydınlar bulunmaktadır. Bunlar arasında (Kör) Ali İhsan İloğlu, Mahmut Esat Bozkurt, Necmettin (Sadık) Sadak, Yunus Nadi, Muhittin Birgen, Ahmet Hamdi Başar, Memduh Şevket Esendal gibi isimler yer almaktadır.

Türkiye’de mesleki temsil denildiğinde, bu yönde bir program hazırlayan, Kör lâkaplı Ali İhsan İloğlu, ilk akla gelen isimlerdendir. Ali İhsan Bey, ekonomik yaşamın siyasal yaşamı yönlendirdiği, meslek esasına dayalı temsilin geçerli olduğu bir yapıyı savunmaktadır. Ali İhsan Bey 1920’de, komünistlerin var olan ekonomik düzeni tahrip ederek yerine başka bir ekonomik düzen getirmeyi amaçladıklarını belirtmektedir. Ancak Türkiye’de ekonomi o derece tahrip olmuştur ki, daha fazla tahrip olmasının imkânı yoktur. Türkiye’nin ihtiyacı olan ekonomik yapısının tahrip edilmesi değil, iyileştirilmesidir. Eğer Türkiye’de ulusal egemenlik, mesleki temsil

esas ı ile sağlan ırsa; her mesleğin uğraşanları kendi aralarında dayan ışma sağlayacakları gibi, diğer meslek alanlarına karşı da görev ve sorumluluklarını yerine getirirler. Böylece ekonomik örgütlenmenin temsilcileri Millet Meclisinin yesi olur, ekonomi ülkede siyaseti yönlendiren unsur olur ve ekonomik düzen sağlanır.⁵¹⁹

Ekonomi Bakanı olduğu dönemde İzmir İktisat Kongresini mesleki temsil esasına göre toplayan Mahmut Esat Bozkurt da, mesleki temsil esasını benimseyen siyasal seğkinlerdendir. Bozkurt egemenliğin üreticilere devredilmesini savunmuştur. Bozkurt’a göre Yeni Türkiye’nin geręekleřtirmesi gereken dönüşümlerden biri lonca örgütlenmesinin yeniden kurulmasıdır.⁵²⁰ Bozkurt’a göre halkçılığı uygulamanın tek yolu mesleki temsili kabul etmektir. Belli meslek kollarının temsilcileri her il çevresinden genel oyla seçilmelidir. Bunların oluşturacağı mecliste, sadece memurlar yer almamalıdır. Meslek temsilcilerinin iktidardan uzak kalması yüzünden ülke  yüzyıldır kötü durumdadır. Bu ülkeyi duyacak ve hissedebilecek olanlar, ülkenin ekonomik yaşamındaki meslek sahipleridir.⁵²¹

Meslek ahlakına vurgu yaparak mesleki temsili savunan bir diğer aydın da Necmettin (Sâdık) Sadak’tır. I. Dünya Savaşı yıllarında Osmanlı toplumunu çözümleyen Sadak, Osmanlı toplumunun her şeyden önce bir ahlak sorunuyla karşı karşıya olduğunu savunmuştur. Ülkenin genel ahlakında bir bunalım vardır. Savaş yıllarında ticaret de bu ahlaki bunalımdan etkilenmiştir. Bireysel çıkar, ulusal ya da genel çıkara üstün tutulduğundan, yani gll bir ahlaki anlay ıř olmadığından, ticari alanda spelatif girişimler ve istifçilik ortaya ık mış, böylece ahlak bunalımı savaş zenginlerini denilen bir kesimi üretmiştir. Sadak’a göre ülke ekonomisinin düzelmesi

⁵¹⁹ İ. Tekeli - S. İlkin, “(Kr) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsili - Mesleki Programı”, a.g.m., 356. içerisinde “Temsil Mesleğine Dair Program ve Mtalea” ğt, S. 517, (25 Kasım 1920), (Konya).

⁵²⁰ Z. Toprak, “Osmanlı Devleti’nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik”, a.g.m., 376.

⁵²¹ D. Avcioğlu, a.g.e., 238-239.

için bu ahlak sorununa bir çözüm bulmak gerekmektedir. Ancak genel anlamda ahlak, meslek ahlakının gelişmesine bağlıdır. Osmanlı toplumunda mesleki sınıflar, korporasyonlar ya da esnaf örgütleri yeterince gelişmediğinden meslek ahlakı da oluşmamıştır. Öyleyse ülkede genel anlamda ahlakı yükseltmek amacıyla önce korporasyonları, meslek sınıflarını geliştirmek gerekmektedir.⁵²²

Yunus Nadi açısından, halkın hâkimiyeti mesleki temsil ile gerçekleşebilir. Nadi'ye göre yönetimi belli bir sınıfa değil, tüm halka devretmek gerekmektedir. Halk hükümeti demokrasi demek değildir. Mesleki temsil esası kuramsal olarak değil, edimsel olarak halkı hâkim kılacaktır. Türk halkının siyasal yaşamında partilere yer olmadığını savunan Nadi, çeşitli mesleklerde çalışan insanların, birbirleriyle çatışmadıklarını, tam aksine birbirlerini tamamladıklarını belirtmektedir. Meslekler arası işbirliğine dayalı yaratılıştan kurulmuş olan bir düzen yaşamı yönlendirmektedir. İşte bu nedenle tüm insanların belli mesleklerde toplanması ve seçimlerin en adil oranlarda bu ilkeler ışığında yapılması, yani hayatın meclise taşınması gerekmektedir.⁵²³

Mesleki temsil düşüncesinin hararetli savunucularından biri olan Muhittin Birgen, mesleki temsili sosyalizme benzeterek, Sovyet modeliyle arasında benzerlik kurmaktadır. Birgen'e göre mesleki temsil Rusya'da uygulanan yöntemin aynısıdır. Aralarındaki tek fark, mesleki temsilde sınıf mücadelesinin benimsenmemiş olması, yerine meslek dayanışmasının kabul edilmiş olmasıdır. Sınıf savaşımı doğaya aykırıdır. Türkiye'de de sınıf savaşımı olmadığından⁵²⁴, mesleki temsil uygulanmalıdır.

⁵²² Z. Toprak, "Osmanlı Devleti'nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik", a.g.m., 376.

⁵²³ Z. Toprak, "Osmanlı Devleti'nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik", a.g.m., 375-376.

⁵²⁴ Z. Toprak, "Osmanlı Devleti'nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik", a.g.m., 375. Mesleki temsili savunan Birgen, korporatif dünya görüşü doğrultusunda kooperatifçiliği ateşli biçimde

Ahmet Hamdi Başar, demokrasi ile de bağlantısını kurarak, hem Batı ülkeleri için, hem de Türkiye için mesleki temsilin gerekliliğini savunmuştur. Başar’a göre Batı’da devlet, koşulların zorlamasıyla pek çok şeye karışmaktadır ve karışmaya da devam edecektir. Devletin bu müdahalesi var olan düzenin korunması, ekonomik bunalımların ve sınıflar arası çatışmaların önlenmesi içindir. Ancak bu müdahale, demokrasi için bir tehdittir. Bu doğrultuda ortaya çıkan diktatörlükler demokrasiyi boğmaktadır. Devlet müdahaleleriyle demokrasilerin boğulmaması için, ekonomik ve sosyal hayatı düzenleme ve yönetme işi iktidarın takdir ve kararına bağlı bir iş olmaktan çıkarılmalı, bu işler meslek ve uzmanlık adamlarının kuracakları ve yönetecekleri yeni organlara bırakılmalıdır. Öyleyse parlamentoların ilk işi, ekonomik ve sosyal hayatı düzenleyecek ve yönetecek organların nasıl kurulacağına ve demokratik esaslara göre nasıl çalışacağına ilişkin temel kanunları yapmak ve bu işleri kurdukları yeni organlara devretmek olmalıdır. Böylece, gerçek parlamento çalışması başlar, parti mücadeleleri faydalı olur ve yeni bir demokrasi devrine girilebilir.⁵²⁵ Başar Türkiye için de aynı çözümü önermektedir. Başar’a göre Türkiye’nin sorunlarının çözüm yolu planlamadır ve planlama işini de meslek ve uzmanlık adamlarının eliyle yapmaktır. Ekonomik ve sosyal alanlardaki tüm sorunlar, sınıfların mesleklerin ve uzmanların temsil edildiği yetkili organlarda görüşülmeli ve halledilmelidir.⁵²⁶ Ekonomik ve sosyal alanda mesleki örgütlenmeyi

savunmuş ve 1930’lu yıllarda bunların kurulmasında ve yönetiminde çalışmıştır. A. Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, a.g.m., 265.

⁵²⁵ A. H. Başar, *Demokrasi Buhranları*, a.g.e., 54-56.

⁵²⁶ A. H. Başar, *Demokrasi Buhranları*, a.g.e., 74. Başar’a göre “... Türkiyenin bu gün demokrasiye ulaşma, kalkınma ve iktisadî hayatı Devlet eliyle tanzim ve idare işinde bütün davâları dönüp dolaşıp şu iki noktada toplanmış bulunuyor:

1) İktisadî ve sosyal hayatı, kalkınma işlerini, Devlet işletmeciliğini siyasî ve idarî Devletin tesir ve nüfuzundan çıkarmak, meslek ve ihtisas organları meydana getirerek bu işleri onlara bırakmak;

2) Bu gün içinde bulunduğumuz iktisadî güçlükleri bütün partilerin ve onların dışında kalmış münevver meslek ihtisas adamlarının el ve işbirliğiyle atlatmak...” A. H. Başar, *Demokrasi*

ve mesleki temsili savunan, siyasal alanda demokrasiyi ve parlamentarizmi reddetmeyen, çeşitli siyasal partilerin varlığını benimseyen Başar'ın görüşlerinin dayanışmacı olduğu görülmektedir.

Memduh Şevket Esendal, İttihat ve Terakki zamanında olduğu gibi, 1930'lu yıllarda da mesleki temsili savunmayı sürdürmekteydi. Esendal, halkın halk tarafından yönetilmesini, halk ve meslek örgütleri oluşturulmasını ve bunlara dayalı bir yönetimin kurulmasını istemekteydi.⁵²⁷ Ona göre her meslek ustası, kendi aralarında birleşecek, birleşen her meslek dalı da sonrasında diğer meslek dallarıyla birleşecek, böylece bir devlet iktidarı oluşacaktır. Doğal olarak parlamento da, bu biçimde kurulmalıdır. Böylece devlet millet ayrılığı ortadan kalkacaktır. Eğer parlamento, yani mesleklerin temsilcileri, çoğunlukla bir şeye karar veriyor ve onu uyguluyorlarsa, o ülke çoğunluğun isteğine uygun olarak yönetiliyor demektir. Parlamento bu şekilde oluşturulup, bu şekilde işletildikten sonra, izlenen ekonomi politikalarının bireyci ya da devletçi olmasının bir önemi yoktur. Yeter ki mesleki temsil esası ile yapılsın.⁵²⁸

c) Kadro Hareketi

Kadro hareketi, 1932 ile 1934/1935 yılları arasında yayınlanan Kadro Dergisi⁵²⁹ içerisinde yer alan ve Türk Devrimi'ni kendi bakış açılarından kuramsal

Buhranları, a.g.e., 94. Çalışmanın kapsamı dışında kalmakla beraber, Başar'ın, 1951 yılı Mayıs'ında T.B.M.M.'ine "Milletçe Kalkınma Kanunu" adını verdiği bir teklif sunduğu belirtilmelidir. Başar bunda, alınacak kararlarda mesleki temsil esasına dayalı bir kongreye danışılması zorunlu olan, kalkınma ve ekonomi işlerini düzenleyecek ve yürütecek bir takım organlarını kurguladığı bir sistem önermiştir. A. H. Başar, *Demokrasi Buhranları*, a.g.e., 70.

⁵²⁷ A. H. Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, a.g.e., 16.

⁵²⁸ A. H. Başar, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, a.g.e., 53.

⁵²⁹ Kadro Dergisi yazarlarının yaşam öyküleri ve Kadro Dergisi'nin çıkışına uzanan süreç hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız, İ. Tekeli - S. İlkin, *Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003, 1-147. ve M. Türkeş, *Kadro Hareketi*, Ankara, İmge Kitabevi, 1999, 69-97.

düzeyde işleme ve geliştirme amacı güden bir aydın kadronun giriştiği çabalara verilen addır.⁵³⁰ Sosyal sınıflardan söz eden, Türkiye'nin sosyo-ekonomik sorunlarını, sosyo-politik açıdan değerlendirmeye girişen bu hareketin önemi, bu yöndeki ilk ve büyük girişim olmasıdır. Kadrocuların görüşleri seçmeci ve eksik olmakla beraber, hemen hiç işlenmemiş olan toplumsal incelemeler alanında atılan ilk adım olma üstünlüğünü taşımaktaydı.⁵³¹ Bu nedenle de, tek parti döneminde girişilen böylesi bir düşünce hareketinin, o dönemde yükselişe geçen korporatist düşünceyle bir ilişkisi ya da etkileşimi olup olmadığının araştırılması yerinde olacaktır.

Yazarlarının bir kısmını eski Marksistlerin oluşturduğu Kadro Dergisi'nin ilk sayısının İsmet İnönü imzalı bir yazıyla sunulması ve başyazarının Mustafa Kemal Atatürk'e yakınlığıyla bilinen Yakup Kadri Karaosmanoğlu olması, derginin en azından ilk çıkmaya başladığı dönemde, siyasal iktidarca desteklendiğini göstermektedir.⁵³²

⁵³⁰ Kadro Dergisi yazarlarından Şevket Süreyya Aydemir, Kadro Hareketi'nin ortaya çıkış nedenini şöyle açıklamaktadır: "Ama madem ki, bir inkılâp vardır. O halde bu inkılâbın bir de izahı olmalıdır. İnkılâbın izahı, o inkılâbı tarih içinde doğuran objektif şartların araştırılması, orijinal prensiplerinin bilimsel bir açıdan derlenmesi, sentezleştirilmesi demektir. O halde, ortada bir Türk inkılâbı da bulunduğuna göre, bu kendi kendine benzeyen çağdaş hareketin izahı, Mustafa Kemal'in (Biz, benzememekle ve benzetmemekle iftihar ederiz. Çünkü biz, bize benzeriz...) ... görüşlerine de her halde aykırı olamazdı. Nitekim bir aydın kadro, Mustafa Kemal'in hayatında ve onun dikkatli gözleri önünde, Türk inkılâbının ideolojik esaslarını kendi açılarından derlemek, aydınlatmak ve terkip etmek çabasına girişmiştir. Bu hareket, Kadro Hareketidir." Ş. S. Aydemir, *Tek Adam III*, a.g.e., 473.

⁵³¹ K. H. Karpat, a.g.e., 78. Boratav da, resmi görüşün hemen solunda yer alan ve resmi görüşü etkileyerek, uygulamalarına rehberlik yapmayı amaçlayan Kadro Hareketi'nin, Kemalizm'in radikal bir yorumunu yapmaya yönelmiş en sistematik çaba olduğunu belirtmektedir. K. Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, a.g.e., 151.

⁵³² A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 122. Makal'ın da belirttiği gibi bu durum, devletçi ekonomi politikalarına yönelen iktidarın tutarlı bir ideolojik çerçeve oluşturmak istemesi açısından da mantıklı görünmektedir. (Aynı yer). Ancak derginin Mustafa Kemal Atatürk'ün izniyle çıkmış olması, iktidar bloğu içerisinde bulunanların tamamının buna razı olduğu anlamına gelmemektedir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu anılarında, dergiyi çıkarma girişimlerinin C.H.P. disiplinine aykırı olmaması için, önceden konuyu Recep Peker'e açtığını, Peker'in buna çok sert çıktığını dile getirmektedir. Dergiyi çıkarma izni daha sonra Atatürk ve İnönü'den alınmıştır, ancak derginin çıktığı süre boyunca Peker, dergiyi sürekli olarak yabancı ideolojilerin kokusunu taşıdığı gerekçesiyle Atatürk'e şikâyet etmiştir. Y. K. Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, a.g.e., 94-95.

1- Kadrocuların Görüşleri

Kemalist ideoloji pragmatisttir ve Kadroculara göre Kemalist ideolojinin uygulamalarının bağlanabileceği tutarlı bir kuram geliştirmek hem olanaklı, hem de gereklidir. Yani kadrocular, iktidarı ele geçirmiş olan grubun ideolojisini tutarlı bir kurama bağlamak istemişlerdir.⁵³³ Kemalist ideoloji doğrultusunda halkçılık kabul edilmiştir ve halkçılıkla sınıf çelişkilerinin olmadığı ve olmaması gerektiği savunulmaktadır, ancak bunu işlevsel hale getirecek kuramsal temel bulunmamaktadır. Kadroculara göre halkçılığı işlevsel hale getirecek olan devletçiliktir. Devletçilik hem ekonomik kalkınma ve bağımsızlığı sağlayacak, hem de sınıf çatışmalarının doğmasını önleyecektir.⁵³⁴ Çalışmanın halkçılıkla ilgili bölümünde, tek parti döneminde halkçılık ilkesi ile devletçilik ilkesi arasında bir uyumsuzluk olduğu; devletçi ekonomi politikasının uygulanma biçiminin, toplumsal sınıf ayrımlarını keskinleştirmeyecek ve tüm toplum kesimlerinin yararını sağlayacak biçimde olmadığı belirtilmişti. İşte bu durumun sakıncalı olduğuna dikkat çeken Kadrocular, halkçılık ve devletçiliği tutarlı bir kuram içerisinde birleştirmeye girişmişlerdir.

Devletçiliği kuramsal düzeyde işlemeye girişen Kadrocuların devletçilik anlayışının, tek parti iktidarının uygulamaya koyduğu devletçilikten çok daha geniş kapsamlı ve radikal olduğu gözlenmektedir.⁵³⁵ Bu farklılıklar kendini özellikle

⁵³³ Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılâp ve Kadro* adlı eserinin ikinci baskıya önsözünde Türk Devrimi'nin kurama olan ihtiyacını şu sözleriyle dile getirmektedir: "... inkılâbımız, kendi devrinde, kendi akışı içinde önderlerini, kahramanlarını yarattı, fakat yorumcularını, nazariyecilerini vermedi. Fikir alanında savaşçıların, mücahitlerini ortaya atmadı. Hattâ denilebilir ki, inkılâbımızın sade fikir sistemi değil, edebiyatı da yoktur." Ş. S. Aydemir, *İnkılâp ve Kadro*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1990, 12.

⁵³⁴ İ. Tekeli - G. Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", a.g.m., 85.

⁵³⁵ Bu doğrultuda Makal da, 1930'lu yıllarda uygulamaya konulan devletçilik ile Kadrocuların savunduğu devletçiliğin birbirinden oldukça farklı olduğu dile getirmektedir. Tek parti yönetiminin uyguladığı biçimiyle devletçilik, döneme özgü koşullarda, kapitalizmin gelişmesi için belki de tek yol olarak görülmektedir. A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*,

devlet-birey ilişkisinde göstermektedir. 1933 yılında Başbakan İsmet İnönü'nün Kadro için yazdığı bir yazıda, iktidarın gözünde devletçiliğin nasıl ele alındığı dile getirilmektedir. İnönü'ye göre devlet, ancak bireyin yapamayacağı şeyleri yapmaya çalışmalıdır. Bireyin yapabileceği bir şeyi, devletin, özellikle de Türkiye Cumhuriyeti'nin yapmaması, bir istek olmanın ötesinde, zorunluluktur. Çünkü İnönü'ye göre, her şey bir yana, sadece maddi araçlar bakımından yapılacak işler o kadar çok ve o kadar önemlidir ki, bunlardan bireyin yapabileceği kısmına araçları, olanakları dağıtmamak en akıllıca yoldur.⁵³⁶ Buna karşın Kadrocuların devletçilik anlayışı, İnönü'nün yazısının çıktığı Kadro'nun aynı sayısında, Ahmet Hamdi tarafından belirtilmektedir. Ahmet Hamdi'ye göre Türk Devrimi, bireysel çalışma ve serbest değişim rejiminin ömrünü tamamladığı bir dönemde doğmuştur. Bu nedenle Türkiye, müdahaleci ve otoriter bir kuvvet ile tarihin akışına müdahale ederek hamlelerini yapmak zorundadır. Bu otoriter ve devrimci kuvvet, devlettir. Ahmet Hamdi'ye göre bireyciliğin kabulü, nasıl devleti reddetmek değilse; bireyciliği reddetmek de, bireyi inkâr etmek değildir. Türkiye gibi ülkelerde birey ve devlet konusunda, her ikisine de yapıcılık ve yöneticilik rolleri tanınmalıdır, ancak hâkim ve kurucu görev devlete verilmelidir.⁵³⁷ Kadrocular devletçiliği, tek parti yönetiminin

a.g.e., 126. Oysa Kadrocular, kendilerince kapitalist olmadığını iddia ettikleri bir kalkınma yolu önermektedirler.

⁵³⁶ İ. İnönü (Başvekil İsmet ismiyle yayınlanmıştır), "Fırkamızın Devletçilik Vassı", *Kadro*, C. II, S. 22, (Teşrinevvel, 1933), 6.

⁵³⁷ A. H. Başar, "Türk devletçiliği ve himayeci ferdiyetçilik", *Kadro*, C. II. S. 22, (Teşrinevvel, 1933), 43 ve 46. A. Hamdi'nin soyadı, Cem Alpar'ın yayına hazırladığı ve 1978-1979 ve 1980 yılında yapılan Kadro'nun tıpkıbasımlarının üçüncü cildinin başındaki konu dizini ve yazar adları dizisinde "Tanpınar" olarak verilmektedir. Bakınız sayfa 11-15-16-21. Oysa Mustafa Türkeş'in "Kadro Hareketi" adlı eserinde Ahmet Hamdi'nin soyadı Başar olarak verilmektedir. Bakınız: M. Türkeş, *Kadro Hareketi*, a.g.e., 167-171. Ayrıca İlhan Tekeli ve Selim İlkin'in "Kadrocuları ve Kadroyu Anlamak" adlı eserlerinde, Kadro'da yazan Ahmet Hamdi'nin, Ahmet Hamdi Başar olduğu anlaşılmaktadır. Daha önce de çeşitli eserlerine atıfta bulunduğumuz Ahmet Hamdi Başar, İstanbul Liman İnhisarı'nın kurucusudur. Tekeli ve İlkin'in eserinin 576. sayfasında Şevket Süreyya'ya mektup gönderen Ahmet Hamdi, bu mektupta, "İstanbul Liman İşleri İnhisarı Türk Anonim Şirketi Umum Müdürlük" ü adres olarak göstermektedir. İ. Tekeli - S. İlkin, *Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, a.g.e., 576. Bunlara ek olarak daha önce çeşitli eserlerine atıfta bulunduğumuz Ahmet

benimsediği devletçilikten çok daha radikal ve sınıf çatışmalarını önleyecek, bunlara izin vermeyecek biçimde yorumlamışlardır.

Genelde bir küçük burjuva radikalizmini temsil ettiği belirtilen Kadro Hareketi⁵³⁸, kimilerince Marksizm/sosyalizmden⁵³⁹, kimilerince de faşizmden⁵⁴⁰ esinlenmiştir. Kadro Dergisi'nde savunulan görüşlerde sosyalist ve faşist düşüncelerin çeşitli izlerine rastlanılsa da, bunların bu hareketi sosyalist ya da faşist yapmaya yetmeyeceği belirtilmelidir. Kadrocuların, özel teşebbüse karşı ve kapsamlı devletçilik anlayışları, onların Marksist/sosyalist oldukları düşüncesini uyandırmıştır ama bu düşünce geçerli değildir. Çünkü Kadrocular, Marksizm'in temel kategorisi olan sınıf çatışmalarını reddetmektedirler.⁵⁴¹ Kadrocuların sınıf çatışmalarını reddetmeleri, sınıf olgusunu kabul etmedikleri anlamına gelmemektedir. Kadrocular sınıfların varlığını, hem gelişmiş, sanayileşmiş, kapitalist ülkeler, hem de Türkiye için kabul etmektedirler.⁵⁴² Ancak Kadrocular, sınıflı bir toplumsal yapıya sahip

Hamdi Başar'ın düşünce sistemi göz önünde bulundurulduğunda, Kadro'da yazıları çıkan Ahmet Hamdi'nin, Ahmet Hamdi Başar olduğu anlaşılmaktadır.

⁵³⁸ Örneğin Bakınız; K. Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, a.g.e., 159. ve İ. Tekeli - G. Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", a.g.m., 86.

⁵³⁹ Dergiye verilen ad, bu yönde şüphelere yol açmıştır. Derginin en başından beri çıkmasına karşı çıkan Recep Peker başta olmak üzere, C.H.P. Merkez İdare Heyeti'ne göre; Kadro sosyalist partilerde "cadre" teriminden alınan yabancı bir sözcüktü ve dergide çıkan yazılarda yabancı ideolojilerden esintiler vardı. Y. K. Karaosmanoğlu, *Politikada 45 Yıl*, a.g.e., 95. Dergide yazılanların sosyalizm ile ilişkilendirilmesinde, dergi kuramcılarının önceki yıllarda Marksist bir eğitim görmüş olmalarının ve bir çözümleme yöntemi olarak zaman zaman Marksizm'den esinlenmelerinin etkisi olsa gerektir. K. Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, a.g.e., 159. Ayrıca Kadrocuların, belli yönlerden S.S.C.B.'den etkilenmiş olmaları da, onların sosyalizmden esinlenmiş oldukları fikrini desteklemiş olabilir. Yetkin'e göre Kadrocular S.S.C.B.'nin otoriter siyasal rejiminden ve plan kavramından etkilenmişlerdir. Ç. Yetkin, a.g.e., 125.

⁵⁴⁰ Tekeli ve Şaylan, Kadrocuların önemli ölçüde İtalyan Faşizmi'nden etkilendiğini dile getirmektedirler. İ. Tekeli - G. Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", a.g.m., 86. Yetkin'e göre de Kadrocular, sosyalizmden çok faşizmden etkilenmişlerdir. Toplumsal sınıflara ilişkin görüşleri bunun en açık kanıtıdır. Kadrocular İtalya ve Almanya'dan esinlenmişlerdir. Ç. Yetkin, a.g.e., 125.

⁵⁴¹ T. Timur, a.g.e., 169.

⁵⁴² Bu doğrultuda Tökin, "Herhalde biz, sınıfsız bir millet telâkki olunamayız. Böyle bir telâkki, hakikatı eşyaya aykırı düşer. Çünkü memleketin hangi köşesine baksak istihsalde aldıkları mevkilere, kazanç membalarına ... göre ayrı ayrı gruplar halinde farklılaşmış insan kümelerine tesadüf ederiz." demektedir. İ. Hüsrev (Tökin), "Millet içinde sınıf mes'elesi II", *Kadro*, C. III., S. 26., (Şubat, 1934), 20. Tör de, "Sınıfsız ve tezadsız millet olmak, gayemizdir. Fakat henüz, sınıfsız ve tezadsız bir millet değiliz. Yalnız bizde, sınıf ayrılıkları, siyaset hayatımızda hâkim bir rol oynayacak kadar

olmasına rağmen, Türkiye’de sınıf çatışmalarının olmadığını ya da oluşumunun önlenebileceğini savunmaktadırlar.⁵⁴³ Yani sınıf çatışmalarının reddi, gelişmiş kapitalist Batı ülkeleri için değil, Türkiye ve benzeri durumdaki ülkeler için geçerlidir. Kadrocular, Türkiye için Marksizm/sosyalizme alternatif bir yol önermektedirler.⁵⁴⁴ Kadrocuların, tek parti iktidarının doktriner olmayan otoriter rejimini, bir tür kuramsal ideolojik temele oturtma girişimleri de faşizm ile ilişkilendirilmiştir. Ancak bu yöndeki görüşler de geçerli değildir. Çünkü Kadrocular, faşist sistemlerde görülen özel kapitalizm yerine, devlet kapitalizmini savunarak, en azından düşünsel düzeyde devleti burjuvazinin bir aracı olmaktan kurtarmayı amaçlamışlardır.⁵⁴⁵

Kemalizm’e kuramsal bir temel kazandırmayı amaçlayan Kadro, Türk ulusçuluğunun ve ulusal kurtuluş hareketlerinin, uluslararası düşünce akımları ve siyasal hareketler arasındaki özgünlüğünü ve farklılığını ortaya koymayı, yaymayı ve savunmayı ana dava olarak benimsemiştir.⁵⁴⁶ Bunu yaparken Kadro’nun dayandığı kuramsal temeller, sınıfsal çelişkilerin yanı sıra, uluslar arasındaki çelişkilerdir.

açılmamıştır.” demektedir. V. Nedim (Tör), “Sınıflaşmamak ve İktisat Siyaseti”, *Kadro*, C. I., S. 11, (İkinci Teşrin, 1932), 17. Bunda, Kadrocuların toplumsal çözümlemede Marksistlerin kullandığı yöntemden etkilenmelerinin etkisi olmalıdır.

⁵⁴³ A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 124.

⁵⁴⁴ K. Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, a.g.e., 152.

⁵⁴⁵ T. Timur, a.g.e., 169-170. Kemalizm’i kendi bakış açısıyla yorumlamak ve sistemleştirmek isteyen Kadro Dergisi; Kemalizm’in, kendi faşizmlerinin bir kopyası olduğunu ileri süren İtalyan Faşistleriyle girdiği polemikte, faşizm ile aralarındaki farkları dile getirmişlerdir. Kadroculara göre faşizm, yarı-kapitalist İtalya’yı kapitalizmin çelişkilerinden ve bu çelişkilerin ürettiği anarşiden kurtarmayı amaçlayan bir hareketti. Korporatizm aracılığıyla faşizm, sınıf çelişkilerine sürekli bir çözüm bulmak yerine, onları zararsız hale getirmeye çalışıyordu. Oysa Türk milli devrimci hareketi, yarı sömürge durumundaki Osmanlı İmparatorluğu yerine, çağın koşullarına uygun olarak bağımsız bir Türk milleti yaratarak yeni bir devlet kurmuştu. Türk milleti devrimine sınıfsız bir toplumsal yapıyla başlamıştı ve bu nedenle sınıflaşmayı reddederek, sınıflaşmayı olanaksız kılacak önlemlerle yoluna devam ediyordu. Ayrıca, İtalya’da faşizm, I. Dünya Savaşı sonrasında sömürgecilik zayıflamış olmasına rağmen sömürge hayalleri kurmaktaydı. Buna karşılık, Kemalizm sömürgecilğe karşı bir başkaldırıydı. B. Asaf (Belge), “Faşizm ve Türk millî kurtuluş hareketi”, *Kadro*, C. I., S. 8, (Ağustos, 1932), 36-39., F. Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, a.g.e., 173-174. ve F. Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, a.g.e., 96-97.

⁵⁴⁶ Ş. Süreyya (Aydemir), “Beynelmilel Fikir hareketleri arasında Türk Nasyonalizmi III. Türk Nasyonalizmi” *Kadro*, C. II., S. 21., (Eylül, 1933), 14.

Şevket Süreyya Aydemir, Kadrocuların dayandıkları kurguyu şöyle açıklamaktadır: “...Batı’da makinelerin sanayie uygulanması, makineleri, yani üretim vasıtalarını elinde toplayan sınıfla, bu vasitalardan yoksun kılınan sınıf arasında ve sanayi yoğunluğunu elinde tutan memleketlere özgü bir çelişme doğurmuştur. Bu çelişme keskinleşmektedir... Fakat aynı suretle, bir kısım memleketlerde gene makinelerin sanayie uygulanması ve sanayiın dünyanın belirli alanlarında yoğunlaşması, büyük üretim vasıtalarını elinde biriktiren memleketlerle, millî sanayiden mahrum kılınan memleketler arasında diğer bir çelişme doğurmuştur ve bu çelişmenin de gittikçe genişlemekte ve keskinleşmekte olduğu görülmektedir... aslında İnkılâbımız, dünya ölçüsünde olan bu çelişmelerin hem mahsulü, hem tasfiyecisidir.

Birinci çelişme, tekniğin ileri ve yoğunlaşmış olduğu ülkelerin birbirlerine karşı olan iki sınıfı arasındadır. İkinci çelişme, tekniğin yoğunlaşmış ve sanayiın ilerlemiş olduğu ülkeler (Metropoller) ile, eski sanayini kaybeden, fakat onu yeniden ve bugünkü şartlara göre kurmak davasını güden sömürge ve yarı sömürgeler (yahut ziraatçı memleketler) arasındadır.

Bu çelişmelerden birincisi ‘sınıf kavgası’, ikincisi ‘Millî Kurtuluş Mücadelesi’ şeklinde cereyan ediyor.”⁵⁴⁷

Bu bağlamda Türk ulusçuluğunun, Türk devrimlerinin ya da Kemalizm’in özgünlüğü, tarihte oynadığı rolün eşsizliğinden kaynaklanmaktadır. Çünkü dünyada sömürgeci uluslar ve sömürülen uluslar çelişkisinin tasfiyesi tarihini, Türk Devrimi açmıştır. O halde devrim Türkiye’sinin devleti de, ne Fransız Devrimi’nin bir burjuva devleti, ne de Komünist Devrimi’nin kurduğu bir proletarya devletidir. Yeni Türk devleti, geri teknikli bir yarı sömürge milletin, millet olarak hem ekonomik

⁵⁴⁷ Ş. S. Aydemir, *İnkılâp ve Kadro*, a.g.e., 40-41.

açından, hem de siyasi açıdan kurtuluşu davasının tarihteki ilk temsilcisidir.⁵⁴⁸

Kadroculara göre, Türkiye gibi ülkelerin yaşadığı temel çelişki; kapitalist sanayileşmiş Batı uluslarının kendi bünyelerinde görülen sınıflar arası çelişki değil, en genel anlamda sanayileşmiş sömürgeci ülkelerle, sanayileşmemiş sömürülen ülkeler arasındaki çelişkidir.

Kadrocular, sanayileşmemiş sömürge durumundaki ülkelerde, sanayileşmiş sömürgeci ülkelerde görüldüğü türden, burjuvazi ve proletarya tarzı bir sınıf çelişkisinin bulunmadığını, bu nedenle de sınıf çelişmelerine yol açmayacak bir kalkınma stratejisi izlenmesi gerektiğini savunurlar.⁵⁴⁹ Sınıf çatışmalarına yol açmamak için Kadro'nun önerdiği devletçilik, bir sınıf adına diğer sınıfları, bir ulus adına da diğer ulusları istismar eden bir devletçilik değildir. Sınıf çatışmalarına karşı ekonomik alanda devletçiliği öneren Kadro, siyasi alanda siyasal partiler yerine “Milli Rehberlik Formu”nu önermektedir. Şevket Süreyya Aydemir, faşist, komünist ya da nasyonal sosyalist partilerin açık ve maskesiz bir sınıf mücadelesinin ve bir sınıf diktatörlüğünün örgütleri olduğunu söylemektedir. Bir devrime sahne olan ülkelerdeki partiler sınıf mücadelesinin hem bir ürünü, hem de bir kuvvetidir. Oysa Türkiye’de, henüz düzenlenmesi mümkün olmayan bir yüksek teknik olmadığından; bu nedenle de toplumda sınıf mücadelesine girilmediğinden ve ileride de böyle bir mücadeleye girişmesi istenmediğinden, siyasi alanda “Milli Rehberlik Formu” adı

⁵⁴⁸ V. Nedim (Tör), “Devletin Yapıcılık ve İdarecilik kudretine inanmak gerektir”, *Kadro*, C. II, S. 15, (Mart, 1933), 13.

⁵⁴⁹ Milli kurtuluş hareketleri kendi sanayileşme sistemlerini kendileri kuracaklardır. Bu sanayileşme 19. yüzyıl Batı toplumlarında sınıf çatışmalarına yol açan sanayileşme sistemi olmayacaktır. Bu ülkeler ana sanayi kollarını devlet eliyle kuracaktır. Bu çözüm yolu Türkiye’de ve Türkiye’ye benzer diğer ülkelerde sanayinin gelişmesinden kaynaklanan aşırı sınıf farklılıklarını ve sınıf çatışmalarını en baştan önleyecektir. Öyleyse 19. yüzyıl kapitalizminin doğurduğu sermayedar-proletarya çelişkisi daha baştan filizlenemeyecektir. Ş. S. Aydemir, *İnkılâp ve Kadro*, a.g.e., 48.

altında bir Kadro önerilmektedir.⁵⁵⁰ Ekonomik ve siyasal alanda önerdiği çözüm yollarıyla Kadro Türk Devrimi'nin, "Müstakil bir millet kalmak şartile, ileri, yüksek, verimli, gelirli ve aynı zamanda sınıfsız ve tezsiz bir millet olmak"⁵⁵¹ amacını benimsediğini belirtmektedir.

2- Kadrocuların "Üçüncü Yol" Kuramı ve Korporatizm

Kuramsal olarak işledikleri devletçiliği bir ekonomik sistem değişikliği biçiminde anlayan ve savunan Kadrocular'a göre, devletçilik, ulusal kurtuluş mücadelesi veren ülkelere özgü, sınıf çelişkilerini ortadan kaldırıci, fakat sosyalizm ve kapitalizmden de ayrı olan bir üçüncü yoldur.⁵⁵² Kadro hareketinin korporatist düşünceyle ilişkisi olup olmadığı çözümlenirken, yukarıda belirtilen cümledeki unsurlardan yola çıkılması yerinde olacaktır. Yani, kapitalizm ve sosyalizmden farklı üçüncü bir yol olma iddiasından.

Kadro Dergisi'ndeki yazılarda, korporatist düşüncede olduğu gibi, kapitalizme ve liberalizme karşı olumsuz bir yaklaşım sergilenmektedir. Ancak kapitalizme ve liberalizme yönelik bu olumsuzluk, özel mülkiyetin ya da sermayenin reddine yol açmamaktadır. Kadrocular özel mülkiyeti ve sermayeyi kabul etmektedirler. Reddettikleri "sermayedar rejimi" olarak adlandırdıkları kapitalizmdir.⁵⁵³ Kadrocuların söyleminde kapitalizm ve liberalizm, emperyalist

⁵⁵⁰ Ş. Süreyya (Aydemir), "Beynelmilel fikir hareketleri arasında Türk nasyonalizmi. III. Türk Nasyonalizmi", *Kadro*, C. II, S. 20, (Ağustos, 1933), 8-9.

⁵⁵¹ V. Nedim (Tör), "Sınıflaşmamak ve İktisat Siyaseti", a.g.m., 19.

⁵⁵² D. Avcioğlu, a.g.e., 293.

⁵⁵³ Ahmet Hamdi Başar, "Sermayeyi ve sermayedarlığı kabul etmek başka şeydir; sermayedar rejimini kabul etmek başka şeydir." demektedir. "Sermaye ve sermayedar istihlal ve mübadele münasebetlerinin her devrinde lüzumlu olan iki faktördür. 'Kapitalizm' ise yalnız muayyen bir devirde bir kısım insanların geçirdiği bir safhadır. 'Kapitalizm' deyince aklımıza yalnız sermaye ve sermayedarı olan bir rejim değil, fakat sermayenin dış-piyasalardan müstemleke ve açık pazar istismarından istihlal âletleri farklılığı ve beynelmilel mübadele ile elde edilmiş olması geliyor." A.

oldukları için, sömürgeleri istismar ettikleri için olumsuzlanmaktadır. Örneğin Başar'a göre kapitalizm, bir milletin kendi dışından, serbest değişimle ve sömürgecilik yoluyla fazla kazandığı değerlere dayanmaktadır. Dolayısıyla da istismarcı ve istilacıdır. Kapitalist ülke demek, sömürgecilikle ve açık pazar istismarına dayanarak kendi içinde sermaye birikimi yapan ülke demektir.⁵⁵⁴ İsmail Hüsrev Tökin ise, kapitalizmin eli kanlı olarak doğduğuna değinmektedir. Avrupa ve Amerika'nın büyük sermaye birikimleri, klasik ve dar görüşlü iktisatçıların ileri sürdükleri gibi bireylerin küçük küçük birikimleriyle değil, Asya, Afrika, Güney Amerika'nın insanların sınırsız istismar ve talanıyla sağlanmıştır. Bu günün Batı medeniyeti, Avrupa dışı ülkelerdeki mazlum milletlerin kanı ve emeği pahasına kurulmuştur.⁵⁵⁵ Burhan Asaf Belge de, liberal ekonomi çerçevesinde gelişen emperyalizmden bahsetmektedir. Bu liberal emperyalizm, büyük devletler arasında da bireyci ve ayrılıkçı akımlara yol açmış ve sonunda I. Dünya Savaşına neden olmuştur.⁵⁵⁶ Ancak geri kalmış ülkeleri istismar eden kapitalizm artık çökme aşamasına gelmiştir.⁵⁵⁷

Kadrocular, liberalizm ve onun dayandığı bireyci öğretiyi de eleştirmektedirler. Başar'a göre bireycilik, ancak büyük kârların ortada olmasıyla ve bu büyük kârları elde etmek isteğinin zihinlerde bulunmasıyla yaşar, bu olanaklar ortadan kalktığında bireycilik de ortadan kalkar. Milletler, dış piyasaları istismar olanakları olduğu dönemlerde bireyciliği ve serbest değişimi istemişlerdir. Bu

Hamdi (Başar), "Kapitalizm (Emperyalizm) ile Millet İktisat Rejimi ve Ferdietçilik ile Devletçiliğin Manaları", *Kadro*, C. II, S. 18, (Haziran, 1933), 44.

⁵⁵⁴ A. Hamdi (Başar), "Kapitalizm (Emperyalizm) ile Millet İktisat Rejimi ve Ferdietçilik ile Devletçiliğin Manaları", a.g.m., 44.

⁵⁵⁵ İ. Hüsrev (Tökin), "Garpte sermaye terakümünde Müstemlekelerin rolü", *Kadro*, C. III, S. 32, (Ağustos, 1934), 21.

⁵⁵⁶ B. Asaf (Belge), "Liberal Emperyalizmden Dirije Emperyalizme doğru", *Kadro*, C. II, S. 16, (Nisan, 1933), 32.

⁵⁵⁷ B. Asaf (Belge), "Çökmekte olan Cihan Nizamı", *Kadro*, C. I, S. 1, (II. Kânun, 1932), 21 ve 27.

olanakların azaldığı oranda da bireycilik ve serbestlik düşüncesi azalarak ortadan kalkmıştır. Başar’a göre bireycilik ve serbestlik “milletler arasındaki mücadelenin bir tarafa mühim marjlar temin edebildiği ve dünya mikyasında milletlerin istismar olunduğu devrelerde, yani tarihin son bir buçuk asrı zarfında yaşamış ve bu imkânlar kalktıktan sonra, o da tarihe karışmış bir rejimin ifadesidir; nihayet emperyalist temayüllerin bir neticesidir”.⁵⁵⁸ Tör de, liberal siyasetin dayandığı bireyciliğin, yani “bireyin kendi çıkarını herkesten daha iyi bildiği” kuramının sadece parlak bir iddia olduğunu, bu iddianın insanlığı yaklaşık bir buçuk yüzyıl oyaladığını ve bu iddia üzerine kurulan dünya ekonomisinin bunalımda olduğunu dile getirmektedir. Birey hem kendini, hem de toplumu içinden çıkılmaz bir anarşiye sürüklemiştir. Dünyanın içinde bulunduğu bunalım, birey çıkarının toplum için hiçbir zaman güvenilir bir rehber olamayacağını göstermiştir. Geline yol ayrımında seçim, artık talihini bireyin çıkarına bağlayan kör ve anarşik bir toplum değil; bireyin talihini kendi çıkarına bağlayan bilinçli ve düzenli bir toplumdur.⁵⁵⁹

Kadrocular, emperyalizmle özdeşleştirdikleri kapitalizm ve liberalizm’in yanı sıra Marksizm ve sosyalizmden de farklı bir yol izlediklerini ileri sürmekte ve çeşitli noktalardan Marksizm’i de eleştirmektedirler. Şevket Süreyya Aydemir, Kadro’daki bir yazı dizisinin Marksizm’i incelediği kısımda, Marksizm’in kimi iddialarının geçersiz ya da kimi noktalarda yetersiz olduğunu ortaya koymaya çalışmıştır. Aydemir’e göre Marks’ın öngördüğü proletarya ve burjuvazi arasındaki sınıf savaşımının küreselleşmesi gerçekleşmemiştir. Olaylar göstermiştir ki, değişim ilişkilerinin küreselleşmesi ve bütün dünyanın değişim ilişkileri bakımından tek vücut olması, büyük üretim araçları üzerindeki çelişkinin, proletarya ve burjuvazi

⁵⁵⁸ A. Hamdi (Başar), “Türk devletçiliği ve himayeci ferdiyetçilik”, a.g.m., 44-45.

⁵⁵⁹ V. Nedim (Tör), “Ziraat siyasetimizde Liberalizmden Devletçiliğe”, *Kadro*, C. II, S. 19, (Temmuz, 1933), 21-22.

sınıf çatışmasının, yani büyük sanayi ülkelerinin, bu sanayi yoğunluklarından kaynaklanan sorunlarının da evrenselleşmesi demek olmamıştır. Aydemir, büyük sanayi ülkelerindeki işçi ve sermayedar arasındaki sınıf mücadelesi kabul edilse bile; bunun yanı sıra bir de sanayi ülkelerinin işçisi ile geri ülkelerin halkı arasında yaşam farkı şeklindeki mücadeleyi de göz önünde bulundurmak ve Marks'ın ileri sürdüğü sınıf mücadelesi düşüncesini evrenselleştirmemek gerektiğini söylemektedir. Aydemir'e göre sınıfa dayalı çelişkiler ikinci plana düşecek, ülkelerle ülkeler arası çelişki, tüm çelişkilerin önüne geçecek, evrensel devrim milli kurtuluş hareketleri ile gerçekleşecektir.⁵⁶⁰ Marksizm'in kimi iddialarının geçersizliğini ortaya koymaya çalışan Aydemir, Türk ulusçuluğunun çeşitli noktalarda faşizm ve sosyalizm gibi akımlardan ayrıldığını da ayrıntılı biçimde çözümlemeye girişmektedir. Bu çözümlemede Türk ulusçuluğu sosyalizmden, tarihi şartlar, içerik ve amaç, otoriter devlet anlayışı, anti-emperyalizm, gelişme yönü, devrim tekniği, metot ve strateji gibi konularda ayrılmaktadır.⁵⁶¹ Ayrıca, sosyalizmin uyguladığı devletçilik ile Kadrocular'ın savunduğu ulusal devletçilik, mülkiyet ve sınıf konularında birbirinden farklıdır. Sosyalizmde devlet, ekonomik açıdan gelecekteki sosyalist toplumu kurmak için bir sosyalist plan doğrultusunda düzenleme yapar. Bütün üretim araçları devletin elinde toplanmıştır. Devlet belli bir sınıf adına (işçi sınıfı) yeni bir toplum kurmak amacındadır. Oysa Kadrocular'ın savunduğu ulusal devletçilikde, devlet herhangi bir sınıfın emrinde değildir. Ekonomik alan ulusun yüksek çıkarları

⁵⁶⁰ Ş. Süreyya (Aydemir), "Fikir Hareketleri arasında Türk Nasyonalizmi. II. Marksizm.", *Kadro*, C. II, S. 19, (Temmuz, 1933), 14-16. Aydemir'e göre, sömürge ve yarı sömürgelerle metropoller arasındaki milli kurtuluş mücadelelerine gerekli önemi vermeyerek, ön görülerini daha çok, yoğun bir sınıf çatışması üzerinde yürüten Marksizm, Avrupa'ninkinden farklı bir gelişme seyri izleyecek gibi görünen milli kurtuluş hareketlerinin gelişmesi söz konusu olduğunda, çözümlemelerinde yetersiz kalmaktadır. Ş. S. Aydemir, *İnkılâp ve Kadro*, a.g.e., 37.

⁵⁶¹ Tüm bu karşılaştırmalar ve çözümlemelerin ayrıntıları için bakınız, Ş. Süreyya (Aydemir), "Beynelmilel Fikir hareketleri arasında Türk Nasyonalizmi. III. Türk Nasyonalizmi", *Kadro*, C. II, S. 21, (Eylül, 1933), 5-14.

için bir teknisyenler kadrosu tarafından düzenlenir ve yönetilir. Devlet mülkiyetinin yanında, bireysel mülkiyet de kabul edilmiştir.⁵⁶²

Hem kapitalizm ve liberalizmi, hem de Marksizm'i/sosyalizmi eleştirerek, bu akımlara olumsuz yaklaşan Kadro, kuramsal olarak işlediği devletçilik ile kapitalizm ve sosyalizm dışında üçünü bir yol olma iddiasında olmuştur. Kadrocular, önerdikleri bu üçünü yolun özgünlüğünü, herhangi bir sınıfın çıkarına hizmet etmemeye dayandırmaktadırlar. Kadroculara göre, Fransız devrimi, derebeylik hâkimiyetine karşı, burjuvazinin hâkimiyetini kurarak bu günkü sınıf ayrılıklarını ve sonuçta da yeni bir sınıf devletini doğuran ekonomik sisteme yol açmıştır. Rus Devrimi ise, Fransız Devrimi'ne karşı bir tepkidir. Rus Devrimi, burjuvazinin hâkimiyeti yerine, proletarya'nın hâkimiyetini kurmuştur. Türk Devrimi ise hem Fransız Devrimi'ne, hem de Rus Devrimi'ne karşı bir tepkidir. İdeali de, ne burjuvazi, ne de proletarya hâkimiyetidir. Türk Devrimi, bir sınıf devrimi değil, sınıfsız ve çelişkisiz bir Milet olma devrimidir.⁵⁶³

Kadrocular'ın görüşleri, korporatist düşünceyle bu noktaya kadar; yani kapitalizm ve sosyalizm dışında bir üçüncü yol olma söylemiyle kesişmektedir. Bu ise Kadrocular'ın görüşlerini üçüncü yolcu yapmaktadır, ama sınıf ayrımları yerine mesleki ayrışmayı geçirmediklerinden, mesleki temsili savunmadıklarından ve korporatist ilişki biçimini önermediklerinden, korporatist yapmamaktadır.

Gerçi Kadro Hareketi'nin, korporatist düşünürleri andırırcasına, sınıf çatışmaları ve sınıf hâkimiyeti karşısında “içtimaî bütüncü” olduğu belirtilmektedir. Ama içtimaî bütüncülük, Kadro'nun korporatist olduğunu değil, sınıflaşmaya, sınıf

⁵⁶² İ. Hüsrev (Tökin), “Türkiye’de Millî Sermaye Hareketi”, *Kadro*, C. I, S. 10, (Birinci Teşrin, 1932), 24-25.

⁵⁶³ V. Nedim (Tör), “Sınıflaşmamak ve İktisat Siyaseti”, a.g.m., 17-18.

çatışmalarına ve sınıf hâkimiyetine karşı olduğunu ifade etmektedir.⁵⁶⁴ Kadro yazarlarından Tökin, milletin bütünlüğü adına, var olan sınıflara ve doğmakta olan sınıflara karşı yeterince tedbirin henüz alınmadığını, bir takım bireyci ve sınıfçı girişimlere karşı, devletin kanunlara dayalı zoru dışında bir önlemin bulunmadığını, bu önlemlere rağmen de, toplumun liberal ve bireyci gelişiminin devam ettiğini belirtmektedir. Sınıflaşmaya karşı, devletin zoru ve otoritesinin yanı sıra tamamlayıcı nitelikte, milletin bünyesini “organik” (uzvî) biçimde birleştirici, ileride sağdan ve soldan herhangi bir tepkiye olanak tanımayan, devrimci bir harekete ihtiyaç olduğu belirtilmektedir. Millet bütünlüğü dışarıdan yani siyasal olarak değil, içeriden “organik” olarak sağlanmalıdır.⁵⁶⁵ Ancak Tökin’in önerdiği bu organik bütünleşme düşüncesi de, akla korporatizmi getirmemelidir. Çünkü Tökin, bahsettiği organik bütünleşme için Kadro’nun devletçiliği kapsamı içerisindeki çözümlerden bahsetmekte, faşizmin organik bütünleşmeyi sağlamak için bulduğu çözüm olan korporasyonların kuruluşunu eleştirmekte ve reddetmektedir. Çünkü İtalya’da kurulan korporatist devlette, gerçekte sınıf çelişkileri kaldırılmış değildir. İşverenle işçi arasındaki anlaşma bir göz boyamadır. Eski mülkiyet ilişkileri sürmekte, sınıf esasına göre kurulmuş toplumsal yapı devam etmekte, korporatist düzen perdesi ardında eski liberal ve ferdiyetçi mülkiyet düzeni sürdürülmektedir.⁵⁶⁶ Böylece

⁵⁶⁴ Bu doğrultuda Tökin, Kadro’nun “millet bütünlüğü”nü kendisine hareket noktası olarak aldığını söylemektedir. Kadroculara göre, Türk milleti dışarıya karşı olduğu gibi, içe yönelik olarak da bir bütündür. Millet içerisindeki sınıf kavgası ve sınıf hâkimiyeti, ister aşağıdan gelsin, ister yukarıdan millet bütünlüğüne zarar veren bölücü hareketlerdir. Sınıf hâkimiyetinin ortadan kaldırılması, milli kurtuluş hareketlerinin önde gelen ilkelerinden biridir. İ. Hüsrev (Tökin), “Millet içinde sınıf meselesi”, *Kadro*, C. III, S. 25, (İkinci Kânun, 1934), 34.

⁵⁶⁵ İ. Hüsrev (Tökin), “Millet içinde sınıf mes’elesi II”, a.g.m., 22-23.

⁵⁶⁶ İ. Hüsrev (Tökin), “Millet içinde sınıf mes’elesi II”, *Kadro*, C. III, S. 26, 23. Yine Kadro’dan Burhan Asaf Belge’de, İtalya’daki korporasyon sistemi ile sınıf çelişkilerinin kökten çözümü yerine, bu çelişkilerin tehlikesiz biçime sokularak istikrar sağlanması yoluna gidildiğini belirtmektedir. B. Asaf (Belge), “Faşizm ve Türk millî kurtuluş hareketi”, a.g.m., 38.

Kadro'da, korporatizmin benimsenmediği, hatta korporatizme karşı olunduğu açıkça dile getirilmektedir.

Kadro Dergisi, çıkmaya başlarken Mustafa Kemal Atatürk'ün ve İsmet İnönü'nün izni alınmışsa da, hükümet çevresinin genelde Kadrocular'ın görüşlerine karşı soğuk, hatta kimi zaman düşmanca yaklaştığı söylenebilir. Kadrocular'a karşı bu olumsuz yaklaşımın ardında, Kemalizm'in, C.H.P. dışında herhangi bir yoruma ihtiyaç duymadığı düşüncesi yatıyor olmalıdır. Kemalizm'in C.H.P. dışındaki bir başka odak tarafından yorumlanıp, sistemleştirilmeye çalışılması, gereksiz görülmüş, hatta tehlikeli sayılmıştır.⁵⁶⁷ Örneğin ekonomik alanda Kadrocular'ın, hükümetin benimsediği devletçiliği daha radikal biçimde yorumluyor olması da⁵⁶⁸, sermaye çevrelerinin tepkisini çekmiştir. Bu gibi nedenlerle, Kadro Dergisi, yayınlandığı süre boyunca yoğun eleştirilerin hedefi olmuştur. Dergi özellikle büyük sermaye çevrelerinin, ekonomik alanda bu kesimin önde gelen kuruluşu olan İş Bankası çevresinin yoğun eleştirilerine maruz kalarak, bu kesimlerin baskısı sonucunda 1935'te kapatılmıştır. Makal'ın da belirttiği gibi Kadro Hareketi, Türkiye için olmadığını ileri sürdüğü sınıf çelişkilerinin kurbanı olmuştur.⁵⁶⁹

2. TÜRKİYE'DE TEK PARTİ DÖNEMİ VE EKONOMİK ALANDA KORPORATİZM

Türkiye'de tek parti sisteminin 1930'lu yılların başlarından itibaren yerleşmeye başlaması, devletçi ekonomi politikalarının kabul edilmesiyle eş zamanlı

⁵⁶⁷ K. Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, a.g.e., 152.

⁵⁶⁸ Yetkin, Kadrocuların, devletçilik anlayışını özel sektörün çıkarlarını baltalayacak bir yörengeye sokmaya çalıştıklarını dile getirmektedir. Ç. Yetkin, a.g.e., 125.

⁵⁶⁹ A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, a.g.e., 126. ve S. Yerasimos, a.g.e., 118. Timur da Kadrocuların, pek küçümsedikleri sınıf kavgası sonucu tasfiye olduklarını belirtmektedir. T. Timur, a.g.e., 170.

olarak gerçekleşmiştir. Bu doğrultuda, Türkiye’de siyasi alanda yerleşiklik kazanan tek parti yönetimini ekonomik alanda tanımlayan temel özelliğin, devletçi ekonomi politikalarının uygulamaya konulması olduğu söylenebilir. Devletçi ekonomi politikaları, daha önce “devletçilik” başlığı altında incelenen bir takım özellikleri dolayısıyla, korporatizmle ilişkilendirilmiştir.

a) Devletçi Ekonomi Politikaları ve Korporatizm

Batı’da iki dünya savaşı arası dönemde korporatist sistemi uygulayan otoriter veya totaliter rejimler ortaya çıkmıştır. Aynı zaman dilimi içerisinde, 1930 yılından itibaren Türkiye’de ekonomik alanda devletçi ekonomi politikalarının uygulamaya konulmasına, siyasal alanda tek parti yönetiminin yerleşmeye başlaması ve giderek otoritarizmin dozunun yükselmesi eşlik etmiştir. Devletçi ekonomi politikalarının gereği olarak, Türkiye’de tek parti yönetimi ekonomik alanı düzenlemeye ve denetlemeye yönelik müdahalelerde bulunmuştur. Tek parti yönetiminin bu müdahaleleri, ekonomide devlet işletmeciliğini de içeren özel bir biçim olarak, liberal ekonomi politikalarından ciddi biçimde ayrılmıştır. Türkiye’de tek parti döneminin yerleşmeye başladığı dönemde, devletçi ekonomi politikalarına iktidarın otoriter yönetimin eşlik etmesinin, Batı’daki korporatist totaliter sistemlerle, Türkiye’deki devletçi ekonomi politikaları arasında ilişki kurulmasına yol açtığı söylenebilir.

1- Devletçi Ekonomi Politikalarını Korporatizmle İlişkilendiren Görüşler

Türkiye’de tek parti döneminde uygulanan devletçi ekonomi politikası kimi yazarlarca korporatizm ile ilişkilendirilmekte ve bu yazarlar tek parti döneminin devletçi ekonomi politikasının korporatist olduğunu ileri sürmektedirler. Örneğin bu

yazarlardan Kansu, 1930'lu yıllarda uygulamaya konulan devletçi ekonomi politikalarının çok açık biçimde korporatist olduğunu belirtmekte, üstelik Türkiye'de korporatist düzenlemelerin, devletçi iktisat politikalarının uygulandığı 1930'lar öncesinde başlatıldığını ileri sürmektedir. Türkiye'de genellikle 1920'li yıllarda liberal ekonomi politikaları uygulanırken, 1930'lu yıllarda devletçi ekonomi politikalarına geçildiği söylenmektedir. Oysa Kansu, 1920'li yıllardan itibaren iddia edilenin tersine, liberal ekonomi politikasından uzaklaşıldığını savunmakta ve bu dönemdeki bazı yasal düzenlemeleri ve girişimleri korporatist olarak nitelendirmektedir. Örneğin 1927 yılında yasa ile tüzel kişilik kazanan Âli İktisat Meclisi'nin kuruluşu; içki, kibrit ve çakmak taşı, tütün, şeker, liman işletmesi gibi çeşitli alanlarda Türk ekonomisinin tekeller aracılığıyla denetim altına alınması; 1925 yılında yapılan yasal düzenlemelerle Türkiye'deki tüm ticaret ve sanayi odalarının özerkliklerine son verilerek devlete bağlı birer kurum olarak çalıştırılmaya başlanması, Kansu tarafından korporatist düzenlemeler olarak ele alınmaktadır. Kansu'ya göre yukarıda verilen örnekler "Türkiye'de genellikle 'devletçilik' olarak adlandırılan korporatist iktisat politikalarının 1930'lu yıllardan çok önce uygulamaya konulduğunun birer kanıtıdır."⁵⁷⁰ 1930'lu yılları, öncesi döneme göre çok daha net biçimde korporatist olarak niteleyen Kansu, yine korporatist olarak nitelendirdiği devletçi ekonomi politikasının uygulandığı bu dönemde, C.H.P.'nin kendi denetimi altında devlete bağımlı sendikalar kurulması için, özellikle Ege bölgesinde çok çaba harcadığını, ama işçilerin direnişi karşısında başarılı olamadığını belirtmektedir.⁵⁷¹ Kansu'nun konuya yaklaşımından, liberal uygulamalarla uyuşmayan, hatta ona ters olan devletçi uygulamaları korporatist olarak değerlendirdiği anlaşılmaktadır. Oysa

⁵⁷⁰ A. Kansu, "Türkiye'de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları", a.g.m., 262-264.

⁵⁷¹ A. Kansu, "Tek Parti Döneminde Bir Radikal Muhafazakâr Politika Mektebi Olarak 'Sosyal Siyaset'", *Modern Türkiye'de Siyasî Düşünce*, C. 5, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, 630-631.

çalışmanın Türkiye’de düşünsel alanda korporatizmin ele alındığı kısmında, devletçilik alt başlığı içerisinde ileri sürdüğümüz üzere, belirli koşullar yerine getirilmeksizin devletçi ekonomi politikası korporatist sayılamaz.

Keyder de, Türkiye’de devletçi ekonomi politikasından bahsederken, bu politikayı doğrudan ve açıkça korporatist olarak nitelendirmemekle beraber, belli yönlerden korporatizm ile ilişkilendirmektedir.⁵⁷² Keyder devletçi ekonomi politikasının uygulamalarından bahsederken, “(b)ütün bunlar, sınıf çıkarları arasındaki çatışmaları yadsıyarak korporatist bir toplum modeli kabul eden, şu ya da bu ölçüde yabancı düşmanlığına dayanan bir millî dayanışma ideolojisi çerçevesinde gerçekleştirilir” demektedir.⁵⁷³ Keyder devletçi ekonomi politikası uygulamalarının, sınıf çatışmalarını reddeden ve korporatist bir toplum modelini kabul eden bir düşünceye eşlik ettiğini belirtmektedir. Ancak yine çalışmamızın düşünsel alanda devletçilik ilkesinin incelendiği alt başlıkta, Türkiye’deki devletçiliğin belli bir noktaya kadar korporatist düşünceyle çakıştığını; ama resmi devletçilik yorumunun, korporatist düşüncenin özelliği olan ekonominin ve siyasetin meslek esasına dayalı olarak örgütlendirilmesi ilkesini yaşama geçirmeyi benimsemediğini, bu yön olmaksızın da devletçiliğin korporatist sayılamayacağını savunmuştuk. Yani bize göre sadece düşünsel düzeyde kalarak, edimsel olarak somutlaşamayan korporatizm, bir sistemi korporatist saymaya yetmemektedir. Ayrıca Keyder, 1930 yılında kurularak, tasarrufu teşvik etmeyi, yerli mallarının üretim ve tüketimini özendirerek

⁵⁷² Makal’ın belirttiği gibi, Keyder bir makalesinde 1930’lu yıllara değinirken alt başlık olarak “Korporatizm Çabaları” başlığını atmaktadır. İçerisinde korporatif uygulamalarla ilgi olarak herhangi bir bilgi bulunmayan bölümde; (A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 138 (Dipnot).), daha çok tek parti yönetiminin otoriter uygulamalarından ve devletçi ekonomi politikalarının çeşitli sınıfları nasıl ezdiğinden bahsedilmektedir. Bakınız: Ç. Keyder, “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Polisiği”, a.g.m., 49-52. Yazdıklarından anlaşılan odur ki, Keyder, uygulamaya geçirilmiş olsun ya da olmasın, çeşitli tonlarda korporatif izler taşıyan düşünceleri ve girişimleri, ayrıca da otoriter siyasal uygulamaları korporatist sayma eğilimindedir.

⁵⁷³ Ç. Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, a.g.e., 150.

ithal malların tüketimini azaltmayı ve genelde de kendi kendine yerlilik düşüncesi yaymayı amaçlayan Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti'nin düzenlediği bir kongreyi de korporatist uygulamalarla ilişkilendirmektedir. Keyder bu cemiyetin düzenlediği, 1930 Sanayi Kongresi'nde alınan ve Türk sanayicilerinin belli sektörlerle göre örgütlenmesini öneren kararları, faşist İtalya'nın "corporazione"leri ile ilişkilendirmektedir.⁵⁷⁴ Ancak Keyder, Sanayi Kongresinde alınan ve öneri niteliği taşıyan kararları, korporatif uygulamalarla ilişkilendirmesine rağmen bunların hayata geçirilip geçirilmediği üzerinde durmamakta, alınan kararların sistematik biçimde uygulamaya geçirilmeksizin devletçi ekonomi politikalarının nasıl korporatist sayılabileceğine değinmemektedir.

Bu iki yazardan farklı olarak Kuruç, 1930'lu yılların devletçi ekonomi politikasını yorumlarken, korporatizm kavramını kullanmamakta, devletçi ekonomi politikasının dayanacağı sınıfsal ilişkileri, sanki korporatif bir ilişki biçimi şeklinde yorumlamaktadır. Uzlaşma ve denge kavramlarını kullanan Kuruç, toplumsal korporatizm uygulamalarında görülen toplumsal anlaşmaları hatırlatırcasına, 1930'larda devletçiliğin bir yönüyle bir uzlaşma örgüsü olduğundan bahsetmektedir. Devletçilik özel kesim için tepeden inmemiş, Cumhuriyet yönetiminin ana kadrosu ile toplumdaki fiili iktidar sahipleri arasında bir konvansiyon biçiminde oluşmuştur. Devletçi ekonomideki merkezi karar ve kontrol düzeni özel kesimin rızası dışında oluşmuş değildir. Devletçilik Türkiye'de ekonomi politikasının eksenini olduğunda, yerli özel sermaye bu eksenin dışında bırakılmamış, bu yeni ekonomi politikasının bu yöndeki uzlaşmalarla yerleştirilmesine özen gösterilmiştir.⁵⁷⁵ Uzlaşma kavramının yanı sıra denge kavramını da kullanan Kuruç, devletçiliğin siyasal formülünün

⁵⁷⁴ Ç. Keyder, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, a.g.e., 136-137.

⁵⁷⁵ B. Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası Cilt I*, a.g.e., L-LI. ve B. Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, a.g.e., 65.

sınıflar dengesine göre oluşturulduğunu belirtmektedir. Bu dengenin çizgisi 1931 C.H.F. programının esaslarından birisi olmuştur. Sınıflara, sınıf çizgisinden uzak durmaları ve toplumda buna göre oluşacak dengeyi kabul etmeleri önerilir. Devletçi ekonomi politikasının uygulamaya konulduğu ilk yıllarda, bir taraftan sermayenin yerli ellerde ama devletçiliğin getirdiği çerçeveye göre nasıl birikeceği, bir taraftan da emeğin çağdaş çalışma haklarına göre bu birikim düzeni içerisinde yerini alması gündemdedir.⁵⁷⁶ Korporatizm kavramı kullanılmaksızın yapılan bu çözümlemelerde, Makal'ın da belirttiği gibi, örgütsel yönün ele alınmaması, söz konusu çözümlemelerin korporatist model dışında yapıldığı izlenimini vermektedir. Ancak bu çözümlemelerde örgütsel yapı yer almasa da, devlet ile sosyal taraflar arasındaki bir anlaşmadan söz edilmesi, korporatif ilişkinin bazı temel unsurlarını içermektedir.⁵⁷⁷ Ancak burada da yine aynı soru akla gelmektedir. Kuruç'un yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, daha çok özel kesimle devletin uzlaşması üzerinden yürüyen (dikkat edilirse bu uzlaşmada işçi kesiminden bahsedilmemektedir) ve emek kesimini de içeren sınıflar arası denge politikasına dayanan devletçi ekonomi politikası, içerdiği korporatif ilişki unsuruna rağmen korporatist sayılabilir mi? Bu soruya açıkça “hayır” yanıtı verilebilir. Çünkü devletçi ekonomi politikasını korporatist olarak nitelendirebilmemize olanak sağlayacak örgütlenmeye gidilmediği bilinmektedir. Sözü edilen korporatif ilişki biçimi de, gerekli kurumsallaşmaya kavuşturulmadığından ve istikrar kazanamadığından devletçi ekonomi politikasını korporatist olarak nitelendiremeyiz. Zaten Kuruç da, içerisindeki korporatif ilişki unsuruna değinmekle beraber, devletçi ekonomi politikasının korporatist olduğunu ileri sürmemektedir.

⁵⁷⁶ B. Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, a.g.e., 77-78.

⁵⁷⁷ A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 134.

2- Devletçi Ekonomi Politikalarını Korporatizmle İlişkilendiren Görüşlerin Eleştirisi

Devletçi ekonomi politikalarını korporatist olarak niteleyen Kansu ve Keyder'in savlarının tersine; bu çalışmada Türkiye'deki devletçi ekonomi politikasının, zaman zaman içerisinde korporatif sayılabilecek uygulamalara yer verilse de, korporatist sayılamayacağı savunulmaktadır. Bu doğrultuda biz, devletçi ekonomi politikasının korporatist olduğunu iddia eden Kansu ve Keyder'in savlarının geçersiz olduğunu, örgütsel ve sosyo-ekonomik alanlarda, iki temel noktaya değinerek ileri sürmekteyiz. Bunlardan birinci temel nokta, devletçi ekonomi politikalarının uygulanmasında, korporatizm için en gerekli unsur olan, sınıfsal ve sektörel örgütlenmenin, yani sendikal örgütlenmenin Türkiye'de söz konusu dönemde gerçekleştirilmemiş olmasıdır. Bu birinci nokta, Türkiye'de ekonomik alanda korporatizmin olmadığını ortaya koymaktadır. İkinci temel nokta ise, Türkiye'de söz konusu dönemde korporatist örgütlenmenin zaten olamayacağına ilişkindir. Tek parti döneminde, Türkiye'nin korporatist bir çözüme yönelmesini gerektirecek bir sosyo-ekonomik yapı varlık kazanmamıştır. Bir başka deyişle, korporatist çözüme yönelen ülkelerle, devletçi ekonomi politikasını uygulayan ülkeler arasında sosyo-ekonomik yapı açısından, yani kapitalistleşme ve sanayileşme düzeyleri açısından fark bulunmaktadır.

Örgütlenmeyle ilgili olan ilk temel nokta açılacak olursa, şunlar söylenebilir; kapitalist korporatizm söz konusu olduğunda, örgütlenme alanında ilk akla gelen sendikal örgütlenmedir. Çalışmanın klasik korporatizmin büyüteç altına alındığı ve özellikle devlet korporatizminin İtalya örneğinde incelendiği bölümünde, ekonomik alanda korporatist örgütlenmenin sendikalara dayandığına değinilmişti. İtalya'da

korporatist ekonomik sistem, korporasyonların kurulması ile gerçekleşmişti. Korporasyonlar da sendikal örgütlenme üzerine inşa edilmekteydi. İtalya’da faşist yönetim öncesinde var olan sendikalar, faşist iktidar tarafından faşist sendikalara dönüştürülmüş, sonrasında aşamalı biçimde faşist sendikalizmden korporatizme geçilmişti. Aynı dönemde benzer uygulamalar devlet korporatizmi uygulayan Portekiz ve İspanya’da da gerçekleştirilmişti. Üstelik sadece otoriter devlet korporatizmi uygulamaları değil, daha ılımlı toplumsal korporatizm uygulamaları da sendikal örgütlenme temeli üzerinde gerçekleştirilmekteydi. Oysa devletçi ekonomi politikasının uygulandığı tek parti dönemi Türkiye’sinde sendikalar bulunmadığından, bu dönemde korporatist nitelikli herhangi bir uygulamadan bahsetmek olanaklı görünmemektedir.⁵⁷⁸ Gerçekten de, Türkiye’de resmi anlamda “sendikal örgütlenme, 1946 yılında, Cemiyetler Kanunu’nun ‘sınıf esasına dayalı cemiyet kurma’ yasağının kaldırılmasından sonra olanak kazanmış, 1947 yılında ise 5018 Sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun ile düzenlenmiştir. Bu nedenle, gerek ‘(toplumsal) korporatizm’, gerekse ‘devlet korporatizmi’ çerçevesinde herhangi bir korporatist nitelikli uygulamadan, 1947 öncesinde söz etmek, mümkün ve anlamlı değildir.”⁵⁷⁹

⁵⁷⁸ Prof. S. N. İleri Korporatizmle ilgili olarak, Pierre Jolly’nin “La Mystique du Corporatisme” adlı eserinin çeşitli bölümlerinden yaptığı bir çeviriyi İktisat ve Ticaret Mecmuası’nda yayınlamıştır. Çeviri metninin son paragrafında kendi görüşlerini dile getiren İleri, Türkiye’yi korporatizm açısından değerlendirmektedir. Buna göre: “Türkiyemiz bugün korporatizmden bir hayli uzaktır. Çünkü korporasyonlar için evvela gerek işçilerin ve gerek patronların ayrı ayrı meslekî sendikalar teşkil etmeleri ve sonra da bunların birbirine hücum etmemeleri için devletin araya girip her iki tarafı da idare etmesi ve sınıf âhengini temin etmesi lâzımdır. Bizde ise ... henüz sendika kurmak hakkı verilmiş değildir.” S. N. İleri (Çev.), “Korporasyonlar”, *İktisat ve Ticaret Mecmuası*, C. 2, S. 28/29, (Ağustos-Eylül, 1936), 4.

⁵⁷⁹ A. Makal, “Korporatizm”, a.g.m., 290. Ayrıca Ümit Cizre-Sakallıoğlu ile Gülten ve Mahmut Üstün de bu doğrultuda düşünmektedirler. Bakınız: Ü. Cizre-Sakallıoğlu, “Korporatizm ve Türk Sendikacılığı (II)”, a.g.m., 47. ve G. Üstün - M. Üstün, a.g.m., 186. Şüphesiz ki, 1930 yılından itibaren istikrar kazanarak 1945 yılında son bulan tek partili dönemde, “modern anlamda sendikalar” ın bulunmaması, iş yaşamı içerisinde işçilerin hiç örgütlenmediği anlamına gelmemektedir. Söz konusu dönemde işçi örgütlenmeleri var olmuştur. Ancak bu dönemdeki işçi örgütlenmeleri sendikalar şeklinde değil, çeşitli işçi cemiyetleri ve birlikleri şeklinde gerçekleştirilmiştir. Bu işçi

Sosyo-ekonomik alana ilişkin ikinci temel noktayla ilgili olarak da şu çözümler yapılabilir: Kapitalist korporatizmi niteleyen en önemli özellik, sanayileşme süreciyle beraber işçi ve burjuvazi sınıflarının belirginleşmesi ve giderek kutuplaşmasıdır. Tek başına kapitalist üretim biçimine geçmiş olmak, kapitalist korporatizmi nitelemeye yetmemektedir. Tam tersine kapitalizme geçiş, ilk dönemlerde kapitalizm öncesi korporatif örgütlenmeyi, yani loncaları giderek ortadan kaldırmıştı. Kapitalist üretim biçiminin başat olduğu dönemde, bu yeni dönemin şartlarına uygun korporatist çözüm önerileri, sanayi devrimi sonrasında geniş bir işçi sınıfının ortaya çıkması, burjuvazi ile işçi sınıfı arasındaki kutuplaşmanın artması, ortaya çıkan yoğun sınıf savaşımının kapitalist üretim biçimini tehlikeye sokması üzerine gündeme gelmişti. Demek ki kapitalist dönemin korporatist çözüm önerileri, belli bir sanayileşme düzeyi ve buna bağlı olarak sınıfsal oluşum ve ayrışmalar üzerinden yükselmekte ve belli bir kapitalistleşme ve sanayileşme düzeyine ulaşan sosyo-ekonomik yapıların sorunlarını çözmek için ileri sürülmektedir.

Buna karşılık daha önce de belirtildiği gibi devletçi ekonomi politikası, kapitalist gelişme sürecine 20. yüzyılda, yani geç girmiş olan ülkelerde sanayileşmeye yönelik devlet işletmeciliğini de içeren müdahaleci bir ekonomi politikası olarak ortaya çıkmıştır. Ancak belirtilmelidir ki, kapitalist ekonomi içerisinde yer alan tüm devlet işletmeciliklerini, “devletçilik” olarak nitelendirmek

örgütlerinin belirgin özelliği, siyasal iktidar tarafından oluşturulmaları ve diğer toplumsal kesimlerle beraber işçileri de kontrol altında tutmaya yönelik olmalarıdır. Ayrıca var olan işçi örgütlenmeleri ve işçi hareketleri de, 1925 yılından, yani Takrir-i Sükûn Kanunu’ndan sonra iktidarın engelleyici uygulamalarına maruz kalmış, 1930 yılından sonra bu engelleyici uygulamalar, iktidarın yaptığı bir takım hukuki düzenlemelerle daha sistematik hale gelmiştir. A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 449-451. Dönemin işçi örgütlenmeleri ayrı bir konudur ve bu nedenle ayrıntılarına girilmeyecektir. Korporatist bir sistemin varlığı için, korporatist ilişkinin taraflarından biri olan ve işçi sendikaları karşısında yer alan işveren sendikalarının da bulunması gerekmektedir. Tek partili dönemde işçi sendikaları gibi işveren sendikaları da bulunmamaktadır.

yanlış olur. Örneğin “..kapitalist gelişme ve sanayileşme sürecinde belli bir eşiğin ötesine geçmiş toplumlarda, üretken devlet kesiminin önemlice, istikrarlı ve işlevsel bir yer kaplaması halini devletçilikten ziyade, ...devlet kapitalizmi terimiyle nitelendirmek daha uygun olur”.⁵⁸⁰ Öyleyse devletçi ekonomi politikasını niteleyen önemli bir özellik, bu politikanın, belli bir kapitalistleşme ve sanayileşme eşiğini geçememiş ve dolayısıyla belli bir eşiği geçen kapitalistleşme ve sanayileşme sürecinin beraberinde gelen sınıfsal oluşumları ve sınıf çatışmalarını henüz yaşamayan ülkelerde uygulanıyor olmasıdır.

Batı’da korporatizm, kapitalist üretim biçiminin başat olduğu toplumlarda, kapitalizmin ürettiği ve artık kapitalist üretim biçiminin varlığını tehlikeye düşüren toplumsal bunalımları ve sınıf mücadelelerini kontrol altında tutmak ve kapitalist üretim biçimini sürdürmek amacıyla uygulanmıştır. Oysa Türkiye’de tek parti döneminde devletçi ekonomi politikası, gelişmiş bir kapitalizmin ürettiği toplumsal bunalımlara ve sınıf mücadelelerine karşı tedbir almak amacıyla uygulamaya konulmamıştır. Çünkü söz konusu dönemde Türkiye’de, ne belli bir olgunluğa erişebilmiş ve başat konuma geçebilmiş bir ulusal kapitalizm, ne de toplumsal, ekonomik ve siyasal yaşamı etkileyen ve kapitalist üretim biçimine tehdit oluşturabilen sınıflar arası kutuplaşma ve mücadele bulunmaktadır. Demek ki, Türkiye’de devletçi ekonomi politikasının uygulanması, Batı’daki biçimiyle korporatizme yol açan nedenlerden farklı nedenlere ve amaçlara bağlı olarak gündeme gelmiştir. Türkiye’de devletçi ekonomi politikalarının uygulandığı dönemdeki sanayileşme düzeyi ve sınıfsal yapı, korporatizm tartışmaları açısından

⁵⁸⁰ K. Boratav, “Türkiye’de Devletçilik”, a.g.m., 412-413. Dobb da devlet kapitalizmini, şu şekilde tanımlamaktadır: “...kapitalist mülkiyet ile ekonomik işlemler üzerinde bireysel bir firmanın kilerle özdeş olmayan amaçlar güden yaygın devlet denetimlerinin uygulandığı bir sistemle gerçekleştirilen üretimin bir arada bulunmasıdır. Bu sistem sınırlı bir miktar devletleştirilmiş ve devlet tarafından yürütülen üretimi kapsayabilir veya kapsamayabilir.” M. Dobb, a.g.e., 346.

büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, bu konu üzerinde özellikle durulması gerekmektedir.

b) Türkiye’de Tek Parti Döneminin Ekonomik Yapısı ve Korporatizm

Yukarıda da kısmen değinildiği gibi, korporatif uygulamalar söz konusu olduğunda belli bir sanayileşme düzeyinde olma gerekliliği kendini göstermektedir. Asgarisinden bir kapitalist üretim biçimi, hesaba katılabilir oranda bir sanayileşme sürecini ve bu sürecin beraberinde getireceği sınıfsal kutuplaşmaları yoğun biçimde üretmediği sürece, kendisini temellerinden sarsabilecek toplumsal çelişkileri de yoğun biçimde üretemeyecektir. Dolayısıyla bu tür toplumlarda, kapitalist üretim biçiminin varlığının kısa dönemde tehlikeye düşmesi söz konusu olmayacağından korporatist çözümlere yönelme seçeneği de ortadan kalkacaktır. Şüphesiz ki korporatist örgütlenmede sanayi sektörü dışında kalan sektörler de örgütlenmektedir. Bu kapitalist üretim biçiminin sürekliliğinin ve istikrarının korunabilmesi için gereklidir. Ancak tüm korporatist çözüm önerileri, sanayileşme sürecinin belli bir gelişkinliğe ulaştığı kapitalist sistem içerisinde ortaya çıkmaktadır. Bu doğrultuda, belli bir gelişkinliğe ulaşmış burjuvazi ve işçi sınıfı, korporatist çözüm önerilerinin gündeme geldiği toplumlarda özel bir öneme sahiptir.

1- Tek Parti Dönemi Türkiye’sinin Sanayileşme Düzeyi

Bu çözümlemeler doğrultusunda, Cumhuriyet’in kuruluşundan tek parti döneminin sonuna kadar olan dönemde, Türkiye’nin korporatist bir çözüme yönelmesini gerektirecek sanayileşme düzeyinde olmadığı söylenebilir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde, ekonomi yabancıların ve azınlıkların adına ve hesabına

işleyen bir “yarı sömürge” ekonomisinden başka bir şey değildi. Ciddi bir sanayi yapısından yoksun olan bu ekonomi, milli kurtuluş savaşı sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’ne miras kalmıştır. Cumhuriyet yönetimi, İmparatorluk döneminden harap bir ülke, geri bir tarım ekonomisi, basit bir sanayi yapısı devralmıştır. Üstelik I. Dünya Savaşı ve ardından gelen düşman istilası, zaten refah düzeyi oldukça düşük olan toplumun son servet birikimlerini de yok etmiştir. Verimi düşük ilkel şartlarda bir tarım, birkaç geri teknolojik fabrika ülkenin ekonomik çöküntüsünü karşılamaktan oldukça uzaktır. Savaş sırasında dış rekabetten korunarak gelişme gösterebilmiş ve yeni şartlar altında varlığını sürdürebileceği şüpheli olan el işçiliğine dayalı sanayiden, ülkenin büyük inşa hareketi için yardım beklemek olanağı yoktu.⁵⁸¹ 1920’li yıllarda devletin sanayileşme yönündeki teşviklerine rağmen, özel sektöre dayalı kalkınma stratejisi istenilen sanayileşmeyi sağlayamamış, daha önce de belirtildiği gibi patlak veren 1929 Dünya Büyük Ekonomik Krizi’yle de bu strateji sürdürülemez hale gelmiştir.⁵⁸² Büyük kriz

⁵⁸¹ İ. H. Tökin, *İktisadî ve İçtimai Türkiye Rakamları Cilt : III*, a.g.e., 19. Aydemir, 20. yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu’nu sanayileşme açısından şöyle değerlendirmektedir: “... 1915 yılı sonu sayımlarına göre, makineli sanayide çalışan bütün işçi sayısı 14.060 kişiydi. Bu rakam, Osmanlı ticaret ve sanayi nezaretinin tertiplediği sayım sonunda bulunan rakamdır. Bu sonuç kısaca şunu açığa vurur ki, son Osmanlı devrinde Türkiye’de, sanayi ve işçi yoktu... zaten gene aynı nezaretin derlemelerine göre 1913’te beher endüstri ünitesine düşen ortalama işçi sayısı 81’den ibaretti. Sanayi ünitelerinin % 73’ünü gıda sanayi işletmeleri, yani değirmenler teşkil ediyordu. % 83’ü tabakhanelerdi. Bütün dokuma sanayiinde ancak 6763 kişi çalışıyordu ve bütün bu rakamlara, devlet işletmeleri ve askerî fabrikalar dahildi...”

Bu sanayisizliği ve işsizliği izah etmek kolaydır. Çünkü eski Türkiye bir yarı sömürgeydi. Sömürgelerle yarı sömürgelerin bütün XIX. yüzyıl boyunca ve hatta XX. yüzyılın ilk yarısında karakteristikleri, sanayiden mahrum olmak. Avrupa’nın sanayi ülkelerine hammaddeler ve gıda maddeleri hazırlamak, muhtaç oldukları sanayi maddelerini de oralardan almaktı.” Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam II*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1975, 354-355.

⁵⁸² 1920’li yıllarda sanayi alanında istenilen gelişme elde edilememiştir, ancak bu sektörde çalışan sayısında niceliksel açıdan da olsa bir artış görülmektedir. Verilen rakamların sağlıklı olduğu konusunda ciddi şüpheler bulunmakla birlikte, 1921 yılında İktisat Bakanlığı elde kalan topraklarda işçi sayımı yaptırmıştır. Söz konusu sayımın yapıldığı tarihte elde kalan topraklar üzerinde 5 000 000’luk bir nüfus yaşamaktaydı. Sayım sonuçlarına göre, ülkede 33 058 müessese ve 76 216 sanayi işçisi bulunmaktaydı. Ama sayımda esas alınan müesseseler sanayi müesseseleri olmaktan çok, demirci, kunduracı gibi esnaf müesseseleri idi ve işçi olarak sayılanlar da esnaflardı. Cumhuriyet’in kurulmasından sonra, 1927 yılında yapılan ilk sanayi sayımında ise 62 205 müessese sayılmıştır. Bu sayımda da en küçük esnaf atölyeleri de dâhil olmak üzere en geniş anlamıyla sanayi müessesesinde

sonrasında, dünya ticaret koşulları ve hükümetin mal ve para hareketine getirdiği yeni kısıtlamalar, dünya kapitalizminde bir çevre ülke olan Türkiye’de ticaret sermayesi ve ticaretle ilişkili para sermayesinin 1920’lerdeki kazancını azaltmıştır. Devletçi ekonomi politikasının izlenmeye başlandığı 1930’larda, çevre kapitalizmine özgü ilişkilere izin veren bir devletten söz edilemez olmuştur. Bu dönemde devlet, sanayi sermayesinin çıkarları doğrultusunda politikalar izlemiş ve sanayi planları uygulamıştır. 1930’larda hem devletin üstlendiği işlerde, hem de özel sektörle ilgili politikalarda, devletin sanayi sektörü lehine davrandığı açıkça görülmüştür. 1930’larda, çevre kapitalizmine özgü devletin ve ticaret sermayesinin hâkimiyetinin yerini, giderek gücü azalan ticaret sermayesini daha çok zayıflatan ve sanayi sermayesi lehine bir politika izleyen devletçi ekonomi politikası almıştır.⁵⁸³ İşte devletçi ekonomi politikasının izlendiği 1930’lu yıllar, Türkiye’de ilk defa sanayi sermayesinin güç kazanmaya ve işçi sınıfı olarak adlandırılabilir kesimin niceliksel olarak artmaya başladığı dönem olmuştur.

1920’li yıllarda ülke sanayin gelişmemiş olduğunu gösteren önemli bir olgu, sanayi kuruluşlarının ölçeğidir.⁵⁸⁴ 1927 yılında yapılan sanayi sayımı sonuçlarından

çalışanların miktarı 256 855 kişi olarak verilmektedir. Ancak 1927 yılında yapılan sanayi sayımının da tam bir sanayi sayımı olduğu söylenememektedir. Çünkü o tarihte, Türkiye’de fabrika denilebilecek işletmelerin sayısı o denli azdır ki, İstanbul, Bursa, İzmir, Adana, Mersin dışında hiçbir yerde fabrika denilebilecek işletmeler bulunmamaktadır. 1927 yılı itibarıyla verilen işçi sayısı içerisinde sanayi sınıflarına göre dağılımda, Türkiye’deki sanayin ağırlıklı olarak tarımsal bir karakter taşıdığı görülmektedir. Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam II*, a.g.e., 356., Afetinan, *Devletçilik İlkesi Ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*, a.g.e., 9 (2 numaralı dipnot). ve İ. H. Tökin, *İktisadî ve İctimaî Türkiye Rakkamlarla Cilt : III*, a.g.e., 26-27. 1921 ile 1927 yıllarının sanayi sektöründe çalışanların sayısı karşılaştırıldığında, zaman içerisinde bu sektörde çalışanların sayısının üç kattan fazla arttığı görülmektedir. Ancak bu Türkiye’nin ağırlıklı olarak bir tarım ülkesi olduğu gerçeğini değiştirmedigi gibi, sanayi sektöründe dahi tarımla ilişkili alanların ağırlık taşıdığı anlaşılmaktadır.

⁵⁸³ Ç. Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Ankara, Yurt Yayınları, 1982, 183-184.

⁵⁸⁴ 1921’de yapılan sayım sonuçlarına göre, her işletmede ortalama 2-3 esnafın çalışmakta olduğu anlaşılmaktadır. Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam II*, a.g.e., 356. Makal da, 1927 yılı sanayi sayım sonuçlarına göre, çalışan kişi sayısı işletme sayısına bölündüğünde, işletme başına düşen ortalama kişi sayısının bulunduğunu, bunun da 3.93 olduğunu belirtmektedir. A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 216.

elde edilen veriler, ülkede sanayi adına yapılan üretimin çoğunlukla az kişinin çalıştığı küçük atölyelerden oluştuğunu göstermektedir.⁵⁸⁵ 1930'lu yıllarda ise devletçi ekonomi politikasının uygulamaya geçirilmesi, çok daha büyük ölçekli sanayi kuruluşlarının kurulmasını ve sanayileşme adına temel ve önemli girişimlere adım atılmasını sağlamıştır, ama henüz başlangıç aşamasındaki bu girişimler Türkiye'yi sanayileşmiş bir ülke yapmaya yetmemektedir. 1930'lu yıllarda Türkiye nüfusunun hala büyük çoğunluğu köylüdür ve düşük verimli tarımsal üretim ekonomideki ağırlığını korumaktadır. Emek gücü, teknik bilgi ve görgü açısından hala geridir. Başka ülkelerle karşılaştırıldığında, Türkiye'de, ekonomi içerisinde sanayiın yeri oldukça küçüktür. O dönemde sanayileşme çabalarına girişen Türkiye açıkça geri bir tarım ülkesidir.⁵⁸⁶ Bu durum iktidardaki siyasal seçkinlerce de, zaman zaman dile getirilmektedir. 1932 yılı bütçesi için yeniden düzenlenen kanun lâyihası görüşmelerinde C.H.F genel sekreteri Recep Peker bu doğrultuda şunları söylemiştir: “ Türkiye hakikaten sanayi memleketi değildir. Türkiye nüfusunun çoğu çiftçi olmak itibarile ziraat memleketidir. Nitekim her tarafa müstevli olan buhran sanayi memleketlerinde olan şiddetile bizim memlekette hüküm sürmüyor. Başka memleketlerde bulunan milyonlarla işsiz kabile bizde yoktur.”⁵⁸⁷

Devletçi ekonomi politikasıyla girişilen sanayileşme hamlesi, Türkiye'nin genel anlamda ekonomik çehresini, tek parti döneminin sonuna kadar radikal biçimde dönüştüremese de; sanayileşme yönündeki çabalar 1930'lar öncesi döneme oranla şüphesiz ki ilerleme kaydetmiştir. Ülkenin sanayileşme temposu, 1930'larda, 1920'lere oranla daha yüksektir. “Sanayi kesiminin milli gelir içindeki payı, 1923-1928 döneminde % 11 dolaylarında iken, 1933-1939 döneminde bu oran % 15'e

⁵⁸⁵ İ. H. Tökin, *İktisadî ve İctimaî Türkiye Rakkamlarla Cilt : III*, a.g.e., 27-28.

⁵⁸⁶ B. Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, a.g.e., 112.

⁵⁸⁷ T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt. 9, 67. İctima, 21.6.1932, 212.

yaklaşmıştır. Sabit fiyatlarla sınai hasılanın yıllık ortalama artış hızları bakımından da benzer bir sonuca ulaş(ılmaktadır.) 1924-1929 döneminde bu kesimin büyüme hızı % 8,5 iken, 1933-1939 döneminde % 10,2'ye ulaşmaktadır.”⁵⁸⁸ 1930’lu yıllarda sanayi sektörünün gerek milli gelir içindeki payının, gerekse sınai hasılanın yıllık ortalama artış hızının artışına paralel olarak, bu sektörde istihdam edilen işçi sayısı da dikkate değer bir artış göstermiştir. Boratav’ın belirttiğine göre tüm sanayi ve madencilik kesimlerini kapsayan bilgiler bulunmasa da, her iki sektörde Teşvik-i Sanayi Kanunu’ndan yararlanan işletmelerle ilgili veriler, 1932-1939 arasında söz konusu işletmelerde çalışan işçi sayısının yıllık ortalama artışının % 13’e yaklaştığını ve 1939 yılı itibariyle, 1932’ye oranla, yaklaşık iki katlık bir ek istihdam sağlandığını göstermektedir.⁵⁸⁹ Devletçi ekonomi politikasının etkisiyle Türkiye’deki işçi sayısının hızla artışı konusunda rakam vermek gerekirse; daha önce de belirtildiği gibi, devletçiliğin kabulünden önce 1927 yılında yapılan sayımda, işçi sayısı sadece 147 128 iken, devletçilik ilkesinin gündemden düşmeye başladığı tek parti yönetiminin sonlarına doğru, 1936 tarihli İş Kanunu kapsamına giren yalnızca sanayi sektöründeki işçi sayısı 274 277 olmuştur.⁵⁹⁰ Ancak 1930’lardan başlayarak tek parti döneminin sonuna kadar kaydedilen bu işçi sayısı artışı, niceliksel bir artışa işaret etmektedir ve tek parti yönetiminin korporatist bir çözüme yönelmesi için gerekli olan niteliksel değişimler bu dönem boyunca gerçekleşmeyecektir. Devletçi ekonomi

⁵⁸⁸ K. Boratav, *İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları*, a.g.e., 288.

⁵⁸⁹ K. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, a.g.e., 61.

⁵⁹⁰ M. Ş. Güzel, “Cumhuriyet Türkiye’sinde İşçi Hareketleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 7., İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, 1851. ve M. Ş. Güzel, “İsmet İnönü, Sosyal Politika, Sendika ve Grev”, *Yapıt*, S. 10, (Nisan-Mayıs 1985), 75. “Devletçilik ilkesinin gündemden düşmeye başladığı tek parti yönetiminin sonlarına doğru” gibi yuvarlak bir ifadeyi kullanmamızın nedeni, 274 277’lik işçi sayısının 1943’e mi, yoksa 1947’ye mi ait olduğunun net olmamasıdır. Güzel künyeleri verilen makalesinin birinde bu işçi sayısının 1943 yılına, diğerinde ise 1947 yılına ait olduğunu belirtmektedir. Aslında burada dikkat edilmesi gereken 274 277’lik işçi sayısının 1943’e mi yoksa 1947’ye mi ait olduğu değildir. Bu işçi sayısı ister 1943’e, ister 1947’ye ait olsun, önemli olan nokta 1920’lerdeki miktara göre, devletçi ekonomi politikasının uygulanmasıyla işçi sayısının neredeyse iki katlık bir artış göstermesidir.

politikasının uygulanmasıyla oluşmaya başlayan işçi sınıfının niteliğine biraz ileride değinilecektir.

Korporatist bir çözüme yönelme açısından, Türkiye'nin tek parti dönemindeki sanayileşme düzeyinin yanı sıra, burjuvazi ve işçi sınıfı gibi modern sınıflarının yapısı da çözümlenmelidir. Çalışmanın daha önceki bölümlerinde değinildiği gibi, Cumhuriyet'in yönetici kadrosu ve aydınları, Türkiye'de, Batı'da olduğu gibi burjuvazi ve işçi sınıfı ayrışması temelinde modern anlamda sınıfların henüz belirginleşmediğini, buna bağlı olarak da sınıf çatışması olgusunun yaşanmadığını sık sık dile getirmişlerdir.

2- Tek Parti Dönemi Türkiye'sinde Burjuvazi

Timur'un da belirttiği gibi, Milli Mücadele sırasında Anadolu kapitalizm öncesi (pre-kapitalist) bir üretim düzeyindedir ve kapitalist üretim biçimini geliştirecek devrimci bir burjuvazi bulunmamaktadır. Ülkenin egemen sınıfları, "işçileri, orta ve yoksul köylüleri çeşitli mekanizmalarla sömüren feodal ağalar, tüccarlar, tefeciler ve cılız bir sanayiciler" grubudur.⁵⁹¹ Anlaşılacağı üzere bu tablo, Batı'da sınıf savaşımına yol açan modern çağa özgü burjuvazi ve işçi sınıfı kutuplaşmasına yol açan sosyo-ekonomik yapıdan oldukça farklıdır. 19. yüzyıldan beri ülke ekonomisi kimi alanlarda dünya kapitalizmine bir çevre ekonomisi olarak eklemlenmiş olsa da, 20. yüzyılın ilk çeyreğinde dahi ülke, başat biçimde kapitalist olarak nitelendirilmekten oldukça uzaktır.

Mustafa Kemal'in 1920'li yıllarda Sovyet büyük elçisi ile yaptığı konuşmada söyledikleri de, yukarıdaki sosyo-ekonomik çözümlemeyi doğrular niteliktedir.

⁵⁹¹ T. Timur, a.g.e., 15.

Mustafa Kemal, Sovyet büyükelçisi Aralov'a, Türkiye'de sınıfların olmadığını söylemiştir. Türkiye'de işçi sınıfı yoktur, çünkü ülkede gelişmiş bir sanayi yoktur. Türkiye'de burjuvazi olarak adlandırılabilir kesimin ise, burjuva sınıfı haline getirilmesi gerekmektedir. Ülkenin ticareti zayıftır, çünkü sermaye bulunmamaktadır. Bunlar karşısında Mustafa Kemal, milli ticareti kalkındırmayı, fabrikalar açmayı, yeraltı zenginliklerini ortaya çıkarmayı, Anadolu tüccarına yardım ederek zenginleşmesini sağlamayı amaçladığını dile getirmiştir. Kısaca Mustafa Kemal, henüz belirgin biçimde kapitalistleşmemiş Türkiye'yi kapitalizm öncesinin geri üretim biçiminden kurtararak, kapitalist üretim biçimi içerisinde kalkındırmayı amaçlamaktadır. Aralarında geçen bu konuşmada Aralov, Türkiye'de köylülerin yanı sıra, henüz çok zayıf olduğunu kabul ettiği işçi sınıfına da dayanılması gerektiğini belirtmiştir. Ancak Mustafa Kemal bu konuda iyimser değildir ve Rusya ile Türkiye arasında işçi sınıfı anlamında ciddi fark olduğunu düşünmektedir. Mustafa Kemal, zamanında kapitalizmin zayıf halkası olarak nitelendirilen Rusya'da, daha devrimden önce bile işçilerin örgütlendiklerini ve yüksek bilinç düzeyine sahip olduklarını dile getirmiştir.⁵⁹² Oysa Türkiye'nin koşulları, bu bağlamda, Batı'nın kapitalistleşmiş ülkeleri bir yana, Rusya'dan bile farklıdır.

Söz konusu dönemde Türkiye'de burjuvazi ve işçi sınıfı gibi Modern Çağ'a özgü kapitalist sınıfların belirginleşmemiş olması, yine kapitalizme özgü sınıf çatışmalarının belirginleşmemesine yol açmıştır. Batı ülkelerinde görülen sınıflar arası çatışmaya, kapitalizme özgü sömürü ilişkileri neden olmaktadır. Oysa Batı'da görülen bu sömürünün bir benzeri o dönemin Türkiye'sinde bulunmamaktaydı. Çünkü Türkiye'de tek parti döneminin sonuna kadar, büyük oranda dini ve siyasal

⁵⁹² S. İ. Aralov, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları-2*, Çev. H. A. Ediz, Y.y., Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., 1997, 282.

unsurlarla örölü bir üretim ilişkileri düzeninin yerini, henüz tam anlamıyla çıplak, kaba, doğrudan ve kesin kapitalist üretim ilişkileri almamıştır.⁵⁹³ Türkiye’de toplumsal barışı tehdit eden radikal bir emek sermaye çelişkisinden, sadece tek parti döneminin sonunda değil, 1950’lerde bile söz etmek için erken sayılmalıdır.⁵⁹⁴

Şüphesiz ki Türkiye’de kapitalizme özgü sınıfların belirginleşmemiş ve bu bağlamda da kapitalizme özgü sınıf çatışmalarının başat hale gelmemiş olması, burjuvazinin ve işçi kesiminin bulunmadığı anlamına gelmemektedir. Gerek yeni oluşmaya başlayan ulusal bir burjuvaziden, gerekse işçi kesiminden, I. Dünya Savaşı ve sonrasında da Milli Mücadele döneminde bahsedilmektedir. Ancak korporatizm tartışmaları açısından, Türkiye’de bu burjuvazinin ve işçi sınıfının özelliklerine değinmek gerekmektedir.

Türkiye’de, özellikle de tek parti döneminin sonuna kadar olan zaman diliminde, burjuvazinin temel niteliği hem ekonomik, hem de siyasal alanda zayıf olmasıdır. Şüphesiz ki Türk burjuvazisinin bu zayıflığında, Batı’da oluşan burjuva sınıfına oranla daha geç bir tarihte ortaya çıkmış olmasının etkisi vardır. Yerasimos’un da belirttiği gibi, Türk burjuvazisi tarih sahnesine, Avrupa burjuvazisiyle aynı kapitalist birikim sürecine girmek ve onun yararlandığı şartlardan yararlanmak anlamında geç girmiştir.⁵⁹⁵ Tarih sahnesine geç çıkmış olmak ve ilk çıkanların yararlandıkları olanaklardan artık yararlanamıyor olmak, Türk

⁵⁹³ A. Işıklı, *Sendikacılık ve Siyaset*, Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1990, 316.

⁵⁹⁴ Ü. Cizre-Sakallıoğlu, “Korporatizm ve Türk Sendikacılığı (II)”, a.g.m., 48.

⁵⁹⁵ S. Yerasimos, a.g.e., 93. Yine Yerasimos’a göre, Türk burjuvazisi, bir başka açıdan da tarih sahnesine erken girmiştir. Türk burjuvazisinin ortaya çıktığı dönem “emperyalist sömürünün hiyerarşisiyle bütünleşmek için ... çok erkendi. Ancak İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra, yeni emperyalizm eski sömürgelerinde yeni bir sömürü düzenine işlerlik kazandırmak amacıyla yerli burjuvazileri ortaya çıkardığı zaman, Türkiye burjuvazisinden de aynı süreçte yararlanacaktır. O dönem gelinceye kadar bu milli burjuvazi kendi öz imkanlarıyla, yani elindeki araçlar oranında kendi ülkesini sömürerek ve emperyalizmle girilmiş tesadüfi ve sınırlı ilişkilerden yararlanarak varlığını sürdürecektir.” (Aynı yer, 93-94.)

burjuvazisinin gerek zayıflığını, gerekse de iç ve dış bağımlılığını⁵⁹⁶ açıklama konusunda oldukça önemli bir noktadır.

Bu zayıflık, burjuvazinin güç kazanmak için içeride devlete dayanmasını zorunlu kılmış, bu sınıfın devlete olan bağımlılığı, Batı'daki örneklerinin aksine devlet üzerinde doğrudan belirgin etkisinin olmasını belli bir döneme kadar önlemiştir. Ahmad'ın da belirttiği gibi I. Dünya Savaşı'nın sonlarında çeşitli Türk ve yabancı gözlemciler, Türklerin hâkimiyetinde bir ulusal ekonominin oluşmaya başladığını ve burjuvazi olarak adlandırılabilir yeni bir sınıfın doğduğunu kaydetmeye başlamışlardır. Bu sınıf devleti denetleyemeyecek kadar zayıftı ama hükümetin izlediği siyaseti etkileyebilecek kadar da gücü vardı.⁵⁹⁷ Türkiye'de burjuvazinin zayıflığı, devletin, vekâleten bir burjuva devrimi gerçekleştirme ve bunu yaparken de kendisi adına hareket ettiği sınıfı yaratmaya girişme çabasından da anlaşılmaktaydı. Cumhuriyet yönetimiyle, yeni oluşmaya başlayan burjuvazi ve toprak ağaları gibi sınıflar arasında bir amaç birliği vardı ama devlet temelde özerkti ve bu sınıfların yönetimine tabii değildi. Bu durum "...burjuvazi, kapitalist çiftçiler ve işçiler gibi modern sınıfların varlıklarının ancak belirlediği, daha çok yetişme sürecinde olduğu pre-kapitalist bir toplumda mümkün olabilen bir durumdu. Bu sınıflar, devleti yönlendirmek bir yana, bizzat devlet tarafından yetiştirilmek

⁵⁹⁶ İç bağımlılıktan Türk burjuvazisinin gelişebilmek için devlete dayanmak zorunda oluşu kastedilmektedir. Dış bağımlılıktan ise, dış kaynaklı sermaye ve tekniğe olan bağımlılık kastedilmektedir ki, bu temel olarak İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde belirgin biçimde geçerli olacaktır.

⁵⁹⁷ F. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, a.g.e., 69. Gerçi Ahmad farklı kaynaklarda, bu konu üzerine çelişkili ifadeler kullanmaktadır, ama Türk burjuvazisinin zayıflığı konusundaki fikri sabittir. İttihatçılıktan Kemalizme adlı eserinde Ahmad, yukardaki ifadelerine ters biçimde, Türkiye'de burjuvazinin "...Kemalist siyaseti belirlemek şöyle dursun, onu etkileme gücünden de yoksun..." olduğunu söylemektedir. F. Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, a.g.e., 166. Belge de, yakınçağ Türkiye tarihinde edimsel olarak burjuvazinin güçsüz olduğunu kabul etmekte, ama tüm bu süreç boyunca genel olarak burjuva iktidarının sağlamlaşması yönünde adımlar atıldığını belirtmektedir. Gerek İttihat ve Terakki İktidarı, gerekse Kurtuluş Savaşıyla beraber Cumhuriyet Yönetiminin kuruluşu, bu yöndeki adımların atıldığı önemli dönemeçlerdir. M. Belge, *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek*, İstanbul, Birikim Yayınları, 1989, 128.

durumundaydılar.”⁵⁹⁸ Devlet tarafından desteklenmesine karşın, Türk burjuvazisinin güçsüzlüğü 1929 yılında patlak veren Dünya Büyük Ekonomik Krizi’yle bir kere daha ortaya konulmuş oldu. Türk burjuvazisi yabancı pazarlara aşırı derecede bağımlı olduğundan, faaliyetlerinin maddi temeli bir anda krizle birlikte ortadan kalkabilecek durumdaydı.⁵⁹⁹ 1920’li yılların sonunda Türk ticaret burjuvazisinin konumu, krizin etkisiyle ciddi biçimde sarsılmıştır. Durumu büyük ekonomik krizle sarsılan zayıf ticaret burjuvazisinin durumu bir yana, devletçi ekonomi politikaların gündemde olduğu 1930’lu yıllarda sanayi burjuvazisi de oldukça köksüz ve cılız durumdadır.⁶⁰⁰ Söz konusu sanayi burjuvazisi, ulusal ekonomi adına, koruma duvarının ardına saklanarak ve gümrük avantajlarından yararlanarak, oldukça basit tekniklerle kalitesiz üretim yaparak sermaye birikimini büyötmeye çalışmaktadır.

Devletçi ekonomi politikasının uygulandığı 1930’lu yıllar, gelir dağılımı açısından buğday üreticisi köylünün ve görelî olarak işçilerin aleyhine dönen, buna karşılık devletle iş yapan aracı sermaye grupları ile devletçi sanayileşme lehine oluşturulan olanaklardan yararlanmayı başaran genç sanayi sermayesinin, pamuk ve tütün üreten çiftçi gruplarının lehine olan bir dönem olmuştur. İthalat hacminin daraldığı bu dönem, dışa bağılı ithalatçı sermayenin çıkarlarını zarara uğratmıştır.⁶⁰¹

Korumacı ve devletçi ekonomi politikaların uygulandığı 1930’lu yıllar, ithalata yönelik sermaye hariç olmak üzere, içe dönük ve sanayi ile ilgilenen sermaye

⁵⁹⁸ F. Ahmad, “Türkiye’nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 7., İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, 1991-1992. Özerk konumdaki Kemalist devlet, bu konumuna dayanarak yeni Türkiye’nin temellerini atarken sık sık, yeni gelişmeye başlayan burjuvazinin kısa erimli çıkarlarına ters düşebilmiştir. Bu konu hakkındaki açıklama ve çeşitli örnekler için bakınız, F. Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, a.g.e., 166.

⁵⁹⁹ Ç. Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, a.g.e., 134.

⁶⁰⁰ Bu doğrultuda Boratav, “Kâğıt üzerinde ne kadar hızlı bir sanayileşme süreci gözlenirse gözlenir, bu denli köksüz ve cılız bir sanayi burjuvazisine ülkenin kaderini teslim etmek 1930 koşullarında herhalde büyük bir macera olurdu.” demektedir. K. Boratav, *İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları*, a.g.e., 266.

⁶⁰¹ K. Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, a.g.e., IX.

gruplarının gelişme ve büyümelerinin önünü açmıştır. Dolayısıyla devletçi ekonomi politikası, ülkenin siyasal seçkinlerinin amaçladıkları kalkınma ve sanayileşme hedefine yönelirken, bir yandan da burjuvaziye birikim olanağı sağlamıştır.

İşte Türkiye’de belli bir döneme kadar ekonomik ve siyasal açıdan zayıf olan burjuvazinin, yavaş yavaş palazlanmaya başladığı dönemin devletçi ekonomi politikasının uygulanmaya başlandığı, tek parti yönetimi altındaki 1930’lu yıllar olduğu söylenebilir. Burjuvazi, henüz devleti denetimi altında tutamayacak kadar zayıf olsa da, bu yıllarda iktidar üzerinde etki gösterebilecek oranda güçlenmeye başlamıştır. Ahmet Hamdi Başar 1930’lu yılları anlattığı eserinde, 1932 yılı itibariyle siyasi alanda iki ayrı cephenin oluştuğunu ve çarpışmaya başladığını dile getirmektedir. Bu cephelerden biri “himayeler sayesinde canlanan yeni sanayiciler ve yeni burjuva(zi)”dir. Diğer cephe ise “devletin kuvvetlenmesi nispetinde kuvvetlenen memur sınıfı”dır. “Bunlardan birincisi İş Bankası etrafında toplanmış, ikincisi de hükümet ve mecliste hakim olmağa başlamıştır.”⁶⁰² Cumhuriyet tarihi, burjuvazinin giderek gücünü pekiştirme ve iktidarı ele geçirme tarihidir denilebilir. Ama burjuvazi kendini güçlü hissedip iktidarı ele geçirene kadar, tek parti yönetimi altında, devlet güdümünde güçlenmeyi ve birikim sağlamayı tercih etmiştir. Çünkü burjuvazi, ekonomik konumunu askeri bir zafer sonrasında edinmiş, güdümlü bir kapitalizm şartları altında olgunlaşmıştır. Kapitalizm öncesi güçlerle siyasi bir mücadeleye girmek zorunda kalmaksızın, sınıf olma konumuna ancak devlet güdümünde erişmiştir. Burjuvazi hantal bürokratik bir geleneğe karşı mücadele etme ihtiyacını ancak, II. Dünya Savaşı sonrasında hissetmiştir.⁶⁰³ Gerçekten de 1950’de “(a)rtık topluma yol gösterme iddiasında bulunan tek parti seçkinlerinin iktidarı son bulmuş;

⁶⁰² A. H. Başar, *Atatürk’le Üç Ay ve 1930’dan Sonra Türkiye*, a.g.e., 150-151.

⁶⁰³ Ç. Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, a.g.e., 273.

burjuvazi, siyasi iktidarı başka bir siyasi örgüt ile doğrudan kontrolü altına alma yolunda büyük bir mesafe katetmiştir”.⁶⁰⁴

Korporatizm tartışmaları açısından, Türkiye’de tek parti döneminin burjuvazisi değerlendirilecek olursa şunları belirtmek olasıdır: Türkiye’de burjuvazi, esas olarak Cumhuriyet’in kuruluşundan sonra, kapitalist bir ulusal ekonomi kurma çabalarına eşlik edecek biçimde oluşturulmaya çalışılmıştır. Ülke kapitalizminin durumuna koşut olarak, zayıf ve bağımlı olan burjuvazi gelişebilmek için devlet güdümünde kalmayı benimsemiştir. Batı’daki burjuva sınıfı ile karşılaştırıldığında Türk burjuvazisi, hem ekonomik, hem de siyasi açıdan zayıftır. Batı’da korporatist çözüm önerileri, kapitalist sistemin iç çelişkilerinin yoğunlaşması ve sistemin varlığının tehlikeye düşmesi karşısında, burjuvazinin varlığını ve çıkarlarını koruyacak biçimde burjuva devletin devreye sokulması biçiminde somutluk kazanmıştır. Oysa tek parti dönemi Türkiye’de henüz çelişkiler üretecek ve tehlikeye düşecek bir kapitalizm ve bu sistemi yürüten gelişkin bir burjuva sınıfı olmadığından, her ikisinin de üretilmesi devlete kalmıştır. Bu koşullar altında, var olan biçimiyle burjuvazi olarak adlandırılacak kesimin korporatist bir çözüm istemesi beklenilecek bir durum değildir.

3- Tek Parti Dönemi Türkiye’nde İşçi Sınıfı

Türkiye’de tek parti döneminde, ülkenin sanayileşme düzeyine ve burjuvazinin zayıflığına koşut olarak, işçi sınıfının da niceliksel ve niteliksel açılardan zayıf olduğu söylenebilir. Özellikle 1920’li yıllarda, başta Mustafa Kemal olmak üzere Cumhuriyet seçkinlerinin demeçlerinde işçi sınıfına görece olarak az yer

⁶⁰⁴ İ. Tekeli - G. Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, a.g.m., 86.

verilmesinin altında, Batı toplumlarında işgücü içerisinde işçi sınıfının önemli yer tutması karşısında, Türkiye’de işçi sınıfının önemli bir nicelik kazanamaması yatmaktadır. Cumhuriyetin siyasal seçkinlerinin benimsediği Milli İktisat anlayışı doğrultusunda, Türkiye’de, Batı’daki gibi bir burjuva sınıfının olmadığı ve ulusal kalkınmanın ancak yaratılacak olan milli bir burjuvazi aracılığıyla gerçekleştirilebileceği düşünülmektedir. Bu görüşün doğal sonucu olarak; ülkede burjuvazi olmadığına göre, bir işçi sınıfının da olmadığı kabul edilmektedir.⁶⁰⁵

Gerçekten de, Cumhuriyet’in siyasal seçkinlerinin Batı’daki biçimiyle olmadığını ileri sürdükleri Türkiye’deki işçi sınıfının, niceliksel ve niteliksel açıdan zayıf olması, bu sınıfın tek parti dönemi boyunca siyasal bir güç olamamasından da anlaşılmaktadır.⁶⁰⁶ Şüphesiz ki işçi sınıfının siyasal alandaki önemsizliği, Türkiye’nin sanayileşme düzeyi ile ilgili özelliğinden bağımsız değildir. Türkiye’nin sanayileşme sürecine geç girmiş olması⁶⁰⁷ ve tek parti döneminde girişilen sanayileşme çabalarına karşın, henüz sanayileşme düzeyinin Batı ülkelerine oranla düşük olması, işçi sınıfının söz konusu dönemdeki siyasal zayıflığını açıklamada önemli unsurlardan biridir. Türk işçi sınıfının niceliksel, yani sayısal, oransal azlığının yanı sıra, sınıf mücadeleleri konusunda deneyim eksikliğinin bulunduğu da belirtilmelidir. Türk işçi sınıfının bu deneyim eksikliği ve bunun siyasal alana yansımaları, niteliksel olarak zayıflığına işaret etmektedir.

Cumhuriyet’in kuruluşundan itibaren gerek niceliksel, gerekse de niteliksel olarak zayıf olduğu belirtilen işçi sınıfının, ilk kez devletçi ekonomi politikalarının

⁶⁰⁵ A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 101.

⁶⁰⁶ Keyder de, genel olarak Türkiye’de işçiler ve köylüler gibi iki üretici sınıfın, siyasi mücadelenin sonucunu doğrudan etkileyebilecek ölçüde güçlü ve örgütlü olmadıklarını dile getirerek yukarıdaki düşüncemizi onaylamaktadır. İktidar politikalarını belirlemede işçiler ve köylüler, bürokrasi ve burjuvaziye oranla dolaylı ve ikincil bir öneme sahiptir. Ç. Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, a.g.e., 13.

⁶⁰⁷ A. Işıklı, “Ücretli Emek ve Sendikalaşma”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. İ. C. Schick - E. A. Tonak, İstanbul, Belge Yayınları, 1998, 327.

uygulandığı dönemden başlayarak niceliksel ve niteliksel açıdan bir takım özellikler kazanmaya başladığı söylenebilir. Gerçekten de, devletçi ekonomi politikalarının izlenmeye başlandığı 1930’lu yıllarda işçi kesiminin niceliğinde, önceki dönemlere oranla kayda değer artışlar görülmüştür.⁶⁰⁸ Bu artışın özellikle devlete ait olan sanayi kuruluşlarında olduğu belirtilmelidir. Söz konusu kuruluşların, dönemin en ileri teknolojileriyle ve büyük ölçekli olarak kurulmuş olması, işçi sınıfına niceliğin yanı sıra bir takım nitelikler de kazandırmıştır. Türkiye’de sürekli olarak, eğitim ve iş deneyimi sahibi, modern anlamda bir işçi sınıfının kökleri bu dönemde oluşmuştur denilebilir.⁶⁰⁹

Türkiye’de 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında, sanayi kuruluşu olarak nitelendirilen yerlerde çalışanlar için “sanayi işçisi” terimini kullanmak güçtü. Çünkü tarım kesimiyle bağlarını koparmamış olan bu kesim, genelde yılın belli zamanlarında işçi olarak çalışarak ek gelir kazanmaya çalışan insanlardan oluşmaktaydı. Okul eğitimi ve iş deneyimi açısından sanayi kesiminin gerektirdiği özelliklerden uzak olan bu kesim, toplumsal açıdan da sanayi işçisinden beklenen davranış kalıplarından uzak özellikler taşımaktaydı. Bu nedenle söz konusu kesim

⁶⁰⁸ Ancak devletçi sanayileşme ile görülen bu işçi sayısındaki artış bile, Batı ülkeleriyle karşılaştırıldığında sınırlı kalabilecektir. Devletçi sanayileşme politikasına rağmen ülkedeki toplumsal değişim bir anda ve çok radikal olmamıştır. Örneğin devletçi ekonomi politikasının uygulamaya konulmasıyla, toplumun meslek yapısında önemli değişiklikler olmamıştır. Tarım sektöründe çalışan nüfus, toplam nüfusun %80’i olmayı sürdürmüştür. Sanayi alanında çalışan nüfusun miktarında artış olmuştur, ancak bu da toplam nüfus içerisinde %8’i geçmemiştir. Sanayide çalışan nüfusun oranı bile meslek yapısındaki bir değişime işaret etmemektedir. Devlet sektöründe çalışan işçilerin bir kısmı yarı-köylüdür. Şehirleşmede de ciddi bir artış görülmemiştir. Tarımsal alanda emek gücü fazlalığı azdır. Büyük köylü yığınları, ilkel üretim koşulları altında köylerine mihlanıp kalmışlardır. N. Berkes, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, a.g.e., 112-113. Belirtilen bu unsurlar biraz ileride daha ayrıntılı biçimde ele alınacaktır. Ancak hemen belirtilmelidir ki, devletçi ekonomi politikası 1930’lu yılların başlarında daha yeni uygulamaya konulduğundan, bu politikaların toplumsal yapıyı radikal biçimde dönüştürmesi bu dönem içerisinde, yani kısa erimde beklenmemelidir. Bu politikanın sonuçları, 1940’lı yıllarda bu politikadan vazgeçilmesine rağmen, sonraki dönemlerde kendisini gösterecektir.

⁶⁰⁹ A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 292. ve A. Makal, “Türkiye’nin Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu, Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri: 1930’lu ve 1940’lı Yıllar”, a.g.m., 38.

“işçi” terimi yerine “köylü-işçi” gibi ilginç kavramlarla nitelendirilmekteydi.⁶¹⁰ Oysa 1930’lu yıllarda devletçi sanayileşme politikasıyla başlayan süreç, daha sonraki dönemlerde sahneye çıkacak olan işçi sınıfının doğuşu için gerekli olan koşulların oluşumunu sağlamıştır. Dolayısıyla Türkiye’de modern anlamda bir işçi sınıfının kökleri bu dönemde aranmalıdır.⁶¹¹ Bu bağlamda devletçi ekonomi politikalarının uygulanmaya başladığı 1930’lu yılları, Türkiye’de modern anlamda işçi sınıfının oluşması açısından hem bir başlangıç, hem de bir geçiş süreci olarak değerlendirmek olasıdır.

Ancak 1930’ların Türk işçi sınıfı, gerek devlet aygıtının, gerekse burjuvazinin korporatist bir çözüme yönelmesine neden olabilecek niceliksel ve niteliksel özelliklerden henüz uzak görünmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi, tarım kesimiyle bağları kopmamış ve sanayi alanında sürekli işgücü niteliğini kazanamamış olan işçi kesimi, 1930’lu yıllarda bile bu özelliğini sürdürmekte ve buna koşut olarak burjuvaziye ve devlet aygıtına baskı yapabilecek bir sınıf haline gelememektedir.

Tek parti dönemindeki işçi sınıfının tarımsal alanla bağlarının kopmamasının altında, kapitalistleşme ve sanayileşme sürecine geç giren Türkiye’de, tarımsal alanda küçük mülkiyetin ve küçük üreticiliğin yaygın olmasının yattığı söylenebilir. Batı’da kapitalistleşme ve sanayileşme süreçlerinde belli bir gelişmişlik düzeyine ulaşabilmiş ülkelerin, birbirlerinden farklı evrim süreçlerine karşın, bir takım benzer yapısal özellikler taşıdığı görülmüştür. Söz konusu ülkelerde, tarımsal alandaki nüfus, sanayi merkezlerine, kentlere doğru itilir. Genelde bu olgunun temelinde tarımsal alandaki mülkiyet değişimi yatmaktadır. Tarımsal alanda mülksüzleşen ve

⁶¹⁰ A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, a.g.e., 295.

⁶¹¹ A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, a.g.e., 257.

artık bu alanda istihdam edilemeyen nüfus, sanayi merkezlerinde, kentlerde sürekli işgücü haline gelmeye başlar. Kırsal kesimden sanayi merkezlerine itilerek belli bir nicelik kazanan işgücü, ücretli emeğin sürekli hale gelmesiyle niteliksel bir takım özellikler de kazanmaya başlar.

Kapitalistleşme ve sanayileşme sürecinde belli bir olgunluğa erişen Batı ülkelerinde meydana gelen değişimlerin, henüz başat biçimde kapitalistleşmemiş ve sanayileşmemiş tek parti dönemi Türkiye'si için geçerli olmadığı görülmektedir. Öncelikle belirtilmelidir ki, Cumhuriyet kurulduğunda Türkiye'de, küçük toprak mülkiyetinin ağırlıkta olduğu görülmektedir. Cumhuriyet kurulduğunda küçük aile işletmeleri, hala hâkim tarımsal üretim birimleriydi. Bunun altında, Osmanlı İmparatorluğu döneminde, merkezi devlet otoritesinin en az olduğu dönemlerde bile büyük özel toprak mülkiyetinin gelişmemesinin ve köylülüğün yaygın biçimde serfleştirilmesine olanak verilmemesinin yattığı söylenebilir.⁶¹² Betimlenen bu tabloya, tarımsal üretim açısından bir toprak kıtlığı sorununun olmadığını da eklemek gerekmektedir. Gerçekten de, Türkiye'de tarım yapılan araziden, daha fazla kullanılabilecek boş arazi bulunmaktaydı. Yani tarımsal üretim açısından kıt olan kaynak kesinlikle toprak değildi. Kıt olan kaynaklar emek ve sermayeydi. Söz konusu dönemde Türkiye'nin nüfus yoğunluğu düşük olduğundan, emek faktörü kıttı.⁶¹³ Türkiye'de tarımsal alanda küçük mülkiyetin ve küçük üreticiliğin yaygın olması, büyük üreticiliğin yaygın olmaması ve toprak kıtlığı sorununun bulunmayışı, aksine emeğin kıt olması gibi yapısal özellikler göz önünde bulundurulursa ve Türkiye'nin henüz yeterince sanayileşmediği de çözümlemeye eklenirse; işçi

⁶¹² R. Margulies - E. Yıldızoğlu, "Tarımsal Değişim: 1923-70", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. İ. C. Schick - E. A. Tonak, İstanbul, Belge Yayınları, 1998, 286.

⁶¹³ İ. Tekeli - S. İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiyede Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayını, 1982, 108.

sınıfının oluşması bağlamında Batı'nın korporatist bir çözüme yönelecek kadar kapitalistleşmiş ve sanayileşmiş ülkelerinden ne denli farklı bir durumda olunduğu anlaşılabilir. Cumhuriyet'in kuruluşundan tek parti döneminin sonuna kadar, niceliksel ve niteliksel özellikler kazanarak belirginleşecek bir işçi sınıfının ortaya çıkması için Türkiye'nin kırsal alandaki mülkiyet ilişkileri henüz yeterince itici ve kentler ve sanayi merkezleri yeterince çekici değildir. Kısaca Türkiye'de, Batı'da olduğu gibi kırsal alanlarda mülksüzleşerek, emeğinden başka satacak bir şeyi kalmayan ve çalışmak için kentlere ya da sanayi merkezlerine yönelen ciddi bir ücretli emek ya da işçi sınıfı tek parti döneminin sonuna kadar söz konusu olmamıştır.

Devletçi ekonomi politikalarıyla beraber girişilen sanayileşme hamlesi, şüphesiz ki kırsal kesimden belli bir miktar nüfusu işgücü olarak çekmiştir. Ancak bu gelişme bile, Batı ülkelerindeki köylerden kentlere göç olgusundan oldukça farklı biçimde seyretmiştir. Bu doğrultuda Türkiye'de 1927-1945 arası köylerden kentlere göç hareketinin hem zayıf, hem de genel olmadığı söylenebilir. Kent nüfusu oranı, örneğin Fransa'da 1851 ile 1872 arasında, yani 21 yılda %25'ten %31'e çıkmıştır. Oysa Türkiye'de 1927 ile 1945 arasındaki 18 yılda en fazla 1-2 puan artmıştır. Ayrıca Batı'da nüfus, köylerden ülkenin en büyük kentlerine göç ederken; Türkiye'deki köylerden kente göçte, ülkenin en büyük kentleri olan İstanbul ve İzmir'e belirgin bir yöneliş gözlenmemiştir. Göçün daha çok Ankara'ya ve orta ve küçük şehirlerden oluşan yeni sanayi merkezlerine yöneldiği tespit edilmiştir. Yapılan gözlemler de, köylerden kentlere olan göçün, daha çok tarımsal geliri tamamlayıcı kazançlara yönelik olarak yapıldığı, şehirlerde bulunan köylülerin

oralarda geçici süreyle bulundukları, köyleriyle bağlarını kesmedikleri ve köylerine geri dönmeyi istedikleri yönündedir.⁶¹⁴

Bu veriler, 1930'ların sanayileşme çabalarıyla birlikte yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayan işçi sınıfının niceliği hakkında bir takım ipuçları vermektedir. Devletçi ekonomi politikası ile girilen sanayileşme hamlesi, önceki dönemlerle karşılaştırıldığında hatırı sayılır nicelik artışına işaret etmektedir. Ancak bu niceliksel artışın dahi, yukarıdaki Fransa örneğiyle karşılaştırıldığında henüz yeterli olmadığı gözlenmektedir. Ayrıca söz konusu niceliksel artışın süreklilik taşıması da büyük önem taşımaktadır. Yine yukarıda belirtildiği gibi, söz konusu dönemde Türkiye'de sanayi kesiminde çalışacak olan işgücüne kaynak oluşturan tarım kesiminde hala küçük mülkiyetin ve küçük üreticiliğin başat olması, işçi sınıfının niceliği üzerinde kısıtlamalara yol açmaktadır. Küçük üreticiliğe dayalı bu tarımsal yapı, tarım kesiminin kendi içinde bile bir ücretliler kitlesinin ortaya çıkmasını engellediği gibi, mülksüzleşerek sanayi kesimine yönelecek bir potansiyel işçi kitlesinin de oluşumunu da önlemiştir. Oysa Batı ülkelerinin sanayileşme deneyimleri, kırsal kesimle ilgileri kesilerek süreklilik kazanan bir işçi sınıfının varlığı üzerinde yükselmişti.⁶¹⁵ Bu haliyle Türkiye'de sanayi alanında istihdam edilen işgücünün sürekliliği konusunda ciddi sıkıntılar yaşandığı görülmektedir. Tüm bunlara ek olarak, devletçi sanayileşmeyle beraber sayısı artan işçi sınıfının, büyük bir bölümünün devlet işletmelerinde istihdam edildiği görülmektedir. Dolayısıyla tüm kısıtlarına rağmen belli bir niceliksel varlığa kavuşan işçi sınıfının, gerek tarımsal alanla kesin olarak ilişkisinin kesilememesi, gerekse de devletin en büyük işveren

⁶¹⁴ Ö. C. Sarc, *Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1949, 204-205.

⁶¹⁵ A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 298.

olarak işçi sınıfının çoğunluğunu istihdam etmesi, Türk işçi sınıfının niteliksel açıdan da kısıtlı olmasına yol açmıştır.

Türkiye’de tek parti döneminde işçi sınıfının niteliksel kısıtlılığı konusunu biraz daha açacak olursak; bu sınıfın örgütlülük ve bilinç düzeylerini göz önünde bulundurmak gerekmektedir. Az önce bahsedildiği gibi, Batı ülkelerinin sanayileşme deneyimlerinde kırsal kesimle ilişkisi kesilerek süreklilik kazanan bir işçi sınıfı ortaya çıkmıştı. İşte bu durum Batı’da “... hem iş deneyiminin ve ortamının; hem de çalışma ilişkileri alanına ilişkin örgütlenme, iş mücadelesi deneyimlerinin kuşaktan kuşağa aktarılması sonucunu da doğurmuştu.”⁶¹⁶ Böylece Batı’daki işçi sınıfı gerek örgütlenme deneyimi açısından, gerekse de bilinç düzeyi açısından yüksek niteliklere sahip olmuştur. Oysa Türkiye deneyiminde, küçük mülkiyete ve küçük üreticiliğe dayalı tarımsal yapı nedeniyle, işçi sınıfının kırsal kesimle ilişkisinin kesilememesi ve buna bağlı olarak sanayi işçiliğinin süreklilik kazanmasının aşamalı biçimde gerçekleşmesi, diğer faktörlerle birlikte bu kesimin bilinç, örgütlenme ve mücadele düzeyleri, yani niteliksel varlıkları üzerinde olumsuz etkiler yapmıştır.⁶¹⁷ Yani söz konusu dönemin Türk işçi sınıfı, genel anlamda örgütlülüğünü sağlayacak ölçüde bilinçli durumda değildir.

Türk işçi sınıfının niteliksel özellikleri üzerinde, sadece ülkenin tarım ağırlıklı sosyo-ekonomik durumu değil, Türkiye’nin 1930’lu yıllarda girdiği devletçi sanayileşme biçiminin de çeşitli kısıtlamalara yol açtığı belirtilmelidir. İnsel’in de belirttiği gibi, 1930’larda devletçi ekonomi politikasının uygulamaya konulmasıyla girilen sanayileşme hamlesiyle, sayısı artan ücretli işçi kesiminin en azından belirleyici bir bölümünün devlet işletmelerinde istihdam edilmesi, sınıf olarak varlığı

⁶¹⁶ A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, a.g.e., 298.

⁶¹⁷ A. Makal, “Türkiye’de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları”, a.g.m., 195. ve A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, a.g.e., 154.

devletle yakından bağlantılı, düzeni kabullenmiş ve hatta kendisini kurulu düzenle özdeşleştiren bir işçi sınıfının varlık kazanmasına neden olmuştur denilebilir.⁶¹⁸ Devlet işletmelerinde istihdam edilen işçilere gerek maddi, gerekse de psikolojik bir takım avantajlar sağlanmıştır. Devlet sektöründe işçilere, ücret, çalışma koşulları, iş güvencesi, sosyal yardımlar gibi çeşitli maddi avantajlar sunulmuştur ve genellikle bu avantajlar 1970'lere kadar özel sektörden daha yüksektir. Madencilik gibi çeşitli alanlarda işgücünün sürekliliğini sağlamaya ve sanayileşmeyi taşraya da yayma amacına yönelik olarak sağlanan bu maddi avantajların yanı sıra, devlet işletmeleri çağdaş yurttaş yetiştiren eğitim kurumları işlevini de yüklenmiştir. Bu doğrultuda devlet kuruluşlarında işçilere okuma-yazma öğretilmiş, bu kuruluşların maliyetini artırması pahasına bazılarında sağlık ve sosyal hizmet tesisleri kurulmuştur. Ayrıca geleneksel iktidar ilişkilerinin uzantısı olarak “devlete kapılanmak” toplumun sivil öğelerine karşı ayrıcalıklı bir konum elde etmek anlamına geldiğinden, devlet sektöründe istihdam edilen işçiler psikolojik bir avantaja da sahip kılınmışlardır. İşte devlet sektöründe çalışan işçilere sağlanan bu maddi ve psikolojik avantajlar karşılığında onlardan beklenen siyasal suskunluktan ve işçiler bu sessiz antlaşmayı kabul ettikleri oranda devletin işçi sınıfı olarak nitelendirilebilecek bir işçi sınıfı ortaya çıkmıştır.⁶¹⁹ Devletçi sanayileşmenin bu yönleri de göz önünde tutulursa, tek

⁶¹⁸ A. İnsel, a.g.m., 422.

⁶¹⁹ A. İnsel, a.g.m., 422-423. 1930'lu yıllarda devlet sektöründe çalışan işçilerin psikolojik avantajlarını anlamak çok zor olmasa gerektir. 1930'larda devlet millileştirmeler ve yeni kurulan KİT'ler ile ülkenin en büyük işvereni konumuna gelmiştir. Bu dönemde, işçi-işveren-devlet ilişkisi içerisinde işçi kendisini “devlet memuru” gibi görmekte, devleti, kendisini “iş sahibi yapan baba” olarak algılamaktaydı. M. Ş. Güzel, *Türkiye’de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler)*, İstanbul, Sosyalist Yayınlar, 1993, 191. Y. K. Karaosmanoğlu, Ankara adlı eserinde şunları yazmaktadır: “Türkiye’de işçiler birer devlet memuru idi ve yüreklerinde bir devlet memurunun haysiyetini, vekarını, mesuliyetini taşıyorlardı. Başlarında patron diye bir bela yoktu. Kimsenin e(s)iri değildiler. Yalnız memleketin hizmetçisi olduklarını ve alınlarından akan terin vatan topraklarına bereket getirici bir rahmet gibi yağdığını biliyorlardı.” Y. K. (Karaosmanoğlu), *Ankara*, Y.y., Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1934, 159.

parti döneminin işçi sınıfının bilinç ve örgütlenme gibi alanlardaki niteliksel kısıtlılığını anlamak kolaylaşır.

Üstelik işçilerin niteliksel anlamdaki kısıtlılığında, sadece devlet sektöründe çalışan işçilere sağlanan maddi ve psikolojik avantajlar gibi özendirici tedbirler değil, devletin baskı gücüyle sağlanan önlemler de eklenmelidir. 1936 yılında kabul edilen İş Kanunu'yla grev hakkı yasaklanana kadar, işçilerin düzenlediği gösteriler ve örgütlediği grevler karşısında dönemin tek parti yönetimi iki yönlü bir tavır takınmıştır. Bir taraftan Türkiye Komünist Partisi militanı ve sempatizanı işçilerin yakalanmasına ve hapsedilmesine çalışılmıştır, diğer taraftan da gizli işçi örgütlenmelerini önlemek, işçileri C.H.P. güdüm ve denetimi altına alarak, onları sınıf bilincinden uzak milliyetçi ve resmi ideoloji bilinciyle donatmak amacıyla, doğrudan işçi örgütlenmesi üstlenilmiştir.⁶²⁰

Korporatizm tartışmaları açısından, tek parti dönemi Türkiye'si'nin işçi sınıfı değerlendirilecek olursa, karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Türkiye tarihinde ilk kez “işçi sınıfı” olarak adlandırılabilir ücretli emek kesimi devletçi ekonomi politikalarının uygulanmaya konulduğu 1930'lu yıllarda ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak ilk defa bu dönemde niceliksel ve niteliksel özellikler kazanmaya başlayan işçi sınıfının, henüz Batı'daki işçi sınıfından niceliksel ve niteliksel özellikler bakımından geri olduğu görülmektedir. Dönemin Türkiye'si'nin kapitalistleşme ve sanayileşme düzeyinin düşüklüğüne, ülke burjuvazisinin güçsüzlüğüne koşut olarak, işçi sınıfının da gelişkin olmadığı görülmektedir. Devletin aldığı önleyici ve bastırıcı önlemlerin yanı sıra, işçilerin var oluş koşulları bağlamında da, genel olarak burjuvazi tarafından yoğun biçimde sömürülmeleri, işçilerin mülksüzleşerek sürekli

⁶²⁰ M. Ş. Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler)*, a.g.e., 161.

bir ücretli emek kesimi haline gelmiş olmaları henüz gerçekleşmiş değildir. Dolayısıyla tek parti döneminde, kapitalist sisteme tehdit oluşturabilecek nicelik ve niteliğe kavuşmuş bir işçi sınıfı bulunmadığından, gerek devlet aygıtını, gerekse de gelişkin olmayan burjuvaziye korporatist bir çözüme yönlendirecek işçi sınıfı kaynaklı bir etken bulunmamaktadır.

c) Ekonomik Alanda Korporatizm Tartışmalarına Kaynaklık Eden Girişimler

Türkiye’de tek parti döneminde, kimi uygulama ve düzenlemeler ekonomik alanda korporatizm tartışmalarına kaynaklık etmiştir. Gerçekten de bu uygulama ve düzenlemeler, kimi yönleriyle korporatif uygulama ve düzenlemeleri çağrıştırmaktadır. Söz konusu uygulama ve düzenlemelerin kimisinin ortaya çıkışı, 1930 öncesine dayanmasına rağmen, etkinlikleri 1930’lu yıllarda da sürdüğünden inceleme alanımıza girmektedir.

1- Ticaret ve Sanayi Odaları

Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu 1925 yılında çıkarılmıştır. 1925 yılı, çalışmamızın zamansal kapsamının alt sınırını oluşturan 1930 yılı öncesindedir. Ancak Ticaret ve Sanayi Odaları ile ilgili olarak 1925’te yapılan düzenleme, 1943 yılına kadar devam ettiğinden ve bu süreç de çalışmanın zamansal kapsamını oluşturan 1930-1945 dönemiyle çakıştığından, Ticaret ve Sanayi Odaları üzerinde durmak gerekmektedir.

Türkiye’de Ticaret ve Sanayi Odaları 1925 öncesinde de bulunmaktaydı. Ama önceki dönemin Ticaret ve Sanayi Odaları’nın yasal dayanağı

bulunmamaktaydı ve bu odaların yetki ve görevleri yasal olarak belirlenmemiştir.⁶²¹ Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra sermayenin yerli özel kesimin elinde birikmesi, bir bakıma bu kesimin yoktan var edilmesi için bir takım girişimlerde bulunmak gerekmiştir. İşte yerli özel kesimin örgütlenebilmesi, kendisini temsil eder hale gelmesi, bu doğrultudaki ilk girişimlerdenidir. 1924'ten başlayarak bu yönde adımlar atılmaya başlanır.⁶²² Böylece Türkiye Büyük Millet Meclisi (T.B.M.M.) 22 Nisan 1925'te 12 maddelik Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu'nu kabul etmiştir. Artık Ticaret ve Sanayi Odaları, 655 sayılı kanunla, yasal bir dayanağa sahip olmuşlardır. Bu yasa uyarınca, Ticaret ve Sanayi Odaları kamu tüzel kişiliği niteliği kazanmış ve odalara üye olmak zorunlu hale gelmiştir. 19 Kasım 1925'te Ticaret ve Sanayi Odaları nizamnamesi yürürlüğe girmiş; 1926 yılında da bu nizamname doğrultusunda oda seçimleri yapılarak, odalar çalışmaya başlamıştır. Odaların bu şekilde örgütlenmesiyle, iş dünyasının sorunlarını siyasal karar organlarına götürebilecekleri ve siyasal karar organlarının, çıkar gruplarının kendi siyasetlerine olan tepkilerini alabilecekleri bir kanal oluşturulmuştur.⁶²³

Ticaret ve Sanayi Odaları'nda genellikle ticaret kesiminin ağırlığı olmuştur ve bu kesimin çıkarları daha çok temsil edilmiştir. Henüz sanayin gelişmemiş olduğu 1920'li yıllarda bile, ülke sanayin görece yığıldığı İstanbul ve İzmir gibi iki büyük merkezde, sanayiciler ile tüccarlar arasında çıkar çatışması ortaya çıkmış, bunun üzerine 1927 yılında her iki kentte de ayrı bir sanayi birliği kurulmuştur.⁶²⁴ 655 sayılı yasayla getirilen Ticaret ve Sanayi Odaları düzeni, 1943 yılında kabul edilen 4355

⁶²¹ İ. Tekeli - S. İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, a.g.e., 58.

⁶²² B. Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, a.g.e., 46-47.

⁶²³ İ. Tekeli - S. İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, a.g.e., 58.

⁶²⁴ İ. Tekeli - S. İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, a.g.e., 58.

sayılı “Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu”na kadar sürmüştür.

Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu’nun çeşitli maddeleri korporatif nitelikte düzenlemeler getirdiği izlenimini bırakmaktaydı. 655 sayılı Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu’nun 1. maddesi bu odaların tüzel kişiliğe sahip genel kuruluşlar olduğunu belirtmekteydi. Kanun’un 3. maddesi, odalara zorunlu üyeliği getirmekteydi. Buna göre: kara ve deniz ticaret kanunları kapsamında tüccar sıfatını taşıyan ve ticari bir kuruluşu bulunan; bireyler ve tüzel kişiler, her tür borsa mübayaacıları, özel ve resmi simsar ve dellallar, merkez ve şube olarak ticari ikametgâh olarak belirttikleri yerlerin Ticaret ve Sanayi Odalarına kaydolmaya mecburdurlar. Kanun’un 4. maddesi Ticaret ve Sanayi Odaları’nın bulundukları yerin ticaret sicilini tutacaklarını belirtmekteydi. Bu sicile ise, odaya kaydı mecburi olanlarla, bilumum esnaf, dükkânı olan sanatkârlar ve küçük tüccarlar da kaydolunacaktı. Kanun’un 5. maddesi ise, Ticaret ve Sanayi Odaları’nın kararlarına uymayı zorunlu tutmaktaydı. Bu maddelerden de anlaşılacağı üzere, Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu ile zorunlu mesleki örgütlenme düşüncesi kabul edilmiş oluyordu.⁶²⁵ Ayrıca Kanun’un 9. maddesinde Ticaret ve Sanayi Odaları’nın, Ticaret Bakanlığı’na bağlı olduğu ve bu bakanlığın denetleme ve kontrolüne tabi olduğu belirtilmiştir.⁶²⁶

655 sayılı kanunla getirilen bu düzenlemeler şüphesiz ki, kimi noktalarda korporatif düzenlemeler izlenimi yaratmaktadır. Ticaret ve Sanayi Odaları’nın tüzel kişiliğe sahip olması, korporasyonların tüzel kişiliğe sahip olmalarına benzemektedir.

⁶²⁵ C. Yerman - S. Ağaoğlu, *Ticaret ve Sanayi Odaları Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları*, Ankara, Titaş Basımevi, 1943, 42 ve 44. ve *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 18, 109. İçtima, 22.4.1341., 429-430.

⁶²⁶ C. Yerman - S. Ağaoğlu, *Ticaret ve Sanayi Odaları Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları*, a.g.e., 44. ve *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 18, 109. İçtima, 22.4.1341., 430.

Ticaret ve Sanayi Odaları'na üyeliğin, odaların aldığı kararlara uyulmasının zorunlu olması, yine korporasyonlara kaydolmada ve korporasyon kararlarını uygulamada zorunluluk ilkesini hatırlatmaktadır. Ve son olarak, Ticaret ve Sanayi Odaları üzerinde Ticaret Bakanlığı'nın denetleme ve kontrol yetkisinin bulunması, korporasyonlar üzerinde devletin ilgili organlarının denetleme ve kontrol yetkisinin bulunması ile benzeşmektedir.

Ancak Kanun'da belirtilen üye olmada ve alınan kararlara uymada zorunluluk ve Ticaret ve Sanayi Odaları üzerinde ilgili devlet organının denetleme ve kontrol yetkisinin bulunması, bu kanunu korporatist olarak değerlendirmede tek ölçüt olmamalıdır. Makal'ın da belirttiği gibi “(z)orunlu örgütlenme, korporatif yapının en önemli öğelerinden biridir. Ancak, her zorunlu örgütlenme korporatizm olarak kabul edilemez. Korporatizmin diğer bileşenlerinin de sağlanması gerekir.”⁶²⁷

655 sayılı Kanun'un içeriği, değinildiği gibi, korporatif izler taşımaktadır, ancak burada yasanın çıkarılışında korporatist bir amaca sahip olunup, olunmadığı da önem taşımaktadır. Dönemin iktidarı bu kanunu, korporatif bir sistemi benimsemesinden dolayı değil, bu bölümün hemen başında da belirtildiği gibi, daha çok “yerli özel kesimin örgütlenebilmesi ve kendini temsil eder hale gelmesi” amacıyla kabul etmiştir.

Kanun'un uygulanmasına bakıldığında ise, 655 sayılı Kanun'la getirilen düzenin korporatist bir sistemin gerektirdiği düzenden ve sistematiklikten oldukça uzak olduğu gözlenmektedir. Bu Kanun'un uygulamaya konulmasından kısa bir süre sonra Türkiye'nin her tarafında ticaret ve sanayi odaları ve ticaret borsaları kurulmasına rağmen, “(k)anunun bu kadar etkiksiz bir şekilde tatbikinden doğan ilk

⁶²⁷ A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 143.

netice bu oda ve borsaların büyük kısmının bulundukları yerlere faideden ziyade tazyik edici bir fazlalık teşkil etmesi” olmuştur. Yapılan değerlendirmelerde, karışık ve uygulanması güç bir örgütlenme biçiminin kabul edildiği, mesleki temsilin sağlanamadığı ve devlet kontrolünün bu örgüte belli bir yön veremeyecek kadar eksik ve yaptırımsız⁶²⁸ olduğu belirtilmektedir. Ticaret ve Sanayi Odaları’nın, gerek bulundukları yerde işlevsel açıdan olumlu bir rol oynayamamaları, gerekse de bu odalar üzerinde devlet kontrolünün eksik ve yaptırımsız olması, bu odaları uygulama düzeyinde de korporatist olarak nitelendirmeyi engellemektedir.

Öyleyse Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu’yla getirilen düzen nasıl değerlendirilebilir? Makal’ın belirttiği gibi yasa ile getirilen sistem korporatif olmaktan çok, “vesayet” sözcüğü ile nitlendirilebilir.⁶²⁹ Ancak sanayiciler ve tüccarlar arasında çıkan çıkar çatışması sonucunda, 1927 yılında İstanbul ve İzmir’de ayrı bir sanayi birliğinin kurulduğu hatırlanacak olursa, uygulama düzeyinde dahi vesayetin ne derece zayıf olduğu ve korporatif bir uygulamayla örtüşemeyeceği anlaşılabacaktır.

2- Âlî İktisat Meclisi

Âlî İktisat Meclisi, Türkiye’de tek parti döneminde korporatizm tartışmalarına kaynaklık eden kurumlardan biridir. Bu meclisin kuruluşu, çalışmanın tarihsel kapsamından önce, yani 1930 yılı öncesinde gerçekleşmiş olsa da; bu kurumun varlığı ve çalışması 1930 yılı sonrasında bir süre daha devam ettiği için üzerinde durulması gerekmektedir.

⁶²⁸ C. Yerman - S. Ağaoğlu, *Ticaret ve Sanayi Odaları Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları*, a.g.e., 63 ve 68.

⁶²⁹ A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, a.g.e., 144.

Âlî İktisat Meclisi 25 Haziran 1927’de 1170 sayılı kanunla Başbakanlığa bağlı olarak kurulmuş ve 1935 yılında 2735 sayılı bütçe kanununun 25. maddesiyle kapatılmıştır.⁶³⁰ Bu meclisin oluşturulma amacı şöyle belirtilmektedir: I. Dünya Savaşı’na katılan bütün ülkelerde, savaş sonrasında üretim gücü, kaynakları, araçları azalmıştır. Kredi ve para bunalımı varlığını hissettirmektedir. Bu durum, savaş sonrası dönemin gerektirdiği ihtiyaçları karşılamaktan uzak olduğundan, çeşitli ülkelerde yeni koşullara uyarlanmak için ekonomi meclisleri kurulmuştur. İtalya, Rusya, Almanya ve Bulgaristan’daki hükümetler, bu tür meclisler kurmuşlardır. Aynı nedenle ve aynı gereksinimin etkisi altında bulunan Türkiye’de de, en kısa sürede ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek, bu doğrultuda karşılaşılan engelleri aşmak, ülkenin genel ekonomik durumunu araştırmak ve değerlendirmek üzere uzmanlardan oluşan bir heyetin oluşturulması zorunlu bulunmuştur.⁶³¹

Hükümet zaten görevini yerine getirirken, önceden beri uzmanların görüşlerine başvurmaktadır. Ancak bakanlıklar ve idare şubeleri ayrı ayrı uzmanlara başvurdukları için, genellikle çeşitli sınıf ve meslekler arasında amaç ve çıkar birliğini gerçekleştirmede yetersiz kalınmaktadır. Ülkenin ekonomik alanda, uzman bir heyetten alınacak ve danışma niteliğinde olacak düşüncelere göre yönetilmesinde fayda vardır.⁶³² Bu meclisten beklenenlerin, dolayısıyla meclisin amacının temsil ettiği çıkar gruplarının çıkarlarını uyumlulaştırmak ve hükümetin istediği danışma işlevini yerine getirmek olduğu söylenebilir.⁶³³

⁶³⁰ A. Makal, “Türkiye’de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları”, a.g.m., 186. ve A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 145.

⁶³¹ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 33, 82. İçtima, 25.6.1927., 777.

⁶³² *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 33, 82. İçtima, 25.6.1927., 777.

⁶³³ 3 Aralık 1930 tarihinde dönemin ekonomi bakanı Mustafa Şeref Bey, Âlî İktisat Meclisi’nin açılışında yaptığı konuşmada, bu meclisin görevlerinin neler olduğunu dile getirmiştir. Mustafa Şeref Bey bu konuda şunları söylemiştir: “... Mesainiz temsil ettiğiniz grupların menfaatlerini birbirleriyle mezc ve telif etmek, millî iktisadın esasını teşkil eden ahengi korumak ve kuvvetlendirmek olacaktır. Bu esaslı fonctionu ifa edebilmek için bizde olduğu gibi diğer devletlerde de mahsus uzuvlar teşkil

Âlî İktisat Meclisi'nin kurumsal yapısı şu şekilde düzenlenmişti: Meclisin fahri başkanı başbakan, ikinci fahri başkanı ise ticaret bakanıydı. Meclisin dört yıl için seçilen 24 üyesi bulunmaktaydı. Söz konusu üyelere bir tanesi silahlı kuvvetler mensubu, onbiri ekonomi uzmanıydı ve toplamda bu oniki üye doğrudan hükümetçe belirlenmekteydi. Geriye kalan oniki üye ise sonradan hazırlanacak bir talimatnameye göre ekonomiyle ilgili çeşitli kurumlardan seçilecek uzmanlar olacaktı. Sonrasında diğer oniki üyenin 4'ü ticaret ve sanayi odalarından, ithalatçı, ihracatçı, vapurcu ve fabrikatör, 1'i bankacılardan, 1'i demiryolculardan, 2'si çiftçilerden, 1'i kooperatifçilerden, 1'i ticaret ve zahire borsasından, 1'i kambiyo borsasından ve 1'i de madencilerden seçilmiştir. Üyelik süresinin dört yıl olarak belirlendiği Meclis'in, ilk iki yılsonunda, hükümet ve ilgili kuruluşlarca seçilen üyelerinin yarısının kura ile değiştirilmesi öngörülmekteydi. Kura yöntemi dışında bu üyelerin yeniden seçilmesi de olanaklıydı. Meclis üyeleri arasından iki dönem için bir başkan ve bir başkan vekili seçilmekteydi. Ayrıca Meclisin sürekli ve hükümetçe atanan bir genel sekreteri ve üç tane de genel sekreter yardımcısı bulunmaktaydı. Meclisin ihtiyaç duyduğu memur, çevirmen ve diğer görevliler başbakanlıkça atanıyordu. Meclis altı ayda bir, 15 gün için toplanmaktaydı. Toplantı süresi gerek görüldüğünde hükümet kararıyla 15 gün daha uzatılabilirdi. Toplantının gündemini ve programlarını başbakanlık belirlemekteydi.⁶³⁴

olunmuştur. Bu uzuvlar kanun lâyihaı yapmak iktisadî münasebat ve şartların mukadderatına hâkim olacak esasları temin ederek müzakere için politik meclislere vermek derecesinde salâhiyet itibarıyla yükselmiştir. Filhakika bizde bugünkü teşekkül, kanun mucibince initiative salâhiyetimiz bu derece ileri değildir. Fakat siz, bilhassa tatil zamanlarınızda yapacağınız müşahedelerinizi hükûmete bildirseniz hükûmet bunları tetkik ederek müzakere ruznamenize ithal etmeği en esaslı bir vazife ve hizmet addedecektir.” B. Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası Cilt I*, a.g.e., 127.

⁶³⁴ M. Koraltürk, “Âlî İktisat Meclisi (1927-1935)”, *Ekonomik Yaklaşım*, C. 7, S. 23, (Kış, 1996), 50-51., K. Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, a.g.e., 89., M. Gülmez, “Âlî İktisat Meclisi”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, C. 1., İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1996, 33.

Âlî İktisat Meclisi'nin görevleri ise, kendi kuruluş yasasının 4. maddesinde şöyle belirtilmiştir:

- A) Ülkenin ekonomisiyle ilgili olarak hükümetçe düzenlenecek kanun ve nizamname layihaları ve hükümetten sunulacak ekonomik konular hakkında değerlendirme yapmak, fikir beyan etmek,
- B) Ekonomi ile ilgili kanun ve nizamnamelerin ülke ihtiyacına uygunluğunu ve bunlar arasındaki düzen ve ilişkiyi araştırmak ve gerekli görülecek düzenlemeleri gerekçeleriyle beraber hükümete bildirmek,
- C) Ülkenin ekonomik ihtiyaçlarının gerektirdiği yöntem ve sistemler hakkında araştırmalar yapmak,
- D) Çeşitli ekonomik akımları izleyerek, bunların ülke ekonomisine etkilerini ve ülke ekonomisiyle ilgisini araştırmak ve bu konudaki araştırma sonuçlarını hükümete sunmak.⁶³⁵

Meclis çalıştığı süre boyunca genelde araştırmaya yönelik etkinlikler göstermiştir. “Âlî İktisat Meclisi'nin ilk yıllardaki gündeminde, hayat pahalılığı ile para ve gümrük politikasına önem verildi, sonraki yıllarda ise ödemeler dengesi sorunları ağırlık kazandı.”⁶³⁶

Âlî İktisat Meclisi, ekonomi politikalarında özel girişimciliğin öncelikle desteklenmeye çalışıldığı 1920'li yıllarda kurulmuş olan bir danışma organıydı. Üyeleri de çoğunlukla özel kesimden gelmekteydi. Bu doğrultuda, devletçi ekonomi politikalarına geçilen 1930'lu yıllarda bile, Âlî İktisat Meclisi'nin 1920'li yılların görece liberal ekonomi politikalarını tercih ettiği gözlenmiştir. Örneğin Ocak 1933

⁶³⁵ A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, a.g.e., 146-147. ve K. Boratav, *Türkiye'de Devletçilik*, a.g.e., 89.

⁶³⁶ M. Gülmez, “Âli İktisat Meclisi”, a.g.m., 33.

yılında Âlî İktisat Meclisi'nin yaptığı toplantıda, devletin müdahaleci uygulamalarına, özellikle sanayinin örgütlenmesi konusunda son vermeyi tavsiye eden kararları gündeme getirilmişti. Bu meclis herhangi bir yetkiye sahip olmamışsa da, ekonomik kararların önemini ön planda tutmaya yarayan simgesel bir kuruluş olmuştur.⁶³⁷

Âlî İktisat Meclisi'nin faaliyetlerine bakıldığında, bu meclisten beklenen danışma organı olma ve çeşitli konularda araştırma kurumu olma işlevini yerine getirme yönünde çalıştığı söylenebilir. “Meclis’in, İş Kanunu’nun ve Orman Kanunu’nun hazırlanması aşamasında hükümete sunduğu raporlar danışma organı olma özelliğini ortaya koyan, ödemeler bilançosuna ait raporlar ve sanayinin geliştirilmesine ilişkin raporlar ise Meclis’in bir araştırma kurumu olma özelliğinin en belirgin örnekleridir.”⁶³⁸ Şüphesiz ki Meclis, danışma ve araştırma işlevlerini yerine getirmek yönünde çalışmıştır. Bu konularda hazırlamış olduğu raporlar bunun delili sayılmalıdır. Ancak bu Meclis’in danışma ve araştırma işlevlerini yeterince etkin biçimde yerine getiremediği ileri sürülmektedir. Örneğin Boratav, danışma işlevi üzerinde durarak; “...biraz göstermelik, biraz özentî, gösterişli bir ad taşıdığı

⁶³⁷ B. Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası Cilt I*, a.g.e., 125. ve K. Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, a.g.e., 126. Âlî İktisat Meclisi’nin Ocak 1933 yılında yaptığı sanayileşme ile ilgili toplantısı sonucunda oluşturduğu rapor metin halinde yayınlanmıştır. Bu raporun tam metni için bakınız, *Âlî İktisat Meclisi Raporları Türkiye’de Sanayi Nasıl Teessüs Ve İnkişaf Edebilir?*, Ankara, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, 1933. (İ. Tekeli - S. İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiye’de Devletçiliğin Oluşumu*, a.g.e., 325-342. Ekler bölümü içerisinde.) Âlî İktisat Meclisi’nin devletçi ekonomi politikasının benimsendiği 1930’lu yıllarda, 1920’lerin görece liberal özel sektöre dayalı sanayileşme politikasını benimsemesi, devletçi bir ekonomik sistemi benimseyen Kadro tarafından eleştirilmiştir. Kadro’daki yazısında Vedat Nedim Tör, Âlî İktisat Meclisi’nin Ocak 1933’te yaptığı toplantıda kabul edilen sanayi raporundan çeşitli bölümleri alarak, bunların eleştirisini yapmaya girişmiştir. V. Nedim (Tör), “Devletin Yapıcılık ve İdarecilik kudretine inanmak gerektir”, a.g.m., 16-17.

⁶³⁸ M. Koraltürk, a.g.m., 49. Örneğin Âlî İktisat Meclisi’nin, bir araştırma kurumu olarak hazırladığı raporlardan biri, biraz önce bahsedilen Ocak 1933’te hazırladığı sanayinin geliştirilmesine ilişkin rapordur. Hükümetin ve ekonomi bakanlığının danışmanlığını yapan ve özel kesimin görüşlerine yatkın olduğu bilinen Âlî İktisat Meclisi, Cumhuriyet yönetiminin sanayileşme isteğini özel kesim sanayinin isteklerine göre biçimlendirerek yönlendirmeyi amaçlamaktaydı. Bu rapor basında yayınlanmıştır. B. Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası Cilt II*, a.g.e., LVIII.

halde sadece istişarî yetkileri olan; bunları dahi etkili bir biçimde kullandığına dair izlere tesadüf edemediğimiz” Âlî İktisat Meclisi’nden bahsetmektedir.⁶³⁹ V. Nedim Tör de, Meclis’in araştırma işlevine değinerek, bu konuda pasif kaldığını söylemektedir. Âlî İktisat Meclisi’nin etkin bir biçimde çalışabilmesi için, O’na başka bir biçim verilmelidir. Çünkü, “... Yılda iki defa, beş (o)ngün bir araya gelen muhterem meclis azalarının önlerine konulan mühim, mühim mes(e)leleri esaslı bir surette tetkik etmelerine, bugünkü şartlar altında, maddeten imkân yoktur.

Meclisin neşrolunan raporlarında, mevzuların etraflı ve delilli bir tahlilini, ve aynı zamanda böyle bir tahlile dayanan yine etraflı ve delilli bir tedbirler zincirlemesile ‘*olması lâzım gelen*’in bir terkiibini bulamayız.”⁶⁴⁰

Âlî İktisat Meclisleri, söz konusu dönemde Batı’daki çeşitli ülkelerde de bulunmaktaydı. Bu Meclis’ler, sınıfsal kutuplaşmanın keskinleştiği, parti çatışmalarının yoğunlaştığı, parlamento çalışmalarının zora girdiği, kısacası istikrarlı bir ekonomi politikası izlemenin olanaksızlaştığı ülkelerde kurulmuşlardır. Bu ülkeler arasında Almanya, Fransa, Bulgaristan ve Yunanistan gibi ülkeler bulunmaktaydı. Bu ülkelerde kurulan Âlî İktisat Meclisleri, hem ekonomi politikalarını, parlamentolarda süregiden partiler arası çatışmaların olumsuz etkilerinden kurtarmak, hem de kutuplaşan sınıflar ve gruplar arası çıkarların uzlaştırılması yollarını aramak işlevlerini üstlenmişlerdir. Bu Meclisler, kanuni nitelikleri bakımından, kararları bağlayıcı olmayan, danışma niteliğinde kuruluşlardır. Edimsel olarak pek varlık gösteremeyen ve silik kalan⁶⁴¹ bu kuruluşlar dayanışmacı korporatif devlet görüşlerinin pratiğe yansımasydı.

⁶³⁹ K. Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, a.g.e., 89.

⁶⁴⁰ V. Nedim (Tör), “Türk İktisadiyatının Erkânı Harbiye dairesi: Âlî İktisat meclisi”, Kadro, C. II, S. 14, (Şubat, 1933), 15.

⁶⁴¹ V. Nedim (Tör), “Türk İktisadiyatının Erkânı Harbiye dairesi: Âlî İktisat meclisi”, a.g.m., 12.

Türkiye’deki Âlî İktisat Meclisi danışma ve araştırma işlevlerini yerine getirme yönünde çalışsa da, Avrupa’daki bu tür meclislerden farklı olarak, sınıf ve grup çıkarlarını uzlaştırma yönü hayata geçirilmemiş, daha çok özel kesimin bir takım isteklerinin hükümete bildirilmesi için bir kanal olmuştur.⁶⁴²

Âlî İktisat Meclisi konunun başında değinildiği gibi 1935 yılında kapatılmıştır. Bu meclisin üzerinde çalıştığı tek konu sanayileşme sorunu olmamasına rağmen, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı’nın hazırlanması ve uygulamaya konulmasının ardından Âlî İktisat Meclisi işlevsiz kalmış, 1930’larda izlenecek olan devletçi ekonomi politikasının belirginlik kazanmasıyla da kapatılmıştır.⁶⁴³

Türkiye’de korporatizm tartışmalarına kaynaklık eden kurumlardan biri olan Âlî İktisat Meclisi, korporatizm bağlamında değerlendirildiğinde şunlar söylenebilir: 1930 yılında ekonomi bakanı olan Mustafa Şeref Bey’in de belirttiği gibi, Âlî İktisat Meclisi’nden beklenenler arasında, temsil ettiği çıkar gruplarının çıkarlarını uyumlulaştırması, uzlaştırması, kendisinden beklenen danışma ve araştırma işlevlerini yerine getirmesidir. Ancak Meclis’ten beklenenler ya da bu kuruluşun amaçları bir yana, Meclis’in kuruluş kanununda belirtilen görevleri arasında temsil ettiği çıkarları uzlaştırmak bulunmamaktadır. Yani, Türk siyasal seçkinlerinin düşündüklerinin aksine, resmi düzeyde Âlî İktisat Meclisi’ne korporatist bir işlev yüklenmemiştir. Oysa korporatif olarak nitelenebilecek bir Meclis için temsil ettiği çıkarları uzlaştırmak temel bir işlevdir. Uygulamada da, Âlî İktisat Meclisi

⁶⁴² İ. Tekeli - S. İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları*, a.g.e., 59-61.

⁶⁴³ M. Koraltürk, a.g.m., 56. Kansu da nedenini belirtmemekle beraber, İstanbul iş çevrelerinin Âlî İktisat Meclisi projesine olumlu bakmadıklarını dile getirerek, Âlî İktisat Meclisi ‘nin özel kesimden gelen üyeleri tarafından baltalandığını ve 1935 yılı ortalarında da kapatılmak zorunda kaldığını ileri sürmektedir. A. Kansu, “ Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, a.g.m., 261.

kendisinden beklenen danışma ve araştırma işlevlerini yerine getirmeye çalışmış, ancak Batı'daki örneklerinin aksine temsil ettiği çıkarları uzlaştırma yönünde bir girişimde bulunmamıştır. Öyleyse, Batı'daki örneklerinin tersine Âlî İktisat Meclisi'nin temsil ettiği çıkarları birbiriyle uyumlu hale getirmek ve uzlaştırmak yönünde korporatist bir işleve sahip olmadığı söylenebilir.

Âlî İktisat Meclisi, belki bir başka açıdan, üyelerinin bileşimi ya da temsil açısından korporatizm tartışmalarına konu edilebilir. Ancak “(y)asanın Meclis'in bileşimine ilişkin hükmü, sınıfsal ya da mesleki, tüm toplum kesimlerinin kapsanmasına uygun bir ortam sağlıyorsa da, böyle bir üye yapısına ulaşamamıştır.”⁶⁴⁴ Gerçekten de Meclis'te temsil edilen gruplar arasında, örneğin işçi grubu bulunmamaktadır.⁶⁴⁵ Oysa Batı'daki korporatist uygulamalarda, korporatist nitelikli meclislerde çıkarların uzlaştırılması amacıyla işçiler temsil edilirler. Âlî İktisat Meclisi'nin bu yapısı, onu korporatist temsil açısından eksik kılmakta ve korporatist olarak nitelendirmeyi zorlaştırmaktadır.

Âlî İktisat Meclisi'nin danışma niteliğinde bir meclis olması ve üye bileşimde farklı grup ve sektör temsilcilerine yer vermesi, şüphesiz ki O'na korporatif bir takım izler vermektedir. Ancak Meclis'in gerek çıkarların uzlaştırılması gibi korporatist bir işlevi yerine getirmemesi, gerekse de korporatist temsil açısından eksiklikleri, dönemin iktidarının korporatist nitelikli bir siyaseti benimsememiş olmasıyla birleşince, Meclis'i korporatist olarak nitelendirmeye yetmemektedir.

⁶⁴⁴ A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 148.

⁶⁴⁵ İ. Tekeli - S. İlkin, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, a.g.e., 61.

3- İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği

1930’lu yılların tek parti yönetimi altında, ekonomik alanda korporatif uygulamalarla ilişkilendirilebilecek bir diğer uygulama da Ocak 1935’ten itibaren oluşturulan İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği’dir. Bu Birliği değerlendirmeye başlamadan önce, bu girişimin neden İzmir’de gerçekleştirildiği üzerinde durmak uygun olacaktır.

İzmir, İmparatorluk döneminde olduğu kadar, Cumhuriyet’in ilk yıllarında da Türk işçi sınıfı açısından önem taşıyan bir kentti. Bu kentte daha çok tarımsal ürünlerin işlendiği sanayi sektöründe çalışan işçi sayısı, daha 1930’lu yıllarda 40 000’in üzerindeydi. İzmir’de niceliksel olarak belli bir hacme ulaşmış olan bu işçi sınıfının 20. yüzyılın başından itibaren oldukça örgütlü bir hale geldiği ve kimi zaman etkili sonuçlar yaratan eylemlere başvurduğu belirtilmektedir. İşte bu nedenlerden dolayı, dönemin tek parti yönetimi işçi sınıfına yönelik özel bir politika izlemiş, sadece İzmir’e yönelik uygulamalara da girişmiştir.⁶⁴⁶ Güzel de bu doğrultuda, C.H.P yönetiminin amacının, “her meslek veya işkolunda kent düzeyinde tek bir işçi örgütünü kurarak işçileri sıkı bir denetime almak” olduğunu belirtmektedir. “Bu sayede hem işçilerin istenmeyen eylemler düzenlemeleri engellenecek, hem de onların iktidarca arzulanmayan örgütlenme ve bilinçlenme uğraşları durdurulacaktı.” İktidarın bu politikası doğrultusunda, o yıllarda işçi hareketinin en canlı olduğu kent olan İzmir’in seçilmesi anlamlı görünmektedir.⁶⁴⁷

Aslında C.H.P.’nin işçi ve esnafları örgütlenme yönündeki girişimleri 1935 yılı öncesinde de bulunmaktaydı. Örneğin, C.H.F.’nin 1931 yılı içerisinde, “Umumî İdare Heyeti” içinde 4 ana gruba ayrılmış 13 büro örgütlenmiştir. Bu 13 büro

⁶⁴⁶ M. B. Varlık, “İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1998, 175.

⁶⁴⁷ M. Ş. Güzel, *Türkiye’de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler)*, a.g.e., 162.

arasında 9. büro, “İş, işçiler, esnaf teşkilâtları ve serbest meslekler” bürosudur.⁶⁴⁸ Dönemin C.H.P’sinin işçi ve esnafları örgütlemeye yönelik bu tür girişimleri, İzmir’de 1935 öncesinde de denenmiştir.⁶⁴⁹

1934 yılı ortalarına gelindiğinde işçi ve esnaf kuruluşlarının tam anlamıyla C.H.P denetimi altına alınması için yeni bir çalışma başlatılmıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda, bir bidiri yayınlanmış ve bu bildiri uyarınca İzmir’de bulunan işçi ve esnafların kendileriyle ilgili kuruluşlara üye olmalarının zorunlu olduğu, işçi ve esnaflara üyelik kartlarının verileceği, her üyenin aidat ödemesinin zorunlu olduğu, bildiriye aykırı davrananların cezalandırılacağı belirtilmiştir. Bu bildiride, 32 kuruluş oluşturulduğu, çeşitli işlerde çalışan işçi ve esnafın hangi kuruluşlar bünyesinde toplanacağı, 1 Ocak 1935 tarihinden itibaren İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği’nin oluşturulacağı, var olan işçi ve esnaf örgütlerinin üç ay içerisinde bu birlik içerisinde yer almaları gerektiği belirtilmekteydi. Ocak 1935’te oluşturulan İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği’nin nasıl işleyeceğini ve görevlerinin neler olduğunu belirleyen ilk nizamname 13 Mart 1935 tarihinde tüm işçi ve esnaf kuruluşlarının katılımı ile gerçekleştirilen kongrede belirlenmiştir. Bu Birlik 1 Nisan 1935’te fiilen çalışmaya başlamıştır. Birliğin nizamnamesine 1938’in sonunda “Kemalizmin prensipleri”nin kabul edildiği hükmü eklenmiştir.⁶⁵⁰

⁶⁴⁸ M. Tunçay, a.g.e., 328-329.

⁶⁴⁹ 1930’lu yılların başlarında İzmir’de bulunan bazı işçi ve esnaf kuruluşları birleştirilmiş, bazıları C.H.F.’nin ilkelerine paralel hükümler içeren bir nizamname ile yeniden biçimlendirilmiştir. İşçi ve esnaf kuruluşlarının fırka himayesinde olduğu açıklanmıştır. M. B. Varlık, “İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği”, a.g.m., 175.

⁶⁵⁰ M. B. Varlık, “İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği”, a.g.m., 175. İlgili oldukları kuruluşlara üye olmak zorunda olan işçi ve esnaflar, bu kuruluşlara karşı yerine getirmekle yükümlü oldukları görevleri yapmadıkları takdirde kanuni takibata uğrayacaklardı. İşçi ve esnafın kuruluşlara vermeleri gereken aidat, işveren tarafından ücret, maaş ya da yevmiyeden kesilecekti. Kuruluşların nizamnamelerine uymak zorunluydu ve polis ile belediye zabıtası, bu hükümlerin yerine getirilip getirilmediğini büyük bir dikkatle takip edecekti. K. Sülker, *Türkiyede Sendikacılık*, İstanbul, (Yayınevi Yok), 1955, 32.

İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği'nin uygulamaya konulmasında, aynı iş kolunda sayılan yedi amele cemiyeti “deniz amelesi cemiyeti” adı altında toplandı. Bunun dışında kamuya yönelik hizmet yapan şirket işçilerinin içerisinde yer alacağı “İmtiyazlı Şirketler Memur ve Müstahdemin Birliği” oluşturuldu. Sanayi işçilerini içine alacak “Sanayi İşçileri Birliği” kuruldu. Tütün, matbaa, fırın işçileri ve şöförler de bu birliğin çatısı altında örgütlendirildi. Böylece işçileri ve esnafı her yönüyle rejime bağlı ve faydalı kılmak amacıyla, oluşturulan tüm bu dernek ve birlikler, İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği yönetimi altında toplanmış oldu.⁶⁵¹

Bu birliğin kapanma tarihi kesin olarak olarak bilinmemektedir. 1946 yılı başlarında faaliyetlerine devam etmekte olan Birlik, büyük olasılıkla, aynı yıl içinde Cemiyetler Kanunu'nda değişiklikler yaparak sendika kurulmasına olanak tanıyan kanunun çıkmasından sonra kapanmıştır.⁶⁵²

İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği, çeşitli meslek gruplarını sistematik biçimde örgütlemesi ve örgütlenen bu kuruluşların da en yukarıda bir çatı kuruluş altında birleşmeleri bağlamında oldukça ciddi korporatif izler taşıyan bir uygulamadır. Üstelik işçi ve esnaflara, ilgili kuruluşa üyelik zorunluluğunun konulması, bağlı olunan kuruluşun nizamnamesine uyma mecburiyetinin bulunması, uyulmamasının cezai yaptırımlara yol açması, İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği'nin korporatif niteliğini destekleyen nitelikler olarak sayılabilir. Gönüllülükten çok zorlayıcılığa dayandığından, İzmir'deki bu uygulamanın devlet korporatizmine benzediği söylenebilir. Ancak İzmir'deki bu uygulamanın korporatif niteliğine gölge düşüren yönler bulunduğu da belirtilmelidir. İki dünya savaşı arası

⁶⁵¹ K. Sülker, *Türkiyede Sendikacılık*, a.g.e., 31. ve M. Ş. Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler)*, a.g.e., 162.

⁶⁵² M. B. Varlık, “İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği”, a.g.m., 175-176.

dönemde, hâkim olan “devlet korporatizmi” ulusal çapta korporatist örgütlenmeyi gerektirmekteydi. Korporatizmin uygulandığı ülkelerde, yerel düzeyden başlayan korporatist örgütlenme, ulusal düzeyde yayılmaktaydı. Korporatif nitelikleri bulunan İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği’nin, İzmir’le sınırlı bir uygulama olarak kalması ve zamanla ulusal çapta yaygınlık kazanmaması; dönemin iktidarının sistematik bir korporatist örgütlenmeyi amaçlamadığı, dolayısıyla da İzmir’deki uygulamanın, örneğin kapitalist üretim biçiminin varlığını ve istikrarını korumak gibi salt korporatist amaçlar taşıyan bir deney ya da girişim olmadığı anlamına gelmektedir. Buradaki amacın, ülkenin belli bir bölgesinde, niceliksel özelliklerin yanı sıra niteliksel özellikler de kazanmış olan işçi sınıfını denetim altında tutmak amacıyla örgütlemek olduğu söylenebilir. İzmir o dönemde işçi hareketleri bakımından, diğer kentlere oranla hem en hareketli, hem de en fazla deneyime sahip işçi kitlesini barındıran kenttir. Tek parti yönetimi ise, kendi denetimi dışına çıkma olasılığı taşıyabilecek her türlü toplumsal örgütlenmeye, harekete izin vermeme eğilimindedir. Dolayısıyla tek parti yönetimi açısından İzmir, işçi hareketi bağlamında en çok denetim altında tutulması gereken kent olarak görülmektedir. Tek parti döneminde edimsel olarak işçilerin sendikal örgütlenmesine olumlu bakılmadığından, İzmir’deki işçilerin örgütlenmesi C.H.P.’nin istediği biçimde gerçekleştirilmiştir.

4- Basın Birliği

Türkiye’de tek parti döneminde korporatizm tartışmalarına kaynaklık eden düzenlemelerden biri de, 1938’de kabul edilen Basın Birliği’dir. Basın Birliği, basın sektöründe çalışanları kapsamaması ve zorunlu üyelik esasına dayanması gibi

nedenlerle korporatizm ile ilişkilendirilen, mesleki bir düzenleme ve örgütlenme girişimi olarak tanımlanabilir.

Şüphesiz ki, Basın Birliği Kanunu, Cumhuriyet döneminde basın dünyasını düzenleyen ilk kanun değildir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından 1931 yılına kadar, II. Meşrutiyet döneminde, 16 Temmuz 1909 tarihinde kabul edilen Matbuat Kanunu yürürlükte kalmıştır. Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra ise, 25 Temmuz 1931 tarihinde kabul edilen 1881 sayılı Matbuat Kanunu, II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği döneme kadar yürürlükte kalmış, 1946 yılında bu kanunda çeşitli değişiklikler yapılarak (örneğin, 18 Haziran 1946 tarihinde 4935 sayılı kanunla ve 20 Eylül 1946 tarihinde 4955 sayılı kanunla, önceki kanunun, sırasıyla 50. ve 11. maddelerinde değişiklikler yapılmıştır), kanunun demokratik olmayan yönleri törpülenmiştir. Gerçekten de, 1931 yılında kabul edilen Matbuat Kanunu, gazete ve dergi çıkaracak kişinin belli bir derecede eğitim görmüş olmasına ve belli bir miktar maddi teminat vermesine, gazete ve dergi çıkarmak için idari makamlardan izin alınmasına ve izin alınmış dahi olsa, hükümetin gazete veya dergiyi kapatabilmesine yönelik hükümler içermektedir.⁶⁵³ Demokratik sayılamayacak bu kanunun, tek parti yönetiminin yerleşmeye başladığı 1930'ların başlarında kabul edilmesi, elbetteki tesadüf sayılamaz.

1938 yılında kurulan Basın Birliği'nin, kurulma düşüncesi 1935 yılında toplanmış olan büyük basın kurultayında ortaya çıkmıştır. Bu kurultayda Basın Birliği Kanunu'nun temel fikirleri ortaya atılmıştır.⁶⁵⁴ Büyük basın kurultayının gündeminde yer alan "Türk basınının bir çatı altında toplanması" konusundan da

⁶⁵³ H. R. Ertuğ, "Cumhuriyet Devrinde Matbuatımız", *Siyasi İlimler Mecmuası*, C. XVIII, S. 212, (Kasım, 1948), 328-332. Tek parti döneminde basın özgürlüğü üzerindeki yoğun kısıtlamalar ile ilgili olarak bakınız, T. B. Balta, "Türkiye'de Yasama-Yürütme Münasebeti", *İncelemeler*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1960, 33-34.

⁶⁵⁴ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 26, 82. İçtima, 28.6.1938., 408-409.

anlaşılacağı üzere, ileride Basın Birliği'nin kurulması hükümetçe önceden kararlaştırılmıştı. Yapılan kurultay ona resmi ve demokratik bir özellik kazandıracaktı.⁶⁵⁵

Büyük basın kurultayında alınan karar doğrultusunda, 28 Haziran 1938 tarihinde 3511 sayılı Basın Birliği Kanunu kabul edilerek, Birlik kurulmuştur.⁶⁵⁶ Basın Birliği Kanunu, cemiyetlerin kurulmasına onay esasını getiren, çeşitli cemiyetlerin kurulmasını yasaklayan, cemiyetler üzerinde yönetimin geniş denetimine olanak sağlayan 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu'yla aynı gün çıkarılmıştır. Yapılacak değerlendirmelerde bu noktanın gözden kaçırılmaması gerekmektedir.⁶⁵⁷ Basın Birliği Kanunu'nun 1. maddesinde Birliğin kapsadığı üyeler ve Birliğin kuruluşu belirtilmekteydi. Buna göre: "Türkiyede çıkan gazete ve mecmuaların sahibleriyle bunların ve Türk istihbarat ajanslarının yazı, haber, resim, fotoğraf ve tashih işlerinde ücretle, devamlı ve muntazam surette çalışarak bu işi kendine meslek edinen kimselerden mürekkep olmak ve hükmî şahsiyeti haiz bulunmak üzere (Türk Basın Birliği) adı ile bir birlik teşkil olunmuştur." Basın Birliği Kanunu'nun özellikle 2. maddesi korporatizm tartışmaları açısından önem taşımaktadır. 2. madde de: "... birliğin kanunî azasını teşkil eden kimseler, birlik dışında gazetecilik mesleğini icra edemezler." denilerek, Birliğe üyeliğin zorunlu olduğu dile getirilmektedir. Bir gazete veya dergi, yayına başlamasından itibaren, en çok bir ay içerisinde, bu yayın organının sahipleri ve çalışanları, birinci maddede belirtilen şartlara sahip tüm gazeteciler Birliğe yazılmak zorundadırlar. Bu süre boyunca Birliğe kaydolmayanlar, Birliğe kaydoluncaya kadar, mesleklerini

⁶⁵⁵ A. Altun, *Türkiye'de Gazetecilik ve Gazeteciler*, Ankara, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, 1995, 73.

⁶⁵⁶ Kabul Tarihi: 28.6.1938, *T. C. Resmi Gazete*: 14 Temmuz 1938, Sayı. 3959, 10269.

⁶⁵⁷ A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 152.

yapamazlar. O yerin en büyük devlet yöneticisi, kaydolmayanların mesleklerini yerine getirmesini engeller. Basın Birliği Kanunu'nun 5. maddesinde de, Birliğin kuruluş amaçları belirtilmektedir. Bu amaçlar arasında, basın mensuplarının bireysel ve toplu çıkarlarını korumak, mesleğin güven ve düzenini sağlamak, dayanışma duygularını güçlendirmek, matbuatı ulusal amaçlar doğrultusunda uyanık ve toplu bir halde bulundurmak sayılmıştır. Yine kanunun 12. maddesinin a. fıkrasında, Birliğin merkez idare heyetinin yetkileri arasında, hükümetle basın arasında işbirliğini düzenlemek ve bu amaçla Birlik üyelerine direktifler vermek olduğu sayılmıştır.⁶⁵⁸

Yukarıda belirtilen çeşitli maddelerden de anlaşılabileceği gibi, Basın Birliği Kanunu'yla, iktidarın basın üzerinde kontrol kurması olasıdır. Zaten tek parti yönetiminin istediği de budur. Kanun üzerine Meclis'te görüşmeler yapılırken Kütahya milletvekili Naşid Uluğ şunları söylemiştir: “Bu lâyiha, bu mesleğin hem efradını korumak ve hem de gazetecileri millî maksadlar uğrunda ve rejimin emrinde daha toplu ve daha kuvvetli bir cephe olarak çalışmak imkânını vermek bakımlarından inkılâb hayatımızın mühim bir noktas(ı)na temas etmektedir.”⁶⁵⁹

II. Dünya Savaşı sonrasında, matbuat rejiminin yumuşamaya başlamasıyla beraber, “basın mesleğini, tek parti zihniyetine uygun olarak dar bir çerçeve içine hapsettiği iddia olunan 3511 sayılı Basın birliği Kanunu da ilga edilerek basın mensuplarının serbestçe meslek cemiyetleri kurmak, herhangi bir meslek cemiyetine girmek veya çıkmak hakları tanınmıştır.”⁶⁶⁰ Basın Birliği Kanunu'nu kaldıran kanun, 13 Haziran 1946'da kabul edilen 4932 sayılı kanundur.⁶⁶¹

⁶⁵⁸ Kabul Tarihi: 28.6.1938, *T. C. Resmi Gazete*: 14 Temmuz 1938, Sayı. 3959, 10269-10270.

⁶⁵⁹ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 26, 82. İçtima, 28.6.1938., 408.

⁶⁶⁰ H. R. Ertuğ, “Cumhuriyet Devrinde Matbuatımız”, a.g.m., 331.

⁶⁶¹ Kabul Tarihi: 13.6.1946, *T. C. Resmi Gazete*: 18 Haziran 1946, Sayı. 6336, 10778.

Basın Birliği Kanunu’nu korporatizm açısından değerlendirecek olursak; bu kanunun getirdiği düzenin, şekli açıdan korporatif uygulamalara oldukça benzediği söylenebilir. Gazete ve dergi sahiplerinin, yani işverenlerin, gazete ve dergi çalışanlarıyla aynı meslek örgütü içerisinde örgütlenmesi, bu mesleki örgüte üyeliğin zorunlu hale getirilmiş olması ve söz konusu mesleki örgütün devlet ile sürekliliği amaçlanan bir ilişki içerisinde olmasının hedeflenmesi, Basın Birliği’nin korporatizm tartışmalarına konu edilmesini haklı çıkarmaktadır. Gerçekten de Basın Birliği, şekli olarak korporatif bir uygulamaya benzemektedir. Bu doğrultuda Makal, Basın birliğini korporatif sözcüğüyle nitelendirmese de, Birliğin bu kavrama en yakın düzenleme ve uygulamalardan biri olduğunu belirtmektedir.⁶⁶²

5- Kooperatifçilik Hareketi

1930-1945 arası tek parti dönemi Türkiye’de korporatizm tartışmalarıyla ilişkilendirilen bir diğer uygulama da kooperatifçilik hareketidir. Türkiye’de korporatizm üzerine çalışmış olan, örneğin Aykut Kansu gibi kimi yazarlar kooperatifçilik hareketini, korporatizm ile ilişkilendirmektedir.⁶⁶³ Kooperatifçilik hareketi ile korporatizm arasında kurulan ilişkiyi tartışmak için, öncelikle kısaca kooperatifçilik hareketinin tarihsel gelişimi üzerinde durmak gerekecektir.

Kelimenin aslı olan “Cooperation”, beraber çalışma, beraberce üretme, müşterek olarak yapma anlamına gelmektedir. “Co- beraber”, “opera- iş, uygulama, hizmet” demektir. Kelimenin isim hali “cooperation”, sıfat hali ise “cooperative” olarak, hem Latin dillerinde, hem de Anglo-Sakson dilinde bulunmaktadır. Yani bu

⁶⁶² A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 152-153.

⁶⁶³ Bakınız: A. Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, a.g.m., 265. ve A. Kansu, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, ‘Sosyal Mesele’ ve ‘İçtimai Siyaset’”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, C. 5, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, 127.

kelime 19. yüzyılda “kooperatifçilik hareketi” ortaya çıkmadan önce de vardı. Türkçe’ye 20. yüzyıldan sonra girerek, yerleşen kooperatif kelimesi, ilk olarak Latin ve Anglo-sakson diller grubunda kullanılmıştır.⁶⁶⁴

Kooperatif kelimesi kullanıldığında akla iki ayrı olgu gelmektedir. Bunlardan birincisi, insanlık tarihinde ekonomik etkinliklerin ortaklık, beraberlik zihniyetiyle yönetilmesi, yapılmasıdır. İkicisiyse, 19. yüzyılda liberalizm ve sosyalizm akımları karşısında bir sentez bulma ihtiyacından doğan, kooperatif ve benzeri kelimelerin içeriğini oluşturan ekonomik organizasyonlardır.⁶⁶⁵ Konumuz açısından bizleri asıl ilgilendiren kelimenin ikinci kullanımının ifade ettiği olgudur.

Gerçekten de, işlerin ortaklık, işbirliği zihniyetiyle yapıldığı tarihin eski devirlerinden bu yana gelen kooperatif nitelikli işleri, 19. yüzyılın ilk çeyreğinden sonra ortaya çıkan, sanayileşme sürecinin kooperatizminden ayrı değerlendirmek gerekmektedir.⁶⁶⁶

Kapitalist üretim biçiminin başat hale gelmesiyle, bu yeni düzenin hâkim sınıfı olan burjuvazi ve hâkim siyasi ve ahlaki felsefesi olan liberalizm, geçmişin kooperatif zihniyetini ve ilişki biçimlerini yıkmıştır. Çünkü artık ekonomide serbest girişimin, serbest ticaretin ve serbest gündelikçiliğin bulunduğu bir toplumda kooperatifçi faaliyetlere yer yoktu. Ancak hâkim olan kapitalist sistem ve liberal ideoloji bir takım toplumsal sorunlar üretti. Loncaları yıkılan küçük esnaf, örgütsüz ve korumasız kalan köylü ve işçiler yeni sistem içerisinde ezildiler. Ezilen tüm bu kesimlerin içine düştükleri sefaletten kurtarılması amacıyla, liberal ülkelerde modern kooperatifçilik akımı doğmuştur. Bu doğrultuda belirtilmelidir ki, dünyada

⁶⁶⁴ G. Kessler, *Kooperatifçilik*, Çev. Z. F. Fındıkoğlu, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940, 3., ve Z. F. Fındıkoğlu, *Kooperasyon Sosyolojisi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1967, 5.

⁶⁶⁵ Z. F. Fındıkoğlu, a.g.e., 6-7.

⁶⁶⁶ Z. F. Fındıkoğlu, a.g.e., 10-11.

kapitalizmin, sanayileşmenin ve ekonomik liberalizmin ilk başladığı ülke olan İngiltere, bunların üretmiş olduğu toplumsal felaketler ve sefalet karşısında emekçileri korumaya yönelik toplumsal siyasetin, küçük esnaf kuruluşları ve modern anlamda kooperatifçiliğin de doğduğu yerdir.⁶⁶⁷

Kooperatifçilik hareketi içerisinde yer alan düşünürler, liberal, sosyal Hristiyan ve sosyalist akım içerisinde yer alan kimseler olmalarına karşın, genelde bu hareketin siyasi açıdan tarafsız olmasında ısrar etmişlerdir.⁶⁶⁸ 19. yüzyılda kooperatizm, siyasal alanda birey ve toplum çelişkisini, liberal ve totaliter zihniyet çatışmasını, bireyin özgürlüğünü ve toplumun iyiliğini barıştıracak biçimde çözmek amacını gütmüştür.⁶⁶⁹ Bu yönüyle kooperatizm, liberalizm ve sosyalizm arasında yeni bir sentez arayan ve bunlar arasında ve bunlardan farklı olarak bir üçüncü yol olma iddiasını taşıyan korporatizm ile örtüşmektedir.

Kooperatifçilik hareketinin ortaya çıkış nedenlerine ve amaçlarına değindikten sonra, kooperatifin ne olduğunu da belirtmek gerekmektedir. Fındıkoğlu'nun yaptığı tanıma göre; kooperatif, üretim, tüketim, kredi ve konut sağlamak gibi başlıca ekonomik ihtiyaçların sağlanması amacıyla kendi istek ve iradeleriyle bir araya gelen, bu ihtiyaçları karşılamak için kendi ekonomik gayretleriyle bir işyeri ve işletme oluşturan insanların birleşme girişimine verilen addır.⁶⁷⁰ Tanım dikkate alındığında kooperatifin unsurları da ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Kessler kooperatifin 5 unsuru olduğunu belirtmektedir. Buna göre, kooperatifler: 1- öncelikle ekonomik birleşmelerdir, 2- ekonomik amaçla bir araya gelen insanların birleşmeleridir, 3- insanlar arasında serbestçe oluşan birleşmelerdir,

⁶⁶⁷ G. Kessler, a.g.e., 26.

⁶⁶⁸ G. Kessler, a.g.e., 27.

⁶⁶⁹ Z. F. Fındıkoğlu, a.g.e., 114.

⁶⁷⁰ Z. F. Fındıkoğlu, a.g.e., 119.

4- kendilerine ait ortak işletmeleri etrafında çalışan insanların birleşmeleridir, 5- üyelerine üretim, tüketim, (kredi ve konut) konularında yardım etmeyi amaç edinmişlerdir.⁶⁷¹

Kooperatifçiliğin ortaya çıkış süreci ve amaçlarından da anlaşılacağı üzere, kooperatifçilik hareketi ile korporatif düşünce arasında ciddi koşutluklar bulunmaktadır. Bu hareket giderek kapitalistleşen ekonomilerde, “ekonomik bağımsızlığını ve kapitalizm öncesi yapıdaki sosyal konumunu kaybederek, bir üyesi olmaktan korktuğu işçi sınıfı saflarına doğru hızlı bir inişe geçen esnafın, bu gidiş karşısındaki direnişinin bir unsuru olarak başlamıştı. Köhnemiş esnaf loncalarının yerine geçeceğine (ya da kapitalistleşen ekonomilerde yok olma tehlikesiyle karşılaşan esnafa destek olacağına) inanılan kooperatifçilik ile, bu harekete sosyal yapıda (önemli) bir yer sağlayan korporatist ideoloji arasında çok sıkı bağlar vardır.”⁶⁷² Bu doğrultuda Kansu’da kooperatifçilik hareketinin, 19. yüzyıldan beri kapitalizme karşı korporatist olarak nitelenebilecek bir direnişin önemli bir ayağını oluşturduğunu belirtmektedir. Batı’da büyük işletmelerin ortaya çıkması ve fabrika üretiminin başat olmasıyla birlikte kooperatifçilik hareketi, özel mülkiyet haklarına tecavüz etmeksizin modern kapitalist işletmelere karşı direnmenin bir yolu olmuştur. (Tıpkı, kapitalist üretim biçiminden çıkmaksızın, kapitalizmin toplumsal yapıda ürettiği bir takım bunalımlara karşı, kapitalizm öncesinin mesleki örgütlenme ve ilişki biçimlerini yeni şartlara uyarlayarak canlandırmaya çalışan korporatizm gibi...)

⁶⁷¹G. Kessler, a.g.e., 4-7. Kessler bu unsurları kendi yaptığı kooperatif tanımının ardından vermektedir. Oysa Fındıkoğlu’nun yaptığı kooperatif tanımı, bize göre Kessler’in yaptığı tanımdan daha geniş kapsamlı bir tanım olduğundan, metinde Fındıkoğlu’nun yaptığı tanıma yer vermeyi uygun gördük. Ancak Kessler’in saymış olduğu kooperatifin unsurları, Fındıkoğlu’nun yaptığı kooperatif tanımı için de geçerlidir. Yukarıdaki tanım ve sayılan unsurlardan anlaşılacağı üzere kooperatiflerin türleri bulunmaktadır. Kessler üretim, tüketim ve kredi kooperatifleri olduğunu belirtirken (G. Kessler, a.g.e.,14), Fındıkoğlu yaptığı tanımda konut kooperatiflerini de bunlara eklemektedir. Kimilerine göre konut kooperatifleri de, üretim kooperatifleri içerisinde sayılmalıdır. Ancak çalışmanın kapsamı açısından, bu konunun tartışılmasını gerekli görmüyoruz.

⁶⁷²A. Kansu, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, ‘Sosyal Mesele’ ve ‘İçtimai Siyaset’”, a.g.m., 127.

Kapitalizm öncesinin esnaf yapısını korumayı amaçlayan kooperatifçilik hareketi, bu bağlamda korporatist projede önemli bir yere sahip olmuştur.⁶⁷³

Batı’da 19. yüzyılın ilk yarısında ortaya çıkan kooperatifçilik hareketinden, zaman içerisinde Osmanlı-Türk toplumu da etkilenmiştir. Osmanlı İmparatorluğu’nda kredi kooperatifçiliğine yönelik uygulamaların kökleri 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren görülürken, üretim ve tüketim kooperatifçiliği II. Meşrutiyet döneminde uygulamaya konulmuştur. Bu dönemde uygulamaya konulan kooperatifçiliğin ardındaki neden Osmanlı toplumundaki sermaye birikiminin yetersizliği idi. Bu yetersizlik nedeniyle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yabancı sermayeye geniş olanaklar tanınmıştı. Bunun sonucunda Osmanlı zanaatı ve küçük üretimi, eşit olmayan rekabet koşulları nedeniyle mülksüzleşmiş ve yoksullaşmıştı. Bu durum karşısında Osmanlı aydınları da, birikim sorununa kooperatifçi bir çözüm bağlamında yaklaşarak, küçük üreticinin kooperatiflerde örgütlenerek güçlenmesini önermişlerdi. I. Dünya Savaşı’nın ağır koşulları karşısında, durumun daha da kötüleşmesini önlemek için tüketicinin örgütlenmesi yoluna gidilmiştir. Savaş şartlarında eşraf-tüccar kesiminin olağanüstü kazanç isteklerinden kaynaklanan fiyat artışlarına, tüketim kooperatifleri yoluyla çözüm aranmıştı.⁶⁷⁴

Kooperatifçilik hareketi, şüphesiz ki Cumhuriyet yönetiminin de zaman zaman gündeminde yer almıştır. Cumhuriyet yönetiminin ekonomiyi örgütleme

⁶⁷³ A. Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, a.g.m., 265.

⁶⁷⁴ Z. Toprak, *Türkiye’de “Millî İktisat” 1908-1918*, a.g.e., 212-213. Toprak II. Meşrutiyet dönemi kooperatifçiliğinin üç temel amaca yönelik olduğunu belirtmektedir: “Ticaretin yabancı ve gayr-ı Müslim ellerden alınarak Müslüman-Türk unsuruna devri yanı sıra, savaş ortamında tüketicinin fiyat artışlarından ve spekülasyondan korunması öngörülüyor, ihracata yönelik üreticinin piyasaya örgütlü bir biçimde çıkması amaçlanıyordu.” Z. Toprak, *Türkiye’de “Millî İktisat” 1908-1918*, a.g.e., 230-231.

çabaları içerisinde kooperatifçiliğe yer verdiği görülmektedir. Özellikle de ziraat kooperatifleri ön plandadır.

Cumhuriyet'in siyasal seçkinlerinin gözünde, kooperatifler ekonomik alanın örgütlenmesinin ve kontrol altında tutulmasının önemli unsurlarından biridir. 1934 yılının Ocak ayında Ekonomi Bakanı Celal Bayar, kooperatiflere bu örgütlenme açısından dikkat çekmektedir: "... memleketin ... teşkilâtsiz kalmasını da kabul etmiyoruz. Her maddenin hususî hüviyetlerine göre teşkilâtlandırılmasını istiyoruz. Bu teşkilâtın ismi kooperatif veya başka bir isim olabilir. Takip ettiğimiz prensip, en çok emeği geçenlerin en çok müstefit olmasıdır. Kooperatif bir devlet rejimi ifade etmez. Bir gaye değil bir vasıta... Devletin kooperatifle alâkası bir tesianüdü ifade eden bu teşekküllere yardımdır..."⁶⁷⁵ Temmuz 1936'da Recep Peker'in bir yabancı yayın organında yayınlanan yazısında, sosyalist/kolektif düşüncelerin yer edinemediği "Yeni Türkiye" ekonomisinde, ekonominin kontrol altında tutulması için devlet kontrolünün yanı sıra yine bu kontrole yönelik olarak kooperatiflere de yer verileceğini söylemektedir.⁶⁷⁶

Elbette ki, ekonomisinin en büyük sektörü tarım olan Türkiye'de, tarımsal alana yönelik kooperatifçilik üzerinde özellikle durulmaktadır. 1932 yılı bütçesi için yeniden düzenlenen kanun lâyihası görüşmelerinde C.H.F. Genel Sekreteri Recep Peker, yaptığı konuşmada zirai kredi kooperatiflerinin ekonomik ve toplumsal yararlarından bahsetmiştir.⁶⁷⁷ Atatürk de 1 Kasım 1936'da meclisin beşinci dönem ikinci toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada, tarım sektöründe kalkınma

⁶⁷⁵ B. Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)*, a.g.e., 27.

⁶⁷⁶ Peker şunları yazmıştır: "... Kollektif fikirler Yeni Türkiye ekonomisinde hiçbir vakit yer bulmamıştır. Serbest endüstri ve ticaretle müstehlikler arasında muvazeneyi temin için devlet uhdesindeki fiyat kontrolünden başka kooperatif teşekküllerine ayrıca yer verilmiştir. Kooperatifleri ve bilhassa şimdi kredi kooperatiflerini devlet tesirli vasıtalarla teşvik ediyor..." B. Kuruç, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)*, a.g.e., 43.

⁶⁷⁷ B. Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası Cilt I*, a.g.e., 260.

konusundan bahsederken; bu alanda kooperatifçiliğin sevildiğini, kredi ve satış için olduğu kadar, üretim araçlarını kullanarak, öğretmek içinde kooperatiflerden yararlanmanın olanaklı olduğunu dile getirmiştir.⁶⁷⁸

Öyleyse gerek ekonominin örgütlenme çabalarında, gerekse ülkenin en büyük sektörü olan tarım sektöründen gelir elde etmek amacıyla, kooperatifçilik siyasal seçkinlerin önemsedikleri bir araçtır. 1935 yılının son aylarında, Zirai Satış Kooperatifleri ve Birlikleri Kanunu görüşülürken, Celal Bayar bu konuya değinmiştir. Bayar, dış ticareti örgütlemek isteğinde olduklarını, örgütlenmek için de kooperatifleri araç olarak kullanacaklarını dile getirmektedir. Bu doğrultuda kooperatifler büyük işler yerine getireceklerdir. Bu kooperatifler yurtiçi piyasalarda tarım üreticisinin yararına düzenleyicilik yapacakları gibi, aynı zamanda yurtdışında da ürünlere pazar bulacaklardır.⁶⁷⁹

Batı’da kapitalizmin ve fabrika tarzı üretimin başat olması karşısında eski konumlarını kaybederek mülksüzleşen esnaf, köylü ve işçi gibi kesimlerin direniş aracı olarak ortaya çıkan kooperatifçilik, korporatif düşünceyle koşutluk içerisindeydi ve korporatif düşünce ve uygulamalar içerisinde kabul görmekteydi. Türkiye’de de kooperatifçilik akımının gündeme gelmesi, korporatizm ile ilişkilendirilmiştir. Özellikle de, mesleki temsil düşüncesinin ısrarlı savunucularından biri olan Muhittin Birgen’in, aynı zamanda ateşli bir kooperatifçi olarak 1930’lu yıllarda kooperatiflerin kurulması ve yönetiminde çalışması bu yöndeki düşünciyi güçlendiren unsurlardan biri olsa gerektir. Türkiye’de, “küçük tarım işletmelerinin devlet denetimi altında zorunlu olarak katıl(ınması) gereken birlikler haline getirildiklerinde tarımsal üretimde hemen hemen her türlü kontrolün

⁶⁷⁸ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I*, Y.y., Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1989, 407.

⁶⁷⁹ B. Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, a.g.e., 203.

gerçekleştirilmesine olanak sağlamaları bakımından devletin önemle üzerinde durduğu bir konu” olması da, kooperatifçilik ile korporatizm arasındaki ilişkinin kurulmasını sağlayan bir diğer unsur sayılmalıdır.⁶⁸⁰

Ancak Türkiye’de tek parti döneminde kooperatifçilik hareketi ile korporatizm arasında ilişki kuran görüşlere eleştirel yaklaşmak gerekmektedir. Batı’da kooperatifçilik hareketini doğuran sosyo-ekonomik yapı, tek parti dönemi Türkiye’sinde bulunmamaktadır. Bu bağlamda, gerek esnafın, gerek köylülüğün, gerekse de işçilerin durumlarına önceki bölümde değinilmişti. Kooperatifçiliğin korporatizm ile ilişkisi, belki tek parti dönemi Türkiye’sinden çok, burjuva olarak nitelenebilecek yabancı ve azınlıkların ekonomide hâkim olduğu 19. ve 20. yüzyıl Osmanlı İmparatorluğu dönemi için kurulabilir. Büyük sermayeye sahip yabancı ve azınlıklar karşısında yok olma tehlikesiyle karşılaşan Osmanlı-Türk esnaf ve küçük üreticisinin kooperatif girişimleri bir ölçüde korporatizm ile ilişkilendirilebilir. Ancak Cumhuriyet’in kuruluşundan ve sermayeye sahip yabancı ve azınlıkların büyük oranda ülkeden çıkmasından sonra, Batı’daki gibi sosyal konumlarını kaybeden esnaf, köylü ve işçi sınıfı bulunmadığından, bu dönemin kooperatifçilik hareketini modern anlamdaki kooperatifçilikle ilişkilendirmek zorlaşmaktadır.

Ayrıca dönemin iktidarının korporatif bir siyaseti benimsememiş olması (ki bu konunun ayrıntılarına “Türkiye’de Tek Parti Dönemi ve Siyasal Alanda Korporatizm” başlığı altında değinilecektir), yani tek parti döneminde kooperatifçilik hareketinin korporatif bir projenin parçası olmaması, söz konusu dönemde korporatizm ve kooperatifçilik hareketi arasında bir ilişki kurulmasını zorlaştırmaktadır. Tüm bunlara ek olarak, tek parti döneminde kooperatifçiliğe

⁶⁸⁰ A. Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, a.g.m., 265.

yönelik kanuni düzenlemelerin yüzeysel, yetersiz ve takipsiz olması⁶⁸¹, kurulan kooperatiflerin ise kendisinden beklenildiği gibi çalışmaması⁶⁸², korporatizmin gerektirdiği ve korporatizm ile ilişkilendirilebilecek bir kooperatifçilik hareketinden bahsetmeyi engellemektedir.

Türkiye’de tek parti döneminde, ekonomik alanda korporatizm tartışmalarına kaynaklık eden ve bu bölüm içerisinde çözümlenmeye çalışılan uygulama ve düzenlemelere bakıldığında, bunların korporatist uygulamalara benzeyen yönlerinin olduğu, ancak hiçbirinin resmi düzeyde kabul görmüş bir korporatist siyasanın ve ulusal çapta yürürlükte olan sistematik bir korporatist örgütlenme ve ilişki biçiminin parçası olmadığı söylenebilir. Gerçekten de bahsedilen tüm bu düzenleme ve uygulamaların, çalışma ilişkileri alanında korporatizm için çok önemli bir unsur olan sendikal örgütlenmenin, edimsel olarak kurulamadığı tek parti dönemi Türkiye’sinde varlık kazanmış olması, Türkiye’de ekonomik alanda korporatizmi uygulamaya yönelik bir eğilimin bulunmadığının göstergesi sayılabilir. Bu durum söz konusu düzenleme ve uygulamaların korporatist uygulamalar olduğu iddiasını zayıflatmaktadır.

Ayrıca tek parti döneminde ekonomik alanda korporatizm tartışmalarına kaynaklık eden söz konusu düzenleme ve uygulamaların, genel olarak korporatizmin gerektirdiği düzenden, sistematiklikten, yaygınlıktan ya da işlevsel açıdan yeterli olmaktan uzak olduğu görülmektedir. Tüm bu uygulama ve düzenlemelerin, tek parti yönetiminin ekonomik alandaki ihtiyaçlarını karşılama ve toplumu kendi

⁶⁸¹ Örneğin özellikle üzerinde durulan zirai kooperatiflerle ilgili olarak 1924, 1929 ve çalışmanın tarihsel kapsamına giren 1935’te çıkarılan kanunlar yetersiz, yüzeysel ve takipsiz bulunmaktadır. Z. F. Fındıkoğlu, a.g.e., 504.

⁶⁸² Türkiye ekonomisini çözümleyen Sarc, dayanışma duygusunu ifade eden kooperatiflerin genelde kısır kaladığını ve çöktüklerini belirtmektedir. Var olan kooperatiflerin çoğu ise, ancak devlete dayanarak ayakta kalabilmektedir. Ö. C. Sarc, a.g.e., 279. Kooperatiflerin devlete dayanarak ayakta kalabilmeleri, bu kooperatiflerin, devletin ekonomik alandaki kontrolünü sağlayan kuruluşlar olmasına neden olmaktadır.

istediği biçimde örgütlenme amacına yönelik, otoriter yönleri bulunan uygulamalar olduğu söylenebilir.

Batı'daki korporatist uygulamalardan farklı olarak varlığı ve istikrarı tehlikeye düşen bir kapitalist üretim biçiminin sürekliliğinin sağlanması gibi bir amaç, Türkiye'de tek parti döneminde ekonomik alanda korporatizm tartışmalarına kaynaklık eden düzenleme ve uygulamalarda yer almamıştır. Gerçekten de, Ticaret ve Sanayi Odaları ile ilgili düzenleme ve uygulamalarda, sermayenin yerli özel kesim elinde birikmesi, yani bu kesimin yaratılması ve örgütlenmesi amacı güdülmüştür. Uygulamada ise bu odalar korporatizmin gerektirdiği düzen ve sistematiklikten uzak kaldıkları gibi, bunlar üzerlerindeki devletin vesayeti bile korporatizmin gerektirdiğinden çok daha sınırlı kalmıştır. Âlî İktisat Meclisi, hükümetin çeşitli ekonomik konularda danıştığı bir kurum olmuştur; ancak Meclis'in bileşimine bakıldığında, korporatist temsil açısından yetersiz kaldığı ve çıkarları uzlaştırma gibi bir görevi bulunmadığı görülmektedir. İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği ise belli bir meslek dalındaki işçi ve esnafları zorunlu biçimde örgütlemeye yönelik bir uygulama olduğundan ciddi korporatist izler taşımaktadır. Fakat sadece İzmir'e yönelik bir uygulama olarak kalmış, ulusal düzeyde yaygınlık kazanamamıştır. Basın Birliği de korporatizm tartışmalarına kaynaklık eden düzenleme ve uygulamalar arasında, korporatist olarak nitelendirilen uygulamalara en çok benzeyeni olmuştur. Ama basın alanında sağlanan bu korporatif nitelikli örgütlenme, diğer meslek kollarında da gerçekleştirilerek Türkiye'de korporatist bir sistem ortaya çıkarılmamıştır. Türkiye'de tek parti dönemindeki kooperatifçilik hareketi ise, korporatist bir projenin parçası olmamıştır. Tek parti yönetimi açısından kooperatifler, ekonomik alanın örgütlenmesi ve denetim altında tutulmasının ve

ülkenin en büyük sektörü olan tarımdan gelir sağlanmasının önemli araçlarından biridir. Sonuç olarak, korporatif örgütlenme ve ilişki biçimlerinin toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası olduğu göz önünde bulundurulursa, Türkiye’de tek parti döneminde ekonomik alandaki korporatizm tartışmalarına kaynaklık eden düzenleme ve uygulamalarda korporatif bir yön bulmak ve geniş anlamda korporatif olduklarını söylemek olasıdır. Ancak bunların korporatist olduklarını ileri sürmek yanıltıcı olacaktır.

3. TÜRKİYE’DE TEK PARTİ DÖNEMİ VE SİYASAL ALANDA KORPORATİZM

a) Tek Parti Yönetiminin Yerleşmesi

Türkiye’de tek parti yönetimi ve onun siyasal alandaki çeşitli otoriter düzenlemeleri, kimi yazarlar tarafından korporatizm ile ilişkilendirilmektedir. Bu ilişkilendirmenin doğru bir yaklaşım olup olmadığının ve her iki olgu arasında bir ilişki varsa, bu ilişkinin niteliğinin ortaya konulabilmesi için, Türkiye’de tek parti yönetiminin çözümlenmesi yerinde olacaktır.

Ünlü siyaset bilimci Duverger, tek partinin genellikle 20. yüzyılın büyük siyasal yeniliği olarak kabul edildiğini belirtmektedir. Diktatörlüklerin tarihsel kökleri çok eskilere kadar uzanmasına rağmen, Almanya, İtalya, S.S.C.B. ve halk demokrasilerinde görüldüğü üzere, tek partiye dayanan diktatörlük yeni bir siyasal sistemdir. Duverger bu tek parti sistemini, demokrasi çerçevesi içerisinde doğan genel bir yöntemin, diktatörlüğe uydurulması olarak tanımlamaktadır. Ancak tek partiyle totaliter partinin özdeşleştirilmesi doğru değildir. Tek partiyle totaliter partiyi özdeşleştirme eğilimi, edimsel olarak doğrulanamamaktadır. Çünkü totaliter

olmayan tek partiler olduğu gibi, çoğulcu (plüralist) rejimlerde de totaliter partiler bulunmaktadır. Bir “parti sistemi” olarak nitelendirilebilecek olan tek parti, elbette ki çoğulculuktan farklıdır ve ayrıca çözümlenmesi gerekmektedir. Ancak çoğulculuk karşısında yer alan tek parti sisteminin tek tip olduğunu düşünmek de yanıltıcı olacaktır. Birden fazla tek parti sistemi bulunmaktadır.⁶⁸³ Tek parti sistemi üzerine çözümlenmelerinde daha çok komünist ve faşist (S.S.C.B. ile İtalya ve Almanya örnekleri) tek partiler üzerinde duran Duverger, bazı tek partilerin gerek felsefeleri, gerek yapıları bakımından gerçek anlamda totaliter olmadığını vurgulamakta ve buna örnek olarak da, Türkiye’de 1923’ten 1946’ya kadar olan dönemin C.H.P.’sini göstermektedir.⁶⁸⁴ Başlı başına ayrı bir çalışmanın konusu olabilecek tek parti sistemleri konusunun ayrıntısına girmeden, bu çalışmanın kapsamı gereği Türkiye’de tek parti yönetimi üzerine odaklanmak gerekmektedir.

1- Tek Parti Yönetiminin Yerleşmesinde İç ve Dış Etkenlerin Rolü

Türkiye’de tek parti yönetiminin başlangıcı konusunda farklı tarihler ve görüşler ileri sürülmektedir. Tek parti yönetiminin başlangıcı konusunda geçerli bir yaklaşım ortaya koymak için, var olana, yani edimsel olarak tek parti yönetiminin geçerli olduğu dönemin başlangıcına bakmak gerekmektedir. Bu doğrultuda Türkiye’de tek parti yönetiminin başlangıcını 1923 yılından başlatmanın daha geçerli bir yaklaşım olduğu belirtilmelidir. 1923-1930 arası dönem, henüz tek parti

⁶⁸³ M. Duverger, *Siyasi Partiler*, Çev. E. Özbudun, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993, 335-336.

⁶⁸⁴ M. Duverger, a.g.e., 359. Burada, tek parti yönetiminin başlangıcı konusunda verilen farklı tarihlere değinmek gerekmektedir. Kimileri tek parti yönetiminin başlamasını, Cumhuriyet’in kurulduğu 1923 yılından başlatmaktadır. Örneğin M. Duverger, a.g.e., 359. 1924 ve 1930’daki iki çok partili siyasal yaşama geçiş çabasına karşın, edimsel olarak 1923’ten itibaren tek parti yönetiminin yürürlükte olduğunu ileri süren bir görüştür bu. Diğer görüş ise, tek parti yönetimini, iki çok partili yaşama geçiş çabasının ardından, bu girişimlerin II. Dünya Savaşı sonrasına kadar rafa kaldırıldığı, devletçi ekonomi politikasının benimsediği 1930 yılından başlatmaktadır. Örneğin, Ç. Yetkin, a.g.e., 17-18.

düşüncesinin ağırlık kazanmamasına ve iki çok partili siyasal hayata geçiş denemesine karşın, edimsel olarak tek parti iktidarının geçerli olduğu bir dönem olmuştur. Bu nedenle Türkiye’de tek parti dönemi ve yönetimi, cumhuriyetin kurulduğu 1923 yılından itibaren başlatılmalıdır. Bu edimsel duruma karşın, Türkiye’de tek parti yönetiminin belirgin biçimde tercih edildiği ve yerleşmeye başladığı dönemin 1930’lu yılların başları olduğu belirtilmelidir. Bizim benimsediğimiz görüşten farklı olarak, tek parti yönetiminin başlangıcını 1930’a bağlayan Yetkin; 1930 öncesinde ne “devletçilik”in, ne siyasal bir sistem olarak “tek parti”nin, ne de “milli şef” kurumunun izlerine rastlanılamayacağını dile getirmektedir. Yetkin’in 1930 sonrasında ortaya çıktığını belirttiği bu gelişmeleri, tek parti yönetiminin başlangıcını sağlayan unsurlar olarak değil, edimsel olarak var olan tek parti yönetiminin yerleşmesini sağlayan unsurlar olarak ele almak gerekmektedir. Bu dönemde uluslararası alanda, Yetkin’e göre Türkiye’nin tek parti yönetimine geçişini kolaylaştıracak, bize göreyse tek parti yönetiminin yerleşmesine yardımcı olacak köklü ekonomik ve siyasal değişiklikler oluşmuştur.⁶⁸⁵ Anlaşılabacağı üzere, Türkiye’de tek parti yönetiminin yerleşmesinde gerek iç etkenlerin, gerekse dış etkenlerin önemi yadsınamaz.

Siyasal gelişmeler, ekonomik gelişmelerden bağımsız olarak değerlendirilemez. Ekonomi politikasındaki ciddi değişiklikler, siyasal sisteme bir biçimde yansımaktadır. Öyleyse 1930’lu yılların başlarında benimsenen devletçi ekonomi politikasının, siyasal alanda tek parti sistemiyle yansıma bulduğu söylenebilir. Bu doğrultuda, Mustafa Kemal 1931 yılı başlarında İzmir’de, devletçi ekonomi politikasının yeni bir siyasal modelle birlikte geleceğini belirtmektedir.

⁶⁸⁵ Ç. Yetkin, a.g.e., 17-18.

“Bırakınız yapsınlar”cılığı benimseyen bir ekonominin, birbirinden farklı çıkarlara sahip sınıfları ve çevreleri Cumhuriyet rejimine bağlı ortak bir çizgide tutamayacağına, 1930’ların başlarında biraz daha inanılmıştır. Böylece bu yıllarda siyasette tek parti sistemi yerleşiklik kazamaya başlamıştır.⁶⁸⁶ Siyasal alanda tek parti sisteminin, devletçi ekonomi politikasının gerektirdiği ekonomik alan üzerinde devlet müdahalesi ve kontrolünü gerçekleştirmede çeşitli avantajlar sağladığı belirtilmelidir.

Türkiye’de tek parti yönetiminin yerleşmesindeki diğer önemli iç etkenler ise siyasal niteliklidir. Cumhuriyet yönetiminin 1920’li yıllarda giriştiği üst yapı devrimleri, toplumun çeşitli kesimlerinde rahatsızlık yaratmıştı. Üst yapı alanında girişilen bu devrimlerin yanı sıra yönetimin benimsemiş olduğu ekonomi politikası, yani milli burjuva yaratma girişimleri, pazar ekonomisine açılmanın sürdürülmesi, kazanan gruplar kadar kaybeden grupları da ortaya çıkarmaktaydı. İşte üst yapı devrimleri nedeniyle kaybeden gruplarla, ekonomi politikası nedeniyle kaybeden gruplar, iktidara karşı olma bağlamında bir araya gelebiliyordu. Doğu isyanları nedeniyle çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanunu’yla, yeni rejime karşı olan güçlerin örgütlenmesine izin verilmiyor, halkın isteklerini aktarma ve özgür eleştiri yolları kısıtlanıyor, bürokrasi güç kazanıyordu. Cumhuriyet yönetimi, tüm bu toplumsal tepki birikimlerinin sonuçlarıyla, Dünya Büyük Ekonomik Bunalımı’nın yaşandığı bir dönemde girişilen S.C.F. (Serbest Cumhuriyet Fırkası) deneyiminde karşılaşmıştır.⁶⁸⁷ Aslında güdümlü bir çok partili hayata geçiş denemesi olan S.C.F. deneyi, bu partinin yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı geniş kitlelerce çok kısa sürede benimsenmesine yol açtığından, güdümlü bir muhalefet olma niteliğini kaybetmişti. S.C.F.’nin hızla büyümesinin C.H.F.’yi tehdit etmesi, C.H.F.

⁶⁸⁶ B. Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, a.g.e., 128.

⁶⁸⁷ İ. Tekeli - G. Şaylan, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, a.g.m., 78-79.

yöneticilerini ve Atatürk'ü kaygılandırmıştır. Hükümet çevreleri ve güdümlü basın S.C.F.'yi çeşitli suçlamalarla yıpratmaya yönelmişlerdir. Sonrasında Atatürk'ün onayından ve desteğinden yoksun kalan S.C.F. kendisini feshetmiştir.⁶⁸⁸ Tüm bu gelişmeler Cumhuriyet ideolojisinin yeniden gözden geçirilmesini gerektirmiştir. S.C.F.'nin kapatılmasının ardından, halkın nabzını yoklamak amacıyla 90 günlük bir yurt gezisine çıkan Atatürk, Recep Peker'e yeni bir parti programı hazırlatmıştır. 1931 yılında kabul edilen C.H.F. programı ile Cumhuriyet'in yeni ideolojik çerçevesi çizilmiş ve ünlü "altı ok"ta ifadesini bulan ilkeler kabul edilmiştir. Böylece S.C.F. deneyinin olumsuz sonuçlanması, cumhuriyet rejimini tek partili sistemi tercih etmeye yönelttiği söylenebilir. Yönetici konumundakiler, devrimlerin yapıldığı bir ülkede çok partili ya da iki partili bir sistemin uygulanmasının, devrimlerden vazgeçmek anlamına gelebileceğini düşünmüşlerdir.⁶⁸⁹ Sonuçta, yeniden bir çok partili yaşama geçiş deneyimi yaşamak için aradan 15 yılın geçmesi gerekmiştir.

Türkiye'de 1930 yılından itibaren tek parti yönetiminin yerleşmesinde, ekonomik ve siyasal gelişmelerden oluşan iç etkenlerin yanı sıra dış etkenlerin de destekleyici olduğu görülmektedir. Gerçekten de, iki dünya savaşı arası dönemde, Avrupa'da demokratik yönetimlerin azaldığı, çoğu ülkenin otoriter rejimlere, diktatörlük yönetimlerine yöneldiği görülmektedir. Örneğin, S.S.C.B., İtalya, Almanya, İspanya, Polonya, Macaristan, Romanya, Yugoslavya, Arnavutluk, Bulgaristan, Yunanistan, Avusturya, Portekiz, Litvanya, Letonya ve Estonya demokrasiden giderek uzaklaşan ülkeler olmuşlardır. Bu ülkelerde giderek

⁶⁸⁸ Z. Toprak, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", a.g.m., 22-23. S.C.F. deneyiminin olumsuz sonuçlanması, yani Türkiye'nin o dönemin koşulları içerisinde çok partili bir siyasal yaşama geçiş çabasının sekteye uğraması, devlet-toplum ilişkileri modeli bağlamında, Avrupa'da iktidara gelen totaliter rejimlerin çekiciliğini artırmıştır. A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 169. Yani iç etkenler, dış etkenlerin de önemini ve etkisini artırmıştır.

⁶⁸⁹ İ. Tekeli - G. Şaylan, "Türkiye'de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi", a.g.m., 79.

diktatörleşen yönetimler başa gelmiştir. Aynı dönemde Avrupa’da az çok demokratik sayılabilen ülkeler ise, İngiltere, Fransa, Benelüks Devletleri, İsviçre, İskandinav ülkeleri, Finlandiya ve Çekoslovakya’dır. Anlaşılan odur ki, iki dünya savaşı arası dönemin Avrupa’sında diktatörlükler, demokrasilere oranla daha yaygındır.⁶⁹⁰ İşte böyle bir uluslararası konjonktürde Cumhuriyet yönetimi, amaçlarını gerçekleştirmek için kendisi açısından işlevsel olabilecek en uygun siyasal sistemi benimsemiş olduğunu ileri sürmüştür. Cumhuriyet yönetiminin otoriter bir rejimi, yani tek parti sistemini benimsemiş olması, dönemin uluslararası konjonktüründe onu ayrıksı bir duruma düşürmemektedir. Tam tersine otoriter/totaliter rejimler, o dönemde yükselişe geçmiştir. Bu durum, tek parti yönetiminin kararlılık kazanmasında önemli bir dış etkidir.

Uluslararası alanda totaliter ve otoriter rejimlerin ağırlık kazanmaya başlaması, şüphesiz ki Türkiye’de tek parti yönetiminin yerleşmesine daha rahat bir zemin hazırlamış; Türkiye’nin ekonomik ve siyasal alanlarda döneminin totaliter ve otoriter rejimlerinden etkilenmesi, ülkede yapılan bir takım hukuksal düzenlemeler üzerinde etkili olmuştur.⁶⁹¹ Akşin de, totaliter rejimlerin, tek parti dönemi Türkiye’sindeki bir takım düzenlemeler ve uygulamalar üzerinde doğrudan; bir takım düzenlemeler ve uygulamalar üzerinde de üslup ve biçim bakımından etkisi olduğunu belirtmektedir. Ancak Akşin’e göre, totaliter rejimlerin etkisi sadece Türkiye üzerinde yansıma bulmuş değildir. Totalitarizm uluslararası bir hareket olarak ele alınacak olursa, bu hareketin en demokratik ülkelerde bile bazı yansımalarının, serpintilerinin olabileceği tahmin edilmelidir.⁶⁹²

⁶⁹⁰ S. Akşin, a.g.e., 100-101.

⁶⁹¹ A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 177-178.

⁶⁹² Akşin bu konuyla ilgili olarak İngiltere’den örnek vermektedir. Bakınız: S. Akşin, a.g.e., 116-117.

S.C.F.'nin kapatılması sonrasında tek parti sistemine geçiş düşüncesi belirginlik kazanınca, C.H.F. bünyesinde değişiklik yapılarak işe başlanmıştır. Saffet Arıkan genel sekreterlikten alınarak, yerine C.H.F.'nin kuvvetli adamı Recep Peker getirilmiştir. S.C.F. milletvekilleri, C.H.F.'ye alınmıştır. Atatürk'ün isteğiyle Türk Ocakları kapatılarak, bu örgüt C.H.F.'ye katılmıştır. Türkiye'deki toplumsal çalışmaların tek örgütle ve tek partiye bağlı olarak yönetilmesi için Halkevleri kurulmuştur.⁶⁹³ Batı'daki totaliter rejimlerden etkilenilerek, otoriter bir yönetimi pekiştirmek yönünde çeşitli hukuksal düzenlemeler yapılmıştır. Örneğin, 1933 ve 1936 yıllarında Ceza Kanunu'nda değişiklikler yapılmış, 1936 yılında İş Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanuni düzenlemeler üzerinde İtalyan yasalarının belirgin etkileri bulunmaktadır. 1938 yılında Cemiyetler Kanunu kabul edilmiştir.⁶⁹⁴ Basın organlarını kontrol etmek için ise, 1931 yılında kabul edilen Matbuat Kanunu'nun yanı sıra, 1938 yılında Basın Birliği Kanunu'nun kabul edildiğine önceki bölümde değinilmişti. Bu dönemde bireysel hak ve özgürlüklerle beraber kolektif hak ve özgürlükler de kısıtlamaya maruz kalmıştır. Dernek, parti, toplantı, gösteri özgürlüklerine ilişkin olarak yapılan düzenleme ve uygulamalar da sınırlayıcı nitelikteydi.⁶⁹⁵

Tek parti yönetiminin yerleşmeye başlamasıyla, hem ekonomik, hem de siyasal alandaki kontrol giderek yoğunlaşma eğilimi göstermiştir. Artık her iki

⁶⁹³ Z. Toprak, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", a.g.m., 23.

⁶⁹⁴ A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, a.g.e., 178. 1936'da kabul edilen İş Kanunu'nda işçilere örgütlenme hakkı tanınmıyor, grev yasaklanıyordu. 1938 Cemiyetler Kanunu ortak çıkarlara dayanan cemiyetlerin kurulmasını kesinlikle yasaklamaktaydı. Bu nedenle siyasal partilerin kurulmasına olanak yoktu. Var olan Mason örgütlerinin kaldırılması emrediliyordu. K. H. Karpat, a.g.e., 79.

⁶⁹⁵ A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, a.g.e., 171. "Tehlikeli sayılan herhangi bir kimseyi müzekkeresiz tevkif edip müddetsiz alıkoymak konusunda polise tam yetki verilmişti. Hükümet memurları vazife sırasında yaptıkları işlerden dolayı en yüksek amirlerinin tasvibi olmaksızın mahkeme huzurunda hesap vermeye çağrılmazlardı." K. H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, a.g.e., 79-80. Bu hükümlerin ve bu yöndeki uygulamaların bireysel hak ve özgürlükler üzerinde kısıtlayıcı etki yaptığı açıktır.

alandaki kontrol birlikte gerçekleştirilecektir. Özellikle siyasal alana odaklanılacak olursa, C.H.F.'nin 1931 Kongresi'nde ve programında açıkça yer almayan siyasal kontrol konusunun, 1935 yılında çok daha belirginleştiği belirtilmelidir.⁶⁹⁶ 1935 yılında C.H.P. Almanya'daki Nazi partisi örneğine benzer biçimde parti ile devleti 'birleştiren'(bütünleşme kavramını kullanmak daha uygun olacaktır) bir kararı kabul etmiştir.⁶⁹⁷ 1935 yılında yapılan C.H.P.'nin dördüncü kurultayında yeni parti programının konuşulmasına başlanırken, Recep Peker bu konuyla ilgili olarak şunları söylemiştir: "Arkadaşlarım; yeni programın göze çarpan ve kendini duyuran başlıca farikası yeni Türkiyede zaten baştanberi devletle bir ve beraber çalışan Cumhuriyet Halk Partisi varlığının, devlet varlığı ile biribirlerine daha sıkı bir surette yaklaşmasıdır.

Esasta partinin ana vasıfları olan cumhuriyetçilik, ulusçuluk, halkçılık, devrimcilik, devletçilik ve lâiklik yeni program onaylandıktan sonra yeni Türkiye devletinin de vasıfları halini alıyor."⁶⁹⁸

Parti ile devletin bütünleşmesi kararının alınmasının ardından, İsmet İnönü'nün 1 Haziran 1936 tarihli genelgesiyle; içişleri bakanı, parti genel sekreteri; illerin valileri, parti il başkanları; denetçiler, bölgelerinde parti denetçileri yapılarak ve arkasından da C.H.P.'nin ilkeleri Anayasaya konularak parti-devlet bütünleşmesi edimsel olarak gerçekleştirilmiştir.⁶⁹⁹ Böylece 1930'larda yerleşen tek parti sistemi, II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Türkiye'nin yönetimini belirler hale gelmiştir. Bu dönemde C.H.P.'nin bütünleyici yönü tekrar tekrar vurgulanmış, Parti, hükümet ve devletle bütünleşmiş; C.H.P.'nin tek parti olarak tüm ulusu kapsadığı, başka bir

⁶⁹⁶ B. Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, a.g.e., 84.

⁶⁹⁷ F. Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, a.g.e., 171.

⁶⁹⁸ *C.H.P. Genel Sekreteri R. Pekerin Söylevleri*, a.g.e., 9. ve "Partinin Yeni Programı İçin Kurultayda R. Pekerin Söylevi", *Ülkü*, C. 5, S. 28, (Haziran, 1935), 248.

⁶⁹⁹ Ç. Yetkin, a.g.e., 131.

partiye ya da toplumsal kuruluşa ihtiyaç olmadığı ileri sürülerek, bu tür girişimler ulusal birlik adına engellenmiştir.⁷⁰⁰

Bu dönemde tek parti yönetiminin otoriter niteliğini pekiştiren ve onu Batı'daki diktatörlük rejimlerine biçimsel anlamda daha benzer hale getiren gelişmeler de olmuştur. 1938'e gelindiğinde rejim daha da otokratik bir biçim almaya ve faşizmin sloganlarını benimsemeye başlamıştır. Atatürk 10 Kasım 1938 tarihinde ölmüş, ertesi gün T.B.M.M. İsmet İnönü'yü Cumhurbaşkanı seçmiştir. Sonrasında 26 Aralık 1938'de yapılan olağanüstü parti kurultayında, Cumhurbaşkanı İnönü'nün yaşadığı sürece başkan seçilebilmesi için C.H.P. tüzüğü değiştirilmiş; Atatürk de Parti'nin kurucusu ve "Ebedi Şef" ilan edilmiştir. Bu kurultayda İnönü "Milli Şef" ünvanını almıştır. Böylece 1945 yılına kadar, C.H.P.'nin bürünmüş olduğu otoriter yapı içerisinde "tek parti, tek millet, tek şef" sloganı açıkça dile getirilmiştir.⁷⁰¹

Düşünsel alanda da tek parti döneminin kimi siyasal seçkinleri ve aydınları, tek parti yönetiminin Türkiye için gerekli olduğunu açıkça dile getirmişlerdir. Tüm ülkede hâkim olacak ve toplumun tüm kesimlerini temsil edecek olan tek parti düşüncesinin, Türkiye'de çıkarları birbirleriyle çelişen toplumsal sınıfların bulunmadığı, var olan kesimlerin ise ortak çıkarlara sahip olduğu yönündeki

⁷⁰⁰ Z. Toprak, "Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu", a.g.m., 23. Aslında C.H.P.'nin tüm ulusu temsil ettiği yönündeki görüş sadece tek parti yönetiminin yerleştiği 1930'lara özgü bir görüş değildir. Cumhuriyet'in kurulmasından itibaren Türkiye'de çıkarları birbirine zıt ya da uyuşmayan toplumsal sınıfların bulunmadığı yönünde genel kabul gören görüş, çeşitli toplumsal kesimleri temsil etme iddiasında bulunabilecek farklı siyasi partilerin olmasını gereksiz kılmaktaydı. Dolayısıyla 1920'lerden beridir hâkim olan bu görüş doğrultusunda, Ahmad'ın da belirttiği gibi halkın ve ulusun çıkarlarına karşı yalnızca özel çıkarları temsil eden partilere yer olmadığı düşünülmekteydi. F. Ahmad, "Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri", a.g.m., 1992.

⁷⁰¹ F. Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, a.g.e., 177. ve F. Ahmad, "Türkiye'nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri", a.g.m., 1994. C.H.P. tüzüğünde yapılan ve 26 Aralık 1938'de Olağanüstü Kurultay'da onaylanan değişikliklerin 2. ve 3. maddeleri şu şekildedir: 2. madde, "Partinin bânisi ve ebedî başkanı Türkiye Cumhuriyetinin müessisi olan Kemâl Atatürk'tür." 3. madde, "Partinin değişmez Genel Başkanı İsmet İnönü'dür." Ç. Yetkin, a.g.e., 285. (Ek. III)

toplumsal tasarımdan kaynaklandığı söylenebilir. Toplumda farklı ve birbiriyle çelişen çıkarlar bulunmadığına göre, ayrı ayrı ve birbiriyle yarışan partilere de gerek yoktur. Öyleyse Türkiye için, Batı'nın liberal sistemlerindeki partilerden farklı olarak tüm toplum kesimlerini kucaklayan tek bir parti gereklidir.

Bu yöndeki görüşlerin 1930 yılından itibaren tek parti yönetiminin yerleşmesinden önce de dile getirildiği belirtilmelidir.⁷⁰² Ancak tek parti sistemi düşüncesinin resmiyet kazanması 1930 yılı sonrasında ortaya çıkmaya başlamıştır. Cumhurbaşkanı Atatürk'ün, 28 Ocak 1931'de C.H.F. İzmir il kongresindeki konuşmasında C.H.F.'nin "herhangi bir siyasal parti değil, toplumdaki tüm sınıfların siyasal ve ekonomik gereksinmelerini bağdaştırmayı beceren tek kuruluş olduğunu" söylemesi, Türkiye'de tek parti döneminin başlangıcı sayılmalıdır.⁷⁰³ Buradaki konuşmasında Atatürk şunları söylemiştir: "Fırkamız diğer memleketlerde olduğu gibi herhangi bir politik fırka gibi telâkki edilmemelidir.

Malûmu âlinizdir ki, siyasi fırkalar, mahdud maksatlarla teşekkül ederler. Meselâ; İzmir tüccarları yalnız kendi menfaatlerini tatmin edebilecek bir fırka yapabilirler. Yahut yalnız çiftçilerden ibaret bir fırka olabilir. Halbuki bizim fırkamız böyle mahdud bir nazar takibeden bir teşekkül değildir. Bilâkis her sınıf halkın

⁷⁰² Örneğin Mustafa Kemal, 17 Ocak 1923'te İzmir İktisat Kongresi'nin açılış konuşmasında toplumdaki tüm sınıfların refah seviyesinin artması için bir "Emek Misak-ı Millisi"nden bahsetmektedir. Böyle bir Emek Misak-ı Millisi niteliğinde olan bir program etrafında toplanmak içinse sıradan olmayan bir parti gerekmektedir. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, a.g.e., 112. Mustafa Kemal 10 Ekim 1925'te Akhisar'da yaptığı bir konuşmada da, C.H.F.'nin diğer ülkelerde olduğu gibi sıradan "sokak politikası" yapan bir parti olmadığını, bütün millete yönelik bir parti olduğunu, sıradan politikacılığın milleti parçalayacağını dile getirmiştir. *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri II*, a.g.e., 224. Bu konuşmalarda, Türkiye'de hem düşünsel olarak, hem de edimsel olarak henüz tek parti yönetiminin tam olarak yerleşmediği bir dönemde, tek parti yönetiminin istenilir olduğuna dair ip uçlarını bulmak olasıdır. Bu konuşmalarda doğrudan tek partili bir sistem isteği dile getirilmese de, Batı'daki örneklerinden farklı bir partinin tercih edildiği, aslında çoğulcu ve yarışmacı olmayan bir parti sistemi istendiği anlaşılmaktadır.

⁷⁰³ B. Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası Cilt I*, a.g.e., 131-132. Türkiye'deki tek parti yönetiminin başka ülkelerde bir benzeri bulunmadığı vurgulanırken, başka ülkelerin parti programları ve siyasal sistemleri incelenmiştir. 1931 yılında çeşitli ülkelerin parti programları Türkçe'ye çevrilerek basılmış, çeşitli yazarlar yabancı ülkelerdeki parti programlarıyla ilgilenmişlerdir. M. Tunçay, a.g.e., 322-323.(Dipnot).

menfaatlerini müsavi bir surette, bir diğerini mutazarrır etmeden temin etmeyi istihdaf eden bir teşekküldür.”⁷⁰⁴ Atatürk yine tek parti ile ilgili olarak ve parti ile devletin bütünleştirilmesine değinerek, 1 Kasım 1937 tarihinde T.B.M.M.’nin beşinci dönem üçüncü toplanma yılını açarken şunları söylemiştir: “... bizim devlet idaresindeki ana programımız, Cumhuriyet Halk Partisi programıdır. Bunun kapsadığı prensipler, idarede ve siyasette bizi aydınlatıcı ana hatlardır... Elimizdeki programın ruhu, bizi yalnız bir kısım vatandaşla alâkalı kalmaktan meneder. Biz, bütün Türk milletinin hâdimiyiz. Geçen yıl içinde, parti ile hükümet teşkilâtını birleştirmekle vatandaşlar arasında ayrılık tanımadığımızı fiilen göstermiş olduk. Bu hâdisenin bizim, devlet idaresinde kabul ettiğimiz, ‘kuvvet birdir ve o milletindir’ hakikatine uygun olduğu meydandadır.”⁷⁰⁵ Bu konuşmalarda, tek parti yönetiminin, C.H.P.’nin benimsemiş olduğu halkçılık anlayışıyla meşrulaştırıldığı görülmektedir.

C.H.P.’nin genel sekreterliğini yapan Recep Peker de, tek parti sistemini savunurken, tek partinin meşruluğunu halkçılık anlayışına dayandırmakta ve “liberal devlet tipi”nin ürettiği bunalımlara düşmemek için tek parti yönetiminin tercih edilmesi gerektiğini belirtmektedir. Peker bu doğrultuda, 8 Mayıs 1935 akşamı Ankara Radyosu’nda yaptığı konuşmada; “Biz liberal devlet tipinin tanıttığı, hergün bir karışıklıkla devletin durumunu, ileri gidişini, hızını bozan, yurddaşları birbirine düşüren bütün geri ve fena tohumların yeşermesine yol açan nizam ve birlik düşmanı klâsik demokrasi yerine yurddaş zekâsının beslenip açılmasına da yol veren sevgiye ve inana dayanan disiplinli bir beraberliği üstün sayıyoruz”⁷⁰⁶ demiştir. Peker, İnkılab Dersleri Notları’nda parlamentarizmin ve siyasal partilerin ortaya çıkışına

⁷⁰⁴ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II*, a.g.e., 263-264. Söz konusu konuşma, Kuruç’un “Belgelerle Türkiye İktisat Politikası Cilt I” adlı eserinde 28 Ocak 1931 tarihiyle verilmektedir. Oysa “Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II”de verilen tarih 27 Ocak 1931’dir.

⁷⁰⁵ *Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I*, a.g.e., 423.

⁷⁰⁶ *C.H.P. Genel Sekreteri R. Pekerin Söylevleri*, a.g.e., 5-6.

değindikten sonra, parlamentarizmin olumsuz etkilerini sıralamaktadır. Parlamentarizmin çok partili hayatı, zaman zaman istikrarlı bir devlet yönetimini olanaksız hale getirmiş ve zaafa düşürmüştür. Rekabetçi partilere dayanan parlamentarizm, sınıf çatışmalarına, sınıf devrimlerine ve sonrasında da demokrasiyi düşman sayan otoriter devletlerin oluşmasına yol açmıştır.⁷⁰⁷ Cumhuriyet yönetiminin, Türkiye’de gelişmemesi ve yayılmaması için yoğun önlemler aldığı sosyalist akım da, Batı’da demokrasiden, liberal parlamentarizmden yararlanmıştır. Batı’da insanların uzun süreler boyunca katlandıkları acılar sonucunda gerçekleştirilen Fransız Devrimi özgürlük getirmiştir. Eğer Fransız Devrimi dünyaya bu kadar geniş bir özgürlük anlayışı getirmiş olmasaydı, insanlar özgürlük düşüncesine kayıtsız şartsız sadık kalmasalardı, sosyalizm bu kadar hızlı gelişemez ve yayılamazdı. Parlamenter sistemi ve özgürlüğü ortadan kaldırmayı amaçlayan sosyalizm, demokrasinin ve parlamenter sistemin bağrında büyümek ve gelişmek olanağı bulmuştur. Yani Peker’e göre sosyalizm, liberal özgürlük anlayışından ve parlamenter sistemlerin sağladığı özgür bir atmosferden, demokratik bir ortamdan yararlanarak, bu özgürlükleri ortadan kaldırmayı ve yerine bir işçi diktatörlüğü kurmayı amaçlamıştır.⁷⁰⁸ Ürettiği tüm bu olumsuz sonuçlar nedeniyle çoğulcu, parlamenter sistemler yeni Türkiye için yararlı olmayan sistemlerdir. Bu doğrultuda Peker, yeni Türkiye’nin, T.B.M.M.’nin özel çalışma biçimiyle, parlamentarizmdeki yarışan çeşitli partilerin her birinin farklı bir yöne yönelen uygulamalarından ve bunun yaratacağı zararlardan uzak tutulduğunu belirtmektedir.⁷⁰⁹ Peker’e göre toplumdaki çeşitli kesimlerin ve sınıfların kendi çıkarlarına yönelmeleri, ulusun siyasal yaşamında engeller ve başarısızlıklar üretecektir. Dolayısıyla siyasal alanda,

⁷⁰⁷ R. Peker, *İnkılab Dersleri Notları*, a.g.e., 18.

⁷⁰⁸ R. Peker, *İnkılab Dersleri Notları*, a.g.e., 36.

⁷⁰⁹ R. Peker, *İnkılab Dersleri Notları*, a.g.e., 26.

çeşitli çıkarları savunmaya yönelik dağınık ve karışık partiler düzeninin oluşması ve sürmesi; devletin uzmanlık, işbirliği ve gönül birliği isteyen zor ve büyük işlerini zorlaştırmaktan, sekteye uğratmaktan başka bir işe yaramamaktadır. Her şey ulusallaşmış iken parti de ulusallaşmalıdır. “Liberal devlet tipi”nin dağınık partileri yerine ulusun bütün isteklerine eğilen, bütün halk kesimlerinin ihtiyaçlarını duyup anlayarak çalışmalarında bunlara yer veren ulusal bir partinin başarılı olacağı bir dönemde yaşanılmaktadır.⁷¹⁰ Burada Peker’in bir tek parti sistemini betimlediği açıkça ortadadır.

2- Tek Parti Yönetimi ve Totaliter Rejimler: İlişkiler ve Etkilenmeler

Çeşitli iç ve dış etkenlere bağlı olarak 1930’dan itibaren tek parti yönetiminin yerleşmesinde başat olanın iç etkenler olduğu belirtilmelidir. Bu etkenlerin neler olduğuna daha önce değinilmişti. Dış etkenler ise, ayrık durumlar bir yana, iç etkenlerin sonuçları üzerinde olumlu ya da olumsuz etkide bulunabilirler. Şüphesiz ki, Türkiye’de iç etkenler sonucu ulaşılan tek parti yönetiminin yerleştirilmesi düşüncesinde, söz konusu dönemde tırmanışa geçen otoriter rejimlerin destekleyici ve özendirici etkisi olmuştur. Türkiye’de tek parti yönetimi üzerinde karar kılan siyasal seçkinler, giriştikleri deneyim doğrultusunda, yurt dışında kendilerinininkini andıran ne tür örneklerin bulunduğunu, hangi deneyimlerin yaşandığını incelemekten ve dışarıda yaşanan deneyimlerde kendileri için işlevsel olabilecek uygulama ve düzenlemeleri almaktan geri kalmamışlardır. Tek parti döneminin siyasal seçkinlerinin ve aydınlarının, yurt dışındaki otoriter rejimleri araştırırken üzerinde durdukları ülkeler arasında, Türkiye’nin sıkı ekonomik ilişkisinin bulunduğu

⁷¹⁰ R. Peker, *İnkılab Dersleri Notları*, a.g.e., 69-70.

Almanya ve İtalya başta gelmekteydi. Ekonomik alanda Türkiye'nin sıkı ilişkilerinin olduğu bu iki ülkenin, otoriter rejimleriyle uluslararası alanda ön plana çıkmaya başlamaları, bu ülkelerin siyasal rejimlerine, yaşadıkları deneyime, örgütlenme tarzlarına olan ilgiyi artırmış olmalıdır.

1920'ler boyunca yeni Türkiye'nin en çok ticaret yaptığı ülkeler, İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'ydı. İthalatta İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya başta gelen ülkelerdi. Bunlar arasında İtalya, Türkiye'nin en çok ihracat yaptığı ülke olduğundan, sonuçta en çok ticaret yapılan ülke olarak ortaya çıkmaktaydı. Türk pazarının makina ve elektrik donanımıyla ilgili gereksinimlerini büyük oranda Almanya karşılamaktaydı.⁷¹¹ 1930'lu yıllarda ise dış ticarete Almanya'nın payı giderek artmaya başlamıştır. Bunda kliring sisteminin etkisi büyüktür.⁷¹²

Kliring bir ticaret biçimidir. Bu, kliring anlaşması yapmış olan iki ülke arasındaki alış verişlerde ödemenin dövizle değil, temelde malla yapılmasını sağlayan bir ticaret biçimidir. Kliring anlaşması yapmış olan ülkeler arasındaki ithalat ve ihracat işlemleri, merkez bankası ve kliring ofisi gibi kliring kurumları aracılığıyla, döviz kullanılmaksızın, mahsup ve takas yoluyla yapılır. Kliring anlaşması imzalamış olan ülkelerde ithalatçılar, karşı ülkeden ithal ettiklerinin bedelini, kendi ülkelerindeki kliring kurumuna ulusal parayla öderler. Bu paralar,

⁷¹¹ Ç. Keyder, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, a.g.e., 109-110. Tekeli ve İlkin de çalışmalarında yer verdikleri tablolara dayanarak, 1929 ile 1934 yılları arasında Türkiye'nin en çok dış ticaret yaptığı ülkelerin İtalya ve Almanya olduğunu dile getirmektedirler. İtalya Türkiye'nin ihracatında 1933 yılına kadar birinci sırada iken, 1933 sonrasında ikinci sıraya düşmüştür. Türkiye'nin ithalatında ise, İtalya 1933 yılına kadar ikinci sırada iken, 1933 sonrasında üçüncü sıraya gerilemiştir. Almanya ise, Türkiye'nin ihracatında 1932 yılına kadar ikinci sırada iken 1933'ten itibaren birinci sıraya yükselmiştir. Türkiye'nin ithalatında ise 1929 sonrasında sürekli olarak birinci sıradadır. Kliring anlaşmaları sonrasında Almanya, Türkiye'nin dış ticaretindeki payını hızla artırmıştır. Bu dönem Türkiye'nin dış ticaretinde, belki de tek ülkeye bağımlılığının en yüksek düzeye geldiği dönem olmuştur denilebilir. İ. Tekeli - S. İlkin, *Uygulamaya Geçerken Türkiyede Devletçiliğin Oluşumu*, a.g.e., 39-40 ve 20 ve 21. Tablolar. Verilerden anlaşılan odur ki, otoriter rejimlere sahip İtalya ve Almanya, 1930'lar boyunca Türkiye'nin yoğun dış ekonomik ilişkilerinin olduğu ilk üç ülke arasında yer almıştır.

⁷¹² B. Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, a.g.e., 206.

kliring anlaşması yapılmış ülkeye ihracat yapan ihracatçıların alacaklarının ödenmesinde kullanılır. Böylece dövizle ödeme yapma zorunluluğu ortadan kalkar. Ancak daha çok mallarını serbest dövizle satamayan ülkelerin başvurduğu bir yol olan kliring, genellikle bir ülkenin dış ticaretini bağımlı kılmaya yol açmaktadır. İşte bu kliring anlaşmalarının da etkisiyle 1930'lu yılların ikinci yarısına gelindiğinde Türkiye'nin Almanya ile ticareti, toplam ticaret hacminin yarısına yaklaşmıştır. Türkiye'nin kliring sistemi uyarınca Almanya'dan alacaklarının bulunması, ancak biriken bu alacaklarını istediği gibi kullanamaması, dış ekonomik ilişkiler üzerinde önemli bir baskı oluşturmaktadır.⁷¹³ Türkiye 1930'lu yıllarda dış ticaret alanında, özellikle mal ve malzeme alımlarında ağırlıklı olarak Almanya eksenini üzerinde ilerlemiştir. Türkiye'nin ağırlıklı olarak Almanya ile olan bu dış ticaret eksenini, İngiltere tarafından değiştirilmeye çalışılmıştır.⁷¹⁴ Ancak İngilizlerin karşı önlemlerine rağmen, Almanya'nın ekonomik siyaseti Türkiye'yi bu ülkenin etki alanına doğru çekmiş, bu durum siyaset ve ideolojiyi de etkilemişti. Avrupa'da artan kriz, Almanya'nın artan gücü ve prestiji Türkiye'deki tek parti yönetimi içerisindeki ılımlı ya da liberal eğilimin lehine olmamıştır. Bu doğrultuda otoriter rejimlerin de

⁷¹³ K. Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, a.g.e., 53. Aydemir, 1937 yılının sonlarında kliring ve benzeri anlaşmalarla Türkiye'nin ekonomik anlamda bağlandığı ülkelerle yapılan ticaretin % 78.2'ye ulaştığını dile getirmektedir. Doğrudan para veya değerli dövizlerle yapılan ticarete göre normal bir ticaret yöntemi sayılmayan bu sistemin işleyişi hakkında Aydemir şunları belirtmektedir: "... bu sistemde yabancı para ve dövizler yerine ithalat bedellerinin, dış ödemelerde kullanmadığımız Türk parası ile ödenmesi gibi bir kolaylık göze çarpıyordu. Fakat ne var ki, mallarımızın pek de dünyada kapışılan ve ne pahasına olursa olsun aranan mallar olmaması bizi, muayyen bazı memleketlerin taleplerine bağlıyor ve bu ülkeler dış ticaretimiz üzerinde, kendi dikta ve hâkimiyetlerini tesis ediyorlardı. Başka ülkelerden dövizle alabileceğimiz ithal mallarını da onlardan almak mecburiyeti kendi kendine doğuyor, bu suretle de onların fiilî vesayeti altına kayıyorduk. Takasta da aynı hal vardı." İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanı olduğu 1938 yılında da, dış ticaretimizin % 80-85'ini elinde tutan, bu kliring ve takas anlaşmalarının yapıldığı ülkelerin başında, Almanya gelmekteydi. Bu dönemde Hitler Almanya'sı, dış ticareti de bir siyasi nüfuz ve sızma aracı olarak kullanmaktaydı. Dolayısıyla bu sorun, yalnızca bir dış ticaret sorunu değil, tam anlamıyla ve temelde bir dış siyaset sorunu idi. Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam II*, a.g.e., 67-69.

⁷¹⁴ Bu dönemde dış kredi konusunda İngiltere, Türkiye'ye yeni bir bakış açısıyla yaklaşmaya başlamış, 1937'de İngiliz kredisi ile Karabük demir çelik fabrikasının yapımına başlanmış, yine aynı yıllarda aynı kaynaklar Türkiye'nin silah alması için kredi vermiştir. Sonrasında 1939'da İngiltere-Fransa-Türkiye arasında "Akdeniz Savunması"na dönük olarak kurulan ve ekonomik yönü de bulunan üçlü bir anlaşma yapılmıştır. B. Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası Cilt I*, a.g.e., LIV.

etkisiyle, 1938 yılında hükümet özellikle sola ve işçilere karşı daha otoriter olmuştur. Atatürk'ün 1938 yılında ölmesi, bu otoriterleşme sürecini daha da hızlandırmıştır.⁷¹⁵

Türkiye'nin hem Almanya, hem de İtalya ile yoğun dış ticaret ilişkisinin bulunmasına rağmen, Almanya'yla sıkı siyasi ilişkiler kurulabilmiş, İtalya'yla kurulamamıştır. Hitler Almanyası ile Türkiye, hiçbir konuda siyasi çatışmaya girmemişlerdir. Bu nedenle Türk-Alman ilişkileri, ekonomik yakınlığın gerektirdiği hava içerisinde II. Dünya Savaşı'na kadar sürmüştür. Ama bu dönemde Atatürk'ün İtalya'ya karşı siyaseti sürekli kuşkulu olmuştur. 1930'lu yıllarda İtalya ile esaslı yeni anlaşmalar yapılmamıştır. Bu dönem içerisinde İsmet İnönü'nün Mussolini'yi ziyareti gibi yaklaşma girişimleri olmasına rağmen, İtalya-Türkiye ilişkileri sürekli soğuk ve kuşkulu kalmıştır.⁷¹⁶

Türkiye-İtalya siyasi ilişkilerinin soğuk ve kuşkulu kalmasında, İtalya'daki Mussolini diktatörlüğünün dış politikada yayılmacı bir siyaseti benimsemiş olmasının ve bu siyasetin Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmesinin etkisi vardır. 1934 yılında İtalya'nın Afrika ve Asya'da, özellikle kendisine çok yakın gördüğü bölgelerde genişlemekten bahsetmesi, Türkiye'yi rahatsız etmiştir. Sonrasında Mussolini, sözlerinin yanlış anlaşıldığını belirtmişse de, Türkiye bu konuda tedirgindir ve İtalya'ya karşı tedbirli bir politika izlemeye yönelmiştir.⁷¹⁷ 1935 yılında İtalya Habeşistan'a saldırmıştır. İtalya'nın bu yayılmacı siyaseti, uluslararası

⁷¹⁵ F. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, a.g.e., 100.

⁷¹⁶ Ş. S. Aydemir, *Tek Adam III*, a.g.e., 430-431. Aslında İtalya ile ilişkiler, 1922 yılında Mussolini'nin ve faşist hareketin iktidara gelmesiyle zikzaklı bir seyir göstermiştir. Türkiye İtalya ile Ege adalarında komşuydu. Türkiye'yle, S.S.C.B.'den sonra Batı'da ilk iyi ilişkileri kuran İtalya'ydı. Ancak Mussolini'nin iktidara gelmesinin ardından, Musul sorununda İtalya, İngiltere'yi desteklemiştir. Daha sonra 1930'a kadar İtalya ile bir takım tarafsızlık, dostluk anlaşmaları imzalanmışsa da, Atatürk, Mussolini'ye karşı şüpheyle yaklaşmaktaydı. Atatürk, Mussolini'nin aşırı ve aslında gerçek bir ordu gücüne dayanmayan gurur ve iddialarına karşı uyanık davranmaktaydı. Mussolini'nin Türkiye'ye değil de, Arnavutluk ve hatta Yunanistan'a saldıracağına inanmaktaydı. Ş. S. Aydemir, *Tek Adam III*, a.g.e., 344-345.

⁷¹⁷ Bakınız: Z. Mesut, "Aydın Politikası", *Ülkü*, C. 3, S. 15, (Mayıs 1934), 172.

kutuplaşmanın arttığı bir dönemde, üzerinde güç mücadeleleri yaşanan Akdeniz'i gizli bir savaş alanı haline getirmiştir. Türkiye, İtalya'dan gelebilecek bir saldırı olasılığından dolayı kendisini tehdit altında hissetmiştir.⁷¹⁸ Gerçekten de İtalya'nın Habeşistan yerine, Güney Anadolu'ya yönelebilecek maceracı bir saldırısı, Ankara'yı ciddi ciddi düşündürmüştür. İtalya'nın 7 Nisan 1939'da Arnavutluk'a saldırması ve sonuçta Arnavutluk'un istila edilerek sonrasında İtalya'ya katılması, Türkiye'yi hemen Batı'da müttefikler aramaya yöneltmiştir.⁷¹⁹ Bu dönemde İtalya, Türkiye'nin dış siyasetini belirleyen başlıca etken haline gelmiştir ve hükümet diplomatik ilişkilerini çeşitlendirmeye girişmiştir.⁷²⁰ Ayrıca İtalyan tehdidi karşısında Türkiye, kendisinin başı çektiği ittifak anlaşmaları yaparak, bir savunma şemsiyesi oluşturmaya da çalışmıştır. Timur'un belirttiği üzere, İtalya'nın Afrika ve Asya'ya yönelik çeşitli yayılmacı isteklerinin olması Türkiye'de büyük yankı uyandırmış ve Türkiye'nin gerek Balkanlar'da, gerekse Ortadoğu'da giriştiği ittifaklar (Balkanlarda Balkan Antantı, Ortadoğu'da Sadâbât Pakı) faşist İtalya'nın tehdidinden kaynaklanmıştır.⁷²¹

İtalya ile sıkı ekonomik ilişkilere rağmen, olumlu ve istikrarlı bir siyasal ilişkinin kurulamamış olması, tek parti yönetimi içerisindeki bir grubun, İtalya'daki faşist sistemden etkilenmesine engel olmamıştır. Gerçekten de, Ankara'nın faşist İtalya'ya karşı olumsuz yaklaşımına rağmen, faşizmin 1930'larda kazandığı başarı, C.H.P. içerisinde başını Recep Peker'in çektiği bir gruba çekici gelmişti.⁷²² Ancak

⁷¹⁸ Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam I*, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1976, 491-492.

⁷¹⁹ Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam II*, a.g.e., 111.

⁷²⁰ F. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, a.g.e., 98.

⁷²¹ T. Timur, a.g.e., 173.

⁷²² F. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, a.g.e., 99. Bu dönemde, özellikle İtalya'ya yönelik ilginin canlanışında, İtalya'daki faşist sistemin sınıfları ve sınıf çatışmalarını yadsıyan düşüncelerinin ve bu doğrultudaki uygulamalarının etkisi olmalıdır.

C.H.P. içerisinde otoriter rejimlerin etkisi altında kalan bir grubun olması C.H.P.'nin izlediği çizginin faşist ya da komünist olmasına yol açmamıştır.⁷²³

C.H.P. faşist ya da komünist ideolojileri benimsemese de, şüphesiz bu tür rejimlerin belli yönlerine ilgi duymuştur. C.H.P.'nin özellikle bu sistemlerdeki parti yapısını çekici bulduğu söylenebilir. Bu doğrultuda Yetkin şu açıklamaları yapmaktadır: "... 1930 yılının olayları, ülkenin yöneticilerinde daha güçlü bir siyasal iktidar anlayışının zorunlu olduğu kanısını uyandırmıştır. 1930 yılında ise güçlü siyasal iktidarlar otoriter rejimlerle yönetilen ülkelerde bulunmaktadır. Bu nedenle de C.H.F. yazarları dikkatlerini bu ülkelere çevirmişlerdir. ... bu dönemin bu aşamasında komünizm ve faşizm bir sistem olarak değil, fakat bir "parti" anlayışı çerçevesinde tartışma konusu yapılmıştır, demek yerinde olacaktır. 1930 ve hemen sonrasındaki yıllarda C.H.F. yazarlarının arayışı içinde bulundukları şey, ülkede disiplin sağlayacak, devrim ilkelerinden sapmayacak ve bunları topluma aşılayabilecek, sağlam bir siyasal örgütleniş biçimidir. Şurası bir gerçektir ki, amaçları arasında bir uçurum bulunan komünist ve faşist partiler, disiplinli bir parti örgütü kurmak konusunda birleşirler. İşte C.H.F.'nin gerçekleştirmek istediği de böyle bir parti örgütüdür."⁷²⁴ Tek parti yönetimi, disiplinli toplumu ve İtalya, Rusya ve sonrasında da Nazi Almanyası'ndaki uyum devletini bir mucize olarak görmekte ve bu uygulamaları kapitalist dünyanın anarşisi olarak algıladıkları şeylerle

⁷²³ Faşist ya da komünist partilerin örgütlenme biçiminden esinlenen C.H.P., bu sistemlerin dışında, hatta bunlara karşıt bir siyasa izlemiştir. Örneğin, S.S.C.B.'nin başarıları alkışlanır ve uyguladığı yöntemler övülürken, Türkiye'deki komünistler sıkı biçimde izlenmiş, gün geçtikçe artan miktarda tutuklanmışlardır. Buna karşın, II. Dünya Savaşı günlerinde, gerekli görüldüğünde bu defa Alman yanlıları aynı yazgıyı paylaşmışlardır. Ç. Yetkin, a.g.e., 42.

⁷²⁴ Ç. Yetkin, a.g.e., 41.

karşılaştırmaktaydı. Tek parti yönetimine göre, bu yöntemlerin kabul edilmesi halinde Türkiye başarılı olacaktı.⁷²⁵

3- Tek Parti Yönetimi ve Faşizm

Korporatizm tartışmaları açısından özellikle tek parti yönetiminin faşizm ile olan etkileşimi büyüteç altına alındığında görülür ki, 1930’lu yıllarda faşizm, Ankara Hükümetine belli açılardan çekici gelmiştir. Çekici gelen yönlerden birinin, faşizmin ideolojik yönünden çok, uygulamada ve örgütlenme alanında gösterdiği başarı olduğuna yukarıdaki satırlarda değinilmişti. Gerçekten de faşizm, tek bir partinin yönettiği devletin öncelikli rolünü meşrulaştırmaktaydı ve Türkiye’deki tek parti yönetimi de (bir başka deyişle iktidarda bulunan Kemalistler) bu yönde hareket ediyordu. Ayrıca faşizm İtalya’da bir kriz döneminde başarılı olmuştu ve bu nedenle de kendi krizinden geçmekte olan tek parti dönemi Türkiye için bir örnek niteliğindeydi. Tüm bunlara ek olarak, resmen benimsenmemesine ve tepki duyulmasına rağmen, faşizmin, tek parti yönetiminin ideolojik ihtiyaçlarına da çeşitli açılardan uygun görüldüğü belirtilmelidir. Milliyetçilik vurgusu ve millete sadece bölünme ve zarar getireceği düşüncesiyle kötülen sınıf çatışmalarına duyulan nefret, faşizm ile Kemalizm’in ortak noktalarıydı.⁷²⁶

İşte böyle bir konjonktürde C.H.P. içerisinde yer alan bir siyasal seçkinler grubu faşizmden etkilenmiştir. Bu grup içerisinde en önde geleni Recep Peker, Parla’nın iddiasına göre C.H.P. ideolojisini ve siyasetini “faşizan korporatizme”

⁷²⁵ F. Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, a.g.e., 92. Ahmad, özellikle faşizmin Kemalistler’e asıl çekici gelen yönünün, fikirlerden çok, tek partili rejimlerde devletin, toplumun örgütlenmesinde oynadığı rol olduğunu vurgulamaktadır. Kemalistler, liberal sistemde gerçekleştirilemeyecek bir dengeyi sağlayan ekonomiye devlet müdahalesinden oldukça etkilenmekteydiler. Faşist gençlik örgütlerinin disiplinine ve kapitalist dünyadaki anarşiye karşıt uyum anlayışına hayranlık duymaktaydılar. Bu yöntemler benimsendiğinde, Kemalist tek parti Türkiye’sinin de kurtulacağını düşünmekteydiler. F. Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, a.g.e., 170.

⁷²⁶ F. Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, a.g.e., 91.

doğru çekmeye çalışmıştır.⁷²⁷ İşin korporatizm kısmı bir yana, Peker'in 1930'lu yıllarda iki ayrı zamanda (1932 ve 1935) İtalya'yı da kapsayan geziler yaptığı ve orada gördüklerinden etkilenecek benzeri uygulamaları Türkiye'de gerçekleştirmek istediği bilinmektedir. Peker, 1935 yılında İtalya ve Almanya'ya o zaman için epey dedikodulara neden olan uzun ve masraflı bir araştırma gezisi düzenlemişti ve dönüşünde de kısa süre sonra toplanacak olan C.H.P.'nin IV. Kurultay'ına sunulacak olan yeni bir nizamname ile çok uzun, çok ayrıntılı bir program hazırlamıştır. Bunlar, C.H.P.'nin genel başkan vekili (fiili başkan ve Başbakan) İsmet İnönü tarafından da kabul ve imza edilerek, partinin genel başkanı Atatürk'e sunulmak üzere Hasan Rıza Soyak'a verilmiştir. Soyak'ın anılarında belirttiği üzere, kendisine verilen belgeleri okuyan Atatürk, oldukça sinirlenmiştir. Atatürk ile Soyak arasında şöyle bir diyalog geçer: “Bu zorbalar kimlerdir, onları kim seçecektir?”. Bu soru karşısında şaşırarak, kekeleyen Soyak; “Hangi zorbalar Paşam?” diye sorar. Atatürk daha sert ve yüksek bir sesle; “Efendim; sen dün akşam bana getirdiğin kâğıtları okumadın mı?”. Soyak; “Biraz okumuştum Paşam” der. Atatürk devam eder: “Ha; işte orada bahsedilen, bütün kuvvetleri nefsinde toplayıp tek partiyi, Tabii dolayısıyla, devleti ve memleketi kendi başlarına, idare edecek olan yüksek meclisin azasını...Diyorum; onları kim seçecek; bu zorbalar heyeti, kuvvet ve selâhiyetlerini kimden ve nasıl alacak?... Hayret, hayreti uzma... bu ne sakat düşüncedir, bu nasıl zihniyettir? Görülüyor ki varmak istediğimiz hedef, henüz en yakın arkadaşlar tarafından bile, zerre kadar, anlaşılmış değildir. Çocuk; biz öyle bir idare, öyle bir rejim istiyoruz ki; bu

⁷²⁷ T. Parla, a.g.e., 215. Parla'nın bu iddiasında, Peker'in C.H.P. ideolojisini ve siyasetini otoriter yöne, daha özel ifade edilecek olursa faşizme çekmeye çalışmasına itirazımız bulunmamakla birlikte; korporatizme, kendi deyimiyle “Faşizan korporatim”e çekmeye çalıştığı iddiasına temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Peker'in C.H.P. içerisinde otoriter eğilimleri olan bir kişilik olduğu genel kabul gören bir görüştür. Ancak Peker'in korporatist kimi görüşlerin etkisi altında bulunmasına rağmen, korporatizmi bir sistem olarak benimsediği ileri sürülemez. Yeri geldiğinde Peker'in korporatizm ile ilgili görüşlerine değinilecektir.

memlekette bir gün -eğer dünyada hükümdarlık aleyhinde gittikçe artan kuvvetli cereyan muvacehesinde kalanlar varsa- Padişahlığa taraftar olanlar dahi bir fırka kurabilsinler...”⁷²⁸

Soyak’ın belirttiğine göre; “Gerek nizamname, gerek program, o zamanın tek partili totaliter idarelerindeki esaslara göre, kaleme alınmıştı; başta azası mahdud, fakat kudret ve selâhiyeti sınırsız bir heyet tasavvur ediliyordu. Bütün kararları, bu âli heyet veriyor, Büyük Millet Meclisi bir şekilden ibaret kalıyordu... İtalya ve Almanya’da olduğu gibi, üniformalı gençlik teşkilâtı kuruluyordu... bir kelime ile ve tam manası ile faşizm... Hele program, nihayet hükümetlerin senelik programlarına girebilecek birçok teferruat ile doluydu...”⁷²⁹

1935 yılında yapılan C.H.P.’nin IV. Kurultayı’nda devlet ile partinin bütünleştirilmesi düşüncesi resmi olarak kabul görmüştür. C.H.P.’nin otoriterleşme yönünde attığı bu adımlara karşın, Parti içerisinde Atatürk ve Celal Bayar’ın önderliğini yaptığı ılımlı kanat, başını Recep Peker’in çektiği radikal kanadın faşizme duyduğu hayranlıktan ürkmüştür. Bu doğrultuda, Atatürk radikallerin gücünü azaltmak için müdahale ederek Peker’i istifaya zorlamıştır.⁷³⁰ Bu istifa elbette ki tek parti yönetiminden vazgeçildiği anlamına gelmemekteydi. Atatürk,

⁷²⁸ H. R. Soyak, *Atatürk’ten Hatıralar I*, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., 1973, 57-58.

⁷²⁹ H. R. Soyak, a.g.e., 59.

⁷³⁰ F. Ahmad, “Türkiye’nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri”, a.g.m., 1993-1994. Ahmad’a göre; Atatürk’ün 15 Haziran 1936’da Peker’i istifaya zorlayan bu kişisel müdahalesinin altında ılımlılar ya da liberallerle aynı safta yer alma isteği değil, dış siyasetle ilgili kaygılar yer almaktaydı. İtalya ile Türkiye arasında gergin ilişkilerin olduğu ve Türkiye’de Nazi Almanyası’nın artan etkinliğinin İngiltere’yi endişelendirdiği bir dönemde, 22 Haziran’da başlayacak Montreux görüşmeleri öncesinde demokrasilerin desteğini kazanmak için önemli bir jest gerekiyordu. Bu jestle, çarpıcı biçimde dostça bir başlangıç yapılarak görüşmeleri etkilemek amaçlanmıştı. Ankara’nın boğazları tahkim etmesine izin veren Montreux sözleşmesi, 20 Temmuz’da imzalandı. Bu Ankara için zaferdi ve rejimin saygınlığını güçlendirdi. Bu gelişmeler aynı zamanda, İngiltere Kralı’nın Türkiye’yi ziyaretiyle birlikte İngiliz-Türk yakınlaşmasını da başlatmıştır. F. Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, a.g.e., 99. Yine Ahmad’a göre, Atatürk’ün kişisel müdahalesinin altında dış siyasetle ilgili etkenler bulunsun da, bu müdahale, devletçiliğe rağmen, Kemalist Rejim’in aslında bir geçiş rejimi olduğunun ve liberalizm için bir zemin yaratmayı hedeflediğinin de bir işareti sayılmalıdır. F. Ahmad, “Türkiye’nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri”, a.g.m., 1994.

Peker’i istifaya zorlamakla tek parti yönetimine dokunmuyordu ama rejimin “faşist rengi”ni değiştiremeye yönelik önlemler almaya çalışıyordu.⁷³¹ Tek parti yönetiminin resmi düzeyde faşizme mesafeli duruşu Atatürk’ün ölümünden sonra İnönü’nün Cumhurbaşkanlığı döneminde de sürmüştür. İnönü faşizm hakkında değerlendirme yaparken, Naziler’in ve özellikle de faşistler’in Türkiye’ye karşı tutumlarını istila heveslisi olarak gördüğünü belirtmektedir. İtalya’nın Habeşistan’a saldırması Türkiye’yi endişelendirmiştir. Almanya ise Balkanlar’a hâkim olmak üzeredir. Bu durum karşısında İnönü, Türkiye’nin selametinin Batı’yla (demokrasi cephesinde yer alan ülkeleri kastetmektedir) beraber olmak olduğunu düşünmektedir.⁷³²

Faşizm, C.H.P. içerisindeki bir grubu ve çeşitli açılardan tek parti yönetiminin kimi hukuki düzenleme ve uygulamalarını etkilemişse de; tek parti döneminde çoğu siyasal seçkin ve aydın tarafından onaylanmamış, faşizm ile “tek parti rejimi”nin birbirlerinden farklı olduğu ısrarla savunulmuştur. Örneğin Mahmut Esat Bozkurt’a göre “Türk ihtilali” sonucu oluşan yeni rejim, klasik demokrasiden, komünizmden, nasyonal sosyalizmden ve elbette ki faşizmden farklıdır.⁷³³ Açıklamalarını daha da ayrıntılandıran Bozkurt, İtalyan rejimi olarak nitelendirdiği faşizm ile Türk rejimi olarak nitelendirdiği Kemalizm arasındaki farklılıkları şöyle sıralamaktadır: “Faşizm (İtalyan Rejimi)...

1. Diktatörlüktür. Türk rejimiyle bunda uyuşmaz.
2. Korporasyonlar devletidir. Kuvvetini buradan alır. Milleti bu kurumlar temsil eder. Türk rejiminde millet kendi kendini temsil eder.
3. Emperyalisttir. Bu emel Türk rejiminde menfurdur...

⁷³¹ F. Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, a.g.e., 176.

⁷³² Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam II*, a.g.e., 107.

⁷³³ M. E. Bozkurt, a.g.e., 226.

4. Faşizm, hükümdarlığı kabul eder. Kemalizm Cumhuriyetçidir.”⁷³⁴

Bu şekilde faşizm ile Kemalizm arasındaki farklılıkları ortaya koyan Bozkurt, geri bir rejim olarak, bir Ortaçağ rejimi olarak nitelendirdiği faşizm ile Türkiye’deki tek parti rejimi arasında herhangi bir benzerlik olmadığını savunmaktadır. Bozkurt temelde, Kemalizm’in realist olduğunu; bu doğrultuda tarihle beraber yürüdüğünü; tarih nerede durursa Kemalizm’in de orada duracağını; ancak durmanın ölmek demek olduğunu; hayatın ilerlemede olduğunu, dolayısıyla da Kemalizm’in yaşayacağını belirtmektedir. Oysa faşizm hayatı gerilerde aradığından ölecektir.⁷³⁵

1930’lu yılların bir aydın hareketi olan Kadro da, Türkiye’deki rejimle faşizm arasında karşılaştırma yaparak, faşizmi olumsuzlamaktaydı. Çalışmanın “Kadro Hareketi”nin incelendiği bölümünde değinildiği gibi, Kadro Dergisi’nden Burhan Asaf Belge; Kemalizm’in İtalyan Faşizmi’nin bir kopyası olduğunu ileri süren İtalyan Faşistleri’yle tartışmaya girerek, faşizm ile Kemalizm arasındaki farkları dile getirmiştir. Öncelikle faşizm ve Kemalizm, iki farklı sosyo-ekonomik yapıda ortaya çıkmışlardı. Kadroculara göre faşizm, yarı-kapitalist ekonomik yapılara uygundu ve yarı-kapitalist İtalya’yı kapitalizmin çelişkilerinden ve bu çelişkilerin ürettiği anarşiden kurtarmayı amaçlayan bir hareketti. Korporatizm aracılığıyla faşizm, sınıf çelişkilerine sürekli bir çözüm bulmak yerine, onları zararsız hale getirmeye çalışıyordu. Kadrocular açısından faşizm, tam kapitalist ya da Türkiye örneğinde

⁷³⁴ M. E. Bozkurt, a.g.e., 229.

⁷³⁵ M. E. Bozkurt, a.g.e., 229 ve 243. Bozkurt, Kemalizm’le faşizm arasında hiçbir benzerlik olmadığını ileri sürmesine karşın, bir başka totaliter rejim olan Hitler Almanyası’nın nasyonal sosyalizmiyle Kemalizm’in birleştiği ve ayrıldığı noktalar olduğunu savunmaktadır. Bozkurt’un bu konudaki değerlendirmelerinin ayrıntıları için bakınız, M. E. Bozkurt, a.g.e., 228. Tek parti yönetiminin siyasal seçkinleri arasında yer alan Bozkurt’un, yükselişe geçen otoriter rejimlerin deneyimlerine ilgi duyulan bir dönemde Türkiye’deki tek parti rejiminin, İtalya’daki faşist rejimle hiçbir benzerliğinin olmayıp, Almanya’daki nasyonal sosyalist rejimle çeşitli farklılıklara rağmen bir takım ortak noktalarının bulunduğunu ileri sürmesinin altında, Türkiye’nin Almanya ile ekonomik ya da siyasal anlamda herhangi bir sorununun olmamasına karşın, İtalya ile sorunlu siyasal ilişkilere sahip olması yatıyor olmalıdır.

olduğu gibi kapitalizm öncesi yapılara uygun değildi. Türk milli devrimci hareketi, yarı sömürge durumundaki Osmanlı İmparatorluğu yerine, çağın koşullarına uygun olarak bağımsız bir Türk milleti yaratarak yeni bir devlet kurmuştu. Türk milleti devrimine sınıfsız bir toplumsal yapıyla başlamıştı ve bu nedenle sınıflaşmayı reddederek, sınıflaşmayı olanaksız kılacak önlemlerle yoluna devam ediyordu. İkinci olarak da, faşizm ile Kemalizm'in dış siyasetteki yönelimleri farklıydı. İtalya'da faşizm, I. Dünya Savaşı sonrasında sömürgecilik zayıflamış olmasına rağmen sömürge hayalleri kurmaktaydı. Buna karşılık, Kemalizm sömürgeciliğe karşı bir başkaldırıydı.⁷³⁶

Zaman zaman Kadro'da da yazan dönemin bir başka aydını Ahmet Hamdi Başar da, faşizmin, liberalizm ve komünizm akımlarından İtalya'yı korumak için ortaya çıkan “baskı” düşüncesinden doğduğunu belirtmektedir. Başar, faşizmi tam anlamıyla bir sistem olarak değil, baskıcı bir önlem olarak değerlendirmekte, kapitalist bir dünyada komünizme gitmemek için, kötünün iyisi olarak ele almaktadır.⁷³⁷ Başar, faşizmin Türkiye'nin ihtiyaçlarını karşılamaya yetmeyeceğini söylemektedir. Çünkü faşizm yaratıcı olmaktan çok, çöküşü engellemeye yönelik bir önlemdir. Oysa Türkiye'de ihtiyaç duyulan şey, her şeyin yeniden yapılması ve kurulmasıdır.⁷³⁸

Tek parti yönetimiyle faşizmi birbirinden ayıran ve bu doğrultuda faşizmi olumsuzlayan çeşitli görüşleri serimledikten sonra, bir noktaya daha değinilmesi yerinde olacaktır. Tek parti yönetimi faşizmi resmi olarak benimsememiş, hatta bu akıma mesafeli olmuştur; ancak faşizmin resmi olarak kabul edilmesi durumunda

⁷³⁶ B. Asaf (Belge), “Faşizm ve Türk millî kurtuluş hareketi”, a.g.e., 36-39., F. Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, a.g.e., 173-174. ve F. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, a.g.e., 96-97.

⁷³⁷ A. H. Başar, *İktisadî Devletçilik*, C. I., a.g.e., 42-43.

⁷³⁸ A. H. Başar, *İktisadî Devletçilik*, C. I., a.g.e., 45-46.

dahi, bunun tek parti dönemi Türkiye'sinde uygulanabilir olup olmadığının tartışılması gerekmektedir.

Bu doğrultuda, İtalya'da faşizmi doğuran ve sonrasında da onu iktidara taşıyan toplumsal, ekonomik ve siyasal koşulların tek parti dönemi Türkiye'sinde bulunmadığı söylenebilir. Faşizm İtalya'da, I. Dünya Savaşı'ndan galip çıkılmasına rağmen herhangi bir kazancın sağlanamadığı, bu durumun yarattığı toplumsal huzursuzluklar içerisinde güçlü bir işçi sınıfı hareketinin kapitalist üretim biçimini ciddi biçimde tehdit ettiği, tüm bu sorunların ulusal bütünleşme sorunu ile eklemlendiği bir kriz ortamında; kapitalist sistemin ve bu bağlamda burjuvazinin çıkarlarını korumak amacıyla, yaşanan toplumsal çalkantılardan endişe duyan toplum kesimlerini, ama özellikle küçük burjuvaziye harekete geçirerek iktidara gelmiştir. Totaliter bir ideoloji olan faşizmin iktidarında, toplumdaki çelişkiler temelden çözümlenmeksizin, kapitalist sistemin sürekliliği sağlanmaya çalışılmıştır. Oysa tek parti dönemi Türkiye'sinin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik koşulları (daha önce değinildiği için burada tekrar edilmeyecektir), İtalya ve benzeri ülkelerde faşizmi ortaya çıkaran koşullardan oldukça farklıdır.

Çoğu yazar da tek parti dönemi Türkiye'sinde, Batı'da faşizmi doğuran şartların henüz oluşmamış olduğu konusunda fikir birliği içerisinde. Örneğin Keyder, 1930'larda faşizan bir takım unsurların, kapitalizme henüz geçmekte olan Türkiye'de kapitalist birikimi hızlandırmak amacıyla otoriter bir rejimle eklemlendiğini ve bu dönemde tek parti yönetiminin faşizmin düşünsel yönünün bazı boyutlarını paylaştığını belirtmektedir. Ancak tüm bu etkileşime rağmen Türkiye'nin durumu Batı'daki örneklerden farklıdır. Bu dönemde Türkiye'de harekete geçmiş kitlelerle karşı karşıya kalma zorunluluğu henüz ortaya çıkmamıştır. I. Dünya Savaşı

sonrası Batı toplumlarında görülen, siyasi örgütlenme ve toplumsal hayattaki ayrışmaları Türk kapitalizmi henüz üretmemiştir. Yani küçük burjuvazinin ve köylülüğün liberal kapitalizm karşısında bir tepkisi ve oluşan bu tepkinin de sosyalizme değil, örneğin faşizme yönelmesi söz konusu değildir. Kitleler harekete geçmemiş olduğundan, tek parti yönetimi bir kitle hareketi ile uğraşmak zorunda kalmamış ve rejimin amaçları yukarıdan kontrol ve sindirme yöntemiyle gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bürokrasi uyanmamış kitlelere göz kulak olmaya çalışmıştı ama bürokratik seçkinler toplumu harekete geçirmeyi istemiş olsalardı bile, böyle bir alt yapı bulunmamaktaydı. Gerçekten de Türkiye’de bu dönemde, büyük yerli sermaye bulunmadığı gibi, bir yabancı sermaye tehdidi de bulunmamaktaydı. Hedef alınabilecek olan komprador burjuvazi zaten ülkeden çıkarılmıştı. Toprak sahibi bir oligarşi ise hiç varolmamıştı. Böylesi bir toplumsal yapı karşısında Atatürk’ün tipik faşist ya da popülist önderler gibi büyük halk toplulukları önünde bir tek konuşma bile yapmamış olması dikkat çekmektedir. Bu doğrultuda belirtilebilir ki, tek parti dönemi Türkiye’sinde, siyasi yönetim tarzına karşı hiçbir toplumsal tepki olmamış, Latin Amerika’daki gibi oligarşi karşıtı hareketler hiç görülmemiş ve ekonomik gelişmenin sonuçlarına karşı toplum hiç harekete geçmemişti. İşte bu nedenlerden dolayı tek parti sistemi, Batı’daki faşist ya da popülist örneklerde görülen biçimde bir toplumsal tabana sahip değildi. Türkiye faşizmin ya da popülizmin beraberinde getireceği toplumsal hareketlenme ve kitle ideolojilerini doğuracak toplumsal, ekonomik ve siyasal gelişme düzeyine henüz ulaşmamıştı.⁷³⁹

⁷³⁹ Ç. Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, a.g.e., 151-153.

Bu konuyu sınıfsal bağlamda çözümleyen Boratav da, faşizmin, İtalya’da güçlü bir işçi sınıfı hareketini ortadan kaldırmak için, büyük sermaye ya da burjuvazi tarafından tezgâhlanan bir rejim olduğunu belirtmektedir. Oysa o dönemde Türkiye’de İtalyan Faşizmi’nin yerleşme şartları bulunmamaktadır. Bu nedenle örneğin Peker gibi siyasetçilerin faşizmden etkilenmeleri, faşizmin ancak otoriter siyasi felsefesinden ve sınıf kavgası karşısındaki tutumundan kaynaklanıyor olmalıdır. Faşizmden etkilenen bu tür siyasetçilerin, faşizmdeki gibi liberalizm karşıtı tutumlarının ekonomi politikasına yansımaları ise, sermayeye sadakatle hizmet şeklinde değil, kimi zaman onu tedirgin edebilecek bir devletçilik biçiminde ortaya çıkmaktaydı.⁷⁴⁰

Tunçay ise faşizm-Kemalizm ilişkisi bağlamında, faşizmi çeşitli öğelerin özgün bir bileşimi olarak değerlendirmektedir. Kemalizm’in “çok milliyetçi” bir nitelik taşıdığını belirten Tunçay, Kemalizm’in bu milliyetçiliğinin yanı sıra, hem komünizme, hem de liberalizme karşı koyduğunu, sınıflar üstü olma savında bulunduğunu, tek parti örgütüne sahip olduğunu ve önderlik ilkesini benimsediğini ileri sürmektedir. Bu nedenlerle de, Kemalizm’in faşizmle özdeşleştirilip özdeşleştirilemeyeceği sorusunun gündeme geldiğini belirtmektedir. Tunçay’a göre faşizmi oluşturan tek bir öge yoktur. Faşizmde çeşitli öğelerin belirli ağırlıktaki bileşimi söz konusudur. Tek parti yönetimi için tek tek öğeler bağlamında yapılacak bir değerlendirmenin ilginç sonuçlar verebileceğini belirten Tunçay, yine de faşizmi tanımlayan özgül bileşimin tek parti Türkiye’sinde bulunma olasılığının olmadığını savunmaktadır.⁷⁴¹

⁷⁴⁰ K. Boratav, *Türkiye’de Devletçilik*, a.g.e., 110. ve K. Boratav, *İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları*, a.g.e., 282.

⁷⁴¹ M. Tunçay, a.g.e., 338.

Gerçekten de, uygulamada Türkiye'deki tek parti modeli faşist modelden farklı olarak sürekli değil geçici, faşist ve komünist tek parti düzenlerinden farklı olarak da totaliter değil, otoriter nitelikte olmuştur. Bu dönemin tek partisi, bir vesayet partisi modelidir.⁷⁴² Tek parti yönetimi, hukukun üstünlüğünü ve anayasal devletin önemini kabul etmiştir. Düşünsel düzeyde ise, tam olarak uygulanmasa bile, liberal ilkeler veya ilerleme düşüncesi asla reddedilmemiştir. Kemalist tek parti yönetimi, faşistlerin yaptığı gibi uygarlığın evrenselliğini asla reddetmemiş ve akılcılığı, bireyciliği, insanların ve etnik grupların temelde eşit olduklarını yadsımamıştır.⁷⁴³ Kısaca, faşizm aydınlanma düşüncesinin insanlığa kazandırdıklarını reddederken ve uygulamada bu kazanımların gerisine düşerken; Türkiye'deki tek parti yönetimi Aydınlanmanın kazanımlarını benimsemiş, bir ideal olarak Aydınlanma düşüncesinin kazanımlarını gerçekleştirmeyi hedeflemiştir.

4- Vesayetçi Tek Parti Sistemi

Türkiye'deki tek parti yönetiminin ortaya çıkışının, totaliter rejimlerle, özellikle de faşizmle olan ilişkisine değindikten sonra; bu tek parti sisteminin, ne tür bir tek parti sistemi olduğunun çözümlenmesi gerekmektedir. Öncelikle belirtilmelidir ki, 1930'lar Türkiye'si'nin ekonomik ve siyasal durumuna bağlı olarak şekillenmeye başlayan tek parti sistemi, uluslararası alanda yükselişe geçen tek partili totaliter rejimlerinden kimi noktalarda etkilenen bir tek parti sistemi olmuştur.

1930'lardaki bu etkilenmenin ya da bir rejim modeli aranışının ardında yatan temel nedenin, totaliterlik özentisi olmadığı; yalnızca güçlü bir siyasal iktidar örgütlenmesi amaçlandığından, totaliter rejimlere yönelik bir ilgi yoğunlaşması

⁷⁴² B. Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, İstanbul, Afa Yayınları, 1996, 256.

⁷⁴³ F. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, a.g.e., 95.

olduğu ısrarla vurgulanmalıdır.⁷⁴⁴ Gerçekten de 1930’lu yıllarda liberalizm ve demokrasi, Batı’daki istikrarsızlık nedeniyle, Kemalistler açısından saygınlığını kaybetmişti. Buna karşın, tek partili rejimler, özellikle de faşist İtalya, Türkiye’deki tek parti yönetimi için önemli bir örnekti. Aslında aynı dönemde, ulusal kurtuluş savaşının yapıldığı yıllarda çok içten bağlar kurulmuş olan Bolşevikler’e de sempati duyulmaktaydı. Ancak S.S.C.B.’nin benimsediği ideolojinin sınıfsal bir ideoloji olduğu düşünülüyor ve Türkiye’de, sınıfsal oluşumun gerekli koşullarının bulunmadığı ileri sürülerek, sosyalizmin Türkiye’ye uygun olmadığı savunuluyordu. Türkiye’deki tek parti yönetimi sınıf çatışmasına karşıydı, çünkü bu Kemalistler’in geliştirmeye çalıştığı kapitalizmi ve burjuvaziye engelleyebilirdi.⁷⁴⁵ Oysa görünürde faşizm, Türkiye’deki tek parti yönetiminin de savunduğu gibi, herhangi bir sınıfın adına değil, tüm toplumun yararı adına hareket ettiğini savunmaktaydı.

1930-1945 arası dönem Türkiye’deki tek parti yönetiminin önemli bir özelliği, döneminin totaliter rejimlerinden çeşitli alanlarda etkilenmesine rağmen, totaliter bir nitelik taşımamasıydı. Tek parti yönetimi totaliterliğe genellikle pek olumlu bakmayan bir siyasal tavır sergilemiştir. Akşın’ın belirttiği gibi, Atatürk’ün hayatta olduğu süre boyunca tek parti döneminin sicili, basında, siyasette, üniversitede, bugünün ölçütlerine göre parlak değildir. Ama çok da olumsuz sayılamaz. Söz konusu dönemde dinsel sağa kapalı olmakla birlikte, canlı bir basın hayatı, bir tartışma ortamı bulunmaktaydı. Edimsel olarak bakıldığında, 1920’lerden itibaren iktidarda bulunan tek parti yönetimine rağmen, iki çok partili yaşama geçiş denemesi yapılmış, kâğıt üzerinde kalmış olsa da liberal bir anayasa yürürlükte olmuştur. Ayrıca bu dönemin kadın ve çocuk hakları bakımından parlak adımların

⁷⁴⁴ Ç. Yetkin, a.g.e., 255.

⁷⁴⁵ F. Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, a.g.e., 91.

atıldığı bir dönem olduğu belirtilmelidir. Bunlar ileride geçilebilecek olan demokratik bir siyasal yaşam için önemli adımlardır.⁷⁴⁶ Tek parti döneminin sayılan bu olumlu unsurları göz önüne alınarak, söz konusu dönemin Batı ülkeleriyle bir karşılaştırma yapıldığında Türkiye'deki otoriter tek parti yönetimi çok da olumsuz bir görüntü sergilememektedir. Çünkü aynı dönemde Batı, otoriter yönetimler bir yana, totaliter yönetimlerle doluydu. “Rusya’da Stalin, Almanya’da Hitler, İtalya’da Mussolini, İspanya’da Franco, Portekiz’de Salazar (savaş içinde Fransa’da Petain) hükümetleri vardı. Doğu Avrupa, Polonya’dan Yunanistan’a kadar (Çekoslovakya hariç) diktatörlüklerle yönetiliyordu.” Tüm bu örneklerle karşılaştırıldığında, Türkiye’nin görece daha özgür bir havası vardı.⁷⁴⁷

Türkiye’deki tek parti yönetimi, otoritarizmin tanımı gereği şüphesiz ki demokratik değildi. Örneğin Batı demokrasilerinin belirgin niteliği olan, seçkinler ya da sınıflar arasındaki açık siyasal rekabetin varlığı tek parti yönetimi boyunca kabul edilmemiştir. Ancak Ahmad’ın da belirttiği gibi bu dönemde var olan iç ve dış koşullar bağlamında böylesi bir rejimin kurulmasını beklemek de acelecilik olurdu. Kemalistler eski düzene karşı bir devrim sürecindelerdi ve demokrasi belki de bu sürecin sonunda ortaya çıkabilecekti.⁷⁴⁸ Dolayısıyla Kemalist tek parti yönetiminde demokrasiye geçişin, hiçbir zaman ulaşılmaması gereken bir hedef olarak reddedilmese de, öncelikle gerçekleştirilmesi gereken amaçlar arasında yer almadığı söylenebilir.

⁷⁴⁶ S. Akşin, a.g.e., 99.

⁷⁴⁷ S. Akşin, a.g.e., 79. Özellikle İtalya örneği ile bir karşılaştırma yapıldığında görülür ki; İtalya’daki tek parti yönetimi totaliter bir karakter ve kalıcı bir nitelik taşımaktadır. Oysa Türkiye’deki tek parti yönetimi otoriter bir karakter taşımaktadır, ama asıl amaç olarak kendi geçiciliğini kabul etmiş, bu sürecin sonucunda, Batı’daki örneklerinden farklı olarak, çok partili yaşama yumuşak geçiş yapabirmiştir. Ayrıca çeşitli esintiler taşımasına karşın, Türkiye’deki tek parti sistemi, İtalya’daki gibi korporatif bir nitelik kazanmamıştır. A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 178.

⁷⁴⁸ F. Ahmad, *İttihatçılıktan Kemalizme*, a.g.e., 160-161.

Bu konuyla ilgili olarak dönemin yazarlarından Ahmet Hamdi Başar ilginç çözümlerler yapmıştır. Başar, önce alaycı bir dille, tek parti yönetiminin dış görünümünün Batı tarzı demokratik yöntemlere öykünse de, demokrasi ile uyumsuz nitelikte olduğunu belirtmektedir. Örneğin Atatürk'ün, yönetim biçiminin parlamenter temsile dayalı bir sistem olması gerektiğine inandığını, devletin Batı'daki gibi bir anayasasının bulunmasını benimsediğini söylemektedir. Böylece özgürlükler bu iki unsurla garanti altına alınabilecektir. Anayasa ise, Batı'daki en iyi anayasalar gibi olacaktır. Tabii bu anayasa üzerinde Türkiye'ye uygun değişiklikler yapılabilirdi. Bu doğrultuda, tek meclis yöntemi; bütün kuvvetlerin tek mecliste toplanması, milletin kayıtsız şartsız bu meclis aracılığıyla hâkimiyetini kullanması, ne güzel, ne ileri bir yöntemdi! Ayrıca Batı'daki model üzerinde küçük bir değişiklik yapılarak, iki dereceli seçim yönteminin kabul edildiği görülmüştür. Böylece hem seçimler, hem de meclis devrimcinin emrine girmektedir. Yani Atatürk, milli egemenlik esasını kabul etmek ve büyük bir meclis oluşturarak bütün yetkiyi ona vermekle, Batı tipi bir demokratik sistemi uygulamakla, işim bitti diyerek bir kenara çekilemez, millet ne isterse ona uyamazdı. Devrimler yapacak, istedikleri olacaktı. Ancak milli egemenliği de bırakamazdı. Bu nedenle halkın iradesini kendisinin temsil ettiğine inanmış ve milletin temsilcisi olan T.B.M.M.'sini emrine almıştır. Kendi istediği insanları millete temsilci diye sununca bunlar oybirliği ile seçilmiş sayılmaktaydı. Bu biçimde oluşturulan Meclis de, Atatürk'ün istediklerini kanunlaştırmaktan ve meşrulaştırmaktan başka bir şey yapmamaktaydı. "Milletin iradesi, istediği böyle" denildiğinde bunun ne anlama geldiğini herkes bilmekteydi. Çünkü bu iradeyi temsil eden T.B.M.M. bir kişinin elindeydi. Meclis seçimlerle oluşmaktaydı, fakat seçimler bir resmiyetin yerine getirilmesinden ibaretti. Dış

görünüm itibariyle tam bir demokrasi vardı.⁷⁴⁹ Bu şekilde dönemin tek parti yönetiminin demokrasiden ne derece uzak olduğunu betimleyen Başar, modernleşme sürecindeki bir takım dönüşümleri gerçekleştirememiş olan Türkiye'nin, bu haliyle, demokrasiye geçiş istense bile, bunu gerçekleştirmede içine düştüğü kısır döngüye dikkat çekmektedir. Başar'a göre: "Atatürkün kurduğu demokrasi rejimi şeklen demokrasi idi. Manzaranın bir dekor kadar dahi hakikat olmadığı kimsenin gözünden kaçmıyordu. Ne seçimler seçimdi; ne seçilenler milletin arzu ve temayüllerini ifade ve temsil edebilecek kimselerdi; ne Meclis meclisti; ne tenkit yapılabilir ve ne de bir parti değil, şöyle bir esnaf cemiyeti dahi serbest şekilde kurulup çalışabilirdi.

Ama Atatürk böyle yapmasaydı da, 1923 de garb modeli bir Teşkilâtı Esasiye kanunu kabul edip Cumhuriyeti ilân ettikten sonra, hakikaten demokrasinin şartlarını yerine getirseydi ne olurdu?

Bu سوالin cevabı çok basit. Memleket bu inkılâblardan hiç birini yapamaz; kalkınma için Devletçi hamlelerini yapamaz; hattâ olduğu yerden geri giderdi. Peki, bütün bu mahzurlara rağmen, kurulan demokrasi rejimi yaşayabilirmiydi? Hayır; o da yaşayamazdı. Garbda olduğu gibi bir hürriyet ve demokrasi bizde kendiliğinden olmuyor; bunu Devlet yaratmalı ve yaşatmalı diyoruz. Halbuki Devlet, kitleye rağmen iş yapmak zorunda kaldığı müddetçe, demokrasiyi yaratıp yaşatması akla bile gelemmez; o bu işi yapmayınca da demokrasi olamaz."⁷⁵⁰ Demek ki, tek parti yönetiminin öncelikleri arasında demokratik bir sistemin kurulması yoktur, ancak bu demokrasinin sürekli olarak dışlanacağı anlamına da gelmemektedir. Tek parti yönetiminin öncelikleri arasında, ülkenin modernleşmesine, bir bakıma demokratik bir sistem için gerekli olabilecek sosyo-ekonomik ve sosyo-politik alt yapının

⁷⁴⁹ A. H. Başar, *Demokrasi Buhranları*, a.g.e., 28-29.

⁷⁵⁰ A. H. Başar, *Demokrasi Buhranları*, a.g.e., 30.

sağlanmasına yönelik dönüşümlerin gerçekleştirilmesi vardır. Bu da, Türkiye’deki tek parti yönetiminin, gelecekte geçilebilecek olan bir demokratik sistemi dışlamayan, vesayetçi bir otoriter tek parti sistemi olduğunu göstermektedir.

Tanör’ün belirttiği gibi, Türkiye’deki tek parti yönetimi, Aydınlanma düşüncesiyle, ulusal demokratik egemenliğe dayalı cumhuriyet ilkesiyle ve 1924 ve 1930’daki çok partili hayata geçiş denemeleriyle; otoriterliğine yol açan devrim sürecini, demokrasiyle tamamlamak hedefine sahip olmuştur. Kemalist Devrim’in ekonomik, toplumsal ve kültürel katkıları, ki bunlar arasında laiklik ilk akla gelenlerdendir, ileride geçilebilecek olan bir çok partili hayatın alt yapısını kısmen hazırlamıştır. Tanör’e göre bu anlamda, tek parti yönetiminin, ileride çok partili bir sisteme dönüşmesi, doğasına aykırı değil, kendisine çizdiği siyasal rotaya uygundu. Tanör, II. Dünya Savaşı sonrasındaki geçiş sürecinin yumuşak ve sarsıntısız gerçekleşmesinin yapısal nedenini buna bağlamaktadır.⁷⁵¹ Duverger de, Türkiye’deki tek parti yönetiminin başta gelen özelliğinin, “demokratik ideolojisi” olduğunu ileri sürmektedir. Bu ideoloji, faşizm ve komünizmin aksine, bir tür dinsel öğreti niteliği taşımamıştır. Partinin yönetici kadrolarının ruhban karşıtı ve akılcı tutumu, onları belirgin biçimde 19. yüzyıl liberalizmine yaklaştırmıştır. Bu partinin milliyetçiliği, özcü değil, ılımlıdır. Parti adının Cumhuriyetçi oluşu bile, bu tek partiyi 20. yüzyılın otoriter rejimlerinden çok Fransız Devrimi’ne ve 19. yüzyıl terminolojisine yaklaştırmaktadır. Türkiye’deki tek parti sistemi, hiçbir zaman tek parti doktrinine dayanmamış, tekele resmi bir nitelik vermemiştir. Sahip olduğu tekelden dolayı da, sürekli rahatsızlık hatta utanç duymuştur. Parti liderlerinin gözünde bu tekel,

⁷⁵¹ B. Tanör, a.g.e., 256.

Türkiye'ye özgü koşulların bir sonucudur ve çok partili siyasal sistem bir amaç olarak kabul görmüştür.⁷⁵²

Türkiye'deki tek parti yönetiminin bir diğer belirgin özelliği de, pragmatik oluşu, kendisini bir tek parti kuramına bağlamamasıdır. Bu doğrultuda Duverger, tek parti sistemlerinde pratiğin, kuramdan önce geldiğini belirtmektedir. Örneğin faşizmde uygulama önce gelmekte, uygulama bittikten sonra kuramla ilişkilendirilerek meşrulaştırılmaktadır. Ancak kimi tek parti sistemlerinde pratiğin ardından hiçbir kuramın gelmediği durumlar da bulunmaktadır. Buna örnek olarak Duverger, Türkiye ve Portekiz'i vermiştir. Bu ülkelerdeki tek parti yönetimi, iktidar kuramlarına dayanmaksızın uygulamalarını gerçekleştirmiştir.⁷⁵³ Gerçi, Türkiye'de Kadro Hareketi, Türk Devrimi'ne ve tek parti sistemine kuramsal bir temel hazırlama girişiminde bulunmuştur, ama bu hareketin resmi kabul göremeyerek, sona erdiğine değinilmişti. Buna karşın, bir tek parti kuramına dayanan Almanya, İtalya ve S.S.C.B.'deki tek parti yönetimleri, totaliter nitelikte olmuşlardır.

Temel özelliklerine kısaca değindiğimiz Türkiye'deki tek parti sistemi, devlet-parti özdeşliğinin ilan edildiği 1930'ların ortalarında resmîyet kazanmış ve sonrasında da giderek otoriterliği yoğunlaşan bir rota izlemiştir. Türkiye savaşa girmemiş olsa da II. Dünya Savaşı'nın yarattığı olağanüstü koşullar altında, tek parti yönetiminin olası bir savaş tehlikesi karşısındaki tedbir niteliğindeki uygulama ve önlemleri, geniş halk kitlelerinin hoşnutsuzluğuna ve tepkisine yol açmıştır. İşte savaş döneminde belirginleşmeye başlayan iç etkenler, savaş sonrası dönemin dış etkenleriyle bir araya geldiğinde, II. Dünya Savaşı sonrasında çok partili yaşama geçiş kararının verilmesini sağlamıştır. Böylece 1930'lu yıllarda yerleşen tek parti

⁷⁵² M. Duverger, a.g.e., 359-360.

⁷⁵³ M. Duverger, a.g.e., 336.

dönemi sona ermiş ve ciddi bir çalkantı olmaksızın çok partili yaşama yumuşak bir geçiş yapılabilmektedir.

b) Tek Parti Yönetimi ve Korporatizm

1- Korporatizm Bağlamında Türkiye’de Tek Parti Yönetimine Farklı Yaklaşımlar

Türkiye’de tek parti dönemi ve korporatizm üzerine düşünce üreten yazarların temelde iki ana gruba ayrıldıkları gözlenmektedir. Birinci grupta yer alan yazarlar, tek parti döneminin çeşitli uygulamalarına değinerek, bu dönemi korporatist olarak değerlendirmektedirler. İkinci grupta yer alan yazarlar ise, korporatif nitelikli bir takım uygulamaların görülmesine rağmen tek parti döneminin korporatist sayılamayacağını ileri sürmektedirler.

Örneğin birinci grup içerisinde yer alan Parla, faşist korporatizm ve solidarist korporatizm ayrımını esas alarak, korporatist olarak nitelendirdiği tek parti dönemini, solidarist korporatizm çerçevesi içerisinde değerlendirmektedir. Parla’ya göre, 1935 (aslında 1936 olacak) İş Kanunu, sık sık değiştirilerek ağırlaştırılan Ceza Kanunu, 1937 Beden Eğitim Kanunu, 1938 Cemiyetler Kanunu, 1938 Basın Birliği Kanunu, 1938 Avukatlar Kanunu ve 1943’te kabul edilen Sanayi, Ticaret ve Zanaat Odalarının yeniden düzenlenmesine ilişkin kanun (ki bununla, 1943 tarihli ve 4355 sayılı “Ticaret ve Sanayi Odaları, Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları Kanunu” kastedilmektedir) gibi yasama ve siyasal kurumlaşma alanındaki bazı gelişmeler solidarist korporatizmin sınırlarını epey aşmıştır. Ama buna rağmen “devresi tam kapanan bir (F)aşist korporati(zm)” gerçekleşmemiştir. Parla 1920’lerin ekonomik ve

siyasal gelişmelerine de değinerek, 1920-1921’de gerçekleştirilemeyen anayasal korporatizmin, 1923 İktisat Kongresi’nin, 1927 Âli İktisat Meclisi’nin ve ekonomik alandaki birçok uygulama ve siyasanın da solidarist korporatizmi temsil ettiğini ileri sürmektedir.⁷⁵⁴ Hatta Parla, Türkiye’de korporatist düşüncenin önde gelen isimlerinden Ziya Gökalp’in solidarist korporatist düşüncesiyle, tek parti döneminde hâkim olan solidarist korporatist düşüncüyü de karşılaştırmaktadır. Her ikisi de meslek gruplarının birbirlerine lazım ve muhtaç olduklarını savunmaktaysalar da, Gökalp’in solidarist korporatist kuramı, kapsayıcılığı ve çoğulculuğuyla daha içtenliklidir. Oysa Gökalp sonrası dönemin tek parti solidarist korporatizmi daha dışlayıcı ve retorikti. Ayrıca Gökalp’in sınıflandırması gerçekten mesleki bir ayrıma dayanırken, C.H.P.’nin programlarındaki korporatist yaklaşım, daha sınıfsal bir ayırım ve sınıflandırmaya dayanmaktaydı.⁷⁵⁵ Gerek tek parti döneminin, gerekse 1960 darbesi sonrasındaki dönemin korporatif olduğu belirten Parla, bu dönemlerdeki korporatizmin solidarist dozda kalmasının ve faşizan korporatizme dönüşmemesinin nedenini ise şöyle açıklamaktadır: Söz konusu dönemde Türkiye’de bir bölüşüm bunalımı yoktur. Kendisini tehdit altında hisseden bir sanayi ve finans burjuvazisiyle, onu tehdit eden, sayısal ve örgütsel bakımdan güçlü bir işçi sınıfı arasında ciddi bir çatışma bulunmamaktadır. Bu nedenle de faşist korporatizme gerek duyulmamıştır.⁷⁵⁶ Tek parti döneminde faşist korporatizmin uygulanmadığı ortadadır ancak sınıf çatışmasının bulunmadığı bir yerde solidarist korporatizmin neden ve nasıl uygulanıyor olduğu yeterince açık değildir.

Yine bu grupta yeralan yazarlardan Çağlar Keyder ve Aykut Kansu’nun görüşlerine “Devletçi Ekonomi Politikası ve Korporatizm” adlı bölümde

⁷⁵⁴ T. Parla, a.g.e., 216.

⁷⁵⁵ T. Parla, a.g.e., 124.

⁷⁵⁶ T. Parla, a.g.e., 216-217.

değinildiğinden burada ayrıntısına girilmeyecektir. Ancak kısaca hatırlatmak gerekirse, Keyder tek parti yönetiminin yerleşmeye başladığı 1930’lu yılları “Korporatizm Çabaları” başlığı altında değerlendirmekte ve dozu ulusal kimliğin yaratılması için gerekenden çok daha fazla olan bir milliyetçilik ideolojisiyle toplumsal sınıfların varlığını “korporatist” bir toplum modeli yararına yadsındığı bir seferberlik retoriğini, bu dönemin temel özellikleri arasında saymaktadır.⁷⁵⁷ Ayrıca Keyder, tek parti yönetiminin, Avrupa’ya İtalyan Faşistleri’nce tanıtılan örgütsel yeniliklerden etkilendiğini belirterek, 1930 yılında Millî İktisat ve Tasarruf Cemiyeti’nin düzenlediği Sanayi Kongresi’nde, Türk sanayicilerinin İtalya’daki “corporazione”lere benzer biçimde örgütlenmesini tavsiye ettiğini vurgulamaktadır.⁷⁵⁸ Bu tür bir yaklaşımla Keyder, doğrudan ve açıkça “tek parti yönetimi korporatisttir” demese de, tek parti dönemini korporatist olarak niteler görünmekte, en azından söz konusu dönemin korporatist sayılamayacağını hiç belirtmemektedir.

Aykut Kansu ise, tek parti dönemini özellikle devletçi ekonomi politikasına değinerek açıkça korporatist olarak nitelendirmektedir. Kansu’ya göre korporatizm, “Kemalist rejimin kurucu kadroları ve politikaları için güçlü bir ilham kaynağı olmuştur. Korporatizm, siyasal ideolojiye yansımaları yanında, genellikle ‘devletçilik’ olarak kodlanagelen ekonomi-politika uygulamalarının asıl saiki olarak kendini göstermiştir.”⁷⁵⁹

Murat Belge de Türkiye’deki egemen ideolojinin korporatizm olduğunu ileri sürmekte ve bu doğrultuda tek parti yönetimini ideolojik bağlamda değerlendirirken, tek parti yönetiminin benimsediği ideolojiyi açıkça korporatist olarak nitelemektedir.

⁷⁵⁷ Ç. Keyder, “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası”, a.g.m., 49.

⁷⁵⁸ Ç. Keyder, *Türkiye’de Devlet ve Sınıflar*, a.g.e., 136-137.

⁷⁵⁹ A. Kansu, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, a.g.m., 251.

Belge, “Sosyalizm Türkiye ve Gelecek” adlı eserinde “Egemen ideoloji: Korporatizm” başlığını kullanmaktadır. Bu başlık altında Belge, demokratik olmadığına vurgu yaptığı tek parti sisteminin, Gökalp’in ve İttihat ve Terakki’nin korporatizmini sürdürdüğünü ileri sürmektedir. Bu doğrultuda “biz bize benzeriz” düşüncesiyle dünyadan farklı olunacağı olgusu pekiştirilmiş; “sınıfsız, imtiyazsız, kaynaşmış bir kitleyiz” denilerek sınıfa dayalı her tür düşünce rejimden dışlanmıştır.⁷⁶⁰ Belge’ye göre Türkiye’nin korporatist burjuva ideolojisi, kapitalist ülkelerle sınırlı bir karşılaştırma yapıldığında, Batı ülkelerinden çok Japonya’ya benzemektedir.⁷⁶¹

Murat Belge’nin Türk kamu felsefesini korporatist olarak niteleyen görüşlerine katılan Levent Köker de, tek parti yönetiminin resmi görüşü olan Kemalizm’i korporatizm ile ilişkilendirmektedir. Köker Kemalizm’i değerlendirirken, kapitalizm ile liberalizm ve korporatizm arasındaki karmaşık ve çelişkili ilişkiye bakılması gerektiğini belirtmektedir. Köker’e göre kapitalizm, “doğası gereği, liberal siyaset felsefesinin bireysel özgürlük kavramında temellenen idealleriyle çelişen bir ekonomik-toplumsal-siyasal örgütlenme tarzıdır... Özellikle, kapitalist gelişme sürecine ‘sonradan katılan toplumlar’... en azından belirli dönemlerde, kapitalizmin gerektirdiği otoriter-baskıcı örgütlenmeyi liberal (temsili) demokratik kurumların varlığıyla gizleyebilme olanağına sahip olmamışlardır.”⁷⁶² Bu

⁷⁶⁰ M. Belge, *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek*, a.g.e., 127 ve 130. Ayrıca Belge’ye göre tek partinin ideolojik şekillenmesinde 1929 Dünya Büyük Ekonomik Bunalımı’nın dolaylı ve dolaysız birçok etkisi olmuştur. Bu bunalım nedeniyle, liberalizmin ve burjuva demokrasilerinin sona ermekte olan yozlaşmış sistemler olduğu düşüncesi kabul görmüştür. Ancak yeni rejimin sınıfsal karakteri, çöktüğü düşünülen kapitalist sistem karşısında sosyalist denebilecek herhangi bir politikayı benimsemek açısından uygun değildir. Cumhuriyet ideolojisi o dönemde yükselişe geçen faşizmden oldukça etkilenmiştir. Ancak Cumhuriyet ideolojisinin oluşumu ve birleştirdiği sınıfsal güçlerin niteliği doğrudan faşist olmasına da engel olmuştur. M. Belge, *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek*, a.g.e., 130-131.

⁷⁶¹ Bu bağlamdaki daha ayrıntılı açıklamalar için bakınız, M. Belge, *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek*, a.g.e., 134-135.

⁷⁶² L. Köker, “Kemalizmi yeniden düşünmek: Solidarizm, korporatizm ve demokrasi”, a.g.m., 48.

bağlamda Kemalizm'i değerlendiren Köker, Kemalizm'in korporatist ve bürokratik-muhafazakâr içeriğiyle, çoğulcu, demokratik bir toplumsal ve siyasal örgütlenme idealinin içini dolduramayacağını, bu nedenle de Kemalizm'in siyasal ve kültürel yönleriyle bir bütün olarak olumsuzlanması gerektiğini ileri sürmektedir.⁷⁶³

Yine bu grup içerisinde sayılabilecek olan Bianchi de, Türkiye üzerine yaptığı çalışmasında 1925-1946 dönemini sınırlı devlet korporatizmi olarak nitelendirmekte ve bunu ifade eden bir altbaşlık kullanmaktadır. Bu doğrultuda Bianchi, tek parti dönemi Türkiye'si'nin siyasal alanda otoriter ve vesayetçi yönüne, ekonomik alanda da devletçi ekonomi politikalarına değinmektedir. Bianchi'ye göre, 1925-1946 dönemi C.H.P.'nin tek parti yönetimi altında, bir vesayet dönemi idi. Bu dönemde siyasal alanda tüm bağımsız muhalefet ortadan kaldırılmıştı. C.H.P. ulusun sentezi ya da cumhuriyetin koruyucusu olarak nitelendiriliyordu. Devlet ve parti, merkezi ve otoriter bir aygıt içerisinde birleştirilmişti. Ekonomik alanda ise, hızlı, devlet güdümlü, ithal ikameci sanayileşmeye dayalı ve özel kesinme bağıllığın zamanla kaldırıldığı bir ekonomik kalkınma politikası benimsenmişti. Bu doğrultudaki uygulamalar devlet kontrolü ve koruyuculuğu ile yapılmaktaydı. Genel anlamda bu dönem, yeni ulus devletin oluşturulması ve onun yönetim olanaklarını genişletmesi doğrultusunda, siyasal katılımın belirgin biçimde azaldığı bir dönemdi. Bianchi'ye göre bu dönemde örgütlenme konusundaki kamu politikaları, sınırlı bir devlet korporatizmi özelliği göstermekteydi. Amaçlanan, öncelikle siyasal demobilizasyonun sağlanması, ardından da bu alanı, devletçi ekonomi politikalarını destekleyen yarı-resmi nitelikli meslek kuruluşlarıyla doldurmaktır. Yerlerini zamanla parti tarafından kontrol edilen grupların alacağı, varolan gönüllü örgütler üzerinde

⁷⁶³ L. Köker, "Kemalizmi yeniden düşünmek: Solidarizm, korporatizm ve demokrasi", a.g.m., 49.

sınırlamalar bulunmaktaydı. Bu dönemde sendikalar yasaklanmıştı ama kısıtlı olan sınai işgücünü, devlet paternalizm yoluyla kendi denetimine almayı denerdi. Korporatist mesleki kuruluşlar, sanayici ve tüccarları düzenlemek için yeniden kuruldu ve zaman içerisinde esnafları, ihracatçıları, avukatları ve gazetecileri de içermek üzere genişletildi.⁷⁶⁴ Bu doğrultuda Bianchi, Atatürk döneminde, örgütlenme ve düzenleme amacına yönelik olarak, sanayiciler ve tüccarlar için 1925'te, esnaflar için 1925'te, ihracatçılar için 1936'da, avukatlar için 1938'de ve gazeteciler için 1938-1946'da kamusal nitelikli cemiyetler oluşturulduğunu belirtmektedir. Bianchi Ticaret ve Sanayi Odalarını, Kemalistler'in, bir korporatist mesleki gruplar ağını kurma teşebbüsü olarak değerlendirmektedir.⁷⁶⁵

Dikkat edilirse, tek parti dönemini gerek düşünsel alanda, yani ideolojik açıdan, gerekse uygulamalar açısından korporatist olarak nitelendiren yazarlar, sadece tek parti yönetiminin otoriter zihniyet veya uygulamalarına odaklanmakta, buna karşılık korporatizmin gerektirdiği sistematik örgütlenme ve ilişki biçimlerine değinmeksizin yargıya varmaktadırlar. Bu durum, edimsel olarak resmi düzeyde bütünsel bir korporatist düşüncenin ve bütünsel korporatist uygulamaların bulunmadığı bir yerde; sadece korporatif izler taşıyan “otoriter” düşünce ve uygulamaların korporatist sayıldığını düşündürmektedir. Yani otoritarizm ile korporatizm özdeşleştirilmekte, otoriter sayılan uygulamalar korporatist olarak nitelendirilmektedir.

Tek parti dönemini ya da tek parti yönetimini çeşitli açılardan korporatist olarak niteleyen görüşler karşısında; özellikle uygulamada, korporatif izler taşıyan

⁷⁶⁴ R. Bianchi, *Interest Groups and Political Development in Turkey*, Princeton, Princeton University Press, 1984, 140-141.

⁷⁶⁵ R. Bianchi, a.g.e., 134.

çeşitli girişimlere karşın bu dönemin ya da tek parti yönetiminin korporatist sayılamayacağını ileri süren görüşler bulunmaktadır.

Örneğin bu grup içerisinde yer alan Ahmet Makal, bir sistem olarak korporatizmin varlık kazanma koşulunun, mesleki temsil esasına göre oluşturulan örgütlerle devlet arasında, korporatif nitelikli bir ilişki kurulması olduğunu belirtmektedir. Ancak Türkiye’de hem İzmir İktisat Kongresi’ni izleyen yıllarda, hem de tek parti yönetiminin yerleşmeye başladığı 1930’lu yıllarda, korporatif örgütlenmeyle ve korporatif ilişki biçimlerinin kurulmasıyla oluşacak olan korporatizmin varlık kazanma koşulları gerçekleşmemiştir.⁷⁶⁶ Bu koşulu sağlama yönünde bir ilk adım olan örgütlenme, ancak 1946 ve 1947 yıllarında yapılan kanuni düzenlemeler sonrasında gerçekleşmeye başlamıştır. Türkiye’de resmi olarak sendikal örgütlenmenin önü, 1946 yılında Cemiyetler Kanunu’nun “sınıf esasına dayalı cemiyet kurma” yasağının kaldırılmasıyla açılmış, sendikal örgütlenme 1947 yılında 5018 sayılı İşçi ve İşveren Sendikaları ve Sendika Birlikleri Hakkında Kanun’la düzenlenmiştir. Bu nedenle, çalışma ilişkileri bağlamında gerek toplumsal korporatizm, gerekse devlet korporatizmi niteliğindeki herhangi bir korporatist uygulamadan, 1947 öncesi dönemde bahsetmek olanaklı değildir.⁷⁶⁷ Çalışma ilişkileri alanı dışındaki kesimler açısından olaya bakıldığında, tek parti dönemi Türkiye’sinde bu kesimlerin de korporatist nitelikli bir örgütlülük kazanamadığı görülmüştür. Tek parti dönemi Türkiye için, çalışma ilişkileri bağlamında toplumsal korporatizm ve devlet korporatizmi modellerinin geçerli olmaması, aynı durumun çalışma ilişkileri alanı dışında kalan kesimler için de geçerli olması, bu

⁷⁶⁶ A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 141-142. Makal’a göre, bunda rejimin kararlılık kazanmasının ve otoriteyi meslek esasına dayalı korporatif bir örgütlenme içerisinde paylaşmaya ihtiyaç duymamasının rolü vardır. A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 142.

⁷⁶⁷ A. Makal, “Korporatizm”, a.g.m., 290.

dönemde korporatif nitelikli uygulamaların hiç bulunmadığı anlamına mı gelmektedir?

Makal, şüphesiz ki Türkiye’de tek parti döneminde korporatif izlenimler bırakan çeşitli söylemler ve kısıtlı uygulamalar bulunduğunu; ancak söz konusu uygulamaların “açık tonlu” olduğunu ve yaygınlaşarak sistematik bir biçim alamadığını, zaten bunun öncüllerinin de oluşmadığını belirtmektedir. Makal’a göre, çeşitli yazarların korporatif ilişkilere konu olduğunu savundukları çeşitli kurumlar, devletle belirli toplum kesimleri arasında ilişki kuran “ara kurumlar”dır. İşte bu nedenle, tek parti dönemi için “korporatizm” sözcüğü son derece özenli biçimde ve sınırları iyi çizilerek kullanılmalıdır.⁷⁶⁸ Kısaca tek parti dönemi ya da tek parti yönetimi korporatist kavramıyla nitelendirilemez.

Bu grup içerisinde yer alan bir diğer yazar Ümit Cizre Sakallıoğlu, uygulamanın yanı sıra, tek parti yönetiminin çıkar gruplarına bakışına da değinmektedir. Cizre, yukarıda değinilen 1947 yasının kabul edilmesine kadar olan dönemde, çıkar grupları alanı edimsel olarak olmamasına rağmen, tek parti yönetiminin bu konuda genelde yasakçı bir tutum takındığını belirtmektedir. Bu yaklaşım tarzı, devletçilik ve halkçılık ilkelerinin uygulanmasıyla birlikte düşünüldüğünde, tek parti dönemini devlet korporatizmi ile ilişkilendirmeye yol açabilir. Ancak devlet korporatizminde, yukarıdan yönlendirilen, denetlenen ve yapılandırılan bir emek evreni söz konusudur. Oysa Türkiye’deki tek parti döneminde, emek evreni bir yana, çok daha az yaşamsal alanlar da bile “anamlı,

⁷⁶⁸ A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, a.g.e., 159-160. Sınırlı nitelikte dahi olsa korporatif izlenimler bırakan çeşitli uygulamalar, Makal’a göre, 1920’lerde değil, daha çok 1930’lu yıllarda aranmalıdır. “Bu yıllar; tek parti yönetiminin katılaşması yanında, devletçilik politikaları nedeniyle de devletin çeşitli toplum kesimleri ve kuruluşlar üzerinde denetim ve kontrol isteğinin daha başat hale geldiği yıllardır.” A. Makal, “Türkiye’de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları”, a.g.m., 194. ve A. Makal, *Türkiye’de tek partili dönemde çalışma ilişkileri:1920-1946*, a.g.e., 153. Ancak, yukarıda belirtildiği gibi, 1930’lu yıllarda bile söz konusu uygulamalar açık tonlu kalmış ve sistematik bir biçim almamıştır.

etkin, özerk, meşru sendika ve derneklerin kurulmasına izin verilmemiştir.” Uygulamada korporatizmin gerektirdiği örgütlenmeye izin vermeyen tek parti yönetimi, korporatist model içerisinde yer almadığına göre, hangi modele göre değerlendirilebilir? Cizre’ye göre, tek parti yönetiminin benimseyerek uyguladığı model, “özel çıkarların ve toplumun kendiliğinden gelişimini kamusal olan ile ipotek altına alan paternalist bir devlet yaklaşımının belirlediği monizm...” dir ve bunun da korporatizm ile uzaktan yakından ilgisi yoktur.⁷⁶⁹

Bu grup içerisinde sayılabilecek Gülten ve Mahmut Üstün de 1920’lerdeki toplumsal korporatizmi andıran çeşitli girişimlerin varlığına rağmen, tek parti döneminin, Schmitter’in tanımladığı özelliklere uygun biçimde devlet korporatizmini çağrıştırdığını belirtmektedirler. Ancak her iki yazar da, devlet korporatizminin (otoriter korporatizm kavramını kullanmaktadırlar) olması için, devletçe oluşturulup yönlendiriliyor dahi olsa, işçi örgütlerinin varlığının gerekli olduğunu; oysa 1947’ye kadar bunun gerçekleşmediğini savunmaktadırlar. Bu dönemde tek parti yönetimi devlet korporatizminin özerklikleri olmayan sendikal örgütlenmelerine bile 1946 yılına kadar soğuk bakmıştır. Bu nedenle tek parti döneminde herhangi bir korporatist uygulamanın varlığından bahsetme olanağı bulunmamaktadır.⁷⁷⁰

Bu iki ana grup dışında, tek parti yönetimini, sınırlı devlet korporatizmi ile ilişkilendiren, ancak bunun korporatist sayılamayacağını savunan görüşü bir ara grup olarak ele almak olasıdır. Bu grup içerisinde yer alan Yüksel Akkaya, tek parti yönetiminin otoriter yönlerini esas alarak, bu haliyle tek parti yönetiminin Schmitter’in tanımladığı devlet korporatizmiyle büyük benzerlikler taşıdığını belirtmektedir. Buna göre tek parti yönetimi, Schmitter’in devlet korporatizmi için

⁷⁶⁹ Ü. Cizre-Sakallıoğlu, “Korporatizm ve Türk Sendikacılığı (II)”, a.g.m., 46-47.

⁷⁷⁰ G. Üstün - M. Üstün, a.g.m., 186.

tanımladığı “alt birimlerin merkezi bürokratik güce boyun eğdiği, seçimlerin ya hiç yapılmadığı ya da plebisit niteliğinde olduğu; parti sisteminin zayıf, tek bir partinin tekelinde vey(a) egemenliğinde olduğu; yürütme gücünün ideolojik olarak dışlayıcı olduğu ve dar bir çevreden devşirildiği; sınıflara, etnik farklılığa, dile veya bölgeciliğe dayanan alt kültürlerin bastırıldığı sistem ile büyük benzerlikler göstermektedir.”⁷⁷¹ Akkaya’ya göre tek parti döneminde büyük bir işverene dönüşen devlet, kendi güdüm ve denetimi altında oluşturduğu örgütlenmelerle çalışma hayatını denetleyemeyince, devlet korporatizminin sendikal örgütlenmeleri dışlayan otoriter özelliklerini taşıyan uygulamalara girişmiştir. Liberal (toplumsal) korporatizm uygulamaları II. Dünya Savaşı’ndan sonra söz konusu olduğundan ve çıkar örgütlerinin varlığını gerekli kıldığından, tek parti dönemi Türkiye için zaten söz konusu değildir. Ancak tek parti dönemi Akkaya’ya göre devlet korporatizmi özellikleri taşımaktadır. Bu doğrultuda toplu iş ilişkileri alanında devletin otoriter yaklaşımına değinen Akkaya, uygulamada tek parti dönemi boyunca sendikal örgütlenmenin yasaklanması eğiliminden dolayı, devlet korporatizminin sınırlandığını söylemektedir. Akkaya da 1946 ve 1947 yılındaki hukuki düzenlemelerden sonra, Türkiye’de korporatizmin varlık temellerinin atılmaya başlandığını belirtmektedir.⁷⁷² Tek parti yönetimiyle devlet korporatizminin çeşitli açılardan benzer özellikler taşıdığını tesbit eden Akkaya, bu benzerliklere karşın tek parti döneminde devletin, devlet korporatizmi uyguladığını ileri sürmemekte, uygulamaya bakarak korporatizmin varlık koşullarının ancak tek parti dönemi sonrasında oluştuğunu kabul etmekte ve böylece otoritarizmi korporatizmle özdeşleştirme tuzağına düşmemektedir.

⁷⁷¹ Y. Akkaya, *Neo-Korporatizm ve Türkiye’de Sendikacılık*, a.g.e., 178.

⁷⁷² Y. Akkaya, *Neo-Korporatizm ve Türkiye’de Sendikacılık*, a.g.e., 201.

Türkiye’de tek parti dönemini ya da tek parti yönetimini doğrudan korporatizmle ilişkilendiren görüşlerle, korporatizmle doğrudan ilişkilendirmeyen görüşleri yukarıdaki gibi serimlendikten sonra; bu çalışmada, yukarıda serimlenen görüşlerden ikinci gruba yakın olunduğu, yani Türkiye’de tek parti döneminin ya da tek parti yönetiminin korporatist olarak nitelenemeyeceğinin savunulduğu belirtilmelidir. Bize göre birinci grupta yer alan görüşlerin ortak yanlılığı, otoritarizm ile korporatizmi özdeşleştirmeleridir. Ortada sistematik bir korporatif örgütlenme olmaksızın, otoriter bir yönetimin yukarıdan güdümleyici, müdahaleci ve kısıtlayıcı anlayışını ve uygulamalarını korporatist olarak değerlendirmek yanlış bir yaklaşımdır.⁷⁷³

2- Tek Parti Yönetimi ve Klasik Korporatizm

Tek parti yönetiminin korporatizmle ilişkisini sağlıklı biçimde çözümlemek açısından, konu üzerine farklı görüşleri serimlemenin yanı sıra, açıkça tek parti yönetiminin resmi düzeyde kendisinin korporatizme nasıl baktığının ortaya konulması da büyük önem taşımaktadır.

Bu doğrultuda tek parti yönetiminin korporatist sisteme, yani korporatist temsil ve korporatist örgütlenmeye, özellikle temsil mekanizmasında yaratacağı aksaklıklar ve toplumda üreteceği bir takım çelişkiler nedeniyle olumsuz baktığı peşinen söylenebilir. Tek parti yönetimi içerisinde en etkili ve yetkili kişi olan Mustafa Kemal, siyasal alanda korporatizmin temeli olan ve mesleki temsil

⁷⁷³ Bu doğrultuda Makal’ın da işaret ettiği gibi: “Türkiye’de tek parti yönetiminin otoriter bir nitelik taşıdığı ve bu çerçevede, devletin ülkede mevcut bazı örgütleri kendi etkisi altına almak istemesi doğaldır. Ama, devletin bazı toplumsal örgütleri etkiliyor olması, İtalya’daki türden bir korporatif yapı ve ... diğer öncüller olmaksızın, (Türkiye’deki yapıyı korporatist olarak nitelendirmek için) tek başına yeterli sayıl(amaz).” A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, a.g.e., 157.

biçiminde somutlaşan çıkarların temsili düşüncesine olumsuz baktığını belirtmektedir. Mustafa Kemal'e göre çıkarların temsili kuramı (menfaatlerin temsili nazariyesi olarak belirtiliyor), Bolşevik kuramı ve İhtilalci sendikalizm kuramı ile birlikte "Demokrasiye Muhalif Asrî Cereyanlar" arasında sayılmaktadır. Mustafa Kemal çıkarların temsili kuramını şöyle açıklamaktadır: "...muhtelif meslek ve san'at ve iş adamları, cemiyet içinde, ayrı ayrı birer zümre, birer küçük cemiyet halinde düşünülürse her bir zümrenin birbirinden farklı menfaatleri vardır. Binaenaleyh, diyorlar ki; her hususî menfaat sahibi gruplar, ayrı ayrı, mecliste kendilerini temsil etmelidirler. Bu takdirde, intihap, millet efradı tarafından değil, gruplar tarafından ve grupların haiz olduğu menfaat derecesinde vukubulacaktır." Bu açıklamanın ardından Mustafa Kemal, çıkarların temsili kuramına neden karşı olduğunu da belirtmektedir: "Mecliste, bu gruplardan birkaçı birleşip, iktidar mevkiine geçince, yalnız kendi menfaatleri lehine çalışacaklardır. Buna kim mâni olacaktır? ... biz bu ve bundan evvelki nazariyeleri memleket ve milletimiz için muvafık görmüyoruz. Biz, memleket halkı fertlerinin ve muhtelif sınıf mensuplarının yekdiğerine yardımlarını aynı kıymet ve mahiyette görürüz; hepsinin menfaatlerinin aynı derecede ve aynı müsavatperverlik hissiyle temine çalışmak isteriz."⁷⁷⁴ Bu açıklamalarda Mustafa Kemal, temsil mekanizmasında ön plana çıkabilecek meslek gruplarının, yürütme erkinin kullanımında ve iktidarın çeşitli çıkarlara yaklaşımında eşitliğe aykırı sonuçlara yola açabileceğine dikkat çekmekte ve buna karşı çıkmaktadır.

Tek parti yönetiminin önde gelen isimlerinden Recep Peker de, C.H.P.'nin 9 Mayıs 1935'te başlayacak olan IV. Kurultay'ından bir gün önce, 8 Mayıs akşamı

⁷⁷⁴ A. Afetinan, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, a.g.e., 40-41.

Ankara Radyosu'nda yaptığı bir konuşmada, işçi-işveren ilişkilerini konu ederek tek parti yönetiminin korporatizme bakışı ve korporatizm karşısındaki tutumuna değinmiştir. Peker Türkiye'de işçi ve işveren arasındaki uyuşmazlıkların anlaşmayla, bu gerçekleşmezse devletin arabuluculuğu ile çözüleceğini; ülkede grev ve lokavtın yasak olacağını söylemektedir. Ancak Peker'e göre: "Bu çığır yanlış anlayarak bizim korporatif akışa kapıldığımız hükmünü çıkarmamak lâzımdır. Bizim Ulusçuluk ve Halkçılık anlayışımızda sınıfçılığa karşı olduğu kadar bir müstahsiller kartelizasyonundan başka bir şey olmayan korporasyonculuk zihniyetine de karşı gelen bir genişlik vardır."⁷⁷⁵ Peker bu konu üzerine radyoda söylediklerini, 13 Mayıs 1935'te C.H.P. IV. Kurultayı'nda yaptığı konuşmada ayrıntılandırmaktadır. Yine, işçi-işveren ilişkilerinde, tek parti yönetiminin uzlaşmayı esas alan siyasetinin korporatist devlet düşüncesinin hâkim olduğunu düşündürebileceğini belirten Peker, bu düşüncelerin önlenmesi için parti programında önemli bir madde bulunduğunu, bu maddeyle de ulusun birliği için tehlike oluşturabilecek yeni bir takım çelişkilerin önüne geçilebileceğini söylemiştir. Buna göre: "Türkiyede istismarcı yolda çalışacak tröstler ve karteller de yasak olacaktır. Bilirsiniz, nasıl marksist sosyalist fikir bir ulusu içinde sınıf duygusu ile besliyerek parça parça çatışma saflarına ayırır, bir sınıfı öteki sınıf aleyhine uğraşa sürükleyici telkinler yaparsa, müstahsillerin

⁷⁷⁵ C.H.P. Genel Sekreteri R. Pekerin Söylevleri, a.g.e., 4. ve B. Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası Cilt II*, a.g.e., 283. Recep Peker, sadece korporatist örgütlenmeye değil, mesleki çıkarları savunacak olan partilerin kurulmasına da karşı çıkmaktadır. Peker, Batı'daki siyasi partiler arasında meslek esasına göre kurulan partilerin bulunabildiğine değinmektedir. Bu partiler, liberal ve sosyalist düşüncedeki partilerden farklı olarak, ulus bütünlüğü içerisinde yalnız kendi mesleki tabanlarının çıkarlarını gerçekleştirmeye çalışırlar. Ancak dünyada tüm işler ulusal çapta yapılmaktadır. Dolayısıyla bu parçalanmış meslek grupları arasında parti kurulması, dünyanın mevcut koşullarında temel güç olan ulusal birlik düşüncesini bozmaktadır. Öyleyse herhangi bir kesimin günlük siyasete, kendi sınıf ve mesleğinden olanların çıkarlarını gerçekleştirmek amacıyla girmesi, dünyanın o günkü koşullarına uymamaktadır. Bu tür girişimler, ulus birliğini biraz daha bozmaktan ve vatandaşlar arasında ayrılık doğurmaktan başka bir şey yapmamıştır. Peker'e göre Türkiye'deki siyasal sistem, ülkenin genel çıkarı içinde her çalışma grubunun çıkarını en iyi koruyan sistemdir. R. Peker, *İnkılab Dersleri Notları*, a.g.e., 88-89.

aralarında birleşmeleri ve elele vermeleri ve bu suretle müstehlikler aleyhine ilk bakışta bariz görünmiyen fakat hakikatte zararlı olan bir başka çeşit sınıf mücadelesine yol açar.

Halbuki biz Türk varlığında bu müstahsiller-müstehlikler çatışmasına da yer vermeyeceğiz. Her gün kendisine maliyet fiyatından kat kat fazla bir fiyat empoze edilmek vaziyetinde bulunan ve istismar edenlere karşı yüreği nefretle (d)olu bir müstehlik kitlesi meydana çıkmasının da önüne geçmeyi esaslı bir prensip tutmuş oluyoruz.”⁷⁷⁶ Kısacası, nasıl ki sınıf çatışmalarına yol açtığı için liberalizme, sınıf siyasetine dayandığı için sosyalizme izin verilmiyorsa; bir başka çelişkiye, üreticiler ile tüketiciler arasında çelişkiye yol açtığı düşünüldüğü için korporatist bir sisteme de izin verilmeyecektir.

Peker’in korporatizmi reddettiği konuşmalarına yer verdikten sonra, Makal’ın belirttiği bir noktaya dikkat çekmek gerekmektedir. Peker parti programındaki kimi görüşlerin ve partinin kimi uygulamalarının korporatizmi çağrıştırdığının farkındadır. Üstelik daha önce değinildiği gibi, Peker İtalya’ya gezi yapmıştır ve gerek faşist sistem, gerekse korporatist uygulamalar hakkında bilgi sahibidir. Peker’in kuramsal düzeyde korporatizmi reddetmesinin altında bir takım nedenler yatıyor olmalıdır. Bu nedenler şunlar olabilir: Öncelikle Türk devriminin özgün bir yapısı olduğu ileri sürülmektedir. Oysa korporatizm, Türkiye’ye ait olmadığı açıkça bilinen ve bir takım yabancı ülkelerde uygulanan bir sistemdir. Bu konuda akla gelebilecek benzerliklerden kaçınılmak istenilmiş olabilir. İkincisi, korporatist uygulamalar, söz konusu dönemde özellikle faşist yönetimlere sahip ülkelerde belirginlik kazanmıştır.

⁷⁷⁶ C.H.P. Genel Sekreteri R. Pekerin Söylevleri, a.g.e., 15., “Partinin Yeni Programı İçin Kurultayda R. Pekerin Söylevi”, *Ülkü*, a.g.m., 252. ve B. Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası Cilt II*, a.g.e., 289.

Dolayısıyla Türkiye ile bu tür ülkeler arasında bir benzerlik kurulmasından kaçınılmak istenilmiş olabilir. Son olarak da, korporatizm de işçi ve işverenlerin örgütlülüğü esastır. Örneğin İtalya'daki uygulama da örgütlü toplum kesimleri ile devlet arasındaki ilişkiler üzerine kurulmuştur. İşte bu durum hesaba katılarak korporatizm kuramsal düzeyde reddedilmiş olabilir. Çünkü Türkiye'de tek parti yönetimi tarafından tasarılan çerçevede bu tür örgütlere yer yoktur. Peker korporatizm sözcüğünün bile belirli bir örgütlülüğü ifade etmesinden tedirgin olmuş olabilir.⁷⁷⁷ Öyleyse, Atatürk gibi parti içerisindeki aşırılıklara set çeken bir önderin yanı sıra, kişiliği otoriter eğilimleriyle özdeşleşen ve faşizme sempati duyan Peker gibi bir Parti önde geleninin de, resmi düzeyde korporatizmi benimsemediği belirtilebilir. Gerek Atatürk'ün, gerekse Peker'in korporatizm konusundaki olumsuz tutumları aynıdır. Atatürk, demokrasiye karşı akımlar arasında değerlendirdiği korporatizmi, mesleki temsil, bir başka deyişle korporatist temsil yönü dolayısıyla ulusal egemenlik düşüncesine aykırı bulmakta ve reddetmekteydi. Peker ise korporatizmin örgütlenme yönünü eleştirerek, korporatist örgütlenmeyi, toplumda sınıf temelindeki bölünme yerine bir başka tür bölünme, yani meslekler ya da üreticilerle tüketiciler arasında bir bölünme yaratabileceği için yadsırmaktaydı. Şüphesiz ki, tek parti yönetimi içerisinde korporatizme sempati duyan ve benimseyen siyasal seçkinler bulunmuştur. Ancak bu, tek parti yönetiminin korporatizmi tüm unsurlarıyla düşünsel alanda ve resmi düzeyde kabul etmesi anlamına gelmemiştir.

Türkiye'de tek parti yönetiminin düşünsel alanda ve resmi düzeyde korporatizmi kabul etmediği bilinmektedir; ancak tek parti yönetiminin düşünsel çerçevesi içerisindeki çeşitli unsurların korporatist kuramla örtüşüp örtüşmediğinin

⁷⁷⁷ A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 158-159.

ve bunların uygulamada korporatist bir biçim alıp almadığının da çözümlenmesi gerekecektir. Bunun için, çalışmanın birinci ana bölümündeki “düşünsel alanda ‘klasik korporatizm’” başlığı altında incelenen çeşitli parametrelerin, Türkiye’deki tek parti yönetiminin düşünsel çerçevesinde nasıl yorumlandığının çözümlenmesi lazımdır. Ancak klasik korporatizmle özdeşleşen ve klasik korporatizmin devlet korporatizmi olan faşizmin savlarını yansıtan söz konusu parametrelerin birebir karşılığını tek parti yönetiminin düşünsel çerçevesi içerisinde net bir biçimde bulabilmek olanaklı olmayabilir. Çünkü tutarlı olmasa da faşizm bir kurama sahiptir. Bu kuram eylemden sonra gelir ve olup bitenleri meşrulaştırmak için kullanılır. Oysa Duverger’nin de belirttiği gibi, Türkiye’deki tek parti sisteminde kuram oluşmamıştır. Kadro hareketinin yaptığı gibi kuram geliştirme çabaları da resmi düzeyde kabul görmemiş ve sona erdirilmiştir. Bu nedenle tek parti yönetiminin düşünsel çerçevesi içerisinde, faşizmle özdeşleşen klasik korporatizmin dokuz parametresinin (ki bu parametreler; birey, özgürlük, eşitlik, demokrasi, sınıf, devlet, toplum, parti ve şef olarak ele alınmıştı) her biri hakkında ayrıntılı bir düşünsel bütünlük bulunmamaktadır. Bu nedenle söz konusu parametrelerin, Türkiye örneğinde sadece düşünsel alan bağlamında değil, aynı zamanda uygulamada aldığı biçim bağlamında da incelenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla, çalışmanın birinci ana bölümünde klasik korporatizmin düşünsel alanında incelenen bu parametreler, Türkiye örneği söz konusu olunca, tek parti yönetiminin düşünsel alanında değil, siyasal alanında ele alınması uygun görülmüştür.

a- Birey, Özgürlük, Eşitlik ve Demokrasi

Düşünsel alanda tek parti yönetiminin, birey, özgürlük, eşitlik ve demokrasi kavramlarına yaklaşımının, klasik dönemin devlet korporatizmi olan faşizmin bu kavramlara yaklaşımından farklı olduğu açıkça söylenebilir. Örneğin, “Medenî Bilgiler” kitabının “Demokrasiye Muhalif Asrî Cereyanlar” başlığı altında Bolşevik kuramı birey, özgürlük, eşitlik ve demokrasi parametreleri açısından eleştirilmektedir. Buna göre Bolşevikler, “Şahsî hürriyet ve müsavat tanımazlar. Halk hâkimiyetine riayetleri yoktur. Dahilde ekseriyeti, cebir ve tazyik ile, noktai nazarlarına itaate mecbur tutarlar... Halbuki, hükûmet teşkilinden gaye, evvelâ ferdî hürriyetin teminidir. Bolşevik tarzı hükûmetinde istibdat mahiyeti görülmektedir. Bir cemiyeti, bir kısım insanların noktai nazarlarının, zorla, esiri ve zebunu yaşatmak şekline tabî ve makul bir hükûmet sistemi nazariyle bakılamaz.”⁷⁷⁸ Anlaşılabacağı üzere tek parti yönetiminin düşünsel çerçevesi içerisinde birey, bireyin hak ve özgürlükleri ve eşitliği düşüncesi kabul edilmiş, liberalizm bir sistem olarak reddedilmekle beraber demokrasi düşüncesi olumlu bir değer taşımıştır. Yine “Medenî Bilgiler” kitabında “Vatandaşa Karşı Devletin Vazifeleri” başlığı altında, devlete “... vatandaşların, her nevi hürriyetlerini masun bulundurmak”⁷⁷⁹ görevi yüklenerek, birey özgürlüklerinin tanındığı ifade edilmektedir. Zaten daha önce, faşizmin aksine tek parti yönetiminin, tam olarak uygulamasa da liberal ilkeleri reddetmediğine, bireyciliği, insanların ve etnik grupların temelde eşit olduklarını yadsımadığına değinilmişti.

Tek parti yönetiminin iktidarı boyunca yürürlükte bulunan 1924 Anayasası da bireylerin hak ve özgürlükleri konusunda doğal hukukçu, liberal ve bireyci bir

⁷⁷⁸ A. Afetinan, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, a.g.e., 40.

⁷⁷⁹ A. Afetinan, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, a.g.e., 44.

yaklaşımı benimsemiştir. 1924 Anayasası, yasa önünde eşitlik ilkesi ve hakkı, her türlü ayrıcalığın yasaklanması, kişi dokunulmazlığı, vicdan, düşünce, söz, yayın, seyahat, sözleşme, çalışma, mülk edinme, malını kullanma, toplantı, dernek ve ortaklık kurma hak ve özgürlükleri gibi klasik bireysel hak ve özgürlüklerin hemen hepsini kabul etmiştir.⁷⁸⁰ Birey hak ve özgürlüklerinin, geniş ve ayrıntılı şekilde düzenlenmediği, oldukça kısa maddeler halinde ele alındığı 1924 Anayasası'nın özgürlük anlayışı, Fransız İhtilali zamanından pek farklı değildir.⁷⁸¹ Ayrıca egemenliği ulusa dayandıran cumhuriyet yönetimi, düşünsel alanda demokrasiyi hiçbir zaman reddetmemiştir. Bu veriler ışığında tek parti yönetiminin, bireyci bir yaklaşımı tamamen reddeden, bireye görevler yükleyerek özgürlüklerini kabul etmeyen, bireylerin eşitliği düşüncesini benimsemeyen ve demokrasiyi tamamen dışlayan faşizmden, söz konusu parametreler bağlamında ne kadar farklı olduğu ortaya çıkmaktadır. Eğer tek parti yönetiminin bir biçimde korporatizm ile bağlantısı kurulacaksa, bu bağlantı klasik dönemin devlet korporatizmi olan faşizm ile değil, toplumsal korporatizmi sayılabilecek olan dayanışmacılıkla kurulabilir. Görevlerle birlikte ele alsa da birey hak ve özgürlüklerini kabul eden dayanışmacılık⁷⁸², demokrasiyi de dışlamaması açısından, söz konusu parametreler bağlamında tek parti yönetiminin düşünsel çerçevesiyle benzerlik taşımaktadır.

⁷⁸⁰ B. Tanör, a.g.e., 236-237.

⁷⁸¹ M. Soysal, *Anayasaya Giriş*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969, 176., M. Soysal, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1992, 50., E. Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku*, Ankara, Yetkin Yayınları, 2002, 33.

⁷⁸² Burada dayanışmacılığa benzer biçimde, tek parti yönetiminin de, birey hak ve özgürlüklerinin yanı sıra bireylerin görevleri olduğu düşüncesini benimsediği belirtilmelidir. Medenî Bilgiler kitabında, "... hakkın bulunduğu yerde vazife ve vazifenin bulunduğu yerde hak vardır... İnsanlar, içtimâî hayatta haklardan ve vazifelerden örülmüş bir şebeke içinde tasavvur olunabilir. İnsanlar, insan kaldıkça bu şebekeden çıkamazlar." denilerek, görevden bağımsız hak anlayışının benimsenmediği dile getirilmiştir. A. Afetinan, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, a.g.e., 42.

Ancak uygulamaya bakıldığında, tek parti yönetiminin hak ve özgürlükler açısından Anayasanın öngördüğünden farklı ve baskıcı bir rota izlediği söylenebilir. Bireysel hak ve özgürlüklerin durumu, özellikle bireyin özgürlüğü ve güvenliği açısından olumsuz bir tablo çizmektedir. Söz konusu dönemdeki sıkıyönetim uygulamaları, Sıkıyönetim Mahkemeleri ve İstiklal Mahkemeleri'nce verilen bazı tutuklama ve mahkûmiyet kararları bu olumsuz tablonun altında yatan nedenlerdir. Çeşitli zorunlu yerleştirme yasaları ve köylü üzerindeki baskı ve angaryalar, bireysel hak ve özgürlüklere darbe vurmuştur. Katı laiklik uygulaması zaman zaman dinsel özgürlükler üzerinde baskı oluşturmıştır. Türk Ceza Kanunu ve Hıyanet-i Vataniye Kanunu'yla gelen düşünce suçları da bu olumsuz tabloya eklenmelidir.⁷⁸³ Uygulamada birey hak ve özgürlükleri alanında karşımıza çıkan bu olumsuz tablo, tek parti yönetimini otoriter olarak nitelendirmeyi sağlamaktadır, ancak bu durum gerekli diğer koşullar olmaksızın tek parti yönetimini korporatist olarak nitelendirmeye yetmemektedir.

b- Sınıf

Sınıf parametresine gelince; çalışmanın Türkiye ile ilgili bölümleri içerisinde değinilen tek parti yönetiminin sınıf olgusuna yaklaşımının, korporatist düşüncenin sınıf olgusuna yaklaşımıyla büyük benzerlik gösterdiği söylenebilir. Her ikisinde de, sınıflar arası mücadele toplumu böldüğü gerekçesiyle olumsuzlanmakta; toplum, çıkarları birbirleriyle çelişen, farklı sınıflardan oluşan bir topluluk olarak değil, her bir grubunun çıkarının bir diğerini bütünülediği, aralarında uyum bulunan, işlevsel esasta farklılaşmış meslek gruplarının oluşturduğu bir bütünlük olarak ele

⁷⁸³ B. Tanör, a.g.e., 243.

alınmaktadır. Ancak aralarındaki fark şudur: Korporatist düşünce, toplumda sınıf ayrımlarının ve mücadelelerinin keskinleştiği ve reddedilemez hale geldiği sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapılarda sınıf çatışmalarını olumsuzlamakta ve toplumsal bölünmenin yıkıcı biçimde sınıfsal bölünmeden değil, mesleki, işlevsel ayrışmadan geçtiğini savunmaktadır. Buna karşın henüz toplumda sınıfsal ayrışmaların ve buna koşut olarak sınıf çatışmalarının başat hale gelmediği bir sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapıda, tek parti yönetimi, sınıf çatışmalarını olumsuzlamış ve Türk toplumunun ayrı ayrı sınıflardan değil, çıkarları birbirini bütünleyen meslek gruplarından oluştuğu düşüncesini kabul etmiştir. Ancak tek parti yönetiminin düşüncesinde sınıf çatışmalarının reddi, korporatist düşüncede olduğu gibi kapitalist üretim biçiminin varlığının ve istikrarının korunması değil, yeni kurulan cumhuriyetin, ulusal bütünlüğün korunması amacına yöneliktir. Yani benzer görüşler, farklı amaçlara yönelik olarak benimsenmiştir.

c- Devlet ve Toplum

Türkiye’de tek parti yönetiminin düşünsel çerçevesi içerisinde devlet ve toplum kavramları, korporatizmde, özellikle de klasik dönemin devlet korporatizmi sayılan faşizmde olduğu gibi ayrıntılı kuramsal temellere dayanılarak ele alınan kavramlar olmamıştır. Şüphesiz ki Türk siyasal kültürü içerisinde devlet kavramının her zaman ayrıcalıklı ve önemli bir yeri olmuştur. Ancak devletçi ekonomi politikalarının uygulandığı ve tek parti yönetiminin giderek otoriterleştiği 1930’lu yıllarda bile, genel olarak faşizmdekine benzer biçimde bireyi sadece bir araç konumuna indirgeyerek, yüceltilen ve aşkınlştırılan bir devlet anlayışı söz konusu olmamıştır. Toplum konusuna gelince; tek parti yönetimi, “Cumhuriyetçi” anlayışına

da bağılı olarak, bireyi reddetmemekle beraber, birey odaklı bir düşünsel yaklaşım yerine, ortak ruha vurgu yapan bir düşünsel yaklaşım içerisinde olmuştur. Örneğin C.H.P. Genel Sekreteri Peker, Parti'nin IV. Kurultayı öncesinde Ankara Radyosu'nda yaptığı bir konuşmada, vatandaşların ekonomik refahı için yapılacaklara değindikten sonra, bunların C.H.P.'nin "... vatancı, ulusçu, aileci ..." niteliklerini açıkça ortaya koyan düşünce ve uygulamaları olduğunu belirtmiştir.⁷⁸⁴ Anlaşılabacağı üzere tek parti yönetiminin düşüncesinde, bireylerden çok, kolektif öznelerle yapılan vurgu daha ön plandadır. Korporatizmde de ailenin, meslek gruplarının ve milletin kolektif özneler olarak tanındıkları düşünülürse, bu bağlamda tek parti yönetiminin düşüncesiyle korporatizm arasında bir benzerlik kurmak olasıdır. Ancak tek parti yönetimi toplum konusunda, korporatizmi oldukça etkilemiş olan organizmacı toplum anlayışını kuramsal olarak benimsemiş değildir.

d- Parti

Tek parti yönetimi genel olarak, toplumdaki tüm kesimlerin çıkarlarının eşit biçimde korunması için bir tek partinin (yani kendisinin) yeterli olacağını, liberal düzenlerdeki gibi farklı kesimlerin, farklı çıkarlarını korumaya yönelecek olan rekabetçi partilerin ulusun birliğine zarar vereceğini ve bu nedenle, bu tür partilere gerek olmadığını savunmuştur. Ancak bu yaklaşım dahi, resmi düzeyde demokrasi düşüncesinin ve halka dayalı demokratik meşruiyetin tamamen dışlanması anlamına gelmemiştir. Siyasal liberalizmin rekabetçi parti anlayışının ürettiği sakıncalar sürekli dile getirilmiş, ama demokrasi düşüncesi belli bir süre için ertelense de bütünüyle reddedilmemiştir. Edimsel olarak 1920'li yıllardan beri iktidarda bulunan

⁷⁸⁴ C.H.P. Genel Sekreteri R. Pekerin Söylevleri, a.g.e., 5.

C.H.P., 1924 ve 1930’da iki defa çok partili yaşama geçiş denemesinde bulunmuştur. Gündümlü bile olsa çok partili yaşama geçiş denemeleri, Türkiye’deki tek parti yönetimini, faşizmden ayıran önemli özelliklerdir. Ayrıca Türkiye’deki tek parti sistemi, faşizmdeki tek parti sisteminden farklı olmuştur. Faşizmdekinin aksine, Türkiye’deki tek parti yönetiminde, partiye girmek sanki bir dine girmeye benzememiş ve parti örgütlenmesi bir milis kuvvetinin örgütlenmesi biçimini almamıştır. Korporatist temsil açısından tek parti yönetimine bakıldığında ise, korporatist temsil esasının kabul edilmediği, siyasal temsil esasının benimsendiği görülür. Bu bağlamda Türkiye’deki tek parti yönetiminin parti kavramına bakışında, faşizmdeki yoğunluğuyla olmasa da otoriter unsurların olduğu, ancak korporatizm ile ilişkilendirilebilecek herhangi bir yönün bulunmadığı belirtilmelidir.

e- Şef

Tek parti yönetiminin şeflik kavramına yaklaşımı, çeşitli Avrupa ülkelerindeki gibi, bir diktatörlük kuramına dayanan Anayasal düzenleme biçiminde olmamıştır.⁷⁸⁵ Ancak bir kurama dayanılmaması, tek parti yönetiminin edimsel olarak şeflik sistemi haline gelmediği anlamına gelmemiştir. Bu doğrultuda Parla, 1921 ve 1924 Anayasalarının söylemine rağmen, iktidarı boyunca Mustafa Kemal Atatürk’ün devlet başkanı, meclis başkanı, bakanlar kurulunun başkanı ve tek partinin değişmez genel başkanı olarak “şef sistemi”nin odağı haline geldiğinden söz etmektedir.⁷⁸⁶ Edimsel olarak tek parti yönetimi Mustafa Kemal’in iktidarı boyunca bir şeflik sistemi halini almışsa da, bu sistemin resmiyet kazanması 1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk’ün ölümünden sonra gerçekleşmiştir.

⁷⁸⁵ T. Parla, a.g.e., 174.

⁷⁸⁶ T. Parla, a.g.e., 174.

Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün ardından İsmet İnönü Cumhurbaşkanı seçilmiş, Celal Bayar da C.H.P.'nin Genel Başkan Vekili sıfatıyla Parti'nin olağanüstü kurultayını 26 Aralık 1938'de toplantıya çağırmıştır. Kurultayın gündemindeki tek madde, C.H.P. programının genel başkan seçimine ait olan maddesinin değiştirilmesiydi. Oybirligiyle yapılan değişiklikler sonucunda Mustafa Kemal Atatürk, Parti'nin Kurucusu ve Ebedi Başkanı, İsmet İnönü de Milli Şef ve Değişmez Genel Başkan olmuştur.⁷⁸⁷ İnönü'nün Milli Şef olmasıyla, rejim “tek parti, tek ulus, tek önder” sloganıyla betimlenen faşizan bir biçim almıştır. Milli Şeflik ve Değişmez Genel Başkanlık, iktidarda bulunan kişinin, yani İsmet İnönü'nün iktidardan asla alınamayacağını ifade etmektedir. Ahmad'a göre, belki de İnönü, yerine geçtiği Atatürk'ün karizmasından yoksun olduğu için bu tür iktidar tuzaklarına düşmüştür.⁷⁸⁸ Yetkin de tek parti yönetiminin şeflik sistemi haline gelişinin, Atatürk'ün ölümünden sonra resmileştiği ve kurumsallaştığını belirtmektedir. Atatürk'ün ölümünden, çok partili yaşama geçişe kadar süren bu dönem “Milli Şef Dönemi” olarak adlandırılmıştır. Milli Şef Dönemi tek parti yönetiminin bir önceki döneminden farklı özelliklere sahiptir. Yetkin'e göre Milli Şef Dönemi'nin II. Dünya Savaşı yıllarına denk düşmesi ve bu savaşın ilk yıllarında Almanya ve bağlaşıklarının başarılar elde etmesi, tek parti yönetiminin bu dönemde farklılıklar sergilemesinin başlıca nedenidir. Elbette ki, Milli Şeflik kavramı ve bunun siyasal yaşamda kapladığı yer de bir başka nedendir.⁷⁸⁹ Yetkin, Milli Şef kavramının ve bu kavrama yüklenen anlamın, II. Dünya Savaşı döneminin totaliter diktatörlükleriyle çağrışım yaptırdığını; bu kavramın İtalya'nın “Duçe”siyle,

⁷⁸⁷ C.H.P. Tüzüğü, Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1939, 3. ve Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam II*, a.g.e., 37-39.

⁷⁸⁸ F. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, a.g.e., 101.

⁷⁸⁹ Ç. Yetkin, a.g.e., 157.

Almanya'nın "Führer"iyle yapısal ilişkisinin yadsınamaz olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca Milli Şef'in değişmez oluşunun resmen kabul edilmesi demokratik ilkelere aykırıdır.⁷⁹⁰

"Milli Şef" adı altında şefliğin kurumsallaşması ve resmi bir nitelik kazanması 1938 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümünün ardından gerçekleşmiştir; ancak bu kavramın gündeme getirilişi, bu yıldan daha öncesine rastlamaktadır. Örneğin Recep Peker, 22 Nisan 1936'da C.H.P.'ne yeni katılanlar için Ankara Halkevi'nde yaptığı bir konuşmada, olağanüstü koşullarda tek kişinin yönetiminin başarıyı getirebileceğine değinmiştir. Peker, Üçüncü Cumhuriyet dönemi Fransası'nın I. Dünya Savaşı'nı yaşadığını, bu felaketin de milli birliğin sağlanmasını gerektirdiğini söylemiştir. Klasik parlamentarizme dayanan "liberal devlet tipi"ne sahip Fransa bile, karşılaştığı zorluklardan başarı ile çıkabilmek için "millî iradeyi temsil ve tatbik kudretinde olan bir tek adamın, Klemenso'nun tek iradesine" teslim olmuştur. Peker'e göre Fransa, zaten başka türlü de başarılı olamazdı. Bu tür sarsıntılar karşısında, felaketlerden uzak, dengeli bir ulusal yaşam sürdürebilmek için, "ulusal devlet tipi" ve bu devlet tipine ruh verecek ulusal parti çalışması gerekmektedir.⁷⁹¹ Anlaşılabileceği üzere Peker, liberal devlet tipinde dahi gerekli görüldüğünde bir şefin yönetimine ihtiyaç duyulabildiğine örnek vermekte; sonrasında benimsemiş olduğu ulusal devlet tipinin tek parti sistemi içerisinde, bir önderin, bir şefin iktidarını olumlu karşılamakta, dahası bunun gerekli olduğunu savunmaktadır.

⁷⁹⁰ Ç. Yetkin, a.g.e., 235. Gerek bu kavramın özelliklerinin, gerekse uygulamada İsmet İnönü'nün Milli Şefliğe getirilişinin, demokratik ilkelere karşıt oluşu hakkında daha ayrıntılı açıklamalar için bakınız, Ç. Yetkin, a.g.e., 168-169.

⁷⁹¹ "R. Peker'in Partililerle Bir Konuşması", *Ülkü*, C. 7, S. 39, (Mayıs, 1936), 162.

Dönemin siyasal seçkinlerinden Mahmut Esat Bozkurt da ilk baskısı 1940 yılında yapılan “Atatürk İhtilali” adlı eserinde, Mustafa Kemal Atatürk’ün bir şef olduğunu dile getirmektedir. Bozkurt’a göre Atatürk bir şeftir, ancak bu şeflik, iktidarın meşruiyetini halka dayandırmak biçiminde tanımladığı demokrasiye uygun bir şefliktir. “Kemalizm otoriter bir demokrasidir ki, kökleri halktadır. Türk milleti bir piramide benzer, tabanı halk, tepesi yine halktan gelen baştır ki, bizde, buna şef denir. Şef otoritesini yine halktan alır. Demokrasi de, bundan başka bir şey değildir.”⁷⁹² Ayrıca Bozkurt, Türkiye’deki şeflik sisteminin özgünlüğüne vurgu yapmak için, bir Alman tarihçisinin, hem nasyonal sosyalizminin hem de faşizmin, Mustafa Kemal rejiminin değiştirilmiş bir türü olduğunu söylediğini ileri sürmektedir.⁷⁹³

Yine tek parti yönetiminin siyasal seçkinleri arasında yer alan Nurullah Esat Sümer de, önderlik rejimi olarak adlandırdığı şefliğin, özgün bir Türk sistemi olduğunu belirtmektedir. Sümer’e göre önderlik rejimleri gerek Marksist rejimlerden, gerekse liberalizm ve Marksizm karşıtı hareketlerden oluşmaktadır. Bu hareketler ideoloji ve rejim karşıtlıklarına rağmen, kültür bütünlüğü düşüncesine dayanan bir tür milliyetçilik özelliğinde birleşmektedirler. Bu sistem I. Dünya Savaşı sonrasının bunalımları içerisinde yıkılmaya yüz tutan milletleri, tarihlerine, benliklerine kavuşturan ve onların çeşitli ideolojiler peşinde sürüklenen bilinçlerini yönlendiren büyük milli hareketlerin bir yansımasıdır. “Türk önderlik sistemi, harpsonu

⁷⁹² M. E. Bozkurt, a.g.e., 107. Bozkurt Atatürk’ün şefliğinin demokratik olduğu yönündeki görüşlerini desteklemek için, Atatürk’ün ölümü üzerine Times gazetesinde çıkan bir makaleyi örnek göstermektedir. Bu makalede “Atatürk rejimini diktatörlük sanmak hatadır. Bu rejim demokratiktir. Yalnız bizim demokrasilerin eksikliğini tamamlamıştır ki, bu eksik, otoritedir. Eğer biz, bu eksikliğini tamamlamış olsaydık, bugün dünya birbirine zıt rejimlere ayrılmaz ve birbirine girecek halde bulunmazdı!” denilmektedir. M. E. Bozkurt, a.g.e., 107. Anlaşılan odur ki, Bozkurt, bir rejimi demokratik olarak değerlendirmek için, söylem düzeyinde iktidarın meşruiyetinin kaynağına halkın konmasını yeterli saymakta; edimsel olarak bunun ne oranda gerçekleştiğine, bunu gerçekleştirecek olan mekanizmaların yaşama geçirilip geçirilmediğine bakmamaktadır.

⁷⁹³ M. E. Bozkurt, a.g.e., 107.

devresinin galipler zümresi nazarında, istiklâlinden, mukadderatını tayin edebilmek haklarından ve nihayet medeniyetin nimetlerinden mahrum, muztarip insanlık için, örnek ve ideal bir fikir sistemi olarak, yüzlerce milyon insanın şuurlarını aydınlatan bir meşale, imanlarını gayelendiren bir akide gibi, cihana yayılmış ve bütün hareketlere rehberlik etmiştir.” Türk önderlik sisteminin siyasal ideali, demokrasidir. Temelde Türkiye’ye özgü olan bu sistem, İtalya ve Almanya’da, bu devletlerin toplumsal ve siyasal bunalımlarına göre biçim değiştirerek faşizm ve nasyonal sosyalizm halini almıştır.⁷⁹⁴

Faşizmde olduğu gibi belli bir kuramsal temele dayandırılmasa da, Türk siyasal seçkinleri arasında şeflik sistemini savunanlar olmuş, edimsel olarak süren bu sistem üzerine değerlendirmeler, çözümlemeler yapılmıştır. Faşizmi çözümlemeye kullanılan parametrelerden biri olan şeflik, bir diğer parametre olan parti ile birlikte, Türkiye’deki tek parti yönetimini, faşizm gibi totaliter rejimlere görünüşte en çok benzeştiren olgu olmuştur. Ancak Türkiye tek parti dönemindeki şeflik sistemine daha yakından bakıldığında, bunun Batı’daki şeflik sistemlerinden farklı olduğu kolaylıkla anlaşılmaktadır.

Mustafa Kemal Atatürk’ün iktidarda bulunduğu döneme odaklanılacak olursa, Türkiye’nin bir tek parti sistemi içerisinde şeflik yönetimi altında bulunduğu görülür. Ancak Atatürk’ün şefliğinin, Batı’daki diktatörlüklerden ve sorumsuz otokratlıklardan ayrılan yönü, meşruluk kaygısıdır. Atatürk’ün tüm saygınlık ve iktidarına rağmen bu meşruluk kaygısı, Meclis’in ve hükümetin karar ve icraatına damgasını vurmuştur.⁷⁹⁵ Yasal meşruiyete dayanmaya önem vermesi dışında,

⁷⁹⁴ N. E. Sümer, a.g.e., 111-112.

⁷⁹⁵ Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam I*, a.g.e., 484. Bu doğrultuda Aydemir meşruiyet kaygısı esasında yaptığı ayrım, diktatörlük ve şeflik kavramlarını ayırmaktadır. Aydemir; kendisi bizzat kanun olan, sözü kanun niteliğinde bulunan kişinin diktatör olduğunu belirtmektedir. Ortada kanunlar ve kanun

Atatürk'ün şefliğinin Batı'daki şefliklerden, diktatörlüklerden ayrılan önemli bir özelliği de, toplumda geleneklere dayanmak anlamında muhafazakâr olmayan bir yönetim olmasıydı. Ahmad'ın belirttiği gibi Atatürk, Türk toplumunu, Franco'nun İspanya'da ve Mussolini'nin bir ölçüde İtalya'da yaptığı gibi, geleneklerle, toplumsal inanç ve sembollerle yönetmemiştir. Türkiye'nin hızla ilerlemesi için yeni bir ideoloji ve semboller yaratmaya yönelmiştir. Yani Atatürk'ün şefliği tutucu olmamıştır. Bu nedenle ne laiklikten, ne de uygulamada olmasa da düşünsel düzeyde kendi radikalizmini yavaşlatabilecek olan liberal demokrasiden çekinmemiştir.⁷⁹⁶ Ayrıca Batı'nın totaliter şefliklerinde, şef aşkınlaştırılmış, resmi düzeyde ve sistematik olarak şefin olağanüstü özelliklerine vurgu yapılmıştır. Oysa karizmasından dolayı özellikle Atatürk dönemi ele alınacak olursa, Türkiye'de şefin bu şekilde aşkınlaştırılması söz konusu değildir. Halk, karizma kavramının tanımı gereği liderine bir takım olağanüstü özellikler atfetse de, bu resmi düzeyde ve sistematik olarak benimsenmemiştir.

Atatürk'ün edimsel şefliği, ölümünün ardından “Milli Şef” adı altında resmiyet kazanarak İsmet İnönü tarafından sürdürülmüştür. Milli Şef dönemi, II. Dünya Savaşı'nın yarattığı olağanüstü koşullar nedeniyle tek parti yönetiminin katıldığı, faşizan kimi uygulamaların yürürlüğe konulduğu bir dönem olmuştur. İnönü'nün şefliği döneminde, dünyayı kasıp kavuran II. Dünya Savaşı'na

koyan kuruluşlar olsa bile, bunların üstüne çıkabilen, yani yasa, yasal kuruluşlar ve yasal uygulamalar yerine, kendi mutlak keyif ve iradesini koyan kişidir diktatör. İşte dikta bu hâkimiyet biçimi ve diktatör de bu hâkimiyet şeklinin uygulayıcısıdır. Atatürk döneminde Mussolini Faşizmi ve Hitler Nazizmi dikta yönetimleri, Mussolini ve Hitler de diktatörlerdi. Bunlar, sürekli “ben” diye kendi adlarına konuşmuşlardır. Oysa Atatürk'ün iktidarda bulunduğu şeflik yönetiminde bunlar söz konusu değildir. Atatürk hareket ve uygulamalarında sürekli kendi adına değil, devlet adına konuşmuştur. Atatürk kendi iradesini hiçbir zaman kanun yerine koymamıştır. Ş. S. Aydemir, *Tek Adam III*, a.g.e., 518.

⁷⁹⁶ F. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, a.g.e., 84.

Türkiye'nin girmemesi, bu savaşın olumsuz etkilerinden olabildiğince az etkilenilmesi için dizginleri sıkı biçimde elde tutmak anlayışı başat olmuştur.

Türkiye'de şeflik, korporatist açıdan değerlendirildiğinde, bu olgunun korporatizmle ilişkilendirilemeyeceği görülür. Batı'da klasik dönemin devlet korporatizmi uygulamaları, derecesine göre otoriter veya totaliter şeflik rejimleriyle birlikte uygulanmıştır. Ancak korporatist olarak nitelendirilebilecek bir sistemin, şeflik yönetimleriyle özdeşleştirilmesi yanlıştır. Türkiye'deki şeflik sistemi, rejimi otoriter kılmıştır; ancak gerek ekonomik, gerekse siyasal alanda sistematik korporatist uygulamalar olmadığından, şefliğin korporatizm ile herhangi bir ilişkisi kurulamamaktadır.

f- Korporatist Temsil

Tek parti dönemi Türkiye'si'nde, siyasal alanda korporatizmin izlerini sürmek için yukarıda çözümlemesi yapılan parametreler dışında, çok temel bir noktaya, siyasal alanda temsil konusuna da değinmek gerekmektedir. Daha önce de değinildiği gibi bir sistemin korporatist sayılması için, ekonomik alanda korporatist örgütlenmenin gerçekleştirilmiş olmasının yanı sıra, siyasal alanda da korporatist temsil yönteminin bir biçimde uygulanıyor olması gerekmektedir. Yani siyasal alanda, ya sadece korporatist temsil yönteminin ya da siyasal temsilin yanı sıra korporatist temsil yönteminin kabul edilmiş olması gerekmektedir. Elbette ki bu unsurların yanı sıra, sistem içerisinde danışma niteliğinde bile olsa, korporatist nitelikli kuruluşlara yer verilip verilmediği ve devletin işçi ve işveren örgütlerinin yanında sürekli ve sistematik biçimde korporatist ilişkinin üçüncü bir aktörü olarak yer alıp almadığı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Korporatist temsil açısından Türkiye’de 1930-1945 arası tek parti dönemi değerlendirildiğinde, korporatist temsil sisteminin uygulanmadığı görülmektedir. Bu dönemde Türkiye’de uygulanan temsil sistemi, seçimlerin iki dereceli, yani dolaylı yapıldığı siyasal temsil sistemidir.⁷⁹⁷ Bu sistemde seçmenler, kendilerini temsil edecek olan milletvekillerini seçmek için, önce ikinci seçmenleri belirlemekteydiler. Bu sürecin tamamlanmasının ardından ikinci seçmenler de, belirlenen adaylar arasından milletvekillerini seçmekteydiler.

Siyasal sistem içerisinde korporatif nitelikli çeşitli organlara yer verilmesine gelince; Türkiye’de bu dönemin belli bir kesitinde mesleki temsil esasına göre oluşturulan Âlî İktisat Meclisi, iktidarın çeşitli konularda danıştığı, görüşlerini aldığı bir kuruluş olmuştur. 1927 ile 1935 yılları arasında varlığını sürdüren Âlî İktisat Meclisi, tek parti sistemini korporatist olarak nitelendirmeye yetecek oranda siyasal sistem içerisinde etkin olamamış, geniş bir yelpazede farklı çıkarları temsil ederek uzlaştırmamış ve süreklilik taşıyamamıştır.

Son olarak da, Türkiye’de tek parti döneminde işçi ve işveren çıkarlarını temsil eden sendikal örgütlenmelere izin verilmediği, bu nedenle de söz konusu örgütlerle devlet arasında uzlaşmaya dayalı sürekli korporatist ilişkilerin geliştirilemediği belirtilmelidir. Tüm bu çözümlemelerden, tek parti dönemi Türkiye’si’nde siyasal alanda korporatizmin ortaya çıkmadığı sonucuna ulaşılabilir.

Türkiye’de siyasal alanda korporatizmin neden ortaya çıkmadığı da, yanıtlanması gereken önemli bir sorudur. Bu sorunun yanıtı tek parti dönemi Türkiye’si’nin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik alanlarına bakılarak verilebilir. Öncelikle siyasal alanın, ekonomik alandan bağımsız olamayacağından hareketle,

⁷⁹⁷ Bu konu hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız, E. Öz, *Otoriterizm ve Siyaset*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996, 120-139.

sosyo-ekonomik alanın değerlendirilmesi gerekecektir. Bu doğrultuda, tek parti dönemi Türkiye'sinde sosyo-ekonomik alanda iktidarı korporatist bir çözüme yöneltecek herhangi bir itkinin bulunmadığı belirtilebilir. Yani ortada ne gelişkin bir kapitalizm, ne belli bir eşiğe ulaşabilmiş bir sanayileşme düzeyi, ne böyle bir yapının doğurduğu sınıfsal anlamda kutuplaşmanın başat olduğu bir toplum yapısı, ne de varlığı tehlikeye düşmüş bir kapitalist üretim biçimi bulunmaktadır. Dolayısıyla ortada başat hale gelmiş bir bölüşüm sorunu olmadığından ve kapitalist üretim biçimi tehlike altında bulunmadığından, korporatist bir çözüme yönelmek gerekmemektedir. Ayrıca belirtilmelidir ki; korporatizm, gerek işçilerin, gerekse işverenlerin, devletle korporatist ilişkiye girmeleri için, belli oranda örgütlenmiş olmalarını gerektirir. Oysa tek parti döneminde çalışma ilişkisinin tarafları açısından gerekli örgütlenmenin sağlanamadığı görülmektedir. Özellikle kapitalist üretim biçimine muhalefet etmesi bakımından işçi sınıfının örgütlülüğü önem taşımaktadır. Tek parti döneminde işçilerin örgütlenmesini önleyici tedbirler alındığı bilinmektedir, ancak bu tedbirler alınmasa da Türkiye'deki işçi örgütlenmesi süreklilik ve bilinç unsuru gibi niteliksel açılardan yetersiz görünmektedir. Dolayısıyla kapitalist üretim biçimine tehdit oluşturmayan işçi sınıfı, korporatist bir sistemin parçası olmak açısından da yetersiz ve örgütsüz görünmektedir. Kapitalizme tehdit oluşturabilecek kadar gelişmemiş ve aynı zamanda örgütsüz olan işçi sınıfını, kapitalizmin bunalımına çözüm olarak ileri sürülen korporatist bir sistemin parçası haline getirmek için örgütlemeye çalışmak da pek mantıklı görünmemektedir.

Sosyo-politik alanda ise, sosyo-ekonomik yapı korporatist seçeneğe yönelik bir itki oluşturmadiğından, tek parti yönetiminin korporatizmi benimsemek yönünde bir eğilimi olmadığı söylenebilir. Bunda, başta Atatürk olmak üzere tek parti

yönetiminin rotasını belirleyen siyasal seçkinlerin etkisi vardır. Örneğin Atatürk'ün mesleki temsil esasını, milli hâkimiyet ilkesine aykırı bulduğundan dolayı eleştirdiği ve reddettiği bilinmektedir. Ayrıca kuramsal düzeyde korporatist temsilin reddedilmesinin yanı sıra, uygulamada tek parti yönetiminin izlediği otoriter yol, korporatist bir çözümü benimsemeksizin istenilen amaçlar doğrultusunda hareket etmeyi olanaklı kılmıştır. Böylece tek parti yönetimi otoriter bir sistem içerisinde, ekonomik ve siyasal amaçlarını gerçekleştirebildiğinden, korporatist bir sistem aracılığıyla iktidarını çeşitli örgütlü toplum kesimleriyle paylaşma zorunluluğu duymamış olmalıdır. Devletin iktidarını çeşitli örgütlü toplum kesimleriyle paylaştığı korporatist sistemler, kapitalist üretim biçiminin bunalıma girdiği ya da bu üretim biçiminin devamlılığının sağlanmasının istendiği durumlarda ortaya çıkmaktadır. Her iki durumda da korporatizm, belli bir karmaşıklık, farklılaşmışlık ve örgütlülük kazanmış toplumsal yapılar üzerinde kurulabilmektedir. Türkiye açısından ise öncelikli sorun ulusal bir kapitalizmin kurulmasıdır. Türk toplumu, söz konusu dönemde korporatist bir çözüme yol açacak karmaşıklık, farklılaşmışlık ve örgütlülüğünden henüz yoksun görünmektedir. Dolayısıyla tek parti yönetimi, gerek iktidarını sürdürmek, gerekse ulusal kapitalizmi kurmak için toplumun pek çok kesimini iktidara ortak etmeye ihtiyaç duymamaktadır. Bu doğrultuda devletçi ekonomi politikası, tek parti yönetimi için uygun bir araç olmaktadır. Devletçi ekonomi politikası ile devlet, ekonomiyi düzenleyebildiğinden, denetleyebildiğinden ve ona müdahale edebildiğinden, korporatist bir çözüme dayanmaya gerek kalmamıştır.

Burada tek parti dönemi Türkiye'si'nde toplumsal yapının mı, yoksa tek parti sisteminin mi örgütlenmeyi engellediği sorusu karşımıza çıkmaktadır. Bu soruya her

ikisi de yanıtı verilebilir. Ancak bu iki unsur arasında, başat olanının toplumsal yapı olduğu da belirtilmelidir. Gerçekten de, toplumun modern anlamda örgütlü bir toplum haline gelememesinin altındaki esas neden, toplumsal yapının henüz yeterince gelişkin ve farklılaşmış olmamasıdır. Tek parti dönemi Türkiye'si modernleşme ve kapitalistleşme sürecinde ilerlemiş bir toplum değildir. Tek parti dönemi Türkiye'si'nin bu sosyo-ekonomik durumu, toplumun modern anlamda örgütlenmesi üzerinde kısıtlayıcı bir etken olmaktadır. Sosyo-ekonomik yapının yanı sıra, sosyo-politik alanda tek parti sisteminin de toplumdaki çeşitli örgütlenmeler üzerinde kısıtlayıcı etkisi bulunmaktadır. Tek parti yönetiminin kendi isteği dışındaki toplumsal kesimlerin örgütlenmesi üzerindeki baskısı görmezden gelinemez. Ancak tek parti yönetiminin çeşitli örgütlenmeleri engelleyici tutumu olmasaydı bile, Türkiye'nin sosyo-ekonomik durumu dolayısıyla yeterli derecede örgütlülüğe kavuşamayacak kesimler olduğu gözden kaçırılmamalıdır.

c) Siyasal Alanda Korporatizmle İlişkilendirilen Düzenlemeler

Tek parti dönemi Türkiye'si'ndeki çeşitli hukuki düzenlemelerin korporatizmle ilişkilendirildiği görülmektedir. Bu hukuki düzenlemeler arasında korporatizmle en çok ilişkilendirilenler, 1936 yılında kabul edilen İş Kanunu ve 1938 yılında kabul edilen Cemiyetler Kanunu'dur. Bu nedenle her iki hukuki düzenlemenin üzerinde durulması gerekecektir.

1- İş Kanunu

Cumhuriyet'in kuruluşundan, 1936 yılında İş Kanunu'nun kabul edilmesine kadar, çalışma yaşamının düzenlenmesine yönelik olarak çeşitli İş Kanunu tasarıları

gündeme gelmiştir. Ancak çeşitli nedenlerle bu tasarılar, 1936 yılına kadar kanunlaştırılamamıştır.

Özellikle İstanbul’da çeşitli işçi cemiyetlerinin bir “Mesai Kanunu” yapılması yönündeki istekleri, Cumhuriyet’in ilanından sonra gündeme gelmeye başlamıştır.⁷⁹⁸ Gerek 1920’li yıllarda, gerekse 1930’lardaki İş Kanunu tasarılarında, çıkarılmak istenilen İş Kanunu’yla amaçlananın; toplumda ortaya çıkabilecek olan sermaye ve emek çatışmasının, yani sınıf çatışmasının önüne geçmek, çalışanları etkileyebilecek zararlı akımları engellemek olduğu dile getirilmiştir. Bu amaçları gerçekleştirmek için İş Kanunu aracılığıyla devletin çalışma yaşamını düzenlemesi gereği vurgulanmıştır.⁷⁹⁹

1936 yılında kabul edilecek olan İş Kanunu’nun ne yönde şekilleneceğinin ipuçları, tek parti yönetiminin siyasal seçkinlerinin konuşmalarında ve 1930’lu yılların C.H.P. parti programlarında bulunabilir. Tek parti yönetiminin siyasal seçkinleri, iş kanunu tasarısının gündemde olduğu dönemlerde, konu üzerine yaptıkları konuşmalarda genellikle biri ülke içerisindeki toplumsal oluşumlara, diğeri de dış etkilere yönelik olan iki temel noktaya değinmişlerdir. Zaten tasarılar da bu yöndeki görüşlere dayanılmıştır. Değinilen bu noktalardan ilki, İş Kanunu’yla toplumda emek ve sermaye arasındaki ilişkilerin düzenlenerek, sınıf çatışmalarına izin verilmeyeceği ve böylece toplumsal dayanışmanın sağlanacağıdır. İkinci nokta ise, bu iş kanunuyla işçileri etkisi altına alabilecek olan “yabancı” ya da uluslararası akımlara karşı önlem alınacağıdır.⁸⁰⁰

⁷⁹⁸ Ş. S. Aydemir, *İkinci Adam II*, a.g.e., 359.

⁷⁹⁹ S. Ağaoğlu, “Türkiye’de İş Kanunu Tarihçesi”, *Ülkü*, C. 7, S. 41, (Temmuz 1936), 331-332 (291-292).

⁸⁰⁰ 1931 ve 1935 yıllarında, yani 1932 İş Kanunu tasarısı öncesinde ve 1936’da İş Kanunu’nun kabul edilmesinden önce, Mustafa Şeref Bey, Mahmut Esat Bozkurt, Halil Mentеше ve Celal Bayar’ın bu konuyla ilgili konuşmaları için bakınız, *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 5, 11. İçtima, 7.12.1931, 23-

Bu doğrultuda C.H.P.'nin 1931 yılı programının üçünü kısmı içerisindeki 5. maddesinin 2. fıkrası şöyle düzenlenmiştir: “Milliyetçi Türk amelesi işçilerinin hayat ve haklarını ve menfaatlarını göz önünde tutacağız. Sâ-y ile sermaye arasında ahenk tesisi ve bir iş kanunu ile ihtiyaca kâfi hükümlerin vaz’ı Fırkanın mühim işleri arasında görülür.”⁸⁰¹ Anlaşılacağı üzere C.H.P.'nin 1931 programında, emek ile sermaye arasında uyum sağlamaya yönelik olarak bir İş Kanunu’nun hazırlanmasının Parti gündeminde olduğu açıkça dile getirilmiştir.

1936’da sonlanan süreç boyunca İş Kanunu, birçok etkene bağlı olarak aşamalı biçimde oluşmuştur. Bu karmaşık süreci sadece içsel veya dışsal etkenlerle açıklamak olanaklı görünmemektedir. Bu etkenlerin bir arada düşünülmesi gerekmektedir. Türkiye’de işçi kesiminin niceliksel açıdan belli bir büyüklüğe ulaşması, belirleyici bir etken olarak devletçi ekonomi politikasının uygulanması ve buna bağlı olarak büyük ölçekli işletmelerde modern bir çalışma yaşamının doğmaya başlaması, ekonomik ve siyasi açıdan rejimin korunması kaygıları, içsel etkenlerin başlıcalarıdır. Türkiye’nin Uluslararası Çalışma Örgütü ve bu kuruluşun kurallarıyla daha yakın bir etkileşime girmesi ve söz konusu dönemde Avrupa’daki çeşitli otoriter yönetimlerin etkileri de başlıca dışsal etkenler arasında sayılabilir.⁸⁰²

Tüm bu etkenlere bağlı olarak, uzun süre üzerinde çalışılan ve aşamalı biçimde oluşan 3008 sayılı İş Kanunu, 8 Haziran 1936’da kabul edilmiştir.⁸⁰³ İş Kanunu’nun kabul edildiği gün, T.B.M.M’de kanun görüşmeleri sırasında Recep Peker, üzerinde uzun süre çalışılan bu kanun tasarılarının geç kalmış gibi

25., *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 18, 67. İçtima, 28.5.1937, 355-356., B. Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası Cilt I*, a.g.e., 203-206., B. Kuruç, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası Cilt II*, a.g.e., 350., ve B. Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, a.g.e., 78-79.

⁸⁰¹ *Cumhuriyet Halk Fırkası Programı*, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, 1931, 7. ve S. Ağaoğlu, “Türkiye’de İş Kanunu Tarihçesi”, a.g.m., 334 (294).

⁸⁰² A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 358.

⁸⁰³ Kabul Tarihi: 8.6.1936, *T. C. Resmi Gazete*: 15 Haziran 1936, Sayı. 3330, 6621.

görüldüğünü, ancak bu geç kalışa karşın, gerçek hayatta herhangi bir zarara yol açmadığını söylemiştir. Çünkü İş Kanunu'nun ortaya koyduğu düzenleyici ruhu ülkede uygulama gereksinimi yeni yeni kendisini göstermeye başlamıştır. Devletin büyük sanayi hamlesine yeni girmeye başlamasıyla bu sanayinin kurulup işlemesi süreçlerinde işverenle işçi arasındaki uyumun sağlanması ve ilişkilerin düzenlenmesi gereksinimi doğduğundan, İş Kanunu tam zamanında yürürlüğe girmiş sayılmalıdır.⁸⁰⁴ Peker konuşmasında yürürlüğe girecek olan İş Kanunu'nun önemini, “İşte yeni çıkarmakta olduğumuz iş kanunu Devletin esaslı kanunlarından bir rejim kanunudur. Bu kanunla Türkiye’de iş hayatı yeni rejimimizin istediği ahenk ve anlaşma yoluna girecektir.” diyerek belirtmektedir.⁸⁰⁵ Amaçlanan uyum ve uzlaşmanın ise, İş Kanunu’nun sınıf çatışmalarını önlemesiyle gerçekleşeceği beklenmektedir. Peker’in “... yeni iş kanunu sınıfçılık şuurunun doğmasına ve yaşamasına imkân verici hava bulutlarını ortadan silip süpürecektir. Bu kanunla millî hayatın iş alanında muvazene kurulacaktır.” sözleri, bu beklentinin delili sayılmalıdır. Peker, İş Kanunu’nun sadece işçilerin haklarını korumakla kalmayacağını, işverenlerin de hak ve görevlerini belirleyeceğini belirtmektedir.⁸⁰⁶

Bu İş Kanunu’yla, çalışma süresi prensip olarak günde 8 saat ile sınırlanmış, işe alma ve işten çıkarma bir düzene bağlanmış, hafta tatili kabul edilmiş, çocuk işçilerin çalıştırılmasına sınırlamalar getirilmiş, asgari ücret tespitine yer verilmiş, iş yerlerinde işçi sağlığı ve iş güvenliği ile ilgili koruyucu ve önleyici hükümler

⁸⁰⁴ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 12, 75. İçtima, 8.6.1936., 83. ve “R. Peker’in İş Kanununu İzahı”, *Ülkü*, C. 7, S. 41, (Temmuz, 1936), 325 (284).

⁸⁰⁵ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 12, 75. İçtima, 8.6.1936., 83. ve “R. Peker’in İş Kanununu İzahı”, a.g.m., 325-326 (284-285). Peker’in İş Kanunu’nu bir rejim kanunu olarak nitelendirmesi boşuna değildir. Ekonomi Bakanı Celal Bayar, kanunun kabul edilmesinden önceki günlerde yaptığı konuşmada şunları söylemektedir: “... bu kanun Büyük Partimizin kabul ettiği büyük ve ana prensiplerden nur almıştır, ilham almıştır ve ona göre tanzim edilmiştir.” *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 12, 73. İçtima, 3.6.1936., 25.

⁸⁰⁶ *T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 12, 75. İçtima, 8.6.1936., 84. ve “R. Peker’in İş Kanununu İzahı”, a.g.m., 327 (286).

konulmuştur.⁸⁰⁷ 3008 sayılı İş Kanunu'yla en temel bir takım düzenlemeler yapılmıştır, ancak sendikalar gibi işçi örgütlerinin yokluğu, İş Kanunu hükümlerinin uygulanması konusunda tabandan gelecek bir denetimi olanaksız kılmıştır.⁸⁰⁸

3008 sayılı İş Kanunu'nun en belirgin özelliklerinden birisi grev ve lokavtı yasaklamış olmasıdır. İş Kanunu'nun 5. Fası'ı içerisindeki 72. madde, grev ve lokavtın yasak olduğunu açıkça dile getirmekte; devam eden maddelerde de iş anlaşmazlıklarının nasıl çözümleneceği üzerinde durulmaktadır.⁸⁰⁹

İş Kanunu uyarınca grev ve lokavt yasak olduğuna göre iş uyuşmazlıkları nasıl çözüme ulaştırılabilecektir? İş Kanunu'nda iş uyuşmazlıkları iki kategoride ele alınmıştır. Bu kategoriler “tek başlı iş uyuşmazlıkları” ve “toplulukla iş uyuşmazlıkları”dır. Tek başlı iş uyuşmazlığı, ayrı ayrı işçilerin kendi hak ve çıkarları için işverenle aralarında çıkan uyuşmazlığa verilen addır. Bu bireysel iş uyuşmazlığı olarak nitelendirilebilir. Toplulukla iş uyuşmazlığı ise, her hangibir iş yerindeki, genel işçi sayısının on kişiden az olmamak koşuluyla, beşte biri kadar işçi ile işveren arasında çıkan anlaşmazlığa verilen addır. Bu da toplu iş uyuşmazlığını ifade etmektedir.⁸¹⁰ Söz konusu dönemde sendika kurma özgürlüğü olmadığı gibi, toplu sözleşme hakkı da işlerlik kazanmamıştır. Bunların yerine İş Kanunu, uzlaştırma ve zorunlu tahkim yöntemini benimsemiştir. Ortaya çıkan bir iş anlaşmazlığında, öncelikle nasıl seçilecekleri bir tüzüğe bırakılmış olan işçi temsilcileri ile işveren uzlaşmaya varmaya çalışacaklardır. Tek başlı iş uyuşmazlıklarında, eğer uzlaşma sağlanamazsa, taraflar mahkemeye başvurabilirler. Toplu iş uyuşmazlıklarında ise, taraflar anlaşılırsa uyuşmazlık çözülmüş olacaktır. Ancak taraflar anlaşmaya

⁸⁰⁷ D. Avcıoğlu, a.g.e., 304. ve S. Yerasimos, a.g.e., 141.

⁸⁰⁸ S. Yerasimos, a.g.e., 141.

⁸⁰⁹ Kabul Tarihi: 8.6.1936, *T. C. Resmi Gazete*: 15 Haziran 1936, Sayı. 3330, 6630.

⁸¹⁰ A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, a.g.e., 403.

varamazlarsa, anlaşmazlık il düzeyinde kurulan İş İhtilafı Hakem Kurulu'na gidecektir. Söz konusu hakem kurulu, vali veya muavininin başkanlığında, o ilde İş Kanunu'nu uygulamakla görevli en büyük memur, hukuk işleri müdürü ve bunların her üçünün seçeceği iki özel kişiden oluşmaktadır.⁸¹¹ Bu hakem kurulunun kararlarına karşı, taraflar Yüksek Hakem Kuruluna başvurabilirler. Bu Kurulun kararları kesindir ve taraflar bu karara uymak zorundadır.⁸¹² İş ilişkisinin tarafları arasındaki bir uzlaşmazlıkta, çözüm için devletin araya girmesi, daha doğrusu tümüyle devlet temsilcilerinden oluşan ve çalışma ilişkisinin taraflarını dışlayan kurulların devreye girmesi, ulaşılan çözümde güçlü sınıfların çıkarlarının öncelikli gözetileceğini düşündürmektedir. Şüphesiz ki tek parti döneminde siyasal iktidar, Türkiye'deki modern sınıfların güçsüzlüğü nedeniyle, örneğin burjuvazinin bir aracı halini almamıştır. Ancak bu dönemde, siyaset ile özel sektör arasında belli ilişkilerin olduğu da bilinmektedir. İş uyuşmazlıklarında işçi kesimine çıkarlarını savunmak için grev hakkının verilmediği, uzlaşma sağlanamaması durumunda da son kertede devletin kararı verdiği bir çözüm yöntemi hem otoriter bir yöntemdir, hem de güçlü sınıflara avantaj sağlamaktadır.

Tek parti yönetiminin toplu iş ilişkileri alanını otoriter biçimde düzenlemesini sağlayan 3008 sayılı İş Kanunu'nun oluşumunda, dönemin otoriter rejimlerinden esinlenilmesinin önemini vurgulamak gerekmektedir. Bu doğrultuda, 1936'da İş Kanunu olarak kabul edilecek olan tasarının, İtalya'daki faşist rejimin yasaları model alınarak şekillendirildiği belirtilmelidir.⁸¹³ Gerçekten de İtalyan yasaları ve İş Şartı

⁸¹¹ A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, a.g.e., 404., T. Timur, a.g.e., 147-148.

⁸¹² A. Makal, *Türkiye'de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, a.g.e., 404.

⁸¹³ F. Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, a.g.e., 142. Ahmad, tek parti döneminde işçilerin "... çıkarlarının korporatizm ilkelerine göre örgütlenen devlet tarafından gözetileceği bir toplumda uyum

ile Türkiye’deki 3008 sayılı İş Kanunu arasında, bu düzenlemelere hâkim olan ruh açısından benzerlikler bulunmaktadır. Bu benzerlikler daha çok, “sistemin amacının ulusal düzeyde tanımlanması, çalışma ilişkilerinin taraflarına ulusal amaçları gerçekleştirmenin ve bunu bozacak davranışlardan kaçınılmasının bir amaç ve görev olarak verilmiş olması gibi konularda görülmektedir.”⁸¹⁴ Bu amaç ve görevler İtalyan İş Şartı’nda açıkça belirtilmekle beraber, Türkiye’deki 3008 sayılı İş Kanunu’nda belirtilmemiştir.⁸¹⁵ Ama İş Kanunu’nun çıkarılması sürecinde siyasal seçkinlere hâkim olan düşünce bu yöndedir. Ayrıca İtalyan İş Şartı’nda grev ve lokavtın yasak olduğu belirtilmiş, iş uyuşmazlıklarının devlet aracılığıyla çözümlenmesi yöntemi benimsenmiştir.⁸¹⁶ Bu konularda da 3008 sayılı İş Kanunu’nun, İtalyan İş Şartı’na koşut düzenlemeler kabul ettiği görülmektedir.

Yukarıda belirtilen benzerliklere karşın, her iki kanun arasında ciddi farklılık da bulunmaktadır. Bu farklılık işçi ve işverenlerin sendikal örgütlenmesinin kabul edilmesinde kendisini göstermektedir. İtalya’da devlet kontrolünde sendikal örgütlenme söz konusudur. Oysa Türkiye’de gerek işçiler, gerekse işverenler açısından sendikal örgütlenme söz konusu değildir. 3008 sayılı İş Kanunu, sendikal örgütlenmeden hiç söz etmemektedir.⁸¹⁷

3008 sayılı İş Kanunu’nun korporatizmle ilişkisine gelince; kimi yazarların, bu kanunu tek parti yönetiminin korporatist düzenlemeleri arasında gösterdiği bilinmektedir.⁸¹⁸ İş Kanunu’nun korporatist düzenlemeler arasında gösterilmesinin

içinde yaşamaları...” nın söylendiğini ileri sürmektedir. F. Ahmad, *Modern Türkiye’nin Oluşumu*, a.g.e., 142.

⁸¹⁴ A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, a.g.e., 384.

⁸¹⁵ A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, a.g.e., 384.

⁸¹⁶ Bu konuya kısmen de olsa, çalışmanın “‘Klasik Korporatizm’in Ekonomik Alandaki Uygulamaları” başlığı altında, özellikle “Korporatizm” alt başlığı içerisinde değinilmiştir.

⁸¹⁷ A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri:1920-1946*, a.g.e., 385-386.

⁸¹⁸ Bakınız: T. Parla, a.g.e., 216. Ancak, Parla burada İş Kanunu’nun tarihinde 1935 yılına atıfta bulunmaktadır. Oysa İş Kanunu’nun çıktığı yıl 1936’dır.

altında, tek parti dönemi siyasal seçkinlerinin, bu kanundan korporatist düşünce uyarınca bir takım beklentilerinin olması; tek parti yönetiminin toplu iş ilişkileri alanını bu kanun ile otoriter biçimde düzenlemesi ve bu kanunun, Batı'daki totaliter korporatist rejimlerin yasal düzenlemelerinden etkilenilerek çıkarılmış olması gibi nedenler yatıyor olmalıdır.

İş Kanunu tasarılarının görüşüldüğü uzun zaman dilimi boyunca, tek parti yönetimi siyasal seçkinlerinin, çıkmasını bekledikleri bu kanunla emek ve sermaye arasında bir denge sağlanarak, sınıf çatışmalarının önüne geçileceği ve böylece ulusal dayanışma ve birliğin gerçekleştirileceği yönündeki görüşleri, açıkça korporatist düşünceyle bağlantısı olan görüşlerdir. Öyleyse 3008 sayılı İş Kanunu'ndan beklenenlerin, korporatist nitelikli olduğu söylenebilir. Ancak beklentiler düşünsel alandadır ve somutluk kazanmaları için ekonomik veya siyasal alanda uygulamaya konulmuş ya da varlık kazanmış olmaları gerekmektedir. Oysa her iki alanda da tek parti yönetimini korporatist olarak nitelendirmeyi sağlayacak sistematik bir somutlaşma olmadığına, bu çalışma içerisinde sık sık değinilmiştir.

Eğer bu kanun, tek parti yönetiminin toplu iş ilişkileri alanını, otoriter bir biçimde düzenlemesini sağlayan bir yasa olduğu için korporatizm ile ilişkilendiriliyorsa, burada bir yanılgı söz konusudur. Çünkü bize göre toplu iş ilişkilerinin otoriter bir biçimde düzenleniyor olması, korporatist sayılabilecek türde amaçlar gözetilmesine karşın, korporatist örgütlenme olmaksızın, korporatizmle ilişkilendirilmemelidir.

Aynı durum İş Kanunu'nun hazırlanmasında, Batı'daki totaliter korporatist rejimlerin yasalarından etkilenilmesi durumu için de geçerlidir. Korporatist bir rejimin kanunlarından esinlenilerek bir İş Kanunu yapılması, şüphesiz ki o İş

Kanunu’nda çeşitli korporatist izlerin bulunmasına yol açabilir. Ama korporatist bir örgütlenmeyi gerçekleştirmeye ya da var olan korporatist bir örgütlenme üzerinde geçerli olmaya yönelmeyen bir kanun, korporatist sayılmamalıdır.

Şu halde 3008 sayılı İş Kanunu’nun oluşum sürecinde ve bu kanunun hedeflerinde, korporatist düşüncenin izlerini bulmak ve sadece bu anlamda onu korporatizmle ilişkilendirmek olanaklıdır. Ama bu durum İş Kanunu’nu korporatist olarak nitelendirmeye yetmemektedir.

Bu çözümlemeler dışında, 3008 sayılı İş Kanunu’nun farklı bir yönüne, korporatist bir sistem için önemli bir koşul olan korporatist uzlaşma ya da toplumsal uzlaşma yönüne dikkat çekmek gerekmektedir. Bu doğrultuda Kuruç’un çözümlemeleri ilginçtir: “1936 yasası, işçinin yaşam hakkını devlet güvencesine alır, çalışma haklarını ve çıkarlarını kurumlaştırmayı kabul eder. Bunların karşılığında, işçi de, grev hakkından vazgeçmiş, sözleşme hakkını geniş ölçüde merkezi kontrole bırakmış olur. İşçinin bu hakları bırakması, daraltılmasını kabul etmesi, sermaye sahipleri için birikim güvencesi olarak görülür. Sermaye çevreleri de, bu güvence karşılığında kendilerini sıkıya sokacaklar, işçi haklarının bedelini eskisinden daha yüksek maliyetlerle ödeyeceklerdir. Yüksek maliyetin, yani yüksek ücretlerin sınırı ise merkezin kontrolüyle çizilecektir.”⁸¹⁹

Kuruç’un bu değerlendirmelerinden, devlet ile çalışma ilişkisinin tarafları arasında, çıkar değiş tokuşuna dayalı üstü örtülü bir takas mekanizmasından bahsedildiği izlenimi doğmaktadır. Bu mekanizmada devlet işçi kesimine bireysel iş ilişkileri alanında tavizler vermekte, buna karşılık toplu iş ilişkileri alanında tavizler almaktadır. Sanki yeni korporatist (neo-korporatist) bir süreç söz konusu gibidir.

⁸¹⁹ B. Kuruç, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, a.g.e., 82.

Ancak 3008 sayılı İş Kanunu’nu yeni korporatizmle ilişkilendirebilmek için, söz konusu uzlaşmaların gönüllülük esasına göre işleyip işlemediğine bakılması gerekmektedir. İş Kanunu’nun getirdiği düzen, gönüllülük değil, zorunluluk esasına göre işler görünmektedir. Dolayısıyla yeni korporatist anlamda bir takas süreci geçerli olmadığından, toplumsal ya da liberal korporatist bir süreçten bahsedilemez. Öyleyse söz konusu olan devlet korporatizmi midir? Gerek devlet korporatizminden, gerek toplumsal korporatizmden bahsetmek için korporatist ilişkinin taraflarının örgütlü olması gerekmektedir. Tek parti döneminde devletin örgütlülüğü konusunda herhangi bir sorun yoktur. Ancak işçi ve işverenlerin örgütlülüğü gerçekleşmemiştir. Bu nedenle devlet korporatizmi de söz konusu değildir. Kuruç’un çözümlemesinde bahsettiği uzlaşma liberal ya da toplumsal örnekleriyle hiçbir biçimde nitelendirilemeyecek; ancak devlet korporatizmi sınıflandırmasına da sokulamayacak türden, olsa olsa üstü kapalı veya zorunlu olarak nitelendirilebilecek bir uzlaşmadır.⁸²⁰ 3008 sayılı İş Kanunu düzeninin getirdiği bu uzlaşma, çalışma ilişkisinin taraflarının örgütlülüğüne dayanmadığından, korporatizmle ilişkilendirilebilecek bir uzlaşma da sayılamaz.

Hazırlıkları uzun süre alan 1936 tarihli İş Kanunu’nun bazı hükümleri kısa süre sonra yürürlükten kalkmıştır. Gerçekten de İş Kanunu’nun yürürlüğe girmesinden üç yıl sonra çıkarılan Milli Korunma Kanunu, söz konusu kanunun henüz çok yeni olan ve daha tam anlamıyla uygulamaya geçirilemeyen koruyucu hükümlerini ciddi biçimde zedelemiştir. Milli Korunma Kanunu’nun çalışma ilişkileri alanına yönelik çeşitli düzenlemeleri, II. Dünya Savaşı koşullarının getirdiği seferberlik nedeniyle emek arzında meydana gelen azalmayı ve işgücü açığını

⁸²⁰ A. Makal, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, a.g.e., 391.

gidermeye yönelik olmuştur. Bu kanun uyarınca, çalışma süreleri uzatılarak ve yasal tatil olanakları sınırlanarak var olan işgücü daha uzun süre çalıştırılmış; kadın ve çocuk işgücünün istihdamı konusundaki yasal sınırlamalar bertaraf edilerek, hem bu kesim uzun sürelerle çalıştırılabilir hale getirilmiş, hem de yeni kadın ve çocuk işçi istihdamı olanaklı hale getirilmiştir. Tüm bu önlemler madencilik sektöründe gereksinim duyulan işgücünü sağlamaya yetmediğinden, bu sektörün işgücü ihtiyacı, zorunlu çalıştırma, yani iş mükellefiyetiyle sağlanmaya çalışılmıştır.⁸²¹ Bu doğrultuda 1940 yılında uygulamaya konulan Milli Korunma Kanunu, iş gününü 11 saate çıkarmış, edimsel olarak bu süre 12, hatta 14 saate kadar ulaşmış, maden işçilerine iş mükellefiyeti getirilmiş, haftalık dinlence kaldırılmış, işyerini terk etme yasağı getirilmiştir. Ayrıca savaş yıllarında sanayi alanında çok sayıda kadın ve çocuk çalıştırılmış, 1936 tarihli İş Kanunu'yla getirilen kadın ve çocukların korunmasına yönelik hükümler geçici olarak uygulamadan kaldırılmıştır.⁸²²

2- Cemiyetler Kanunu

Bazı araştırmacılar tarafından korporatist bir düzenleme olarak nitelendirilen⁸²³ 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu, sınıf esasına veya adına dayanan cemiyet kurmayı yasaklayan hükümler getirdiğinden; bu bağlamda, özellikle işçilerin kendi çıkarlarını korumak amacıyla sendikalar biçiminde örgütlenmelerini hukuken yasakladığından, otoriter bir düzenleme olarak kabul edilmektedir.

Aslında Cumhuriyet'in ilanından sonra kabul edilen 1924 Anayasası (Teşkilat-ı Esasiye Kanunu) vatandaşlara cemiyet kurma hakkını tanımıştı.

⁸²¹ A. Makal, "65. Yılında Milli Korunma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti Üzerine Bir İnceleme", *Toplum ve Bilim*, S. 102, (2005), 57 ve 59-60.

⁸²² M. Ş. Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler)*, a.g.e., 191.

⁸²³ Bakınız, T. Parla, a.g.e., 216.

Cumhuriyet dönemi öncesinde, 1909'da kabul edilen Cemiyetler Kanunu'nun getirdiği düzen, Cumhuriyet'in ilanından sonra da olduğu gibi sürmekteydi. Bu düzen içerisinde işçilerin kendi çıkarlarını korumaları olanaklıydı. Bu olanak doğrultusunda işçiler, çeşitli cemiyetler ve yardımlaşma sandıkları kurarak, toplanma ve ortak çıkarlarını koruma yönünde çalışmalar yapabilmişlerdi. İşçilerin Amele Birlikleri şeklinde toplandıkları, Türkiye İşçileri Dernekleri biçiminde örgütlendikleri görülmüştü. Ancak 1925 yılında Takrir-i Sükûn Kanunu'nun kabul edilmesiyle, Türkiye'de her türlü muhalefetin bastırılmasının yanı sıra, işçilerin sınıf çıkarlarını koruyucu çalışmalar yapması da engellenmiştir.⁸²⁴

Özellikle 1930 sonrası Türkiye'nin sanayileşme çabaları sonucunda, ortaya bir işçi kitlesinin çıktığını gören tek parti yönetimi, bu dönemde çıkar uyuşmazlıklarının çözümünde iş mücadelelerine izin vermemiş, emek-sermaye çelişkisinden kaynaklanan çıkar çatışmalarını, devlet aracılığıyla çözümlemeyi seçmiştir. Böyle bir çözüm yolu, işçi örgütleri olan sendikalara olumsuz bakılmasına yol açmıştır.⁸²⁵

1925 yılından itibaren, tek parti dönemi koşullarında zaten edimsel olarak gerçekleşmeyen sendika özgürlüğü, 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'yla hukuken de ortadan kaldırılmıştır.⁸²⁶ Böylece, C.H.P.'ye bağlı olan bazı işçi dernekleri, daha doğrusu işçi örgütünden çok yardımlaşma sandıklarına benzeyen dernekler dışındaki örgütlere yaşam hakkı tanınmamıştır.⁸²⁷ Bu doğrultuda 1938 sonrasında C.H.P etkisindeki Zonguldak Amele Birliği gibi yardımlaşma sandıkları ve çeşitli meslek

⁸²⁴ K. Sülker, *İşçi Sınıfının Doğuşu*, Y.y., Yenigün Haber Ajansı, 1998, 76-77.

⁸²⁵ Y. Akkaya, *Neo-Korporatizm ve Türkiye'de Sendikacılık*, a.g.e., 190.

⁸²⁶ A. Makal, "Türkiye'nin Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu, Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri: 1930'lu ve 1940'lı Yıllar", a.g.m., 36. (Dipnot)

⁸²⁷ M. Ş. Güzel, *Türkiye'de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler)*, a.g.e., 163.

kuruluşları varlıklarını sürdürmüşlerdir, ancak bunların önemli bir etkileri olmamıştır.⁸²⁸

28 Haziran 1938’de kabul edilen 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu’nun içerdiği hükümlere bakıldığında; bu kanunun ikinci faslı içerisinde yer alan 9. maddenin h bendinde “Aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan” cemiyetlerin kurulmasının yasaklandığı görülür.⁸²⁹ Kanun, 9. maddesinde sıraladığı türdeki cemiyetlerin kurulmasını yasakladığı için, yani kapsamı geniş tutulan yasakçı zihniyetinden dolayı otoriter bir kanundur. Ancak bu kanunun otoriter yönü sadece 9. maddesinden ibaret değildir.

1938 tarihli Cemiyetler Kanunu’nun 4. maddesi “Bir cemiyetin faaliyete geçebilmesi için ana nizamnamesinin verildiği mülkiye makamlarınca tescil olduğuna dair bir vesika alınması şarttır”⁸³⁰ hükmünü getirmektedir. Anlaşılabileceği üzere 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu, cemiyetlerin kurulmasını tescile bağlamıştır. Bu bir izin sistemidir ve yönetimin uygun görmeyeceği derneklere iznin verilmeyeceği de bellidir.⁸³¹

Ayrıca bu Kanunla hükümete cemiyetleri denetleme konusunda geniş yetkiler verilmiştir. Hükümetin cemiyetleri denetleme konusu, Cemiyetler Kanunu’nun dördüncü faslı içerisinde yer alan 28’den 32’ye kadar olan maddelerle düzenlenmiştir.⁸³²

Getirmiş olduğu düzenlemelerle otoriter niteliği açıkça belli olan 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu’nun korporatizm tartışmalarıyla ilişkilendirilebilecek olan yönü “sınıf esasına veya adına dayanan” cemiyetlerin kurulmasını yasaklamasıdır. Tek

⁸²⁸ Y. Akkaya, *Neo-Korporatizm ve Türkiye’de Sendikacılık*, a.g.e., 199-200.

⁸²⁹ Kabul Tarihi: 28.6.1938, *T. C. Resmi Gazete*: 14 Temmuz 1938, Sayı. 3959, 10272.

⁸³⁰ Kabul Tarihi: 28.6.1938, *T. C. Resmi Gazete*: 14 Temmuz 1938, Sayı. 3959, 10272.

⁸³¹ B. Tanör, a.g.e., 257.

⁸³² Kabul Tarihi: 28.6.1938, *T. C. Resmi Gazete*: 14 Temmuz 1938, Sayı. 3959, 10273.

parti yönetiminin siyasal seçkinleri, toplumda ortaya çıkabilecek olan sınıf mücadelelerinin önüne geçmek için, sınıf mücadelesini gerçekleştirmeye yarayan örgütlerin ortaya çıkmasına engel olmaya yönelmişlerdir. Bu yönelimde, tek parti yönetiminin siyasal seçkinlerinin zihniyetindeki, korporatist düşünceden ilham alan sınıf mücadelelerinin reddi düşüncesi etkili olmuştur. Ancak bu düşüncenin 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'yla gerçekleştiriliş biçimi, korporatist uygulamalar açısından uygun görünmemektedir. Çünkü korporatist uygulamalar, çıkarların savunulması ve uzlaştırılması için çalışanların örgütlülüğünü gerektirmektedir. Üstelik de bu örgütlenme, işçilerin sendikalar kurması gibi sınıfsal çıkarlara yönelik bir örgütlenme olmalıdır. Oysa 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'yla sendika kurmak hukuken yasaklanmıştır. Öyleyse tek parti yönetiminin siyasal seçkinlerinin zihnindeki korporatist nitelikli sınıf mücadelelerinin reddi düşüncesi, hukuki alana, sendikal örgütlenmenin yasaklanmasıyla beraber otoriter bir düzenleme biçiminde yansımakta, korporatist bir biçimde yansımamaktadır. Dolayısıyla 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu otoriter bir hukuksal düzenleme olarak nitelendirilebilir ama korporatist olduğu ileri sürülmemelidir. Bu kanunun korporatist bir düzenleme olduğunun ileri sürülmesi, korporatizm ile otoritarizmin birbirleriyle özdeşleştirilmesi ya da karıştırılmasından kaynaklanıyor olmalıdır.

1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'nun konuya ilişkin düzenlemeleri, Haziran 1946'da Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliğe kadar yürürlükte kalmıştır. II. Dünya Savaşı, Batı demokrasilerinin faşizm ve Nazizm karşısındaki zaferiyle sonuçlanmış, savaş sonrasında kazanan cephenin önderliğinde yeni bir düzen kurulmaya girişilmiştir. Bu gelişmeler, Türkiye'de çok partili yaşama geçilmesi süreci üzerinde olumlu bir etki yapmıştır. Bu dönemde iktidar partisi olan C.H.P.,

hem A.B.D. önderliğindeki Bretton Woods sistemine girerek dış yardım elde edebilmek, hem de D.P.'ye kayan toplumsal kesimleri tamamen kaybetmemek amacıyla, Mayıs 1946'da olağanüstü kurultay yapmış, bu kurultayda programında yeni şartlara uyum sağlamak amacıyla değişikliğe gitmiştir. Ardından Haziran 1946'da 1938 tarihli Cemiyetler Kanunu'nun sınıf esasına ya da adına dayanan dernek, dolayısıyla da sendika kurma yasağını kaldırmıştır.⁸³³

İş Kanunu ve Cemiyetler Kanunu gibi iki önemli hukuki düzenlemenin ardında, Türk siyasal seçkinlerinin belirgin korporatist izler taşıyan zihniyetinin bulunduğu söylenebilir. Gerçekten de her iki hukuki düzenleme, tek parti yönetiminin siyasal seçkinlerinin sınıf çatışması olgusunu şiddetle reddeden ve bunun ortaya çıkmasına izin verilmemesi gerektiğini savunan genel yaklaşımlarının bir ürünüdür. Bu doğrultuda 1936 tarihli İş Kanunu'nda, sınıfsal çıkarların korunmasında ve sınıf mücadelelerinde önemli bir araç olan grev ve lokavt açıkça yasaklanmıştır. Böylece sınıf mücadelesinin araçları yasaklanarak, olası bir sınıf mücadelesinin önü kesilmek istenmiştir. İş Kanunu'nda sınıfsal çıkarların korunmasını sağlayan örgütler olan sendikalardan bahsedilmemiştir. 1938 yılında çıkarılan Cemiyetler Kanunu ise, sınıf esasına ya da adına dayanan cemiyetlerin kurulmasını hukuken yasaklayarak, o zamana kadar edimsel olarak engellenen sendika kurma özgürlüğünü hukuken de ortadan kaldırmıştır. Sonuçta tek parti döneminde, sınıf mücadelesinin araçlarından grev ve lokavtın, ardından da sınıfsal örgütlenmenin temel kurumlarından olan sendikaların yasaklanmasıyla, toplumda sınıf çatışmalarına izin verilmeyerek, toplumsal dayanışmanın sağlanması yönündeki siyasa uygulanmaya devam etmiştir. Ancak çeşitli hukuki düzenlemelerin, toplumda

⁸³³ Ü. Cizre-Sakallıoğlu, "Korporatizm ve Türk Sendikacılığı (II)", a.g.m., 47.

sınıf çatışmalarını önlemeyi amaçlaması, bu düzenlemelerin korporatist sayılmasına yetmemektedir. Üstelik söz konusu düzenlemelerden Cemiyetler Kanunu, çalışma ilişkileri alanında korporatizm için vazgeçilmez bir unsur olan sendikal örgütlenmeyi hukuken yasaklayarak, korporatizmin uygulanma olasılığını da ortadan kaldırmıştır.

Korporatizmin resmi düzeyde kabul görmediği bir dönemde İş Kanunu ve Cemiyetler Kanunu'nun ortaya çıkmasında, tek parti yönetiminde korporatist izler taşıyan zihniyetin etkisini kabul etmek gerekmektedir. Ancak bu hukuki düzenlemelerin, korporatist bir düzeni kurmaya ya da var olan bir korporatist düzeni sürdürmeye yönelmediğini görerek, korporatist olarak nitelendirilemeyeceklerini belirtmek gerekmektedir. Bu hukuki düzenlemeler, korporatif izler taşıyan bir takım düşünceler ve amaçlar doğrultusunda ortaya çıkarılan otoriter nitelikli düzenlemelerdir.

SONUÇ

Tarihsel köklerinin Roma İmparatorluğu dönemine kadar uzandığı bilinen korporatif örgütlenme ve ilişki biçimleri, süreç içerisinde etkinliğini yitirdiği kesinti dönemlerine karşın, 21. yüzyıla kadar toplumsal yaşamın önemli bir parçası olmayı sürdürmüştür. Toplumsal yaşama içkin olan korporatif örgütlenme ve ilişki biçimlerinin, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik açıdan farklı özellikler gösteren dönemlerde, içerisinde bulunulan dönemin özelliklerine uygun biçimde uyarlandığı görülmüştür. Bu doğrultuda, kapitalist üretim biçiminin doğuşundan önceki korporatif örgütlenme ve ilişki biçimlerinin, kapitalist üretim biçiminin doğuşundan sonra uygulamaya konulnlardan çeşitli açılardan farklı olduğu görülmektedir. Ancak korporatizmin uygulandığı tüm dönemler için değişmeyen temel özelliğinin, içinde bulunulan üretim biçiminin devamlılığını ve istikrarını sağlamak olduğu söylenebilir.

Kapitalizm öncesi dönemde, kentlerin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yaşamının temel örgütlenmesi olan korporasyonlar, rekabete izin vermeyen durağan bir ekonomik yapının istikrarını sağladığı gibi, sosyal ve siyasal alanda da pek çok işlevi yerine getirmişlerdir. Ancak kapitalist üretim biçiminin başat hale gelmesiyle, kapitalizm öncesi dönemin temel örgütlenmesi olarak algılanan korporatif örgütlenmenin artık kısıtlayıcı bir hale geldiği anlaşılmış ve zaman içerisinde korporasyonlar ortadan kaldırılmıştır. 19. yüzyıldan itibaren, özellikle sanayileşme sürecinde ilerleyen toplumlarda kapitalist üretim biçiminin ve onun felsefesi olan liberalizmin, sosyo-ekonomik ve sosyo-politik alanlarda ciddi bunalımlara yol açtığı görülmüş, bu bunalımlar karşısında gerek kapitalizme, gerekse liberalizme karşı bir takım düşünce akımları ortaya çıkmıştır. Bu akımlar arasında korporatizm,

muhafazakâr düşüncenin bir kolu olarak ortaya çıkmış ve ilk defa bir kuram olarak geliştirilmeye çalışılmıştır. Dönemin korporatist düşünürleri, kapitalizm öncesi korporasyonların yeni döneme uyarlanarak değiştirilmesi gerektiğini ve böylece korporasyonların alacakları yeni biçimle kapitalizmin ve liberalizmin ürettiği bunalımları engelleyebileceklerini savunmuşlardır. Değinilen bu tarihsel süreç bağlamında korporatizmin, “kapitalizm öncesi korporatizm” ve “kapitalist korporatizm” olarak iki temel döneme ya da aşamaya ayrılabilceği görülmektedir.

Kapitalist üretim biçiminin başat olduğu dönemde, yani kapitalist korporatizm döneminde de, korporatizmin uygulamada homojen olmadığı bilinmektedir. Bu dönemde korporatizmin ekonomik ve siyasal alanlarda bir sistem olarak ilk uygulandığı yer, 1920’lerde faşizmin iktidara geldiği İtalya olmuştur. İtalya örneğini Portekiz ve İspanya izlemiştir. İki dünya savaşı arası dönemde ilk kez bir sistem olarak korporatizm, kapitalizmin ekonomik ve siyasal alanda ürettiği bunalımlarla başa çıkmakta zorlanan ve bunun sonucu olarak otoriter veya totaliter rejimlere yönelen bu ülkelerde uygulandığından, totalitarizm ya da otoritarizmle ilişkilendirilmiştir. II. Dünya Savaşı sonunda faşizm ve Nazizm yenilgiye uğratılmış, Batı’da totaliter sistemler çekiciliğini kaybetmiş ve dünya çapında kapitalist sistem A.B.D. öncülüğünde yeni bir yapılanmaya yönelmiştir. İki dünya savaşı arası dönemde genellikle otoriter veya totaliter sistemlerle ilişkilendirilen korporatist örgütlenme ve ilişki biçimlerinin, II. Dünya Savaşı sonrasında, elbette ki önceki dönemin totaliter sistemlerinden farklı olarak, Batı’nın demokratik, çoğulcu ülkelerinde de uygulandığı görülmüştür. Bu olgu 1970’li yıllarda bir kısım düşünürün yeni korporatizm tartışmalarını gündeme getirmelerine neden olmuştur. Anlaşılaacağı üzere, kapitalist korporatizm de kendi içerisinde dönemlere ya da

aşamalara ayrılabilir. İki dünya savaşı arasında, totalitarizm ya da otoritarizmle ilişkilendirilen korporatizmin uygulandığı dönem, klasik korporatizm dönemi olarak isimlendirilebilir. II. Dünya Savaşı sonrasında koşulları içerisinde, bütüncül bir korporatist kurama dayanmaksızın, yerine göre demokratik sistemlerle de bir arada bulunabilen korporatizmin uygulandığı dönem ise yeni korporatizm dönemi olarak isimlendirilebilir.

Farklı üretim biçimleri içerisinde var olabilmesinden dolayı, tarihsel açıdan dönemlere ayrılabilen korporatizm, tüm bu dönemlerde toplumsal yaşama içkin olmasından dolayı da, toplumsal yaşamın çeşitli cephelerinde varlığı izlenebilen bir olgu olmuştur. Bu doğrultuda bir toplumdaki korporatist düşünce, örgütlenme ve ilişki biçimlerinin, toplumun düşünsel, ekonomik ve siyasal alanlarında kendisini gösterebileceği söylenebilir.

Düşünsel alanda korporatizm, korporatist olarak nitelenen sistemlerde bulunabileceği gibi, korporatist olarak nitelendirilemeyecek sistemlerde de bir düşünsel akım olarak var olabilir. Herhangi bir ülkede, düşünsel alanda korporatist bir düşünce akımının olmasının, orada somutluk kazanmış sistematik bir korporatist örgütlenme ve ilişki biçimleri olmaksızın, söz konusu ekonomik ya da siyasal sistemi korporatist saymaya yetmeyeceği söylenebilir.

Bir ülkede ekonomik ve siyasal alanlarda etkili, düzenli ve sistematik korporatif örgütlenme ve ilişki biçimlerinin bulunması, o ülkenin ekonomik ya da siyasal sistemini korporatist olarak nitelendirmek açısından kolaylık sağlamaktadır. Ancak belirtmelidir ki, bir ülkenin ekonomik ya da siyasal alanında “korporatif” nitelikli bir takım örgütlenme ve ilişki biçimlerinin bulunması; ekonomik ve siyasal alanların birbirlerini bütünler biçimde sistematik bir korporatist örgütlenme ve ilişki

biçimleri oluşturulmamışsa, söz konusu ülkenin sistemini “korporatist” saymaya yetmemelidir. Dolayısıyla her korporatif nitelikli örgütlenme ve ilişki biçiminin görüldüğü yere, korporatist sistem tanısı konulması geçerli bir yaklaşım olarak kabul edilmemelidir.

Kapitalist korporatizm söz konusu olduğunda, korporatist örgütlenme ve ilişki biçimlerinin niteliği doğrultusunda bir ayrıma gitmek, var olan korporatist sistemleri çözümlemek açısından oldukça önem taşımaktadır. 1970’li yıllarda gündeme gelen yeni korporatizm tartışmalarında, çeşitli düşünürlerce korporatizmi sınıflandırma çabalarına girişilmiştir. Bu düşünürlerin giriştiği korporatizmi sınıflandırma, türlere ayırma girişimlerinden yararlanmak, sadece bu tartışmaların gündeme geldiği yeni korporatizm dönemini değil, önceki dönemi, yani klasik korporatizm dönemini anlamak açısından da yararlıdır. Yeni korporatizm tartışmaları sırasında ileri sürülen toplumsal korporatizm - devlet korporatizmi ayrımı, açıklayıcılık açısından en yetkin ayırım olarak gözükmektedir. Daha çok yeni korporatizm dönemini açıklamak için ileri sürülen bu ayırımın, klasik korporatist dönem içinde geçerli olabileceği belirtilmelidir. Ancak toplumsal korporatizm - devlet korporatizmi ayrımı çerçevesinde, klasik korporatist dönemin özelliği; devlet korporatizmi olarak nitelendirebileceğimiz totaliter rejimlerde uygulanan korporatizmin, toplumsal korporatizmin ilk uygulamaları sayılabilecek bir takım örnekleri gölgede bırakmasıdır. Bu nedenle klasik korporatist dönemde korporatizm, otoriter ya da totaliter rejimlerle özdeşleştirilmiş, çeşitli İskandinav ülkelerinde uygulamaya konulan, toplumsal anlaşmalar gibi korporatist nitelikli uygulamalar korporatizmle ilişkilendirilmemiştir.

Kapitalist korporatizmin, gerek klasik korporatizm, gerekse yeni korporatizm döneminde, çeşitli ülkelerin farklı türde korporatist uygulamalara girişmesinin altında, farklı sosyo-ekonomik, sosyo-politik, dinsel ve kültürel özelliklere sahip olmalarının yattığı söylenebilir. Ekonomik indirgemeciliğe düşmeksizin belirtmelidir ki, bir ülkede uygulanan korporatizm türünü belirleyen başat unsur, o ülkenin gelişmişlik düzeyine, dünya kapitalizmi içerisindeki konumuna, o ülkedeki sınıflar arası güç dengesine bağlı olarak oluşan ekonomik yapıdır. Ancak bir ülkede uygulanacak olan korporatizm türünü belirlemede başat olan ekonomik yapı, tek başına yeterli bir unsur sayılmamalıdır. Sosyo-politik yapının, dinsel ve kültürel özelliklerin de, korporatizm türünü belirlemede önemli yere sahip olduğu belirtmelidir. Bu doğrultuda, kapitalistleşme ve sanayileşme sürecinde ileri giden, güçlü bir burjuva sınıfına sahip olan, sömürgeleri ya da ekonomik etkinlik alanının sunduğu üstünlük ve gelişmiş ekonomisinin sağladığı olanaklarla ülke içerisindeki çeşitli sınıfsal istekleri karşılayabilen ve böylece karşılaşılan ekonomik ve siyasal bunalımları daha kolay atlatabilen ülkelerin, ya korporatist çözüme yönelme olasılıklarının azaldığı ya da korporatist bir çözüme yönelinmişse toplumsal korporatizmi benimseyebilecekleri ileri sürülebilir. Buna karşın, belli bir kapitalistleşme ve sanayileşme eşiğini geçmiş olmasına rağmen, bu süreçlerde görece geri konumda bulunan, burjuvazisi başta işçi sınıfı olmak üzere diğer sınıfların isteklerini karşılamakta ve bu sınıflar üzerinde hegemonya kurmakta yetersiz kalan ve böylece karşılaşılan ekonomik ve siyasal bunalımları atlatmakta zorlanan ülkelerin, korporatist bir çözüme yönelinmesi durumunda devlet korporatizmini uygulayabilecekleri söylenebilir. Ancak kapitalizmin ürettiği ekonomik ve siyasal bunalımlar karşısında yönelinecek tek seçenek korporatizm değildir. Örneğin

korporatist olmayan askeri diktatörlüklere yönelmek de olasıdır. Ayrıca korporatizm, sadece kapitalizmin ekonomik ve siyasal alanlardaki bunalımları karşısında yönelinecek bir seçeneğe de indirgenmemelidir. Çünkü korporatizm, özellikle yeni korporatist dönemde, bunalım dönemleri dışında da uygulanmıştır.

Klasik korporatizm dönemi bağlamında Türkiye örneğine bakıldığında, korporatist düşüncenin, halkçılık düşüncesi altında Osmanlı İmparatorluğu'na II. Meşrutiyet Dönemi'nde girerek, bir kısım siyasal seçkin ve aydını etkilediği görülmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasından önce, korporatist düşünce doğrultusunda bir takım korporatif uygulama ve girişimler olmuştur. Korporatist düşüncenin Türk siyasal seçkin ve aydınları üzerindeki etkilerinin, Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra, tek parti dönemi boyunca da sürdüğü belirtilmelidir. Türkiye'de tek parti döneminde korporatist düşüncüyü benimseyen siyasal seçkin ve aydınlar olmuştur. Ancak bu resmi düzeyde korporatist bir kuramın benimsenmesine yol açmamıştır. Tek parti döneminde resmi düzeyde kabul görmese de, düşünsel alanda korporatist düşüncenin belirgin biçimde izlerine rastlamak olasıdır. Bu dönemde liberalizme, sosyalizme ve sınıf çatışmalarına karşı duyulan tepki ve toplumun çıkarları birbirleriyle çelişen sınıflardan değil, çıkarları bir bütün olan farklı meslek gruplarından oluştuğu yönündeki kabul, açıkça korporatist düşüncenin izlerini taşımaktadır. Aslında tek parti döneminde düşünsel alanda belirgin bir ağırlığı olan korporatist düşüncenin, Batı'da korporatist düşüncüyü ortaya çıkaran etkenlerden farklı etkenlere bağlı olarak gündeme geldiği belirtilmelidir. Türkiye'de tek parti döneminde korporatist düşüncüyü hâkim kılan etkenin, Batı'da olduğu gibi belli bir gelişmişlik düzeyine ulaşan kapitalizmin ürettiği sınıfsal çatışmalara bir çözüm

bulma çabası değil, henüz yeni kurulmuş olan ulusal devletin toplumsal yapısında birlik ve beraberlik ruhunun vurgulanması olduğu söylenebilir.

Tek parti dönemi Türkiye'si'nin düşünsel alanında, korporatist düşüncenin belirgin izleri bulunmasına rağmen, ulusal düzeyde ve sistematik olarak nitelendirilebilecek “korporatist” uygulama ve düzenlemeler, ekonomik ve siyasal alanda varlık kazanmamıştır. Gerçi kimi yazarlar tek parti döneminin ekonomik ve siyasal alandaki çeşitli uygulama ve düzenlemelerini korporatizmle ilişkilendirmiş, hatta bu uygulama ve düzenlemeleri açıkça korporatist olarak nitelendirmiştir. Örneğin 1930'lu yıllarda uygulamaya konulan devletçi ekonomi politikalarının korporatist olduğu ileri sürülmüş, Ticaret ve Sanayi Odaları, Âlî İktisat Meclisi, İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği, Basın Birliği ve dönemin kooperatifçilik hareketi gibi çeşitli uygulama, düzenleme ve kurumlar korporatizm tartışmalarına kaynaklık etmiştir. Aynı biçimde tek parti yönetiminin İş Kanunu ve Cemiyetler Kanunu gibi hukuki düzenlemelerinin de korporatist düzenlemeler olduğu savunulmuştur. Şüphesiz sayılan bu uygulama, düzenleme ve kurumlar çeşitli korporatif izler taşımıştır. Ancak söz konusu dönemde, tek parti yönetimi korporatist bir amaç gütmeyi ve korporatist temsil yöntemini benimsemediği gibi, kapitalist korporatizmin temel bir unsuru sayılan çalışma ilişkileri alanında korporatist örgütlenme ve ilişki biçimlerinin gerçekleşmesi için gerekli olan sendikaların kurulmasını önlemiştir. Ayrıca çalışma ilişkileri alanı dışındaki alanlarda korporatist örgütlenmeye bakılacak olursa, örneğin Ticaret ve Sanayi Odaları gibi kimi mesleki örgütlenmelerin, korporatist bir sistemin gerektirdiği etkinlikten ve sistematiklikten uzak kaldıkları söylenebilir. Dolayısıyla söz konusu edilen uygulama, düzenleme ve kurumların, korporatif kimi özellikler taşıdığını kabul etmek olasıdır ama tek parti

dönemi Türkiye'si'nde ulusal çapta ve sistematik bir korporatist örgütlenme ve ilişki biçimleri bulunmadığından, bunların korporatist sayılamayacağı belirtilmelidir.

Korporatizmle ilişkilendirilen ya da doğrudan korporatist oldukları ileri sürülen bu uygulama ve düzenlemeler, tek parti yönetiminin otoriter uygulama ve düzenlemeleri olarak görülebilir. Çeşitli korporatif izler taşıyan bu otoriter uygulama ve düzenlemeler, söz konusu dönemde korporatizmin otoritarizm ve totalitarizmle özdeşleştirilmesinden dolayı, korporatist olarak nitelendirilmiş olmalıdır. Tek parti dönemindeki çeşitli uygulama ve düzenlemeleri mutlaka korporatizmle ilişkilendirmek gerekiyorsa, “korporatist” nitelemesini kullanmaksızın, oldukça sınırlı bir kullanımla “korporatif” uygulama ve düzenlemeler oldukları belirtilmelidir.

Türkiye’de tek parti yönetiminin ve tek parti dönemindeki çeşitli uygulama ve düzenlemelerin korporatist sayılamayacağı belirtilmekle beraber, söz konusu dönemde Türkiye’de korporatizmin uygulanmasını gerektirecek ekonomik ve siyasal ön koşullarının bulunmadığının da vurgulanması gerekmektedir. Gerçekten de tek parti dönemi Türkiye'si, korporatist bir çözüme yönelmeyi gerektirecek kapitalistleşme ve sanayileşme düzeyinden uzak görünmekte, ekonomik ve siyasal yaşamında başat konuma gelmiş sınıf çatışmalarını yaşamamaktadır. Dolayısıyla Türkiye’de tek parti yönetimi, varlığı tehlikeye düşen kapitalist üretim biçiminin varlığını sürdürmek ve istikrarını sağlamak için, ekonomik alanı korporatist biçimde örgütlenme ve siyasal alanda da korporatist temsil yoluyla iktidarını çeşitli meslek kesimleriyle paylaşma gereği duymamıştır. Tek parti yönetiminin otoritarizmi, iktidarın ekonomik ve siyasal alanlarda istediklerini yapabilmesi için yeterli olmuştur.

Türkiye örneğinde, korporatizmin tek parti dönemi boyunca varlık kazanamadığı açıkça söylenebilir. Eğer Türkiye’de korporatizmin varlık kazanmasından bahsedilecekse, yeni korporatizm tartışmaları bağlamında, tek parti dönemi sonrasının ele alınması gerekecektir. Çünkü kapitalist korporatizm açısından temel bir unsur olan çalışma ilişkileri alanındaki korporatist örgütlenmenin, yani sendikaların kurulmasının yolu tek parti dönemi sonrasında açıldığı gibi, Türkiye açısından korporatist örgütlenme ve ilişki biçimlerini gerekli kılacak sosyo-ekonomik ve sosyo-politik değişimler de bu dönemde gerçekleşmiştir.

Özellikle Batı’da 1980’li yıllarda yeni sağ yönetimlerin iktidara gelmeye başlaması ve yeni liberal politikaların yaygınlaşmasıyla, kamu politikalarını oluşturmada çıkarların uzlaştırılmasını hedefleyen korporatist politikaların yerini, çıkarların korunmasında pazarlıkçı yöntemler almaya başlamıştır. Ancak kamu politikalarının oluşturulmasında korporatist yöntemlerin yerini pazarlıkçı yöntemlerin almaya başlaması, örneğin sendikalar gibi korporatif örgütlenmelerin gerilemesi anlamına gelmemiştir. Korporatif örgütlenme ve ilişki biçimleri, kapitalist üretim biçiminin geçirdiği değişimlere uyum sağlayarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir. Kapitalist üretim biçimi devam ettiği sürece de, toplumsal yaşamın ayrılmaz bir parçası olan korporatif örgütlenme ve ilişki biçimlerinin, değişen koşullara uyum sağlayarak varlığını sürdürebileceği öngörülebilir. Şüphesiz bu öngörü, Türkiye örneği için de geçerli olacaktır.

KAYNAKÇA

I. KİTAPLAR

ÂFETİNAN, Ayşe, *Medenî Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1969.

AFETİNAN, Ayşe, *Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933*, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1972.

AFETİNAN, Ayşe, *İzmir İktisat Kongresi*, 2. B., Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1989.

AĞAOĞULLARI, Mehmet Ali - KÖKER, Levent, *İmparatorluktan Tanrı Devletine*, 1. B., Ankara, İmge Kitabevi, 1991.

AHMAD, Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, Çev. Yavuz Alogan, İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1995.

AHMAD, Feroz, *İttihatçılıktan Kemalizme*, Çev. Fatmagül Berktaş (Baltalı), 3. B., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1996.

AKKAYA, Yüksel, *Neo-Korporatizm ve Türkiye'de Sendikacılık*, İstanbul, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, 1996.

AKŞİN, Sina, *Türkiye'nin Önünde Üç Model*, 1. B., İstanbul, Telos Yayıncılık, 1997.

ALTUN, Abdülrezak, *Türkiye'de Gazetecilik ve Gazeteciler*, Ankara, Çağdaş Gazeteciler Derneği Yayınları, 1995.

ANDRÉ, Louis, *Ekonomik Tarih*, Çev. Ziya Karamursal, İstanbul, Devlet Basımevi, 1938.

- ARALOV, Semiyon İvanoviç, *Bir Sovyet Diplomatının Türkiye Hatıraları - 2*, Çev. Hasan Ali Ediz, Y.y., Yenigün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A. Ş., 1997.
- ARAR, İsmail, *Atatürk'ün Halkçılık Programı ve Halkçılık İlkesinin Tarihçesi*, Y.y, Baha Matbaası, 1963.
- (ATAY), Falih Rıfkı, *Faşist Roma Kemalist Tiran ve Kaybolmuş Makidonya* Y.y, Hakimiyeti Milliye Matbaası, T.y.
- AVCIOĞLU, Doğan, *Türkiye'nin Düzeni I*, 4. B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1969.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Tek Adam III*, 4. B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1973.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam II*, 3. B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1975.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İkinci Adam I*, 4. B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1976.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, *İnkılâp ve Kadro*, 4. B., İstanbul, Remzi Kitabevi, 1990.
- BARKAN, Ömer Lütfi, *İktisat Tarihi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1957.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, *İktisadî Devletçilik*, C. I., İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1931.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, *İktisadî Devletçilik*, C. II., İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1933.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, *Değişen Dünya* (İktisadî Devletçilik: Dördüncü Kitap), İstanbul, Kenan Basımevi, 1941.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, *Demokrasi Buhranları*, İstanbul, Türkiye Basımevi, 1956.
- BAŞAR, Ahmet Hamdi, *Atatürk'le Üç Ay ve 1930'dan Sonra Türkiye*, 2.B., Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 1981.
- BELGE, Murat, *Sosyalizm, Türkiye ve Gelecek*, İstanbul, Birikim Yayınları, 1989.
- BERKES, Niyazi, *Türk Düşününde Batı Sorunu*, 1. B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1975.

- BERKES, Niyazi, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, 2. B., Yay. Haz. Ahmet Kuyaş, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.
- BIANCHI, Robert, *Interest Groups and Political Development in Turkey*, Princeton, Princeton University Pres, 1984.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye’de Devletçilik*, 2. B., Ankara, Y.y., 1982.
- BORATAV, Korkut, *İktisat Politikaları ve Bölüşüm Sorunları*, İstanbul, Belge Yayınları, 1983.
- BORATAV, Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985*, 6. B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1998.
- BOURDERON, Roger, *Faşizm, İdeoloji ve Uygulamalar*, Çev. Kenan Somer, Ankara, Onur Yayınları, 1989.
- BOZKURT, Mahmut Esat, *Atatürk İhtilali*, 3. B., İstanbul, Kaynak Yayınları, 1995.
- BURNS, Edward McNall, *Çağdaş Siyasal Düşünceler (1850 - 1950)*, Çev. Alâeddin Şenel, 2. B., Ankara, Birey ve Toplum Yayınları, 1984.
- CAROCCI, Giampero, *Faşizmin Tarihi*, Çev. Muhittin Yılmaz, İstanbul, Remzi Kitabevi, 1965.
- CİZRE, Ümit, *Yeni Korporatizm Batı Avrupa ve Türkiye Deneyimleri*, Ankara, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Anabilim Dalı, 1987.
- DOBB, Maurice, *Kapitalizmin Gelişimi Üzerine İncelemeler*, Çev. F. Akar, 1. B., İstanbul, Belge Yayınları, 1992.
- DUGUİT, Leon, *Kamu Hukuku Dersleri*, Çev. Süheyp Derbil, Ankara, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 1954.

- DURKHEİM, Emile, *Meslek Ahlakı*, Çev. Mehmet Karasan, Ankara, Milli Eğitim Basımevi, 1949.
- DURKHEİM, Emile, *The Division of Labor in Society*, Trans. George Simpson, 4th. P., New York, The Free Press, 1966.
- DUVERGER, Maurice, *Siyasi Partiler*, Çev. Ergun Özbudun, 4. B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1993.
- ELWİTT, Sanford, *The Third Republic Defended, Bourgeois Reform in France, 1880 - 1914*, Baton Rouge, Louisiana State University Press, 1986.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin Fahri, *Kooperasyon Sosyolojisi*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1967.
- GÖKALP, Ziya, *Türkçülüğün Esasları*, Haz. Mahir Ünlü - Yusuf Çotuksöken, 7. B., İstanbul, İnkılâp Kitapevi, 2004.
- GÖZE, Ayferi, *Korporatif Devlet*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1968.
- GÖZE, Ayferi, *Liberal Marxist Faşist ve Sosyal Devlet Sistemleri*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1977.
- GÜZEL, Mehmet Şehmus, *Türkiye’de İşçi Hareketi (Yazılar-Belgeler)*, İstanbul, Sosyalist Yayınlar, 1993.
- HEATON, Herbert, *Avrupa İktisat Tarihi, C.1*, Çev. M. A. Kılıçbay - O. Aydoğuş, 1. B., Ankara, Teori Yayınları, 1985.
- HOBBSBAWM, Eric, *Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı*, Çev. Yavuz Alogan, 1. B., İstanbul, Sarmal Yayınevi, 1996.
- HOBBSBAWM, Eric, *Sanayi ve İmparatorluk*, Çev. Abdullah Ersoy, 2. B., Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2003.

- HOF, Ulrich Im, *Avrupa'da Aydınlanma*, Çev. Şebnem Sunar, İstanbul, Afa Yayıncılık, 1995.
- IŞIKLI, Alpaslan, *Sendikacılık ve Siyaset*, 4. B., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1990.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Politikada 45 Yıl*, Y.y., Bilgi Yayınevi, T.y.
- (KARAOSMANOĞLU), Yakup Kadri, *Ankara*, Y.y., Hakimiyeti Milliye Matbaası, 1934.
- KARPAT, Kemal Haşim., *Türk Demokrasi Tarihi*, İstanbul, Afa Yayınları, 1996.
- KESSLER, Gerhard, *Kooperatifçilik*, Çev. Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1940.
- KEYDER, Çağlar, *Dünya Ekonomisi İçinde Türkiye (1923-1929)*, Ankara, Yurt Yayınları, 1982.
- KEYDER, Çağlar, *Toplumsal Tarih Çalışmaları*, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 1984.
- KEYDER, Çağlar, *Türkiye'de Devlet ve Sınıflar*, 5. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 1999.
- KÖKER, Levent, *Modernleşme Kemalizm ve Demokrasi*, 3. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 1995.
- KURUÇ, Bilsay, *İktisat Politikasının Resmi Belgeleri (Söylev, Demeç ve Yazılar)*, Ankara, Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını, 1963.
- KURUÇ, Bilsay, *Mustafa Kemal Döneminde Ekonomi*, Ankara, Bilgi Yayınevi, 1988.
- KURUÇ, Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası Cilt I*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1988.
- KURUÇ, Bilsay, *Belgelerle Türkiye İktisat Politikası Cilt II*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1993.
- LANDAUER, Carl, *Contemporary Economic Systems*, Philadelphia&New York, J. B. Lippincott Company, 1964.

- LANDAUER, Carl, *Corporate State Ideologies, Historical Roots and Philosophical Origins*, Berkeley, University of California, 1983.
- LİNZ, Juan J., *Totaliter ve Otoriter Rejimler*, Çev. Ergun Özbudun, Ankara, Siyasi İlimler Türk Derneği Yayınları, 1975.
- LUKES, Steven, *Émile Durkheim His Life and Work*, 2.th. P., Middlesex, Penguin Books, 1975.
- MAKAL, Ahmet, *Türkiye’de Tek Partili Dönemde Çalışma İlişkileri: 1920-1946*, 1. B., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1999.
- MOORE, Barrington, *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*, Çev. Şirin Tekeli - Alâeddin Şenel, 2. B., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003.
- MOSCA, Gaetano, *Siyasi Doktrinler Tarihi*, Çev. Samih Tiryakioğlu, İstanbul, Varlık Yayınları, 1968.
- MUSSOLİNİ, Benito, *Faşizm, Faşist Devlet*, Çev. Hasan Tuncay - Serhat Toker - Mine Tekin, İstanbul, Toker Yayınları, 1998.
- Olivera Salazar Kimdir? Korporatizm Nedir?*, Y.y., Tasvir Neşriyat, T.y.
- ORAN, Baskın, *Atatürk Milliyetçiliği*, 5. B., Ankara, Bilgi Yayınevi, 1999.
- ÖKÇÜN, A. Gündüz, *Türkiye İktisat Kongresi 1923 - İzmir*, 4. B., Ankara, Sermaye Piyasası Kurulu Yayını, 1997.
- ÖZ, Esat, *Otoriterizm ve Siyaset*, Ankara, Yetkin Yayınları, 1996.
- ÖZBUDUN, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, 7. B., Ankara, Yetkin Yayınları, 2002.
- PARLA, Taha, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Türkiye’de Korporatizm*, Yayına Hazırlayanlar: Füsün Üstel - Sabir Yücesoy, 4. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.
- POULANTZAS, Nicos, *Geçiş Süreci*, Çev. B.Yılmaz, Y.y. Belge Yayınları, T.y.

- POULANTZAS, Nicos, *Faşizm ve Diktatörlük*, Çev. Ahmet İnsel, İstanbul, Birikim Yayınları, 1980.
- PREZZOLİNİ, Giuseppe, *Faşizm*, Çev. Menemenlizade Ethem, İstanbul, Mektep Neşriyat Yurdu, 1932.
- PEKER, Recep, *İnkılab Dersleri Notları*, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.
- PIRENNE, Henri, *Ortaçağ Kentleri*, Çev. Şadan Karadeniz, 4. B., İstanbul, İletişim Yayınları, 1994.
- SARC, Ömer Celâl, *Türkiye Ekonomisinin Genel Esasları*, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1949.
- SARICA, Murat - AYBAY, Rona, *Faşizm*, İstanbul, İzlem Yayınları, 1962.
- SAVELLİ, A. - HAYWARD, Fernand - FALCİONELLİ, Albert, *İtalya Tarihi II*, Çev. Galip Kemali Söylemezoğlu, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1940.
- SİNANOĞLU, Nüşet Haşim, *Faşizm ve Onun Devlet Sistemi*, İstanbul, Muallim A. Halit Kitaphanesi, 1933.
- SMİTH, Adam, *Ulusların Zenginliği*, Çev. Ayşe Yunus - Mehmet Bakırcı, 2. B., İstanbul, Alan Yayıncılık, 1997.
- SOYAK, Hasan Rıza, *Atatürk'ten Hatıralar I*, İstanbul, Yapı ve Kredi Bankası A.Ş., 1973.
- SOYSAL, Mümtaz, *Anayasaya Giriş*, 2. B., Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1969.
- SOYSAL, Mümtaz, *100 Soruda Anayasanın Anlamı*, 9. B., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1992.
- SÜLKER, Kemal, *Türkiyede Sendikacılık*, İstanbul, (Yayınevi Yok), 1955.
- SÜLKER, Kemal, *İşçi Sınıfının Doğuşu*, Y.y., Yenigün Haber Ajansı, 1998.
- SÜMER, Nurullah Esat, *Muasır İktisat Nizamı*, Ankara, Alâeddin Kırıl Basımevi, 1944.

- ŞAYLAN, Gencay, *Değişim, Küreselleşme ve Devletin Yeni İşlevi*, 2. B., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 2003.
- TANÖR, Bülent, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, 3. B., İstanbul, Afa Yayınları, 1996.
- TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim, *Uygulamaya Geçerken Türkiye'de Devletçiliğin Oluşumu*, Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayını, 1982.
- TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim, *1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları*, 2. B., Ankara, Orta Doğu Teknik Üniversitesi İdari İlimler Fakültesi Yayını, 1983.
- TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim, *Kadrocuları ve Kadro'yu Anlamak*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2003.
- TİMUR, Taner, *Türk Devrimi ve Sonrası*, 4. B., Ankara, İmge Kitabevi, 1997.
- TOGLİATTİ, Palmiro, *Faşizm Üzerine Dersler*, Çev. Şiar Yalçın - Yüksel Demirekler, 5.B., Ankara, Bilim ve Sosyalizm Yayınları, 2000.
- TOPRAK, Zafer, *Türkiye'de "Millî İktisat" 1908-1918*, Ankara, Yurt Yayınları, 1982.
- TOPRAK, Zafer, *Türkiye'de Ekonomi ve Toplum (1908-1950) Millî İktisat-Millî Burjuvazi*, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- TÖKİN, İsmail Hüsrev, *İktisadî ve İçtimaî Türkiye Rakamlarla Cilt : III*, Ankara, T. C. Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, 1946.
- TUNÇAY, Mete, *Türkiye Cumhuriyeti'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, 3. B., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1999.
- TURAN, Kamil, *Millîterarası Sendikal Hareketler*, Ankara, Kalite Matbaası, 1979.
- TÜRKEŞ, Mustafa, *Kadro Hareketi*, 1. B., Ankara, İmge Kitabevi Yayınları, 1999.

WALİCKİ, Andrzej, *Rus Düşünce Tarihi 1760-1900*, Çev. Alâeddin Şenel, 1. B., Ankara, V Yayınları, 1987.

YERASİMOS, Stefanos, *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye III*, Çev. Babür Kuzucuoğlu, 7. B., İstanbul, Belge Yayınları, 2005.

YERMAN, Celâl - AĞAOĞLU, Samet, *Ticaret ve Sanayi Odaları Esnaf Odaları ve Ticaret Borsaları*, Ankara, Titaş Basımevi, 1943.

YETKİN, Çetin, *Türkiye’de Tek Parti Yönetimi*, 1. B., Y.y., Altın Kitaplar, 1983.

II. MAKALELER

AĞAOĞLU, Samet, “Türkiye’de İş Kanunu Tarihçesi”, *Ülkü*, C. 7, S. 41, (Temmuz 1936), 330-336 (290-296).

AHMAD, Feroz, “Türkiye’nin Cumhuriyet Dönemi Siyasal Gelişmeleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 7., İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, 1991-1998.

AKKAYA, Yüksel, “Sanayileşmiş Ülkelerde Emek Sermaye İşbirliği ve Makro Ekonomik Gelişmeler”, *İktisat Dergisi*, S. 370-371, (Ağustos-Eylül 1997), 62-68.

AKKAYA, Yüksel, “Globalleşme: Neo-Korporatizmin Sonu Mu?”, *Prof. Dr. Metin Kutsal’a Armağan*, Ankara, TÜHİS Yayını (Türk Ağır Sanayi ve Hizmet Sektörü Kamu İşverenleri Sendikası), 1998, 429-446.

AKKAYA, Yüksel, “Devlet, Sendikalar ve Korporatist İlişkiler - I”, *İktisat Dergisi*, S. 403, (Temmuz, 2000), 40-56.

(AYDEMİR), Şevket Süreyya, “Fikir Hareketleri arasında Türk Nasyonalizmi. II. Marksizm.”, *Kadro*, C. II., S. 19., (Temmuz, 1933), 6-16. (Cem Alpar (Yayına

Hazırlayan), *Kadro* Tıpkı Basım, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1979).

(AYDEMİR), Şevket Süreyya, “Beynelmilel fikir hareketleri arasında Türk nasyonalizmi.

III. Türk Nasyonalizmi”, *Kadro*, C. II., S. 20, (Ağustos, 1933), 4-11. (Cem Alpar (Yayına Hazırlayan), *Kadro* Tıpkı Basım, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1979).

(AYDEMİR), Şevket Süreyya, “Beynelmilel Fikir hareketleri arasında Türk Nasyonalizmi

III. Türk Nasyonalizmi” *Kadro*, C. II., S. 21., (Eylül, 1933), 5-14. (Cem Alpar (Yayına Hazırlayan), *Kadro* Tıpkı Basım, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1979).

AYDOSLU, Sait, “Milliyetçi ve Taazzuvcu İktisat 2”, *Ülkü*, C. I., S. 4., (Mayıs, 1933), 276-282.

AYDOSLU, Sait, “Millet ve Milliyet”, *Ülkü*, C. 2, S. 10, (İkinci Teşrin, 1933), 281-284.

BALTA, Tahsin Bekir, “Türkiye’de Yasama-Yürütme Münasebeti”, *İncelemeler*, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1960, 1-55.

BARTÉLEMY, Joseph, “Corporatisme”, *Fikir Hareketleri*, S. 157, (24 Ekim 1936), 7-8.

(BAŞAR), Ahmet Hamdi, “Türk devletçiliği ve himayeci ferdiyetçilik”, *Kadro*, C. II. S. 22, (Teşrinevvel, 1933), 42-46. (Cem Alpar (Yayına Hazırlayan), *Kadro* Tıpkı Basım, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1979).

(BAŞAR), Ahmet Hamdi, “ Kapitalizm (Emperyalizm) ile Millet İktisat Rejimi ve Ferdiyetçilik ile Devletçiliğin Manaları”, *Kadro*, C. II., S. 18, (Haziran, 1933), 43-49. (Cem Alpar (Yayına Hazırlayan), *Kadro* Tıpkı Basım, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1979).

- (BELGE), Burhan Asaf, “Çökmekte olan Cihan Nizamı”, *Kadro*, C. I., S. 1, (II. Kânun, 1932), 21-27. (Cem Alpar (Yayıma Hazırlayan), *Kadro* Tıpkı Basım, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, T.y.).
- (BELGE), Burhan Asaf, “Faşizm ve Türk millî kurtuluş hareketi”, *Kadro*, C. I., S. 8, (Ağustos, 1932), 36-39. (Cem Alpar (Yayıma Hazırlayan), *Kadro* Tıpkı Basım, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, T.y.).
- (BELGE), Burhan Asaf, “Liberal Emperyalizmden Dirije Emperyalizme doğru”, *Kadro*, C. II., S. 16, (Nisan, 1933), 31-38. (Cem Alpar (Yayıma Hazırlayan), *Kadro* Tıpkı Basım, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1979).
- BELGE, Murat, “Sol”, Çev. Nait Satlıgan, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. İrvîn Cemil Schick - Ertuğrul Ahmet Tonak, 3. B., İstanbul, Belge Yayınları, 1998, 159-188.
- BERNARD, A., “İtalyada ‘Corporation’ sistemi” *Fikir Hareketleri*, S. 165., (19 Aralık 1936), 135-136.
- BORATAV, Korkut, “Türkiye’de Devletçilik”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, 412-418.
- CAHİT, Hüseyin, “Bizde iktisadî devletçilik Avrupada iktisadî devletçilik”, *Fikir Hareketleri*, S. 5., (1933), 3-5.
- CAMBO, F., “ Diktatörlükleri doğuran sebeplerden Parlemantarizm buhranı ”, *Fikir Hareketleri*, S. 13, (18 Kânunusani 1934), 1-3.
- CAMBO, F., “ Diktatörlükleri doğuran sebeplerden Demokrasi buhranı”, *Fikir Hareketleri*, S. 14, (25 Kânunusani 1934), 1-3.
- CAMBO, F., “ Diktatörlük rejiminin faydaları ”, *Fikir Hareketleri*, S. 19, (1 Mart 1934), 1-2.

- CAWSON, Alan, “Korporatizm”, *Blackwell’in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi II*, Yay. Haz. David Miller - Janet Coleman - William Cannolly - Alan Ryan, Çev. Bülent Peker - Nevzat Kırac, 1. B., Ankara, Ümit Yayıncılık, 1995, 39-42.
- CİZRE, Ümit, “Korporatizm ve Türk Sendikacılığı (I)”, *Birikim*, S. 41, (Eylül, 1992), 30-36.
- CİZRE - SAKALLIOĞLU, Ümit, “Korporatizm ve Türk Sendikacılığı (II)”, *Birikim*, S. 42, (Ekim, 1992), 46-55.
- CREPAZ, Markus M. L., “Corporatism in Decline? An Empirical Analysis of the Impact of Corporatism on Macroeconomic Performance and Industrial Disputes in 18 Industrialized Democracies” *Comparative Political Studies*, Vol. 25, No. 2, (July 1992), 139-168.
- DUTT, R. P., “Faşizm Nedir?” Çev. R. Güran - Rauf Eğilmez, *İktisat ve Ticaret Mecmuası*, C. 2, S. 18, (1935), 28-32.
- ERTUĞ, Hasan Refik, “Cumhuriyet Devrinde Matbuatımız”, *Siyasi İlimler Mecmuası*, C. XVIII, S. 212, (Kasım 1949), 328-332.
- GENTİZON, Paul, “Korporasyonlar” Çev. Suphi Nuri, *İktisat ve Ticaret Mecmuası*, C. I, S. 3, (Temmuz, 1934), 3-4. (Korporasyonlar Hakkında İki Zıt Tez adlı başlık altında).
- GÜLMEZ, Mesut, “Âli İktisat Meclisi”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, C. 1., İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayımları, 1996, 33.
- GÜZEL, Mehmet Şehmus, “Cumhuriyet Türkiye’sinde İşçi Hareketleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 7., İletişim Yayınları, 1983, 1848-1876.
- GÜZEL, Mehmet Şehmus, “İsmet İnönü, Sosyal Politika, Sendika ve Grev”, *Yapıt*, S. 10, (Nisan-Mayıs 1985), 67-86.
- HAWKINS, Mike, “Corporatism and Third Way Discourses in Inter-War France”, *Journal of Political Ideologies*, Vol. 7, No. 3, (2002), 301-314.

- HAYWARD, J. E. S., “Solidarist Syndicalism: Durkheim and Duguit I ”, *The Sociological Review*, Vol. 8, No. 1, (July 1960), 17-36.
- HAYWARD, J. E. S., “Solidarist Syndicalism: Durkheim and Duguit II ”, *The Sociological Review*, Vol. 8, No. 2, (December 1960), 185-202.
- HEARN, Frank, “Durkheim’s Political Sociology: Corporatism, State Autonomy, and Democracy” *Social Research*, Vol. 52, No. 1, (Spring 1985), 151-177.
- IŞIKLI, Alpaslan, “Ücretli Emek ve Sendikalaşma”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. İrvan Cemil Schick - Ertuğrul Ahmet Tonak, 3. B., İstanbul, Belge Yayınları, 1998, 326-353.
- İLERİ, Suphi Nuri (Çev.), “Korporasyonlar”, (Jolly, Pierre, *La Mystique Du Corporatisme* adlı eserinden) *İktisat ve Ticaret Mecmuası*, C. 2, S. 28/29, (Ağustos-Eylül, 1936), 1-4.
- (İNÖNÜ), İsmet, “Fırkamızın Devletçilik Vasfı”, *Kadro*, C. II, S. 22, (Teşrinievvel, 1933), 4-6. (Cem Alpar (Yayına Hazırlayan), *Kadro* Tıpkı Basım, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1979).
- İNSEL, Ahmet, “Devletçiliğin Anatomisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, 419-425.
- JESSOP, Bob, “Corporatism, Parliamentarism and Social Democracy”, *Trends Toward Corporatist Intermediation*, Ed. Philippe C. Schmitter - Gerhard Lehmbruch, Beverly Hills, SAGE Publications, 1979, 185-212.
- JOES, Anthony James, “Fascism The Past and the Future”, *Comparative Political Studies*, Vol. 7, No. 1, (April 1974), 107-133.

- KANSU, Aykut, “Türkiye’de Korporatist Düşünce ve Korporatizm Uygulamaları”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, C. 2, Ed. Tanıl Bora - Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, 253-267.
- KANSU, Aykut, “Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu, ‘Sosyal Mesele’ ve ‘İçtimai Siyaset’”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, C. 5, Ed. Tanıl Bora - Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, 118-131.
- KANSU, Aykut, “Tek Parti Döneminde Bir Radikal Muhafazakâr Politika Mektebi Olarak ‘Sosyal Siyaset’”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, C. 5, Ed. Tanıl Bora - Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2003, 622-631.
- KARAÖMERLİOĞLU, M. Asım, “Tek Parti Döneminde Halkçılık”, *Modern Türkiye’de Siyasî Düşünce*, C. 2, Ed. Tanıl Bora - Murat Gültekingil, İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, 272-283.
- KEMAL, Nusret, “Halkçılık”, *Ülkü*, C. I., S. 3., (Nisan, 1933), 185-190.
- KEMAL, Nusret, “İnkılâp İdeolojisinde Halkçılık”, *Ülkü*, C. 3, S. 13., (Mart, 1934), 41-45.
- KEYDER, Çağlar, “Güney Avrupa’da Demokrasiye Geçiş: İspanya, Portekiz, Yunanistan” *Yapıt*, S. 12, (Eylül-Ekim 1985), 86-93.
- KEYDER, Çağlar, “Türkiye Demokrasisinin Ekonomi Politikası”, Çev. Nail Satlıgan, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. İrvin Cemil Schick - Ertuğrul Ahmet Tonak, 3. B., İstanbul, Belge Yayınları, 1998, 38-75.
- KORALTÜRK, Murat, “Âlî İktisat Meclisi (1927-1935)”, *Ekonomik Yaklaşım*, C. 7., S. 23., (Kış, 1996), 47-64.
- KÖKER, Levent, “Kemalizmi Yeniden Düşünmek: Solidarizm, Korporatizm ve Demokrasi”, *Birikim*, S. 4, (Ağustos 1989), 45-49.

- LASKİ, Harold J., “ Duguit’nin Devlet Nazariyesi “ Çev. Hasan Şükrü, *Mülkiye (Siyasi İlimler Mecmuası)*, C. IV, S. 44, (1934), 27-36.
- LEHMBRUCH, Gerhard, “Liberal Corporatism and Party Government”, *Comparative Political Studies*, Vol. 10, No. 1, (1977, April), 91-126.
- LEHMBRUCH, Gerhard, “Liberal Corporatism and Party Government”, *Trends Toward Corporatist Intermediation*, Ed. Philippe C. Schmitter - Gerhard Lehmbruch, Beverly Hills, SAGE Publications, 1979, 147-183.
- MAKAL, Ahmet, “Korporatizm”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1998, 289-290.
- MAKAL, Ahmet, “Türkiye’nin Sanayileşme Sürecinde İşgücü Sorunu, Sosyal Politika ve İktisadi Devlet Teşekkülleri: 1930’lu ve 1940’lı Yıllar”, *Toplum ve Bilim*, S. 92, (Bahar 2002), 34-70.
- MAKAL, Ahmet, “Türkiye’de Tek Parti Dönemi ve Korporatizm Tartışmaları”, *Toplum ve Bilim*, S. 93, (Yaz 2002), 173-199.
- MAKAL, Ahmet, “65. Yılında Milli Korunma Kanunu, Çalışma İlişkileri ve İş Mükellefiyeti Üzerine Bir İnceleme”, *Toplum ve Bilim*, S. 102, (2005), 55-91.
- MARGULİES, Ronnie - YILDIZOĞLU, Ergin, “Tarımsal Değişim: 1923-70”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Der. İrvin Cemil Schick - Ertuğrul Ahmet Tonak, 3. B., İstanbul, Belge Yayınları, 1998, 285-309.
- MESUT, Zeki, “Ayın Politikası”, *Ülkü*, C. 3., S. 15., (Mayıs 1934), 171-176.
- MUSSOLİNİ, Benito, “ Mussolini Faşizmi Nasıl Anlatıyor?”, (Nüshet Haşim Sinanoğlu, *Faşizm ve Onun Devlet Sistemi*, İstanbul, Muallim A. Halit Kitaphanesi, 1933 içerisinde) 9-15.

- MUSSOLİNİ, Benito, “Halk Hiçbir Zaman Egemen Değildir”, *Çağdaş Politika Sorunları*, Der. Gaeton Picon, Çev. Sabahattin Eyüboğlu - Vedat Günyol, İstanbul, Çan yayınları, 1962, 18-22.
- PANITCH, Leo, “The Development of Corporatism in Liberal Democracies”, *Comparative Political Studies*, Vol. 10, No. 1, (1977, April), 61-90.
- PANITCH, Leo, “The Development of Corporatism in Liberal Democracies”, *Trends Toward Corporatist Intermediation*, Ed. Philippe C. Schmitter - Gerhard Lehmbruch, Beverly Hills, SAGE Publications, 1979, 119-146.
- “Partinin Yeni Programı İçin Kurultayda R. Pekerin Söylevi”, *Ülkü*, C. 5, S. 28, (Haziran, 1935), 247-259.
- PİROU, Gaetan, “1937 Yılında Korporatizm”, Çev. Cevat Sadık, *Siyasi İlimler (Mülkiye)*, C.VII, S. 83., (Şubat 1938), 639-646.
- “R. Peker’in Partililerle Bir Konuşması”, *Ülkü*, C. 7., S. 39, (Mayıs, 1936), 161-162.
- “R. Peker’in İş Kanununu İzahı”, *Ülkü*, C. 7., S. 41, (Temmuz, 1936), 325-329 (284-288).
- “Reisi Cümhur Hz. nin beyannameleri”, *Vakit*, 21 Nisan 1931.
- SCHMITTER, Philippe C., “Still the Century of Corporatism?”, *Trends Toward Corporatist Intermediation*, Ed. Philippe C. Schmitter - Gerhard Lehmbruch, Beverly Hills, SAGE Publications, 1979, 7-52.
- TEKELİ, İlhan, “Türkiye’de Halkçılık”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, İletişim Yayınları, 1983, 1929-1935.
- TEKELİ, İlhan - ŞAYLAN, Gencay, “Türkiye’de Halkçılık İdeolojisinin Evrimi”, *Toplum ve Bilim*, S. 6-7, (Yaz-Güz, 1978), 44-110.
- TEKELİ, İlhan - İLKİN, Selim, “(Kör) Ali İhsan (İloğlu) Bey ve Temsili - Mesleki Programı”, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar*

- (1923-1938), 1. B., İstanbul, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını, 1977, 283-363.
- TOPRAK, Zafer, “Halkçılık İdeolojisinin Oluşumu”, *Atatürk Döneminin Ekonomik ve Toplumsal Tarihiyle İlgili Sorunlar (1923-1938)*, 1. B., İstanbul, İstanbul Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Mezunları Derneği Yayını, 1977, 13-31.
- TOPRAK, Zafer, “II. Meşrutiyet’te Solidarist Düşünce: Halkçılık”, *Toplum ve Bilim*, S. I, (Bahar 1977), 92-123.
- TOPRAK, Zafer, “Türkiye’de Korporatizmin Doğuşu”, *Toplum ve Bilim*, S.12, (1980), 41-49.
- TOPRAK, Zafer, “Osmanlı Devleti’nde Korporatif Dünya Görüşü: Meslekçilik”, *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2. İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, 371-376.
- TOPRAK, Zafer, “Osmanlı Devleti’nde Uluslaşmanın Toplumsal Boyutu: Solidarizm” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, İletişim Yayınları, 1985, 377-381.
- TOPRAK, Zafer, “II. Meşrutiyet’te Toplumsal Proje: Tesevüt, Meslek ve Millî İktisat” *Yeni Türkiye*, (Osmanlı Özel Sayısı) C. II, S. 32, (Mart-Nisan 2000), 289-304.
- (TÖKİN), İsmail Hüsrev, “Türkiye’de Millî Sermaye Hareketi”, *Kadro*, C. I., S. 10., (Birinci Teşrin, 1932), 20-25. (Cem Alpar (Yayıma Hazırlayan), *Kadro* Tıpkı Basım, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, T.y.).
- (TÖKİN), İsmail Hüsrev, “Millet içinde sınıf meselesi”, *Kadro*, C. III., S. 25., (İkinci Kânun, 1934), 34-38. (Cem Alpar (Yayıma Hazırlayan), *Kadro* Tıpkı Basım, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1980).

- (TÖKİN), İsmail Hüsrev, “Millet içinde sınıf mes’elesi II”, *Kadro*, C. III., S. 26., (Şubat, 1934), 20-26. (Cem Alpar (Yayına Hazırlayan), *Kadro* Tıpkı Basım, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1980).
- (TÖKİN), İsmail Hüsrev, “ Garpte sermaye terakümünde Müstemlekelerin rolü”, *Kadro*, C. III., S. 32, (Ağustos, 1934), 17-21. (Cem Alpar (Yayına Hazırlayan), *Kadro* Tıpkı Basım, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1980).
- (TÖR), Vedat Nedim, “Sınıflaşmamak ve İktisat Siyaseti”, *Kadro*, C. I., S. 11, (İkinci Teşrin, 1932), 17-21. (Cem Alpar (Yayına Hazırlayan), *Kadro* Tıpkı Basım, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, T.y.).
- (TÖR), Vedat Nedim, “Türk İktisadiyatının Erkânı Harbiye dairesi: Âlî İktisat meclisi”, *Kadro*, C. II., S. 14., (Şubat, 1933), 12-17. (Cem Alpar (Yayına Hazırlayan), *Kadro* Tıpkı Basım, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1979).
- (TÖR), Vedat Nedim, “Devletin Yapıcılık ve İdarecilik kudretine inanmak gerektir”, *Kadro*, C. II., S. 15., (Mart, 1933), 13-19. (Cem Alpar (Yayına Hazırlayan), *Kadro* Tıpkı Basım, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1979).
- (TÖR), Vedat Nedim, “Ziraat siyasetimizde Liberalizmden Devletçiliğe”, *Kadro*, C. II., S. 19, (Temmuz, 1933), 17-22. (Cem Alpar (Yayına Hazırlayan), *Kadro* Tıpkı Basım, Ankara, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayını, 1979).
- ÜSTÜN, Gülten - ÜSTÜN, Mahmut, “Korporatizm Bir Alternatif Olabilir Mi?”, *Mülkiye*, C. XXIV, S. 224, (2000), 161-192.
- VARLIK, M. Bülent, “İzmir İşçi ve Esnaf Kurumları Birliği”, *Türkiye Sendikacılık Ansiklopedisi*, C. 2, İstanbul, Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Ortak Yayını, 1998, 175-176.

WINKLER, J. T. , “Corporatism”, *European Journal of Sociology*, Vol. XVII, No. 1, (1976), 100 -136.

ZHANG, Baohui “Corporatism, Totalitarianism, and Transitions to Democracy”, *Comparative Political Studies*, Vol. 27, No. 1, (April 1994), 108-136.

III. KURUM YAYINLARI

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri I, 4. B., Y.y., Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1989.

Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri II, 2. B., Ankara, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, 1959.

C.H.P. Genel Sekreteri R. Pekerin Söylevleri, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

C.H.P. Dördüncü Büyük Kurultayı Görüşmeleri Tatalgası, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

C.H.P. Programı, Ankara, Ulus Basımevi, 1935.

C.H.P. Programı, Ankara, Ulus Basımevi, 1939.

C.H.P. Tüzüğü, Ankara, Recep Ulusoğlu Basımevi, 1939.

Cumhuriyet Halk Fırkası Programı, Ankara, T.B.M.M. Matbaası, 1931.

Cumhuriyet Halk Partisi Program ve Nizamname, Ankara, Zerbamat Basımevi, 1943.

Halkçılık, İstanbul, C.H.P. İstanbul İl Gençlik Kolu Yayını, 1965.

IV. T.B.M.M. TUTANAKLARI

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt. 18, Devre. II, 109. İçtima, 22.4.1341.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt. 33, Devre. II, 82. İçtima, 25.6.1927.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Cilt. 21, Devre. III, 84. İçtima, 2.10.1930.

- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 5, Devre. IV, 11. İçtima, 7.12.1931
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 9, Devre. IV, 67. İçtima, 21.6.1932.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 15, Devre. IV, 50. İçtima, 15.5.1933.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 18, Devre. V, 67. İçtima, 28.5.1933
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 12, Devre. V, 73. İçtima, 3. 6. 1936.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 12, Devre. V, 75. İçtima, 8. 6. 1936.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 12, Devre. V, 76. İçtima, 9.6.1936.
- T.B.M.M. Zabıt Ceridesi*, Cilt. 26, Devre. V, 82. İçtima, 28.06.1938.

V. RESMÎ GAZETE

- T. C. Resmi Gazete*, 15 Haziran 1936, Sayı. 3330.
- T. C. Resmi Gazete*, 14 Temmuz 1938, Sayı. 3959.
- T. C. Resmi Gazete*, 18 Haziran 1946, Sayı. 6336.

ÖZET

Bu çalışmada “korporatizm” ve kimilerince korporatizmle ilişkilendirilen “Türkiye’de tek parti yönetimi” olguları arasındaki ilişki çözümlenmeye çalışılmıştır. Korporatizm tartışmaları açısından Türkiye’de tek parti dönemi, bu dönem içerisinde de özellikle 1930-1945 kesiti özel bir önem taşımaktadır.

Korporatizm olgusunun sağlıklı bir biçimde çözümlenebilmesi için, korporatizmin tanımlanması, korporatizmin belirleyici niteliklerinin tespit edilmesi, tarihsel süreç açısından dönemlendirilmesi, toplumsal yaşamın hangi alanlarında varlık kazandığının ortaya konulması, farklı toplumsal yapılarda ne biçimler aldığı belirlenmesi gerekmektedir. Çalışmanın kuramsal sayılabilecek birinci bölümünde yapılmaya çalışılan da budur.

Tezin Türkiye özeline yönelik olan ikinci bölümünde ise, tek parti dönemi Türkiye’si düşünsel, ekonomik ve siyasal alanlar bağlamında korporatizm açısından çözümlenmiştir. Bu doğrultuda korporatist düşüncenin çeşitli izlerinin Türk siyasal düşününde etkili olduğu açıkça belirtilebilir. Ancak Türk siyasal düşününde belirgin izleri bulunan korporatizmin resmi düzeyde kabul gördüğünü ileri sürmek mümkün değildir. Yine aynı şekilde, tek parti dönemi Türkiye’si’nin ekonomik ve siyasal yaşamında korporatif bir takım izlere rastlamanın da mümkün olduğu belirtilmelidir. Ama bu noktadan yola çıkarak tek parti dönemi Türkiye’si’ni ekonomik ya da siyasal alanda korporatist olarak nitelendirmemek gerekmektedir. Çünkü tek parti dönemi Türkiye’si’nde, korporatizmin oluşumunu sağlayacak ekonomik ve siyasal ön koşullar bulunmamaktadır. Öyleyse, Türkiye’de tek parti döneminde korporatizm tartışmalarına konu edilen bazı uygulama ve düzenlemelerin, çeşitli korporatif izler taşımasına rağmen, korporatist bir sistemin parçası olarak nitelendirilemeyeceği, bu

anlamda korporatist düzenleme ve uygulama sayılamayacağı, sadece otoriter olarak nitelendirilebileceği söylenebilir.

ABSTRACT

The aim of this study is to analyze the relationship between “corporatism” and “single-party era in Turkey” which is somehow related to corporatism by some. The single-party era in Turkey, especially the period between 1930 and 1945, has a major importance in corporatism studies.

In order to analyze the concept of corporatism properly, we must define corporatism, detect the determining factors of corporatism, set phases of the concept in terms of historical process, define which aspects of social life the concept has a meaning, and also the different forms the concept acquires within different social structures. This is the aim of the first chapter which might be considered as the theoretical part of the study.

The second chapter of the dissertation which studies particularly Turkey, the single-party era Turkey has been analyzed in terms of corporatism in the context of ideological, economic and political conditions. To this end, it is possible to state that some aspects of corporatist thinking have major effects on Turkey’s political thinking. However, it wouldn’t be correct to say that corporatist thinking, which significantly affected Turkey’s political thinking, has been accepted in formal level. Similarly, it may be noted that it is very well possible to encounter tracks of corporative approach in economic and political world of single-party era Turkey. Though, we can not characterize single-party era Turkey as a corporatist state in terms of economics and politics. This is because, the necessary economic and political preconditions for building corporatism can not be found in the single-party era Turkey. Therefore, despite the fact that some practices and regulations of Turkey, which are held subject to corporatism arguments in the single-party era have various

marks of corporative approach on; this period can not be considered to be a part of corporatist system; and thus these practices and regulations are not corporatist; they can only be defined as authoritarian practices and regulations.